پرۆژەی تیشک ٢٧

فەرهاد شاکەلی

زمانی گەردەلوول، خەونی شنەبا

کۆمەڵەدیدارێکە لەسەر شیعر، فەرهەنگ، زمان، تەسەووف،
ڕۆژهەڵاتناسی، ژن، ڕەخنەی ئەدەبی، ڕووناکبیر و دەستەڵات

١٤٢٩ی کۆچی

٢٠٠٨ی زایینی

www.tishkbooks.com

ناوت بهێنم، ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوا دەبن بە گڕ و
بەر دەبنە بیرەوەرییەکانی ئێستا و جارانم.
ناویشت نەهێنم، عەشقی تۆ دەبێتە ئاگرێک و
کەنارەکانی ڕۆحم دەسووتێنێت.

با ئەم بەرهەمە ببێتە ڕازێک،
لە ئاستانەی ئاشنایەتیی تۆدا گوڵ بکات.

فەرهاد

ستۆکهۆڵم، ٤-١٢-٢٠٠٧

زمانی گەردەلوول ..... نەخێر
خەونی شنەبا ...... بەڵێ

کەمال مەزهەر ئەحمەد
لەندەن
٣٠-٩-٢٠٠٧

بەوردی و گەلێک لەسەرەخۆ بابەتەکانی «زمانی گەردەلوول، خەونی شنەبا»کەی شاعیر و رووناکبیری هەڵکەوتوو دۆکتۆر فەرهاد شاکەلیم خوێندەوە، نەک هەر لەبەر ئەوەی لە حەفتاکانی سەدەی رابردووەوە دەیناسم، بەڵکو لەبەر ئەوەیش کە پەروەردەی شاکەلی سەر بە کەرکووکی سیمبوڵی بەرزی کوردایەتیی ئەم رۆژگارە ناسکەیە.
«زمانی گەردەلوول، خەونی شنەبا» پێویستی بە لێدوانی زۆر و ورد و قووڵە، ئەوەی بەداخەوە چ کاری رۆژانە و چ باری تەندروستی کۆسپێکی ئەوتۆن ناتوانم بەسەریاندا زاڵ ببم، ئەگینا هەر یەک لە بابەتەکانی ئەو بەرهەمە وێستگەیەکی حەوانەوە و پێداچوونەوەن بۆ من. هەر بۆ نموونە دەڵێم بە بروای بەندە گشت لایەنەکانی (عەولەمە) خراپ نین تاوەکو دەست بە پشتی دۆکتۆر شاکەلیدا بدەم و ئافەرینی بکەم چونکە (عەولەمە) بە لای ئەوەوە «ئیدیۆلۆگییەکی دڕندە و نامرۆڤانە و دزێوە»، بە لای منیشەوە (عەولەمە) بووەتە بزوێنێکی هاوچەرخی سەرەکیی بەرەوپێشچوونی جیهانی سەرمایەداری کە هەموومان پێویستمان بە گشت بەرهەمەکانی ئەو جیهانەیە، تەنها ئەوانەیان نەبن کە بۆ جەنگ و چەوساندنەوە تەرخان دەکرێن.
وێڕای ئەوە وردە هەڵەی چاپ دزەیان کردۆتە ناو بابەتەکانی «زمانی گەردەلوول، خەونی شنەبا»وە کە پێم وایە هەڵەچنییان کارێکی ئاسانە.
ئینجا با ئەم پرسیارە سەرەکییە عەرزی دۆکتۆر شاکەلی بکەم کە لە ناخی دەروونمدا بە قەتیسماوی گیری خواردووە و لێی بپرسم: چۆن دەشێت ئاوا هەر لە کوردستانی دایکەوە تاوەکو عیراق و ئەوروپا و ئەمەریکا و تەنانەت ئەو سویدەیش کە داڵدەی داویت و مەودای گەشەسەندنی بێسنووری نەونەمامی بیر و هۆشی بۆ رەخساندوویت ئاوا بێبەزەییانە هەموویان بەسەر یەکەوە بئاخنیتە ناو دۆزەخێکی تاریکوترۆکی کەموێنەوە و هەر لەو دۆزەخە

بێقاپییەیشدا لە هەمووان دڵڕەقانەتر بە شووڵکی تەڕ کەوتوویتە دارکاریکردنی جەستەی ماندووی کوردەکە، تۆ بڵێی تۆیەکی شارەزا و زمانزان و ماندوونەناس پێویستت بەوە بێت عەرەب واتەنی «دژ بە تاوەکو بناسرێیت» (خالف تعرف)!.

پێم وایە تۆ لەوسەری ئەو ڕاستییەوە هاتوویتەوە کە نە مێژوو، نە هیچ ڕژێمێک و نە هیچ کەسێکیش، بە پێغەمبەرانەوە، هەڵنەکەوتوون بێ ئەوەی بکەونە هەڵەوە، تەنانەت لە قورئانی پیرۆزیشدا ئایەت هەن نەسخی ئایەتی بەر لە خۆیانیان کردووە، ڕاستە کەسانی ئەوتۆ هەن کونجی قەناعەتیان گرتووە و بوون و نەبوونیان وەک یەکە چونکە «ئاگرە سووری لە خۆم دووری» تاکە دروشمی ژیانیانە، ئەگینا مرۆڤ و ڕژێمی بێ کەموکووڕی خەونێکی خۆشی مرۆڤایەتییە کە هەرگیز نایەتە دی، بەڵام بەوەی باشە بەپێی یاسا نەگۆڕەکانی خودی ژیان گشت ڕەوڕەوەکان هەمیشە بەرەو پێش دەڕۆن، بۆیەکا ئێمەی کوردیش، بە کوێرایی چاوی دێوەزمەکانی دوژمنمان، ئیمڕۆمان لە دوێنێمان باشترە و خوا یار بێت سبەینێشمان لە ئیمڕۆمان باشتر دەبێت.

با ئەوەیش بە برای ئازیزم بڵێم ئەو نیلسون ماندیلا ڕەشپێستەی یەکێکە لە نموونە بەرزە دەگمەنەکانت کە نەتئاخنیوەتە ناو دۆزەخە تاریکوترۆکە بێدەرگاکەتەوە بە دڵفراوانی و لێبوردەیی خۆی گرەوی لە چەوسێنەرانی گەل و نیشتمانەکەی بردەوە و سەری پێ شۆڕ کردن. پێشم وایە پەندە کەمهاوتاکەی حەزرەتی عیسا (ئەگەر لە ڕوومەتی لای ڕاستی دایت ڕوومەتی لای چەپتی بخەرە بەردەم) گەلێک لە (دان بە دان و چاو بە چاو)ەکەی لای خۆمان بەرزترە، وا بزانم دەبێت شاکەلی لەگەڵ ئەویان بێت نەک ئەمیان.

دڵنیام لەوەی سێ دەر چواری دڵی شاکەلی بە وێنەی ڕەنگینی کورد و کوردستان داپۆشراوە و ئەوی دیکەیشی بۆ ماڵ و منداڵ و کەسوکار وهاوڕێ و برادەرانی تەرخان کردوون، وا بزانم بەراتی ئیمڕۆ بێت یا سبەی ناچاری دەکات «زمانی گەردەلوول» وە لا بنێت و لە باوەشی گەرمی «خەونی شنەبا»دا ئاوازە نازدارەکانیمان بۆ بڵێت و دەروازەی بەهەشتە پان و بەرینەکەی دانتێ ئەلیجیریش بخاتە سەر گازی پشت بۆ گشت ئەوانەی دەنکە جۆیەک دەوەشێننە ناو خاکی پیرۆزی کوردستانەوە.(*)

هیوادارم ئەم بەرهەمە ناوازەیەی شاکەلیی خۆشەویست جێگەی شیاوی خۆی لە دڵی خوێنەر و کتێبخانەی کوردیدا بکاتەوە. من بۆ خۆم لە ڕێگەی «زمانی گەردەلوول، خەونی شنەبا»وە دوکتۆر فەرهاد شاکەلیم لە نزیکترەوە ناسی، پێم خۆشە سەرەتای یەکدی ناسینمان ساڵی ١٩٧٤ لە سەنگەری خەبات و شۆڕشدا دەستی پێ کرد و بەم بەرهەمەیشی تین و سۆزێکی

کوردانەی ڕەسەن ڕژانە ناو خوێنی دەمارەکانی ئەو پێوەندییە دێرینەوە، سوپاسیشی دەکەم کە ماوەیەکی زۆر بڵاوکردنەوەی «زمانی گەردەلوول، خەونی شنەبا»ی لەبەر ئەم چەند دێڕەی من دواخست.

(*) دوای ئەوەی ئەم پێشەکییەم بۆ یەکێک لە پیرانی موغانی ئیمڕۆی کوردەواری، برا و هاوبیرم دۆکتۆر ئەمین موتابچی، خوێندەوە گوتی: زەردەشتی گەورە لە (زەند)ەکەیدا فەرموویەتی ئەوی دەنکەگەنمێک دەچێنێت لای یەزدان وەک ئەوە وایە پەرستگایەکی دروست کردبێت. گوتیشی هەرچەند دوکتۆر فەرهاد شاکەلی لە دوورەوە دەناسم بەڵام بڕیارم دا هەردووک بەرگی (کوردنامە)کەم بکەمە دیاریی ڕێزلێنان لە خاوەنی «زمانی گەردەلوول، خەونی شنەبا».

فەرهەنگی خۆڕووخێنی لە ئاستانەی سەردەمێکی تازەدا

نەخشەی فەرهەنگی کوردی لەم سەردەمەدا هێندە ئاڵۆز و شێوێنراوە کە بوارێکی یەکجار تەسک و ڕەقەنی بۆ گوتوبێژێکی زانستی و مەنتیقی هێشتۆتەوە. ئەمەی دەیڵێم دەکرێ لەبارەی هەر ڕۆژنامە یا گۆڤار یا وەستگەی تەلەڤیزیۆن و ماڵپەڕی ئینتەرنێت و دەستگایەکی فەرهەنگییەوە، کە سەر بە کورد بێت، بگوترێت. ڕادەی ڕەخنەگرتن و لێپرسینەوە پێوەندییەکی ئاشکرای بەو گیانی بەرپرسایەتییەوە هەیە کە ڕەنگە لای دەستگایەک بە دی بکرێت و لای یەکێکی دیکە وای دابنێیت کە هاوتای سفرە (مەبەستم ژمارەی سفرە). بەرەی فەرهەنگی شێوێنراوی کورد هێندە بەرین و گشتگرە کە لە هەر لایەکەوە هێرشی بکەیتە سەر هەر ڕووبەڕووی ئەو وێرانکاری و نیازی خۆڕووخێنییە (خۆڕووخێنی: self-destruction) دەبێتەوە کە بوونەتە نیشانە و تایبەخۆی ئەو فەرهەنگەی تۆ چاوەڕوانی ئەوە بوویت بەرەو ئاسۆیەکی دیکە بڕۆیشتایە.

ئەو وێنە مەیلەو ڕەشبینانەیەی سەرەوە دەکرێ بخرێتە چوارچێوەیەکەوە کە ڕەنگە هێندەی تر تاریک بێتە پێش چاو، بێ ئەوەی ئەمە کاردانەوەی گیانی خۆڕووخێنیی فەرهەنگەکە خۆی بێت، یا بەشداریکردنێک بێت لە وێرانکارییەکەدا .چوارچێوەکە ئەو هەلومەرجە سیاسی و ئابووری و تەکنیکییەیە کە دەکرا تا سنووری ڕینێسانسێکی (renaissance) فەرهەنگی سوودی لێ وەربگیرێت و تا داوێنی بووژانەوە و خۆدروستکردنێکی ڕاستەقینەی سیاسی و نەتەوەیی بخرێتە کار .کەچی ئەوەی ئەمڕۆ لە کوردستاندا دەیبینین شتێکی دیکەمان پێ دەڵێت کە تا ڕادەی بێئومێدی لە تەرازووی هۆشیارییەوە دوورە و لەگەڵ بنەماکانی ئەزموونگری و بەو پێیەش سەرخستنی ئاستی زانیاری، بەتایبەت زانیاریی ناوکۆی نەتەوایەتی، ناتەبایە.

من کارم بەسەر ئەوەوە نییە ئامارە ڕەسمییەکانی دەستەڵات چیمان پێ دەڵێن و دەستگاکانی ڕاگەیاندن چۆن هۆش و بیری بەشی هەرە زۆری ئەوانەی تەماشایان دەکەن و گوێیان لێ دەگرن و دەیانخوێننەوە لە خشتە دەبەن. ئەمە نە پەسندان و پێداهەڵدانی لێوەشاوەیی و زیرەکیی ئەو دەستگایانەیە و نە بەڵگەی دەبەنگی و کەمهۆشیی خەڵکە. دەستەڵات، لە وڵاتێکی وەک کوردستاندا، هەر چاوەڕوانی ئەو هەڵوێستەی لێوە دەکرێت و زۆربەی خەڵکی ئەم جیهانەیش لەو بابەتەن کە بە شێوەی جۆراوجۆر فریو دەدرێن. من لەم ڕووەوە و لێرەدا هەرچییەک بڵێم ناگاتە چمکێکی ئەوەی کۆمەڵناسی گەورەی فرانسی گوستاڤ لیبۆن (Gustave Le Bon ١٨٤١-١٩٣١) لە کتێبی (سایکۆلۆگیی حەشامات: جەماوەر)دا، کە ساڵی ١٨٩٥ بڵاو

کراوەتەوە، نووسیویەتی. ڕەنگە ئەگەر تۆزێک گەشبینانە لە مەبەستی نووسینەکەم بڕوانم، ئەو مافە بە خۆم بدەم بە لێکدانەوەیەکی هەندێ لە بیروباوەڕەکانی بیریاری کۆچکردووی کورد مامۆستا مەسعوود محەمەد (٢٠٠٢- ١٩١٩)ی دابنێم.

چ لەم نووسینەدا و چ لە بەشێکی زۆری نووسینەکانی پێشوومدا، من زیاتر پەرۆشی زمان و فەرهەنگی کوردیم. ڕەنگە جێی خۆیشی بێت لێرەدا ئەوە جەخت بکەمەوە کە من وشەی فەرهەنگ بەرانبەر (Culture)ی ئینگلیزی (و ئەورووپایی) و (ثقافة)ی عەرەبی بە کار دەهێنم. کە ئەمە دەڵێمەوە هەر هێندەم مەبەستە ئەو ڕاستییە وە بیر بهێنمەوە کە وشەی باوی (ڕۆشنبیری، رووناکبیری) هەرگیز ناکرێ و ناتوانێ بەرانبەر (کەلچەر، کولتوور و ثەقافە) بوەستێت و ئێمە لە وشەی (فەرهەنگ) چاکترمان نییە. ئێستا بواری ئەوەم نییە کارنامەی ئەردەشیر (ئەرتەخشیر)ی پاپەکان ڕابکێشمە ناو باسەکەوە، یا بە تەنگ ئەوەوە بم سوپای لەبنەهاتووی دۆست و لایەنگرانی وشەی ڕۆشنبیری تێک بشکێنم. هەر کاتێ دەرفەتی ئەو بەسەرکردنەوەیەم بۆ ڕەخسا، دیارە شتێکم هەر پێیە بۆ گوتن و ڕاگەیاندن.

کێشەکانی زمانی کوردی بەتایبەت و فەرهەنگی کوردی بەگشتی بە ڕوواڵەت پێبەستی بابەتەکانی زمانەوانین و سەر بە چوارچێوەیەکی زانستی و ئەکادیمین، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ئەوانەیش بەرهەمی پلەی شارستانەتی و هۆشیاریی نەتەوایەتی و ویستی سیاسیی ئەمڕۆی کوردن. لەگەڵ ئەوەیشدا کە هەندێجار کێشەکان زۆر ڕوون دێنە پێش چاومان و بەو پێیەیش دەبوو دۆزینەوەی چارەسەر ئاسان و بابەتی بەردەست بووایە، کەچی نەک هەر پەی بەوە نابەین کە ئێمە وەک نەتەوە و وەک فەرهەنگ ڕووەو تێکشکان و هەڵوەشانەوە دەچین، بەڵکە زۆریش شێلگیرانە دەچینە پیریی مەترسی و ئاگربارانەوە، وایش دەزانین بەمە دەتوانین بە پلەکانەی فەرهەنگ و شارستانەتیدا سەر بکەوین. ئەم جۆرە ڕەخنە و توانجە دەکرێ بدرێ بە ڕووی هەر ڕۆژنامە و گۆڤارێکدا، یا هەر دەستگایەکی فەرهەنگی و زانستیی کوردستاندا. پێشتر لە هەندێ دیمانەدا ئەم باوەڕانەم باشتر پێشکەش کردووە. لە یەکێک لەو دیمانانەدا گوتوومە: (ئەمڕۆ لە کوردستاندا یەک تاکە کتێب، یەک تاکە گۆڤار، یەک تاکە ڕۆژنامە و حەفتەنامە و مانگنامە و وەرزنامە نییە کە بە کوردییەکی ڕاست و بە ڕێنووسێکی ڕاست نووسرابێت). ئێستایش ناتوانم لەوە کەمتر بڵێم. ئەم نیگەرانییە، ئەم ترسە و ئەم ڕەشبینییە کرۆکی بەشێکی زۆری ئەو باوەڕانەن لەم دیمانانەدا دەرمبڕیون و جار لە دوای جار جەختم کردوونەتەوە.

ناوەڕۆکی دیمانەکانی ناو ئەم کتێبە بەشێکی گرنگ و گەوهەرینی نیگەرانی و بایەخپێدان و خەونەکانی ڕووناکبیرانی وریا و جیدی و دووربینی ئەمڕۆی کوردستان بە سەر دەکاتەوە. ڕووناکبیر لەم ڕستەیەدا هەرگیز بەو مەعنا نەریتانە پانوپۆڕە بە کار نەهاتووە کە ڕەنگە لە سەردەمێکی دیکەی مێژووی کوردستاندا، تەنانەت مێژووی زۆر نزیکیشدا، پێناسەمان کردبێت. پێناسەکردنی ڕووناکبیری کورد لە هیچ سەردەمێکی دیکەی مێژووی تازەی کوردستاندا، هێندەی پێناسەکردنی پلەی وریایی و

دووربینیی و جیدیبوونی ڕووناکبیری ئەمڕۆی کوردستان، ناچاری ئەوەی نەکردووم بنەڕەتەکانی جیۆگرافی و دووری و نزیکی لە دەستەڵاتەوە بکەمە مەرجێکی پێویست و گرنگ بۆ دامەزراندنی ئەو پێناسەیە. بە خوێندنەوەی دیمانەکان سەرچاوەی ئەو گومان و ناباوەڕییەی من ڕوونتر دەبێتەوە.

وردبوونەوە لە کۆمەڵگەی کوردەواری لەم پانزدە ساڵەی ڕابوردوودا ئەوەمان پێ دەڵێت کە ئەم قۆناغە چیرۆکی تایبەتی خۆی هەیە و دەبێ بە شێوەیەکی تەواو بگێڕدرێتەوە، هەم بە شێوەیەکی سیاسی و هەمیش بە شێوەیەکی هونەری. یەکەمین ڕێگر لە بەردەم گێڕانەوەیەکی سەرتاسەریدا ئەوەیە کە ئێمە دوو چیرۆکی جیاوازمان هەیە، دوو گێڕانەوەی جیاوازمان هەیە، کە ناکرێ وەک چیرۆکی تاکە نەتەوەیەک و تاکە نیشتمانێک بگێڕدرێتەوە. هەر ئەم ئەنجامگرییە پرسیارێک بە دووی خۆیدا دەهێنێت: کێ چیرۆکی ئەم سەردەمەی کورد دەگێڕێتەوە؟

من پێم وایە ئەرکی یەکەم دەکەوێتە ئەستۆی ڕووناکبیران. ئەوانن کە دەبێ ڕاپۆرتی سەردەمەکەیان بنووسن و بیدەنە دەست مێژووەوە و بیدەنە دەست نەوەی داهاتووەوە. بەڵام ڕووناکبیر تەنیا یەکێک لەو دوو چیرۆکە دەزانێت و تەنیا یەکێکیشیان دەنووسێتەوە. ئەو لە کوێ وەستابێت و چ کەسانێک بناسێت، هەر باسی ئەوێ و باسی ئەوانە دەگێڕێتەوە.

ڕەنگە پرسیارێکی ڕەوا لای خوێنەرەوەی ئەم کتێبە ئەوە بێت کە کۆکردنەوەی ئەم دیدارانە چ سوودێکی هەیە؟ لە لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی یا فکریدا، من دەتوانم بە قووڵی لە گەوهەری بابەتێک نزیک ببمەوە و هێندەی شیکردنەوەیەکی زانستی ڕێگە بدات لایەنە جۆراوجۆرەکانی یەکالا بکەمەوە. لە لێکۆڵینەوەدا تۆ دەتوانیت بە شێوەیەکی ستوونی لەگەڵ بابەتەکەدا خەریک ببیت و هەموو ئەو لایەنە لاوەکییانەیش پێبەستی ناوەڕۆکەکەن، بە جۆرێک تێهەڵکێش بکەیت کە ببنە پاڵپشت بۆ ڕاگرتن و بەهێزکردنی بابەتی سەرەکی. بەڵام چوارچێوەی لێکۆڵینەوەیەکی زانستی و تەنانەت نیوچەزانستییش بواری ئەوەت پێ نادات دیسیپلینە زۆر و جیاوازەکان تێکەڵ بکەیت و هەموویشیان لە یەک پلە و لە یەک ئاستدا بخوێنیتەوە و شی بکەیتەوە. کۆسپێکی دیکەی نێوان لێکۆڵەرەوە و خوێنەر، میتۆدۆلۆگیی کاری زانستی و ئەکادیمییە کە دەبێتە هۆی قەتیسمانی زانیارییەکان لەناو کۆمەڵە چوارچێوەیەکدا، کە ڕێگە نادەن هەموو خوێنەرێک و هەموو خوێنەرەوەیەک لە پرۆسەی پێشخستن و گەشەکردنی بابەتەکەدا بەشدار بن و سوود لە ئەنجامگرییەکانی وەربگرن. لە لێکۆڵینەوەیەکی زانستیدا ئەوەندەی لێکۆڵەرەوە بە بیر و نرخاندنی خۆیەوە، بە عەقڵ و تیۆرییەوە ئامادەیە، هێندەیش و بگرە زیاتریش میتۆدۆلۆگی و وردەکارییەکانی پێکهاتە و قەوارەی نووسین ئامادەیە. گرنگیی دیمانە [دیدار، چاوپێکەوتن، هاوپەیڤین Interview] بۆ خوێنەرێکی ئاسایی لێرەدا دەردەکەوێت. لە دیمانەیەکدا تۆ دەتوانیت بە شێوەیەکی ئاسۆیی بابەتی جۆراوجۆر بە سەر بکەیتەوە بێ ئەوەی ترسی ئەوەت هەبێت لە سنووری ئامانج و ئەنجامگرییەکان دوور بکەویتەوە. نووسەر، شاعیر، زانستکار یا بیریار کە دیمانەی لەگەڵ دەکرێت ئەو ئازادییەی هەیە بیروباوەڕەکانی خۆی بەو شێوەیە دابڕێژێت کە هەم لەگەڵ سەرچاوە عەقڵی و مەنتیقییەکاندا بگونجێت و هەمیش نەهێڵێت

کەرەستەکانی لێکۆڵینەوەی زانستی (Apparatus) ببنە ڕێگرێک لە بەردەم هەستی خۆیدا وەک مرۆڤێک و لە بەردەم خوڕاوگەی بیرەکانیدا، بێ ئەوەی ئەمە مەعنای ئەوە بێت لە دیمانەدا ناکرێت مەنتیقی زانستی بە کار ببرێت.

ئێمە گەلێ جار لە بیری خۆماندا چەندان هاوکێشەی فکری و سیاسی و زانستی هەڵدەبەستین و دەیانکەینە بنەما بۆ ئەو باوەڕ و بۆچوون و هەڵوێستانەی دەریاندەبڕین و لە ژیانی ڕۆژانەماندا دەیانخەینە کار. ئەو هاوکێشانە دەکرێ بەرهەمی ئەزموونەکانی ژیانی تاکەکەس یا کۆمەڵگە بن و لەوانەیشە تیشکدانەوەی تیۆری و فەلسەفە و زانست و زانیارییە دامەزراو و چەسپیوەکان بن. لە هەردوو بارەکەدا ڕەنگە پێوەرێکی نەگۆڕی ڕاستی و ناڕاستیی هاوکێشە و هەڵوێستەکانیش تەنیا کات بێت. کە دەشڵێم کات، بە ڕادەی یەکەم مەبەستم کاتە وەک چەمکێکی مێژوویی، نەک وەک چەمکێکی فەلسەفی. من ئەو شانازییە بە خۆم ڕەوا دەبینم کە لە ماوەی ٢٠ تا ٢٥ ساڵی ڕابوردوودا گەلێ لەو پێشبینییانەی هەستم پێ کردوون و دەرمبڕیون، بە تێپەڕینی کات هاتوونەتە دی و دەرکەوتووە کە چەند زوو ڕاستیم ناسیوەتەوە و دەستنیشانم کردووە. دیارە لەبەر ئەوەی من هەرگیز بەشێک نەبوومە لە دەستەڵاتی سیاسی، بیر و بۆچوونەکانیشم هەرگیز نەگەیشتوونەتە پەراوێزی پیرۆزی مەملەکەتی دەستەڵاتداران. دوژمنایەتیی دەستگاکانی ڕاگەیاندنی سەر بە دەستەڵاتی سیاسیی کورد لەگەڵ ڕووناکبیری سەربەخۆ و ئازادەبیر و ڕەخنەگردا، بەئاشکرا لە چارەنووس و سەرئەنجامی ئەم دیمانانەدا بە دی دەکرێت.

***

لەم کتێبەدا پانزدە دیمانە بڵاو کراونەتەوە، کە لەناو نزیکەی شەست حەفتا دیمانەدا هەڵمبژاردوون. بەشێکی زۆری ئەو تێکستانەی پێم وا بوو پێویست ناکات سەرلەنوێ بڵاویان بکەمەوە، ئەوانەن کە لەگەڵ هەندێ بابەتی فەرهەنگی و سیاسیی وەهادا خەریک دەبوون، کە بە تێپەڕبوونی کات نرخ و گەرمیی خۆیان لە دەست دەدەن و ناتوانن ببنە وەرامدەرەوەی پرسیار و نیگەرانییەکانی ئەم سەردەمە. دیارە ناکرێ بڵێم سەرتاسەری ئەو تێکستانە تازەیی و نرخی خۆیان بۆ ئەمڕۆ لە دەست داوە، چونکە دیمانەی وا هەیە کە لە کۆی دە پانزدە پرسیار و وەرام، تەنیا دوو یا سێیان لەو بابەتە تەمەنکورتانەن. بەڵام دیسانیش هەڵبژێنین و هەڵاواردنی ناوەڕۆکە جیاوازەکان کات و کارێکی زۆری دەویست، کە بۆ ئێستای من هیی ئەوە نەبوو تەنانەت بیریشی لێ بکەمەوە.

دەمەوێ دەرفەتی بڵاوکردنەوەی ئەم تێکستانە بۆ ئەوە بە کار بهێنم لە دڵەوە سوپاسی هەموو ئەو مامۆستا و ڕۆژنامەوان و نووسەرانە بکەم، کورد و ناکورد، کە کاتی خۆی ئەم دیمانانەیان ساز کردووە و لە گۆڤار و ڕۆژنامە و نامیلکەی جیاوازدا بڵاویان کردوونەوە. بەداخەوە لەگەڵ هەندێکیان بە جۆرێک لە یەکدی

دابڕابووین، کە ڕێگایەکم نەبوو و نەمدەتوانی پێوەندییان پێوە بکەم و لە دەرچوونی ئەم کتێبە ئاگاداریان بکەم.

هەر لێرەدا دەمەوێ زۆر سوپاسی دۆستانی خۆشەویستم کاک ئاسی ڕەباتی، کاک ئاسۆ گەرمیانی و کاک کاوە ئەمین بکەم کە بێ یارمەتیی ئەوان هەرگیز نەدەکرا ئەم کتێبە لە کاتی خۆیدا ڕووناکی ببینێت.

هەروەها سوپاس بۆ (زریان)ی کوڕم و بۆ دایکی زریان، کە هەر یەکێکیان بە شێوەیەک لە پەیدابوونی ئەم کتێبەدا کۆمەکیان کردم.

دەبێ زمانێکی تایبەتی بدۆزمەوە بۆ ئەوەی بتوانم سوپاسی شاعیر و ڕووناکبیر و هاوڕێی خۆشەویستم کاک خەبات عارف بکەم، کە لەپێناوی وشەی کوردیدا هیچ زەحمەتی و سەختییەک لە ورەی کەم ناکاتەوە. زۆرجار بەوە دڵی خۆم دەدەمەوە کە نیگەرانی و خەم و ئومێد و بێئومێدییەکانمان خزمی یەکن و یەکڕەنگ و یەکشێوەن.

فەرهاد شاکەلی

سۆڵلەنتونا، ستۆکهۆڵم، ١١-٨-٢٠٠٧

فەرهەنگی ئێمە زۆر لاوازە، زۆر لەدوایە

بەربانگ: حەز دەکەین، ئەگەر بە کورتییش بێت، باسی خۆت بۆ خوێنەرانی بەربانگ بکەیت.

شاکەلی: پێم وایە خۆپێشکێشکردن بۆ هیچ شاعیرێک و بۆ هیچ هونەرمەندێک ئاسان نەبێ. هۆی زۆرە و گەلێکیشیان بەجێن. ئەوە لێ دەگەڕێم بۆ دەرفەتی دیکە. من ساڵی ١٩٥١ لە ناوچەی کەرکووکی خوارووی کوردستان لە دایک بوومە. ساڵانی منداڵی و بەشێکی لاوێتیم لە گوندەکەی خۆمان، شاکەل، بردۆتە سەر. چەند ساڵێکیش لە بەغدا خوێندوومە. وێڕای خوێندن دوو ساڵ ڕۆژنامەگەر بووم. ساڵی ١٩٧٤-١٩٧٥ پێشمەرگە بووم و لە بەشی ڕاگەیاندنی شۆڕش کارم دەکرد. بە تێکچوونی لانە و کاشانەی کورد، ١٩٧٥، ئیدی ژیانی ئاوارەیی بۆ زۆربەمان دەستی پێ کرد. پاییزی ١٩٧٧ هاتمە ئەڵمانیا(ی جاران ڕۆژاوا). لە هاوینی ١٩٧٨یشەوە لە سوێد دەژیم. ئێستا لە زانستگەی ئوپسالا خوێندکاری دۆکتۆرام و هەر لەوێیش، لە ئەنستیتووتی زمانانی ئاسیا – ئافریقا مامۆستام و دەرسی زمانی کوردی دەڵێمەوە.
ژیانی شاعیریم لە کۆتایی شەستەکانەوە دەست پێ دەکات. پێشتریش، لە تەمەنێکی زۆر منداڵتردا، شیعرم نووسیوە، بەڵام شتی منداڵانە و نەگەییو. یەکەمین دیوانم، پرۆژەی کوودەتایەکی نهێنی، بەهاری ١٩٧٣ بڵاو کرایەوە.

بەربانگ: هەتا ئەمڕۆ بەرهەمی شیعری چیت بڵاو کردۆتەوە و لە بوارەکانی تردا چیت هەیە؟

شاکەلی: لە بواری شیعردا، دوای یەکەم دیوانم، دوو نامیلکە و دیوانێکی شیعرم بڵاو کردۆتەوە: ڕووبارە تیشکێک لە هەتاوی سوورەوە (بەیرووت ١٩٧٧)، هەوراز (سوێد ١٩٨١) و ژێ (سوێد ١٩٨٥). دوو لێکۆڵینەوەی ئەکادیمیم بە هۆی خوێندنەکەمەوە نووسیون: کوردایەتی لە مەموزینی خانیدا (ساڵی ١٩٨٣ بە ئینگلیزی و ١٩٨٥یش بە سوێدی)، پەخشانی مۆدێرنی کوردی، بە سوێدی (ئەمەیانم بڵاو نەکردۆتەوە). شتێکی دیکەی شایانی ناوهێنان بێت (فرمێسک و هونەر)ە کە بریتییە لە بیست شیعری گۆران، بە هاوکاریی دوو دۆست (لارش بێکستروێم و بەختیار ئەمین) کردمانە سوێدی و ساڵی ١٩٨٦ بڵاو کراوەتەوە. سەرەڕای ئەوانە ٤-٥ کتێبی منداڵانم لە سوێدییەوە کردوونە کوردی و هەندێ

لێکۆڵینەوەی ئەدەبیم بە ئینگلیزی و سویدی لێرە و لەوێ بڵاو کراونەوە و هەندێ شیعریشم تەرجومە کراون.

بەربانگ: بەرنامەی کاری ئێستات چییە و بە چییەوە خەریکیت؟

شاکەلی: دانانی بەرنامەیەکی کارکردن بۆ کەسێکی وەک من ئاسان نییە. ئێستا ناچمە بنجوبناوانی ئەم باسەوە، چونکە ئەودەم دەبێ ناو لە هەموو شتێک بنێم، کە ئەوەیشم پێ خۆش نییە. ئەگەر مەبەستت لە (ئێستا) ئەمساڵ و یەک دوو ساڵی داهاتووە، ئەوا دەمەوێ بەشێکی باشی کات و توانستم بۆ ئەنجامدانی دۆکتۆرنامەکەم تەرخان بکەم. ئەوە دوو سێ ساڵە لە زانستگەی ئوپسالا دەرسی زمانی کوردی دەدەم و ئەوەیش کات و خۆئامادەکردنی گەرەکە. گێرانی سەمینار بۆ ناساندنی فەرهەنگ و زمان و ئەدەبی کورد، لە سوێد و لە وڵاتانی دیکە، هەمیشە ڕوو لە زیادبوونە. سەرباری هەموو ئەوانە بەڕێوەبردن وبڵاوکردنەوەی گۆڤاری (مامۆستای کورد) ئەرکێکی کەم نییە. وێڕای ئەوانەیش شیعر دەنووسم و لێکۆڵینەوەی فەرهەنگی و زمانەوانییش ئەنجام دەدەم. ئێ خۆ ئاشکرایشە ئەگەر بتەوێ دێڕێک بنووسیت، دەبێ هەر نەبێ سەد دێڕ بخوێنیتەوە.

بەربانگ: ئەگەر بکرێ باسێکی بەشی کوردی لە زانستگەی ئوپسالا بۆ خوێنەرانمان بکەیت؟

شاکەلی: لە زانستگەی ئوپسالا هەر لە کۆنەوە بەشی ئێرانناسی هەبووە، بەڵام لێرەیش، وەک زۆربەی بەشەکەکانی دیکەی ئێرانناسی لە ئەورووپا، بە ڕادەی یەکەم زمان و ئەدەبی فارسی خوێنراوە، لە کاتێکدا دەزانین ئێرانناسی و زمانانی ئێرانی سەرەڕای فارسی، کوردی و بەلووچی و پەشتۆ و تاجیکی و ئۆسیتییش دەگرێتەوە. ئەمە ئەگەر تەنیا باسی زمانانی زیندووی ئێرانی بکەین. چەند ساڵێ لەمەوبەر پێشنیازی ئەوەم کرد، بۆچی کوردییش نەخوێنرێ... خوا هەڵناگرێ کەس نەیگوت نا. هەموو پێیان باش بوو. لە سەرەتادا، تا ماوەی سێ ساڵیش، هەر وەرزی پێنج خاڵ دەخوێنرا. لە کاتالۆگی کۆرسەکانی زانستگەدا ناوی کوردی نەبوو، هەر ناوی زمانانی ئێرانی هەبوو. خوێندکار بۆ ئەوەی مافی هەبێ کوردی بخوێنێت، دەبوو پێشتر یەک وەرز (٢٠ خاڵ) فارسیی خوێندبا. لە ساڵی خوێندنی ١٩٨٩-١٩٩٠ەوە هەنگاوێکی تازەمان هەڵهێنا. کوردی کرا بە کۆرسێکی سەربەخۆ. لە کاتالۆگدا سەربەخۆ باس کراوە و خوێندکار دەتوانێ تەنیا کوردی بخوێنێ و وام (قەرز)ی خوێندکارییشی بۆ وەربگرێت.

بەربانگ: بێجگە لە کاری مامۆستایەتی چیی تر دەکەیت؟

شاکەلی: ئەگەر مەبەستت کارێکە پێی بژیم، ئەوا هەر مامۆستام و کاری دیکەم نییە. بەڵام، وەک پێشتریش باسم کرد، بە گەلێ شتی دیکەوە خەریکم. سەرقاڵم و پرکارم، یەکجار و لەئەندازەبەدەر سەرقاڵم، بەڵام خۆشبەختانە هەموو کاروبار و چالاکی و سەرقاڵیم پێوەندیی بە زمان و فەرهەنگ و ئەدەبی کوردییەوە هەیە.

بەربانگ: وەک شاعیرێک بۆچوونت بەرانبەر شیعری نوێی کوردی چییە؟

شاکەلی: پێ دەچێ تۆ باسی شیعری ئەمڕۆی کوردی دەکەیت. شیعری تازە، کە ئیدی شیعری تازەی کوردییش دەگرێتەوە، چەمکێکی ڕەها نییە، بەڵکە پێوەندییەکی زۆری بە سەردەم و نرخە باوەکانی سەردەمەوە هەیە. لە پرۆسێسی گەشەکردنی شیعری کوردیدا گەلێ جار نوێبوونەوە و نوێکردنەوە هەبووە و بە دی هاتووە. خانیی گەورە لە سەردەمی خۆیدا شیعری کوردیی تازە کردەوە و شێوە و ناوەڕۆکی تازەی داهێنا. نالی نوێکردنەوەی کردە خوێندنگەیەکی، مەدرەسەیەکی، هونەری.
ئەزموونێکی لەبەرچاو و لە ئێمەوە نزیک، ئەزموونی مامۆستا گۆرانە. گۆران ناوەڕۆک و شێوە و زمانی شیعری کوردیی تازە کردەوە. ئەزموونی تازەکردنەوەکەی گۆرانیش تا دواساڵەکانی چلەکان بڕی کرد. لەوەوپاش، لەژێر تین و تاوی کۆمۆنیستیدا، شیعری گۆران و بەهرەی هونەرکارانەی گۆران بەرەو سیسبوون و پووان چوو. لە سەرەتای حەفتاکانیشەوە نەوەیەکی دیکەی تازە هاتە پێشەوە. ئێمە ٧-٨ شاعیرێک بووین کە لە زۆر ڕووەوە لەگەڵ گۆران جیاواز بووین. سەردەمەکە بۆ خۆی ئەوەی دەویست کە دەنگی تازە و لە گۆران جیاواز پەیدا ببێ. ئەزموونی ئەو نەوەیەی ئێمە یەکجار ناکام و ئاڵۆزە. تەنیا چوار ساڵی ئاشتیی ١٩٧٠-١٩٧٤ بەشی ئەوەی نەکرد ئەو ئەزموونە لە هەموو ڕوویەکەوە خۆی دابمەزرێنی و بنەما و نرخە هونەرییەکانی ڕوون ببنەوە و جێگیر ببن. لەوە بەدوایش، بەتایبەتی لە ١٩٧٥ بە دواوە، ئیدی نە زەوینەی فەرهەنگی و نە گەشەکردن و ئەزموونی تاکەکەسیی هەر یەکێک لەو شاعیرانە ڕێگەی ئەوەی نەهێشتۆتەوە کە باس لە ئەزموونی یەک نەوە، یا کۆمەڵە شاعیرێکی سەر بە یەک نەوە بکرێ. هەر یەکەمان کەوتینە لایەک و گۆشەیەکی ئەم جیهانە پانوپۆرە و هەر یەکێکمان تێکەڵاوی و ئاشنایەتیمان لەگەڵ فەرهەنگ و زمان و ئەزموونی دیکەدا پەیدا کرد. بەم پێیەیش بۆچوون و نرخاندن و جیهانبینی و چێژی هونەری و زمانەوانیمان گۆڕانی بنەڕەتی و دوورلەیەکی بەسەردا هات. بێجگە لەو ٧-٨ شاعیرەی سەرەتای حەفتاکان، پاشتر، کۆمەڵێ شاعیری دیکەیش پەیدا بوون، کە پێم وایە هەر بەردەوامی، ئەویش بەردەوامییەکی کزی، ئەزموونی نەوەی حەفتاکانن.
ڕووواڵەتێکی زاڵی شیعری کوردی لەم ١٠-١٥ ساڵەی دواییدا شیعری بەرەنگاری و شۆڕشگێڕییە. من ئەمە بە شیعری نوێ دانانێم. ئەمە سیاسەتاندنی شیعرە، بەکارهێنانی تفاق و کەرەسەیەکی هونەرییە بۆ

دەربڕینی مەبەستێکی سیاسی. نوختەیەکی دیکەی لاواز لای بەشێکی زۆری شاعیرانی ئەمڕۆ زمانە. ئەمانە خۆیان لە جغزێکی تەنگەبەر و کەڕووهەڵهێناودا بەند کردووە، وا پێ ناچێ تازە ئیدی بتوانن لێی بێنە دەرەوە.

بەربانگ: چۆن بیر لە فەرهەنگی کوردی بە گشتی دەکەیتەوە، چ لە ولات و چ لە دەرەوەی ولات؟

شاکەلی: پێشەکی دەبێ لێرەدا دوو شت وە بیر بهێنمەوە: یەکێکیان ئەوەیە کە گونجاوترین و ڕاستترین وشەیەک لە کوردیدا بەرانبەر (Culture، Kultur) بە کار بهێنرێ (فەرهەنگ)ـە. شتی دیکەی وەک (ڕۆشنبیری) و (چاند) هەڵبەستراون. دووەمیش ئەوەیە کە چەمکی فەرهەنگ لای ئێمە (کوردستان و بەشێکی ڕۆژهەڵات) و لای ئەم خەڵکی ئەورووپایە جیاوازن. لە وڵاتانی خۆمان کە دەڵێین فەرهەنگ مەبەستمان بە ڕادەی یەکەم فەرهەنگی نووسراوە؛ شیعر و چیرۆک و بابەتەکانی دیکەی ئەدەب و، تا ڕادەیەکی کەمیش نیگارکێشان و مۆسیقا. بەڵام فەرهەنگ لای ئەمان ڕووبەرێکی یەکجار فراوان و پانوپۆڕ دەگرێتەوە.
بۆ ئەوەی فەرهەنگی گەلێک، نەتەوەیەک پێش بکەوێت و گەشە بکات، لە پێش هەموو شتێکی دیکەدا پێویستی بە ئەتمۆسفێر و دەوروبەرێکە دیمۆکراسی و ئازادیی بیری تێدا چەسپاو بێت. ئەمە تەنیا ئازادیی دەربڕین ناگرێتەوە، بەڵکە ئازادیی بڕیاردانیش، واتە بەڕێوەبردن و پلاندانان و نەخشەکێشانیش. لە هیچ بەشێکی کوردستاندا ئەم هەلومەرجە لە ئارادا نییە. تەنانەت لە ناوچە (جاران) ئازادکراوەکانی کوردستانیشدا نەبوو. کەواتە دەبێ فەرهەنگی کورد لە چوارچێوەی هەلومەرجی دژوار و دەردەدار و گوشارهێنی ئەمڕۆدا تەماشا بکەین، نەک ئەوەی دەبوو چۆن بووبایە، یا حەز دەکەین چۆن بێت. لەو چوارچێوەیەدا و بەو گەزوگرێیەی بۆ جیهانی سێیەمی بە کار دەبەین، فەرهەنگی کورد تا ڕادەیەک خۆی پاراستووە و دەژی، بەڵام نەک لە هەموو کوردستاندا. من پێم وایە فەرهەنگی کورد – ئەگەر هەموو لایەنێکی لە بەرچاو بگرین- تەنیا لە کوردستانی عیراق و کوردستانی ئێراندا هەیە و بە ڕادەیەکی زۆر کز و شێواویش لە کوردستانی شوورەوی. ئەو بەشەی فەرهەنگی نەتەوەییمان کە لە باوباپیرانمانەوە بۆمان ماوەتەوە و ئەنجامی کەڵەکەبوونی دەسترەنگینی و هونەرکاری و ئەزموونی هەزاران ساڵەمانە، دەوڵەمەند و فرەلایەنە: نموونەی ئەمە هەڵپەڕکێ، گۆرانی، پەندی پێشینان، تەونگەری و کاری دەستە. بەڵام فەرهەنگی نووسراو، نیگارکێشان، مۆسیقا، واتە ئەو بەرهەمانەی زادەی خوێندەواری و هۆش و بیرێکی تازە و پێشکەوتوو بن و لەگەڵ دنیای ئەمڕۆدا سەرەتاتکێ بکەن و پێویستییە ژیاری و ڕەوانییەکانی مرۆڤی کورد بە جێ بهێنن و نرخی تایبەت و نەتەوایەتیی لا جێگیر و فراوان بکەن، ئەوا زۆر هەژارە، زۆر لەدوایە، زۆر لاوازە. دڵم چۆن بە فەرهەنگی خۆش بێ کە یەک میلیۆن و نیو پەندی پێشینان و مەتەڵۆکی هەیە، بەڵام ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانەی نییە، یەک

ڕەخنەگری ئەدەبیی لێزانی نییە، مێژووی نە تازە و نە کۆنی نەتەوەکەی نەنووسراوە، چوار کتێبی زانستی کە منداڵان بە کاری بهێنن نییە و سەدان (نییە)ی دیکەیش.

لە دەرەوەی وڵات فەرهەنگی کورد دەرفەتێکی باشتری لە پێشدایە. لێرە ئاستەنگ کەمترن، بەڵام گیروگرفتیش هەن. هەر بۆ نموونە، هێزە سیاسییەکانی کورد دەیانەوێ فەرهەنگی کورد بکەنە دەستگایەکی حیزبیی بێگیان. دۆگماتیزمی یەکجار کوێرانە و ڕیویلکەر بەسەر زۆربەی دەستگا فەرهەنگییەکاندا زاڵە. لە هەموو ئەوانەیش بترازێ دەرەوەی وڵات، واتە دەرەوە و دوور لە کوردستانەوە...! ئەم بەشەی فەرهەنگی کوردی لێدوانێکی زۆرتر هەڵدەگرێ، بۆیە لێرەدا ناتوانم باسی وردودرشتی بکەم.

بەربانگ: پێشتر لە پرسیارێکدا باسی ئەوەت کرد کە لێکۆڵینەوەیەکت لەبارەی چیرۆکی کوردییەوە نووسیوە. ڕێبازی گەشەکردنی چیرۆکی کوردیت پێ چۆنە؟

شاکەلی: چیرۆکی کوردی لە ماوەیەکی کورتدا پێشکەوتنێکی لەبەرچاوی وە دەست هێناوە. ناوەرۆکی چیرۆکی کوردی لەم ١٥-٢٠ ساڵەی دواییدا قووڵتر و فرەلایەنەترە لە چیرۆکی هەموو ٤٠-٥٠ ساڵی پێشتر، بەڵام فۆرمی چیرۆکی کوردی بارتەقای ناوەرۆک پێش نەکەوتووە. مەبەستم ئەوە نییە بڵێم چیرۆکی کوردی وەرامدەرەوەی ئەمڕۆی باری کۆمەڵایەتی و سیاسی و گەواهینامەیەکی هونەرمەندانەی ئەم بەشەی مێژووی کوردستانە. ئەگەر بیر لەو لایەنانە بکەینەوە برێک تووشی بێهومێدی دەبین. هەر کاتێک بووین بە خاوەنی شاکارێکی وەک (کەلیدەر)ی مەحموودی دەوڵەتئابادی، ئیدی هیوامان بە چیرۆک و چیرۆکنووسانی کوردیش دەگەشێتەوە.

لێکۆڵینەوەکەی من زیاتر دەکەوێتە خانەی مێژووی ئەدەبییەوە، نەک ڕەخنە و هەڵسەنگاندن، چونکە من ڕەخنەگری ئەدەبی نیم و ئەوەیشم هەر وەک کارێکی ئەکادیمی نووسی. بەڵام ئەو ٩-١٠ مانگەی خەریکی لێکۆڵینەوەکە بووم، گەلێ ئەنجامگریی سەیر و سەرنجڕاکێشم دەستگیر بوو. هەر بۆ نموونە یەک دوو شتێ باس دەکەم: جارێ دەبێ پێشەکی پێ لەوە بنێین کە ئێمە ڕەخنەی ئەدەبیمان لە بواری چیرۆکدا، واتە ڕەخنە لە چیرۆک، نییە. ئەگەرچی بە ژمارە گەلێ لێکۆڵینەوەمان لەسەر چیرۆکی کوردی و مێژووی پەخشانی کوردی هەن، بەڵام، بە لای منەوە، لێکۆڵینەوەکەی کاک حوسەین عارف (چیرۆکی هونەریی کوردی ١٩٢٥-١٩٦٠) تاکە لێکۆڵینەوەی زانستی و ڕێکوپێک و ڕاستگۆیانەیە. هەندێ بیرورا و هەڵسەنگاندن لەبارەی چیرۆک و چیرۆکنووسانەوە هەن، کە ساڵانێکی دووردودرێژە هەر دەوترێن و دەوترێنەوە. من وام پێ باش بوو وە دووی ئەو دیتنانە نەکەوم و خۆم بچمە بنجوبناوانی شتەکانەوە. کە وام کرد، خۆشبەختانە، ئەنجامی دیکەم وە گیر کەوت؛ ئەنجامی لە هیی ئەوانی دیکە جیاواز.

بەربانگ: ڕۆڵی ڕووناکبیری ئەمڕۆت پێ چۆنە؟ ئەمڕۆ ڕووناکبیران چ سیاسەتێک بگرنە بەر باشە؟

شاکەلی: جارێ من بۆ خۆم گومانم هەیە کە ئێمە ئینتیلیگێنتسیا (Intelligentsia)یەکی کوردیمان هەر هەبێ. ئەوی هەمانە و نیمانە ژمارەیەک ڕووناکبیرە، کە پێم وایە زۆریش نین، دەنا ئەوەی وا باوە کە چینێکی یا توێژێکی ڕووناکبیرمان هەیە، پێم وا نییە ڕاست بێت. دەکرێ بڵێین توێژێکی خوێنەوارمان هەیە، توێژێکی وا کە لە نەخوێندەواری ڕزگاری بووە، بەڵام خوێندەوار شتێکە و ڕووناکبیر شتێکی دیکە.

ئەگەر نووسەرانی کورد بەشێکی گرنگی ڕووناکبیران بن، ئەوا دەبێ بێ پێچ و پەنا بڵێم لە ماوەی ١٠-١٥ ساڵی ڕابوردوودا زۆر نووسەر نموونەی هەلپەرستی و بێهەڵوێستی بوون. لە ماوەی ٩ ساڵ شەڕی براکوژیدا نووسەر و شاعیر هەبوون کوتەک بوون بە دەست چەکدارانی ملهوڕەوە. بەرانبەر سیاسەتی هێرشبەرانە و شەڕخوازانە و نامرۆڤانەی سۆڤیەت و دەست و پێوەندەکانی کروکپ، زاریان چووبووە کلیلە. لە دەرەوەی وڵاتیش زۆرمان بینی هەر بە ناوهێنانی دیمۆکراسی و ئازادیی بیروباوەڕ شێت دەبوون و ئاگریان تێ بەر دەبوو، جەژنیان بۆ داگیرکردنی ئەفغانستان دەگێڕا و نۆ میلیۆن کرێکاری پۆڵۆنیا (لەهستان)یان بە کۆنەپەرست و خۆفرۆش دادەنا (ئەگەر چەرمی ڕوویان قایم نەبێ، دەبێ ئەوانە ئێستاکە چی بڵێن؟). نووسەری (شۆڕشگێڕ و پێشکەوتنخواز)مان هەیە بە ساڵان ڕێی نەکەوتۆتە کوردستان، بەڵام فریای ئەوە کەوت سەری (کابوڵ) و دارودەستەی (بەبرەک کەرمەل) بدات.

ترسناکترین شەپۆل کە بەسەر بەشی هەرە زۆری ڕووناکبیراندا هات لێڵاوی چەپی ساختە و سۆڤییەتپەرستی بوو. کار گەیشتە ڕادەیەک کە دژی نەتەوەکەی خۆیان و مێژووی خۆیان ڕاوەستن، تەنیا بۆ ئەوەی پاساوی تاوانەکانی شوورەوی بدەن و ڕووی دزێوی کۆمونیستی بشارنەوە. ئێستا دوای ڕووخانی ڕێژیمە دیکتاتۆرەکانی ئەورووپای ڕۆژهەڵات و گۆڕانکارییە گرنگەکانی دنیای سیاسەت، هیوایەکی زۆر هەیە ئەمە لە بیر و لێکدانەوە و هەڵسوکەوت و ئاکاری ئەمانەی لای خۆیشماندا ڕەنگ بداتەوە و بوێرن پێ لە ڕاستی بنێن.

ڕووناکبیر ئەگەر بەڕاستی ڕووناکبیر بێت، سەربەخۆ دەبێ، بە مێشکی خۆی بیر دەکاتەوە و بە چاوی خۆی تەماشا دەکات، ڕۆڵی خۆی چاک تێ دەگات، ڕێگەی خۆی دەناسێت و پێویستی بە ئامۆژگاری و ڕێنوێنیی من و تۆ نییە.

بەربانگ: وەک شاعیر و ڕووناکبیرێک بەربانگت پێ چۆنە و لەو بوارەدا چی بکرێت باشە؟

شاکەلی: بەربانگ ئێستا بەرەو ئەوە دەچێت ژمارەی حەفتایەمینی لێ دەربچێت. حەفتا ژمارە بۆ گۆڤارێکی کوردی کەم نییە، بگرە زۆریشە. بەڵام بەرانبەر بەوەیش وا چاوەڕوان دەکرێ ئەگەر گۆڤارێک ٧٠ ژمارەی لە دەرەوەی وڵات، کە دیمۆکراسی و ئازادی هەیە و تەکنیکی پێشکەوتوو لە بەردەستدایە، لێ دەرچووبێ، کارێکی گەورەیشی کردبێتە سەر فەرهەنگ و بیری خوێنەران و ئەو

دەوروبەرەی لە پێناویاندا بڵاو دەبێتەوە و ناوەڕۆکەکەیشی گەیشتبێتە پلەیەکی بەرز. کە بیر لەمە بکەینەوە دەبینین بەربانگ گۆڤارێکی پاشکەوتووە و هیچ ئامانجێکی فەرهەنگیی بە دی نەهێناوە. هۆی ئەمەیش ئاشکرایە؛ بەربانگ هەرگیز سەربەخۆ و دیمۆکراتیک نەبووە، ڕێگەی بە ئازادیی دەربڕینی بیروڕای جیاواز نەداوە و هەمیشە لەژێر سانسۆری ئیدیۆلۆگیدا بووە.

پێم وایە دەکرێ بەربانگ پێش بخرێ و بکرێتە گۆڤارێکی کاریگەر و سەرکەوتوو بەتایبەتی، هێندەی من بزانم، بودجەیەکی باشی هەیە و بۆ پارە دانەماوە، کە ئەمە ئاستەنگ و گیروگرفتی هەرە سەختی گۆڤاری دیکەیە. دەستەیەکی نووسەرانی کارزان و لێهاتوو، ئازادەبیر و کوردپەروەر، پێڕەویکردنی دیمۆکراسی و ئازادیی بێ چەند و چۆنی بیر. ئەمەیە ڕێگەی ژیاندنەوە و خستنەگەڕی بەربانگ و دەیان گۆڤاری دیکەی کە دیلی تاریکایین.

ئامادەکردنی: ئاسۆ گەرمیانی
بەربانگ، ژمارە: ٦٨-١٩٩٠

چاوپێکەوتنێکی تیشکهاوێژ

ئەم گفتوگۆیە، بە ئامادەکردن و پرسیار و وەرامەوە، نزیکەی دوو ساڵ و نیوی خایاند. سەرەتای ساڵی ١٩٩٠ لە ورمێ، کوردستانی ئێران، دەستی پێ کرا و بەهاری ١٩٩٢ لە لەندەن، ئینگلستان، تەواو بوو. ئەوەی لێرەدا بڵاو دەکرێتەوە هەر ئەو تێکستەیە کە یەکەم جار لە گۆڤاری کاروان، ژمارەی پێنجەم، مانگی تەممووزی ١٩٩٣، لاپەڕە ١٢١-١٣٣دا بڵاو کرایەوە.

ئەم دیدارە دواتر بە شێوەی نامیلکەیەک چاپ کرا:

عەزیز کەیخوسرەوی: چاوپێکەوتنێکی تیشکهاوێژ؛ فەرهاد شاکەلی لە مەسەلەکانی فەرهەنگی کورد دەدوێت، ستۆکهۆڵم ١٩٩٤، ٤٣ لاپەڕە.

هەر ئەم دیدارە بە کەمێک دەستکارییەوە لەلایەن هاورێی بەڕێزم پرۆفیسۆر محەمەد کەمالەوە، مامۆستای فەلسەفە لە زانستگەی مێلبۆرن، ئاوسترالیا، تەرجەمەی زمانی ئینگلیزی کرا و لە گۆڤاری نێونەتەوەیی لێکۆڵینەوەی کوردیدا بڵاو کرایەوە:

Reflections of a Kurdish Poet; An Interview with Farhad Shakely, The International Journal of Kurdish Studies, Volume 12(1998), Numbers 1 & 2, pp. 97-107.

کەیخوسرەوی: پێناسەت سەبارەت بە شیعر چییە؟

شاکەلی: پێم وایە ئەمە یەکێکە لەو پرسیارە هەرە زەحمەت و ناخۆشانەی لە شاعیران دەکرێن. ئەوجا شاعیری وا هەیە هەر بە بیستنی پرسیارەکە تۆپەڵێ وشەی ڕەنگاوڕەنگی سێگۆشە و چوارگۆشە دادەڕێژێ و دڵی خۆی بەوە خۆش دەکا کە شیعری ناساندووە و تیۆرییەکی تازەی لەو بابەتەوە هێناوەتە گۆڕێ، بێ ئەوەی، بێگومان، هیچی گوتبێت. لە ئەدەبی کوردیدا خەڵکی ئاوامان زۆر هەبوون و هەن. چاوپێکەوتنەکانی ئەم بیست سی ساڵەی ڕابوردوو بخوێنەوە، جا بزانە چەندین قسەی سەیر و سەمەرەت پێش چاو دەکەوێ. خۆشبەختانە من یەکێک لەو کەسانە نیم. تا ئێستایش، کە ئەوە بیست ساڵ زیاترە شیعر دەنووسم، ناتوانم پێناسەیەک بۆ شیعر پێشکەش بکەم. دیارە مەبەست ئەوە نییە کە هەر دەبێ هەموو شاعیرێ پێناسەی خۆی لەمەڕ شیعر هەبێ؛ مەبەستەکە ئەوەیە هەر شاعیرێ کام پێناسە، یا کام پێناسانەی پێ ڕاستە. تۆ ئەگەر تەماشای سەرچاوەکانی لێکۆڵینەوە و ڕەخنەی شیعر بکەیت، هەر لە سەردەمی کۆنی گرێکەکانەوە و تا سەردەمی ڕێنێسانس و ڕۆمانسیزمی ئەورووپا و هەتا دەگاتە ئەم سەدەی بیستەمەی کە پڕە لە نوێبوونەوە و گۆڕانکاری، سەدان، بگرە زیاتریش، باس و پێناسەت بەرچاو

دەکەویٚ. ئەگەرچی خویٚندنگە جیاوازەکانی ڕەخنە و میٚژووی ئەدەبی هەمیشە هەر بەرانبەر یەکیان گرتووە و گوتوبیٚژیان کردووە، بەڵام هیٚندەی تاڵەموویەک کاریان نەکردۆتە سەر ئەوەی کە شیعری سەردەمیٚک بەملادا یا بەولادا ببەن، یا نەیانتوانیوە شاعیریٚکی لیٚهاتوو ناچار بکەن شیعر بەگویٚرەی ئەم پیٚناسەیە نەنووسیٚت و بەگویٚرەی ئەوی دیکەیان بینووسیٚت. ڕەنگە پیٚچەوانەی ئەمەیان ڕاستتر بیٚ؛ واتە شاعیریٚکی داهیٚنەر کاری کردبیٚتە سەر لیٚکۆڵەرەوە و ڕەخنەگرانی سەردەمیٚک و بووبیٚتە هۆی ئەوەی ئەمانە بیٚن پیٚناسەی بۆ بدۆزنەوە و بەرهەمەکەی بخەنە ناو چوارچیٚوەی تیۆری و ئیٚستیٚتیکییەوە.
با لە کورتی بیبڕمەوە. من هیچ پیٚناسەیەکم بۆ شیعر نییە و پیٚیشم وا نییە هیچ پیٚناسەیەکی چوارگۆشەی لەقاڵبدراو بتوانیٚ وزەی لەبنەهاتووی شیعر لەناو خۆیا بەند بکات.

کەیخوسرەوی: شیعر لای تۆ چۆن لە دایک دەبیٚ؟

شاکەلی: ئەگەر باشی بۆ چووبم، پیٚم وایە دەتەویٚ بزانی تەکنیکی شیعرنووسینم چۆنە. ڕاستت دەویٚ، دوای ئەو هەموو ساڵەی شیعرنووسین، خۆیشم لام ڕوون نییە شیعرەکانم چۆن پەیدا دەبن. من هەرگیز پیٚشەکی بڕیارم نەداوە شیعریٚک بۆ فلاٚنە کەس، یا فلاٚنە هۆ بنووسم. شیعر کە خۆی هات ناچارم دەکات بینووسم و بیهیٚنمە سەر کاغەز. ساڵی ١٩٧٥ چەند هاوڕیٚم لە زیندانی بەعسی عیراقدا بوون. شیعری (دەنگتان)م بۆیان نووسی، کەچی هەر ئەو دۆستانەم دوای ماوەیەک کە ئیعدام کران، نەمتوانی یەک دیٚڕیشیان بۆ بنووسم. بۆ هەڵەبجەیش هەر شتیٚکی وا بوو. لە سەرەتادا کە ڕووی دا، شاعیری کورد نەما شیعر و داستان بۆ هەڵەبجە نەنووسیٚت، بەڵام من دوای دوو ساڵ و سیٚ مانگ ئەوسا شیعری (کەوشەنی مەرگ)م نووسی.
جاری وا هەیە گەرای شیعریک لە میٚشکمدا پەیدا دەبیٚ، بەڵام تا ماوەیەکی زۆر، چەند ڕۆژیٚک یا چەند مانگیٚک، بۆم نانووسریٚت، جاری وایش هەیە هەر یەکسەر بۆی دادەنیشم و سەرلەبەری دەنووسم. دەستکاریی شیعریش، کەم و زۆر، دەکەم. جاران، کە دیوانی یەکەم و دووەمیشم بلاٚو کردەوە، هیٚندەم دەستکاری نەدەکرد؛ هەروەک خۆی بلاٚوم دەکردەوە. بەڵام ئیٚستا زۆرتر نیگەرانم و زۆرتر شیعر دەستکاری دەکەم. دیسانیش شیعرم هەیە کە هەر یەکەندەردوو (یک اندر دو) چۆن بووە، وام هیٚشتووەتەوە، وەک (گەڕانەوەیەک) و وەک (تیشک)، کە پیٚم وایە شیعری خراپیش نین.
شاعیر هەن کە شیعر زۆر دەنووسن، هەموو مانگیٚ، هەموو حەفتەیەک و بگرە هەموو ڕۆژیٚک. من وا نیم. هەندیٚ جار ڕوو دەدات کە لە ماوەی هەشت نۆ مانگدا هیچ نانووسم، یا هەرچییشم نووسیبیٚت دڕیومە و فڕیٚم داوە. خویٚندنەوە زۆر کار دەکاتە سەر شیعرنووسینم. ئەو ماوەیەی کە خەریکی کاری ئەکادیٚمیم و کتیٚبی زانستی و لیٚکۆڵینەوە زۆر دەخویٚنمەوە، شیعرم بۆ نانووسریت، بەڵام ئەگەر ماوەیەک خەریکی ڕۆمان و شیعر خویٚندنەوە دەبم، شیعرم باشتر بۆ دیٚت.

کەیخوسرەوی: پێوانەی ڕەسەنیەتی و چاکیی شیعر لای تۆ چییە؟

شاکەلی: چاکی و ڕەسەنیی شیعر، وەک لە گەلێ بواری دیکەیشدا هەر وایە، پێوەندییەکی توندی لەگەڵ جۆری جیهانبینی و تێگەیشتن و پاشخانی فیکری و فەرهەنگیی هەر یەکێکماندا هەیە. وێڕای ئەمانەیش هەموو، فاکتۆرێکی دیکەی گرنگ دەمێنێتەوە کە چێژی تاکەکەسە. نامەوێ ئەم پێشەکییە گشتی و تیۆرییە بە درێژی ڕوون بکەمەوە، چونکە لام وایە مەبەستەکەم ئاشکرایە، بەڵام تەنیا هەوڵ دەدەم بە یەک دوو نموونەی بچووک پشتی بگرم و هێزێکی زیاتری بدەمێ. ڕەنگە بە لای مەلایەکی نیوەخوێندەوارەوە شیعری چاک ئەوە بێ کە زۆرتر لە باس و خواسی دین و مردن و حەشر و نەشر، یا پەسنی کردگار و نێردراوی کردگاردا ڕۆچووبێت. بە لای خوێنەوارێکی بەرەی چەپەوە شیعری ڕەسەن ئەوەیە زۆر بە شێوەیەکی ئاسان و ڕوون نووسرابێت، تا ئەو ڕادەیەی گوندی و جووتیار و کرێکار تێی بگەن و "پێویستیشە" بەرگری لە بەرژەوەندی ئەوانە بکات و هێز و هیوا بداتە خەباتیان.
ناتوانم بڵێم لای من، لە هەموو سەردەمێکدا، یەک پێوانەم هەبووبێت بۆ ناسینی شیعری چاک و ڕەسەن. لە سەردەمێکدا کە زۆر لاو بووم و تازە دەستم دابووە شیعرنووسین، زۆرم بە لاوە گرنگ بوو شیعر کێش و سەروا (وەزن و قافییە)ی هەبێت، وشەکانی کوردیی پەتی بن و زیاتر ڕۆمانتیک بێت و لە جوانیی ژن یا سروشت یا خۆشەویستیی نیشتمان بدوێت. ئەمە ئەنجامی خوێندنەوەی شاعیرانی ڕۆمانتیکی ئینگلیز، هەڵبەت لە ڕێگای زمانی عەرەبییەوە، بوو. دیارە شیعری گۆرانیش دیسان ئەم تێگەیشتنەی لا دروست کردبووم. لە سەرەتای حەفتاکاندا شیعری خەبات و شۆڕشگێڕی زیاتر سەرنجی ڕادەکێشام. ئێستایش، کە ئەوە ١٢-١٣ ساڵە لە ئەورووپا دەژیم، بێگومان بە جۆرێکی دیکە لە شیعر و شاعیر دەڕوانم. ئەگەر بمەوێ دیتنەکەم لە بواری شیعری کوردیدا پیادە بکەم، دەکرێ بڵێم شیعری چاک و ڕەسەن ئەوەیە کە شاعیر لە دڵەوە و ڕاستگۆیانە نووسیبێتی، بێ ئەوەی هیچ سانسۆرێکی یا خۆبەستنەوەیەکی ئیدیۆلۆگی، ئایینی یا کۆمەڵایەتی ناچاری کردبێت بەم شێوەیە یا ئەو شێوەیە بیڵێت. ئەوەی کە وتم، ناوەڕۆک دەگرێتەوە. ئەمجا زۆرم بە لاوە گرنگە شاعیر بیرەکەی خۆی بە کەرەستەیەکی هونەریی بەرز و پێشکەوتوو داڕشتبێت. کەرەستەی هونەری بەر لە هەر شتێکی دیکە، بە لای منەوە، زمانە، زمانە کوردییەکەی، ئەوجا وێنە و مۆسیقا. ئەمەی کە دەیڵێم، بیرکردنەوەیەکە، کە هۆشیاریی ئاوەزی ئاگادارم ، ڕێکی خستووە و کردوویەتیە هێڵەکێک/ گلگیرێک بۆ بێژانی شیعر، دەنا جاری وا هەیە شیعرێک دەخوێنمەوە، یەکجار زۆرم بە دڵە، بێ ئەوەی بزانم بۆچی.
جا بۆ دەبێ هەموو جار وەرامێکی ئامادەمان بۆ ئەم جۆرە (بۆچی)یانە پێ بێت؟!
لایەنێکی دیکەی ئەم باسە هەیە کە بە لامەوە گرنگە و دەبێ قسەی لەسەر بکرێ. من ڕەخنەگر نیم و بە تەمایش نیم ڕۆژێ لە ڕۆژان ببمە ڕەخنەگر. من شیعر دەخوێنمەوە و شیعر دەنووسم، کە بەو

شێوەیەیش وەرامی پرسیارێکی وا گرنگ دەدەمەوە، ئەمە هیچ لەسەر من ناکەوێ. مەبەستم ئەوەیە بڵێم، ئەم قسانەی من هەرگیز ئەوە ناگەیێنێ، کە پێوانەی ڕەسەنایەتی و چاکیی شیعر نییە، یان نابێ هەبێ. ڕەخنەگرێک کە دێت لە بەرهەمی شاعیرێک، یا لە شیعری سەردەمێک دەکۆڵێتەوە، دەبێ پێوانەیەکی زانستیی هەبێت، دەبێ کارەکەی خۆی بەگوێرەی بنەمای زانستانە و مێتۆدیکی زانستانە ئەنجام بدات، ئەگەرنا، ناتوانێ بگاتە ئەنجامێک.

سەرەڕای هەموو ئەمانە، دەبێ ئەوەیشمان لە بیر نەچێ، کە هەر سەردەمە و پێوانەی تایبەتی خۆی هەیە. نرخ و پێوانەی هەڵسەنگاندن و جوانناسی لە کۆمەڵگە جیاوازەکانی مرۆڤایەتیدا، هەمیشە لە گۆڕاندایە. هەندێکیان زۆر زوو دەگۆڕێن و هەندێکیان برێک خاوتر و درەنگتر. ئێمە چوزانین هەتا سەرەتای سەدەی داهاتوو چەند پێوانە دەڕزێن و دەپوێن و چەندی تازە پەیدا دەبن و هێز و برەو پەیدا دەکەن!.

کەیخوسرەوی: ئایا ئەو شاعیرانەی بۆ تۆ نموونە بوون کێ بوون؟

شاکەلی: نازانم بە تەواوی مەبەستت لە نموونە چییە؟! بەڵام پێم وایە ئەمەیش یەکێکە لەو پرسیارانەی کە گەلێ جار، وەک نەریتێک، لە شاعیران دەکرێن. بە هەر حاڵ من بەگوێرەی تێگەیشتنی خۆم لە پرسیارەکەت وەرامیش دەدەمەوە.

بۆ ئەوەی لە پرسیارەکەت نزیک ببمەوە، دەبێ تۆزێکیش باسی خوێندنەوەکانم، لێرەدا مەبەستم شیعرە، بکەم. لە سەرەتای شیعرخوێندنەوە و شیعرنووسینمدا هەرچییەکم بەردەست بکەوتایە دەمخوێندەوە. دیارە لەو تەمەنە و لەو هەلومەرجەدا ئەوەی لە بەردەستدا بوو، شتێکی زۆر نەبوو. لە لاییەکەوە من هەر تەنیا کوردی و عەرەبیم دەزانی، لە لایێکی دیکەیشەوە، ئێمە گوندنشین بووین، لادێیی بووین. هەتا تەمەنی شانزدە حەڤدە ساڵان دیوانی زۆربەی شاعیرانی کوردم خوێندبووەوە. مەبەستم ئەوە نییە بڵێم لە هەموویشی تێگەیشتبووم. هەر بۆ نموونە دەڵێم، ئەوسایش مەولەوی و نالیم خوێندبووەوە، بەڵام بێ ئەوەی لە نرخە هونەری و زمانەوانی و عەقڵییەکانیان تێگەیشتبێتم. نێزیکەی ١٤-١٥ ساڵ لەوەوپاش کە نالی و مەولەویم بە وردی و بە مەبەستێکی دیکە خوێندەوە، ئەوجا توانیم برێک بچمە ناو دنیای شیعر و فەلسەفەی ئەم دوو شاعیرە، یا شاعیرانی گەورەی دیکەوە.

لەو سەردەمەدا گۆران و کامەران موکری (ئەودەم هەر ناوی کامەران بوو) لە هەمووان زیاتر سەرنجیان ڕاکێشام. لە بیرمە لە تەمەنی دوانزدە ساڵاندا، دیوانی (گوڵ ئەستێرە)ی کامەرانم لەمسەر بۆ ئەوسەر لە بەر بوو. لە تەمەنی شانزدە ساڵاندا دەیان شیعری گۆرانم لە بەر بوو. نابێ ئەوەم لە بیر بچێ کە کتێبی (شیعر و ئەدەبیاتی کوردی)ی ڕەفیق حیلمی، لەو تەمەنەدا، یارمەتییەکی زۆر چاکی داوم بۆ نێزیکبوونەوە لە دنیای شیعر و هەوڵی تێگەیشتن و چێژلێوەرگرتنی. شیعری گۆران تا ماوەیەکی زۆریش هەر سەرنجی ڕاکێشام. تەنانەت گەلێ بەرهەمی سەرەتای شیعرنووسینم لەسەر

شێوەی گۆران بوو؛ وەزن و قافییە، خەیاڵی ڕۆمانتیکیانەی باڵدار، باسی جوانیی ژن و سروشت... هتد. بێگومان لەگەڵ ئەو جیاوازییەدا، کە گۆران لە ئەزموونەوە قسەی کردووە، ئیدی ئەزموونی ژیان یا تێگەیشتنی هونەری بێت، و من بێئەزموون یا کەمئەزموون بووم. ڕووناکبیر و ڕەخنەگرێکی کورد، یادی بە خێر و ڕەوانی شاد، دوو جار کە باسی شیعری منی کردبوو، ئەودەم، نووسیبووی دەبێتە خەلیفەی گۆران. پێنج شەش شیعری لەو بابەتەم لە ساڵانی ١٩٦٨-١٩٧٠دا بڵاو بوونەوە. بەڵام پاشان، کە دیوانم چاپ کرد، ئەو شیعرانەم بڵاو نەکردنەوە. خۆشبەختانە پێشبینییەکەی ئەو ڕەخنەگرە نەهاتە دی. لە کۆتاییی شێستەکاندا، کە خوێندکاری خوێندنگەی ئامادەیی (دبیرستان) بووم شاعیرانی عەرەب، بەتایبەت شاعیرانی عەرەبی عیراق، و شاعیری دیکەی جیهانیم بە عەرەبی دەخوێندەوە. لەناو شاعیرانی عەرەبدا، شیعری بەدر شاکر سەییاب (بدر شاكر السياب) لە هەمووان زۆرتر دڵ و مێشک و دەروونمی داگیر دەکرد. زمانی سەییاب و وێنەی شیعریی سەییاب و هونەرکاریی سەییاب شتێکە من ناتوانم (بە کوردی) بۆتی بگێڕمەوە، مەگەر بۆ خۆت عەرەبییەکی چاک فێر ببیت و بیخوێنیتەوە. بەتایبەتی ئەو شیعرانەی کە ساڵانی نەخۆشی و لە نەخۆشخانەکانی ئەوروپادا نووسیبوونی، بۆ ئەو کاتەی من تام و چێژێکی لەباسکردن نەهاتوویان هەبوو.

هەر لەو ساڵانەدا شاعیرە نوێخوازەکانی عەرەبی عیراق گۆڤارێکی چاکیان دەست پێ کرد (الشعر ٦٩). پێم وایە هەموو چوار پێنج ژمارەی لێ دەرچوو، بەڵام بۆ ئێمەی تامەزرۆی خوێندنەوە دەروویەکی باش بوو. هەروەها گۆڤاری (شعر) کە شاعیرانی نوێخوازی لوبنان و سووریا، لە بەیرووت، بڵاویان دەکردەوە. ئەو ژمارانەی دەست ئێمە دەکەوتن کۆن بوون، بەڵام شیعری باش کوا کۆن دەبێ؟! هەردوو گۆڤارەکە دەیان شاعیری گەورەی جیهانیان پێشکەش دەکرد و لێکۆڵینەوەی چاکیان تێدا بڵاو دەکرایەوە.

کۆتاییی شەستەکان و سەرەتای حەفتاکان ساڵانێکی گورجتێپەڕ و سەرشار لە ئەزموون و گۆڕان بوون، چ بۆ من وەک تاکەکەس، و چ بۆ گەلی کورد لە کوردستانی عیراقدا. دڵداری و سیاسەت دوو ئەزموونی کاریگەر و گرنگ بوون. ئەوجا، دوای تەواوکردنی خوێندنی ئامادەیی، دوورکەوتنەوەیشم لە شار و ناوچەی خۆمان و خوێندنم لە زانستگەی بەغدا (پێتەخت)، ئەمانە کۆمەڵە ڕووداوێک بوون، لە زۆر ڕووەوە کاریان کردە سەر جۆری بیرکردنەوە و خوێندنەوە و هەڵسوکەوتم. لەو ساڵانەدا زۆرم دەخوێندەوە، یەکجار زۆر. هەموو جۆر و بابەتێکم دەخوێندەوە. هەر ئەم ئارەزووی خوێندنەوەیە هانی دام کە هەوڵ بدەم ئینگلیزییەکەم پێش بخەم؛ بە کۆمەکی فەرهەنگ و بە خۆماندووکردنێکی زۆر ئیدی دەمتوانی هەندێ شتی پێ بخوێنمەوە. ساڵی ٧٤-٧٥یش کە پێشمەرگە بووم، ئەوەندە فارسی فێر بووم کە ئیدی شیعر و ڕۆمان و لێکۆڵینەوەی پێ بخوێنمەوە. شیعری نیما و شاملو و فروغ فرخزاد، سەرنجیان ڕاکێشام. ئەزموونی هاتنە ئەوروپام و ئەم ١٣-١٤ ساڵەی ئێرەیش بۆ خۆی داستانێکە و قۆناغێکی تایبەتە.

وەک دەبینی ئەنجام دەگەینە ئەوەی کە ناتوانم بڵێم شاعیرێکی دیاریکراو یا چەند شاعیرێک بەتایبەتی بۆ من نموونە بوون. دەتوانم سەرجەمی باسەکە بە جۆرێکی دیکە دەربببڕم؛ نە لە ڕابوردوودا و نە ئێستایش، من هەرگیز بە ئاواتم نەخواستووە کە وەک فلانە شاعیر بنووسم، یا ببمە شاعیرێکی وەک فلانی. هەمیشە پێم خۆش بووە دەنگی خۆم ، بە چاک و خراپ، هیی خۆم بێت.

کەیخوسرەوی: هەلومەرجی ئێستە و بار و دۆخی ئەدەبی و دواڕۆژی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردستان چۆن دەبینی؟

شاکەلی: ئەگەر بتوانم وەرامی ئەم پرسیارە بەتەواوی بدەمەوە، ڕێک وەک ئەوە وایە پلانێکی دەساڵەم بۆ وەزارەتی فەرهەنگی کوردستان دانابێ.
ئێمە کە باسی فەرهەنگی کوردی دەکەین، ناچارین پاشخانی جیۆگرافی و سیاسی و کۆمەڵایەتیی کوردستانیش لە بەرچاو بگرین، چونکە ئەمانە کۆمەڵە فاکتۆرێکن ڕۆڵێکی کاریگەریان هەیە لە شێوەپێدان و گەشەکردن یا نەکردنی ئەم فەرهەنگەدا. لەوەیش گرنگتر چەمکی فەرهەنگ خۆیەتی. من دڵنیام کە تۆ لەم پرسیارەدا باسی فەرهەنگ دەکەیت، ئەو چەمکەت لە بیرە کە لە وڵاتانی خۆماندا باوە. دیارە هەلومەرج و دەوروبەرەکە وای کردووە فەرهەنگ بخەینە ئەو قاڵبەوە. لە ئەورووپا و لە زمانانی ئەورووپاییدا فەرهەنگ شتێکی دیکەیە. لە کورستان و لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بە گشتی، کە دەگوترێ فەرهەنگ بە زۆری مەبەست فەرهەنگی نووسراوە (شیعر و ڕۆمان و چیرۆک و ڕۆژنامە و کتێب) و تا ڕادەیەکی کەمیش مۆسیقا و نیگارکێشان، بەڵام لە ئەورووپا فەرهەنگ زۆر لەوە فراوانتر و قووڵترە. لێرە، لە ئەورووپا، فەرهەنگ، بێجگە لە بابەتەکانی ئەدەب، مۆسیقا و گۆرانی و شانۆگەری و نیگارکێشان و پەیکەرتاشی، هەڵپەڕکێ، خانووبەرە، چنین و کاری دەست، جلوبەرگ و خۆراک و ڕێوشوێنی ژیان و هەڵسەوکەوتی ڕۆژانەیش دەگرێتەوە. لەگەڵ ئەوەیشدا من هەوڵ دەدەم، تا ڕادەیەک وەرامی پرسیارەکە لە چوارچێوەی چەمکی کوردانەی فەرهەنگدا بدەمەوە.
دابەشبوونی کوردستان بەسەر پێنج شەش وڵاتی فرەنەتەوە و سیستەم و سیاسەتجیاوازدا، بوونی زاراوای جیاوازی قسەکردن، نووسینی زمانی کوردی بە سێ جۆرە ئەلفوبێ، ئەمانە هۆی سەرەکیی کزبوون و لەیەکداپچڕانی ئەدەب و فەرهەنگی کوردییە. ئەمجا دەمێنێتەوە سەر کۆمەڵێ هەلومەرجی دیکە کە تەنها ئێمەی کورد ناگرێتەوە، بەڵکە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و بەشێکی زۆری وڵاتانی جیهانی سێیەمیش (ڕەنگە دوای ڕووخانی جیهانی دووەم، شوورەوی، مانای جیهانی سێیەمیش گۆڕابێت) دەگرێتەوە، بۆ نموونە: نەخوێندەواریی بەربڵاو و فراوان، نەبوونی ئازادیی سیاسی (و لە ئەنجامیشدا نەبوونی ئازادیی نووسین و بیر و بڵاوکردنەوە)، دواکەوتنی یا هەر نەبوونی تەکنیک و گەلێ شتی دیکەیش.

ئەو بەشەی فەرهەنگی کورد کە ڕەگوڕیشەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمێکی کۆنتر، لە هەموو بەشەکانی کوردستاندا، ئەگەرچی تا ڕادەیەکی کەمیش بێت، پارێزراوە: گۆرانی، مۆسیقا، هەڵپەڕکێ، پەندی پێشینان، گەمە و کایەی منداڵان، نەریتی ژن و ژنخوازی، ڕێوشوێنی نان و خوان و جۆلایی و تەونگەری و شتی لەم بابەتە.

فەرهەنگی نووسراوی کوردی، واتە ئەدەبییات (شیعر و چیرۆک و کتێب و ڕۆژنامە و خوێندەواری) تەنیا دەکرێ بڵێین لە کوردستانی عیراق و کوردستانی ئێراندا هەیە. بەشێکی گرنگیش فەرهەنگی کوردە لە دەرەوەی وڵات، لە ئەوروپای ڕۆژاوا. لە کوردستانی عیراق و ئێراندا، لەگەڵ هەموو ژێردەستەیی و دواکەوتن و باری ناخۆشی سیاسییشدا، هەندێ لایەنی فەرهەنگی کورد، شیعر و چیرۆک و شانۆ، تەکانێکی داوە و پێشکەوتنێکی وە دەست هێناوە. بەڵام لایەنەکانی دیکە؛ لێکۆڵینەوە، مێژووی ئەدەب، ڕەخنەی ئەدەبی، کتێب چاپکردن، وەرگێڕان، ئەدەبی منداڵان و ڕۆژنامەگەری، دواکەوتوون، زۆریش دواکەوتوون. ئەو فەرهەنگە کوردییەی کە دەبێ ١١-١٢ میلیۆن کوردی عیراق و ئێران هەیبێ (هەیبووایە) ئەمە نییە کە ئەمڕۆ لە بەرچاوە و دەیبینین.

لە کوردستانی سووریا و تورکیادا ناتوانین باسی فەرهەنگی نووسراو یا ئەدەبی کوردی بکەین. هەلومەرجی ئەو دوو بەشە زۆر جیاوازە. ئێستا لە تورکیا وا پێ دەچێت هەڵوێستی دەستەڵاتداران ڕوو لە گۆڕان بێت، بەو هیوایەی ئەمە بەردەوام بێت و ئەنجامێکی باشی بۆ گەلی کورد و فەرهەنگی کورد هەبێت.

لە کوردستانی شوورەوی، دەستەڵاتدارانی کۆمیونیست و شۆڤێنیست هەرگیز ڕێگەیان نەداوە فەرهەنگی کوردی پێش بکەوێ. دیارە کە ئازادی نەبوو فەرهەنگیش پێش ناکەوێ. لەوێ تەنیا لە ئەرمەنستان کتێبی کوردی چاپ دەکرێت، خوێندنیش حەوتووی دوو سەعات بە کوردی دەخوێندرا. ڕۆژنامەی (ڕییا تەزە)یش ئۆرگانی پارتی کۆمیونیستی ئەرمەنستان بوو. جاروبار شیعرێ یا چیرۆکێکی بڵاو دەکردەوە، دەنا هەر باسی گاجووت و مریشکداری و گەنم و جۆ بوو. ئەدەبی کوردی لە شوورەوی هەیە، بەڵام زۆر کز و لاوازە. لەوێ چیرۆکیان لە شیعریان پێشکەوتووترە، ئەگەرچی چیرۆکەکەیش کەمتر تام و بۆنی کوردیی تێدایە. نازانم ئێستا پاش هەڵوەشانەوەی شوورەوی هەلومەرجی کوردی ئەوێ بە چی دەگات؟ لەم دوو سێ ساڵەی ڕابوردوودا نووسەرێکی چاکیان (سەعیدێ ئیبۆ) کوژرا. دووی دیکەیشیان (عەلی عەبدولڕەحمان و کنیاز ئیبراهیمۆڤ) وێڕای بیستهەزار کوردی موسڵمان لە ئەرمەنستان دەرکران و پەڕەوازەی کۆمارەکانی دیکە بوون.

لە ئەوروپای ڕۆژاوا، ئەمە ١٠-١٢ ساڵە بزووتنەوەیەکی فەرهەنگیی باش لە ئارادایە. دەبێ ئەوەمان لە بیر نەچێ کە کورد لە ئەوروپا گرۆیەکی، کۆمەڵگەیەکی تازە و کەمئەزموونە. ڕاستە لە ئەوروپا نووسەر و ڕووناکبیری کورد ئازادە و کەس سانسۆر و سنووری بۆ دانەناوە، گەلێ لە دامودەستگا فەرهەنگییەکانی ئەو وڵاتانە کۆمەکی ماددی بۆ فەرهەنگی بێگانە (کە کوردیش دەگرێتەوە) تەرخان

دەکەن، تەکنیکی پێشکەوتوو هەیە و لە بەردەستدایە، بەڵام سەرەڕای ئەوەیش گیروگرفت کەم نین. هەر بۆ نموونە برێکت بۆ باس دەکەم: دووری لە کوردستانەوە و نەبوونی پێوەندییەکی ئازادانە و ڕێکوپێک کاری کردۆتە سەر جۆر و ناوەڕۆکی فەرهەنگەکە. مەترسیی ئەوە هەیە کە کوردی ئەوروپا لەناو فەرهەنگی ئەوروپادا خۆ ون بکەن و فەرهەنگی نەتەوایەتیی خۆیان لە بیر بکەن، یا بە چاوێکی نزمەوە تەماشای بکەن (ئەمەیان هەر لە ئێستاوە هەستی پێ دەکرێ). تەشەنەکردنی گیانی خۆپەرستی و بێدەربەستی (هەر خۆم خۆش بم، خودای دەکرد هەموو دنیا ئاو دەیبرد)، نەبوونی هاوکاری و کاردابەشکردن بۆتە هۆی شڵەژان و پشێوییەکی ئاشکرا. بۆ نموونە لە ئەوروپادا ١٠-١٢ پەخشخانە (انتشارات)ی کوردی هەن، ٢٠-٢٥ گۆڤار و ڕۆژنامە بڵاو دەکرێتەوە، کەچی تا ئێستا کارێکی وا نەکراوە کە دابەشکردن و بڵاوبوونەوە و فرۆشتنی بەرهەمەکان ڕێک بخرێ. هێزە سیاسییەکانی کورد هەوڵ دەدەن دەست بەسەر چالاکی و دامودەستگا فەرهەنگییەکاندا بگرن بۆ سیاسەتاندن یا سیاسەتاویکردنی فەرهەنگەکە، بێ ئەوەی هیچیشی لێ بزانن یا شایانی ئەوە بن. دوو لایەنی گەش لە فەرهەنگی کورد لە ئەوروپادا، بە لای منەوە، شایانی باسن؛ ئازادی و زانست (تەکنیک). لەم دوو بوارەدا گرۆیەکی دەستچن و هەڵبژاردە و ئەزمووندار، ئێلیتێک لە درووستبووندایە و درووست دەبێ، کە لە پاشەڕۆژدا کارێکی چاک دەکاتە سەر فەرهەنگی کورد لە کودستان خۆیدا. دیارە پێوەندی لەگەڵ کوردستان هەروا نامێنێتەوە و بەو هیوایەوە دەژیین کە هەلومەرجی کوردستان بەرەو چاکتر بڕوات...! کەواتە ئەمڕۆی فەرهەنگی کوردی بەو شێوەیە زۆر جێگەی دڵخۆشی نییە، با برێک بوێرانەتر و ڕەخنەگرانەتر قسە بکەین: فەرهەنگی کورد پاشکەوتووە و ناتەواوییەکانی یەکجار زۆرن.

کەیخوسرەوی: کارتێکردنی تاقیکردنەوەکانی ژیانت لەسەر بەرهەم و ئەزموونی شیعریت چۆن تەماشا دەکەی؟

شاکەلی: لە ژیانی هەموو شاعیرێکدا و لە شیعری هەموو شاعیرێکدا قۆناخی جیاواز هەن. ئەزموون و تاقیکردنەوەکانی هەر قۆناخێکیش کار دەکاتە سەر شیعر و سەرجەمی بەرهەمی شاعیرەکە.
من هەر لە سەرەتاوە، چ بە منداڵی و چ وەک ڕەواڵێک و لاوێک، زۆر بزێو بووم، واتە هەمیشە لە جموجووڵدا بووم. بەڵام بزێوییەکەم زیاتر لایەنی هۆشیاریی هەبوو. دەمویست شتی تازە و ئەزموونی زیاتر فێر ببم، دەمویست سەری سەرداپۆشراو هەڵدەمەوە. دەنا وەکوو تر زۆر شەرمن بووم. هەر لەبەر ئەوەیش ڕەنگە خوێندنەوە ئەزموونێکی گەورە و نەپساوە بێ لای من. پاشتر دێمەوە سەر باسی ئەمە.
وەک لە وەرامی پرسیارێکی پێشوودا باسم کرد، من لە لادێ گەورە بوومە. دەتوانم بڵێم تا تەمەنی بیست ساڵانیش هەر لە لادێ ژیاوم. چونکە کە بۆ خوێندنی ئامادەیی چوومە شاریش، هەموو

حەفتەیەک و بۆ وچانی بەهاران و هاوینانیش هەر دەهاتمەوە بۆ شاکەل، بۆ گوندەکەی خۆمان. ژیانی لادێ، بێگومان، کاری کردۆتە سەر پلەی هۆشیاری و تێگەیشتنم لە ژیان، بە تایبەتی هەڵسوکەوت لەگەڵ نەبوونی و هەژاری و سەدان جۆری بەدبەختی و بێدەستەڵاتیدا. چوونەشاریش ئەم بیرکردنەوەیەی لا تیژتر کردووم، بەڵام باوەڕ ناکەم ئەم ئەزموونە ڕاستەوخۆ لە شیعرمدا ڕەنگی دابێتەوە. لەوانەیە وەک وێنەی شیعری، یا هەستێکی تایبەتی، یا با بڵێین بە چاوی گوندییەک، دێنشینێک، تەماشاکردنی شت لە شیعرمدا دیار بێ. دەبوو سروشت، سروشتی لادێ کاری بکردایەتە سەر شیعرەکانم، بەڵام پێم وا نییە کردبێتی. لە سەرەتای شیعروتنمدا ڕەنگە لە یەک دوو شیعرێکدا وەسفی سروشتم کردبێ، کەچی لەوەوپاش سروشت هەر بە جارێ ونە.

سیاسەت، دڵداری، پێشمەرگایەتی، سەفەر و گەشتی وڵاتان و ئاشنایەتی لەگەڵ خەڵک و فەرهەنگ و نەریتی جیاوازدا، لێقەومان و ساردی و گەرمیی ژیان و ئەوجاریش ژیانی دوورەوڵاتی، هەموو ئەمانە تاقیکردنەوەی گرنگ و دەوڵەمەندن و کاریان کردۆتە سەر ڕەوتی ژیان و شیعر و بەرهەم و بیرکردنەوەم. بەشێکیان لەو بابەتەن کە لەگەڵ پێکهاتنی بیر و هۆش و جیهانبینیمدا هەڵشێلراون و تەنیا مەگەر یەکێک بۆ لێکۆڵینەوە و دۆزینەوەی ڕەگەز و ڕەگوڕیشەیان بگەڕێ، بتوانێ لە شیعرەکانمدا سەرەداوی چنگ بکەوێ. من هەرگیز نەهاتووم بە شێوەیەکی دەستکرد ئەزموونێکی خۆم، کە لەگەڵ هەست و گیانمدا تێکەڵ نەبووبێ، بترنجێنمە ناو شیعرەکانمەوە. دەزانم شاعیری دیکە هەن، شاعیری کوردیش، وا دەکەن. با نموونەت بۆ باس بکەم. لە ماوەی ١٤ ساڵی ڕابوردوودا گەلێ وڵاتی ئەم دنیایە گەڕاوم و لە زۆر شاری گەورە و جوان و ناوداردا ماومەتەوە. بەڵام هەرگیز دانەنیشتووم شیعرێک بنووسم ئەو ئەزموونەی پێ تۆمار بکەم، یا هەر نەبێ بۆ ئەوەی پێشانی بدەم ئەم شیعرەم لە لەندەن، پاریس، مۆسکۆ یا نیوویۆرک نووسیوە. من ئێستاکە بابی سێ منداڵم و زۆریشم خۆش دەوێن، بەڵام تا ئێستا لە یەک شیعردا نەبێ، ئەویش هێند ناڕاستەوخۆ کە تەنیا خۆم پێی دەزانم، نەهاتووم شیعریان بۆ بنووسم. شیعر کە هات دەینووسم و کە نەیشهات، بە دیاریەوە دانانیشم، چاوەڕوانی بم.

کە تازە هاتبوومە سوێد ماوەی دوو مانگ لە نەخۆشخانە کەوتم. زۆر نەخۆش بووم و لەسەر سنووری نێوان ژیان و مردن بووم. ئەوە ئەزموونێک بوو سەرشار لە ژان و هەست و دەردەداری و هومێد و بێهومێدی و لە هەندێ شیعرمدا جێپەنجەی دیارە.

دوورەوڵاتی تاقیکردنەوەییکە، نە بە نووسین و نە بە قسە لە باسکردن نایەت. من هەر لە ئێستە تا ساڵێکی دیکە باسی دوورەوڵاتیت بۆ بکەم و شیعری دوورەوڵاتیت بۆ بخوێنمەوە، تۆ تەنیا ڕەنگە وەک هاودەردییەک لێم تێبگەی. دیارە مەبەستم دوورەوڵاتییەکە کە بەزۆر تووشی بووبیت و بێ ئەوەی خۆت هەڵیبژێری، ناچار بیت وڵاتەکەت بە جێ بهێڵیت و نەتوانیت بۆی بگەڕێیتەوە. دەنا ئەگەر لاوێک بۆ خوێندن بچێ چوار پێنج ساڵ لە وڵاتێکی ئەورووپا یا ئەمەریکا بخوێنێت و پاشان بە دڵنیایی بگەڕێتەوە بۆ نیشتمان و زێدی خۆی، چی لەوە خۆشترە؟!. هەموو جار دەیڵێم، دەڵێم دوورەوڵاتی ڕێک وەک ئەوە وایە فەرمانی

کوشتن و خنکاندن بەسەر مرۆڤێکدا درابێ. برا و دایک و باب و خزم و کەسوکار دەچن و چاویان پێ دەکەوێ و دۆعاخوازیی لێ دەکەن، بەڵام پاشان دەگەڕێنەوە سەر خواردن و خەوتن و ژیانی خۆیان. ئەوی چاوەڕێی پەتی سێدارە، یا گوللەی بکوژەکانی دەکات، تەنیا ئەو خۆی دەزانێ ئەم فەرمانە یانی چی؟! دوورەوڵاتی لەو نەخۆشییانەیە کە چاکبوونەوەی نییە، بەتایبەت ئەگەر ماوەی دوورکەوتنەوەکە دوورودرێژ بوو. مرۆڤ نازانێ ڕەگوڕیشەی لە کوێیە. هەمیشە تاسەی "وڵاتەکەی دیکە" دەکات.

خوێندنەوە ئەزموونێکی تایبەت و جیاوازە. ئەزموونەکانی دیکە تا ڕادەیەک بە بەرچاوەوەن و کەسانی دیکەیش تێیدا بەشدارن، بەڵام خوێندنەوە وا نییە. جاری وا هەیە گۆڕانێکی بنەڕەتی، ڕادیکاڵ، لە مێشکی ڕووناکبیردا دروست دەبێت، بێ ئەوەی چواردیواری ژوورەکەی بە جێ بهێڵێ. ئەم هێزە لە خوێندنەوەوە پەیدا دەبێ. خۆشبەختانە من لەم بوارەدا ئەزموونێکی دەوڵەمەندم هەیە و لە شیعرەکانیشمدا پوولەکەی زەرد و سووری باوەڕ و بیر و کتێبی جۆربەجۆر بەرچاو دەکەوێ و دەبریسکێتەوە. شیعری (ژێ)، کە درێژترین شیعری دیوانی (ژێ)یە، ئەنجامی ئەزموونێکی قووڵی لەم بابەتەیە. لە ماوەی ئەو پانزدە مانگەدا کە شیعری ژێم تێدا نووسیوە، ئامۆژگارییەکانی زەردەشت (ئاڤێستا)، نووسراوەکانی (مانی) و دینی مانیکیم دەخوێندەوە، دوو سێ شاعیری گەورەی سوێدیم دەخوێندەوە، بۆ جاری چوارەم و پێنجەم گۆران و مەحوی و نالیم بە وردی دەخوێندەوە، لە مێژووی کورد ورد دەبوومەوە و هەموو مێشکم بە دەرد و کەسەری شەڕی براکوژییەوە خەریک بوو.

وەک دەزانی من لە زانستگە کاری لێکۆڵینەوە دەکەم و دەرس دەڵێمەوە. ئەم دەوروبەر و کارە ئاکادێمییە، بەداخەوە، کاری کردۆتە سەر بەرهەمەکانیشم. ئێستا شیعر کەمتر دەنووسم، بەرانبەر زمان هەستکارییەکی زیاد لە پێویستم لا دروست بووە. بەڵام لەولایشەوە، هەر بە هۆی دەوروبەرەکەوە، ئەو هەستەم لا پەیدا بووە کە بە شتی نیوچە ڕازی نەبم و دڵم ئاو نەخواتەوە، زیاتر لە سۆفیگەری، دین، فەرهەنگ و شارستانەتیی جۆربەجۆر و زانستی دیکەدا قووڵ ببمەوە. ئەمانە هەموو ئەوە ڕوون دەکەنەوە کە تاقیکردنەوەی ژیان ڕەنگ و ڕووی تازە دەدەنە بەرهەم و ئەزموونی شاعیر.

کەیخوسرەوی: دەوری شیعری نوێ لە کوردستاندا چۆن دەبینی؟

شاکەلی: هەلومەرجی کوردستان شتێک نییە لە کەسمان شاراوە بێت. لەناو چوارچێوەی، یا ڕاستتر بڵێم، لەناو سنووری تەلبەند و داخراوی ئەو هەلومەرجەدا باوەڕ ناکەم فەرهەنگێکی لەشساغ و تەندرووست و ئازارپێنەگەیشتوویش پەروەردە ببێ و گەشە بکات. ڕەنگە دەوروبەر و ئەتمۆسفیری کوردستان ببێتە هۆی پەیدابوونی شیعری شۆڕشگێڕانە، شیعری بەرهەڵستی، بەڵام ئەمە شیعری نوێ نییە، ئەمە کاردانەوەیێکی (رد الفعل، عکس العمل) هونەرییە، دەربڕینی سیاسەتە بە کەرەستەی هونەری. هەر ئەم ئەتمۆسفێرە ڕەنگە ببێتە هۆی پەیدابوونی ڕەوتێکی، بۆچوونێکی تایبەتی لە شیعردا، بۆ نموونە

سیمبۆڵگەریتی، یا سیمبۆڵ بەکارهێنان (وا دەڵێم بۆ ئەوەی ئەمە جیا بکەمەوە لەو مەدرەسەیەی کە پێشتر لە شیعری ئەورووپادا هەبوو). بەڵام کە ڕۆژنامەگەرییەکی ئازاد نەبێ ڕەخنەگران تێیدا بتوانن نرخ و پێوەرەکانی ئەو شیعرە سیمبۆڵدارە شی بکەنەوە و خوێنەری پێ ئاشنا بکەن، چۆن دەبێتە مۆدی سەردەم و کار دەکاتە سەر سەرجەمی شیعر و تازەی دەکاتەوە؟ ئەگەرچی ئەمەیش، بە لای منەوە، دیسان نوێکردنەوە نییە. لەم سەدەی بیستەمەدا ماوەیەکی باشی وا هەڵکەوت کە گۆران (١٩٠٤-١٩٦٢) شیعری کوردی لە زۆر ڕووەوە نوێ بکاتەوە. لەبارەی شیعری نوێی گۆرانەوە، دوو شت گرنگە لێرەدا بگوترێ: (١) گۆران لە سییەکان و چلەکاندا زۆر پێش کەوت، بەڵام لە پەنجاکاندا و تا کۆچکردنەکەی شتێکی گرنگی پێ نەمابوو، بەڵکە بۆ دواوە چوو و زیانی بە ڕابوردووە هونەرییەکەی خۆی گەیاند؛ (٢) ئەزموونی شیعری نوێی گۆران لە کاتی گەشەکردنەکەیدا نەناسرا، بەڵکە پاشتر، کۆتایی پەنجاکان، سەرەتا و کۆتایی شەستەکان و بە تەواوییش حەفتاکان بەدواوە ناسرا، نرخێنرا و لێی کۆڵرایەوە. لە هەموو پەنجاکان و شەستەکاندا تاکە لێکۆڵینەوەیەکی جیددی ئەو بەشەی کتێبەکەی مامۆستا ڕەفیق حیلمییە کە بۆ شیعری گۆرانی تەرخان کردووە. تۆ سەرنج بدە مێژووی ئەدەبی کوردییەکەی مامۆستا عەلائوددین سەججادی. خۆ مێژوو ساڵی ١٩٥٢ بڵاو کرایەوە و ئەو کاتە گۆران چاکترین شیعری خۆی پێشکەش کردبوو، ڕەنگە بڵێم ئەزموونی نوێکردنەوەکەی گەیشتبووە کۆتایی و ڕاوەستابوو، کەچی مامۆستا سەججادی، کە دۆست و ئاشنای گۆرانیش بوو، بایەخی پێ نەداوە. بۆچی؟ چونکە ژیانە فەرهەنگییەکە، ئەتمۆسفێرە فەرهەنگییەکە ئەوەندەی لە باردا نەبوو ئەزموونی گۆران، بە شێوەیەکی فراوان، بناسێنێ.

سوارەی ئێڵخانی شاعیرێکی هەستکار و بەهرەدار بوو. من پێم وایە ئەگەر سوارە دە ساڵ پێش مردنی لە کوردستانی عیراق ژیابایە، زۆر شتی تازەی دەهێنایە شیعری کوردییەوە و لە گۆرانی تێدەپەڕاند. بەڵام دەردەکەی سوارە ئەوە بوو لەناو ئەتمۆسفێری فەرهەنگی فارسی و شیعری نوێی فارسیدا هەناسەی دەدا و دەیویست ئەو ئەزموونە بە کوردی دەرببڕێت. دوەمیش ئەوەیە کە سوارە لە هەلومەرجی زۆرداری و سەرکوت و تاساندنی سەردەمی پەهلەویدا دەژیا کە ئەویش و فەرهەنگی کوردیشی بەگشتی لە پەلوپۆ خستبوو. ئەزموونی سوارە، ئەگەرچی ئەزموونێکی کەم و سنووردارە، ئێستایش بەتەواوی نەناسراوە و نەناسێنراوە.

چوارساڵی ١٩٧٠-١٩٧٤ی کوردستانی عیراق کە ئاشتییەکی بەچەکپارێزراومان دەست کەوت، فەرهەنگی کوردی یەکجار سەیر گەشەی کرد. شیعری کوردی بزووتنەوەیەکی تێ کەوت، بەڵام چوار ساڵ ماوەیێکی کورتە، بەشی ئەوە ناکات بزووتنەوەی نوێکردنەوە، ئەویش نوێکردنەوەی شیعر، پەڕ و باڵ بکات و لەسەر پێی خۆی ڕاوەستێ.

سەردەمی گۆران و نوێکردنەوەی گۆران بە سەر چووە. لەدوای ئەویش هەرچی هەیە کۆمەڵێ سەرهەڵدان، کۆمەڵێ هەوڵ و ئەزموونی جیاواز و یەکنەگرتووە، کۆمەڵێ دوورگە، جەزیرەی جیاجیایە. تەنیا بە درووستبوونی پرد و هاتوچۆ لەنێوان ئەم دوورگانەدا و بەستنەوەی هەموویان بە خاک و

زێدی شیعر و فەرهەنگی کوردییەوە، لەوەیە بزووتنەوەیەکی نوێکردنەوە پەیدا ببێ. ئەوەیش هیوایەکە وا پێ ناچێ بەم زووانە بێتە دی. لەم بارەیەوە زۆر شتی دیکە هەیە دەکرێ بیلێم، بەڵام ڕووبەری پرسیارەکە هەر هێندەی بە بەرەوەیە.

کەیخوسرەوی: ئەو ڕەگەزانەی شیعری نوێ پێک دێنن چین؟

شاکەلی: ئەگەر ئێمە جارێ هەروا بەگشتی لەبارەی شیعرەوە قسە بکەین، پێم وا نییە جیاوازییەک لەنێوان ڕەگەزەکانی شیعری نوێ و شیعری کۆن، یا شیعری قۆناغێکی پێشوودا هەبێ. جیاوازییەکە لە جۆری پێشکەشکردنی ڕەگەزەکان، وەڕووخستنیان و شێوەی بەکارهێنانیاندا هەیە، نەک لە خۆیان یا لە ژمارەیاندا.
لە لێکۆڵینەوەی شیعر، یا هەر ئەدەبدا، بەگشتی، باسی شێوە و ناوەڕۆک دەکرێ. بەڵام تەنانەت ئەم دوو تێرمەیش هێندە چەسپاو و دیار نین کە ڕێکورەوان بتوانی بڵێی ئەمە ناوەڕۆکە و ئەمەیش فۆرم/شێوە. هەر بۆ نموونە، ئێمە تێرمی ستیل (شێواز)مان هەیە. ئایا ستیل شێوەیە یا ناوەڕۆک؟ بێگومان هیچ کامیان نییە و هەردوویشیان ڕەگەزی پێکهێنەری ستیلن. نموونەی گرنگتر زمانە. ناکرێ بڵێی زمان تەنیا ڕەگەزێکی شێوە یا ناوەڕۆکە، چونکە زمان لە هەردوو لایەنەکەدا ڕۆڵێکی بەرچاوی هەیە.
نوێکردنەوەی هەر یەک لە ڕەگەزەکانی شیعر لەوەیە پلە بە پلە ڕوو بدات. یا جاری وا هەیە یەک یا دوو لایەنی شیعر نوێ دەکرێتەوە. ئەمە پێوەندی بە پاشخانی شیعری ئەو گەلە خۆیەوە هەیە.
ئەگەر ئەمڕۆ شاعیرێکی کورد بێت و شیعرێکی زۆر بەرز و جوان و ڕۆمانتیک لەمەڕ ژن، دڵداری یا سروشت بنووسێت، هیچی نوێی نەهێناوە. گۆران و هەردی کاری بەرزیان لەو بابەتەدا پێشکەش کرد. ئەگەر شیعری ڕوون و ئاسانت دەوێ، ئەوە پیرەمێرد و قانیع و جگەرخوێن و مەدهۆش سەدان شیعری وایان بۆ بە جێ هێشتووین.
نوێکردنەوە دەبێ گۆڕینی چۆنایەتی بێ، گۆڕینی ڕادیکاڵانەی بابەت و ڕوخسار بێ.

کەیخوسرەوی: سەبارەت بە شیعری بەرەنگاری چی دەڵێی؟

شاکەلی: شیعری بەرەنگاری، یا بەرهەڵستی، دیاردەیەکە لای میللەتانێ کە بۆ ڕزگاری و سەربەخۆیی خەبات دەکەن پەیدا دەبێ و گەشە دەکات. سروشتی داگیرکردنی وڵاتان لەلایەن هێزی بێگانەوە و خەباتی گەلانی ژێردەستە و داگیرکراو لە زۆر ڕووەوە لە یەک دەچن: گیانمان دەبەخشین، بە خوێنی خۆمان دار و بەردی وڵات دەنەخشێنین، خاکی باب و باپیران ڕزگار دەکەین، دوا سەربازی داگیرکەر

وە دەر دەنێین و... گەلێ شتی لەم بابەتە. ئەم جۆرە شیعرە ئەرکێکی سیاسیی هەیە؛ ئەرکی ڕاپەڕاندن و وەجۆش و خرۆشهێنان. ئەمە بەکارهێنانی کەرەسەیەکی هونەرییە بۆ ئامانجێکی سیاسی؛ واتە سیاسەتاندنی هونەرە.
لە هەندێ وڵات کە دوای ڕزگاربوون، هێزێکی سیاسیی شۆڕشگێڕ و خاوەن ئیدیۆلۆژییەکی ڕادیکاڵ و شۆڕشگێڕانە دەستەڵات دەگرێتە دەست، دیاردەکە پلەیەکی دیکەیش سەر دەخرێت و ئەوجا شیعر دەکرێتە بڵندبێژی ئایدیلۆگیی دەستەڵاتدار و شاعیریش دەبێتە کارمەندێکی دەستگاکانی ڕاگەیاندن. ئەمە ئەگەر شاعیرەکە شاعیرێکی باش بێ، دەنا تێیاندا هەیە دەبنە پۆلیسیش.
لە قۆناغی خەباتی ڕزگاریخوازیدا پێشمەرگە دەبێ هەبن و نیشانەی تێکۆشانن و خەڵک خۆشیان دەوێن و شانازییان پێوە دەکەن. بەڵام بیهێنە پێش چاوی خۆتدا، دوای ڕزگاربوونی وڵات، گەل ژیانێکی خۆش و هێمن و پڕ لە ئاسایش دەبەنە سەر، منداڵان دە نێو مێرگ و باغچەکاندا کایە دەکەن، جووتە دڵدار دەست لە مل یەک دەکەن و ڕاز و نیازی ئەوین دەدەن بە گوێی یەکدیدا. لە کاتێکی ئاوادا پەلێ پێشمەرگەی خاکیلەبەر، بە کلاشنیکۆڤەوە بەو ناوەدا زرمەزرم بێن و بچن. ئەو چەکدارە خاکیلەبەر و کلاشنیکۆڤبەدەستانە شیعری بەرەنگارین. دوای ڕزگاری مرۆ حەز دەکات وێنەی پێشمەرگە لەناو ئەلبوومی یادگار و لە کتێبەکانی مێژوودا ببینێ، نەک لە کۆڵان و شەقام و کێڵگە و خوێندنگەکاندا، خۆیان، بە چەک و قایش و قورووشەوە ببینێت.
سروشتی شیعری بەرهەڵستی بۆ خۆی بە جۆرێکە، کە کەمجار جێگە بۆ نرخی هونەری و ئێستێتیکی دەهێڵێتەوە. لەگەڵ ئەوەیشدا هێندێ شاعیر هەن سەرکەوتووانە هەردوو لایەنی ئێستێتیکی و سیاسییان تێکەڵ کردووە و شیعری شۆڕشگێڕانە و بەرز و جوانیشیان نووسیوە، بەڵام شاعیری وا کەمن.

کەیخوسرەوی: تایبەتمەندیی چیرۆکەشیعر چییە و لە مێژووی شانۆی شیعری و شانۆی پەخشان و ئەدەبی درامای شیعریمان بۆ باس کە!

شاکەلی: پرسیارەکە یەکجار پانوپۆڕە. خۆزگە هەر نەبێ پرسیاری ئەوانەت لە جغزی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردیدا دەکرد. بە هەر حاڵ، بێ ئەو خۆزگەیەیش، من هەر هەوڵ دەدەم لە کورتی بیبڕمەوە و لە ئەدەبی کوردی بەولاوەتر نەڕۆم.
ئەگەر چیرۆکەشیعر مەبەستت داستانەEpic ، ئەوە بەشێکی گرنگی شیعری ڕۆژهەڵاتە و ئەدەبی فارسی نموونەی گەلێ بەرز و بەنرخی تێدایە .لە کوردیدا بەرزترین نموونەمان مەم و زینی شێخی خانییە .شاعیری دیکەیش هەن داستانیان نووسیبێ، بەڵام کەس لە مەم و زینی تێنەپەڕاندووە .لە سەردەمی ئەمرۆیشماندا نووسینی داستان لەسەر شێوەی لەیل و مەجنوونی نیزامی و مەم و زینی خانی بێسوودە و کاتی بە سەر چووە.

شێوەیەکی دیکە کورتەچیرۆکە بە شیعر .Balad ڕەنگە شیعری" بووکێکی ناکام"ی گۆران نموونەی ئەم هونەرە بێت .زمان و چوارچێوەیەکی جوانی بۆ باسێکی کۆن و نەریتانە بە کار هێناوە .لە ئەدەبی کوردیدا من کارێکی گرنگی لەم بابەتە بە دی ناکەم و بوونیشی بە پێویست نازانم.
شانۆی شیعریمان بە کوردی یەکجار کەمە و نموونەی بەرز و سەرکەوتووی وایشمان نییە شایانی ئەوە بێ بەتایبەتی باس بکرێ. بەڵام شانۆی پەخشان لەم بیست ساڵەی دواییدا بڕێک پێش کەوتووە و خۆشبەختانە زۆربەی تێکستەکانیش هەلیان بۆ ڕەخساوە و وەک شانۆگەری پێشان دراون. پیرەمێرد ساڵانی ٣٠ و ٤٠ دوو سێ "شانۆنامە!"ی نووسیبوو؛ مەم و زین و مەحموودئاغای شێوەکەل، بەڵام ئەوەندە بێتام و ناشیرینن، دەڵێم کاشکی هەر نەینووسینایە.

کەیخوسرەوی :دەوری چیرۆک لە کوردستانی ئێستادا چۆن دەبینی؟ ئێستە کوردستان پتر پێویستی بە پەرەپێدانی چیرۆک هەیە یا شیعر؟

شاکەلی :ئەگەرچی چیرۆکی کوردی، لە گوێرەی شیعر، هونەرێکی تازەیە لە فەرهەنگی کوردیدا، بەڵام تا ڕادەیەکی باش پێش کەوتووە و گەشەی کردووە .هەڵبەتە کە دەڵێین چیرۆک مەبەستمان، لێرەدا، زیاتر کورتەچیرۆکە، دەنا ڕۆمان زۆر درەنگ دەستی پێ کردووە و ڕۆمانمان زۆر نییە .ئەوانەیش کە هەن لەوانە نین کە بە بڵاوبوونەوەیان گۆلی فەرهەنگ دەشڵەقێت.
من لەوانە نیم بەرهەم ببەستمەوە بە ناوەوە .مەبەستم ئەوەیە چاوەڕوانی ئەوە نیم ئەو نووسەرەی زیاتر ناوی دەرکردووە، چاکترین بەرهەمیشی هەبێ .ئەگەرچی ئەمە پێویست ناکات وایش بگەیێنێ کە بەرهەمی چاک و ناوی گەورە یەک ناگرنەوە .مامۆستا عەلائوددین سەججادی وەک چیرۆکنووس) یا وەک چیرۆکنووسێکی گەورە (نەناسراوە .هۆیەکەیشی ئەوەیە بەرهەمی چیرۆکی کەمن و لە لایەکی دیکەیشەوە بە لێکۆڵینەوە و نووسراوەکانی دیکەی ناسراوە .بەڵام من پێم وایە لەناو نەوەی چیرۆکنووسانی ساڵانی چلدا، لە هەمووان پێشکەوتووتر و سەرکەوتووتر سەججادییە .حەسەنی قزڵجی چیرۆکنووسێکی گەورە بوو، یەکجار گەورە بوو .چیرۆکەکانی و زمانی چیرۆکەکانی زۆر تایبەتین .هەندێ وردە شتی لی دەر بکە) بۆ نموونە چیرۆکی کەشکۆڵی جادوویی کە کەڕووی سیاسەت و ئیدیۆلۆگیی لێ نیشتووە(، ئیدی زۆربەی چیرۆکەکانی" پێکەنینی گەدا "نموونەی بەرزن لە ئەدەبی کوردیدا .دیارە بیری هەندێ چیرۆکی هیی خۆی نین، لە نووسەری دیکەی وەرگرتوون، بەڵام زۆر جوان کورداندوونی، بۆ نموونە چیرۆکی" پێکەنینی گەدا "خۆی.
لەوانەی زیندوویش چیرۆکنووسی چاک و گەورەمان هەن، پێم خۆش نییە نێوی کەس بهێنم . لیکۆڵینەوەیەکی دوورودرێژم لەمەڕ چیرۆکی کوردی بە زمانی سوێدی هەیە، لەوێدا گەلێ شتم گوتووە، کە ناکرێ لەم کورتە بوارەدا دووبارەیان بکەمەوە.

بەشی دووەمی پرسیارەکەت هەستێکی وا دەداتە مرۆڤ وەک بڵێی دەکرێ زیاد و کەمکردنی شیعر یا پەخشان بە پلان و نەخشە بڕیار بدرێ .!لەگەڵ ئەوەیشدا دەڵێم بێگومان کورد پێویستییەکی یەکجار زۆری بە نووسینی ناشیعرە، مەبەستم تەنیا چیرۆک نییە، بەڵکە هەموو بابەتە نووسینێک؛ ڕەخنە، مێژووی ئەدەبی، فەلسەفە، کۆمەڵناسی، بایۆلۆگی، فیزیک، کیمیا...هتد.

کەیخوسرەوی :بە بیروڕای تۆ ئەدەبی منداڵان لە کوردستاندا لە چ پلەیەکدایە؟

شاکەلی :دەبێ مەبەستت ئەدەبی نووسراو و تازە بێ، دەنا تۆیش دەزانیت و منیش دەزانم کە نەریتی چیرۆکی گوێئاگردان و حەکایەت و ئەفسانەی کوردەواری چەند دەوڵەمەندە و جیهانێکی چەند ڕازاوە و ئەفسووناوییە.

لێرەدا دەبێ پێشەکی شتێک ڕوون بکەمەوە .لای ئێمە کە باسی ئەدەبی منداڵان دەکەین، مەبەستمان تەنیا چیرۆک و شیعری منداڵانە، بەڵام لای ئەوروپاییەکان ئەدەبی منداڵان زۆر لایەنی دیکەیش دەگرێتەوە، بۆ نموونە مێژوو، جیۆگرافیا، فیزیک، بایۆلۆگی و تەنانەت فەرهەنگیش .واتە مەبەستیان ئەوەیە کتێبێک، فیلمێک، شانۆگەرییەک کە بەتایبەتی بۆ منداڵ بەرهەم هێنرابێ و لە پلەی تێگەیشتنی منداڵدا بێت و تێگەیاندن و بارهێنانی ئەوانی کردبێتە ئامانج.

ئەدەبی منداڵان لە کوردستاندا لە پلەیەکی یەکجار سەرەتاییدایە، ڕەنگە زێدەڕۆییم نەکردبێت ئەگەر بڵێم تەنیا یەک دوو هەنگاوێک لە پلەی سفر (هیچ) دوور کەوتووەتەوە. نازانم تا ئێستا چەند کتێب بۆ منداڵی کورد نووسراوە، بەڵام ڕەنگە هەمووی ٢٥-٣٠ کتێبێک هەبێت. ئەمەیش تەنیا شیعر و چیرۆکە. بەمە ناگوترێ ئەدەبی منداڵ. ئێمە نووسەری وامان نییە کە بەتەواوی خۆی بۆ ئەدەبی منداڵ تەرخان کردبێ. هەندێ نووسەرمان هەن، پێشتر "بۆ منداڵ" دەیاننووسی، کەچی لەم دواییانەدا "لەبارەی منداڵەوە" دەنووسن.

لە وڵاتانی ئەوروپا، بێجگە لە ئەدەبی منداڵان، ئەدەبی لاوان" کیژان و ڕەواڵان "Teenagers هەیە، بەڵام ئێمە هێشتا شارەزای ئەم بابەتە نیین.

بەشێک لەو بەرهەمانەی بۆ منداڵی کورد نووسراون، کە دەیخوێنیتەوە، هەست دەکەی بە لۆگیک و بیر و بۆچوونی گەورەساڵێک نووسراوە، نەک بەگوێرەی جیهانی بیرکردنەوە و فانتازیای منداڵ.

ئێمە کەرەسەی چاک و هێژا و بەکارنەبراومان یەکجار زۆرە :مێژووی گەلی کورد، چیرۆک و ئەفسانەی کوردەواری و ڕووداوەکانی ئەمڕۆیش .ئەگەر نووسەری توانا و لێهاتوومان هەبێ، هیی وەک هانس کریستیان ئەندەرسن و ئاسترید لیندگرێن و سەمەدی بیهرەنگی، بێگومان شاکاری سەیر و سەمەرەیان لی درووست دەکەن .من دڵنیام نووسەری چاکمان هەن، بەڵام بەداخەوە نووسەرانی ئەدەبی منداڵ، وەک زۆربەی نووسەرانی دیکەمان، زمانێکی گەورەی دنیا نازانن تا پیی بخوێننەوە، ئەو

هەلەیشیان بۆ هەڵنەکەوتووە وڵاتانی ئەورووپا و ئەمەریکا ببینن تا بزانن هونەری کتێبنووسین و چاپکردن گەیشتووەتە چ پلەیەکی بەرز.

کەیخوسرەوی :ئافرەت چ ڕۆڵێکی لە ژیان و بەرهەمی شیعریتدا هەیە؟

شاکەلی :هێندەی پێوەندی بە ژیانی تایبەتمەوە هەیە بە پێویستی نازانم شتێک باس بکەم، بەڵام لە بەرهەمی شیعریمدا، ئەوە دیارە شیعرم هەن، ئەگەرچی زۆریش نین، ڕەنگی جوان و بۆنی خۆشی ژنیان پێوەیە .هەڵسوکەوتی شاعیر، لە شیعرەکانیدا، لەگەڵ ژندا پێوەندییەکی زۆری بە تەمەن، ئەزموون و هەڵکەوتنی دەروونی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەوە هەیە .من بە منداڵی زۆر شەرمن بووم .لە تەمەنی لاوێتیمدا شەرمکردنەکەم بە ڕادەیەک زیادی کرد، کە بەڕاستی هەندێ جار ژیانی پێ تاڵ دەکردم .ئێستا لە گوێرەی جاران زۆر گۆڕاوم، بەڵام دیسانیش لە شوێنەواری ئەو شەرمۆکییە ڕزگارم نەبووە .لە سەرەتای لاوێتیمدا هێندێ شیعرم هەن باسی جوانیی ژن و" دڵداری "دەکەن، بەڵام هەمووی ئەنجامی سەرنجی دووراودوور و هەست و تاسە و خەیاڵن، دەنا چ ئەزموونێکم نەبووە . پاشتر کە شیعری خۆشەویستیم نووسیوە، زیاتر لە ئەزموونەوە بووە .بە کورتییەکەی دڵداری بابەتێکی گرنگ و بەرچاوی شیعری من نییە .ئەمە هەرگیز ناشێ وا بگەیێنێ کە من ژنم نەناسیوە و ڕۆڵی لە ژیانمدا نەبووە، بەڵکە خۆم وای بۆ دەچم ئەزموون و ئاشنایەتیم لەگەڵ ژندا، خۆش بێ یا ناخۆش، بە زۆری لە جیهانی هۆشیاریمدا کۆ بووەتەوە و کەمتر لە چوارچێوەی شیعر و فانتازیادا دەرکەوتووە.

ئەوجا با هەر لێرەدا ئەوەیش بڵێم، کە گەلێ جار پێوەندیی شاعیر) یا هونەرمەند بەگشتی (و ژن دەخرێتە چوارچێوەیەکی یەکجار گوڵڕەنگی ڕۆمانتیکییەوە .ئەمە هەموو جارێ ڕاست نییە .هونەرمەند و شاعیر و نووسەریش هەن کە بە دەست ژنەوە شێت و وڕ و کاس بوونە و ژیانیان لێ بووەتە دۆزەخ) تۆڵستۆی وا نەبوو؟.(!

کەیخوسرەوی :دەوری ڕەخنەی کوردی چۆن دەبینی و نەخشی لە فەرهەنگ و ئەدەبدا چییە؟ کام ڕەخنەگر شوێنپەنجەی دیارە و جیاوازیی لەگەڵ جوابەجەنگیدا چییە؟

شاکەلی: ڕەخنە، یا ڕەخنەی ئەدەبی، زانستێکە بە تێپەڕبوونی ساڵانی دووورودرێژ بنەما و مێتۆد و چوارچێوەی بۆ پەیدا بوون و لک و پەلوپۆی جۆراوجۆری لێ بۆتەوە. بەشێکی زانیاریی مرۆڤ کە ڕاستەوخۆ کاری کردۆتە سەر گەشەکردن و گۆڕانی چەمکی ڕەخنەی ئەدەبی، فەلسەفە و ئیدیۆلۆگیی سیاسییە. ئەمە لە ئەدەبی کوردیدا، بەتایبەتیش لە ٢٠-٢٥ ساڵی ڕابوردوودا بەئاشکرا دیارە.

ئێمە ڕەخنەمان بە مانای زانستیی وشەکە نییە .تاک و تەرا هەوڵدان، هەوڵدان بۆ ڕەخنەی ئەدەبی، لێرەولەوێ بەرچاو دەکەوێ .وتار و نووسینەکانی نووری شێخ ساڵح و ڕەفیق حیلمی لەو بابەتەن . بەشێکی زۆری بەرهەمی ئاغاکانی دیکە کە ئەوە ساڵەهایە قاووقیژیان" گوێی فەلەکی کەڕ کردووە"، پیادەکردنی سیاسەتە، پیادەکردنی کۆت و زنجیر و کەلەپچە و بەندی ئیدیۆلۆگییە لە بواری ئەدەبیدا، بەڕێوەبردنی فەرمانی سیاسەتمەدار و ئیدیۆلۆگەکانە بەسەر شاعیر و نووسەری هەژار و قوربەسەردا .دیارە من نامەوێ بە تەنیا یەخەی ئەو" ڕەخنەگرە "شۆڕشگێڕانە بگرم، چونکە نووسەران خۆیشیان بە دەمی خۆیان ئەو مافەیان بە ڕەخنەگرەکان داوە .نازانم ڕۆمانی" تاریکی بە نیوەڕۆ"ی ئارتۆر کوێستلەرت خوێندۆتەوە؟ زۆر شاعیر و نووسەری ئێمەیش ڕێک وەک پاڵەوانی ئەو ڕۆمانەیان بە سەر هاتووە.

ئەوە بیست ساڵ زیاترە من، کەم تا زۆرێ، ئاگام لە بزووتنەوەی فەرهەنگیی کوردە و بەشداریی تێدا دەکەم .هەروەها کەم تا کورتێ ئاگام لە هەندێ لایەنی ئەدەب و فەرهەنگی ئەوروپایش هەیە .بەڵام باوەڕ بکە هەتا ئێستا نە کتێبێ، نە لێکۆڵینەوەیەک، نە وتارێکی ڕێکوپێک و زانستیم بە کوردی نەخوێندووەتەوە کە هێندەی پێ دڵخۆش بووبێتم، بڵێم ئۆخەی !کوردیش ڕەخنەگری چاک و لێزانی هەیە .ئەم قسەیەم لێکۆڵینەوەکانی مامۆستا مەسعوود محەمەد لەمەڕ نالی و حاجی قادر ناگرێتەوە . بەڵام ئەو لێکۆڵینەوانە لە چوارچێوەی ڕەخنەی ئەدەبی دەرچوونە و سەریان لە هەرێمی ئەنترۆپۆلۆگی و کۆمەڵناسی و فەلسەفەوە دەرهێناوە.

من کە باسی ڕەخنەی ئەدەبی دەکەم مەبەستم بزووتنەوەیەکی ڕێکوپێکی فراوانە کە پێ بە پێی بزووتنەوەی داهێنانی ئەدەبی بڕوات و هەر نەبێ دوو سێ ڕەخنەگری باشی تێدا هەڵکەوتبێ. لە ماوەی ئەم ١٥–٢٠ ساڵەی دواییدا گەلێ شیعر و کورتەچیرۆک و ڕۆمان نووسراون و دیارە لێرەولەوێ کاری بەرز و نایابیان دە ناودا هەبووە، بەڵام ڕەخنەگرێک نەبوو هەر ئاگایشی لێیان هەبێت.

بە کوردییەکەی پێت بڵێم: ئێمە ڕەخنەی ئەدەبیمان نییە!

کەیخوسرەوی: ڕەسەنایەتیی شیعر ئەوەیە کە ببێتە خۆراکی هەمووان و بچێتە ناو زۆرتری خەڵکەوە، بە بڕوای تۆ چۆن شاعیر لەو پلەیەدا سەرکەوتوو دەبێ و تۆ پتر بۆ چ چینێ دەنووسیت؟ بە بیرورای تۆ شیعری قورس چاکترە یا سەهل و مومتەنیع؟ فەرهەنگ و ئەدەب دەبێ ڕەوتی لەگەڵ خەڵکا بێ یا ببێتە پێشەنگ و ڕێنیشاندەری خەڵک؟ بیروڕات سەبارەت بە شیعری بێلایەن چییە؟ تێڕوانینت سەبارەت بە مەسەلەی ئیلزام چییە؟

شاکەلی: ئەو پێنج پرسیارە هەموو هەر سەرچاوەیەکیان هەیە، بۆیە منیش هەوڵ دەدەم لە وەرامێکی گشتگردا بۆچوون و دیتنی خۆم ڕوون بکەمەوە. دیارە وەرامەکەیشم تەنیا جۆری بیرکردنەوە و

بۆچوونی خۆم دەردەخات و بەتەما نیم تیۆرییەکی گشتی و چوارگۆشە دابنێم و داوا لە خەڵک بکەم باوەڕی پێ بهێنن و وە دووی بکەون.
مەسەلەی ئەوەی کە نووسەر بۆ کێ دەنووسێ و پێوەندیی نووسەر و خەڵک دەبێ چۆن بێ و هەر بەو پێیەیش دەبێ چۆن بنووسێت، باسێکی ڕەنگە تازە نەبێ، بەڵام ئەوەی زۆر سوور بووە لەسەر هەمیشە بە زیندووهێشتنەوەی، ئەوانە بوون کە لە ڕوانگەی سیاسەتەوە تەماشای ئەدەب و هەموو شتێکیان کردووە. مارکسیستەکان لە هەمووان زیاتر بە تەنگەوە بوون کە ئەدەبیش بکەنە داردەست و پرد و پێپلکە بۆ مەبەستی سیاسیی خۆیان. هەمیشەیش خزمەتی خەڵک و چینی چەوساوە و تێگەیشتن و تێنەگەیشتنی ئەوانیان وەک یاسایەکی پۆلیسی بە کار هێناوە بۆ ئەشکەنجەدانی هونەرمەندان و بۆ دیلکردن و لەچوارچێوەگرتنی هونەر. پێوانەیەکی ناهونەری و نائەدەبییان بە کار هێناوە بۆ هەڵسەنگاندنی هونەر و ئەدەب.
نەخێر! شیعری چاک و ڕەسەن، ئەدەبی چاک و ڕەسەن مەرج نییە بۆ هەمووان بێ. ئاخر بۆ دەبێ بۆ هەمووان بێ؟ کوا هەموو خەڵک بە دووی شیعر و ئەدەبدا گەڕاون و حەزیان لێ کردووە و خوێندوویانەتەوە؟ بۆ دەبێ شیعری ئاسان نیشانەی چاکی و بەرزی بێت؟ بۆ دەبێ شاعیر و هونەرمەند هەمیشە لە بەردەم دادگادا بن و ناچار بکرێن لایەن بگرن، بەرەیەک هەڵبژێرن و دژی لایەنێک ڕاوەستن؟ ئەگەر هونەرمەند بە ئارەزووی خۆی بەرەیەکی هەڵبژارد و لایەنێکی گرت با بیکات.
با یەک دوو نموونەت هەر لە ئەدەبە کوردییەکەی خۆمان بۆ بهێنمەوە. ڕەنگە مەم و زینی خانی ناسراوترین بەرهەمی ئەدەبیی کوردی بێت. بەڵام تو خودا، چەند کەس بەتەواوی لە مەم و زینی خانی گەیشتوون؟ من نازانم جەند کەس، بەڵام دەوێرم بڵێم لەناو هەموو خوێنەوار و ڕووناکبیرانی کورددا، ئەوانەی بەتەواوی لە مەم و زین تێدەگەن ناگەنە ٥%. ئایا ئەمە لە نرخی مەم و زین کەم دەکاتەوە؟ ئەی دەبێتە بەڵگەی ئەوەی مەم و زین لەپێناوی کورد و ڕزگاریی مرۆڤی کورد و بەتایبەتییش هەژاری کورددا نەنووسرابێت؟ ئەم ڕاستییە شیعرەکانی مەلای جەزیری و مەولەوی و نالی و مەحوییش دەگرێتەوە. نموونەی شیعری ئاسانت دەوێ، بڕوانە شیعرەکانی قانیع و جگەرخوێن و هەژار و بەشێکی شیعرەکانی گۆران و هێمن. با بزانین ئەم بەرهەمانە تا چەند ساڵی دیکە دەژین؟ مەبەستم ئەوەیش نییە بڵێم شیعری قورس و لە تێگەیشتن بەدەر، شیعری چاک و نەمرە.
ئەوجار ڕەوتی فەرهەنگ و ئەدەب لەگەڵ خەڵکدا بێ یا ببێتە پێشەنگ و ڕێشاندەریان، ئەمە سەرەڕای ئەوەی لە ڕووی لۆگیکەوە قسەیەکی نارێکە، دەربڕینی بۆچوونێکی سیاسیی ڕووتیشە، کە لای وایە ئەم جیهانە هەمیشە بەرێوەیە بچێت شەڕەتێلا بکات و دەبێ ڕووناکبیران و هونەرمەندان، بە خۆیان و شیعر و شانامەیانەوە، پێشی بکەون! فەرهەنگ و ئەدەب کە پێشەنگایەتی دەکەن و دەبنە هۆی گۆڕینی کۆمەڵ و پێشخستنی بیر و تێگەیشتن و ئاوەزی مرۆڤ، کاری یەک ڕۆژ و دوو ڕۆژ نییە. کاری ساڵ و دوو ساڵیش نییە!. ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە وا دەنوێنێ وەک نووسەر و هونەرمەند هەموو ژیانیان

هەر نووسین و هەر داهێنان بێ. ئەوە لە بیر دەباتەوە کە نووسەریش مرۆڤە و هاونیشتمانی وڵاتێکە و گەلێ لەو ئەرکانەی داوای لێ دەکرێ بە نووسینەکەی و بە هونەرەکەی ئەنجامی بدا، بە شێوەی دیکە و لە دەرفەتی زۆر و زەبەندی ژیانی کۆمەڵایەتیدا ئەنجامی داوە و دەدات.

کەیخوسرەوی: بزووتنەوەی وەرگێڕان لە ئەدەبی کوردیدا چۆن ئەبینی؟

شاکەلی: ئەگەر باسی "بزووتنەوە"ی وەرگێڕان بۆ زمانی کوردی بکەین، دیارە هەر خۆهەڵخەڵەتاندنە و هیچی دی. دەنا وەرگێڕانی چی و بزووتنەوەی چی؟ ئەگەر چوار کتێبە کۆن کراون بە کوردی، ئەویش لە زمانی دووەم و سێیەمەوە، ئەمە پێی ناگوترێ وەرگێڕان.
لە دنیای ئەمڕۆدا وەرگێڕان مەسەلەیەکی ژیارییە. بە زمانە گەورە و تەنانەت ناونجییەکانی دنیایش ڕۆژێ میلیۆنان لاپەڕە چاپ دەکرێت و بڵاو دەکرێتەوە. لە وڵاتێکی بچکۆلەی وەک سوێددا نێزیکەی ٥-٦ هەزار ڕۆژنامە و گۆڤار و حەفتەنامە و وەرزنامە بە ڕێکوپێکی بڵاو دەکرێنەوە. سەری کتێبفرۆشییەکی گەورەی لەندەن بدە، بزانە زانست ماوە و شت ماوە لەسەری نەنووسرابێ؟ لەم سامانە گەورە و گرانەی مرۆڤایەتی چەندی دەگاتە خوێنەری کورد؟ باوەڕ بفەرموو ئەگەر لە میلیۆن یەکی بگەیشتایەتە کورد سوپاسبژێر دەبووین و کوردم بە خاوەنی فەرهەنگێکی زۆر پێشکەوتوو دادەنا.
ژیاندنەوە و پەرەپێدانی فەرهەنگی کورد و خستنەگەڕی مێشک و هۆشی خوێنەری کورد بەبێ بزووتنەوەیەکی وەرگێڕان بە دی نایەت. بزووتنەوەیەکی ئاوایش پێویستی بە داوودەستگای توانا و بەکار و چالاکی نەتەوایەتی هەیە. خەڵکی زمانزان و لێهاتووی دەوێ. پارەی باشی دەوێ. تەکنیکی تازە و کارهاسانکەری دەوێ.
نووسەران و ڕووناکبیرانی کوردی دانیشتووی ئەورووپا و ئەمەریکا دەبوو لەم بوارەدا کارێکی باشیان بکردایە، بەڵام بەداخەوە، پێی لێ دەنێم، چونکە خۆیشم دەگرێتەوە، هیچمان نەکردووە و کەمترین ئەرکێکمان بە جێ نەهێناوە.

لەندەن، بەهاری ١٩٩٢

ئامادەکردنی: عەزیز کەیخوسرەوی

ئێمە پێغەمبەر نین بڵێین دوای ئێمە پێغەمبەری تر نایەت

وان: لە گۆڤاری "یەکگرتن"ی ژمارە ١١ی ساڵی ١٩٩٠دا، باستان لە ئەزموونی شیعریی خۆتان کردووە و دەربارەی قەسیدەی "ژێ" وتووتانە: "ئەنجامی ئەزموونێکی درێژخایێنی چڕی هونەری و سایکۆلۆژییە، پێم وایە ئەگەر ڕۆژێ لە ڕۆژان ڕەخنەگرێکی لێزان و شارەزامان هەبێ دەتوانێ ژێ بکاتە یەکێک لە سەرچاوەکانی دیاریکردنی مەودا و چوارچێوەی تێڕوانینێکی تازەی شیعری." کە جەوهەری ئەم وتەیەتان ئەمانگێڕێتەوە بۆ کۆنترین فکرە، کە هێزی قەناعەتکردنی کەم تیایە، کە ئەڵێ: "شاعیر تەنها خۆی ئەزانێ شیعر چییە!" بەڵام لە هەمان کاتیشدا دەڵێین نوقسانیی شاعیر وەک ڕەخنەگرێک لە کاتێکدا دەردەکەوێت کە هەمیشە هەوڵ ئەدات بەرگری لەو شێوە شیعرییە بکات کە خۆی ئەینووسێت. ئایا هەتا ئێستا هەمان بیر و بۆچوونتان هەیە لەسەر شیعری "ژێ" و سووربوونتان لەسەر ئەم قسەیە هۆی چییە؟

شاکەلی: ڕاستییەکەی پێم وایە حاڵەتێک هەیە لە ژیانی نووسەران و هونەرمەنداندا، بەتایبەت شاعیران، ئەویش ئەوەیە کە مرۆڤ هەمیشە لە هەوڵی تازەکردنەوە و گەڕاندایە بۆ بەدەستهێنانی زانیاریی تازە و ئەزموونی تازە. بەو پێیە ڕەنگە بتوانێت خۆی و کەرەستە هونەرییەکەی بگۆڕێت. ئەوەی پێوەندیی بە قەسیدەی "ژێ"یشەوە هەیە، پێم وایە ئەو قسەیەی کردوومە لە ئاگادارییەوە بووە، کە لە چەند لایەنێکی قەسیدەکەدا تازەگەری هەیە، وەک لایەنی زمان. من نامەوێت بەسەر بەرهەمەکەی خۆمدا هەڵبدەم، ئەمە کاری ڕەخنەگرە کە دەتوانێت ئەو ڕۆڵە ببینێت لە پێشاندان و ناساندنی لایەنە هونەرییەکانی، بەڵام دیسانیش ئەوە دەمێنێتەوە کە ڕەنگە شاعیرێک بۆ خۆی لە شێوەی دەربڕین و بۆچوونی خۆی باشتر بزانێت و ئەو ئەزموونەی کە هێناویەتی باشتر بناسێنێت. ئێستایش پێم وایە "ژێ" لە ڕووی فۆرمەوە ڕەنگە تاکە قەسیدەیەک بێ هەتا ئەو سەردەمە، تاکە قەسیدەی پەخشانەشیعرە کە بەو دووروودرێژییە نووسرابێت. دەمێنێتەوە سەر لایەنە سایکۆلۆژییەکەی یان ئەو هاندەرانەی بوونەتە هۆی لەدایکبوونی قەسیدەکە، ڕەنگە ئەوەیان خۆم لە کەسێکی دیکە باشتر ئاگادار بم کە ڕەنگدانەوەی لە قەسیدەکەدا بە دی دەکرێ. ئەو سەردەمەی کە قەسیدەکەم تێدا نووسیوە لە نێوان ٩-١٠ مانگدایە، لەو ماوەیەدا بەڕاستی سەرقاڵی خوێندنەوەی فەلسەفەی کۆنی ئێران بووم، کە کوردیش دەگرێتەوە، چ مانی و چ زەردەشتییەت، با بڵێین فکرەکانی مانی (هەڵبەتە لەناو کورددا بە مانی بەناوبانگە)، هەروەها خوێندنەوەی شیعری

کلاسیکی کوردی و خوێندنەوەی شیعری ئەوروپایی بەتایبەت ئەوەی بۆ من مەبەست بوو خوێندنەوەی (گوننار ئێکەلوێف) بوو، کە بۆ خۆی لە ڕووی باکگراوندەوە پێوەندییەکی زۆری بە فەلسەفە و فکری ڕۆژهەلاتییەوە هەیە. سەرەڕای هەموو شتێکیش شەڕی براکوژی کە ئەو وەختە، بەداخەوە، گەرمەی پێکدادان و شەڕ بوو، بێگومان وەک شاعیرێکی کورد، بەشیکی زۆری هەستی خەریک کردبووم، بە تێروانینی ئەو کارەساتەی کە لە ولاتەکەمدا ڕووی دەدا. دەتوانم بڵێم بەگشتی ئەو چوارچێوە هونەری و سایکۆلۆژییەی کە قەسیدەکەی تێدا لە دایک بووە ئەو حاڵەتانە بوون. بێگومان وەک شاعیرێکیش پێم خۆشە بەرهەمی تازەتر بنووسم و هەمیشە لە خۆتازەکردنەوەدا بم.

وان: لە ڕەزمی شیعری "ژێ"دا خاوییەک دەبینرێت، ئایا بە کاریگەریی ئەو ماوەیەی دەزانن کە شیعری فارسیتان خوێندۆتەوە، یان وەک دەڵێن دەیگێڕنەوە بۆ بارە دەروونییەکانی خۆتان، بەلام لە کاتی خوێندنەوەی قەسیدەکەدا ئەو ورووژاندنە لای خوێنەر دروست نابێت!

شاکەلی: لەوە دەچێت ئێوە لە خاڵێکدا لە من نەگەیشتبن. من لەو سەردەمەدا شیعری فارسیم نەخوێندۆتەوە، بەڵکە خەریکی خوێندنەوەی فەلسەفەی کۆنی ئێران بووم، کە پێوەندیی بە مانی و زەردەشتەوە هەیە و وەک فکر ڕەوتێکی خاوی هەیە. لەبەر ئەوە تۆ ئیشارەتێکی چاکت کرد، کە پێم وایە ئەگەر خاوییەک لە قەسیدەکەدا هەبێت، خاویی فەلسەفە و درەنگ تێگەیشتنی فەلسەفەیە، چونکە ئەو شیعرە ئەوەندەی لەگەڵ فەلسەفە و بیردا هەڵسوکەوت دەکات، ئەوەندە لەگەڵ ژیانی ڕۆژانەی سیاسیدا هەڵسوکەوت ناکات. شەڕی براکوژی کە بەشێکی زۆری هەستی داگیر کردبووم، لە شیعرەکەدا لە قاڵبێکی هونەری و فەلسەفیدا دامڕشتووە، کە باکگراوندێکی فەلسەفیی هەیە؛ بۆ دەبێ ئێمە وا بین و بۆ دەبێت مێژوومان بەم شێوەیە بێت؟ من ڕایەکی تایبەتم هەیە دەربارەی هونەر، کە پێم وایە هونەر یا شیعر بۆ هەموو کەس نییە و منیش شیعرم بۆ هەموو کەس نەنووسیوە، بەڵکە بۆ خوێنەرێکی تایبەتم نووسیوە.

وان: "کە باران باری حەقیقەت سەوز دەبێت" ئەمە سەرناوی نامەیەکە کە سەمیح ئەلقاسم بۆ مەحموود دەروێشی هاوڕێی نووسیوە کە دەڵێت کە مناڵ بووم باوکم لەگەڵ براکەمدا بەزۆر دەیناردین بۆ کاری چاندنی ئەو کێڵگەیەی کە هەمانبوو. باوکمان پێی ئەوتین هەر چاڵێکی زەوییەکە یەک دوو دەنک گەنمی تیا بچێنن. ئێمەیش لەبەر خاتری ئەوەی کە زوو ئەم کارە بە ئەنجام بگەیێنین و بگەڕێینەوە ناو منداڵانی گەڕەکەکەمان بۆ یاریکردن، هەر چاڵێک مشتێ گەنمان تیادا دەچاند. کاتێکیش کە زوو من و براکەم دەگەڕاینەوە، باوکم سەرسام دەبوو و لە ئاکامدا دەیوت: "کە باران باری

حەقیقەت سەوز دەبێت". ئیمەیش هەر لەم مەغزایەوە دەپرسین، ئێوە وەک شاعیرێکی ڕوانگە وا هەست ناکەن کە باران باریوە و حەقیقەتی بوون و شاعیرێتیی خۆتان سەوز بووە بۆ وەچەی دوای خۆتان؟

شاکەلی: هیوادارم ئەو نموونەیەی تۆ هێناتەوە، بەسەر ئێمەدا نەشکێتەوە. دەمەوێت ڕاستییەک بڵێم، کە من لە شاعیرانی ڕوانگە نەبووم. ڕاستە شیعرم بڵاو کردۆتەوە و لەو سەردەمەیشدا یەکێک بووم لە شاعیرە چالاکەکان کە بەشداریم لە گفتوگۆ و کۆبوونەوەکاندا دەکرد.
وان: ئەو سەردەمە وەک ئەنوەر شاکەلی، کە بەو ناوەوە دەناسران...

شاکەلی: بەڵێ، ڕاستە. ئەو سەردەمە کۆمەڵێک هەبوون کە خۆیان بە پێشڕەوی ڕوانگە دەزانی و هەندێ خەتی کارکردن هەبوو کە ئێمە لەگەڵ ئەواندا یەکمان نەدەگرتەوە و سەوزبوونی حەقیقەتەکەیش ئەوەیە کە لە بۆچوونێکی ڕەخنەگرانەوە، یان لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، لەم بارەیەوە چی دەنووسرێ. بەداخەوە لە کۆمەڵگەیەکی دواکەوتووی وەک کۆمەڵگەی کورددا کە فەرهەنگێکی زۆر دواکەوتوومان هەیە، زۆربەی ڕووناکبیرانمان لە زۆر لایەنەوە شارەزای نین. تەنانەت لەو بابەتەیشدا کە خۆی بە شارەزا دەزانێت تێیدا. مەبەستی ئەم قسانەم نیشاندانی سیمای کۆمەڵگاکەمانە. لە کۆمەڵگەیەکی ئاوادا تەنانەت ڕاستیدەرکەوتنیش پەیوەندییەکی زۆری بە واقیعەوە هەیە. بۆ نموونە لەم ساڵانەی دواییدا گۆران وەک شاعیرێکی زۆر گەورە نیشان دراوە. من نکۆڵیم لە گەورەییی گۆران نییە، بەڵام ئەو گەورەیییەی من لە گۆراندا دەیبینم ئەو گەورەیییە نییە کە چەپی کورد نیشانی دەدات. گۆران بە "کچێکی بێگانە و دەروێش عەبدوڵڵا و گەشتی هەورامان و قەراخ بە لامەوە گەورەیە، بەڵام چەپی کورد بە "پاڵەوان و جق و نق و من عیراقم من عیراقم، کورد ئەم لاقم، عەرەب ئەو لاقم" بەلایەوە گەورەیە. ئەم دوو بۆچوونە جیاوازە لە شیعر و هونەر و دەربڕینە ئینسانییەکاندا هەیە.
هەروەها مەبەستم ئەوەیە بڵێم کە ڕەنگە دوای ١٥ ساڵێکی تر مێژووی ئەدەبی ئەم ٣٠-٤٠ ساڵەی ڕابردوو بنووسرێتەوە، لەوەیە خوێنەر هەبێت بەرهەمی منی بە دڵ نەبێت و نەیخوێنێتەوە یان بە پێچەوانەوە.

وان: کەواتە خوێنەر ئەو بڕیارە دەدات و شاعیریش خۆی دەزانێت کە بۆ چ خوێنەرێک دەنووسێت؟

شاکەلی: پێم وایە تۆ خاڵێکی باشت باس کرد؛ نووسەر بۆ کێ دەنووسێت؟ ڕەنگە شاعیرێک کە ئیدیۆلۆژییەکی تایبەتی هەبێت بە لایەوە گرنگ بێت کە هەموو کرێکار و جووتیاری کوردستان بەرهەمەکانی بخوێننەوە. من نە ئەو "طموح"ەم هەیە و نە پێیشم باشە شیعرێک بنووسم کە هەموو کەس تێی بگات.

وان: هەڵبەتە ئەو بۆچوونەی پێشتر کە باست کرد، تایبەتە بە حاڵەتی ئایدیۆلۆژیای نووسەرەکەوە بۆ ئاسانکردنەوەی ئەدەب کە جێدەستی بە خراپی دیارە نەک بە باشی. دەمانەوێت بپرسین کە ئێوە سەرنووسەری گۆڤاری "مامۆستای کورد"ن کە بە ڕای زۆربەی خوێنەران ڕەوتێکی کیسەڵییانەی هەیە کە لە جەوهەردا خۆدووبارەکردنەوەیە و هیچ گۆڕان و خۆتازەکردنەوەیەک بە خۆیەوە نابینێ لە چۆنایەتیی ئەو بەرهەمانەی کە تیایدا بڵاو دەکرێنەوە و هەوڵی گۆڕانیشی بۆ نەدراوە، بۆ نموونە لە دروستکردنی مەلەف لە بەشە جیاجیاکانی ئەدەبدا. دەکرێت بڵێین هۆی ئەمە ڕادەی چێژوەرگرتنی خۆتانە بۆ هەڵبژاردنی ئەو بەرهەمانەی کە دەگات بە گۆڤارەکە؟

شاکەلی: پرسیارەکەت لایەنی زۆرە. هەڵبەتە مانای ئەوە نییە کە تەنها من لە گۆڤارەکەدا کار دەکەم. هەندێ جار چوار کەس و هەندێ جار کەمتر یا زیاتریشین. هەڵبەتە بەپێی بەشە جیاجیاکان لایەنی هونەری و مێژوو و ... کە هەمووومان پێکەوە کار دەکەین. ئایا "مامۆستای کورد" ڕەوتێکی خاوی هەیە یان نا، نازانم تا چ ڕادەیەک وایە؟ کەسی دیکەیش هەیە وای نەبینێ و، ڕەنگە لای هەندێکیش باشترین گۆڤار بێت. ئەمەیش دیسان پەیوەندیی بە خوێنەرانی گۆڤارەکەوە هەیە. من بۆ خۆم ڕایەکی تایبەتم نییە لەو مەسەلەیەدا، بەڵام ئەوەی کە مەلەفێکی تایبەتی بۆ چیرۆک یا شیعر تەرخان بکرێ، ڕاستە و خۆزگە بمانتوانیایە کارێکی وا بکەین، بەڵام ئەمەیش کۆمەڵێ هۆی هەیە کە نەتوانین کاری بۆ بکەین. "مامۆستای کورد" لە ئەورووپا دەردەچێت و خوێنەری کورد لە ئەورووپا خوێنەرێکی پێشکەوتوو نییە، بە پێچەوانەی ئەوەی کە باس دەکرێت. خوێنەری ئێرە مەسەلەی زمان و فەرهەنگی میللەتەکەی خۆی زۆر پێ گرنگ نییە، بەداخەوە ئەمە وای کردووە کە من پێم وایە تەرخانکردنی مەلەفێکی تایبەت بۆ لایەنێکی تایبەت لە ئەدەبدا، لە چەند ڕوویەکەوە، سەرکەوتوو نابێت؛ یەکەم: ئەو خوێنەرەت نابێ کە بەتایبەتی ڕووی تێ بکەیت و بەشێکی گۆڤارەکە یان هەمووی بۆ تەرخان بکەیت، دووەم: نەبوونی کادر لەو نووسەرانەی کە مەلەفێکی تایبەت پێک دێنن، ئەگەر ئێمە تەجروبەی گۆڤاری "یەکگرتن" وەربگرین پێم وا نییە ئەو مەلەفانەی کە هەن سەرکەوتوو بن. ڕاستە کارێکی باشیان کردووە، بەڵام سەرکەوتوو نەبوون لە کارەکەیاندا، چونکە کاتێ کە ویستوویانە مەلەفێکی تایبەت بۆ چیرۆک یان سیاسەت یان هەر بەشێکی تر درووست بکەن، ئەو بەرهەمانەی بۆیان هاتووە ناچار بوون هەمووی بڵاو بکەنەوە بەبێ لە شەن و کەو دان. پێم وایە لایەنی لاواز لە "مامۆستای کورد"دا هەیە و چەند جارێکیش بیرمان لە دروستکردنی مەلەف کردۆتەوە، بەڵام زوو گەیشتووینەتە ئەو قەناعەتەی کە کارێکی باش نییە و سەرکەوتوو نابێت.

وان: کەواتە دەبێت هەموو ئەو گلەییانە قبووڵ بکەن کە لەلایەن خوێنەرانەوە لێتان دەکرێت؟

شاکەلی: ببوورە! نەک هەر گلەیی، بەڵکە لە گلەیی زیاتریش چاوەڕوانین. ڕاستییەکەی کاری گۆڤار وەک کاری پارلەمانی وایە؛ ئەگەر خەڵک ڕازی نەبێ ناشتوانێ بەردەوام بێت.

وان: بەڵام هەوڵدان بۆ هەندێک لە ڕازیبوون ئەدەب بەرەو خەفەبوون دەبات. هەروەک لە تاقیکردنەوەی مەسەلەی نێوان ئەدەب و و سیاسەت بینیمان و، ئایا ئێوە چۆن دەتانەوێت لەو زەرەرمەندییە خۆتان ڕزگار بکەن؟

شاکەلی: خۆڕزگارکردنمان لە ڕاستیدا پەیوەندیی بەو سێ چوار کەسەوە هەیە کە کاری تێدا دەکەین. ڕەنگە تا ساڵێکی تر ئێمە نەتوانین هەنگاوێکی بنەڕەتییانە لە گۆڤارەکەدا بنێین و گۆڤارەکە لەو شێوەیەی ئێستاوە بگۆڕین بۆ شێوەیەکی تر، بەڵام هیوادارم هەموومان لەسەر ئەوە ڕێک بکەوین کە گۆڕانێکی گشتی و بنەڕەتی لە گۆڤارەکەدا بە دی بێنین، گەرچی ئەو ئیمکانیاتەی ئەمڕۆ هەیە بەداخەوە ئەوەندە سنووردارە کە لە دەستی ئێمەدا نییە و ئەگەر ڕۆژی خۆی هاتە پێشەوە و نەمانکرد ئەوا چاوەڕوانی لە گلەیی زیاتریش دەبین.

وان: نەوە لە دوای نەوە شیعر تێڕوانینی تازە لە خۆ دەگرێت. نەوەی ڕوانگەیش تووشی گرفتێکی گەورە بوو لە هەوڵدانیاندا بۆ دۆزینەوەی پانتاییەکی نوێ، شیعری ئەمڕۆش هێی دوێنێ نییە و تێڕوانینتان چییە بەرامبەر شاعیرانی نوێ؟

شاکەلی: من وەک شاعیرێک، ڕەنگە بڵێم خۆشبەختانە، کە ماوەیەکی زۆرە لێرە ژیاوم و پەیوەندییەکی باشم بە زمانی بیرکردنەوەی ئەوروپاوە هەیە، بەڵام لە یەک خاڵدا لەگەڵ ئێوە نیم بە دەستنیشانکردنی نەوەی نووسەران. من باوەڕم بەوە نییە کە شتێک هەبێت ناوی نەوەی حەفتا و نەوەی هەشتا و نەوەی نەوەد بێت. واتا مۆدێل نییە، تا ئەو ڕادەیەی بڵێین ئەم نەوەیە هەمووی وەک یەکە...

وان: بەڵام جیاوازیی فکر و تێروانین هەیە، جیهانبینی هەیە، هەڵبەتە هیچ کام لەم شاعیرانە: محەمەد عومەر عوسمان، بەختیار عەلی، مەریوان وریا قانیع و... چەندەها شاعیری تر لە وەچەی جەنگ وەکوو فەرهاد شاکەلی نانووسن. لەو تێروانینەوە ئێمە دەتوانین بڵێین وەچە کە بە هەر دە ساڵێک کۆمەڵێ ئەدیب و نووسەران لای ئێمە دەرکەوتوون و هەر یەکە بەپێی قۆناغەکەی خۆی خاوەنی تێڕوانینی تایبەتە...

شاکەلی: من دژی بۆچوونەکەت ناوەستم، بە هەرحاڵ، چونکە ئەوە گفتوگۆیەکی دوورودرێژی دەوێت. یەک شت هەیە و پێم وایە تۆیش هەر ئەوەت دەویست... لە حەفتاکاندا ئەو شاعیرانەی کە ئێمە بووین، چالاک بووین و ئێستا شاعیرانی تر خۆشبەختانە دەرکەوتوون و بەرهەمەکانیان بڵاو کردۆتەوە و

دەنگیان بیستراوە. بەڕاستییەکەی نەک هەر من، ڕەنگە زۆربەمان کە لە ئەوروپا ژیاوین بە هۆی نەبوونی هاتوچۆوە بۆ کوردستان، کە ژیانی فەرهەنگی لەوێ پێش کەوتووە و نەوە لە دوای نەوە هاتۆتە گۆڕێ و ئەو پەیوەندییە گەرموگوڕەی کە تۆ لە وڵاتدا تیایدا ژیاویت، من لە دەرەوە نەمبووە و نەمتوانیوە شوێنی نووسینەکان بکەوم و یەک بە یەک ئەو شاعیرانە بناسمەوە و دەنگیان ببیستم. خۆشبەختانە ئێستا کە ڕێگە کراوەتەوە و تا ڕادەیەک ئاگاداری ئەو گۆڤار و نووسینانەم، دەزانم کە شاعیری چاک دەرکەوتوون، کە دەنگی تایبەتی خۆیان هەیە، کە هەندێکیشیان ڕەنگە ئەو کامڵبوونە هونەرییەی نەبێ. بەش بە حاڵی خۆم هیچ کاتێک و هەرگیز بیرم لەوە نەکردۆتەوە کە ئێمە، نەوەی حەفتاکان، وەک دیکتاتۆری شیعر خۆمان بە ڕێبەری شیعر بزانین و بڵێین کەس نییە دوای ئێمە بێت و ئێمە پێغەمبەرین و دوای ئێمە پێغەمبەری تر نایەت. ڕەنگە لە مێژووی سەدساڵی داهاتوودا ناوێک لە ئێمە هەر نەمێنێت، ئەگەر شتێکی تازەمان نەکردبێت. من قەت بە لووتبەرزییەوە تەماشای شیعر و هونەرم نەکردووە. لە بەرهەم و ئازاری ئەم دنیایە تەنها هونەرمەندە زۆر گەورەکان دەمێننەوە و لەناو کوردیشدا هەر بەو پێوانەیە وەری بگرە. با بڵێین لە ساڵانی ١٨٨٠ بەدواوە تا ١٩٢٠، کە سەدان شاعیر شیعریان نووسیوە، بەڵام لەمانە چەندی ماوە وەک شاعیر. ئەوەی مابێت مەولەوی و شێخ ڕەزا و مەحوی و ...، ئەمە بۆ ئێمەیش هەر وایە و ڕاستە. نەوەی تازە و شاعیری چاکیش دروست دەبن و هیوادارم زۆر لە ئێمەیش باشتر و پێشکەوتووتر بن.

ئامادەکردنی: هیوا قادر

یەکەم جار بە هۆی تەلەفۆنەوە ڕاستەوخۆ لە بەرنامەی هونەری سەر بە ڕادیۆی کوردیی ستۆکهۆڵمەوە پەخش کراوە و دواتر لەگەڵ دیدارەکانی دیکەدا وەک مەلەفێک لە گۆڤاری واندا بڵاو کرایەوە: وان، گۆڤارێکی وەرزیی ئەدەبی، ڕۆشنبیرییە، ژمارە: ٩ و ١٠ی ساڵی ١٩٩٤، لاپەرە: ١٦٣-١٦٧.

سۆفیزم بۆ من عەشقێکی زۆر گەورەیە

یەنی پۆلیتیکا: بەڕێز شاکەلی، تۆ بە یەکێک لە شاعیرە هەرە چاکەکانی کوردستانی باشوور دادەنرێیت. بە کورتی دەتوانی چیرۆکی خۆت و شیعر بگێڕیتەوە؟

شاکەلی: چیرۆکەکەم کۆنە، دەمێکە دەستی پێ کردووە. من لە منداڵییەوە دەستم بە نووسین کرد. بەڵام لە تەمەنی شانزدە ساڵیدا، لە ڕۆژنامەی دەنگوباس کە بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی دەردەچوو، یەکەمین پارچەشیعرم بڵاو کردەوە. بێگومان شیعرێکی زۆر جیدی نەبوو. بەڵام بە هەرحاڵ شیعری سەرەتا بوو. یەکەمین کۆمەڵەشیعرم لە ساڵی ١٩٧٣دا لە بەغدا بڵاو کرایەوە. ناوی "پرۆژەی کوودەتایەکی نهێنی" بوو. لە دەرەوەی وڵات، لە بەیرووت، کۆمەڵە شیعرێکی دیکەم بڵاو کردەوە، دوای ئەوەیش لە سوێد دوو دیوانی دیکەم بڵاو بوونەوە.

یەنی پۆلیتیکا: بێجگە لە شیعر، دەتوانی هەندێک باسی کارەکانی دیکەی خۆتمان بۆ بکەی؟

شاکەلی: زۆر شتی جۆربەجۆرم تەرجەمە کردووە. لە سوێدییەوە بۆ کوردی پێنج کتێبی منداڵانم تەرجەمە کردووە. یەکێکی دیکە لە تەرجەمەکانم ئەنتۆلۆگییەکی شیعری گۆران بوو بە زمانی سوێدی. یەکێکی دیکە ئەنتۆلۆگییەکە کە لە شیعری پانزدە شاعیری کورد پێک هاتووە. کارێکی ئەکادیمییشم هەیە بە ناوی "کوردایەتی لە مەم و زینی خانیدا" کە بە ئینگلیزییە.

شاعیری و ژیانی ئەکادیمی لەگەڵ یەک ناکۆکن

یەنی پۆلیتیکا: ئێستا کە باسی بیری کوردایەتی لە مەم و زینی خانیدا دەکەین، دەکرێ باسی ئەوە بکەیت چۆن شاعیری و ژیانی ئەکادیمی پێکەوە دەگونجێنیت؟

شاکەلی: کە لە سوێد دەستم بە خوێندنی ئەکادیمی کرد، لە دوو ساڵی یەکەمدا بیرم لەوە نەکردبووەوە کە ڕەنگە شاعیری و کاری زانستی و ئەکادیمی پێکەوە نەگونجێن. بەڵام ئێستا ئەم

کێشەیە بە شێوەیەکی کۆنکرێت هەست پێ دەکەم و تێیدا دەژیم. بەڕاستی دوو دنیای جیاوازن... ژیانی شاعیرانە بڕێک ناعەقڵانییە، ڕێکوپێک نییە. بەڵام ژیانی ئەکادیمی ناچارت دەکات دیسیپلینت هەبێت و ڕێوشوێن و شێوەژیانێکی عەقڵانی بژییت. ئەمە لە نووسیندا بە تەواوی ڕەنگ دەداتەوە. ژیانی شاعیرانە ناهێڵێ ئەکادیمییەکی باش بم و ژیانی ئەکادیمییش ناهێڵێ شاعیرێکی باش بم.

یەنی پۆلیتیکا: ئایا تۆ بەمە زوڵم لە لایەنی شاعیرێتیی خۆت ناکەیت؟

شاکەلی: ئەمە ڕاستییەکە. من ئەگەرچی پلەی شاعیریم لە هیی هاوڕێیانی شاعیرم کەمتر نییە، بەڵام ڕەنگە ئەگەر هەموو کات و هەموو ژیانی خۆم بۆ شیعر تەرخان بکردایە باشتر دەبوو. ئێستا بەشێک لە کاتەکانم بۆ کاروباری ئەکادیمی دادەنێم، لە زانستگەیەکدا، زانستگەی ئوپسالا لە سوێد، بەشی زمان و ئەدەبی کوردی، دەرس دەڵێمەوە. ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی دیکەیشەوە لە کۆنفرانسی جۆربەجۆردا بەشداری دەکەم. بێگومان لەو کۆنفرانسانەدا ئاستێکی ئەکادیمی پێویستە... بۆ نموونە لەم ماوەی ڕابوردوودا، لە کۆنفرانسێکدا بەشداریم کرد سەبارەت قەسیدە لە ئەدەبییاتی ڕۆژهەڵاتیدا. لەوێ لێکۆڵینەوەیەکم لەسەر قەسیدە لە ئەدەبی کوردیدا پێشکەش کرد. لە پێش هەمووانەوە، دیارە، قەسیدە لای مەلای جەزیری. کاری لەم بابەتە، بێگومان، کاتی دەوێ. بارتەقای ئەمە ئێستا خەریکی ئامادەکردنی تێزێکم. ناوی تێزەکە "پەیدابوونی شیعری کلاسیکی کوردی"یە. لەمەیشدا بە شێوەیەکی سەرەکی لەسەر مەلای جەزیری دەنووسم.

یەنی پۆلیتیکا: ئەگەر پرسیارت لێ بکەین لەمەڕ هۆیەکانی، فاکتۆرەکانی کە تۆیان کرد بە شاعیر، چۆن وەرامیان دەدەیتەوە؟

شاکەلی: ئێوە دەزانن ئەمە شتێک نییە بە بڕیاردان بکرێت، کەی، لەکوێ، و چۆن، ئەمانە هیچیان ڕوون نین. ناشکرێ ئەوە نەڵێم کە کارکردی بنەماڵەکەمان لەم باسەدا هەیە. من لە خێزانێکی خوێنەوار و ڕووناکبیردا پەروەردە بوومە. ئێمە بنەماڵەیەکی شێخین. باوباپیرانم هەموو کەسانێکی خوێندەوار بوون. باوکم کتێبخانەیەکی گەورەی هەبوو. خوێندنەوەی ئەوانە کارکردێکی چاکی لای من هەبوو و سوودێکی چاکم لێ وەرگرتووە. مامم ، شێخ ئەحمەدی شاکەلی، شاعیر بوو. شاعیرێکی کلاسیکی سۆفی بوو. لە سەرەتاوە کە هێشتا لاو بووم لەژێر کارکردی مامۆستا گۆراندا بووم.

شتێک نییە ناوی ڕینێسانس بێت

یەنی پۆلیتیکا: لە بواری فەرهەنگدا باسی ڕێنیسانس دەکرێت، تۆ لەم بارەیەوە چی دەڵێی، چۆنی دەبینی؟

شاکەلی: من لە هێندێ جێگا لە کوردستانی باکوور گوێم لێ بووە باسی ڕینێسانس دەکرێت. ئەگەر وەک زاراوەیەک بیر لە ڕینێسانس بکەینەوە، وەک ئەوەی کە لە ئیتالیا و فرانسادا هەبوو، شتی وا نییە... ڕینێسانس زاراوایەکەی گەورە و گرانە، بۆ ئەوەی بتوانین باسی ئەوە بکەین کە نەتەوەیەک بە ڕینێسانسدا بڕوات دەبێ بە چەند قۆناخێکی گەورەدا بڕوات و کۆمەڵێ فەیلەسووف و بیریار، چەند شەپۆلێکی هونەر و ئەدەب و چەند تەوژمێکی بیری ڕادیکال هەبووبێت... ئەگەر وا بیر لە باسەکە بکەینەوە، شتێکی وەها لە کوردستاندا نییە و نایبینم. بۆ ئەمەیش دەستەڵاتێکی سیاسی پێویستە. لە وڵاتێکی وەک تورکیادا و لەژێر سەردەستیی زمانی تورکیدا تۆ ناتوانی رینێسانس بە دی بهێنیت. تۆ تەنیا دەتوانی بڵێیت کوردی باکووریش ئێستا دەستیان بە نووسین کردووە. هیوادارم ئەمە بەهێزتر ببێت و ببێتە بزووتنەوەیەکی ئەدەبی. ئەمە بەوەوە بەستراوە کە زمانی کوردی لە هەموو شوێنێک و لە هەموو کاتێکدا چەند کاریگەرانە بە کار دەبرێت.

یەنی پۆلیتیکا: چۆن شیعری کوردی دابەش دەکەیت و بە بۆچوونی ئێوە دەتوانن باسی کامە خوێندنگەی ئەدەبی و شیعری بکەن کە لە ئارادان؟

شاکەلی: تۆ ناتوانی هەموو ئەو قۆناخانەی کە لەدنیادا هەن لە کوردستانیش بۆیان بگەڕێیت و وا بزانیت هەن و دەست دەکەون ، هەم هەڵەیە و هەم هیچ مەعنایەکیشی نییە. چونکە ئەدەبیاتی هەر نەتەوەیەک خاوەنی شێوەی تایبەتی خۆیەتی. ئەمە تەنیا لە کوردستاندا وا نییە، بەڵکە لە وڵاتانی دیکەیش هەر وەهایە. دەکرێ باسی چەند گرۆ و کاتەگۆرییەک بکرێت. لە ئەدەبییاتی کوردیدا گرنگترین بەشی ئەدەبییات ئەدەبییاتی کلاسیکە، کە شیعری کلاسیکە. ئێمە دەتوانین بڵێین زۆربەی شاعیرە گەورەکانمان سەر بەم مەدرەسەیەن. دووەمیش بە مامۆستا گۆران دەست پێ دەکات. گۆران، کە زۆریش لەژێر کارکردی ئەدەبییاتی ڕۆژاوادا بووە، بەڵام بیستساڵی یەکەمی ژیانی شاعیریی گۆران دەکەوێتە ناو ئەم مەدرەسە کلاسیکییەوە. دواتر، بە کارکردی هەندێ باوەڕ و ئیدیۆلۆگی قۆناغێکی دیکەی شاعیریی گۆران دەست پێ دەکات کە دەکرێ ناوی بنرێ ڕیالیزم یا سۆسیال ڕیالیزم. لێرەدا دەتوانین باسی گۆرانێک بکەین کە کەوتووەتە ژێر کارکردی مارکسیزمەوە.

سۆفیزم کارێکی یەکجار گەورەی لێ کردووم

یەنی پۆلیتیکا: یانی دەکرێ بڵێین چەند گۆرانێک هەن؟

شاکەلی: ڕاستە. دوو یا تەنانەت سێ گۆران هەن. چونکە یەکەمین قۆناخی گۆران شێوەیەکی کلاسیکە. لەم سەردەمی کلاسیکەدا گۆران لە ڕووی شێوازەوە لە نالییەوە نزیکە. من پێم وایە جوانترین و چاکترین شیعرەکانی گۆران هیی قۆناخی ڕۆمانتیکیەتی. لە قۆناخی ڕیالیزم یا سۆسیال ڕیالیزمدا، شیعرەکانی ئەگەر نەڵێین خراپن، بەڵام ناشتوانین بڵێین چاکن.

یەنی پۆلیتیکا: یانی پێتان وایە گۆران زۆری لە خۆی کردووە؟

شاکەلی: نازانم... من گۆران خۆیم نەناسیوە. هێندەی من بزانم شیعرە ڕیالیستییەکانی، لە هەندێ جێگەدا تا ڕادەی دروشمی سیاسیی ڕووت دابەزیوە. وەک مارکسیستێک، ڕەنگە هەستی ئینسانی لای گۆران زۆریش چووبێتە سەرێ، بەڵام لە ڕووی چۆنایەتیی شیعرەوە زۆر دابەزیوە.

یەنی پۆلیتیکا: تۆ خۆت لە کامە قوتابخانەدا دەبینیتەوە؟

شاکەلی: لە سەرەتای ساڵانی حەفتاکاندا، کە سۆسیال ڕیالیزم بەرەو کزبوون چوو، لاسایی سوورریالیزم و داداییزم دەکرایەوە. بەڕاستی هەندێ لە شاعیران هەوڵیان دەدا وەک سوورریالیست و دادایستەکان بنووسن. لەو ساڵانەدا بزووتنەوەیەکی ئەدەبی دەستی پێ کرد. ئەمە کۆمەڵێ هۆی سیاسیی هەبوو. ڕژێمی عیراق لەگەڵ بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کوردستانی باشووردا گەیشتنە ڕێککەوتنێک؛ واتە چوارسالی ٧٠-٧٤، سەردەمی ئاشتی بوو. ئەم ساڵانە هەلومەرجی پێشکەوتنی ئەدەبییاتی کوردی دابین کرد. نەوەیەکی نوێی نووسەران پەیدا بوون، لەناویاندا؛ شێرکۆ بێکەس، لەتیف هەڵمەت، عەبدوڵڵا پەشێو، ڕەفیق سابیر، ئەنوەر قادر محەمەد، فەرهاد شاکەلی و جەلالی میرزا کەریم هەبوون. لەناو ئەمانەدا ئەوەی کە بۆ داهێنانی سوورریالیزم و دادابیزم کاری دەکرد هەڵمەت و من بووین. ئێمە لە فۆرمە کلاسیکەکان دەردەچووین، زمانمان تازە دەکردەوە. بێگومان ئەو کاتە کە گەنج بووین، زۆر تەبیعی بوو کە وە دووی نوێگەری بکەوین. ئێمە ئەگەرچی ڕەنگە لە هەندێ شتدا لاساییمان کردبێتەوە بەڵام داهێنانی ڕەسەنی خۆیشمان هەبوو. لە شیعری منیشدا قۆناخی شیعریی جیاواز هەیە: لە سەرەتادا لەژێر کارکردی ڕۆمانتیزم و مامۆستا گۆراندا بووم. ئەمە ماوەیەکی زۆر کورت بوو. سەردەمی دووەمی شیعریم سوورریالیزم و دادابیزمە. سێیەمیش شیعری چەپ و شۆڕشگێڕانە. لەم قۆناخەدا کۆمەڵە شیعرێکم هەیە بە ناوی"ڕووبارە تیشکێک لە هەتاوی سوورەوە". لە هەشتاکانەوە و تا ئەمڕۆیش ئەزموونی شیعرێک دەکەم کە باسی ناوەوەی مرۆڤ دەکات، فکری

ئینسان، هەندێ هاندەری فەلسەفی و وجوودی، دنیای ناوەوەی مرۆڤ، دوور لە دنیای دەرەوە و بینراو. ئێستا لەژێر کارکردی سۆفیزمدام. ئەوەی ئێستا من دەینووسم ڕەنگە بکرێ پێی بڵێین "نوێسۆفیزم". سۆفیزم بۆ من عەشقێکی گەورەیە و زۆرم کار تێ دەکات. من خۆم لەوێدا دەدۆزمەوە. دیوانی پێشووم بەشێکی گەورەی لەم بابەتە بوو. دیوانی دواییم "نیگاری تۆ لە دیواری زیندانەکەم هەڵدەکۆڵم"، ئەویش هەر لەم بابەتەیە.

یەنی پۆلیتیکا: دەڵێن لە ئەدەبی کوردیدا ڕەخنە نییە، تۆ ئەمە چۆن دەبینی و لەم بارەیەوە دەڵێی چی؟

شاکەلی: لەم ساڵانەی دواییدا، بە تایبەتی لە حەفتاکانەوە ڕەخنەی ئەدەبی زۆر لاوازە. هۆیەکی سەرەکی ئەوەیە لەم ساڵانەدا شەپۆلی چەپ و مارکسیزم، یا ڕەنگە ڕاستتر ئەوە بێ بڵێین نەناسینی مارکسیزم، بۆتە هۆی ئەوەی ڕەخنەی ئەدەبی جیددییەت و بابەتیی خۆی لە دەست بدات. ئەمڕۆ ناتوانین باسی ڕەخنەیەکی جیددیی ئەدەبی بکەین. ئەگەر ڕەخنە نەتوانێ بۆ بەرزکردنەوەی ئەدەب و بزووتنەوەی ئەدەب، جوانکردنی ئەدەب کار بکات، ئەدەب چۆن پێش دەکەوێت؟ من لەم ڕووەوە زۆر نیگەرانم. ئەگەر لە وڵاتێکدا ڕەخنەی ئەدەبی ڕۆژانە نەبێت ئەوا هەلومەرجێکی ئاڵۆز و مەترسیدارە. چونکە ڕەخنە دەبێتە پردێک لەنێوان خوێنەر و نووسەردا، هەروەهایش ئەدەبییات بەهێزتر دەبێت. نووسەریش ناچار دەکات کە بەرەو ئەوە بچێت چاکتر و جوانتر بنووسێت. ئەو وڵاتەی ڕەخنەی تێدا نەبێت، مەترسیی ئەوە هەیە کە هەمو کەسێک دەبێتە شاعیر و نووسەر و بیریار. ئەوەیش ئاژاوەیە. بەکورتی کە ڕەخنەی ئەدەبی نەبێت، ئەدەبییات نابێتە بەشێکی زیندووی ژیان و خوێنەریش سەری لێ دەشێوێت.

ئامادەکردنی: جان گویلشەنئۆغلو
یەنی پۆلیتیکا
ژمارەی ڕۆژی ٢١-٧-١٩٩٥

شیعرا باش لسەر هوندورێ
مرۆڤ دپەیڤە

نوودەم: ئەز بەرێ دخوازم ئەم ڤێ تێرما "شیعر"ێ زەلال بکن. هن کەس دبێژن هەلبەست، هن کەس دبێژن شئیر، هن کەس شێر و هن کەسژی شئێر دنڤیسینن. گەلۆ کیژان ژ ڤان ڕاستە؟

شاکەلی: پرسا (بێژەیا) شیعرێ، د ئەسلێ خوەدە وشەیەکە عەرەبییە و ژ ڕێگەها کولتورا ئیسلامی هاتییە ناڤ زمانێ کوردی و کەتییە ناڤ زمان و کولتورێن گەلەک میللەتێن دن یێن ل ڕۆژهلاتێ. مرۆڤ دکارە بێژە کو نها بوویە پرسەکە ڕۆژهلاتی، پرسەکە ئیسلامی. نە تەنێ پرسا "شیعر"ێ، گەلەک پرسێن دنژی هەنە کو ژ ڕێگەیا زمان و کولتورا عەرەبی هاتنە ناڤ زمانێ مە و یێ گەلێن دن. بۆ نموونە: قەڵەم، کتێب، ئەدەب، ئەدەبییات هەموو ژ زمانێ عەرەبی هاتنە. لێ ڕاستییەکە دن هەیە، ئەڤ پرس نها نە تەنێ پرسەکە عەرەبییە، بەڵکوو پرسن مەرەڤ دکارە بێژە کوردینە، فارسینە، ئۆردوونە و د زمانێ گەلەک میللەتێن دندەژی ب کار تێن. پرسێن وەها ئێدی بوونە پرسێن ڕۆژهلاتی.
ئەز ب خوە پرسا شیعر پرسەکە باش دبینم. ئەگەرچی گەلەک نڤیسکارێن کورد، بۆ نموونە: مامۆستا گۆران د چەند جییاندە پرسا "هەڵبەست" ب کار ئانییەژی، لێ ئەز ب خوە پرسا شیعرێ باشتر دبینم. لێ کیژان ڕاستە، ئەو ناڤێن کو تە ب خوە نڤیسینە، ڕاستی ئەوە کو هیچ یەک ب خوەژی نە ڕاستن. لێ ئەگەر ئەم ل ئۆرگینالا وێ بنەڕن "شیعر"ە و ناڤێن دن نە ڕاستن.

نوودەم: شئیرا کوردی کەنگی و ب چ زاراڤایێ کوردی هاتییە نڤیساندن؟ سەبەبێن کو ب تایبەتی شئیر ل وێ دەڤەرێ هاتە نڤیساندن چ بوو؟

شاکەلی: ئەگەر ئەم بخوازن دەستپێکا ئەدەبییاتا کوردی پێشان بدن کو ژ کو دەرێ دەست پێ کرییە، کارەکی نە هێسانە و زەحمەتە. ئەو زەحمەتی ژ چەند تشتان تێ: دیرۆکا ئەدەبییاتا کوردی ب تەمامی نەهاتییە نڤیسین. ئەگەر هاتبە نڤیسینژی، ب شێوەیەکی زانستی و باش چێ نەبوویە.
یا دنژی، مەسەلا دیالێکت و زاراڤایێن زمانێ کوردییە. بێگومان ئەم وان کەسان تەڤ کورد دحەسبینن، لێ هن خەلک هەنە کو نیشانا پرسێ دادنن سەر زاراڤایێن کوردی. بۆ ڤێژی دەستپێکا ئەدەبییاتا کوردی دبە مەسەلەیەکە موناقەشێ و بەحسن کو زمانزانی و زمانەوانینە. ئەڤ دو سەبەبن باوەڕ دکم کو دیاریکرنا دەستپێکا ئەدەبییاتا کوردی نە هێسان بە. لێ دیسانژی ئەم کورد دکارن بێژن، ئەگەر ئەڤ دیالێکتێن کو ژ زوودە ئەدەبییات، شیعر پێ هاتنە نڤیسین یەک یەک ل بەر چاڤ بگرن، ئەز باوەڕ

دکم کو دیالێکتا گۆرانی و یا هەورامی بەری دیالێکتێن دن بۆ نڤیسین و شیعرێ هاتنە بکارئانین. بۆ ڤێژی مرۆڤ دکارە بێژە: ئەدەبییاتا کوردی ب زاراڤایێ هەورامی دەست پێ کرییە.

پرسا کو بۆ چ ژ هەرێما هەورامانێ دەست پێ کرییە؟ ئەز باوەڕ دکم ئەڤ گرێدایێ ب مەسەلەکە دینیڤەیە. ژبەر کو ناڤچەیا هەرێما هەورامانێ، دینەکی خوە یێ تایبەتی هەبوویە کو "دینێ ئەهلی حەق"ە، نهاژی ژێرە دبێژن "کاکەیی" و "یارسان" و پرانییا ستران و ئایینێن وان یێن دینی ب ڤێ دیالێکتێ چێ بوونە. مومکینە کو ئەڤژی بوویە سەبەب کو مرۆڤ نە تەنێ سترانێن دینی، ژێ زێدەترژی سترانێن "ڕووحی"، بەحسا ڕووح و ژیانا خوە کرنە و فۆرمەک دیتنە کو بوویە فۆرما شیعر. ئەوژی دبە دەستپێکەک بۆ ئەدەبییاتا کوردی.

شیعرێن گەلەک مەزن ب زاراڤایێ هەورامی هەنە. نها ناڤێ گەلەک ژ وانژی وندا بوویە کو مرۆڤ نزانە کینە و چ وەخت ژیانە. تشتێن کو وان نڤیسینەژی نها کێم ل بەر دەستێن مە هەنە. لێ دیسان د ناڤ کلاسیکێن ئەدەبییاتا کوردیدە، ب دیالێکتا گۆرانی، ناڤێن مەزن مانە، وەک خانای قوبادی، سەیدی، مەولەوی، بێسارانی و گەلەکێن دن.

پاشی وێ، مرۆڤ دبینە کو ئەدەبییات ب شێوەیا/ زاراڤایێ کورمانجییا ژۆرین، دەست پێ کرییە. پشتی وێژی ب زاراڤایێ/ دیالێکتا کورمانجییا باشوور دەست پێ کرییە. لێ مرۆڤ ئیرۆ نکارە بێژە کو ئەدەبییات ب زاراڤایێ هەورامی هەیە. مومکینە کو هن کەس ل مالا خوە پێ بنڤیسینە، لێ وەک ئەدەبییات ئێدی رۆلا وی نەمایە. زاراڤایێ هەورامی د ئەدەبییاتا کوردیدە بوویە بەشەک ژ کلاسیکێن مە. لێ ئەم دبینن کو ئەدەبییات ب دو زاراڤایێن کورمانجییا ژۆرین و یا ژێرین پڕ خورتە و ب پێش دکەڤە، گەش دبە و پێ ئەدەبییاتەکە دەولەمەند تێ نڤیسین.

نوودەم: ئەم دزانن کو دەولەمەندییەکە شئیرا کوردی یا کلاسیک هەیە، تو ڤێ دەولەمەندییێ ب چ گرێ ددی؟

شاکەلی: ئەدەبییاتا مە یا کلاسیک، پڕ دەولەمەندە. ئەڤ دەولەمەندی، ب دیتنا من، مەسەلەیەکە کولتوری و فەرهەنگییە. کولتور و فەرهەنگا کوردی د قەرنێن ١٧، ١٨ و ١٩دە بوویە بەشەکە زیندوو، بەشەکە پڕژیان ژ کولتورێن ڕۆژهلات و کولتورا ئیسلامی.

ئەدەبییاتا کوردی نە ب سەرێ خوە ژییایە و نەژی ژ ئەدەبییاتێن دەوروبەرێن خوە و کولتورا ملەتێن دن هاتییە برین. ب دیتنا من سەبەبەکی ڤێ دەولەمەندییێژی ئەڤە: سەبەبێ فەرهەنگی و یێ کولتورییە. لەورا ئەم دبینن کو پرانییا شاعیرێن مە یێن کلاسیک سێ چار زمان زانبوونە. ئەم جەزیری بگرن، ئەحمەدێ خانی، نالی یا مەولەوی ب کێمانی هەر یەکێ وان ب سێ زمانان کوردی، عەرەبی، فارسی، جارانژی ب تورکی شیعر نڤیسینە.

نموونەیێن کو ل بەردەستێن وان هەبوونە، وەک ستاندارد ژ ئەدەبییاتا عەرەبی و مرۆڤ دکارە بێژە زێدەتر ژ ئەدەبییاتا فارسی بوونە. لێ نموونەیا بەرز، نموونەیا ئەدەبییاتا فارسی بوویە، وەک بەرهەمێن مەولانا جەلالەددینێ ڕۆمی، حافز، سەعدی و وەکی دن. شاعیرێ کورد خوەستییە کو ئەوژی ببە یەکی وەک حافز، یەکی وەک مەولانا. ئەم ڤێ مەسەلێ ب ئاشکرا د شیعرا مەلایێ جەزیریدە دبینن کو دبێژە:

گەر لوئلوئێ مەنسوورێ ژ نەزمێ تو دخوازی

وەر شیعرێ مەلێ ببین، تو ب شیرازێ چ حاجەت؟

یانی مەلا خوە ژ حافز کێمتر نابینە. مرۆڤ دکارە بێژە کو ئەو خوە ژ حافز مەزنترژی دبینە. ئەڤ خوەمەزنبینی کولتوور و ئەدەبییاتێ پێشان ددە. لەورا مەلێ و وان شاعیران، خوە بەشەک ژ ڤێ ئەدەبییات و کولتوورێ دیتنە.

نالیژی د شیعرەکە خوەدە دیسا عەینی مەعنا، عەینی پرس ب کار ئانییە، دبێژە:

فارس و کورد و عەرەب هەرسێم بە دەفتەر گرتووە

نالی ئەمڕۆ، حاکمی سێ موڵکە، دیوانی هەیە

وەکە کو ئەم دبینن، یانی شاعیرێ کورد یێ کلاسیک خوە دناڤ ئەدەبییاتەکە زەنگین، ئەدەبییاتەکە دەولەمەندە دیتییە کو مرۆڤ دکارە بێژە: "ئەدەبییاتا ڕۆژهلاتێ" و "ئەدەبییاتا ئیسلامی" بوویە. هەر یەک ژ گەلێن ڕۆژهلاتا ئیسلامی، ب ئەدەبییات و ب کولتور، ب ڕۆناکبیرێن خوەڤە تێدە بەشدار بوویە. ئیرۆ مخابن ئەدەبییاتا کوردی و هەروەها ئەدەبییاتا مللەتێن دنژی ژ هەڤ دوور کەتنە، گەلەک سنوور د ناڤا مللەتاندە چێ بوونە، سنوورێن سیاسی، یێن ئێکۆنۆمی، یێن فەرهەنگیژی چێ بوونە. ئیرۆ مرۆڤ نکارە بێژە کو ڕۆناکبیرەکی کورد ب گشتی ئەدەبییاتا عەرەبی، یا تورکی یا فارسی ناس دکە. لێ مومکینە کو ڕۆناکبیرەکی ژ باکوورێ کوردستانێ ئەدەبییاتا تورکی ناس بکە، لێ ئەدەبییاتا فارسی و عەرەبی ناس ناکە. هەروەها ڕۆناکبیرەکی ژ بەشێن دنژی، غەیرێ ئەدەبییاتا فارسی و عەرەبی ئەدەبییاتێن دن ناس ناکە.

لێ وەکە ئەم دبینن د سەدسالا ١٧، ١٨ و ١٩یاندە ڕۆناکبیرێن کورد، ڕۆناکبیرێن وێ سەردەمێ، بێ(ژ غەین) ئەدەبییاتا کوردی، ب کێمانی ئەدەبییاتێن سێ مللەتان ـ فارس، عەرەب و تورک ـ باش ناس کرییە. ئەڤ دەولەمەندی (یا کلاسیکان) ژ ڤێ هاتییە.

نوودەم: ژبەر کو ئەز دزانم تو ژ نێزیکڤە لسەر ئەحمەدێ خانی دخەبتی، ئەزێ بخوازبم تو چەند کورتەپرسێن من ب بەرسیڤەکە فرەهـ ببەرسڤینی. د سالا ٩٥اندە کوردان سێسەدسالییا نڤیساندنا مەم و زینا ئەحمەدێ خانی پیرۆز کرن. ژ بۆ وی جڤین و کۆنفەرانس ل دار کەتن، بەند و پرتووک هاتن

نڤیساندن؛ گاڤا مرۆڤ ڤێژی ل بەر چاڤان بگرە، گەلۆ ب ڕاستی کورد ئیرۆ ئەحمەدێ خانی ناس دکن؟ یا کو ئەحمەدێ خانی کرییە چییە؟ مەم و زینا وی بەحسا چ دکە؟ فەلسەفەیا وی چ بوو؟ وی خوەستییە ب ڤێ بەیتێ ج ببێژە:

شەرحا غەمێ دل بکم فەسانە،

زینێ وو مەمێ بکم بەهانە.

شاکەلی: بەری هەر تشتی، دڤێ ئەز چەوتییەکە کو د ناڤا مەدە بەلاڤ بوویە ڕاست بکم. ئەو چەوتی ژ کو و ژ کێ هاتییە، ئەز نزانم، لێ مرۆڤ دکارە بێژە "چەوتییەکە تەکنیکی، چەوتییەکە زانستییە". پڕانییا کوردا سالا ١٩٩٥ان وەک سێسەدسالییا مەم و زینێ دانینە. لێ ئەڤ ڕاستییا خوە ژ ئالییێ تاریخی و علیمیڤە تونە، تشتەکی نەڕاستە.

لەورا ئەحمەدێ خانی سالا ١٠٦١ێ کۆچێ ـ هیجری ژ دایک بوویە، کو دبە هەمبەرێ ١٦٥١ێ زایینێ. ئەڤ تشتەکی ڕاستە و کەس نکارە بێژە نە وەهایە. پاشێ ئەحمەدێ خانی د مەم و زینا خوەدە گۆتییە:

ئیسالی گەهیشتە چلوچاران

وی پێشرەوێ گوناهکاران

ئەگەر ئەم ٤٤ بێخن سەر ١٠٦١ێ کو خانی ژ دایک بوویە، دبە ١١٠٥ێ کۆچی. ئیرۆ ئەم نکارن ب زۆر تاریخا زایینێ لسەر ئەحمەدێ خانی فەرز بکن. لەورا وی حسابا کۆچێ کرییە. ب حەسابا کۆچی کو ١١٠٥ە، دکە هەمبەرێ ١٦٩٣. یانی مەم و زینا خانی د ١٦٩٣اندە هاتییە نڤیسین. ئەگەرئەم سێسەدسالییا مەم و زینێ لگۆر تاریخا زایینێ حساب بکن، سالا ١٩٩٣ دکاربوو ببوویا تاریخا سێسەدسالییا مەم و زینێ. ئەڤژی لگۆر حسابێ مە، لێ لگۆر حسابێ ئەحمەدێ خانی دیسا نەڕاستە. ئەگەر ئەم لگۆر تاریخا هیجری ١١٠٥ کو مەم و زین هاتییە نڤیسین حەساب بکن، سێسەدسالییا وێ دکە ١٤٠٥ێ کۆچێ، هەمبەرێ وێ (تاریخا زایینێ) ١٩٨٤ دکە. ئەگەر ئەم لگۆر دلێ خانی سێسەدسالییا وێ حەساب بکن، ب ڕاستی سالا ١٩٨٤ دبە سێسەدسالییا نڤیسینا مەم و زینێ. ئەڤ مەسەلەیەکە تەکنیکییە کو جارا یەکەمە ئەز ب نڤیس بەحس بکم.

لسەر پرسیارا کو "گەلۆ کورد ئەحمەدێ خانی ناس دکن،" ئەز نکارم ببێژم کو پڕانییا کوردان ئیرۆ ئەحمەدێ خانی ناس دکن. نە تەنێ پڕانییا کوردان، بێ ترس ئەز دکارم بێژم کو ٥%ێ ڕۆناکبیرێن کوردان ـ ئەز نزانم چەند ڕۆناکبیرێن کورد هەنە، لەورا ستاتیستیک ل با من تونە ـ مەم و زین یان ئەحمەدێ خانی ناس دکن. ئەوێن دن ـ ٩٥% ـ ئەحمەدێ خانی ناس ناکن، فەلسەفەیا وی ناس ناکن و مەم و زینێ ناس ناکن. ڕاستە کو خوەندنە، ڕاستە کو هەر یەکێ سێ چار جارانژی مەم و زینا ئەحمەدێ خانی خوەندنە، لێ ناس نەکرنە. ئەز نها ناخوازم ب دوورودرێژی بێژم کو چما ناس دکن و چما ناس ناکن، لەورا مەسەلەیەکە درێژە و مرۆڤ دکارە ل جهەکی دن بەحس بکە.

د مەسەلا ئەحمەدێ خانی و مەم و زینا ویدە، دو نوقتەیێن گرنگ هەنە؛ یەک: فۆرم/ شێوەیا مەم و زینێیە. پرانییا(کەسێن) کو بەحسا مەم و زینێ دکن، یان دبێژن "بەیت" یان "چیرۆک"، لێ پرسا وەک تێرمەکی ئەدەبی کو پر گرنگە مەسەلا "مەسنەوی" یان "مەسنەڤی"یە، کێم کەس بەحس دکە. مەم و زین ب خوە مەسنەوییە و چیرۆکەکە کو ب فۆرما مەسنەوی هاتییە نڤیسین.

مەسنەوی ژ قەرنێ ١٤ هەتا یێ ١٨ژی د ئەدەبییاتا رۆژهلاتێدە فۆرمەکە گەلەکی مەشهوور و پۆپولێر بوویە. بەری ئەحمەدێ خانی گەلەک شاعیرێن فارس و تورکژی ب مەسنەوی نڤیسینە. رەنگە کو یەک ژ وانا یێ هەری ناسکریژی نیزامی گەنجەوییە کو ئەحمەێ خانی گەلەک گەلەک د بن تەئسیرا ویدە بوویە. پێنج مەسنەوییێن نیزامی گەنجەوی هەنە کو هەر ژێرە "خەمسە" یانی "پێنج مەسنەوی"یێن نیزامی دبێژن. "مەسنەوی" د ناڤا کوردان‌دا هاتییە ناس کرن، ب تایبەتی ل با ئەحمەدێ خانی و هن شاعیرێن دن. لێ د رۆژا ئیرۆدە کەس "مەسنەوی" نانڤیسە و وەک فۆرمەکە ئەدەبی رۆلا وێژی نەمایە. لێ ئەڤ گرنگە کو مرۆڤ بزانبە مەم و زینا ئەحمەدێ خانی ژ ئالییێ فۆرمڤە "مەسنەوی"یە و بەشەکە ژ ئەدەبییاتا رۆژهلاتێ.

یا دن، مەسەلا فەیلەسووفبوونا ئەحمەدێ خانییە کو د ناڤا کوردانده پر مەزن کرنە. ب راستی ئەحمەدێ خانی نە فەیلەسووف بوویە، لێ وی فەلسەفەیا سەردەما خوە باش ناس کرییە و دیارە کو فەلسەفە د رۆژگارێن ئەحمەدێ خانیدە نە گەلەک بەلاڤ بوویە. سەبەبێن وێ گەلەکن کو چما و چقاس فەلسەفە د ناڤا کوردانده بەلاڤ بوویە. لێ فەلسەفەیا کو زێدە هاتییە ناسکرن، یا تەسەووفە ـ سۆفیزمێیە. ئەحمەدێ خانی سۆفییەکی مەزن بوویە، مرۆڤ دکارە بێژە کو وی فەلسەفەیێ ب رێیا تەسەووفێ ناس کرییە. ئەحمەدێ خانی گەلەک د بنێ تەئسیرا فەلسەفەیا "وەحدەتولوجوود" ێدە بوویە، کو فەلسەفا موحییددین ئیبن عەرەبییە. مرۆڤ ڤێ فەلسەفێ ب ئاشکرا د پرانییا بەشێن مەم و زینێدەژی دبینە. بێ ڤێیا، ئەحمەدێ خانی فەلسەفەنە دنژی ناس کرنە؛ فەلسەفا ئیسلامی ناس کرییە و چ کەتییە بەر دەستێن ویژی خوەندییە.

هەر کەس مەم و زینا ئەحمەدێ خانی ب شێوەیا خوە، لگور ئیدیۆلۆژییا خوە، لگور دیتنا خوە تەفسیر کرییە. بەری ١٥ –٢٠ سالان کو پرانییا کوردان چەپ بوون، مارکسیست بوون، گاڤا کو بەحسا ئەحمەدێ خانی دکرن وەکە چەپەکی (یەکی چەپ) بەحس دکرن و دخوەستن کو بێژن: "ئەحمەدێ خانی ئالیگرێ چەپێتییێ بوو، ئالیکارێ کارکەر، جۆتکار و پرۆلیتەران بوویە." ئەڤ گۆتن ب نڤیسینژی هەنە، نەکو مە بهیستییە. بێگومان ئەڤ نەراستە، نەراست بوو و نهاژی نەراستە. هەروەها ئیرۆ کو مۆدێلا چەپ نەمایە، ئیجار گەلەک کەس دخوازن کو ئەحمەدێ خانی تەنێ وەک کەسەکی نەتەوەیی نیشان بدن، ئەڤژی نەراستە. ئەرێ راستە کو ئەڤ تشت، ئەڤ بیروباوەری د مەم و زینێدە هەیە، لێ مرۆڤ نکارە بێژە کو فەلسەفە و باوەرییا وی نیشان ددن.

فەلسەفە و ئیدیۆلۆژییا هەری سەردەست یا د مەم و زینێدە تەسەووف و سۆفیزمە. لێ وەک ئینسانەکی هۆشیار، یەکێ تێگەیشتی دەرد و کولێن مللەتێ خوەژی ناس کرییە و خوەستییە کو مللەتێ کوردژی وەک مللەتێن دن ڕزگار ببە، ئازاد بژی و خوەستییە کو ڕێیەکێ نیشانی وان بدە.

نوودەم: ب قاسی ئەحمەدێ خانی، تو لسەر مەلایێ جەزیریژی دخەبتی. گەر تو هونەر، فەلسەفە و زمانێ هەردو شائیران بەرانبەری هەڤ بکی، کیژان شائیر بێتر ب سەرکەتییە؟ کوورانییا فەلسەفەیێ بێتر ب کیژانیرا هەیە؟

شاکەلی: ئەڤ پرسیارەکە پڕ زەحمەتە. ب تایبەتیژی بۆ من گەلەک زەحمەتە. ڕاستە کو من لسەر ئەحمەدێ خانیژی و لسەر مەلایێ جەزیریژی کار کرییە و نهاژی کار دکم. زەحمەتییێن منژی ژ خوە ژ ڤێ تێن. ئەز حەز ژ هەردووان دکم، بۆ من هەردوژی مرۆڤێن گەلەک مەزن و پیرۆزن. لێ ب کورتی ئەگەر کاربم بەرسیڤا ڤێ پرسیارێ بدم؛ ئەحمەدێ خانی ژ ئالییێ فکر و فەلسفەیێ فرەهترە. مرۆڤ د مەم و زینێدە ڕۆناکبیرییا وی، فرەهئالیبوونا وی باشتر دبینە. لێ ئالییێ هەری مەزن یێ مەلایێ جەزیری تەسەووفە و سۆفییەکی مەزن بوویە. ئەگەر ئەم وەکە شیعر لێ بنێڕن، بێگومان ئەز دکارم بێژم کو هونەرا مەلایێ جەزیری یا شیعری گەلەک ژ یا خانی بلندتر بوویە. مەبەستا من نە ئەوە کو ئەز خانی بچووک بکم. ڕاستی ئەڤە کو ژ ئالییێ هونەریڤە فۆرمێن جودا ل بەردەستێن مەلایێ جەزیری هەبوونە. لەورا وی قەسیدە، غەزەل، ڕوباعی(چارینە) و گەلەک فۆرمێن دن ب کار ئانینە. لێ خانی یەک فۆرم ب کار ئانییە کو ئەوژی مەسنەوی بوویە و پێ مەم و زین نڤیسییە. چەند شیعرێن خانیژی هەنە، لێ نە گەلەکی خورت و بلندن. بلا ژ بیر نەبە کو مەم و زین ژ ئەووەل هەتا ئاخر یەک وەزن، یەک کێشا شیعر تێدە ب کار ئانییە. لێ بۆ جەزیری نە وەهایە، جزیری هەر نەبە ١٠٠-١٢٠ غەزەل و قەسیدە و ڕوباعی نڤیسینە. بێگومان فۆرمێن مەلێ زێدەتر بوونە کو هەست، حس، بیربرن، ئیدیۆلۆژی و فەلسەفا خوە پێ نیشان بدە.

نوودەم: د ئەدەبییاتا کوردی یا کلاسیکدە ب قاسی شئیرێ، نەسر (پرۆسا) نەهاتییە نڤیساندن. سەبەبێن وێ چنە؟

شاکەلی: ڕاستە کو د ئەدەبییاتا کلاسیکا کوردیدە پەخشان (نەسر) نەبوویە، یان درەنگ دەست پێ کرییە. ئەگەر مرۆڤ ل سەبەبێ وێ بگەڕە، ئەز باوەڕ دکم کو دەستهەلاتییا سیاسی سەبەبەکی گرنگە. ئەم دبینن کو مللەتێن کو دەستهەلاتا وان یا سیاسی هەبوویە، پەخشان ل با وان زووتر ب پێش کەتییە، وەکە فارس و تورک. شاعیرێن کورد ژ غەیری شیعرێ، تشتێن خوە یێن دن ب پەخشان

نڤیسینە وەکە نامە یان تشتێن دینی، لێ پرانی زمانەکی دن ب کار ئانینە. بۆ نموونە: شاعیر و سۆفییێ مەزن مەولانا خالیدێ نەقشبەندی، گاڤا شیعر نڤیسییە ب کوردی نڤیسییە، لێ نامەیێن وی یێن کو نها ل بەر دەستێن مە هەنە ـ نێزی ٣٠٠ نامەیێن وی مانە ـ ب فارسی و عەرەبی نڤیسینە. ئەز ب دلنیایی دبێژم گاڤا مەلایێ جەزیریژی نامە نڤیسینە ب فارسی نڤیسینە. هەروەها ئەحمەدێ خانیژی... لێ شیعر ب کوردی نڤیسینە. چاوا کو من ئیشارەت کر، باوەڕ دکم کو دەستهەلاتا سیاسی هۆیەکی مەزنە کو ئەدەبییاتا پەخشان درەنگ دەست پێ کرییە.

نوودەم: د سەدسالا داویدە، ڕەوشا ئەدەبییاتا کوردی یا ل باکوورێ کوردستانێ ل بەر چاڤانە، د حەفتێ سالاندە حەفتێ پرتووکێن ب کوردی دەرنەکەتنە، گەلۆ ڕەوشا ئەدەبییاتا کوردی ل باشوور چاوان بوو؟ گەر تو ڕەسمەکی حەفتێ سالانە یێ باشوورێ وەلێت، دگەل سیاسەت، شەڕ، شۆڕەش و دەمێن ئاشتییێ ڕاخی بەر چاڤان، وێ ڕەسمەکی ئەدەبییاتێ یێ چاوان دەرکەڤە مەیدانێ؟ د ڤێ ڕەسمێدە شئیر جهەکی چاوان دگرە؟

شاکەلی: ل باشوورێ کوردستانێ د ڤان ١٥٠ سالێن داوییێدە و تا ڕادەیەکی ل ڕۆژهلاتا کوردستانێژی، ئەدەبییات ڕۆژ ب ڕۆژ پێش کەتییە. ژبەر هندێ مرۆڤ نکارە موقایەسا ڕەوشا باشوور و باکوور ب هەڤوودوورە بکە. سەبەبێن سیاسی، سەبەبێن دینی وەها کرنە کو ل باشوور ئەدەبییات پێش بکەڤە. ب تایبەتی ژ سالا ١٩١٨-١٩ هەتا نهاژی ل باشوور ژیانەکە کولتوری یا دەولەمەند هەبوویە و ڕۆژ ب ڕۆژ دەولەمەندتر بوویە؛ ڕۆژنامە و کۆڤارێن کوردی کو د سەردەما شێخ مەحموودده دەست پێ کرنە، بوونە سەبەب کو ئەدەبییات و زمان پێش بکەڤن. هەروەها ژ وان سالانڤەیە کو ل باشوور زمانێ کوردی بوویە زمانێ خوەندنێ، زارۆکێن کورد بەشەکە مەزن ژ خوەندنا خوە د مەکتەباندە ب کوردی خوەندنە. ئەڤ تشتەکی گرنگە. ژیانا ڕۆژنامەگەری ژ ١٩١٨-١٩یان دەست پێ کرییە و هەتا نهاژی بەردەوامە.
ڕاستە شیعر د ناڤا ئەدەبییاتا کوردیدە فۆرما هەری مەزن بوویە، لێ ئەڤ هەتا سالێن ٤٠ و بەر ب ٥٠ وەها بوویە. لێ پاشێ ڕەوش هاتییە گوهاڕتن، ئێدی پەخشان؛ چیرۆک، شانۆگەری، ڕەخنە، گۆتار، نڤیسارێن سیاسی و گەلەک شێوەیێن دن یێن ئەدەبی د ئەدەبییاتا کوردیدە دەست پێ کرنە.
نها گەلەکی زەحمەتە کو ئەز بکارم د جهەکی وەهادە وێنەیەکە گشتی لسەر فەرهەنگ و کولتورا کوردی ل باشوورێ کوردستانێ پێشان بدم و نە هێسانەژی کو دیرۆکا فەرهەنگا کوردییا ٧٠-١٠٠ سالان د ناڤا چەند دەقیقەیاندە کورت بکم، لێ ب گشتی ئەز دکارم بێژم: ئەگەر زۆردەستی لسەر نەتەوەیێ کورد هەبوونەژی و ڕەوشا سیاسی گەلەکژی خراب بوویە؛ هەر شۆڕەش ب گرتن و کوشتن هاتنە دۆماندن، لێ شانازییەکە مەزنە کو زمان و ئەدەبییات ڕۆژ ب ڕۆژ پێش کەتنە، گەش بوونە و بەردەوام بوونە. ئەڤ خالەکە گەش و گرنگە د دیرۆکا فەرهەنگی و کولتوریدە. لێ ڕاستیژی

ئەڤە دڤێ ئەم گەلەک مەغروور نەبن، ژ خوە بایێژی نەبن و نەبێژن کو ئەدەبییاتا مە پێشکەتییە و ئەم گهیشتنە قۆناخەکە مەزن. دڤێ ئەم ب چاڤەکی واقعی و ڕیالیستی ل ئەدەبییاتا خوە بنێرن. ئەم دبینن کو ئەم د گەلەک بوارانده، د گەلەک مەجالاندە ل پاش مانە. ئەرێ ڕاستە شئیرا کوردی ب پێش کەتییە لێ ئەدەبییات نە وسانە. بۆ نموونە ئەز دکارم بێژم کو ڕەخنە ب گشتی د ئەدەبییاتا کوردیدە ل پاش مایە و مرۆڤ دکارە بێژە کو ڕەخنە د ئەدەبییاتا کوردیدە تونە. هەروەها ئەدەبییاتا زارۆکانژی پێش کەتییە و هن ئالییێن دنژی هەنە کو پاش کەتینە. لێ دیسانژی مرۆڤ کێفخوەشە کو کورد ڕۆژ ب ڕۆژ دخوازن ئەدەبییاتا خوە دەولەمەندتر بکن.

نوودەم: گەر مرۆڤ بەحسا دەمەکە ئەکتیڤ یا ئەدەبییاتێ ل باشوورێ وەلێت بکە، مرۆڤێ بکاربە د ناڤبەرا کیژان سالاندە بکە؟ د وان سالاندە ڕەوشا شئیرێ چاوان بوو؟ مناقەشەیا تەندەنسێن ئەدەبی مینا؛ سوورریالیزم، فوتوریزم، ڕیالیزم و ئیزمێن دن دهاتن کرن؟ تو ب خوە نێزیکی کیژان"ئیزم"ێ بوو؟

شاکەلی: گاڤا ئەم ل دیرۆکا ئەدەبییاتا کوردی یا باشوورێ کوردستانێ بنێرن، ب ڕاستی ئەم چەند قۆناخێن ـ سەردەمێن جهێ دبینن. قۆناخێن هەری ئاکتیڤ و باش مرۆڤ دکارە بێژە سالێن١٩٤٠ –٥٠ بوونە. پاشی ١٩٥٩ هەتا ١٩٦٢ان قۆناخەک پڕ دەولەمەند و باش بوویە. لێ ژ وان هەری دەولەمەندتر و ب پێشکەتیتر بێگومان سالێن ١٩٧٠–٧٤ بوونە . د وان سالاندە ب ڕاستی ئەدەبییاتا کوردی ب پێش کەتییە و مەجالەکە باش ژ بۆ ڕۆناکبیرین کورد ڤەبووبوو کو بەرهەمێن خوە بنڤیسن و بەلاڤ بکن، مناقەشە بکن و بەحس بکن. د ڤێ قۆناخا داویندە گەلەک مەسەلەیێن فکری و ئیدیۆلۆژی د تیۆرییێدە هاتن بەحس کرن.
ژیانا من ئا ئەدەبیژی د وان سالاندە دەست پێ کرییە. د دەستپێکێدە چ دەکەتە دەستێ من، من ئەو دخوەندن، وەکە شیعر، تیۆرییا ئەدەبییاتێ، ڕەخنە و هەرچ هەبوویا. شیعر و مەقالەیێن منژی د کۆڤار و ڕۆژنامەیاندە دهاتن وەشاندن.
وێ چاغێ من تەنێ دو زمان ـ کوردی و عەرەبی ـ زانیبوو. پاشی د سالێن داوییێدە ئینگلیزییا من باشتر بوو و ئەز فارسیژی هین بووم. د دەستپێکێدە ب ڕاستی ئەز پڕ نێزیکێ سوورریالیزمێ بووم و بەشەک ژ وێ قۆناخێژی دادابیزم بوو کو من حەز ژێ دکر. لێ ئەو قۆناخەکە کورت بوو. پاشێ سەبەبێن سیاسی ـ ئیدیۆلۆژی وەها کرن کو ئەز شیعرەکە ڤەکریتر بنڤیسیم دا خەلک ژێ ڕند فێم بکە، ئەوژی ئیزمەکە دن بوو. لێ ڤان ١٥–٢٠ سالێن داوی ئێدی ئەز نکارم بێژم کو ئەز ژ ئالییێ ئەدەبیڤە نێزیکی چ ئیزمەکیمە. ئەگەر مرۆڤ ئیزمەکێ ب کار بینە، ئەز زێدەتر نێزیکی ئەدەبییاتا تەسەووف و سۆفیگەرییێمە کو بەحسا هوندورێ ئینسان دکە و کو بەشێن ڤەشارتی یێن د ڕووح و گیانا مەرۆڤاندە تینە زمێن.

نوودەم: تێ گوتن کو ل وەلاتەکی ئەمەریکا لاتینی شائیر بەلاش ل ئۆتۆبووسان سوار دبوون، یانی ئەو ژ نڤیسکارێن نەسرێ بقیمەتتر بوون. ل هن وەلاتێن شەرقێژی شائیر مینا پێخەمبەران دهاتن دیتن. ل کورستانێ ڕەوشا وە ب گەلرە چاوان بوو، ئانژی گەل و جڤاکێ چ قیمەت ددان شائیران؟

شاکەلی: ب گشتی ل ڕۆژهلاتێ و ل کوردستانێژی، بێگومان، جیێ شاعیر جییەکی بلندە و خەلک ب چاڤەکی ڕێز و خۆشەویستی لێ دنێڕە، لێ نە هەموو کەس، کەسێن کو شیعر ناس دکن و کو شارەزاهییا وان لسەر کولتور و ئەدەبییاتێ هەبە.
جییێ شاعیر ل کوردستانێژی جییەکی مەزن بوویە، ب تایبەتی د سەردەمێن کلاسیکدە و هەتا سالێن ١٩٢٠-٣٠ژی. لێ جییێ شاعیرێن کلاسیک ژ جییێ شاعیرێن ئیرۆ مەزنتر بوویە. ئیرۆ ب خوەژی ل کوردستانێ جییێ شاعیر جێیەکی باشە و خەلک ژێ حەز دکە. لێ ڕاستییەکە دن هەیە کو دڤێ مرۆڤ بەحسا وێژی بکە کو سیاسەت یان نرخێن سیاسی ئیرۆ جهێ نرخێن ئەدەبی گرتنە.
د سالێن٧٠ییدە چاغێ ئەم ل ئونیڤەرسیتەیا بەغدایێ خوەندکار بوون، ل ور ئەم سێ چار شاعیر بوون کو ل عەینی بەشێ دخوەندن. چ خوەندەکاران و چ خوەندەکارێن بەشێن دن کو ئەدەبییات ناس دکرن ژ مە حەز دکرن و ب چاڤەکی ڕێز و خۆشەویستی ل مە دنێڕین. نە تەنێ وان، مامۆستایێن مەژی ب چاڤەکی تایبەتی ل مە دنهێڕتن. هەروەها شاعیرێن دن کو د جڤاتا کوردیدە نرخ و جهێ وان هەبوو و کو خەلکی حەز ژ وان دکر، پێشان ددە کو جییێ شاعیر ل ڕۆژهلاتێ هەیە، لێ نە وەک بەرێ.

نوودەم: من گەلەک جاران ژ تە بهیستییە کو تو گۆران مینا باڤێ شئیرا کوردی یا مۆدەرن دبینی؟ تو دکاری هنەکی بەهسا گۆران بکی و تەسیرا وی یا لسەر نڤشێ ل دوو بینی زمێن؟

شاکەلی: لسەر دەستێن مامۆستا گۆران چەند ئالییێن نووکرن یان تازەکرنا شیعرا کوردی هەنە. ئالییێ کو پڕ گرنگە مەسەلا زمێنە. یەک، مامۆستا گۆران شیعرێن خوە ب زمانەکی نڤیسییە کو زمانێ کوردی یا پەتی، کوردییا پاکە. دووهەم، ژ ئالییێ فۆرمڤە: شاعیرێن کلاسیک هەموو "عەرووز" یان وەزنێن "بەحر" ێن کلاسیک یێن عەرەبی و فارسی ب کار ئانینە. جارا یەکەم مامۆستا گۆرانە کو ل دژی وان فۆرمان دەرکەتییە و فۆرمنە کوردی ب کار ئانییە و وان فۆرمان ژ فۆلکلۆر و سترانێن کوردی گرتنە. ئەڤ گوهارتنا فۆرمێ ژ بۆ شیعرا کوردی گاڤەکە مەزن بوو. سێهەمژی بێگومان ناڤەڕۆکە. گۆران شاعیرەکی ڕۆمانتیک بوو، ب تایبەتی بەشەکە دووروودرێژ ژیانا ویدە وەک شاعیرەکی ڕۆمانتیک پڕ سەرکەتی و مەزن بوو. ناڤەڕۆکا شیعرا کوردی ژ وەسفێن کلاسیکی، ژ وێنەیێن کلاسیکی، ژ دەربڕینێن کلاسیکی ڕزگار کرییە و ئانییە قۆناخەکە دن کو تازەبوون و مۆدەرنیزم تێدە ئاشکرا بوونە. ئەڤ چ ژ ئالییێ

بکارئانینا زمێڤە بە، چ ژ ئالییێ دەربڕین و ژ ئالییێ وێنەیان و مێتافۆرێن شیعریڤە بە، ژ گەلەک ئالییانڤە تازە کرییە.
د دەستپێکێدە تەئسیرا مامۆستا گۆران لسەر نفشێن ئان نەوەیێن تازە، مەزن بوو. یانێ شاعیرێن گەنج بخوازن و نەخوازنژی، د دەستپێکێدە دکەتن بنێ تەئسیرا وی، لێ چاوا کو زارۆکەک گاڤا مەزن دبە هەم شەخسییەتا دێ و باڤێ خوە دگرە، هەروەها شەخسییەتەکە تایبەتی بۆ ویژی چێ دبە، بۆ مەژی وەها چێ بوو. ڕاستە کو د دەستپێکێدە تەئسیرا مامۆستا لسەر هەموویان هەبوو، لێ پاشێ هەر یەکێ مە شەخسییەتەکا ئەدەبی یا شاعیرییێ پەیدا بوو و بوو سەبەبژی کو ئەم ئیدی، هێدی ژ بنێ تەئسیرا مامۆستا گۆران دەر بکەڤن. لێ ئیرۆ مرۆڤ نکارە بێژە کو ئێدی تەئسیرا مامۆستا گۆران لسەر نفشا مە و نفشێن کو ل پاش مە هاتنە، مایە.

نوودەم: نها گەلەک ژ شائیرێن کوردییا ژێر ل دەرڤەیێ وەلێت، ل ئەوروپایێ دژین. ل ئەوروپاییژی پرۆسا د پێشییا شئیرێدەیە. گەلۆ تەسیرێن دی یێن ئەرێنی و نەیێنی چنە؟ ئانژی ژیانا سرگوونی تەسیرێن چاوان ل شائیرەکی دکە؟

شاکەلی: ئەم کەسێن وەک شاعیر کو مە د سالێن ٧٠ ییدە دەست پێ کربوو، باوەڕ دکم کو ئەم شەش حەفت کەس بوون. لێ سەیر ئەڤە کو پڕانییا مە ژ کوردستانێ دەرکەتن و ل دنیایێ بەلاڤ بوون. باوەڕ دکم کو نوها یەک ل کوردستانێ مایە. بێگومان ئاوارەیی و تاراوگە تەئسیرەکە مەزن ل شاعیری دکە. ب دیتنا من ئەڤ تەئسیر ژ دوو ئالینە؛ یەک، تەئسیرا وێ کولتور و فەرهەنگا کو مرۆڤ دکەڤە ناڤێیە. ئەگەر ڕۆهنیتر بکن، زمانێن کو مرۆڤ فێر دبە و پێ دخوینە، تەئسیر دکە. لەورا مرۆڤ ب ڕێیا زمانان کولتور، فەرهەنگ و ئەدەبییاتێن مللەتێن دن ناس دکە. هەر یەک ژ مەژی، ئەزموونەکە (تەجروبەیەکە) یا تایبەتی چێ بوویە. ژ بەر کو هەر یەکێ مە، ئەم کەتن وەلاتەکی جودا و چەند زمانێن جهێ فێر بوون، چەند ئەدەبییاتنە دن ناس کرن. ژ بەر هەندێژی، ئەڤ مەسەلەیەکە گرنگە. ئیجار مرۆڤ ب هێسانی وێ تەئسیرێ د بەرهەمێن وان شاعیرێن کورد یێن ل دەرڤەیی وەلێتدە دبینە.
گرنگییەکە دنژی ئەڤە کو پسیکۆلۆژییە؛ حس و تەجروبەیێن مرۆڤ د وارێ هونەرێدە زێدەتر دبە. مەسەلا بۆ من تاراوگە (ئێکسیل) تەجروبەیەکی پڕ دوورودرێژ و مەزنە. هەر نەبە تەئسیر کرییە کو ئێدی ئەز شیعرێ ب نەوعەکی دن دنڤیسم و بۆ من نە گرنگەژی کو خەلک شیعرێن من فێم بکە یان نە. بۆ من نە گرنگە ئەز بەحسا تشتەکی بکم کو ل بەر چاڤێن خەلکێ بەژی، لەورا ئەز بەحسا تشتەکی دکم کو نە ل بەر چاڤێن خەلکێیە، دخوازم بیر و هەستێن هوندورێ مرۆڤ پێشان بدم و دەرببڕم.

نوودەم: گۆتنا عالمەکی هەیە، دبێژە جارنان پرتووکەک دکارە ژ شەڕەکی مەزنتر ببە. ب هێلێن ڤێیێن ئەرێنی و نەیێنیرە، شعیرەکژی دکارە ژ شەڕەکی مەزنتر ببە. د وەلاتێن کو د شەڕێ ئازادیدەنە، دۆزا شێیرا شەڕکەرژی ژ شائیران تێ کرن. هەروەها شئیر ژ بۆ یێن کو ژ بۆ ئازادییا وان وەلاتان، ئانژی سنفان بوونە سەمبۆلژی هاتنە نڤیساندن و تێ نڤیساندن. مینا تێ زانین، د دەما شەڕێ جڤاکی و سیاسی یێ بۆلشەڤیکاندە لسەر لەنین گەلەک شئیر هاتنە نڤیساندن. سەرکێشێ تەڤگەڕا فوتوریزما ڕووسی مایاکۆڤسکی ب خوە گەلەک شئیر لسەر لەنین نڤیساندنە. د دەما شەڕێ "خەلاسییێ" ل تورکیەیێ و پشتی وێ ب هەفتێ سالانژێ ژ ئالییێ شائیرێن ترکیەیێ یێن بژارتە مینا نازم هیکمەت، ئاتلا ئیلمان، فازل هوسنو داگلارجە و ب دەهان شائیرێن دن لسەر موستەفا کەمال گەلەک شئیر نڤیساندنە. لسەر مستەفا بارزانیژی گەلەک شئیر هاتنە نڤیساندن. ئیرۆژی لسەر هن سەرۆکێن دنژی گەلەک شئیر تێنە نڤیساندن. تو شئیرا ب ڤی بابەتی چاوان دبینی؟ تو دکاری هنەکی ب فرەهی بەهسا تێکلییێن هونەر و پۆلیتیکایێ بکی؟

شاکەلی: ئەز ل ڤێرێ ناخوازم کو تیۆرییەکە دن بینم مەیدانێ و ژ خەلکێن دن، ژ ڕۆناکبیر و شاعیران بخوازم کو لگۆرا ڤێ تیۆرییێ بفکرن و کار بکن، ئەز تەنێ بەحسا بیروباوەڕییێن خوە دکم. ئەو مەسەلا کو "نڤیسکار بۆ کێ دنڤیسە" و "دڤێ کو پێوەندییێن نڤیسکار و خەلکێ چاوان بە،" باوەڕ ناکم کو تازە بە و ئەڤ مەسەلە ژ زووڤە هەیە و پڕژی هاتییە بەحسکرن. لێ ئەوێن کو هەمیشە خوەستنە وکارژی کرنە کو ئەڤ مەسەلە ژیندار بمینە، کەسنە وسان بوونە کو ل مەسەلێ ب ڕوانگە و چاڤێن سیاسەتێ نهێرتنە. د ناڤا واندە ب تایبەتی ژ هەموویان زێدەتر بۆ مارکسیسیتان گرنگ بوویە کو بۆ مەبەستێن خوە یێن سیاسی، ئەدەبییات و شیعر و هونەرژی بەردەست بکن و ژ خوەرا بکن مینا نەردەوانەکێ. هەمیشەژی یەک بەیان و یەک بەلگەیێ وان هەبوو کو خزمەتا میللەت، یا کەسێن هەژار، فەقیر و بەلەنگاز بکن، لێ وەکە یاسایەکە، قانوونەکە، پۆلیسی ب کار ئانینە بۆ ئەشکەنجەکرنا هونەرمەند، بۆ دیلکرنا هونەرێ، تا بێخن ناڤا چارچێوەیەکێ. یانی پیڤانەکە نەئەدەبی و نەهونەری، بۆ مەسەلەیەکە هونەری و ئەدەبی ب کار ئانینە.
ئەز نکارم بێژم کو شیعرا باش بلا بۆ هەموو کەسی بە و هەرکەس ژێ تێبگهێژە. گۆتنا کو "چما، بلا هەموو کەس ژێ فێم بکە"ژی، لەورا هەر کەس ل شیعرێ ناگەڕە، ناخوینە و ژێ فامژی ناکە. هەروەها هێسانبوونا شیعرێژی نابە دەلیل و بەلگە بۆ باشبوون و چاکبوونا وێ. ئەگەر شاعیر ب ئازادییا خوە ئارەزوو بە کو ئالییەکی بگرە و ژ خوەرە بەرەیەکی هلبژێرە، بلا بکە و ئەز نە دژمژی. لێ کەسەکی دن ئەگەر شاعیر مەجبوور بکە کو ئەو ئالییەکی هلبژێرە، نە ڕاستە و دژێ هونەرییەژی.
ئەزێ ژ ئەدەبییاتا کوردی بەحسا چەند نموونەیان بکم: مەم و زینا ئەحمەدێ خانی د ناڤا هەموو بەرهەمێن ئەدەبییاتا کوردیدە زێدەتر هاتییە ناسکرن. لێ چاوا کو من بەرێژی بەحس کرییە، ئەز باوەڕ ناکم کو ژ ڕۆناکبیرێن کورد یێن کو مەم و زین فێم کرنە ژ ٥% زێدەتر بن. لێ گەلۆ ئەڤ تێ وێ مەعنایێ کو مەم و

زین نە ئەدەبییاتەکە بلندە؟ یان نە باش و نە گرنگ و نە مەزنە! نا، ئەز وەها نابینم! هەروەها نایێ وێ مەعناییژی کو مەم و زین نە بۆ مرۆڤێ کورد، نە بۆ نەتەوەیێ کورد، نە بۆ هەژار و بەلەنگازێ کورد هاتییە نڤیسین. ئەڤ مەسەلە نە تەنێ بۆ مەم و زینێ، بۆ شیعرێن دنژی وەک شیعرێن مەلایێ جەزیری، یێن مەولەوی و یێ نالیژی هەر وەهانە ؛ ئەدەبییاتنە پر بلند و بەرزن، لێ گەلەک کێم خەلک وانا فێم دکە و ناس دکە. ئەڤ کێم ناسکرن و کێم فێمکرن هەرگیز نابت بەلگە کو قیمەتا وان یا ئەدەبیژی کێم دکە.

ئەگەر مرۆڤ نموونەیێن شیعرا هێسان و سادە بخوازە، ئەوژی گەلەکە: شیعرێن قانیع، یێن جگەرخوین ببینە، یێن هەژار، تا حەدەکێ یێن هێمن ـ ژی.

مەسەلا فەرهەنگ و ئەدەبییاتێ کو ب خەلکیرە بن و ببن پێشەنگ و ڕێشانێن خەلکێژی، ژ ئالییێ لۆگیکیڤە نە ڕاستە و گۆتنەکە نە زانستییە. ئەڤ دەربڕین و گۆتنەکە سیاسییا ڕووتە. ئەڤ دەربڕینا سیاسیژی وەها دبینە کو دنیا هەموو د ناڤا شەڕدەیە و مرۆڤ هەموو بەر ب شەڕەکی مەزنڤە دچن، دڤێ کو ڕۆناکبیر و هونەرمەندژی دگەل شیعر و دیوانێن خوە بکەڤن پێشییا وان و هەڕن شەڕ. لێ ئەگەر فەرهەنگ و ئەدەبییات کو بخوازن ببن پێشەنگ، کۆمەل و جڤاتێ بگوهۆڕن، هەروەها ببن سەبەبێ پێشکەتنا بیر و تێگهیشتن و عەقلێ مرۆڤان، نە کارێ ڕۆژەکێ دو ڕۆژانە، نە کارێ سالەکێ دو سالانەژی. ئەڤ ب دەهان سال و بگرە ب سەدان سال دگرە. ئەڤ مەسەلەیەکە شارستانییەتە، مەسەلەیەکە کولتوری و فەرهەنگییە کو وەختەکی دوورودرێژ دخوازە.

لسەر شیعرا بەرەنگاری یان بەرهەلستییا سیاسی، بێژە نەبێژە کو بۆ شەڕێ ڕزگاری ب کار تێت، دیاردەیەکە (فەنۆمێنەکە) کو ل با میللەتێن بۆ ڕزگاری و سەربخوەییا وەلاتێ خوە خەبات دکن هەیە و پێش دکەڤە. تەبیعەت و سروشتا داگیرکرنا وەلاتان ژ ئالییێ هێزێن بێگانەڤە و خەباتا گەلێن بندەست بۆ ڕزگارییێ، ژ گەلەگ ئالییانڤە وەکە هەڤن. ئەڤ فەنۆمەن و باگەرا گەلەک ملەتان کو هەنە، بوونە سەبەب کو شیعرا بەرهەلستی و شیعرا خەباتکاری، چ ژ ئالییێ فۆرمڤە و چ ژ ئالییێ ڕۆحیڤە، ل جەم میللەتێن جهێ جهێ وەک هەڤن. ب گۆتنێن وەک "ئەم جان و ڕوحێن خوە دبەخشن، ئەم دار و کەڤرێن وەلات ب خوینا خوە دخەملینن، ئەم ئاخا باڤ و باپیران ڕزگار دکن، ئەم سەربازێن دژمن ژ وەلاتێ خوە دەردخینن" هن وێنەنە کو ئەم د ئەدەبییاتا گەلەک میللەتاندەژی دبینن. لەورا ئەڤ جۆرە شیعر ئەرکەکی خوە یێ سیاسی هەیە، دا ب گشتی خەلکێ گەرم بکن و وان بۆ خەباتێ ئامادە بکن. ئەڤ بکارئانین کەرەسەیەکە هونەرییە بۆ مەبەستەکە سیاسی.

هن وەلاتێن کو پاشی ڕزگار بوونە و کو هێزەکە سیاسی، شۆڕەشگێر و خوەدانێ ئیدیۆلۆژییەکە ڕادیکال کو دەستهەلاتی گرتییە دەستێن خوە، ئەڤ فەنۆمەن و دیاردە پلەیەکە و دەرەجەیەکە دنژی بسەر دکەڤە. وێ گاڤێ شیعر نە تەنێ دبە شیعرەکە سیاسی، هەروەها دبە میکرۆفۆنا ئیدیۆلۆژییا دەستهەلاتداران و شاعیرژی د دەستگەهێن ماسمێدیاییدە دبن کارمەندێن وێ ئیدیۆلۆژییێ. ئەڤژی

ئەگەر شاعیر، شاعیرەکی باش بە کارمەندی دکەڤە دەستێن وی، لێ ئەگەر نە باش بە وێ گاڤێ شاعیر تەنێ دبە پۆلیس.
سروشتا شیعرا بەرهەلستییا شەڕکەر و جەنگاوەر ب خوە وەهایە کو کێم جاران جھ بۆ نرخێن هونەری و ئێستێتیکی دهێلە. لێ دیسانژی شاعیر هەنە کو دکارن ئالیێ ئێستێتیکی و سیاسی ب هەڤودووره گرێ بدن، شیعرەکە هونەرمەندانە و شۆڕەشگێڕ بنڤیسن. لێ گاڤا مرۆڤ ل دیرۆکا ئەدەبییاتا میللەتان بنێڕە، ب ڕاستی یێن وەها گەلەک کێمن. مومکینە نازم حیکمەت نموونەیەکە باش بە، کو مرۆڤ بەحسا وی بکە، لەورا وی سیاسەت و هونەر ب هەڤودووره گونجاندییە و کرییە بەرهەمەکە سەرکەتییا باش.
گەر ئەز ب کورتی ببێژم، ئەز وەها دبینم کو جیاوازییا د ناڤبەرا چەند نرخێن جهێ جهێدە ژ هەڤ دوورن؛ نرخێن ئێستێتیکی، نرخێن هونەری، نرخێن ئیدیۆلۆژی و سیاسی... ب دیتنا من، نرخێن ئیدیۆلۆژی و سیاسی زوو دمرن و تەمەنێ وان کورتە. لێ تەمەنێ نرخێن هونەری، نرخێن ئێستێتیکی درێژە و زێدەتر دژین. هەروەها مرۆڤ دکارە ژ وانرا بێژە کو نەمرن. لەورا هن نرخێن ئینسانی هەنە کو ژ ١٠٠٠٠ سالانڤەیە هێژی وەکە خوە مانە و نەهاتنە گوهارتن. لێ کێژان نرخێ سیاسی هەبە، نکارە ژ سەد، سەدوپێنجی سالان زێدەتر بژی. مە د ڤێ سەدسالا داویندە دیت کو دەیان سیاسەت هاتن و هەتاکو نێزیکێ نیڤێ دنیایێژی گرتن، لێ پاشێ ڕووخیان و مرن. ئەو، تەنێ بوون بەشەک ژ دیرۆکێ و مرۆڤ دکارە وان ئێدی د موزەخانەیاندە ببینە.
ب دیتنا من، چ شاعیرێ کو بخوازە شاعیرەکی باش بە نێزیکی نرخێن نەمر ، نرخێن ئێستێتیک و یێن هونەری دبە، ژ نرخێن کو زوو دمرنژی دوور دبە.
نوودەم: گەر تشتەکی دن کو تو بخوازی لێ زێدە بکی، تونەبە، ئەز دخوازم ئەم هەڤپەیڤینا خوە ب پرسەکە کو ژ مێژڤە تێ مناقەشەکرنڤە گرێ بدم. شائیرێ کورد کییە؟ یێن کو ب کوردی نانڤیسین و ب زمانن دن دنڤیسین، مرۆڤ دکارە وان مینا شائیرێن کورد بهەسبینە؟ ب گەلەمپەری د ئەدەبییاتدە و ب تایبەتیژی د شئیرێدە ژ بۆ تە ڕۆلا زمان چییە؟

شاکەلی: ل ڤر گەلەک فاکتۆرێن سیاسی، ئیدیۆلۆژی و یێن دن هەنە کو ڕۆلا خوە دلیزن. ئیرۆ ل دنیایێ گەلەک سنوور هەنە و بوونە هۆیەک کو بۆ نرخێن مەژی سنوور بێنە دانین. ئەگەر ئەم پچەکی د دیرۆکا ئەدەبییاتێدە بەرەپاش بچن، ئەم دبینن کو گرنگییا زمێن ل با شاعیرەکی بەری هەزار سالی وەکە ئیرۆ تونەبوویە. ئەزێ نموونەیەک ژ ئەدەبییاتا ڕۆژهلاتێ بینم: شاعیرەکی وەکە مەولانا جەلالەدینێ ڕۆمی و وەک نیزامی گەنجەوی. دیرۆکڤانێن ئەدەبی دبێژن کو مەولانا جەلالەدین ژ ئالییێ ئێتنیکڤە تورک بوویە. لێ ڕاستی ئەوە کو وی شیعرێن خوە ب فارسی نڤیسینە. ئەز ب خوە گاڤا شیعرێن مەولانا دخوینم، ئەز نافکرم

کو ئەو تورک بوویە، فارس بوویە یان وەکی دن، ژبەر کو شیعرێن وی گەلەک گرنگن، گەلەک بلندن، هونەری و نەمرن، ژبەر هندێ ئەز ژ وان حەز دکم.
ئەز خانمەکە ئەمەریکی ناس دکم کو ئەدەبییاتا ڕۆژهلاتێ، ب تایبەتیژی یا فارسی باش ناس دکە. ئەو ژ دو ئالییانە؛ ئالییەک جهوویە و ئالییەکژی فەلەهە. ڕۆژەکێ مە بەحسا ئەدەبییاتا مەولانا جەلالەددین دکر کو گاڤا مرۆڤ شیعرێن وی دخوینە، مرۆڤ تێدە سنوور و نەتەوەیان نابینە؛ مرۆڤ دنیایەکە پڕ فرەهـ و یونیڤێرسال دبینە. وێ گۆت: ئەز ب خوە ئەمەریکیمە و ژ دو کولتوران تێم. گاڤا ئەززی شیعرێن جەلالەددین دخوینم، ل با منژی عەینی هەست و شعوور چێ دبە. وێ خانمێژی، مینا من، مەولانا وەک مرۆڤ، وەک شاعیر ددیت و ل زمان، ئێتنیک و باوەڕییا دینی نەدفکری.
هەروەها نیزامی گەنجەویژی، ئەم دزانن کو دییا وی کورد بوویە و مومکینە کو باڤێ وی، وەک ئازەربایجانی دبێژن، تورکێ ئازەری بوویە. لێ ب فارسی شیعر نڤیسییە. ئەڤ یەکژی بۆ من نابە سەبەب کو ئەز نرخا نیزامی کێم بکم، لەورا ئەو بۆ من شاعیرەکی مەزنە.
ئەڤ مەسەلەیێن کو من بەحس کرن، د دنیایا مە یا ئیرۆدە هاتنە گوهەڕتن. ئیرۆ دنیا پەرچە پەرچە بوویە و سنوور زێدە بوونە. بۆ ڤێژی ئیرۆ نەبوونا زمێن، بکارنەئانینا زمێن، یان پەرچقاندنا زمێن نەتیجە و ئەنجامێن خوە یێن دن هەنە. بۆ نموونە: ئەگەر زمانێ میللەتەکی بێتە قەدەغەکرن، ئەو میللەتژی بەر ب مرنێ دچە و دبە سەبەبژی کو ژ ئازادییا خوە دوور بکەڤە. نوها زمان بۆ میللەت ئیدی بوویە مەسەلەکە ژیان و مرنێ. بۆ ڤێژی مرۆڤ نکارە ئێدی وەک بەرێ ل زمێن بنێڕە. ئیرۆ بۆ من شاعیرێ کورد، ئەو کەسە کو ب کوردی دنڤیسە. ژ بەر کو ڕۆلەکە گرنگ یا زمان هەیە و بۆ هەر میللەتەکی، بۆ هەر نەتەوەیەکیژی بوویە ناسنامە.
شاعیر و نڤیسکار ب کیژان زمانی بنڤیسن، د ئەنجامێدا بەرهەمێن وان دبە مولکێن وان زمانان. ئەڤ مەسەلە ئیرۆ ئیدی ئاشکرایە، لێ هن سەبەب هەبوونە کو شاعیر و نڤیسکارێن هن ملەتان نکارییوونە زمانێ خوە ب کار بینن. مەسەلا ملەتێ جەزایرێژی، چەندی کو عەرەبەژی، لێ باشترین شاعیر و نڤیسکارێن وان ب فرانسی دنڤیسن. ل سێنیگالێ شاعیرێ مەزن لیۆپۆڵد سێدار سینگۆر کو پاشی بوو سەرەککۆمارژی، ب زمانێ فرانسی دنڤیسی، نهاژی ئەندامێ ئەکادێمییا فرانسییە.
بەرهەمێن شاعیر و نڤیسکار، دو ئالییێن خوە هەنە: ئالییەک ئەوە کو وەک ئینسان ژ کیژان میللەتییە، پڕ گرنگە. ئەگەر ئەم نموونەیەکێ بدن وەک یاشار کەمال، تو بخوازی و نەخوازیژی ئەو کوردە. ئەو ب خوەژی، خوە کورد دبینە، لێ ئالییێ ئەدەبییاتا وی، تورکە و ب تورکی بەرهەم دنڤیسە. هەروەها سەلمان ڕوشدیژی، هندییە، لێ ئەدەبییاتا وی ئینگلیزییە.
ژ بو من، د ناڤ چارچێوا دیرۆکا ئەدەبییاتا کوردیدە، نڤیسکارێ کورد ئەو کەسە کو ب زمانێ کوردی دنڤیسە.

ئامادەکردنی: فرات جەوەری

نوودەم، هەژمار ١٨ (١٩٩٦)

هەڵسەنگاندنی ڕابوردوومان بە عەقڵێکی سیاسییانە ئەنجام دراوە، ئەمەیش زیانێکی فیکریی زۆری لێ داوین

ڕامان: ئەو بەیانەی کاتی خۆی لەسەر شیعر لەگەڵ (لەتیف هەڵمەت) بڵاوتان کردەوە و چەند جارێ باس کراوە، ئەگەر لە یادت مابێ، ناوەڕۆکی ئەو مانیفێستە چۆنە...؟

شاکەلی: دوو حەفتە لەمەوبەر جارێکی تر چاوم بە تێکستی ئەو مانیفێستە کەوتەوە کە کاتی خۆی لەگەڵ کاک (لەتیف هەڵمەت) پێکەوە نووسیبوومان و بڵاومان کردبووەوە. دیارە ناوەڕۆکەکەی بەپێی ئەو سەردەمەی ئێمە بڕێک یاخیبووانە و بڕێک شیعرییش بوو، ئێمە هەوڵمان دابوو هەندێ باری سەرنجی خۆمان لەبارەی شیعر و تازەکردنەوەوە بخەینە ڕوو، کاردانەوەیش بوو بۆ ئەو هەراوەزاتەی کە لە ئەدەبی کوردیدا پەیدا بووبوو لە بارەی تازەکردنەوەی شیعری کوردی و یاخیگەرییەوە کە لە سەردەمێکدا باو بوو. ئێمەیش چ وەک تەمەن و چ وەک تەجروبە لەبار بووین بۆ ئەوەی خۆمان بخەینە ناو ئەو جۆرە باسانەوە. پێم وایە بۆ ناوەڕۆکەکەی، تێکستەکە هەیە و لە بەردەستدایە، کەسێک پێی خۆش بێ، دەتوانێ بیخوێنێتەوە و بزانێ چیی تێدا نووسراوە و وتراوە.

ڕامان: ئەو مانیفێستە چ کاریگەرییەکی هەبوو..؟

شاکەلی: کاریگەرییەکەی باوەڕ ناکەم گەورە بووبێت چونکە لەناو خەڵکدا بە شێوەیەکی ڕەسمی بڵاو نەبووەوە. میدیای کوردی، دەستگاکانی ڕاگەیاندن خۆیان لە قەرەی نەدەدا و نەیاندەویست بڵاوی بکەنەوە، لەبەر هۆیەکی ئاسان، ئەویش ئەوە بوو نە من و نە لەتیف دەستمان نەدەگەیشتە ئەو دەستگایانە و لەو کەسانەوە کە بڕیار بەدەست بوون نزیک نەبووین. لە ڕوویەکی ترەوە تەجرەبەیەک بوو بۆ ئەوانەی ئەو ساڵە، ١٩٧١، لە کۆنگرەی نووسەرانی کورددا لە هەولێردا ئامادە بوون، یان ئەو دۆستانەی لە بەغدا و شارەکانی ترەوە هاتبوون و ئاگادار بوون و تێکستەکەیان دەست کەوتبوو. هەر نەبێ ئەو ئاگادارییەیان لا پەیدا بوو کە خەڵکانێک هەن باس لە نوێخوازیی شیعری کوردی دەکەن.

ڕامان: کاک لەتیف پێی وایە ڕوانگە هێلکەیەکی پیس بوو هیچی لێ نەکەوتەوە... تۆ چۆن لە ڕوانگە دەگەیت؟

شاکەلی: پێم وایە لەتیف باشی بۆ چووبوو. ڕوانگە چ ئەو سەردەمە و چ ئێستایش، ناکرێت وەک گرووپێک کە پێکەوە کاریان کردبێ، تەماشا بکرێن. دەبێ تۆ یەکە یەکەیان بگری، شێوەی پێشکەوتن و جۆری بیرکردنەوەیان لە سەردەمی جیاوازدا تەماشا بکەی، لەو ڕووەوە بڵێی ڕوانگە وابوو یان وا نەبوو.
ئەو ئیدیعایانەی ڕوانگە و برادەرانی ڕوانگە دەیانکرد، زۆر پووچ بوو و دەرکەوت کە زیاتر کەفوکوڵێکە و تەقلیدی شاعیرە عەرەبەکانی عێراقە لەو سەردەمەدا. ئەوان بە حیساب بەیانێکی ئەدەبییان دەرکردبوو، بەڵام بەیانەکەیان زیاتر ئیسلاحی و سیاسی بوو نەک ئەدەبی، چونکە بە هیچ جۆرێ تۆ لە بارەی تیۆریی ئەدەبی و دیتنی ئەوان لەسەر ئەدەب هیچ شتێکی تێدا نابینی، کەچی زۆر بە دوورودرێژی باسی کۆمەڵگەی کوردەواری و گۆڕینی ناو کۆمەڵ دەکەن کە ڕەنگە سیاسەتمەدارێکی ڕیفۆرمیست بتوانێ ئەوانە باس بکات. هەر لە کردەوەی ڕۆژانەیشیاندا باسکردنی مەلا و فڕێدانی عەبا و پەچە ئەمە کاری شاعیر نییە. من پێم سەیرە شاعیر و نووسەر باسی شتی وا بکات و خۆی پێوە خەریک بکات... ئەرکی یەکەمی شاعیر و نووسەر ئەوە نییە، بەڵکو ئەرکی یەکەمیان داهێنانی ئەدەبییە نەک عەبا و پەچە فڕێدان.

ڕامان: بۆچوونی تایبەتی خۆت بەرانبەر نوێخوازی چۆنە؟

شاکەلی: نوێخوازی ناکرێ وەک مۆدەیەک وەربگرین. ئەمە پێوەندیی ڕاستەوخۆی بە گیانی داهێنەرانەی شاعیرێک یان نووسەرێک یان هەر هونەرمەندێکەوە هەیە؛ ئەگەر باوەڕی بە نوێخوازی نەبێ و نوێخوازی بەشێک نەبێ لە گیانی هونەرمەندانەی، هەر زوو لێ دەچێتەوە و دەگاتە بنبەست و ڕەنگە ئیتر لە ڕووی نوێخوازییەوە شتێکی پێ نەمێنێ پێشکەشی بکات. من نوێخوازی وەک ئاگرێک دەبینم. تۆ ئەگەر بتەوێ ماڵەکەت گەرم ڕابگری، دەبێ ئەو ئاگرە هەمیشە بەردەوام بێ و گڕی بەرز بێتەوە و بتوانێ ڕووناکی و گەرمایی بدات بە ماڵەکەت. نوێخوازی ئەو هەستەیە، ئەو بەشەیە لە سروشتی مرۆڤێک بەتایبەتی هونەرمەندێک، تا ئەو ڕۆژەی دەمرێ، دەتوانێ هەر بەردەوام بێت و گڕ و تین بدات بە خۆی و خۆی تازە بکاتەوە. نوێخوازی پێوەندیی بە سەردەمێکی تایبەتیی ژیانی مرۆڤەوە نییە، زۆر کەس وا تێدەگات کە نوێخوازی تەنیا لای گەنجان هەیە یان گەنجێک دەتوانێ نوێخواز بێ و ئیتر کە دەچێتە تەمەنەوە لێ دەچێتەوە. من وای نابینم، ڕەنگە پیرەمێردێکی وەک (گراهام گرین Green Graham) لە دواساڵەکانی ژیانیدا ئەوەندەی شتی جوان پێشکەش کردبێ، بە گەنجی ئەوەندەی نەکردبێ. هەروەها شێخ ڕەزای تاڵەبانی، ئەو شیعرانەی بە پیری نووسیونی هەمووو یاخیگەری و نوێبوونەوەی تێدا بووە و هەموویشمان دەزانین خەڵکی دیکە زۆرن لەو بابەتە.

ڕامان: لە ڕۆماننووسین ئەوە واریدە چونکە ڕۆماننووسین تەجرەبە و دیتن و ڕۆشنبیریی زیاتری دەوێ، ڕەنگە بۆ شاعیر ئەوە زۆر نەچەسپێ، چونکە زۆرترین بەخشین و مغامەراتی شیعری لە سەردەمی گەنجایەتی ڕوو دەدا وەک لە تەمەنی پیربوون.

شاکەلی: بۆ بەڵگەهێنانەوە بۆ ئەم قسەیە، ئەم مەنتیق و لۆگیکە، چ بە سەلماندن یان نەفیکردن، نموونە هەیە. شاعیرێکی وەک ڕامبۆ لە گەنجێتیدا شتە باشەکانی پێشکەش کرد و وازی لە شیعر هێنا، بەڵام من نموونەی دیکەیشم هەیە؛ مەولانا جەلالەدینی ڕۆمی جوانترین شیعرەکانی ئەوانەن کە لە سەردەمی پیریدا نووسیونی، چ پەخشان و چ شیعر، مەسنەوی یان دیوانی شەمسی تەبرێزی، یا (فیە ما فیە) کە بە پەخشان نووسیویەتی. ئەمانە کۆمەڵە بەرهەمێکن ئێستایش نەمرن، لەو نووسینە گرنگانەن کە مەولانا پێشکەشی کردوون بە مێژووی مرۆڤایەتی و هونەر. مەولانا وەختێک نووسیونی ئیدی دەمێک بوو تەمەنی گەنجیی بە جێ هێشتبوو. ئێمە دەزانین مەولانا موفتی بووە، موفتیی شاری قونیە بووە، کە شەمسی تەبرێزیی ناسیوە و ماوەیەکی زۆریش بە هۆی شەمسەوە خەریکی فێربوونی تەسەووف بووە و ویستوویەتی بە هۆی شەمسەوە بگا بە هەندێ حەقائیقی ئیشراقی کە دواتر لە شیعرەکاندا ڕەنگ دەداتەوە. ئەو هەموو شیعرە زۆرەی کە لە دیوانی شەمسی تەبریزیدا هەیە، دوای ناسینی شەمس نووسیونی. تەجرەبە ڕۆحییەکەی مەولانا زیاتر لە پیریدا تەکامولی کردووە و تەعبیرە هونەرییەکەیشی بۆ ئەو تەجرەبەیە، وەک دەبینن، ئەو دوو دیوانە گەورەیەی لێ دەرچووە.

ڕامان: ئەی ئێستا لاوان بە تایبەتی لەو ساڵانەی دوایی، هەر گرووپێ بە شێوەیەک جاڕی نوێخوازی دەدا، تۆ ئەگەر موتابەعەی ئەو بزاڤەت کردبێ، ئەو نوێخوازییانە چۆن دەبینی؟

شاکەلی: من ناتوانم بڵێم چاوم بە هەموو نووسین و بەرهەمەکانی ئەم ١٥-٢٠ ساڵەی ڕابوردوو کەوتووە. ئەوەی لە کوردستاندا دەنووسرێت و بڵاو دەکرێتەوە، بەشێک لەوەم پێ دەگات و خوێندوومەتەوە، بەڵام ڕەنگە چاوم بە بەشی هەرە زۆری ئەو نووسینانە نەکەوتبێ. تەبیعەتی لاوان بۆ خۆی هەر وایە کە دەست بە نووسین دەکەن. ئێمەیش بە گەنجی ڕەنگە وامان بیر کردبێتەوە. گەنج برێک خۆی بە گەورەتر دەبینێ لەوەی کە هەیە، یان تەجرەبەی خۆی زۆر لەوە بە گرنگتر دەزانێ لەوەی کە لە واقیعدایە، پێی وایە ناوەندی هەموو ئەدەبییات و تەجرەبەی میللەتەکەیان لە خۆیدا کۆ بووەتەوە. ئەمە تەبیعەتی گەنجایەتییە و ڕەنگە لایەنی خراپ و باشیشی هەبێ. لەو بەرهەمانەی کە پێوەندیی بە پانزە بیست ساڵی ڕابوردووەوە هەیە بەڕاستی من ناتوانم بڵێم نموونەی زۆر چاکم بەرچاو کەوتبێ. دەکرێ بڵێم کۆمەڵە تێکستێکم بەرچاو کەوتوون کە تێکستی باشن، بەڵام سەرجەمی کارە هونەرییەکان و بەرهەمەکانی یەک نووسەر، ناتوانم دەستنیشان بکەم. کە دەڵێی ئەو گرووپانە نازانم مەبەستت کامە گرووپە؟ ڕەنگە بتوانم بڵێم فڵانە نووسەر

ئەو شیعرە یان ئەو چیرۆکە جوانەی نووسیوە، واتا من زیاتر شوێن تێکست دەکەوم نەک شوێن نووسەرەکەی.

ڕامان: گروپەکان وەک بەختیار عەلی و برادەرانی گۆڤاری ڕەهەند، هەروەها گرووپی هەولێر کە لە ناوەڕاستی هەشتاکان بە ناوی تەڵیعییەت پەیدا بوو، هەروەها زناکییەکان کە گرووپی زانا خەلیل و هاشم سەڕاج و دوای ئەوەیش تەجرەبەی فەرهاد پیربال و کۆمەڵێک شاعیر لە گۆڤاری (وێران)دا؟

شاکەلی: لەو گرووپانەی باسیان دەکەی، ڕەنگە بەرهەمی هەندێکیانم بەرچاو کەوتبێ. ئاگام لە زناک نییە و بەرهەمیانم نەخوێندۆتەوە، ڕەنگە بەرهەمی کەسێکم بەرچاو کەوتبێ لەو برادەرانەی لەو گرووپەدان، بەڵام ناوی زناکم نەبیستووە. ئەو گرووپ و نووسەرانەی ناویان هات، ناتوانم وەک گرووپ تەماشایان بکەم. ڕەنگە بتوانم هەندێ تێکستی ئەم یان ئەو باس بکەم، بەڵام وەک گرووپێکی متجانس، وەک گرووپێکی هاوشێوە و هاوڕەنگ، کە ئەدەبەکەیان نزیک بێ لە یەکەوە، من وای نابینم. تێکستی زۆر دەکەوێتە بەرچاوم، بەڵام تێکستی زۆر سەرکەوتوو کە لە ڕووی هونەری و ناوەڕۆکەوە سەرنجی منی ڕاکێشابێ، یەکجار کەمە.

ڕامان: دەڵێن ئەو شیعرەی نەتوانێ لە نێوان خۆی و کۆمەڵانی خەڵک پردێ دروست بکات، زوو دەڕووخێ و نامێنێ... تۆ لەم بارەیەوە دەڵێی چی؟

شاکەلی: ئەوە تا ڕادەیەک چەمکێکی سیاسییە و پێی وایە هونەرمەند ئەرکێکی سیاسی و کۆمەڵایەتییشی لە ئەستۆدایە، پێشڕەو بە مانای سیاسیی وشەکە لێک دەداتەوە، نەک بە مانای فەرهەنگی و ڕووناکبیرانەی وشەی پێشڕەوایەتی. من پێم وا نییە شیعر هەر دەبێ بۆ جەماوەر بنووسرێ و جەماوەریش دەبێ لە شیعر تێبگات. ئەگەر لە ئەدەبی کوردی و میللەتانی دیکەدا تەماشا بکەین شاعیرە زۆر چاک و سەرکەوتووەکان ئەوانەن کە جەماوەر بە هیچ جۆرێ لێیان تێناگات. جەماوەر لێرەدا مەبەستم خوێنەری ناوەندی و خوار ناوەندییە. شاعیری باش ئەوەیە بە تەنیا نوخبە لێی تێبگات. با تەنیا نموونەیەک لە ئەدەبی کوردی بهێنمەوە: مەلای جەزیری. هیچ کەسێک نکۆڵیی لەوە نییە کە شیعری مەلای جەزیری یەکجار گەورەیە، زۆربەمان ئەوە دەزانین کە نەک هەموو خوێنەواری کورد، لەناو خوێنەواری کوردیشدا لەوانەیە (٤% یان ٥%) لە مەلای جەزیری تێبگات، بەڵام ئەمە بە هیچ جۆرێ مانای ئەوە نییە مەلای جەزیری شاعیرێکی بچووکە یان باش نییە.

ڕامان: ئەی خۆت لە کوێی شیعری کوردیدا دەبینی؟

شاكەلی: نووسەر یان شاعیر باسی خۆی بکات شتێکی خۆش نییە. من لەو ڕووەوە نازانم چی بڵێم، ئەوەی نووسیومە وەک بەرهەم لەو کۆمەڵە کتێبەدا دیارە کە لە ساڵی (١٩٧٣)وە بڵاوم کردوونەتەوە. لەوانەیش تا ئێستا (٤-٥) کۆمەڵە شیعرم چاپ کردووە، بەڵام لە کوێ دەوەستن، پێوەندی بەوەوە هەیە کە ئایا ئێمە ڕەخنەیەکی ئەدەبیی وامان هەیە بتوانێ بەڕاستی جێگە بۆ نووسەر و بەرهەمەکانی دیاری بکات و پلەیان بۆ دابنێ و بیانناسێنێ بە خوێنەری کورد؟ دەبێ بڵێم زۆر بەداخەوە ئێمە ڕەخنەمان بە هیچ جۆرێ لەو بابەتە نییە و من نامەوێ وێنەیەکی ڕەشی وا بدەم بڵێم ڕەخنەمان هەر هیچ نییە، بەڵام ڕەخنەی ئێمە هەنگاوێکی زۆر کەم لە سفر دوور کەوتۆتەوە.

ڕامان: تا ئێستا ڕەخنەگرێ ڕۆژباشی لە بەرهەمەکانی تۆ نەکردووە؟

شاكەلی: وەک تاکە وتار بەڵێ، (ئەحمەدی مەلا) لەبارەی (ژێ)وە شتێکی نووسیوە، (مەحفووز مایی) دیسان لە بارەی (ژێ)وە شتێکی نووسیوە. کاتی خۆی کە (پرۆژەی کوودەتایەکی نهێنی)م بڵاو کردەوە کۆمەڵێ لەو برادەرانەی کە ئەودەم شتیان دەنووسی لە ڕۆژنامەنووسان وشاعیران شتیان لەبارەیەوە نووسیبوو. لای ئێمە دیاردەی بیرکردنەوەی سیاسی لە قاڵبی هونەریدا شتێکی دیار و ئاشکرایە، ئەو دەرەجاتانەی کە لە شیعری کوردیدا دادەنرێ، پلەیەکە کە پێوەندیی ڕاستەوخۆی بە سیاسەت و نزیکبوونی هونەرمەند لە سیاسەتەوە هەیە، نەک ئەو ناوەڕۆکە هونەری و ئێستێتیکییەی ئەو هونەرمەندە یان ئەو شاعیرە پێشکەشی دەکات.

ڕامان: تۆ پێت وایە پلە بۆ شیعر و شوێنی خۆت دانەنێی؟ لە کاتێکدا بەر لە (٢٧) ساڵ لە دیوانی پرۆژەی کوودەتایەکی نهێنی پرکێشیی تێدایە بەرانبەر مامۆستا گۆران کە دەڵێی ئەو شیعرانە بە شانازییەوە قۆناغی گۆرانیان تێپەڕاند، پاش ئەو زەمەنە چی دەڵێی؟

شاكەلی: پێشتریش باسم کردووە، ئەمە دوو لایەنی هەیە؛ یەکەمیان ئەوەیە کە وەک گەنجێ ڕەنگە برێ کەفوکوڵی گەنجانەی تێدا بووبێ، کە پێم وابوو بەو شیعرانە گۆرانم بە جێ هێشتووە. لایەنی دووەمی ئەوەیە کە لە وتارێکدا بە ناوی "پرۆژەی ئاشکرای کودەتایەک" باسم کردووە و ئەوەم وتووە. بۆ نەوەی ئێمە نموونەی هەرە بەرز مامۆستا گۆران بووە و وەک شاعیرێکی پلەبەرز تەماشام کردووە. ڕاستییەکەیش ئەوەیە کە تۆ بتەوێ شتێک نوێ بکەیتەوە و بگۆڕیت، دەبێ بە گژ ئەو نموونەیەدا بچیت کە لەو بوارەدا بووە بە ڕووگە. کە مامۆستا گۆران نموونە و پلەی یەکەم بووە لە شیعری کوردیدا تۆ هەر تازەبوونەوەیەک بکەی، دەتەوێ ئەو نموونەیە تێپەڕێنی. من هەر لەو ڕوانگەیەوە وتوومە و ئێستایش ئەوەی وتوومە هەر واریدە. ڕەنگە من تاکەکەسیش نەبم باسی ئەوەم کردبێ کە مامۆستا گۆرانمان بە

جێ هێشتووه. بەجێهێشتن بەو مانایە نییە کە سووکایەتیکردن بێ بە مامۆستا گۆران، یان خۆ بە گەورەتر زانین بێ لە مامۆستا گۆران، بەڵکە لەو مونتەڵەقەوە کە مامۆستا گۆران لە سەردەمێکدا ژیاوە و توانیویەتی بەرهەمێکی گەورە پێشکەش بکات، بەڵام تەجرەبەی ئێمە زۆر جیاوازە لە تەجرەبەی مامۆستا گۆران.

ڕامان: دوای ئەوە زۆر بە هێز ئاوڕت لە گۆران دایەوە و کردت بە سوێدی...

شاکەلی: وەک ڕێزگرتن و خۆشەویستی بەرانبەر گۆران، دوای ئەوەی چوومە ئەورووپا و لە سوێد گیرسامەوە و ژیانێکی دامەزراوم لەوێ دەست پێ کرد، یەکێ لەو کارانەی کە کردوومن و شانازیی پێوە دەکەم ئەوەیە کۆمەڵێ بەرهەمی گۆرانم بە هاوکاریی برادەرێکی کورد و شاعیرێکی سوێدی، کردە سوێدی و بڵاومان کردۆتەوە. خەڵکێکی زۆریش بە سوێدی لەسەریان نووسی و پێیان خۆش بوو. ئەمە بەشێک بوو لە ئەرکی هونەری و نەتەوایەتی. ڕەنگە هەر ئەمەیش بەڵگەیەکی باش بێ کە نە ئەوسا و نە ئێستایش نەمویستووە بە چاوێکی نزمەوە سەیری مامۆستا گۆران بکەم.

ڕامان: کە واتا ئیستا پێت وایە هیچ تەجاوزێ کراوە لەسەر (گۆران)، ئەگەر نموونە هەبێ..؟

شاکەلی: نامەوێ ناوی کەس بێنم، بەڵام پێم وایە نموونە باشەکانی شیعری کوردیی ئەمڕۆ هەر هەمووی تەجرەبەی گۆرانیان بە جێ هێشتووە. با ئێمە بە زمانێکی زانستییانەتر قسە بکەین! دەبێ تۆ تەجرەبەیەکی ئەدەبی لە چەند بوارێکدا پێشان بدەیت؛ لە ڕووی زمانەوە ئەمجا لە ڕووی میتافۆر و لە ڕووی ئێستێتیکەوە. ئەگەر بێین لەم بوارانەدا تەماشای بەرهەمەکانی گۆران بکەین، زمانی نموونە سەرکەوتووەکانی شیعری ئەمڕۆ لە گەڵ زمانی شیعری گۆران زۆر جیاوازە. مامۆستا گۆران سنوورێکی بۆ خۆی لە زماندا دانابوو کە نەیدەتوانی لەوە زیاتر تێپەڕێ، زمانەکەی تا ڕادەیەک ساکار بوو، لە کاتێکدا زمانی شیعری ئەمڕۆ ناتوانی بە ئاسانی لێی تێبگەی؛ هەندێ جار لە زمانی شیعرە سەرکەوتووەکانی ئەمڕۆدا وشەیەک دەبینی کە چەند مەودایەکی هەیە. میتافۆر لای مامۆستا گۆران میتافۆرێکە کە پێوەندیی زیاتر بە ماوەی ڕۆمانسیزمی ئەدەبی ئینگلیزییەوە هەیە، لە دواییشدا هەندێ میتافۆری زۆر ساکارتر کە بە کاریگەریی ئەدەبی واقیعی گەیشتبووە لای گۆران، ئیتر میتافۆر لەوە زیاتر تێپەڕی نەکردووە، میتافۆری دوولایەنەی لا بە دی ناکرێ. گۆران کە باسی بەرزیی باڵا دەکات هەر یەک لایەن و (بوعد)ی پێ دەدات، بەڵام لای شاعیرێکی چاکی ئەم سەردەمە ئەو باسە بوعدی زیاتری هەیە.

دوای ئەوە مامۆستا گۆران ڕاستە لە تەفعیلەی عەرەبی دوور کەوتەوە و هەندێ شێوەی وەزنی تازەی هێنایە ناو شیعری کوردییەوە، بەڵام هەر لەوێدا وەستا و نەیتوانی لەوە زیاتر و ئەولاوەتر بڕوات.
من لەوانەیە بتوانم لەم حاڵەتەدا باسی شیعری خۆم بکەم کە پەخشانەشیعر بووە بە دیاردەیەکی باش و پێشکەوتوو لە ئەدەبی کوردیدا و دەرگای کردۆتەوە بۆ زۆر بابەتی قووڵتر و ئێستێتیکیتر لە ئەدەبی کوردیدا. ئەمەیشیان لای مامۆستا گۆران نییە، نەکراوە و پێویست نەبوو لەو سەردەمەدا بشکرێ.

ڕامان: لەوەوە دەگەینە ئاکامێ ئایا مامۆستا گۆران بە شۆڕشگێڕ تێدەگەی لە شیعردا یان کوودەتاچی؟

شاکەلی: ئەوانە چەمکی سیاسین و ڕێژەیین، نەک هەر شۆڕشگێڕ، مامۆستا گۆران ئەو کەسە بوو کە شیعری کوردی بەتەواوی گۆڕی.

ڕامان: باشە تەوەری شیعرەکانی ئێوە زیاتر لەسەر چی دەسووڕێتەوە؟ مەرگ، ئافرەت، بوارەکانی تری ژیان..؟

شاکەلی: ئێمە کە باسی تەجرەبەی شیعری دەکەین، ناتوانین بڵێین فڵانە شاعیر دەقی بە فڵانە بابەتەوە گرتووە و ئیتر تا دەمرێ هەر وا دەنووسێ.
من لە سەرەتادا ئەگەر باسی تەجرەبەی شەخسیی خۆم بکەم، ئەو شیعرانەی کە نووسیومن بە تایبەتی (پرۆژەی کوودەتایەکی نهێنی) بەشێکیان شیعری دڵدارین و بەشێکیان پێوەندیی بە دەربڕینی گەنجێکی یاخییەوە هەیە کە چۆن بیری لە کۆمەڵگە و مرۆڤ و سیاسەتی سەردەمی خۆی کردۆتەوە. پاش ئەوە کە من گیرۆدەی سیاسەت بووم لە دوو سێ ساڵێکدا هەندێ شیعری سیاسیم هەیە، تەنانەت دیوانێکیشم هەیە بە ناوی (ڕووبارە تیشکێک لە هەتاوی سوورەوە)، ئەوانە هەموو سیاسین. قۆناغی دواتر لە سەرەتای هەشتانەوە دەست پێ دەکات و تا ئێستایش هەر بەردەوامە، ئەویش ئەو قۆناغەیە کە بەرەو مەسائیلی فیکری ڕۆیشتووم. لە سەرەتادا گیرۆدەی مێژووی فیکریی ئێران بووم، بە هۆی ناسینی ئاڤێستاوە، هەر بۆ ناسینی ئەو فیکرەیش زمانە کۆنەکانی ئێرانم خوێند. سەردەمێک خەریکی ئەو خوێندنە بووم. دواتر دەستم بە خوێندنەوەی ئەدەبی کلاسیکی فارسی کرد، بە تایبەتی حافز و جەلالەدینی ڕۆمی و سەعدی و جامی و شاعیرانی دیکەی فارس. دیوانی (نیگاری تۆ لە دیواری زیندانەکەم هەڵدەکۆڵم) و ئەو دیوانەیش کە هێشتا چاپم نەکردووە دەتوانم بڵێم سەرتاسەری دەربڕینی حاڵەتەکانی تەسەووفە.

ڕامان: پێت وایە شاعیرانی شێوەزاری گۆران هەر بە سیلابی گاتا شیعرەکانی خۆیانیان نووسیوە؟ تۆ بڵێی ئەم هەشت بڕگەییە کە لە هەورامان ماوە هەر ئەم سیلابە بێ کە گاتاکەی پێ نووسرابێتەوە؟

شاکەلی: شیعرەکانی مەولەوی هەشت بڕگەیی نین بەڵکو (١٠)بڕگەیین، من پێم وا نییە (مەولەوی) بە هیچ جۆرێ شارەزایی لە گاتا و ئاڤێستا هەبووبێ. لەو ڕووەوە هیچ لێکۆڵینەوەیەکم نەکردووە، لەبەر ئەوە نایشتوانم وەڵام بدەمەوە.

ڕامان: ئەگەر بکرێ باسێکی تێگەیشتنی خۆت بۆ تەسەووف بکەیت کە تێیدا ژیاویت، ئەمجا بە لای تۆوە خواناسین خۆناسینە یان بە پێچەوانەوە؟

شاکەلی: من دەگەڕێمەوە بۆ قسەیەکی ئیمامی غەززالی کە دەڵێ: (من عرف نفسه فقد عرف ربه) واتا لە پێشدا خۆت بناسە ئەوسا خوایش دەناسی.

ڕامان: نزیکی لەنێوان شیعر و دراما چۆن دەبینی، لە دیوانی (ژێ) تا چ ڕادەیەک لەو تەوەرەوە نزیک بوویتەوە.. ئایا توانیوتە شیعرێ بنووسیت هەموو ڕەگەزەکانی شیعری درامیی تێدا بووبێ؟!

شاکەلی: شیعر و دراما لە ڕووی مێژووییەوە زۆر نزیکی یەکن، ڕەنگە پرکێشی نەبێ ئەگەر بڵێم شیعر لە دراماوە پەیدا بووە. ئەگەر بگەڕێینەوە سەر تێکستەکانی کۆنی یۆنانی هەموو درامان و تێکستی دراماتیکی بە شیعر نووسراون، هەموو ئەفسانە گەورەکانی میللەتانی جیهان و وڵاتانی ڕۆژهەڵاتیش بە شیعر نووسراون. ئەمە لە ڕووی مێژووییەوە، دواتر تا سەردەمی شەکسپیر دەبینین شیعر و دراما زۆر لە یەکەوە نزیکن، شیعر لە سەردەمی دواتردا خۆی لە دراما جیا کردۆتەوە، ئەگەرچی ڕەگەزی درامای لەگەڵ خۆیدا هەر هێناوە. ڕەنگە لای هەموو شاعیرێ ئەمە وا نەکەوێتەوە، شیعری لیریک تا ڕادەیەک خۆی لە دراما جیا کردۆتەوە.
لە (ژێ)دا نەفەسێکی درامی بە ئاشکرا دەبینرێ، بە تایبەتی شیعری (ژێ) خۆی کە لە شیعرە هەرە درێژەکانی ئەو دیوانەیە و ئەویش ڕاستەوخۆ پێوەندیی بە جۆری نووسینی ئەو سەردەمەوە هەیە کە من خووم دابووە خوێندنەوەی مێژووی ئێران و پێوەندیی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا و ئەو باسانەی ڕاستەوخۆ پێوەندییان بەو بابەتەوە هەبوو. ڕەنگە ئەمە لای شاعیرانی دیکەیش هەبێت، بەڵام من بوعدێکی فیکریی زیاترم پێ داوە.

ڕامان: شاعیری ئەمڕۆ دەتوانێ بە ڕۆشنبیرییەکی بەرتەسک ببێ بە شاعیرێکی داهێنەر؟

شاکەلی: ئەگەر وەڵامی کورتت دەوێ نەخێر، بەڵام بۆ ئەوەی هەر بەو تاکە وشەیە نەیبڕینەوە، نەک هەر شاعیری ئەمڕۆ، شاعیرانی کۆنیش هەرگیز بە تەنیا بەهرەی شیعری فریایان نەکەوتووە. ئێمە دەتوانین ئەم بۆچوونە وا دەربڕین کە بەهرە بەشێکی کەمە لە پێکهاتەی هونەرمەند و شاعیر. بەهرە وەک شتێکی سروشتی و خوایی دەبێتە بناغەیەک، بەڵام خۆپێگەیاندن و خۆڕۆشنبیرکردن، چ لە ڕووی هونەرییەوە بێت چ ڕۆحی، ئەوە ئەرکی هونەرمەند خۆیەتی چەند خۆی ماندوو دەکات و چەند خۆی پێ دەگەیێنێ.

بەشێک لە شاعیرە گەورەکانی کورد و فارس، لە بەرهەمەکانیاندا دیارە کە خوێندەوار و ڕووناکبیری گەورەی سەردەمەکەی خۆیشیان بوونە. دیسان دەگەڕێمەوە سەر نموونەکەی جەلالەدینی ڕۆمی؛ ئەوەندە شارەزای زمانی یۆنانییە دێت میسراعێک بە فارسی دەنووسێ، لە میسراعی دووەمدا بە تورکی دەنووسێ یان بە گریکی(بە یۆنانی) دەنووسێ، لە هەندێ شیعردا زمانی تورکی و گرێکیی تێکەڵ کردووە. مەبەستم لەوەیە کە بە خوێندنەوەی بەرهەمەکانی مەولانا دەردەکەوێ ئەم پیاوە شارەزاییی زۆری لە زانست و زانیارییەکانی ئەو سەردەمەدا هەبووە و تەجرەبە ڕۆحییەکەیشی ئەوەندە دەوڵەمەندە کە سەرڕێژە و هەست دەکەی شیعر لای ئەو بووەتە هەناسەدان، ئەگەر نەینووسێ دەخنکێ و لێ دەبێتەوە. ئەمە پێوەندیی زۆر بە خوێندنەوەکانی مەولانا جەلالەدینی ڕۆمی و تەجرەبە ڕۆحییەکەیشیەوە هەیە. نالی و مەلای جەزیری و خانییش هەر وا بوون. بۆ شاعیری ئەمڕۆیش بەهرە بە تەنیا بەش ناکات تا ببێ بە شاعیرێکی باش، ئەگەر بەهرە ١٠% شاعیری دروست بکات ٩٠% دەمێنێتەوە سەر ئەوەی چۆن خۆی پێ دەگەیێنێ و چەند دەیەوێ لە ڕووی هونەرییەوە خۆی پێش بخات و کەرەسە ڕۆحییەکانی بە شێوەیەکی بەرز و باڵا پێشکەش بکات.

ڕامان: مەبەستت لە خۆپێگەیاندن هەر لاهووتە؟

شاکەلی: لاهووت بەو مانایەی کە ئێمە تێی دەگەین کە گوایە دین بێ بە مانا تەقلیدییەکەی، من وای تێناگەم. مەسەلەی ڕۆحی پێوەندییە لە نێوان مرۆڤ و ئەوەی کە خوایەتی، دەتوانین بڵێین پێوەندییەکی میستیکالە، کە دەکرێ بە زمانەکانی لای خۆمان بڵێین عیرفانی یان سۆفییە، پێوەندییەکە ناکرێ تەنیا لە چوارچێوەی دیندا تەماشای بکەی.

ڕامان: ئەی پێت وایە شیعر هەم کێشە بێ بۆ شاعیر و هەم هەڵوێست بێ بەرانبەر بە گەردوون و ژیان و خودی مرۆڤی شاعیر؟

شاکەلی: من بە چاوی کێشە تەماشای شیعر ناکەم، بەڵکە بە چاوی ئەوەی کە بەشێکە لە ژیانی هونەرمەند خۆی و پێگەیاندنی هونەری لە لایەن شاعیرەوە. ئەگەر مەبەستت لە کێشە ئەو مەعنایە بێت کە من دەیلێم، بەڵێ ڕاستە کێشەیەکە هەر وەک چۆن منداڵێک لە ساواییەوە، لەو شلکییەوە، دەبێ پێ بگرێ و فێری ساردی و گەرمییەکانی ژیان بێت، شاعیریش دیسان بەو قۆناخەدا تێدەپەڕێ و هەوڵ و وزەی خۆی دەبێ یارمەتیی بدات و لەو بوارانەدا پێش بکەوێ. لەو ڕووەوە ڕەنگە بتوانی بڵێی کێشەیەکە، بەتایبەتی مشتومالکردنی کەرەسە هونەرییەکانی شاعیرێک یان هونەرمەندێک یەکێکە لە گەورەترین ئەو تەگەرە و تەحەددییانەی کە شاعیر و هونەرمەند لە ژیانی خۆیدا ڕووبەڕووی دەبێتەوە، دەکەوێتە بەردەم دووڕیانێک یان دەبێ ڕێگەی سەخت هەڵبژێرێ و خۆی پێ بگەیەنێ، یان ڕێگای ئاسان هەڵبژێرێ و لێ بێتەوە. ئەوە یەکێکە لەو هاوکێشانەی کە بۆ شاعیر و هونەرمەند ئاسان نییە.
لە بارەی ئەوەوە کە شیعر هەڵوێست بێت، من دیسان ئەوە دووبارە دەکەمەوە، ئەو چەمکانەی کە گفتوگۆیان لەسەر دەکەین، هەمیشە تارماییی سیاسەتیان بەسەرەوەیە. کە دەگوترێ هەڵوێست خەڵک وا دەزانن ئیللا دەبێ هەڵوێستی سیاسی بێت و هەڵوێست بێ بەرانبەر بە ڕووداوێکی ڕۆژانەی سیاسی. هەڵوێست مەسەلەیەکی ئەخلاقی و ئێستێتیکییە. تۆ بە چ چاوێک تەماشای دیاردەیەک دەکەیت، ئەمە هەڵوێستێکی مرۆیی و ئێستێتیکییە، هیچ پێوەندیی بە هەڵوێستی سیاسییەوە نییە. لەو ڕووەوە بێگومان شیعریش هەڵوێستە و شاعیر دەبێ خۆی ساغ بکاتەوە بەرانبەر مەسەلە هونەرییەکان و مەسەلە ئێستێتیکییەکان و بتوانێ بە شێوەیەکی کراوە و ئێستێتیکی کەرەسەکانی خۆی هەڵبژێرێ و بڕیاری خۆی بدات.

ڕامان: هیچ شیعرت بۆ گۆرانی نووسیوە یان شیعری گۆرانی خاسییەتی خۆی هەیە؟

شاکەلی: نەخێر، من شیعرم بۆ گۆرانی نەنووسیوە و هیوادارم نەیشینووسم، چونکە پێم وایە بەشێکی زۆری هونەرمەندان هەمیشە پەنایان بردۆتە بەر تێکستە خراپەکان و پێیان وایە کە شیعری باش ناکرێتە گۆرانی. نازانم لە بێدەسەڵاتیی هونەرمەند خۆیەتی یان لە تێنەگەیشتنە لە شیعر، ڕەنگە هەندێ نموونەی کەممان هەبێ کە شیعری باشیان هەڵبژاردبێ.

ڕامان: ئەو هەموو ناوبانگ دەرکردن و هەرا و هوریایانەی دوای مەرگی شاعیر دەکرێ، لای تۆ ئەو بەزمە چۆن دەکەوێتەوە؟

شاکەلی: ئەوەیش بەشێکە لەو کەلەپوورەی ئێمە لە ڕۆژهەڵات هەمانە. پێم وایە (مام هەژار) لە یەکێک لە وتارەکانیدا باسی پێستی ڕێوییەک دەکات، ئەویش بەشێکە لە پێستە ڕێوییەکە بۆ شاعیر و ناوداری کورد، کە دەمرێ ئەو وەختە هەراوهوریای بۆ دەکرێ، بەڵام لە ژیاندا هیچی بۆ ناکرێ.

ڕامان: باسی کاریگەریی ڕۆشنبیریمان کرد بۆ شاعیری ئەم سەردەمە، پێت وایە زاڵبوونی ئەقڵ بەسەر شیعردا نابێتە هۆی لەدەستدانی هەست و نەستی گەرم و گوڕ لای شاعیرەکە و شیعرەکە؟

شاکەلی: من دوولایەنی دژکارییەک لە نێوان عەقڵ و شیعردا نابینم، ڕەنگە ناکۆکی و جیاوازی ئەگەر هەبێ لەوەدا بێ کە هەر یەکەیان زمانی تایبەتیی خۆی هەیە بۆ دەربڕینی هەڵوێستێک یا جیهانبینییەک. من کە دەڵێم ئەقڵانی، بیر و فیکرم زیاتر بۆ مەسائیلی فیکر و فەلسەفە دەچێ. ڕاستیشە کەسانێ کە زۆر لە مەسائیلی فەلسەفە نزیک دەبنەوە زمانەکەیان دەبێتە زمانی فەلسەفە و حیکمەت و عیرفان، بەڵام دیسان وەک وتم ڕەنگە تەعاروزێکی زۆر نەبێ لە نێوان چەمکی شیعر و چەمکی مەعریفەدا. دیسان دێمەوە سەر نموونە خۆشەویستەکەی خۆم کە سۆفییەت و تەسەووفە لای شاعیرێکی مەزنی وەک (مەلای جەزیری) کە زمانی شیعری دەگاتە ئەوپەڕی جوانی و ئێستێتیکی، هاوکاتیش دەربڕینی حاڵەتێکی سۆفییانەیە کە بێگومان تەسەووف لایەنێکی باشی مەسەلەی عەقڵانییە و لایەنێکیشی مەسەلە ڕۆحییەکەیەتی. ئەوانەی ئەقڵانییەت یان تەنیا لایەنە مادییەکەی فەلسەفە و حیکمەت وەردەگرن یان دوورن لە لایەنە ڕۆحییەکەی، کە تەسەووف ئەو لایەنە فەراهەم دەکات، دیارە ئەو وەختە زمانیش دەگۆڕدرێ و زیاتر لە شیعر دوور دەکەوێتەوە.

ڕامان: کەواتا شیعر زیاتر بە زەین دەنووسرێ یان لۆژیکی ئەقڵ؟ چونکە باسی پێگەیشتنی فیکر و ڕۆحیشت کرد لە لای شاعیر؟

شاکەلی: نازانم بۆ ئەقڵ و زەین بەرانبەر یەک بگرین وەک دوو تەوەری دژ بە یەک! ئەگەر مەبەست لە هەست بێ دیارە شیعر لە هەستەوە نزیکترە.

ڕامان: هۆیەکی گرنگ لە قەیرانی شیعر (ئەگەر لەگەڵماندا هاوڕا بی و شیعر لە قەیراندا بێ) دەگەڕێتەوە بۆ بزربوونی ڕوئیا کە شاعیری کورد کەمتر خاوەنی ڕوئیایەکە لە شیعردا؟

شاکەلی: لە ماوەی (٢٠ -٣٠)ساڵی ڕابوردوودا ئێمە قەیرانی شیعرمان هەر هەبووە، با بڵێین دیاردەیەکی تازە نییە، بەڵام ئەوەی کە شاعیر ڕوئیای لا دروست نەبووبێ، هۆکاری زۆرە، چ ماددی، چ ڕۆحی. هۆکاری زۆر هەن وایان لە بەشێکی زۆری شاعیرانی کورد کردووە ئەو ڕوئیایەی لە پرسیارەکەدایە

هەست دەکەی کە نییە، یان دەرگای زۆری لەسەر داخراوە و گەیشتۆتە حاڵەتێ کە ئیدی ئەودیوی دیوارەکان نابینێ. لە کاتێکدا بۆ شاعیرێک دیتنی ئەودیوی دیوار مەرجێکی زۆر گرنگە بۆ ئەوەی بتوانێ وەک شاعیرێکی سەرکەوتوو، وەک شاعیرێکی زیندوو تەعامول لەگەڵ شتەکاندا بکات.

ڕامان: پرۆسەی تەسەووف لەم حاڵەتەدا نزیکی دەکاتەوە؟

شاکەلی: زۆریش. تەسەووف ئەو کلیلەیە کە دەرگای زۆربەی شوێنەکان دەکاتەوە، تەسەووف ئەو ئاوێنەیەیە کە پشتی دیوارەکانمان پیشان دەدات، ئەو ڕووناکییەیە کە پشتی حەفتا پەردەت بۆ ڕووناک دەکاتەوە. ئەمەیش پێوەندیی بە تەجرەبەی ڕۆحیی کەسەکە خۆیەوە هەیە، خەڵک هەیە لەو حەفتا پەردەیە حەوتی دەبڕێ و هەیشە هەمووی دەبڕێ.

ڕامان: ئەگەر شاعیری کورد بە شێوەی گشتی (تاک و تەرای لێ دەرکەین) ڕوئیای نەبێ، ئایا زۆربەی ئەو تەجرەبانەی کە بە ناوی نوێخوازی دەخرێنە ڕوو ناکەونە ژێر پرسیارەوە؟

شاکەلی: من لە لای خۆمەوە دەمێکە ئەوانەم خستۆتە ژێر پرسیارەوە. بەشێکی زۆریان ئەو نموونانەی کە پێشکەشی دەکەن، پێم وا نییە لە ڕوئیای شیعرییەوە هاتبێ، بەڵکە لە لاساییکردنەوەی نموونەکانی دەوروپشتمانەوە، ئەویش نەک بە قووڵی، بەڵکە بە سادەیی. بەشێکی زۆری شاعیر و نووسەر و چیرۆکنووسانی کوردستان ڕێکوپێک لاسایی شیعری پلەدوو یان پلەسێی فارسی و عەرەبی دەکەنەوە، سەرچاوەی خوێنەواری و ڕۆشنبیریی ئەوان ئەو شتانەن کە لە زمانی دووەم و سێیەمەوە دەکرێنە عەرەبی و فارسی و ئەوانیش بە زمانێکی نیوەناتەواو دەیخوێننەوە و باشیشی لێ تێناگەن. ئەمە نەک تەنیا لە نموونەی داهێنانەکاندا، واتە لە شیعر و چیرۆکدا، بەڵکە لە لێکۆڵینەوەکانیشدا هەستی پێ دەکرێ. با لێرەدا نموونەیەکتان بۆ باس بکەم. لەم ساڵانەی دواییدا مەسەلەی بونیادگەری بووەتە یەکێک لەو دیاردانەی کە زۆر باس دەکرێ. من ناڵێم هەموو ئەو شتانەم خوێندوونەتەوە، بەڵام ئاگام لە بەشێکی باشی هەیە. بە حوکمی ئەوەیش کە دەبێ من شارەزاییم هەبێ لە تیۆرییە ئەدەبییەکاندا، ئەوەندەی بتوانم تیۆرییە ئەدەبییەکانی ئەوروپا دەخوێنمەوە، بە زمانێک دەیخوێنمەوە ئەگەر ئەسڵییەکەیش نەبێ ئەوا لێیەوە نزیکە، مەبەستم ئینگلیزییە کە پێی دەخوێنمەوە یان هەندێ جاریش بە سوێدی. ئەو بونیادگەرییەی کە من دەیناسم و تێی گەیشتووم لەگەڵ ئەوەی کە لە کوردستان باس دەکرێ دوو شتی جیاوازن. گۆڤاری (ڕەهەند) یەکێکە لەو نموونە خراپانەی کە نەیتوانیوە وێنەیەکی ڕاستەقینە لە بارەی ستراکچراليزم و لە بارەی تیۆرییە تازەکانی ئەدەبەوە پیشان بدات، زۆربەی ئەو شتانەی کە لە ڕەهەندا دەنووسرێن یان ئەو

خەڵکانەی کە نزیکی ڕەهەندن دەینووسن، دیسان وەک لاساییکردنەوەی نووسەرانی فارس و عەرەب دەیبینم، نەک وەک داهێنانێک یان تێگەیشتنی قووڵی ئەو تیۆرییە ئەدەبییانە.

ڕامان: کەواتە سیمۆلۆژیا ـ زانستی دەلالەت ـ چیی پێیە بۆ ئێمەی بکات و بتوانین سوودی لێ وەر بگرین، یان کێ ئەمە بکات؟!

شاکەلی: سیمۆلۆژیا وەک هەر زانستێکی تر دەکرێ سوودی لێ وەر بگیردرێ و بخرێتە خزمەتی هونەر و داهێنانەوە.

ڕامان: گرووپێ هەن دەستی لێ دەدەن و بە خراپییش دەیکەن؟

شاکەلی: ئەوە یەکێکە لە دیاردە هەرە خراپەکانی ئەدەبی کوردی؛ زۆربەی ئەوانەی ئەو باسانە دەکەن، من ناتوانم بڵێم هەموویان، چونکە هەموویان ناناسم، کە شتەکانیان دەخوێنمەوە یەکسەر تێدەگەم کە ئەم کابرایە بە ڕاستی نییە، چونکە ئەو کەرەسەیەی نییە بیگەیەنێتە تێگەیشتنێکی قووڵ، کەرەسە لێرەدا زمانە، دیارە ئەویش بەش ناکات چونکە شارەزابوون لە کولتووری میللەتانێک و لە شارستانەتییەک و تیۆرییە ئەدەبییەکانی ئەم سەردەمە تەنیا زمانەکەیش بزانی بەش ناکات!
تێکەڵبوون لەگەڵ ئەو ژانرە ئەدەبییە پێویستییەکە. کابرایەک لە کوێرەدێیەک یان شارێکی عێراق دانیشتبێ و نەتوانێ حەفتانە و ڕۆژانە بکەوێتە دوای ئەو گفتوگۆ فیکرییانەی کە لە ئەورووپا دەنووسرێن، چۆن دەتوانێ بڵێ شارەزاییم لێی هەیە و لێی ئاگادارم. کۆڵەوارییش لە زماندا یەکێکە لە دەردەکان، دەکرێ سوود لە زۆربەی تیۆرییە ئەدەبییەکان بۆ لێکۆڵینەوە وەربگیردرێ، بەڵام سوودوەرگرتن خۆیشی هونەرێکە، بنەما و ڕێگەی خۆی هەیە.
ڕامان: لەو قسانەی ئێوە چ لە بواری شیعر و چیرۆک، چ لە بواری لێکۆڵینەوە و ڕەخنە، تووشی جۆرێک لە بێئومێدی بوون، پێت وایە بەشێک لەوانەی کە موتابەعەی دەکەی لە شیعر و چیرۆک و لێکۆڵینەوە هیچ نموونەیەکی گەشت لەناو گەنجەکاندا لە بەرچاو نییە کە ئومێدێکی لێ بکرێ؟

شاکەلی: من پێم ناخۆشە ئەنجامی گفتوگۆکانمان وێنەیەکی وا بدات کە بڵێی ئەدەبی کوردی هیچی تێدا نییە و ئەو نموونانەی کە هەن هیچیان سەرکەوتوو نین. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە بەداخەوە من لەناو چوارچێوەی فەرهەنگ و ڕۆشنبیریی کوردیدا نموونەی ڕووناک یەکجار کەم دەبینم، ڕەنگە تاکە تێکستێ لێرە و تێکستێ لەوێ بەرچاو بکەون، نایشتوانم بە تاکە تێکستێ دڵم ئاو بخواتەوە و بڵێم (کل شيء بخير، على ما يرام). من مەسەلەکە وا نابینم. فەرهەنگی میللەتێ بە تاکەکەس پێش ناکەوێ،

مەسەلەی شارستانەتی پێوەندیی ڕاستەوخۆی بە مێژوو و تێپەڕبوونی زەمانەوە هەیە، بە تەجرەبەی ماددی و ڕۆحیی میللەتێکەوە هەیە، ئێمە لەو بوارەدا کۆڵ و دواکەوتووین، فەرهەنگمان فەرهەنگێکی دواکەوتووە، دەبێ پێی لێ بنێین و نموونەی گەشمان یەکجار کەمە. هەرگیز نابێ ئەمە بە بێئومێدی وەربگرین، خۆیشم بەو مانایە لێی تێنەگەیشتووم، بەڵکە دەبێ ئێمە خۆمان نەخەڵەتێنین. دەبێ لە پێناوی گەیشتن بە شتی باشتر هەنگاو بنێین و پێ لە ناتەواوی و کەم و کووڕییەکانی خۆمان بنێین کە فەرهەنگی ئێمە فەرهەنگی میللەتێکی پاشکەوتووە.

ڕامان: ئەوانەی لە بواری داهێناندا ئیش دەکەن ناتوانن بەجوانی هاوکێشەی ڕەسەنایەتی و هاوچەرخێتی تێکەڵی یەکتر بکەن؟

شاکەلی: گەلێ جار ئێمە گفتوگۆی ئەم شتانەمان کردووە چ لە ڕابردوودا یان ئێستا. ڕەسەنایەتی و مۆدێرنیستی دوو شتی دژ بە یەک نین، بەڵام بەستنەوەی ئەم دوو شتە بە خەڵکی ئاسایی ناکرێ، ڕەنگە لە ژیانی ڕۆژانەدا کابرا بتوانێ گونجاندنێ بدۆزێتەوە لە نێوان ئەو شتانەدا، بەڵام بۆ هونەرمەند کارێکی ئاسان نییە. پێم وایە چەند مەرجێ پێویستە تا ڕەسەنایەتیی خۆیشی بپارێزێ و پێ بە پێی مۆدێرنەتیی ئەمڕۆیش هەنگاو بنێ. ڕۆشنبیری و خۆپێگەیاندنی قووڵ زۆر گرنگە، خۆناسین مەسەلەیەکی گرنگە، ئایا ئەم مەرجانە لای چەند هونەرمەند و نووسەری کورد بە دی دەکەی؟
ڕامان: دیسان لەمەش ڕەشبینی؟

شاکەلی: بەداخەوە دەبێ بڵێم: بەڵی ڕەشبینم.

ڕامان: هەندێ شاعیری ئەمڕۆ بە ڕۆح و شێوازی کلاسیک دەنووسن، تۆ پێت وایە ئەمانە هیچ بیانووی هونەرییان مابێ بۆ ئەوەی لەسەر ئەو جۆرە نووسینانە بەردەوام بن؟

شاکەلی: ئەگەر مەبەست لە شێوەی کلاسیک ئەوەیە قەسیدە بە وەزن و قافییەی جاران بنووسێت، پێم وا نییە تەبریری ڕۆحی و ئێستێتیکی مابێ بەو شکڵە بنووسێت. دیارە ئەگەر هونەرمەندێ بیەوێ تەجرەبە شیعرییەکەی خۆی لەو شکڵەدا جوانتر دابڕێژێ دژی ئەوە نیم.

ڕامان: بۆ نموونە مامۆستا (هێمن)ی ڕەحمەتی دەبینی شیعرەکانی دەخوێنرێتەوە و جەماوەرێکی بەرفراوانی لە کوردستان هەیە، چ بیانوویەک بوو، قەیناکا کەوتە تەمەنەوە و نەیدەتوانی شتی تازە بنووسێ، بەڵام تا ئێستا ڕێچکەی هێمن لە کوردستان هەر ماوە، موبەڕیر بۆ ئەمە چییە؟

شاکەلی: پێم خۆش نییە ناوی کەس بێنم، بەڵام کە ناوی مامۆستا (هێمن) دێنن دەبێ شتێک ڕوون بکەمەوە. پێشەکی بە قەولی ئێرانییان من ئیرادەت و ئیخلاسی زۆرم بۆ مامۆستا هێمن هەیە، بەڵام ئەگەر من بە چاوێکی هونەریی تەواوەوە تەماشای مامۆستا هێمن بکەم، بە شاعیرێکی باشی نازانم، بە شاعیرێکی گەورەیشی نازانم. پێم وایە لەناو هەموو دیوانەکانی مامۆستا هێمندا (من ئەم قسەیەم جارێکی تر بە نووسینیش نووسیوە)، ڕەنگە بتوانین دە شیعر هەڵبژێرین و بڵێین شیعری چاکن. بەشێکی زۆری شیعرەکانی مامۆستا هێمن سیاسین و تەقلیدین و شیعرێکن لایەنی داهێنانیان یەکجار کەمە و زمانێکی زۆر سنووردارییان تێدا بە کار هێنراوە، لە میتافۆردا هەمیشە دەچێتەوە سەر میتافۆری شاعیرە فارسەکان و شتێکی تازەی ئەوتۆی نەخستۆتە سەری. بەڵام دیسانیش ئەوە دەڵێمەوە مەبەستم کەمڕێزی نییە بەرانبەر مامۆستا هێمن. ڕەنگە جێگای سەرنجدان بێ کە لەناو شیعرەکانی مامۆستا هێمندا یەکێکیان، کە ناڵەی جودایییە، من بە شیعرێکی چاک و سەرکەوتووی دەزانم، ئەگەرچی لە قاڵبێکی تەقلیدییشدا نووسراوە. خۆشبەختانە من ئەو شیعرەم بە هاوکاریی ڕۆژهەڵاتناسێکی ناسراوی سوێدی تەرجەمەی زمانی سوێدی کردووە و ساڵانێکە بڵاو کراوەتەوە. مامۆستایان (هێمن) و (هەژار) بێگومان شاعیر و کوردیزان بوون، بەڵام شاعیری گەورە نەبوون.

ڕامان: لەناو جیهانی نوێخوازیدا دەقی وا نەمرمان هەیە کە لە ڕوومان بێ بیخەینە سەر زمانی بێگانە؟

شاکەلی: ئێمە هەندێ جار گرێی ئەورووپامان لا هەیە، پێمان وایە هەرچی دەخەینە بازاڕ و پێشەنگای ئەورووپاوە دەبێ لەو شتە گرنگانە بێ کە ئەورووپایی پێی خۆش بێ. بازاڕی ئەورووپا ئەوە نییە کە ئێمە تێی گەیشتووین، ئەورووپا و ڕۆشنبیری ئەمڕۆ لە ئەورووپا پێوەندیی زۆری بە ماسمیدیاوە و بە دەستگاکانی ڕاگەیاندنەوە هەیە، دیارە ڕاگەیاندنیش تا ڕادەیەکی زۆر بووەتە کەناڵی دەربڕینی سیاسی لە ئەورووپا، بەرژەوەندیی سیاسی لە کوێ بێ، دەستگاکانیش ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە خزمەتی ئەو سیاسەتەدان. ئەم بازاڕە دیارە کۆمەڵێ هەلومەرجی دروست کردووە بۆ ئەوەی بەرهەم بگاتە ئەوێ و بڵاو بکرێتەوە. کۆمەڵێ تەگەرە و کۆمەڵێ فیلتەری دروست کردووە ناوی لێ ناوە پێوەری ئەدەبی و هونەری. کە ئەدەبی کوردی ناگاتە بازاڕی جیهانی، ئەمە پێوەندیی بە کۆڵەواریی تێکستەکە خۆیەوە نییە. من باسی دواکەوتوویی تێکست و فەرهەنگی کوردیم کرد، بەڵام هاوکات دەبێ ئەوەیش عەرز بکەم کە هەر لای ئەورووپییەکان هەندێ جار ئەدەبیاتی وا تەرجەمەی زمانەکانی ئەورووپا دەکرێ کە زۆر لە ئەدەبی کوردی دواکەوتووترە، بەڵام بۆ دەیکەن؟ چونکە لە ڕووی سیاسییەوە پێویستیان پێیەتی.
هەر لەم ساڵانەدا (تەسلیمە نەسرین)ێکیان دروست کردووە کە خەڵکی بەنگلادیشە. ئەم خانمە لە سوێد دەژی. من شەخسی نایناسم، بەڵام هەندێ دۆستم هەیە دەیبینن و دەیناسن. تەسلیمە بە دەمی خۆی

دەڵێ من نووسەر نیم و هیچ پێوەندیم بە دنیای نووسینەوە نییە و بۆ خۆم هەندێ شتم نووسیوە، بەڵام لەبەر ئەوەی تەسلیمە نەسرین کەرەسەیەکی باشە بۆ پروپاگەندەیەکی دیاریکراو دژ بە ئایدۆلۆژیایەکی دیاریکراو، ماسمیدیای ڕۆژئاوا بە شێوەیەکی زۆر نارەوا و ناشیرین بۆ گەیاندنی پەیامی سیاسی بە کاری دەهێنێ، ئەمە نموونەیەکە.

ڕامان: ئەی دیواری زمان ڕێگرێ نییە لەبەردەم بەرهەمی کوردی کە نەگاتە کەناڵەکانی جیهان، بەتایبەتی نەزانینی زمانە زیندووەکانی ئەوروپی چ لە لای خۆمان چ لە لای ئەوانەوە؟

شاکەلی: لەم چەند ساڵەی دواییدا ئێمە کۆمەڵە خەڵکێکمان هەیە کە لە ئەوروپا دەژین و دەشکرێ لەو ڕووەوە کاریان پێ بکرێ، بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە ئێمە هەموو ئاستەنگ و کۆسپەکانمان خستۆتە لاوە و تێیدا سەرکەوتووین، ئەمە ڕەنگە سەرەتایەکی باش بێ. لە وڵاتەکانی ئەوروپا لەو هەزاران و سەدان هەزار کوردەی لەوێ دەژین، خۆشبەختانە چەند کەسێک پەیدا بوون و هەن کە هەم شارەزاییی باشیان لە زمان و ئەدەبی کوردیدا هەیە و هەم دەسەڵاتێکیشیان بەسەر هەندێ زمانی ئەوروپیدا دەشکێت و دەتوانن ببنە پردێ بۆ گواستنەوەی داهێنانی مرۆڤی کورد بەرەو میللەتانی دیکە یان بە پێچەوانەوە. هەندێ شت کراوە، بەڵام لەو ئاستەدا نییە کە پێویستە هەبێ.

ڕامان: کە شیعرێ دەنووسیت پێش نووسینی سرووتی نووسینەوەی ئەو شیعرە لای تۆ چۆن دەست پێ دەکات، ئایا زۆر تەئەمول دەکەی یان زۆر بیر دەکەیتەوە، یان چۆن؟

شاکەلی: باوەڕ بفەرموون کە هەرگیز بە پلان شیعرم نەنووسیوە و نەموتووە سبەی شیعرێک لە بارەی فلانە شتەوە دەنووسم. ئێستا لە ئەوروپا شتێک زۆر سەرنجی ڕاکێشاوم. من لەوێ شاعیری ئەوروپایی دەناسم پێی وتووم ئێستا خەریکی نووسینی دیوانێکم لە بارەی فلان شتەوە. زۆرم پێ سەیرە کە شاعیر شتی وا بڵێ. من ناتوانم نەخشەدانان بۆ شیعر پێڕەو بکەم، بەڵام وا دیارە کەش و هەوایەک هەیە و تقووسێک هەیە کە شیعر دەخولقێنێ. لای من ئەمە حاڵەتێکی دەروونی و ڕۆحییە، بێ ئەوەی خۆم بمەوێ یان پلانی بۆ دابنێم، شیعر خۆی پەیدا دەبێ و ناچارم دەکات کە دەبێ بینووسم. ڕاستییەکەی من ناتوانم وەسفی ئەو کەشە و ئەو تەقسە بکەم کە دەبێتە هۆی خولقاندنی شیعر، بەڵام ڕەنگە بەشێکی لەناو شیعرەکاندا ئەگەر بۆی بگەڕێی بتوانی بیدۆزیتەوە. دیارە پاشخانی ماددی و ڕۆحی و ڕۆشنبیری هەمیشە بۆ پەیدابوونی شیعرێ کاریگەرە. ڕەنگە خوێندنەوەی هەندێ شت لە سەردەمێکدا ببێتە هۆی ئەوەی کە تۆ شیعرەکەت بەم جۆرە بنووسیت نەک بە شێوەیەکی تر. بیرکردنەوە لە مەسەلەیەکی سیاسی دیسان کاریگەریی هەیە، بەڵام تێگەیشتنی تەجرەبەیەک وەختێکی دەوێ بۆ ئەوەی بتوانی تۆ بە شێوەیەکی

هونەری دەربڕی. هەندێ نموونە دێنمەوە؛ لە ساڵی (١٩٧٦) بوو هەندێ هاوڕێ و دۆستی خۆشەویستم لە لایەن ڕژێمی عێراقەوە گیرابوون، یەکێک لەوانە کاک شەهابی شێخ نووری بوو. من بۆ گرتنەکەی شیعرێکم نووسی بە ناوی (دەنگتان)، بەڵام هەر ئەو هاوڕێیانە سێ کەسیان هەڵواسران و لە سێدارە دران. من بۆ کوشتنەکەیان نەمتوانی هیچ بنووسم، کەچی گرتنەکەیان هەژاندنێکی سەیر بوو بۆ من، تەجرەبەیەک بوو توانیم ئەو شیعرە بنووسم. بۆ (هەڵەبجە)یش دیسان ئەو تەجرەبەیە دووبارە بووەوە؛ سەرەتای کارەساتەکە کەس نەما لەسەر هەڵەبجە نەنووسێ، من هیچم نەنووسی، نەمدەتوانی بینووسم، تا ساڵ و نیوێ ئەوجا توانیم شتێکم لا گەڵاڵە بێ و تەعبیری هونەریی لێ بکەم، ئەگەرچی تەنیا یەک وشەی هەڵەبجەم لەو شیعرەدا بە کار هێناوە.

ڕامان: شتێکی تر هەیە پێوەندی بە ڕوئیای خۆتەوە هەیە بەرانبەر بە شیعر، زۆر کەس لەو فەوزای شیعرەی کە دەیبینین پێ دەچێ تا ئێستا نەزانن پێناسەی شیعر چییە، ئەو پێناسەیە لە لای تۆ چۆن دەکەوێتەوە؟

شاکەلی: گەلێ جار وەڵامی ئەم پرسیارەم داوەتەوە. ئەگەر لە ڕووی مێژووییەوە تەماشای پێناسەکانی شیعر بکەین، لە هەر سەردەمێکدا یەک، دوو، سێ یا ڕەنگە زیاتریش پێناسەی شیعر هەبووبن. بەڕاستی شاعیر ناتوانێ خۆی پێناسە بۆ شیعر دابنێ، ڕەخنەگران و تیۆریزانەکان دێن ئەو کارە دەکەن، کاتێک شاعیرێک شیعرێکی جوان دەنووسێ، ڕەخنەگرێ پێناسەیەک بۆ شیعرەکەی دادەنێ و قاڵبێکی بۆ دەدۆزێتەوە، من هیچ پێناسەیەکم بۆ شیعر نییە.

ڕامان: زۆر چێژ لە زمان وەردەگری... چۆن سەیری زمان دەکەی بە تایبەتی بواری سایکۆلۆژیا و زانستی زمان؟

شاکەلی: لەوەتەی چوومەتە ئەورووپا یەکێک لەو شتانەی کە زۆر چێژی لێ وەردەگرم و کاری لەسەر دەکەم، چ وەک کاری ڕۆژانە و چ وەک لێکۆڵینەوەی زانستی، مەسەلەی زمانە. ناسینی پێکهاتەی زمان خۆی، ستروکتوورەکەی، چێژی تایبەتی دەداتە کەسێ کە شارەزایی هەبێ. من چوار ساڵ لە زانستگەی بەغدا زمانی کوردیم خوێند، بەڵام بەڕاستی هیچی لێ تێنەگەیشتم، کەچی کە چوومەتە ئەورووپا و بە شێوەی زمانەوانیی تازە تەماشای ستروکتوور و پێکهاتەی زمانی کوردیم کردووە، زۆر شتی سەیرسەیرم تێدا دۆزیوەتەوە کە پێشتر هەرگیز هیچی لێ تێنەگەیشتبووم.
زمان و فیکر دوو چەمکی سەیرن و پێوەندییەکی قووڵیان بە یەکترەوە هەیە. لای ئەو خەڵکانەی کە فەرهەنگێکی دواکەوتوویان هەیە و زۆر بە پلەی شارستانەتیدا سەر نەکەوتوون، وشە بوعدێکی زۆر

ساکاری هەیە، کەچی وشە لای میللەتانی تر بوعدی زۆر جیاواز وەردەگرێ بەوەی کە وشە لێکسیکالییەکە، ئەوەی کە لە قامووسدا هەیە، مەعنا فەرهەنگییەکەی، بوعدی تازەیش وەردەگرێ. ئەمە پێوەندی بە ژیانی فیکریی میللەتانەوە هەیە. لای ئێمە ڕەنگە لە سەردەمێکی تایبەتدا و لەناو گرووپێکی تایبەتدا، مەبەستم سۆفییەکانە، زمان ئەو شەفافییەتەی وەرگرتووە و کۆمەڵێ بوعدی دیکەی پەیدا کردووە، بەڵام وەکوو تر و لەوە بترازێ زمان لای زۆربەی شاعیران و نووسەران یەک بوعد و لایەنی هەیە و بەداخەوە وای کردووە زمان بەرەو سادەیی و سەراوییبوون ببات. لای شاعیرە بەرزەکانی دنیا کۆمەڵە بوعدێ کە فیکر بووەتە هۆی خولقاندنی ئەو بوعدانە، بە ئاشکرا هەست پێ دەکەیت. دیارە نامەوێ مەسەلەی زمان و فیکر بە تەنیا ببەستمەوە بە شیعرەوە، بەڵکە زمان تەعبیرە لە شارستانەتیی میللەتێ بە هەموو لایەنەکانیەوە.

ڕامان: بە درێژایی تەمەنی ڕۆشنبیری و نووسینی خۆت چ کتێبێکی زانستی و فەلسەفی و ئەدەبی و فیکری کاری لەسەر فیکر و داهێنانت کردووە؟

شاکەلی: ڕاستییەکەی بۆ کەسێک کە (٣٠ ـ٤٠) ساڵێک بێ خەریکی خوێندنەوە بێ، دەستنیشانکردنی کتێبێک و چەند کتێبێک کارێکی ئاسان نییە و زۆریش زەحمەتە. ڕەنگە سەیر ئەوە بێ کە نەک لە سەرەتاوە، بەڵکە دواتر، درەنگێ، کۆمەڵێ کتێب هەژاندوومی و بەرەو ئەوەی بردووم هەوڵ بدەم لە هەندێ مەسائیل تێبگەم و بیریان لێ بکەمەوە.
کاتێ دەستم بەوە کرد شارەزایی لە تەسەووف و لە فیکردا بە گشتی پەیدا بکەم، کۆمەڵێ کتێب هەن زیاتر کاریان تێ کردووم و هەژاندوومیان و زیاتر لە مەسەلەکانی فەلسەفە و فیکریان نزیک خستوومەوە: بەرهەمەکانی نووسەری ئەڵمانی پرۆفیسۆر (ئانماری شیمەل) لەو کتێبانەن کە بەڕاستی کاریگەر بوون و پێم خۆش بوو. لەناویاندا کتێبێک کە لە هەموویان ناسراوترە (Mystical Dimensions of Islam) واتە (لایەنە عیرفانییەکانی ئیسلام) کە کتێبێکی نایابە و نەکراوەتە عەرەبی و نەیشمبیستووە کرابێتە فارسی. خۆزگە خۆم ڕۆژێ لە ڕۆژان کاتم بۆ دەڕەخسا و دەمکردە کوردی. هەڵبەتە لەو بوارەدا کتێب زۆرن، بەڵام ڕەنگە ئەگەر لە لێکۆڵینەوە دوور بکەوینەوە و باس لە کتێبی دیکە بکەین، من پێم وایە دیوانی (شەمسی تەبریزی) و دیوانی (حافز) لەو کتێبانەن کە پێم خۆشە چەندین جاری دیکەیش بیانخوێنمەوە.

ڕامان: ئەی لە چەمکی مێتۆلۆژیا و ئایینە کۆنەکاندا وشەی (شەیتان) چۆن دەکەوێتەوە و واتای چییە؟

شاکەلی: دیارە کە من بیر لە شەیتان دەکەمەوە ناتوانم لەو وێنە دینی و نەریتانەیەی پێی ڕاهاتووم زۆر دوور بکەومەوە. بە هۆی ئەوەوە کە من موسوڵمانم، لە کۆمەڵگەیەکی موسوڵماندا پەروەردە

کراوم وێنەیەکی تایبەتیشم لا دروست بووە. مەفهوومی (شەیتان) مەفهومێکە کە ڕاستەوخۆ لە هەندێ تێکستی قورئان و لە قسە ڕۆژانەکانی ئایینەوە وەرگیراوە، ڕاستییەکەی ئەوەیە من ئێستا زۆرجار بە شێوەیەکی دیکەیش بیر لە شەیتان دەکەمەوە، من بە پێویستی نازانم شەیتان مەخلووقێکی فیزیکی بێ کە لە هەموو کات و سەردەمێکدا حازر بێ و یەخەی ئەم و ئەو بگرێ و شەڕیان پێ بفرۆشێ. ڕەنگە شەیتان وای تەعبیر لێ بکرێ، ئەگەر بە زمانی تەسەووف باسی مەسەلەکە بکەم، شەیتان نەفسی مرۆڤ خۆیەتی. چونکە پێغەمبەر دەڵێ هەموو مرۆڤێ شەیتانی خۆی هەیە، وتیان ئەی تۆیش هەتە؟ وتی(بلی، ولکن اسلم شیطاني). ئەگەر ئەم حەدیسە ڕاست بێت، دەبێ بڵێین هەر لە سەرەتاوە وێنەی شەیتان، وێنەیەکی فرەلایەنەیە و بە شێوەی جیاواز نوێنراوە. کەواتە ئێمە هەرکەسێکمان شەیتانێک لە ناخماندایە، هەر وەک خوایەکیش لە ناخماندایە، ئەم خوا و شەیتانە هەمیشە لە شەڕدان. تۆ بەشێکی هەڵبژاردنی ئەوەت بە دەستەوەیە کە لایەنگری کامیان دەبیت و پێت خۆشە کامیان سەر بکەوێ. ئەمە بە ڕاستی کارێکی ڕۆژانە نییە کە تۆ بڕیار بدەی ئەمڕۆ پشتگیریی شەیتان دەکەم و سبەی پشتگیریی لایەنەکەی تر دەکەم؛ ئەمە پرۆسەیەکی دوورودرێژە لە ماوەی تەمەنی مرۆڤێکدا، بە تایبەتی ئەگەر تەکامولی ڕۆحیی لەگەڵدا بێ، دەگاتە ئەوەی شەیتانی خۆی ببەزێنێ. بەزاندنی شەیتان کارێکی ئاسان نییە، من پێم وایە لای سۆفییەکان لە هەموو شتێک باشتر تەعبیریان لێ کردووە. کاتێ نەفسیان بە سەگ و دڕندە شوبهاندووە، کاری تۆ ئەوەیە شەڕ لەگەڵ نەفسی خۆتدا بکەی. هەر لەو بارەیەوە جارێکیان پێغەمبەر کە لە شەڕ گەڕایەوە وتی: (عدنا من الجهاد الاصغر الى الجهاد الاكبر) وتیان مەبەستت چییە؟ وتی جیهادی نەفس. جیهادی نەفس ڕاستە و هەیە و پێم وایە هەموو کەسێ تەجرەبەیەکی لەو بوارەدا هەیە، جا ئیتر بچووک بێت یا فراوان و قووڵ، کە چەند دەتوانی شەڕی نەفسی خۆت بکەیت و چەند بەسەریدا سەر دەکەوی. یەکێ لەو شتانە کە سۆفییەک لەزەتی زۆر لێ وەردەگرێ ئەنجامی ئەو شەڕەیە لەگەڵ نەفسی خۆیدا.

هەر لە ئەدەبی کوردییشدا هەندێ جار شەیتان بە جۆرێک وێنەی گیراوە کە ڕەنگە لەگەڵ وێنە نەریتانەکەدا نەگونجابێت. شەیتان لە مەموزینی خانیدا نە ئەو هێزە گەورە و ترسناکەیە و نە زۆر دووریشە لە ئیرادە و ویستی خودا خۆیەوە. خانی ئەمەی زۆر بەڕاشکاوی نەوتووە، بەڵام تێگەیشتنیشی زۆر زەحمەت نییە.

ڕامان: ئەگەر وا بێ سۆفیگەرە کوردەکان توانیویانە لە مرۆڤی تەواو بە مەفهوومی نیتشە ـ بدوێن بۆ ئەوەی بگەنە خوا؟

شاکەلی: مەفهوومی (مرۆڤی کامڵ) لە پێش نیتشەوە لای سۆفییەکان هەبووە بە تایبەتی لای ئیبن عەرەبی و یەکێکە لە بناغە هەرە گرنگەکانی تیۆریی وحدة الوجود. ئەو کە باسی (مرۆڤی کامڵ) لە کتێبی (فصوص الحکم)دا دەکات، موحەممەد بە نموونەی (مرۆڤی کامڵ) دادەنێ.
مەفهوومی (مرۆڤی کامڵ) لای سۆفییەکانی ئیسلام و فەیلەسووفەکان دواتریش زۆر باسی لێ کراوە. کۆمەڵێ لە سۆفییە عەرەبەکان لە دوای ئیبن عەرەبی ئەو مەسەلەیەیان وروژاندووە بە گفتوگۆ و مامەڵە لەسەر کردن، لەوانە (عەبدولغەنی نابلسی) و خەڵکی دیکە. لای کورد تاکە کەسێ کە بە باشی گوزارشی لە (مرۆڤی کامڵ) کردووە مەلای جەزیرییە. لە شیعرەکانی مەلادا مەفهوومی (وحدة الوجود) و بناخە گرنگەکانی تیۆرییەکە وەک لای ئیبن عەرەبی دەبینرێن، هەن. پێم وا نییە حافزیش مامۆستای مەلای جەزیری بووبێ لە فیکردا. حافز لە ڕووی دەربڕین و لە ڕووی ئێستێتیکی و فۆرمەوە مامۆستای جەزیری بووە، بەڵام لە ڕووی فیکرەوە، بە پێچەوانەی تێگەیشتنی خەڵکەوە، من حافز بە شاعیرێکی سۆفی دانانێم. ڕەنگە هەوڵی جوانی هەبووبێ، بەڵام شاعیرێکی سۆفی نییە. ئەویش وەک نالیی خۆمان. لە شیعرەکانی نالییشدا بۆ گوزارەی سۆفێتی بگەڕێی هەیەتی، بەڵام نالی بە هیچ جۆرێ شاعیرێکی سۆفی نەبووە. لە بەر ئەوە (مەلای جزیری) لەو ڕووەوە بە تەواوی لە حافز جیاوازە. لە هەندێ میتافۆردا سوودی لە حافز و عەبدلڕەحمانی جامی وەرگرتووە. جامی هەم سۆفییە و هەم وەحدەت وجوودییە. تەنیا کەسێک لە کورددا کە تەعبیری لە تیۆریی(مرۆڤی کامڵ) کردبێ وەک بەشێک لە تیۆریی (وحدةالوجود) مەلای جەزیرییە.

ڕامان: جەزیری خۆی گەیشتۆتە ئەو تەکامولە؟

شاکەلی: بەڵێ. پێم وایە سۆفییەکی گەورەی کورد بوو کە نەک هەر تەجرەبەی ڕۆحی، بەڵکە بە تەعبیری هونەری لە تەجرەبەی سۆفییەتیی خۆی دواوە.

ڕامان: ئەگەر لایەنی دینیی مەحوی لاببەین، ناکەوێتە ئەو خانەیەی کە حسابێکی سۆفییانەی چاکی لەگەڵ بکرێ؟

شاکەلی: مەحوی سۆفییە، بەڵام پێم وا نییە بکرێ مەحوی لەگەڵ مەلای جەزیری بەراورد بکرێ. مەحوی ئەوەندەی جەزیری بنەما گرنگەکانی سۆفیزمی لە شیعرەکانیدا دەرنەبڕیوە. لەوەیش گرنگتر چەمکی (وحدة الوجود) لای مەحوی بەرچاو نییە.

ڕامان: ئەی پێت وا نییە مەحوی توانیبێتی زاراوەی سۆفییانە، کە زۆربەی زۆری عەرەبی و فارسییە، زیرەکانە بێنێتە ناو شیعری کوردی و چێژی کوردی هەر بۆ یەکەم جار ئەم هێنابێتی؟

شاکەلی: مەحوی ئەو کارەی کردووە، بەڵام یەکەم کەس نییە لە مێژوودا ئەو کارەی کردبێ، چونکە مەلای جەزیری زۆر لە مەحوی کۆنترە و ئەو کارەی بە کوردی کردووە. ئەگەر مەبەستت تەنیا کوردیی خوارووە، ئەوە شتێکی دیکەیە. مەحوی یەکێکە لەوانەی پێش خەڵکانی دیکە چەمکەکانی سۆفیزمی هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردییەوە. هاوکات (مەولەوی)یش ئەو کارەی کردووە کە لە مەحوی برێک بەتەمەنتر بووە.

ڕامان: لە بواری فیکردا پێت وایە ئەفسانە پێش پرۆسەی فەلسەفە و ئەقڵ کەوتبێ؟

شاکەلی: ئەگەر لە ڕووی مێژووییەوە لێکی بدەینەوە پێشی کەوتووە، بەڵام پێم وا نییە ئەو لێکۆڵینەوانەی کراون بەتەواوی ئەسبەقییەتی ئەفسانە و فەلسەفە و حیکمەت دەرببڕن و ڕوونی بکەنەوە. لەو ڕووەوە ناتوانم شتێک بڵێم چونکە کارم تێدا نەکردووە.

ڕامان: باشە دەڵێن ئەو لێکۆڵینەوانەی کە هەیە شارستانەتیی چینی زیاتر مۆرکی ئەقڵی وەرگرتووە وەک لەوەی مۆرکی ئەفسانەی وەرگرتبێ، کەچی شارستانەتیی سۆمەری نەگەیشتە ئەوە، هەر شارستانەتییەکی زەینی نەبوو بە شارستانییەتی ئەقڵانی.

شاکەلی: من مێژوونووس نیم تا بۆ سۆمەری و ئەوانە بگەڕێمەوە، یان بتوانم ڕوونی بکەمەوە. ڕەنگە کەم تا کورتێ شارەزاییم لەو مەسەلانەدا هەبێت. چینییەکان شارستانەتییەکەیان نەکوژاوەتەوە و تا ئێستا بەردەوامە، لەبەر ئەوە کولتووری ئەقڵی و فیکری و زەینیی چینییەکان تا ئەمڕۆ ماوەتەوە و لەبەر ئەوەیشە ئەمڕۆ خەڵک دەتوانێ باسی بکات، بەڵام هی سۆمەری و ئەکەدی و ئاشوورییەکان شارستانەتییەکن لە ماوەیەکی دیاریکراودا کوژاونەتەوە و ئەوەی بۆ ئێمە ماوەتەوە ڕەنگە لە هەزار یەکی ئەوانە بێ کە فەوتاون. ئێمە وێنەیەکی تەواومان لەبارەی ئەو شارستانەتییەوە نییە.

ڕامان: لە بەردەم حەللاجدا چ هەڵوێستێک دەکەی؟

شاکەلی: یەکێکە لە کەسێتییە هەرە سەرنجڕاکێشەکانی ژیانی تەسەوف و ڕۆحی و فیکری لە ئیسلامدا. هیچ گومان لەوەدا نییە کە حەللاج سۆفییەکی زۆر گەورەیە، هیچ گومان لەوەیشدا نییە کە هونەرمەندێکی گەورەیە و یاخییەکی زۆر گەورەیشە، بەڵام ناکرێ لە چوارچێوەی ئەو تەسەووفەیشدا تەماشای بکەین کە دەکرێ پێی بڵێین تەسەووفی ئەقڵانی. حەللاج زیاتر موغامیرێکی سۆفییە، هەر

ئەوەیش بووە هۆی مەرگی. لە (شبلی)یان پرسی: بۆچی حەللاج لە سێدارە درا؟ وتی: لەبەر ئەوەی نهێنییەکەی ئاشکرا کرد، خەتای خۆی بوو.

ڕامان: تۆ پێت وایە (ماسینیۆن) توانیویەتی حەقی حەللاج بدات؟

شاکەلی: ئەویش وەک زۆربەی ڕۆژهەڵاتناسەکانی ئەوروپا هەوڵی داوە حەللاج و هەموو دیاردەکانی تری جیهانی ئیسلامی لە تەسەووفدا بناسێت، بەڵام بەداخەوە نە ماسینیۆن و نە کۆربێن و نە خەڵکی دیکەیش، کە لەبارەی ڕۆژهەڵات و ئیسلامەوە دەنووسن، لەو گرێی ئەوروپاییە بەرانبەر ڕۆژهەڵات ڕزگاریان نەبووە؛ هەمیشە لەناو دێڕەکاندا تۆ هەست بەو گرێیە هەر دەکەیت.

ڕامان: سەرەتاکانی سەرهەڵدانی سۆفیزم لە کوردستان لە کوێوە دەستنیشان دەکەیت؟

شاکەلی: سۆفیزم دەبێ بە دوو شێوە تەماشای بکەین. یەکەمیان ئەوەیە کە سۆفیزم لە ئەسڵدا کە دەستی پێ کردووە بەشداریی کورد لەوەدا چەند بووە، لەو ڕووەوە، لەبەرئەوەی ماوەیەکە خەریکی لێکۆڵینەوەم لە بارەی کورد و مێژووی بیرەوە هەندێ ڕاستیی باشم دەست کەوتووە.
بۆ نموونە تەریقەتێکی وەک ـ ڕیفاعی ـ کە تەریقەتێکە بە هیچ جۆرێ کوردی نییە، لەناو کوردا نییە، چونکە عەرەبییە و زیاتر لە خوارووی عێراق و هەندێ دەوڵەتی دەوروبەری عێراقدا برەوی پەیدا کردووە، کەچی یەکێک لە دامەزرێنەرانی ئەو تەریقەتە (ابو الوفا تاج العارفین)ی کورد بووە و پێشتر، پێش ئەوەی ببێتە سۆفی، جەردە بووە و پاشان گەیشتووەتە جیهانی تەسەووف و بووەتە یەکێک لە ڕێبەرانی تەریقەتی ڕیفاعی. هەڵبەتە لە تەریقەتی خواجەگاندا، کە پێشینەی تەریقەتی نەقشبەندییە، کۆمەڵە کوردێ دەوریان لە پێگەیاندنی تەریقەتەکە و پێشخستنیدا هەبووە. ئەوەی لە کوردستاندا برەوی هەبووە تەریقەتی قادری و تەریقەتی نەقشبەندییە، قادری پێش نەقشبەندییە، بەڵام قادری لە ڕووی فکرەوە ئەوەندەی تەریقەتی نەقشبەندی کاریگەریی لەسەر فەرهەنگی کورد و مرۆڤی کورد نەبووە.
تەریقەتی نەقشبەندی ئەو تەریقەتەیە کە بەتەواوی مۆری خۆی ناوە بە زۆر لایەنی ژیانمانەوە. نەقشبەندی بە دوو شەپۆل هاتۆتە کوردستانەوە، شەپۆلێکیان مەلا عەبدوڵڵای ئیلاهی لە سەدەی پانزەدا لە ڕێگای خواریزمەوە و لە ڕێگەی خەلیفەکانی شاهی نەقشبەندەوە لە ئاسیای ناوەڕاستەوە هێناویەتی بۆ تورکیای عوسمانی و لەوێوە گەیشتۆتە کوردستانیش.
شەپۆلی دووەم بە هۆی مەولانا خالیدی شارەزوورییەوە لە سەدەی نۆزدەیەمدا گەیشتووەتە کوردستان. ئەمەیان زۆر کاریگەرتر بووە لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا. زۆربەی ئەو ئەدەبیاتەی کە هیی

تەریقەت و تەسەووفە بە هۆی مەولانا خالیدەوە پەیدا بووە. مەلای جەزیری و ئەحمەدی خانی لەوانە نین، چونکە ئەوان پێش مەولانای شارەزووری ژیاون و سەر بەو لقەی نەقشبەندین کە لە تورکیای عوسمانیدا بە هۆی مەلا ئیلاهی و کەسانی دیکەوە گەیشتووەتە کوردستان.
دیارە مەلای جەزیری لە سەردەمێکدا ژیاوە کە ئیمامی سرهندی لەو سەردەمەدا ژیاوە (شێخ ئەحمەدی فاورووقی سرهندی) کە پێی دەوترێ "مجدد الالف الثاني" نوێکەرەوەی ئیسلامە لە هەزارەی دووەمدا. تیۆریی (یەکێتیی شهوود) کە بەرپەرچدانەوەیەکی فیکری بوو بۆ تیۆریی (وحدة الوجود)، بە بەرهەمی فکری سرهندی دادەنرێت. بەڵام تیۆرییەکەی سرهندی لە وەختی مەلای جەزیریدا نەگەیشتبووە کوردستان، لەبەر ئەوە ناکرێ مەلای جەزیری ئاشنایەتیی لەگەڵ تیۆریی (وحدة الشهود)دا هەبووبێ. تەسەووف بەو مانایە لە ماوەی (٥٠٠ ـ٦٠٠) ساڵی ڕابردوودا لە کوردستان هەبووە، بەڵام ئەو شەپۆلەیان کە بەتەواوی کوردستان و ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی داگیر کرد، ئەو شەپۆلەی نەقشبەندی موجەددیدی بوو کە دواتر مەولانا خالید بوو بە نیشانە و ئاڵاهەڵگری.

ڕامان: زۆر کەس لە باسکردنی تەریقەتی قادری و نەقشبەندی تەفسیری سیاسیی بۆ دەدۆزنەوە و ململانێی ناخۆش دەبەنەوە بۆ سەر ئەو تەریقەتانە، تۆ وەک ڕووناکبیرێ پێت وایە ئەو تەریقەتانە چەند پێوەندیی بەو مەسەلە سیاسییانەوە هەیە کە بە زۆر دەخرێتە ناو ئەو قاڵبەوە؟

شاکەلی: خۆشبەختانە لەم سەردانەمدا سەمینارم لەبارەی ئەو بابەتەوە هەیە: کورد و مێژووی بیر. ڕاستییەکەی لە سەرەتادا دوای هاتنەوەی مەولانا خالید ناکۆکییەک لەنێوان ئەو دوو تەریقەتەدا هەبوو، بەڵام ناکۆکییەکە زۆر درێژەی نەکێشا، لە ماوەی ژیانی مەولانا خۆیدا یەکالا کرایەوە و خرایە لاوە. لە ڕووی فۆرم و شکڵەوە ڕەنگە هەندێ جیاوازی لە نێوان ئەو دوو تەریقەتەدا هەبووبن و تا ئێستایش هەبن، بەڵام وەچەکانی دوای مەولانا ئەوەندە نزیک بوونەوە لە تەریقەتی قادری کە تەنانەت شێوەی زیکر لە تەریقەتی نەقشبەندی کە (زیکری خەفی)ی پێ دەوترێ و لە تەریقەتی قادریدا (زیکری جەهر)ی پێ دەوترێ، لە سەردەمی شێخی سیراجوددینی یەکەمدا و لە سەردەمی شێخ عومەری زیائەددینی کوڕیدا، زیکری جەهر وەک بەشێک هێنرایە ناو تەریقەتی نەقشبەندییەوە. ئەمە تازەکردنەوە بوو لە نەقشبەندیدا. مەولانا خۆی ئەوەی نەکردبوو، کەچی شێخ عومەری زیائەددینی بیارە ئەو شێوە زیکرەی هێنایە ناو تەریقەتی نەقشبەندییەوە. ئەم نموونەیە بۆ ئەوە دەهێنمەوە بڵێم ئەو ناکۆکی و دووبەرەکییەی گوایە لە نێوان ئەو دوو تەریقەتەدا هەبوون، من بە ڕاستی نازانم. ئەگەر هەشبووبێ ناکۆکییەکی فۆرمێلە و زیاتر لە ڕووی شێوەی هەست و نەستی سۆفیانەوەیە، نەک لە ناوەڕۆکدا دژ بە یەک بن، چونکە هەردووکیان یەک پەیامیان پێیە. زۆر لە ڕۆژهەڵاتناسانی ئەورووپا مەسەلەی ناکۆکیی ناوخۆی کوردستان دەبەستنەوە بە مەسەلەی تەریقەتی قادری و نەقشبەندییەوە و وای

تەفسیر دەکەن. ئەمە ڕاست نییە، ئەمە بەشێکە لەو یارییە ناشیرینەی ڕۆژهەڵاتناسان و ئەوروپییەکان بەرانبەر بە کورد و میللەتانی ڕۆژهەڵات بە کاری دەهێنن.

ڕامان: هەندێ سەرچاوە دەڵێن گوایە مەولانای گەورەی سۆفی پرۆژەی سیاسیی هەبووە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی؟

شاکەلی: بڕێک کارم لە بارەی مەولاناوە کردووە و تا ڕادەیەک شارەزاییم لە سەردەمی مەولانا و نووسینەکانی و ژیانی ئەودا هەیە. خەڵکی تر هەیە کە کاری باشتری کردووە. دەتوانم لەو ڕووەوە باسی پرۆفیسۆر ـ حامید ئەلگەر ـ بکەم کە سێ ساڵ لەمەوبەر، سێ چوار ڕۆژێ لە کۆنگرەیەکدا لە ئەستەمبووڵ پێکەوە بووین، باسی ئەوەی بۆ کردم کە کتێبێکی گەورەی بە ئینگلیزی لەسەر مەولانا خالید بە دەستەوەیە و دەبێ لەم ساڵانەدا بڵاو ببێتەوە. ئەوەی کە مەولانا هەستی سیاسی و پلانی سیاسیی لە مێشکدا هەبووبێ، دیارە ئەگەر لە ڕووی تەسەووفەوە تەماشای بکەی ڕەنگە نەگونجێ. لە لایەکی ترەوە مەولانا هەستێکی زۆر وردی هەبووە بەرانبەر ناوچەکە و لە زۆربەی نامەکانیدا وەک سیاسییەک بیر دەکاتەوە. لە نووسینیشدا باسی ئەوەم کردووە، کاتێ کە مەولانا قسە دەکات، نامە دەنووسێت، تۆ وا هەست دەکەیت پاشایەکە، نەک ڕێبەرێکی تەسەووف. بە دووری نازانم هەستی سیاسیی هەبووبێ و دوو سێ نموونەی بچکۆلەیش کە ببنە پاڵپشتی ئەم بۆچوونە لە بەردەستدان. بۆ نموونە مەولانا کە ساڵی ١٨٢٢ دەگاتە شام و یەکەم نامە بۆ خەلیفەکانی خۆی لە بەغدا دەنێرێ، باسی ژیانی خۆی دەکات و دەردەکەوێ کە یەکسەر نوێنەری خۆی بۆ شەش ناوچەی ڕۆژهەڵات داناوە و هەر شەشیان کورد بوون. دیارە باوەڕی زیاتری بە نوێنەرە کوردەکان هەبووە. یەکێک لە نوێنەرەکانی مەولانا، شێخ مەحموود سووسەییە و ئەم نوێنەرەی مەولانا پێوەندییەکی زۆر بچکۆلە لەگەڵ سوڵتانی عوسمانی پەیدا دەکات، ئەگەر بە لێکدانەوەی ئەمڕۆ باسی بکەین، سوڵتانی عوسمانی دەیەوێ (شێخ مەحموودی سووسێ) بکڕێ و بە لای خۆیدا ڕایکێشێ. مەلانا یەکسەر لە تەریقەت دەریدەکات و نامەیش بۆ هەموو خەلیفە و موریدەکانی دەنووسێ و دەڵێ (سووسیمان لە تەریقەت دەرکرد و جارێکی تر بۆی نییە بگەڕێتەوە ناو تەریقەت).

ڕامان: ئەی پێوەندیی لەگەڵ (شەریکەی هیندستان)، چۆنە؟

شاکەلی: ئەوە یەکێکە لەو قسە هەڵبەستراوە ناشیرینانەی بەرانبەر مەولانا دەکرێ. مەولانا زۆر لەوە گەورەترە بەو شێوەیە باس بکرێ. ئەوە سووکایەتیکردنە نەک بە مەولانا بەڵکە بە کورد و مێژووی کوردستان. نووسەرێکی ڕووسی دەناسم بە شەخسی کە ناوی ـ ئەکیمۆشکین ـە ، لە زانستگەی پێترۆگراد

مامۆستایە ـ من ڕووسی ناخوێنمەوە، بەڵام دۆستێکم، کە ڕووسی دەزانێ، وتی ئەکیمۆشکین کتێبێکی لەبارەی تەسەوفەوە لە ئینگلیزییەوە کردووەتە ڕووسی، بەڵام سەرەڕای تەرجومەکە کۆمەڵێک پەراوێز و لێکدانەوەیشی لێ زیاد کردووە و پێشەکیی بۆ نووسیوە. لەو پێشەکییەدا، ئەو دۆستەم بۆی باس کردم، کە ئەکیمۆشکین باسی مەولانا دەکات، زۆر جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە مەولانا هەستی کوردایەتیی هەبووە و بیری لە دامەزراندنی دەوڵەت بۆ کورد کردۆتەوە؛ ئەکیمۆشکین ئەوەی باس کردووە، من لەبەر ئەوەی ڕووسی ناخوێنمەوە، خۆم ڕایەکەی (ئەکیمۆشکین)م نەخوێندۆتەوە، بەڵام دۆستەکەم، کە بڕوام بە قسەکەی هەیە، ئەوەی بۆ باس کردم.

ڕامان: ئێستا وەک کەسێ بایەخ بە سۆفییەت بدا، پێت وایە بونیادی ئەقڵی کوردی لەناو سۆفیزمدا بخوێنیتەوە

شاکەلی: ئەگەر ئێمە بۆ بونیادی ئەقڵی کوردی بگەڕێین بەداخەوە دەبێ پەنا ببەینە بەر چەند شتێ، یەکێ لەوانە تێکستە، بەتایبەت تێکستی ڕۆحی و دینی، کە بەشێکیان لە چوارچێوەی سروود و تقووسی دینی و تێکستی شیعری و هونەریدایە، بەڵام بەشێکیش لە پراکتیکی ڕۆژانەدا بۆمان ماوەتەوە. من پێم وایە ئەگەر بۆ بونیاد و ڕەگ و ڕیشەکانی ئەقڵی کوردی بگەڕێینەوە بەشێکی هەرە زۆری، لە (٩٠%)ی، لە سۆفیزمدا دەبینینەوە. بەشێکی تری ئەوەیە کە خەڵک دەیبەستنەوە بە لایەنەکانی وەک پەندی پێشینان و شتی فۆلکلۆری، کە من بەسەرچاوەی فیکر و عەقڵ تەماشایان ناکەم و ناتوانم بەو جیدییەتە بیریان لێ بکەمەوە. ڕەنگە دەربڕینی ساکار و ڕۆژانە بێ یان حیکمەتی ڕۆژانە و دەربڕینی ئەزموونی پیاوێکی دنیادیتوو بێ، بەڵام ناکرێ وەک تەجرەبەی فیکری و فەلسەفی تەماشای ئەوانە بکەی. لەبەر ئەوە بونیادی ئەقڵی کوردی وەک سەرچاوە لە سۆفیزمدا دەدۆزینەوە. دیارە پاشخانی سیاسی دەورێکی زۆری لە شکڵپێدانی ئەمڕۆی کۆمەڵگەی کوردەواریدا بینیوە، ئەگەر ئێمە سیاسەت ببەستینەوە بە فیکرەوە و جەمسەرێکی تری سیاسەت ببەستینەوە بە گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکانەوە. دیسان سۆفیزم، بەتایبەت نەقشەبەندی، دەوری گەورەی بینیوە. ئێمە ئەگەر باسی ڕاپەڕینی کورد دژی زوڵم و زۆرداری بکەین یان تەعبیرێکی سیاسییانە لە هەلومەرجی کۆمەڵایەتیی کورد بکەین لە نەقشبەندیدا دەیدۆزینەوە؛ سێ ڕێبەری گەورەی ئەم چەرخەی ئێمە کە سەرکردایەتیی شۆڕشی گەلی کوردیان کردووە نەقشەبەندی بوون، لەوانە شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری و شێخ سەعیدی پیران و بنەماڵەی بارزانی، هەرسێکیان سەر بە تەریقەتی نەقشبەندی بوون.

ڕامان: کەواتە تۆ شاعیرێکی سۆفییت یان سۆفییەکی شاعیریت، پێت وایە شیعری سۆفی کامڵترین شیعرێ بێ لەناو ئەدەبی کوردیدا، نموونەیشت ئەگەر هەبێ؟

شاکەلی: بەڵێ، نموونەم بەشێکی باشی دیوانی مەلای جەزیرییە.

ڕامان: زێتر جەخت لەسەر مەلای جەزیری دەکەی، تێزێکت هەیە لەسەر (مەلای جەزیری) پێشکەشی بکەی؟

شاکەلی: من خوێندنی ئەکادێمیم بۆ خۆم نەکردووەتە ئامانج، پێشکەوتنی ژیانی ئەکادێمی و بوون بە دۆکتۆر و مامۆستا لای من هەرگیز مەتڵەب نەبووە و ناشبێتە مەبەست. من بۆ خۆشیی خۆم لە مەلای جەزیری دەکۆڵمەوە. لەو بوارەدا ساڵانێکە مەشغوولم بە سەردەم و ژیان و بەرهەمی مەلای جەزیرییەوە؛ کۆمەڵێ شتم لەو بارەیەوە نووسیوە و هەندێکی بڵاو بووەتەوە و بەشە زۆرەکەی ئەوەیە کە تا ئێستا بڵاوم نەکردۆتەوە.

ڕامان: لەم سەر و سۆراغەدا مێیینە چ دەورێکی هەبووە لە ژیانی سۆفی بۆ گەیشتنە خوا؟

شاکەلی: ئەگەر وەک ئەو چەمکەی کە ئەمرۆ بۆ ئەو بەشەی ئینسان کە ناوی ژنە تەماشا بکەی، ئەمە بۆ خۆی چەمکێکی زۆر دنیاییە، بەڵام لایەنێکی دیکەیشی ئەوەیە کە تۆ ئیشراقاتی خوا لە هەموو شتێکدا دەبینی، پەرچدانەوەی نووری خوا لە هەموو شتێکدا دەبینی. ڕەنگە نزیکترین شتێک لە پیاوەوە ژن بێ و بۆ ژنیش پیاو بێ. قسەیەکی زۆر باو لەناو سۆفییەکاندا هەیە دەڵێن (ان الله جمیل یحب الجمال) خودا جوانە و حەزی لە جوانییشە، دە باشە بۆ پیاوێک دەبێ چی لە ژن جوانتر بێ یان بۆ ژنێک چی لە پیاو جوانتر بێ؟

ڕامان: لە پێنجاب لای سۆفییەکان مێیینە نابێتە کەرەستەی داهێنەر، بەڵکو نێرینە دەبێتە کەرەستەی داهێنەر. بەڵام لە تێۆریی ئەفلاتوون دەبێ مێیینە هەبێ بۆ پیاو، مومارەسەی ڕۆحی و زەینی و جنسی لەگەڵ دەکات بۆ ئەوەی پەرەی پێ بدات و پاکی بکاتەوە و بەرەو ئیشراق بیبات.

شاکەلی: لە تەسەووفدا بە چ شێوەیەک تەعبیر لەو ئەوینە دەکەی بەرانبەر بە مرۆڤ، پێوەندیی بە زمان خۆیەوە هەیە. بۆ نموونە زمانی فارسی و تەنانەت کوردییش لەبەر ئەوەی ڕاناوە کەسییەکان شێوەی نێر و مێ وەرناگرن، (ئەو) و (ئەوی دی) هەر (ئەو)ە، بۆ ژن بێت یان پیاو. لە ئەدەبییاتدا بەشێکی زۆری ئەمە شاردراوەتەوە کە ئایا موخاتەب ژنە یان پیاو. لە شیعری زۆربەی سۆفییەکاندا ئەو لایەنە جیا ناکرێتەوە، ڕەنگە لە زمانی عەرەبیدا ئاسان بێ چونکە بە (هو) و (هي) جیا دەکرێتەوە. کە ئەمە دەڵێم مەبەستم ئەوە

نییە کە سۆفییەکان نووری خودایان تەنیا لە جوانیی ژندا بینیوە. نموونەی وەهایش لای سۆفییەکان هەیە کە عاشقی کوڕ بووبن، بەڵام نەک عاشق بەو مانایەی عاشقی جەستەیی و سێکسی، بەڵکو گەورەییی خالقی لە جوانیی ئەو مرۆڤەدا بینیوە. یەکێ لە شێخانی تەریقەت دانیشتبوو کوڕێکی گەنجی لە تەنیشتەوە بوو لای ئاگردانێکدا. ئەوەندە لێی نزیک کەوتبۆوە کە ڕانی کەوتبووە سەر ڕانی کوڕەکە، کۆمەڵە خەڵکێک لە سەربان خۆیان داگرتبوو، لە کونێکەوە تەماشایان دەکرد بزانن چی ڕوو دەدا و ئەم سۆفییە خەریکی چییە، سۆفی ئەوەندە ئاگادار بوو کە تێدەگەیشت مەسەلە چییە، ڕانی خۆی لەسەر ڕانی کوڕەکە لابرد و خستییە ناو ئاگرەکە، ئەو کاتە تێگەیشتن کە مەسەلە ئەوە نییە عاشقی جەستەی ئەو بووە. دەربڕینی هونەری لە عەشق زۆر لەوە قووڵترە بیبەستینەوە بە نێرینە و مێینەوە.

ڕامان: نێوانی شەمسی تەبریزی و جەلالەدینی ڕۆمی، ئەم تۆمەتە چییە؟

شاکەلی: ئەمەیش یەکێکە لەو قسە بێتام و بێچێژانە کە لە بارەی پێوەندیی شەمسی تەبریزی و مەولانا جەلالەدینی ڕۆمییەوە دەکرێ، مەبەستم ئەو لایەنەیەتی کە دەخرێتە قاڵبی ماددییەوە، من بە هیچ جۆرێ باوەڕم بەوە نییە و بە ڕاستی نازانم.

ڕامان: کە بەڕاستی نازانی دەق و تێکستت هەیە یان توێژینەوەت لە بارەیەوە هەیە؟!

شاکەلی: هەموو دیوانی شەمسی تەبریزی بخوێنیتەوە هەست بە لایەنێکی ماددی ناکەی. تۆ بڵێی مەولانا ئەوەندە کۆڵەوار بووبێ نەیتوانیبێ تەعبیر لەو لایەنەی بکات ئەگەر بیویستایە، لەبەر ئەوە من باوەڕم بەوە نییە.

ڕامان: بێینە سەر ڕۆڵی کورد لە بونیادنانی شارستانەتیی ئیسلامی، ئێوە ئەو ڕۆڵە چۆن دەبینن؟

شاکەلی: ئێمە دەبێ مێژووی بیر لای کورد ببەستینەوە بە مێژووی کورد و ناوچەکەوە بە گشتی. من وای دەبینم کورد لە ڕابوردوودا بەر لە ئیسلام بەشێک بووە لە مێژووی فیکر و شارستانەتیی ئێرانی. ئەگەر کورد بەشدارییەکی کردبێ لە شارستانەتیی مرۆڤایەتیدا لە چوارچێوەی ئێراندا کردوویەتی، ئێرانی شارستانەتی نەک سیاسی، بەڵام بەداخەوە بە ناوی کوردەوە تۆمار نەکراوە و ئێمە ئەمڕۆ نایناسینەوە. مەسەلەی زەردەشت یەکێکە لەو شتانەی کە کوردی ئەمڕۆ بەتەواوی دەستی پێوە گرتووە وەک سیمبۆڵی سیاسی. بەڕاستی من بە لامەوە گرنگ نییە زەردەشت کورد بووبێ یان نا، ئەمە مەسەلەیەک نییە بۆ ڕۆژگاری ئەمڕۆمان سوودمەند بێ. دواتر، دوای هاتنی ئیسلام فەرهەنگ و شارستانەتیی کوردی بووەتە

بەشێک لە فەرهەنگ و شارستانەتیی ئیسلامی. کورد ئەگەر لەو ماوانەدا شتێکی پێشکەش کردبێ لە چوارچێوەی فەرهەنگی ئیسلامیدا کردوویەتی، لەو چوارچێوەیەیشدا، ئەگەرچی ئیسلام خۆی کۆمەڵێ تەوژمی جیاوازی فیکریی تێدا هەبووە، بەڵام تەوژمی هەرە زاڵ هەمیشە تەسەووف بووە. جێدەستی کورد لە تەسەووفدا دیارە، بەڵام لە بوارەکانی تردا من بەڕاستی جێدەستی کورد نابینم. لە سەدەکانی ڕابوردوودا کورد بەشدارییەکی زۆر چاک و چالاکانەی لە تەسەووف و لە تەریقەتەکاندا کردووە، بە تایبەتی لە قادری و نەقشبەندیدا. تەنیا بەشدارییەکی کورد لە بوارێکدا کە تەسەووف نەبێت، ئەوا لە سەدەی بیستەمدا دەست پێ دەکات. بەداخەوە لەوەیشدا ڕۆشنبیری (Consumtion)، یان با بڵێین ئیستهلاکی، بووە. لەم بارەی دواییاندا کورد موستەهلیک بووە، بەڵام لە تەسەووفدا کورد موستەهلیک نەبووە، بەرهەمهێن بووە. کەچی کە گەیشتۆتە سەدەی بیستەم، شەپۆلی فەلسەفەی ماددی هاتە ناو کوردەوە و کورد وەک موستەهلیکێک کەڵکی لێ وەرگرت، نەک وەک بەرهەمهێنێ. بۆ نموونە ئێمە ئەگەر تەماشای عەرەبەکان بکەین تەنانەت لە بواری فەلسەفەیەکی وەک مارکسیزمدا کۆمەڵێ خەڵکی وەک سەمیر ئەمین و مەحموود ئەمین ئەلعالم و نەجیب مەحموودیان هەیە و ئەمانە بیریاری مارکسیستی عەرەبن، بەڵام توانیویانە بە چاوی نەتەوایەتیی خۆیان کەڵک لە لێکۆڵینەوە مارکسییەکان بۆ شیکردنەوەی کۆمەڵگای خۆیان وەربگرن، یان بۆ دانانی چارەسەر بۆ کێشەکانیان. کورد لەو بوارەیشدا کە بووەتە مارکسی تەنیا لایەنە سیاسی و ئایدۆلۆژییەکەی وەرگرتووە، نەک لایەنی فیکری. هاوشانی مارکسییەت ئێمە بیریاری وەک مامۆستای بەڕێز و خۆشەویستمان مامۆستا (مەسعوود محەمەد)مان هەیە کە توانیویەتی سوود لە تیۆرییەکانی برتراند ڕەسڵ و کارڵ پۆپەر وەربگرێ و جێدەستی خۆیشی دیارە بە فیکری ئەمڕۆی کوردەوە.

ڕامان: کاتی ئەوە نەهاتووە ئێستا بە گشتی هەوڵ بدەین ئەوەی هیی کوردە لەناو شارستانەتیی ئیسلامی و شارستانەتیی ناوچەکە جودای بکەینەوە و بیکەینە پشتیوانێ بۆ ڕۆشنبیریی داهاتوومان؟

شاکەلی: ڕاستییەک هەیە کە ئێوەیش و منیش دەیزانین، هەلومەرجی سیاسی لەم ٥٠ ـ٦٠ ساڵەی دواییدا لە کوردستان و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کارێکی وای کردووە کە هەڵسەنگاندن و نرخاندنی ڕابوردوو بە ئەقڵ و چاوی سیاسی کراوە، ئەمەیش لە ڕووی فیکرییەوە زیانێکی زۆری لە ئێمە داوە.
گەنج و خوێنەواری کوردی ئەم ٥٠ ـ٦٠ ساڵەی ڕابوردوو هەمیشە ویستوویەتی خۆی لەگەڵ مۆدێلە باوەکانی سەردەمدا (چ مۆدێلی فیکری یان ئایدۆلۆژی و سیاسی) بگونجێنێ. گونجاندنەکەیش هەمیشە لەسەر حیسابی ڕابوردووی میللەتەکەی و ئەو کەلەپوورە فیکرییە بووە، هەرچەندە توراسێکی گەورە و گرانمان نییە، بەڵام هەر شتێک بین، ئێمە بەشێکین لەو کەلەپوورە گەورە و گرانە کە ئیسلام

لەم ڕۆژهەڵاتەدا دروستی کردووە، بەڵام ئەقڵی سیاسیی کوردی لەم٥٠ ـ ٦٠ ساڵەی دواییدا کارێکی وای کردووە خوێنەواری کورد دوور بکەوێتەوە لە ڕابوردووە فیکری و شارستانەتییەکەی خۆی.
ئەمە زیانی گەورەی لە ئێمە داوە. ئایا ئێستا ڕۆژی ئەوە نەهاتووە؟ پێم وایە دەمێکە ئەو ڕۆژە هاتووە، بەڵام ئێمە خۆمان لەوەدا دوا کەوتووین، خۆمان نەمانتوانیوە بچین بە دوای ئەو داواکارییەی کە ڕۆژگار داوامان لێ دەکات. گەڕانەوە بۆ شارستانەتیی ئیسلامی و تەریقەکانی تەسەووف و گەڕانەوە بۆ بیروباوەڕەکانی تەسەووف کە لە سەردەمێکدا سەرچاوەی داهێنان و ئێستێتیک بووە بۆ مرۆڤی کورد، پێم وا نییە ئەمە بەو مانایە بێ و گەڕانەوە بێ بۆ دواوە بە مانا کۆنەکەی وەک کۆنەپەرستی و پاشکەوتوویی.

ڕامان: ئێمە لە بواری هونەرەکانی وەک بیناسازی یان مۆسیقا کە ئێستا لەودیو عەندەلیبی و کامکارەکان کەلەپووری عیرفانی گۆرانیی کوردی دەژێننەوە، لەبەر ئەوە کاتی ئەوە هاتووە شتەکانی خۆمان چ لە بواری خۆشنووسی و زەخرەفە یان شێوەکاری، وردە وردە جودای بکەینەوە، کامەی هی ئێمە بووە و کامەی هیی میللەتانی تری ناو ئیسلام بوون؟

شاکەلی: ڕەنگە تۆ پێت سەیر بێ پیاوێکی وەک ئەمیر شەرەفخانی بەتلیسی کە حاکمێکی سیاسی بووە، بەڵام پەروەردەی فەرهەنگی ئیسلامە. ئەو پیاوە نەک هەر یەکەم مێژووی چاکی بۆ کورد نووسیوە، بەڵکە هونەرمەندێکی گەورەیشە. ئەو تابلۆیانەی خۆی بۆ شەرەفنامەی دروست کردوون ئەمڕۆ دەکرێنە سەرچاوەیەک بۆ سەرەتای هونەری کوردی لەم سەردەمەدا، تابلۆکانیش خۆ ماون و بڵاویش کراونەتەوە. ئەمە قوتابخانەی تایبەتی دامەزراندووە، بەڵام لە چوارچێوەی هونەری ڕۆژهەڵاتی و ئیسلامیدا پیاوێکی داهێنەر و بەرهەمهێن بووە.
بۆ مۆسیقایش بە داخەوە من ناتوانم بڵێم بەرهەمی بیستراومان لەو سەردەمەوە ماوەتەوە، بەڵام بەکارهێنانی ئامێری مۆسیقی لای شاعیرەکانی کورد هەیە، بۆ نموونە (مەلای جزیری) باس لە ئامێری مۆسیقا دەکات و لە شارەزاییەوە دەیکات و دەزانێ باسی چی دەکات. هەروەها خانییش. ئەمە مەسەلەیەکی تەقلیدی نییە، بەڵکە شارەزاییەکە هەبووە و بەشێکە لە مێژووی کولتووری سەردەمەکە.

ڕامان: مێژووی ئەو هونەرانەمان زۆر پچڕپچڕ نووسراونەتەوە، ئایا پێویست نییە هەرچی زووترە مێژووی خۆمان لە هەموو بوارەکاندا بە شێوەی ئەکادیمی بنووسرێتەوە؟.
شاکەلی: ئەگەر ئێمە باسی دواکەوتوویی خۆمان لە مێژوونووسیندا بکەین لە بواری مێژووی ئەدەبی و سیاسی و لایەنەکانی تریشدا، دەتوانین هەر لە ئێستاوە تا دە ڕۆژی تر دابنیشین و باسی ئەو دواکەوتنە بکەین و نموونەیشمان زۆرە. ئەگەر بۆ کارە گرنگەکانی مێژووی کورد بگەڕێینەوە، ئەوەی هەمانە و نیمانە شەرەفخانی بەدلیسی و محەمەد ئەمین زەکییە کە مێژووی گشتگیریان بۆ کورد نووسیبێ.

دواتریش مامۆستا کەمال مەزهەر ئەحمەد. لەم نموونانە تێبپەڕێ، ئێمە مێژووی ڕێکوپێکمان نییە. ئەو شتانەی کە هەن هەوڵدانە بۆ ڕوونکردنەوەی هەندێ چەمک لە مێژووی کورددا، بە تایبەت لایەنە سیاسییەکانی، بەڵام مێژووی میللەتێ بە تەنیا مێژووی سیاسی نییە. لە پرسیاری پێشوودا باسی مێژووی فیکرت کرد، ڕەنگە ئەوە لایەنێکی بێت و لایەنەکانی تریش، مێژووی کۆمەڵایەتی، ئەدەبی، چینایەتی، هونەر و کۆمەڵێ لایەنی دیکە کە دەبێ بنووسرێ و لەو بوارەدا هیچمان نەکردووە.

ڕامان: بڕوات بە تەفسیری ماددی هەیە بۆ مێژوو؟

شاکەلی: نەخێر.

ڕامان: واتا لەگەڵ مامۆستا مەسعوود محەمەد تەبایت.

شاکەلی: ئیتر نازانم، لەگەڵ کێ تەبام و لەگەڵ کێ ناتەبام!

ڕامان: لە ڕووی فەلسەفییەوە چەمکی نامۆبوون لە لای تۆ چۆن دەکەوێتەوە و لە شیعرەکانتدا ڕەنگیان داوەتەوە؟

شاکەلی: نامۆبوون یەکێکە لەو چەمکانەی کە ئێستا لەم ساڵانەی ڕابوردوودا لە لایەن ئەوروپاییەکانەوە باس کراوە و دواتریش هاتۆتە ناو ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵات و باسی لێوە کراوە. ڕاستییەکەی نامۆبوون پێوەندیی بە هەندێ گۆڕانکاریی مێژووییەوە هەیە، ئەوەی لە ئەوروپا ڕووی داوە، بەتایبەتی لە نێوان ماوەی بورجوازی و ماوەی سەرمایەداریدا واتە پەیدابوونی پیشەسازی و کارگەی گەورە و دروستبوونی شار، ئەمانە کۆمەڵە شتێکن بوونەتە هۆی ئەوەی چەمکی نامۆبوون دروست بێ و هونەرمەندان باسیان لێوە کردبێ. لە شیعری مندا نامۆبوون بەو شێوەیە تەعبیرم لێ نەکردووە، بەڵام نامۆبوون لایەنی ڕووحی زیاتر دەوری تێدا هەیە، بۆ نموونە ئەگەر شاعیرێکی وەک سەعدی وەربگرین کە باسی ئەوە دەکات، تۆ هەست بە نامۆبوونێکی زۆر دەکەی لە شیعرەکانیدا، بەڵام نامۆبوونەکانی سەعدی ئەو چەمکە فەلسەفەییەیە کە خودا مرۆڤی دروست کردووە و فڕێی داوەتە سەر زەوی و بۆ قەدەری خۆی بە جێی هێشتووە. ئەوە نامۆبوونە کە هەست بکات خوا ئیرادەی لێ سەندۆتەوە وەک مەخلووقێکی لاواز فڕێی داوەتە سەر زەوی. ئەم نامۆبوونە لە شیعری سەعدیدا هەستی پێ دەکەی، لای سۆفییەکانی تریش هەستی پێ دەکەی. من ئەگەر هەوڵم دابێ تەعبیرێ لە لاوازیی ئینسانیی خۆم بکەم ڕەنگە ئەوە بکرێ بە نامۆبوون لێک بدرێتەوە.

ڕامان: زۆر کەس پێی وایە سیاسەت دەبێتە هۆی ئەوەی کە ئاسۆی ڕۆشنبیری بەرتەسک بکاتەوە، بەلای تۆوە سیاسەت چ سوودێکی بە لایەنی ئەدەبیی تۆ گەیاندووە و چ زەرەرێکی لێ داویت؟

شاکەلی: ئێستا من لە حاڵێکدا نیم بۆ زەرەر و قازانجی سیاسەت بگەڕێمەوە. دیارە وەک زۆر گەنجی کورد لەسەردەمێکدا نزیک بووم لە سیاسەتەوە، پێم وا بوو سیاسەت ڕێگەیەک بوو بۆ دەربڕینی هەست و نەست و ئەو وەزعەی کوردی تێدایە و ڕێگەچارەیەکیش بێ بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگەی کوردەواری، یان بە نزیکترین ڕێگەم زانیبێ بۆ ئەو گۆڕانکارییەی پێم وا بووە دەبێ بکرێت. ئێستا ڕاستییەکەی ئەوەیە کە من دەمێکە، بۆ بیست و ئەوەندە ساڵ دەچێ، لە سیاسەت دوور کەوتوومەتەوە؛ سیاسەت بە مانای کاری ڕۆژانەی حیزبایەتی، ئەگەرنا بەو مانایەی تۆ هەڵوێستت چییە بەرانبەر میللەتەکەی خۆت، بەو مانایە باس ناکەم.
دەبێ بڵێم سیاسەت زیانی هونەریی زیاتر بووە بۆ من وەک لە قازانجی. زیانەکانی تری بە لامەوە گرنگ نییە چونکە پێم وا بووە لە پێناوی نەتەوە و نیشتمانەکەی خۆمدا دەیکەم. زیانی هونەری لەو ڕووەوە بوو کە هەندێ چەمکی هونەریم لا پەیدا بوو، پێم وا بوو دەبێ ئەدەب وا بنووسرێت و دەبێ وا بێ، ئەوانە لای من بوونە هۆی پەیدابوونی هەندێ نموونەی شیعری کە ئێستا بە نموونە خۆشەویستەکانی بەرهەمی خۆمیان نازانم. تەعبیرکردن لە بیرکردنەوەی سیاسی بە شێوەی هونەری کەم کەس تێیدا سەر کەوتووە. من پێم وا نییە ئەو شیعرانەی لەو سەردەمەی دەرگیربوونی سیاسیدا نووسیومن شیعری باش بن، لەو ڕووەوە سیاسەت زیانی بۆ شیعری من هەبووە. خۆشبەختانە زۆر خۆم بە بەختەوەر دەزانم کە لە سەردەمێکی یەکجار زوودا هەستم بەوە کرد من لەگەڵ سیاسەت ناگونجێم و دەبێ لێی دوور بکەومەوە و پێم وایە بڕیارێکی بوێرانەیشم دا کە بێ ترس و بێ سێ و دوو کردن لە سیاسەت دوورکەوتمەوە. هەر لەگەڵ ئەو بڕیارەیشمدا دەمزانی کە من دەمەوێ خۆم بۆ شتێ تەرخان بکەم کە باشتری دەزانم.

ڕامان: تا چەند لە گەڵ ئەو ڕایەدای کە ئەدەب لە پاش ڕاپەڕین دووچاری قەیران بووە؟

شاکەلی: دەبێ ئێمە بگەڕێینەوە بۆ سەرژمێر و بۆ ئەوەی بزانین چی لە بازاڕی ئەدەبی کوردستاندا هەیە. ئەمە دوو لایەنی هەیە، یەکەمیان ئەوەیە وەک چەندایەتی لە ماوەی ئەم مانگەدا کە من هاتوومەتەوە بۆ کوردستان، دەبینم سەدان ڕۆژنامە و گۆڤار و هەفتەنامە و شتی لەو بابەتانە بڵاو دەکرێنەوە. ئەمە لایەنێکە ڕەنگە بە شتێکی باش حیسابی بۆ بکەین و پێمان وا بێ ئەو تینوێتی و ئەو باری دواکەوتنەی

کورد تێیدا ژیاوە یان ئەو باری بێبەشییەی کە کورد پێیدا تێپەڕیوە بووەتە هۆی ئەم هەموو بڵاوکردنەوەیە.
لایەنی دووەم ئەوەیە ئایا زۆربوونی گۆڤار و ڕۆژنامە مانای ئەوەیە کە فەرهەنگ و ئەدەبیاتی میللەتێ پێش کەوتووە؟ من وای نابینم. لەناو ئەو نموونانەدا کە بڵاو دەکرێنەوە، کە بە سەدان گۆڤار و ڕۆژنامەن، ئەو نموونانەی کە زۆر سەرنج ڕادەکێشن و گۆڕانی چۆنایەتی دروست دەکەن لە فیکر و شارستانەتی و فەرهەنگی کورددا تا ئێستا بەرچاوم نەکەوتوون.

ڕامان: وەک مامۆستایەکی زانکۆ، مامۆستایانی زانکۆی کوردستان تا چەند توانیویانە پەیامی ڕاستەقینەی خۆیان بگەیەنن؟

شاکەلی: ئاگاداری کاری زانکۆکانی کوردستان نیم، ئەگەر لایەنێکی کاری مامۆستاکانی زانکۆ لێکۆڵینەوە بێ، ڕاستییەکەی ئەوەیە کە من لێکۆڵینەوەم نەبینیوە، یان با بڵێین لێکۆڵینەوەیەک لەو پلەیەدا بێ کە دەبێ ئەمڕۆ لە کوردستان بنووسرێت و بڵاو بکرێتەوە، بەداخەوە نەمدیوە. لایەنەکەی تریان کە وانەوتنەوە و پێگەیاندنی قوتابییە، هیچ ئاگام لێی نییە و ناتوانم هیچ شتێ لەو بارەیەوە بڵێم.

ڕامان: جگە لە بواری شیعر و لێکۆڵینەوە مامۆستایت، وەک مامۆستایەکی زانکۆ، چ وەک چیرۆکنووس و چ وەک توێژینەوە تێزێکت لە بارەی چیرۆک و پەخشانی کوردییەوە هەیە، پێمان چاکە خوێنەرانی کورد لە ڕێگای ڕامانەوە نوێشکێک لە بارەی ئەو لێکۆڵینەوەیە بزانن.

شاکەلی: لە کاتی خۆیدا کە چوومە ئەورووپا بە هەر شێوەیەک بێ دەمویست ئەدەبیاتی کوردی بە خەڵکانی دیکە بناسێنم. دیارە ئەمەیش بەوە دەکرێ کە زمانی تر بزانیت و کار بکەیت، ئەمەیش دوو لایەنی هەیە، لایەنێکیان ئەوەیە کە تۆ تێکست وەربگێڕی، نموونەی شیعر و چیرۆک و ئەدەبی کوردی بخەیتە سەر ئەو زمانانە تا خەڵک بیخوێنێتەوە. لایەنەکەی دیکەیش ئەوەیە کە تۆ لێکۆڵینەوە پێشکەش بکەی، لێکۆڵینەوە لەبارەی مێژووی ئەدەبی کوردی و قۆناغە جیاوازەکانی ئەدەبی کوردییەوە، لەبارەی ژانرە جیاوازەکانی ئەدەبی کوردییەوە. دوای ئەوەی دەستم بە لێکۆڵینەوە کرد توانیم کۆمەڵێ چیرۆک بخوێنمەوە، چیرۆکی کوردی، چ ئەوانەی لە بەردەستدا بوون و چ ئەوانەی کاتی خۆی لە کوردستان ئاگام لێیان بووە. پێم وا بوو دەبێ کارێک لەم بوارەدا بکرێ و لێیان بکۆڵمەوە. دیارە خەڵکانی دیکەیش لە بواری پەخشانی کوردیدا کاریان کردبوو. ڕەنگە جیاوازی، ئەگەر هەبێ، لەنێوان کاری من و کاری خەڵکانی دیکەدا، ئەوە بێ کە من کوردستانم هەمووی وەرگرتووە، هەموو ئەو چیرۆکانەی کە لە کوردستاندا نووسراون، بێ گوێدانە سنووری سیاسی و زمانەوانی و زاراوە و ئەلفوبێ. لە پێشەکیی لێکۆڵینەکەیشدا باسی ئەوەم کردووە کە من

باسی چیرۆکی بە کوردی نووسراو دەکەم، بێ ئەوەی گوێ بدەمە سنووری زمانەوانی و سیاسی و شتی دیکە. هەر لە بواری لێکۆڵینەوەدا دوای ماوەیەک گەیشتمە ئەو قەناعەتەی کە ناتوانم، بۆ نموونە، کورتەچیرۆکی کوردەکانی سۆڤیێتی جاران بە کار بێنم وەک بەشێک لەو لێکۆڵینەوەیە، چونکە هەستم دەکرد جیاوازیی یەکجار زۆر لەنێوان چیرۆکی کوردی لە هەموو کوردستاندا و ئەو بەشەی کوردستاندا هەیە. دواتر گەیشتمە بڕیاری ئەوەی کە ڕۆمانی لێ دەرهاوێژم، پێم وا بوو پێویست ناکا لێکۆڵینەوە لە بارەی ڕۆمانی کوردییەوە بکەم، چونکە لە لایەکەوە بە ژمارە کەمن، لە لایەکی تریشەوە ژانرێکی سەربەخۆیە کە ڕەنگە تێکەڵکردنی بە چیرۆک ئیشکالییەتێ بۆ لێکۆڵەرەوە دروست بکات.

ڕامان: دیسانەوە ئەو مێژووە، ئەو زەمەنە دووروودرێژە و باسکردنی چیرۆکی چوارپارچە، لە ماوەی ٦٠-٧٠ ساڵدا پێم وایە قۆناغێکی پانوپۆڕ و دووروودرێژە. زاڵبوون و دەستکەوتن و خوێندنەوەی ئەو هەموو بەرهەمە زۆری دەوێ، لە ڕووی ئەکادیمییەوە چۆن چارەسەری ئەو لایەنەت کرد؟

شاکەلی: خۆی ڕاستە لە کاری لێکۆڵینەوەی ئەکادیمیدا مرۆڤ چەند کارەکەی سنووردارتر بێ باشترە، واتە زیاتر حەقی خۆی دەداتێ.
بە نیسبەت چیرۆکی کوردییەوە ڕاستییەک هەیە، ئەویش ئەوەیە ئەو تێکستانەی کە پێویست بوو موعامەلەیان لەگەڵ بکرێ و لەسەریان بدوێین، ئەو کەرەسە و ماددە زۆرە نین کە مرۆڤ بترسێنێ. ڕەنگە بۆ زمانی عەرەبی کارێکی ئاسان نەبێ کە هەموو پەخشان یان چیرۆکی عەرەبی وەربگرین، بەڵام لای کورد لەبەر ئەوەی کەسەرەکە کەمە و سەرەتاییە، کۆنترۆڵکردنی بۆ من ئەو زەحمەتە نەبوو. بۆ نموونە لە هەندێ بەشی کوردستاندا، وەک ئەو بەشەی بە سووریاوەیە، چیرۆک تا ئەم دەساڵەی پێشوویش ژانرێ نەبوو کە تۆ بتوانی باسی چیرۆکی کوردی لە کوردستانی سووریا بکەی. ئەوجا لە کوردستانی تورکیا نموونەیەکی زۆر کەممان لە بەردەستدا بوو، بە پلەی یەکەم دەمایەوە کوردستانی عێراق و دوای ئەو کوردستانی ئێران.

ڕامان: هەن، وەک دکتۆر فەرهاد پیرباڵ، دەیبەنەوە سەدەی نۆزدە و لە مەلا مەحموودی بایەزیدەوە دەست دەکەن بە دەستنیشانکردنی یەکەم چیرۆکی کوردی، لە کوردستانی عێراقدا هەن دەیبەنەوە سەر فوئاد تەمۆ. بۆ ئەم دوو بۆچوونە چی دەڵێی؟

شاکەلی: ڕاستییەکەی چیرۆک و کورتەچیرۆک و ڕۆمانیش چەمکێکی ڕۆژئاواییە، دیارە پێناسە و پێوەری تایبەتی هەیە کە مەبەستت لە چیرۆک چی بێ، ئەگەر چیرۆک (فابل) یان ئەو چیرۆکە ئەفسانەییانە بێ کە میللەتان هەیانە ئەوە کورتەچیرۆکی مۆدێرنی ئەمڕۆ نییە، ئەوە حەکایەتە، دەبێ ئەو

واقیعە بزانی کە چوارچێوە هونەرییەکە چوارچێوەیەکی ڕۆژئاواییە و دەبێ لەسەر ئەو بناغەیە خۆت پێش بخەیت. چیرۆکی مۆدێرن و ڕۆمانی ئەمڕۆ هونەرێکی ڕۆژئاواییە، ئێمە لەوانمان وەرگرتووە، ئەوەیش مەفهوومێکی تایبەتیی خۆی هەیە. گەڕاندنەوەی سەرەتاکانی چیرۆکی کوردی بۆ مەلا مەحموودی بایەزیدی کارێکی ڕاست نییە، چونکە مەلا مەحموودی بایەزیدی نە چیرۆکی ناسیوە و نە چیرۆکی نووسیوە، بەڵکە کۆمەڵێ ئەفسانە و چیرۆکی گوێئاگردان و حیکایەتی باوی کوردەواریی کۆ کردۆتەوە.

مەلا مەحموود لێکۆڵەرەوەیەکی باش بووە و لێکۆڵینەوەی لەبارەی کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە کردووە، دەکرێ بگوترێ سەرەتایەکە بۆ لێکۆڵینەوەی ئەنترۆپۆلۆژی لەبارەی کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە، بەڵام بڵێی چیرۆکنووس بووە، ئەمە ناحەقییە لە چیرۆک و لە مەلا مەحموودیش.

فوئادی تەمۆ ئەگەرچی تێکستەکەی لەژێر سەرناوی چیرۆکدایە، بەڵام بەڕاستی بە چیرۆکی نازانم، نە ئەو و نە خەڵکانی دوای ئەویش تا چیرۆکی ـ لە خەوما ـ ی جەمیل سائیب بە چیرۆکی هونەری دانانێم، هەوڵدانێکە کە دەکەوێتە نێوان چیرۆکی گوێئاگردان و چیرۆکی تازەوە. پێم وایە سەرەتاکانی چیرۆکی کوردی دەگەڕێتەوە بۆ سییەکان و دواتریش نەک پێش ئەوە.

ڕامان: وەک خوێنەرێک ئیشت لە مەیدانی چیرۆکی کوردی کردووە و کۆمەڵەچیرۆکێکی زۆرت خوێندووەتەوە، گەیشتیتە چ بڕوایەک؟ ئایا گەشبینی بەرانبەر چیرۆکی کوردی کە نموونەی جوانی تێدا بێ، یان باری سەرنج لە لای تۆ بە چ جۆرێ دروست بووە؟

شاکەلی: گەشبینی یان ڕەشبینی هیچ لەو ڕاستییە ناگۆڕێ کە ئێمە چیرۆکی کوردیمان هەیە. ساڵانێکە کورد فێری ئەوە بووە کە هونەری چیرۆکنووسی بە شێوەیەکی سەرکەوتووانە بەکار بهێنێ، نموونە زۆرە، بەڵام ئایا ئەوانە هەمووی شتی باشن؟ من لێرەدا دیتنێکم هەیە کە ڕەنگە بڕێک جیاواز بێ لە هیی خەڵکی. دەتوانم لە سەرتاسەری چیرۆکی کوردیدا کۆمەڵە تێکست و چیرۆکێ دیاری بکەم و بڵێم چیرۆکی باشن، بەڵام بە چیرۆکی نموونە و هەرە سەرکەوتوویان بزانم، ناتوانم وا بڵێم. لەو نموونانەی کە کارم لەگەڵدا کردبن و لە بیرم مابن، دوو سێ تێکستێکن سەرنجیان ڕاکێشاوم وەک ناوەڕۆک و کەرەسەی هونەری، زمان بێ یان فۆرم، نووسەرەکانیان زۆر سەرکەوتووانە باسەکانیان پێشکەش کردووە. یەکێکیان چیرۆکێکی عەلائەددین سەجادییە بە ناوی (لە پێناوی ئافرەتدا) کە بەڕاستی نموونەی هەرە سەرکەوتووی چیرۆکە لە چلەکاندا. ئێمە لە چلەکاندا ناوی کۆمەڵە نووسەرێکمان هەیە چ لە کوردستانی عێراق و چ لە مەدرەسەی (هاوار)، چیرۆکیان دەنووسی، لەناو ئەوانەدا لە هەموویان سەرکەوتووتر تێکستی مامۆستا عەلائەددین سەجادییە، ناوەڕۆکی دەوڵەمەندە و زیرەکانە مامەڵەی لەگەڵ زماندا کردووە و تەنانەت ئەو هونەری چیرۆکنووسییە کە وا لە خوێنەر بکەی ڕایبکێشی و

تەلمیحاتی هونەریی بدەیتێ کە پاشان پاڵەوان چیی بەسەر دێ، لای عەلائەددین سەججادی بەتەواوی بەرجەستە کراوە و هەستی پێ دەکرێت. دواتر لەناو هەموو تێکستەکاندا زۆر تێکست سەرنجی ڕاکێشاوم و تەرجەمەی سوێدیشم کردوون. هەر وەک چیرۆکی (لە پێناوی ئافرەتا)یشم کردووەتە سوێدی. ئەمجا چیرۆکێکی مامۆستا (ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل) بە ناوی (لە ڕۆژژمێری دێیەکی ئەم خوارەدا)، ئەوەیش چیرۆکێکە زۆر سەرنجی ڕاکێشاوم، هەروەها قزڵجی چیرۆکنووسێکی باشە، بەڵام وەک سەججادی گەورە نییە.

ڕامان: یەشار بە تورکی، دەرویێشیان بە فارسی، محێدین زەنگەنە و سەلیم بەرەکات کۆمەڵێ بەرهەمیان بە عەرەبی نووسیوە، کامەیان توانیویانە تەعبیر لە کۆمەڵگەی کوردەواری بکەن و لە کەش و هەوای کوردیدا بەتەواوی بەرجەستە بووبێ؟

شاکەلی: ڕاستییەک هەیە کە دەبێ لێرەدا بە ڕوونی و بە ڕاشکاوی باسی بکەم. من کە باس لە ئەدەبییات دەکەم پێم وایە ئەدەبییات زمانە، ئەو ئەدەبییاتەی ئەو بەڕێزانە نووسیویانە سەر بەو زمانانەن پێی دەنووسن، ئەگەرچی دووان لەوانە دۆست و ناسیاومن و دەیانناسم. سەلیم بەرەکات و عەلی ئەشرەفی دەرویێشیان، بەڵام ئەوە ئەدەبی عەرەبی و فارسی و تورکییە و ئەدەبی کوردی نییە. ئەوان چەند توانیویانە وێنەی کۆمەڵگەی کوردەواری و کۆسپ و گیروگرفتەکانی مرۆڤی کورد لە ئەدەبەکەیاندا پێشان بدەن؟ ئەمانە دەکرێ یەکە یەکەی تێکستەکانیان لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێ. من پێم وایە لەناو ئەو چوار بەڕێزەدا لە هەموویان سەرکەوتووتر عەلی ئەشرەف دەرویێشیانە کە توانیویەتی وێنەیەکی باشی کۆمەڵگە و مرۆڤی کورد نیشان بدات، ئەگەرچی هەمیشە تارماییی سیاسی و ئایدۆلۆژی بەسەر چیرۆکەکانیەوە هەیە. ڕاستە یەشار کەمال هەندێ نموونەی کوردیی هەمیشە باس کردووە، بەڵام بەڕاستی ئەوانە نموونەی باشی کۆمەڵگەی کوردەواری نین کە باسیان دەکات، ناتوانم لە بارەی محێدین زەنگەنەوە شتێکی ئەوتۆ بڵێم، چونکە شارەزای نووسینەکانی نیم و نەمخوێندوونەتەوە. سەلیم بەرەکات کە باسی گوندەکەی خۆیان دەکات وێنەیەکی باشی ئەو شوێنە دەردەخات، بەڵام ئەوەیش دەمێنێتەوە سەلیم کە دەنووسێ، هەمیشە ئەو هەستە زاڵە بەسەریدا و لەوە تێگەیشتووە کە خەڵک پێی دەڵێن تۆ بە عەرەبی دەنووسیت، هەمیشە بۆ ئەوەی ئەو تۆمەتە لەسەر خۆی لا ببات، تا ڕادەیەک پەرگیری لە نووسینەکانیدا پێشان دەدا. پێم وایە ئەوە کاردانەوەی ئەو سەرنجەیە کە خەڵک بەرانبەر سەلیم هەیەتی، هەرچەندە هونەرمەندێکی زۆر گەورەیشە و شتی باشی پێشکەش کردووە، بەڵام وەک وتم نووسەرێکی عەرەبە پێش ئەوەی نووسەرێکی کورد بێ.

ڕامان: ئەوە بە لاتەوە هەر مەسەلەی زمانە یان پێش ئەوە زۆر دوورە لە شتی کوردییەوە؟

شاکەلی: بە پلەی یەکەم زمانە، دەمێنێتەوە سەر ئەوەی ئەو بە چاوی کێ تەماشای کۆمەڵگەی کوردەواری و مرۆڤی کورد دەکات؟

ڕامان: لە نووسین و کاری داهێنان مەرج نییە ئەو نووسەرە هەر بە واقیعی ئیشی کردبێ بۆ ئەوەی بەڕوونی کەش و هەوا و مەلامیحی کۆمەڵگە بخاتە بەرچاو؟

شاکەلی: من لەگەڵتام، نووسەر هەیە لە وڵاتێکدا نەژیاوە و باسی ئەو وڵاتەیشی کردووە، بۆ نموونە (سەلمان ڕوشدی) کە نووسەرێکی ئینگلیزە و بە ئینگلیزیش دەنووسێ، کەچی زۆر جار لە نووسینەکانیدا باس لە کەش و هەوای هیندستان و پاکستان دەکات، بەڵام ئەو پیاوە هەر نووسەرێکی ئینگلیزە. لای ئەو نووسەرە کوردانەیش کە بە زمانانی تر دەنووسن دەتوانی ئەوە پرسیارە بکەیت کە چەند شارەزای کۆمەڵگەکەی خۆیەتی.، ڕەنگە ئەشرەفیان وا نەبێ، بەڵام سەلیم بەرەکات و یەشار کەمال پێم وا نییە کۆمەڵگەی کوردی بە چاکی بناسن.

ڕامان: چیرۆکنووسان زۆر جار مامەڵەیان لەگەڵ داستان و مێژوو و فۆلکلۆر کردووە، بەڵام زۆربەی زۆری ئەم تەعامولانە سەرکەوتنی بە دەست نەهێناوە. پێت وایە چیرۆکنووسی کورد ئەگەر بیانەوێ موتیڤاتی داستان و فۆلکلۆر و مێژووی خۆیان بە کار بهێنن، چۆن سەرکەوتن بە دەست دێنن؟

شاکەلی: ئەوەی کە چیرۆکنووس، یان هونەرمەند بەگشتی، بتوانێ سوود لە مێژووی میللەت و هونەر و کەلەپووری خۆی وەربگرێ، دیارە تەجرەبەیەکە لە لای میللەتانی دیکە چاومان پێ کەوتووە و دەیبینین. لای کورد ئەو نموونانەی کە هەن و لە بەردەستدان نموونەی لاوازن یان با بڵێین سەرکەوتوو نین، لێرەدا بۆ نموونە (قەڵای دمدم) باس دەکەم، لە لایەن دوو چیرۆکنووسی کوردەوە بە کار هێنراون وەک پاشخانێکی مێژوویی بۆ کارێکی ئەدەبی، بەڵام پێم وا نییە کاری سەرکەوتوویان کردبێ، بەتایبەتی ئەوەیان کە بە کورتەچیرۆکی درێژ تەعبیری لە دمدم کردووە. نموونەی تر - پێشمەرگە - ی ڕەحیمی قازییە، کە هەوڵی داوە بەشێکی یان قۆناغێکی بچکۆلەی مێژووی کوردستان بکاتە کارێکی هونەری، ئەوەیش نموونەیەکی نەک سەرکەوتوو نییە، بەڵکو زۆر لاوازیشە، چ لە ڕووی زمان و چ لە ڕووی پێکهاتەوە. مامۆستا سەججادی بۆ نموونە جەوهەر ئاغای کردووە بە چیرۆک، ڕەنگە هێشتا ئەوەی مامۆستا سەججادی لەوەی ئەوان سەرکەوتووتر بێ، بەتایبەتی لە ڕووی زمانەوە کە بەڕاستی زمانێکی جوانی بە کار هێناوە. (مەم و زین) کە پیرەمێرد ویستوویەتی کارێکی هونەریی تری لەسەر هەڵچنێت، سەیر ئەوەیە پیرەمێردێ کە دووسەد ساڵ دوای ئەحمەدی خانی هاتووە،

کاریکی ئەوەندە لاواز و سەرنەکەوتووی بە ناوی (مەم و زین) پێشکەش کردووە، دەڵێم بریا هەر نەینووسیبایە. هەروەها (مەحموود ئاغای شێوەکەڵ) و (دوازدەسوارەی مەریوان) هەر هەموویان تێکستی خراپن و سەرنەکەوتوون.

ڕامان: زۆر ڕەشبینی لە هەردوو بواری چیرۆک و ڕۆماندا. باشە شتێکی جوانی کوردیمان لە بواری ڕۆماندا نییە؟

شاکەلی: شتمان هەیە ئەگەر بۆ تێکست بگەڕێینەوە، ناکرێ بڵێی فڵانە چیرۆکنووس باشە و سەرکەوتووە لە هەموو شتەکانیدا. ڕەنگە بتوانین لێرە و لەوێ هەندێ تێکست بدۆزینەوە کە بە نموونەی باشی حیساب بکەین وەک ئەوەی مامۆستا سەججادی. لەناو ڕۆمانە کوردییەکاندا ئەوەندەی کە ئاگام لێ بێ و خوێندبێتمەوە، ڕەنگە ڕۆمانی ـ شار ـ ی حوسێن عارف نموونەیەکی باش بێ، یا (غەوارە)ی عەزیزی مەلای ڕەش، ئەگەرچی لایەنە هونەرییەکەی پێویستی بە پێداچوونەوەیە. ڕەنگە هەبن لەگەڵ من نەبن، بەداخەوە بەرهەمەکانی (موکری)، تەنیا بەرگی یەکەمی ـ هەرەس ـ م خوێندۆتەوە لەبەر ئەوە ناتوانم بڕیاری لەسەر بدەم.

ڕامان: لە ماوەی چەند هەفتەی ڕابوردوودا باسی باشترین کەسێتی سەردەم لە هەر بوارێکدا لە ڕۆژنامەکاندا بڵاو کرایەوە، ئەگەر بکرێ لە ماوەی سەد ساڵی ڕابوردوودا باشترین نووسەر و شاعیر بە لای تۆوە کە زۆر درەوشاوە بێ چ لەناو کورد یان لە جیهاندا کێیە؟

شاکەلی: پرسیارێکی یەکجار گرانە، ناتوانم وەڵامێک بدەمەوە کە هەم خۆیشم قەناعەتم پێی هەبێ و هەم خوێنەری کوردیش ڕازی بکا. لە ماوەی سەد ساڵی ڕابردوو بە دەیان و سەدان و هەزاران نووسەر و شاعیرمان هەیە، ڕەنگە هیی کورد کەمتر بن، هەڵبژاردنی کەسێک لەناویاندا زەحمەتە، من هەمیشە بە دوای تێکستی جواندا گەڕاوم بێ بیرکردنەوە لە ناوەکان.

ڕامان: ئەی ئەگەر بتەوێ دە کتێبی زۆر گەورە دەستنیشان بکەی کە وەرچەرخانیان لە ئەدەبی دنیادا دروست کردووە و بیخەیتە بەرچاوی خوێنەران، ئەو دە کتێبە کامانەن؟

شاکەلی: ئەوەیش زۆر زەحمەتە.

ڕامان: قۆناغێکی باش لەگەڵ ڕۆژنامەگەری ژیایت و جێی پەنجەیشت دیارە، دەمانەوێ لە تۆوە واقیعی ژیانی ڕۆژنامەگەری لە هەندەران ببیستین، لە شەستەکانەوە تا ئێستا، پێت وایە ئەم بزاڤە بەشێکی زیندووی بزاڤی ڕۆژنامەگەریی کوردستان بێ؟ ئەی دیارترین گۆڤار و ڕۆژنامەیەک کە لەوێ دەوری گێڕابێ؟ ئەی سەروسۆراغی (مامۆستای کورد)؟

شاکەلی: ڕەنگە جیاوازی ئەگەر هەبێ لە ڕۆژنامەگەریی کوردی لە دەرەوەی کوردستان و ناوەوەیدا لە دوو بواردا بێ؛ یەکێکیان لە ڕووی تەکنیکەوە، ئەو تەکنیکەی کە لە ڕۆژئاوا هەیە و بە دەست ڕۆژنامەوانی کورد و مرۆڤی کوردەوەیە، دیارە لە کوردستان دەست ناکەوێ، ئەوە بۆ خۆی هەنگاوێکە ئەگەر بە باشی بە کار بهێنرێ کارێکی باش دەکاتە سەر جۆری دەرچوونی گۆڤارەکان، لە هەندێ گۆڤاری دەرەوەی وڵاتدا ئەوە دەبینن چۆن تەکنیک بە شێوەی باش بە کار هێنراوە، لایەنی دووەم کە گرنگە مەسەلەی ئازادییە. لە ناوەوەی کوردستان نە جاران و نە ئێستایش ئەو ئازادییە نەبووە و نییە کە ڕۆژنامەگەری کورد ئەوەی لە دڵیدایە بیخاتە سەر کاغەز و ڕای خەڵکی بێ قەید و شەرت بخاتە سەر لاپەڕەی ڕۆژنامەکان و بڵاو بکرێتەوە. هەمیشە یان ڕێژیمە داگیرکەرەکانی کوردستان نەیانهێشتووە ڕای خەڵکی بخرێتە سەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامەکان و بخرێتە بەرچاو، یان هێزە سیاسییەکانی کوردستان خۆیان ڕێگا بە ئازادیی بیروباوەڕ نادەن و بڕوایان پێی نییە. ئەو یاسایە و ئەو هەلومەرجەی ئەوان دروستیان کردووە گەر بەم شێوەیە بمێنێتەوە ناتوانێ ڕێگە بە ئازادیی بیروباوەڕ بدات، ئەمە دوو نموونەی ئاشکرای جیاوازیی دەرەوەی وڵات و ناوەوەی وڵاتە. ئەگەر باسی دیارترین ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکان لە دەرەوەی وڵات بکەین، ناتوانم چونکە خۆم بەشێکم لەو بوارە و کارم تێدا کردووە، گۆڤار و ڕۆژنامەی سەرکەوتوو هەن، بەڵام چەند باشن و چەند سەرکەوتوون پێوەندیی بە خوێنەرانەوەیە چۆنی دەبینن. دواسۆراغی (مامۆستای کورد)، لە ١٩٩٦ـەوە داخراوە و بڵاو ناکرێتەوە.

ڕامان: ئەگەر بەراوردێ بکەی لە نێوان دوێنێ و ئەمڕۆی بزاڤی ڕۆژنامەگەریی کوردیدا، جیاوازییەکان لە چیدا دەبینی؟

شاکەلی: جیاوازییەکان چەندایەتییە. ئەمڕۆ ژمارەیان زۆرە و دوێنێ کەمتر بوون، لە ڕووی تەکنیکیشەوە هەست بە پێشکەوتنی باش دەکەین، بە تایبەتی لە بەکارهێنانی وێنە و بەکارهێنانی تەکنیک بە شێوەی باش بۆ ڕێکخستنی گۆڤاری کوردی، لەو لایەنەوە زۆرم پێ خۆش بوو. لایەنێکی تر کە حەزم دەکرد بە بەرچاوەوە بووایە، مەسەلەی ئازادیی بیروباوەڕە. زۆر بە داخەوە گۆڕانی گەورە لەو بوارەدا نابینم کە دەبوو لە کوردستاندا هەستی پێ بکرێ.

ڕامان: لە یادی سەدوئەوەندە ساڵەی ڕۆژنامەگەریی کوردی کە بەسەر تەمەنی ڕۆژنامەگەریی کوردیدا تێپەڕیوە، دەتەوێ چ شتێک بە بیری ڕۆژنامەنووسان بهێنیتەوە؟

شاکەلی: گرنگترین شتێ کە ڕۆژنامەگەریی کوردی دەتوانێ بەشداریی تێدا بکات و بیگەیەنێتە ئەنجام مەسەلەی بیروباوەڕی ئازادە، کە یەکێکە لە شتە هەرە گرنگەکان و نابێ سازشی تێدا بکرێ و بە هیچ جۆرێ ڕێگە بەوە نەدرێ سانسۆری حیزبی و ئایدۆلۆژی ڕێگە بە بیروباوەڕی ئازاد بگرێ. بریا ڕۆژنامەنووسی کوردیش بێ ترس ئەو دیواری بەڕلینەیان برووخاندایە کە زۆر جار بووە بە هۆی ڕاگرتنی بیروباوەڕی مرۆڤی کورد و شاردنەوەی بیروباوەڕی ڕاستەقینەی خۆی و نەگەیشتنی میللەت بە حاکمانی خۆی. ئەگەر ئەو دیوارە بڕووخێنرێ پێم وایە کاری باش دەکرێ و دەبێتە هۆی پێشکەوتنی کۆمەڵگەی کوردەوارییش.

ڕامان: کوردناسی و ڕۆژهەڵاتناسی چۆن تێدەگەن؟ ڕوونکردنەوەیەکتان لەو دوو بوارەدا هەیە؟

شاکەلی: ئەو دوو بوارە لە یەکتر جیاواز نین، ئەگەر وەک زانست تەماشای بکەی کوردناسییش بەشێکە لە ڕۆژهەڵاتناسی، دوو لایەنی هەیە یەکەمیان ئەوەیە کە کوردناسەکانی کورد خۆیان چییان پێشکەش کردووە و لایەنی دووەم ئەوەیە کوردناسە ئەوروپییەکان وەک بەشێک لە ڕۆژهەڵاتناسی، دیراسەی کۆمەڵگەی کورد و وڵاتەکەیان کردبێ و لێیان کۆڵیبێتەوە، پێم وایە ڕۆژهەڵاتناسی ئەوروپایی هەندێ کاریان کردووە کە ڕەنگە شتی باش بن، بۆ نموونە پاراستنی کۆمەڵێ دەستنووس یان لێکۆڵینەوەی شاکارەکانی ئەدەبی کوردی وەک (مەم و زین) کە ڕۆژئاواییەکان کاریان لەسەر کردووە، یان لێکۆڵینەوە لە مێژووی کورد. ئەمانە کۆمەڵە شتێکن ڕەنگە ئەو سەردەمە کاری وا بە کورد خۆی نەکرابێ؛ ڕۆژئاواییەک هاتووە و کاری لەسەر کردووە. لایەنەکەی تریش ئەوەیە کە لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەڵاتناسانی ئەوروپایی بووە بە بناغەیەک بۆ جۆرە چەمک و بیرکردنەوەیەک لە کۆمەڵگەی کوردەواری کە تێگەیشتنی ناڕاستە. تەماشاکردنی کۆمەڵگەی کوردەوارییە بە چاوی ئەوروپایی، کە هەمیشە بە نزم تەماشاکردنی ئەو کۆمەڵگایە، نەک تەنیا کۆمەڵگەی کوردی ، بەڵکو ڕۆژهەڵات بە گشتی. من لێرەدا هەرچی بڵێم ناتوانم بیگەیەنمە ئەو ئاستە بەرز و جوانەی کە بیریارێکی ناسراوی وەک ئیدوارد سەعید لە کتێبەکانیدا باسی کردووە، بە تایبەتی لە کتێبی (ڕۆژهەڵاتناسی)دا کە زۆر بە ئاشکرا باسی ڕۆژهەڵاتناسەکان دەکات و ئەو ئەرکە سیاسییە نامرۆڤانەی کە ئەوان لە ئەستۆیان گرتووە بۆ داماڵینی ڕۆژهەڵات لە هەموو نرخە مرۆیی و شارستانییەکانی بەشدارییەکی زۆریان تێدا کردووە.
ڕەنگە من نەتوانم وەک ئیدوارد سەعید قسە بکەم، چونکە ئەو تەنیا باسی هەڵوێستی ڕۆژهەڵاتناسان بەرانبەر عەرەب و ئیسلام ناکات، بەڵکە باسی کارەکانی ڕۆژهەڵاتناسان بە گشتی دەکات کە دیارە

کوردیش دەگرێتەوە. دیارە نموونەی وایش هەیە کە کابرا کوردناسە یان ڕۆژهەڵاتناسە، بەڵام جۆرە هاودەردی و عەتفێ لەگەڵ کورد دەردەبڕێ. ئەمانە نموونەی ڕێزپەڕن.
ڕامان: ئەگەر بۆت بلوایە چ شاکارێکی جیهانیت لە بواری ڕۆمان و لێتوێژینەوەی زانستی دەکردە کوردی؟

شاکەلی: لەو بارەوە دوای هیچ کارێ نەکەوتووم، بریا هەرچی شاکاری دنیا هەیە، لە هەر بارەیەکەوە بێ، بکرایەتە کوردی.

ڕامان: ڕۆشنبیریی تۆ لە کوێوە سەرچاوەی گرتووە؟

شاکەلی: پێم وایە دۆستان و برادەرانمان دەزانن، کە وەک بنەماڵە، بنەماڵەی (شێخانی شاکەل)مان پێ دەڵێن، لە بنەماڵەیەکی شێخین و بە حوکمی ئەوەیش خوێندەوار و ڕووناکبیر بووین، هێندەی من بزانم و خوێندبێتمەوە ئێمە هەر خەڵکی خوێنەوار و زانای باشمان پشتاوپشت هەبوون. کە چاوم کردۆتەوە لەماڵێکدا گەورە بووم کتێب و ڕۆژنامە و گۆڤار بەشێک بووە لە ماڵی ئێمە، باوکم کەسێکە کە زۆر دەخوێنێتەوە و ئاگادارییی باشی لە ژیانی فەرهەنگی کورد و تا ڕادەیەک غەیری کوردیش هەیە. هێندەی من بزانم لە چلەکان و پەنجاکان و سەرەتای شەستەکاندا ئابوونە و بەشداریی هەبوو لە گەلاوێژ و هیوا و هەتاو و ڕۆژی نوێ و خەبات و ئەوانەی دەردەچوون، مانگ بە مانگ بۆی هاتوون. پێش ئەوەی بچمە قوتابخانەی دەوڵەتی، یان بخوێنم، لە ماڵەوە باوکم فێری زمانی کوردیی دەکردم و دەمتوانی بە کوردی بخوێنمەوە. دواتر چوومەتە مەکتەب و فێری زمانی عەرەبی بووم. دوای ئەوە زوو فێری زمانێکی باشی عەرەبی بووم و هەر بەو پێیەش هەوڵم داوە و ئێستایش هەوڵ دەدەم پێی بخوێنمەوە و شارەزایی زیاتر پەیدا بکەم لە کولتوور و شارستانێتی عەرەبیدا. زمانی عەرەبی لەو زمانانەیە کە بەڕاستی خۆشم دەوێ. من عەرەبی وەک (زمانی عەرەب) سەیر ناکەم، بەڵکە وەک (زمانی عەرەبی) سەیری دەکەم کە دوو چەمکی جیاوازن؛ زمانێکە بووەتە گەنجینەیەک بۆ هەڵگرتنی شارستانییەت و فەرهەنگی عەرەب، لەو ڕووەوە من زمانی عەرەبیم خۆش دەوێ. بەداخەوە لەم ساڵانەدا کە چوومەتە ئەورووپا و زمانانی دیکە فێربووم، ئەو بوارەم نەما کە بەردەوام بە عەرەبی بخوێنمەوە، بەڵام هێندەی بۆم بکرێ هەر هەوڵ دەدەم شارەزاییی زیاترم هەبێ.

ڕامان: ئەی یاخیبوونی جاران لە کوێ سەرچاوەی گرت کە ئێستاش خەریکی تەسەووفی؟
شاکەلی: بۆ پێتان وایە موتەسەویف یاخی نییە؟ تەسەووف خۆی یاخیبوونە لەو نەریت و شتە ناڕەوایانەی کۆمەڵ و لە شتە خراپەکانی مرۆڤ. لەو ڕووەوە من هەر یاخیبووەکەی جارانم. سەرچاوە

له ڕووداوی دیاریکراوەوە دەست پێ ناکات، بەڵکوو لە گەوهەری مرۆڤەکە خۆیەوە کە چۆن هەست دەکات بەرانبەر ئەو یاسایانەی کە بەسەر مرۆڤ و کۆمەڵدا زاڵن، بەرانبەر ئەو یاسایانە تەسلیم دەبێ، یاخود پێی وایە دەبێ چاک بکرێن یان بگۆڕدرێن؟ سەرچاوەی یاخیبوون لای من دەگەڕێتەوە بۆ ژیانی لادێ، کە تێیدا ژیاوم، بە هەموو ناتەوای و دەرد و ئازارەکانیەوە، بەڵام دواتریش وەک کەسێکی کورد کە ناڕەوایی بەرانبەر گەلەکەم کراوە و دوای ئەوەیش بینینی کۆمەڵگەی زیاتر و شارەزابوون لە فەرهەنگ و شارستانەتی و میللەتانی جیاواز، ئەو هەستەی لا بەهێزتر کردم.

ڕامان: دوو سیمفۆنیا لەگەڵ دوو گۆرانیی کوردی کە تۆ کەڵک یان چێژت لێ وەرگرتبن؟

شاکەلی: لە سیمفۆنیا ئەگەر بەو مانایە بێ کە گۆران دەڵێ:
لە بیتهۆڤن گەلێ زیاتر بە ڕۆحم ئاشنای وەڵڵا،
ڕاستییەکەی شارەزاییم لە مۆسیقای ئەوروپاییدا زۆر نییە و تەنیا گوێم لە هەندێ سیمفۆنیا گرتووە، مۆزارت و بیتهۆڤن و چایکۆڤسکی، بەڵام بڵێی شارەزایی، نە بە خوا، شارەزاییم نییە.

ڕامان: دوو گۆرانیی کوردی.

شاکەلی: زۆرن ئەوانەی چێژم لێ وەرگرتوون، بەڵام ناوی کەسیان ناهێنم، لەبەر ئەوەی بەشێک لە هونەرمەندانی ئەمڕۆ دۆست و خۆشەویستمن. لەوانەی نەماون و ئێستا لە خەیاڵمدان، عەلی مەردان و سەید عەلی ئەسغەر.

ڕامان: هەر یەکە و بە دێڕێ ڕات لەسەر ئەمانە بڵێ: (سەججادی، ئەنوەر قەرەداغی، خەیام، کامکاران، هەژار، مەم و زین، مەولەوی، ماملێ، سەعدیی شیرازی، جەواد سەلیم، محەمەد موکری، شکسپیر، هیگڵ، داڤنشی، د. نەوال سەعداوی، مۆراڤیا، رابیعە عەدەوییە، سارتەر، بیکاسۆ، میقداد بەدرخان، مەسعوود محەمەد، مینۆرسکی، هادی عەلەوی، پیرەمێرد، کامۆ، جۆرج ساند، بۆدلێر، محێدینی عەرەبی، جەلالەدینی ڕۆمی، مەحوی، خۆت..؟

شاکەلی:
سەججادی: دڵسۆزێکی یەکجار گەورە و هونەرمەندێکی مەزنە لە فێس و جبەیەکی ئیسلامیدا.
ئەنوەر قەرەداغی: هونەرمەندێکی کوردە، بریا هەمیشە لە کوردستاندا بژیایە.
خەیام: شاعیرێکی نیمچە سۆفی و نیمچە مەست.

کامکاران: خێزانێکی مۆسیقازان. بریا شەش خوشکی دیکەیشیان هەبوایە.
هەژار: زیاتر سیاسی بوو، کوردیزان بوو، شیعریشی بە کار دەهێنا.
مەم و زین: شاکارێکە کە تەنیا موڵکی کورد نییە و هیی هەموو مرۆڤایەتییە.
مەولەوی: شاعیرێکی یەکجار ناسک و گەورە.
ماملێ: هونەرمەندێکی مەهابادی بوو پاشان بوو بە هیی کورد.
سەعدیی شیرازی: شاعیرێکی گەورە.
جەواد سەلیم: (نصب الحرية)م بیر دێنێتەوە.
محەمەد موکری: چیرۆکنووسێکی کورد. هیوادارم هەرچی زووترە دڵەکەی چاک بێتەوە.
شەکسپیر: شاعیر و شانۆنووسێکی یەکجار گەورە کە موڵکی هەموو مرۆڤایەتییە.
هیگڵ: فەیلەسووفێکە زۆر شتی دەخەنە پاڵ و ڕەنگە وایش نەبووبێ.
داڤینشی: هونەرمەند و زانایەکی گەورەیە.
د. نەوال سەعداوی: خۆشم ناوێ.
مۆراڤیا: خۆشم ناوێ.
ڕابیعەی عەدەوییە: سۆفییەکی زۆر گەورە، بریا لە مێژووی هەموو بەشەرییەتدا دووانی تری وا هەبووایە.
سارتەر: فەیلەسووفێکی گەورە و بزێو.
پیکاسۆ: هونەرمەندێکە، کاتێ شتە وردەکانیم لە بەرشەلۆنە بینی زیاتر گەورەییی ئەوم بۆ دەرکەوت.
میقداد بەدرخان: سەرەتای ڕۆژنامەگەریی کوردی.
مەسعوود محەمەد: بیریارێکی گەورە کە هێشتا بەشێکی بیری نەناسراوە.
مینۆرسکی: ڕۆژهەڵاتناسێ کە لەنێوان خۆشەویستیی کورد و ڕۆژهەڵاتناسیدا دەهات و دەچوو.
هادی عەلەوی: بیریارێکی عێراقی، ڕۆژهەڵاتی، ئیسلامیی پاک و بێگەرد.
پیرەمێرد: ناوەکەی زۆر لە ڕاستیی خۆی گەورەترە.
کامۆ: ڕۆماننووسێکی فرانسییە کە مەرگ ڕێگەی نەدا بگاتە مەنزڵ.
جۆرج ساند: نایناسم.
بۆدلێر: شاعیرێکی فرانسییە پێم وایە زۆر لە خۆی زیاتری لەسەر دەنووسرێ.
محێدینی عەرەبی: ڕەنگە بکرێ بگوترێ گەورەترین بیریاری ئیسلامی و مێژووی مرۆڤایەتییە.
جەلالەددینی ڕۆمی: شاعیرێکە کە نەک وەک ئەو نەبووە، ڕەنگە پێتان سەیر بێ ئەگەر بڵێم وەک ئەویش دروست نابێ.
مەحوی: شاعیرێکی سۆفیی کورد.
خۆت: خۆمم.

هەڤپەیڤینی: مەحموود زامدار و ئازاد عەبدلواحید

ڕامان، ژمارە: ٤٤، ٢٠٠٠/٢/٥، لاپەڕە ٩٩ـ١١٨

ساتەپشوویەک لە مەینەتخانەکەی شاکەلیدا

بەربانگ: لە چاوپێکەوتنەکانی کوردستاندا کە باسی شیعری کوردیی حەفتاکان و هەشتاکانت کردووە، وا پێ دەچێت شاعیرانی حەفتاکانت زیاتر بە دڵ بێت و بە جۆرێکی ڕەخنەگرانە باسی شاعیرانی هەشتاکان دەکەیت. جیاوازیی ئەم دوو ئەزموونە لە چیدا دەبینیت؟

شاکەلی: نەخێر، مەسەلەکە بەدڵبوون و بەدڵنەبوون نییە. من کە بیر لە نەوەیەکی شیعری دەکەمەوە و کە سەرنج لە ئەدەبیاتی سەردەمێک دەدەم، لە پێش هەموو شتێکدا لە تێکست ورد دەبمەوە و تێکست دەکەمە دەروازەی چوونە ژوورەوە. دڵنیا بە لای شاعیرانی حەفتاکان و هەشتاکانیش تێکستی بەهێز و تێکستی لاوازیش هەیە. من زیاتر ئاشنای بەرهەمی حەفتاکانم، چونکە خۆم یەکێکم لە شاعیرانی ئەو نەوەیە. با هەر لێرەدا ئەوەیش بڵێم کە من هێندە باوەڕم بەم دابەشکردنە میکانیکییە نییە، چونکە ئەمە جۆرە ستەمێکی تێدایە بەرانبەر بەشی هەرە زۆری شاعیران و شیعرەکانیان. ئەوجا خۆ ئەوەیش ئاشکرایە کە ناکرێ وا دابنرێت نەوەیەکی شیعری، دە ساڵ شیعر دەنووسێت و ئیدی جێگە چۆڵ دەکات بۆ کەسانی دیکە. شاعیرانی نەوەی حەفتاکان خاوەنی ئەزموونێکن کە ڕەنگە هەتا ئێستایش لە گەشەکردن و کامڵبووندا بێت.

لەنێوان شیعری حەفتاکان و هەشتاکاندا جیاوازی زۆرە. حەفتاکان نەوەیەکی دروست کرد کە لە زۆر شتدا لە یەکدییەوە نزیک بوون. بێگومان کۆمەڵە دەنگێک بوون، سەرەڕای نزیکییان، هەر کەسەیش دەنگی تایبەت و کەسایەتیی تایبەتی خۆی هەبوو. لە سەرەتا و ناوەڕاستی حەفتاکاندا تێکڕا نزیکەی بیستوپێنج، سی شاعیرێک هەبوون، بەڵام لەناو هەموویاندا ئەمڕۆ تەنیا شەش حەوت شاعیرمان ماون کە لە داهێنان و پێشکەشکردنی بەرهەمی تازەدا بەردەوامن. ئەوانی دیکە هەر بە تەواوی لێ چوونەتەوە، یا هیچی تازەی ئەوتۆیان پێ نەماوە. دوای قۆناغی مامۆستا گۆران، شاعیرانی حەفتاکان، هەڵبەتە شاعیرە باشەکان، تەوژمێکی یەکجار بەگوڕ بوون و سیمایەکی ئاشکرا و لە گۆران جیاوازیان هەبوو.

ئەو شاعیرانەی لە هەشتاکانەوە دەستیان پێ کردووە لە ڕووی هونەرییەوە نەیانتوانیوە بەرهەمێک پێشکەش بکەن کە خۆی لە بەرهەمی نەوەی ئێمە ڕاپسکاندبێت. بەشێکی زۆریان هەمیشە هەوڵی ئەوەیان داوە بەرهەمێک بنووسن وەک بەرهەمی شاعیرە چاکەکانی نەوەکەی ئێمە، بەڵام مەرج نییە لەمەدا سەرکەوتبێتن.

گرفتێکی هەرە گەورەی نەوەی هەشتاکان و نەوەکەی دوای ئەوانیش زمانە. بەڕاستی ئەو زمانە کوردییەی کە لەسەر دەستی گۆران و نەوەکەی دوای گۆران گەیێنرایە و، گەیێنراوەتە، پلەیەکی بەرزی جوانی، ئێستا بە هۆی نەشارەزایی و تێکچوونی میزاجی کوردەواریی بەشێکی زۆری نووسەرانی ئەمڕۆوە، بەرەو پووکانەوە و ژاکان دەچێت. دیسانەوە دەمەوێ ئەوە جەخت بکەمەوە کە من نامەوێ هەروا بە شێوەیەکی گشتی هەموو نووسەرانی نەوەی هەشتا و نەوەدەکان تێوە بگلێنم. بێگومان لەناو ئەوانیشدا دەنگی ڕەسەن و بەهرەدار هەیە و تێکستی چاک و سەرکەوتوویش هەیە. ڕەنگە من بۆم نەلوابێت بە ڕێکوپێکی هەموو بەرهەمەکانیان بخوێنمەوە، بەڵام دیسانیش هەست دەکەم لێرە و لەوێ هەندێ دەنگی ڕەسەن و هەندێ تێکستی سەرکەوتوو هەن.

بەربانگ: زمانی یەکگرتووی کوردی یەکێکە لە باسە گرنگەکانی ناو ڕووناکبیرانی کورد، دوای سەردانەوەی ئەمجارەی کوردستان، ئەم باسە چۆن دەبینیت؟

شاکەلی: لە کوردستان، لە پاڵ کۆمەڵێ شتی چاک و دڵخۆشکەردا، گەلێ شتیش هەن، دەبنە هۆی نیگەرانی. من کە لەوێ بووم بیرم لەوە دەکردەوە، دەبێ چۆن و لە کوێوە دەست بکرێتە ڕاستکردنەوە و چاککردن. یەکێک لەو شتانە وەزعی زمانی کوردییە. ئەمڕۆ لە کوردستانی عێراقدا زمانی کوردی لە بوارێکی یەکجار پانوپۆڕ و بەربڵاو و تا ڕادەیەکی زۆریش لە کەش و هەوایەکی ئازاددا، بە کار دەبرێت. ئەگەر سانسۆر و سانسۆردانانێکیش هەبێت، بۆ زمانەکە خۆی نییە، بەڵکو بۆ هەندێ ناوەڕۆک و هەندێ باسی سیاسی و فکرییە. ئەمە زۆر جیاوازە لەوەی کە هەر زمانە کوردییەکە خۆی قەدەغە بێت و ڕێگا نەدرێت بە کار بهێنرێت. لەم هەلومەرجەدا دەرفەتێکی چاک و یەکجار دەگمەن هاتۆتە پێشەوە بۆ پێشخستن و بە ستانداردکردنی زمانی کوردی، هەر نەبێ لەو بەشەی کوردستاندا. بەڵام ئەوەی ئەمڕۆ لەوێ دەبینرێت ڕێک بە پێچەوانەوەیە. ئەو ئاژاوە و پاشاگەردانییەی لە بواری ڕێزمان و ڕێنووسدا زاڵە، لە هیچ سەردەمێکدا ڕووی نەداوە. ئەگەر ئەوە لە بەرچاو بگرین، کە بەکارهێنانەکە چەند فراوان و بەربڵاوە لە گوێرەی ڕابوردوو. جوانکاریی زمان، یان بەکارهێنانی زمان بە شێوەیەکی جوان و هونەرمەندانە، لەژێر تەپوتۆزی هەرەسهێنانی دیوارەکانی ڕێنووس و ڕێزماندا وردە وردە ون دەبێت. ئەم بەرەڵڵایی و ناماقووڵییە دەکرێ چارەسەر بکرێت. ئەمە تەنیا بەرپرسیاریی زمانزان و نووسەر و ڕووناکبیران نییە، بەڵکو بەرپرسیاری و ئەرکی سیاسەتمەدار و دەسەڵاتدار و سەرکردەکانیشە. چارەسەرکردنیش تەنیا مەسەلەیەکی زمانەوانی نییە، بەڵکە پێوەندیی بە شێوەی بیرکردنەوەی سیاسەتمەدار و دەسەڵاتدارانیشەوە هەیە؛ چ لەبارەی پاشەڕۆژەوە و چ لەبارەی تێگەیشتنەوە لە مێژوو، شارستانێتی و لە مێژووی نەتەوەی کورد لەو ناوەندانەدا. من وا هەست دەکەم بەشێکی ئەم کارەساتە زمانەوانییە ئەنجامی دەستتێوەردانی کەسانێکە لە دەرەوەی کوردستانەوە

دەیانەوێ بیروباوەڕی ناکوردانەی خۆیان بەسەر خەڵکی کوردستاندا بسەپێنن. هەم لە پرۆسەی پاشاگەردانییەکە خۆیدا و هەم لە چارەسەرکردنیشیدا، ڕۆڵی پارتیی دیموکراتی کوردستان لە هەمووان زیاترە، لەبەر گەلێ هۆ، کە هیوادارم دەرفەتی لەبار بێتە پێشەوە بۆ ڕوونکردنەوەیان. چارەسەرکردنی ئاژاوە و ناڕێکیی زمان لە چوارچێوەی سیاسەتی فەرهەنگیدا Cultural policy دەبێت. لە کوردستاندا سیاسەتی فەرهەنگی نییە و پێم وایە هیچ کەسێکیش لە دەسەڵاتداران نە لێی دەزانێت و نە بیری لێ کردۆتەوە.

بەربانگ: دوا بەرهەمت چییە؟

شاکەلی: ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ساڵانێکە فێری ئەوە بوومە، هاوکات لەسەر دوو سێ پرۆژە یان بەرهەمی ئەدەبی کار بکەم. ڕەنگە ئەمە خوویەکی باش نەبێت، بەڵام بۆ من وا باشتر دەلوێت.
ئێستا دیوانێکی تازەم ئامادەیە بۆ چاپ، بەو هیوایەی ئەمساڵ بڵاوی بکەمەوە. شانۆنامەیەکی (ئاوگوست ستریندبێرگ)م کردۆتە کوردی و لەوانەیە ئەم بەهارە بگاتە دەست خوێنەری کورد. کاتی خۆی لێکۆڵینەوەیەکم بە ئینگلیزی لە بارەی ڕووناکبیرانی کوردەوە نووسیوە، ئەگەر بۆم ڕێک بکەوێت هەوڵ دەدەم سەرلەنوێ کاری تێدا بکەم و بۆ بڵاوبوونەوەی ئامادە بکەم. یەک دوو وردە پرۆژەی دیکەشم هەن، خوا یار بێت، هێدی هێدی خەریکیان دەبم.

بەربانگ: ئێستا چی دەخوێنیتەوە؟

شاکەلی: لە خوێندنەوەیشدا هەر وام. هاوکات دوو سێ کتێب دەخوێنمەوە. لەم ڕۆژانەدا کۆمەڵەشیعری Birthday Letters ی (تێد هیووز)ی شاعیری ئینگلیزی دەخوێنمەوە، دوو سێ سەرچاوەی چاکیشم بەدەستەوەن لە بارەی تیۆریی (وحدة الوجود)ی ئیبن عەرەبییەوە.

بەربانگ: ڕۆژی چەند سەعات دەخوێنیتەوە؟

شاکەلی: دڵنیا نیم. ئەمە پێوەندیی بە ژیانی ڕۆژانە و کار و زۆر شتی دیکەوە هەیە. پێم وایە ئەگەر تێکڕا وەربگرین، ڕۆژی تا سنووری دە سەعات دەخوێنمەوە.

بەربانگ: ئەگەرچی ئەوە ساڵانێکی دووورودرێژە کۆمەڵێک نووسەر و ڕووناکبیری کورد لە دەرەوەی کوردستان دەژین، کەچی تا ئێستا نەیانتوانیوە کۆمەڵەیەکی یان یەکێتییەکی نووسەران دروست بکەن. هۆی ئەمە بە لای ئێوەوە چییە؟

شاکەلی: ئەو ئاژاوە و پشێویەی لە دەرەوەی کوردستان هەیە، تەنیا لەناو نووسەران و ڕووناکبیراندا نییە، بەڵکو هەموو لایەنەکانی ژیانمانی گرتۆتەوە. من خۆم ئەگەرچی ئەوە نزیکەی بیستوسێ ساڵە لە ئەورووپا دەژیم، بەڵام هەرگیز نەمویستووە تێکەڵی ئەو جۆرە هەوڵدانانە ببم کە بۆ دامەزراندنی یەکێتی و کۆمەڵەی نووسەران دراون، چونکە دەمزانی بەر ناگرن.
هۆ زۆرن، هۆیەکی گرنگ، بێگومان، سیاسەت و حزبایەتییە. نووسەرێک بیەوێت سیاسەت و ئیدیۆلۆگیی حزب و تاقمەکەی خۆی لە ناو کۆمەڵەیەکی ئەدەبیدا پیادە بکات، دیارە وەک نوێنەری حزبێک هاتووەتە پێشەوە نەک وەک نووسەر و ڕووناکبیر.
هۆیەکی دیکە ئەوەیە کە ئێمە پێناسەیەکی ڕاست و باشمان بۆ نووسەر و ڕووناکبیر نییە. ئەمڕۆ لەم سوێدەدا کە تۆ و منی تێدا دەژیین، بە لای کەمەوە دووسەد کەسێک هەن کە خۆیان بە نووسەر دەزانن و کتێبیان بڵاو کردۆتەوە. لە هەموو ئەورووپادا ڕەنگە پێنجسەد کەسێکی وا هەبن. بەڵام ئایا بەڕاستی ئەمانە نووسەرن؟ ڕووناکبیرن؟ بێگومان نا. بەشێکی زۆری ئەوانەی خۆیان بە نووسەر و ڕووناکبیر دەزانن، ئەو کۆنە کادر و سیاسەتمەدارانەن کە دوای تێکشکانی سیاسی ئێستا ڕوویان کردۆتە ئەم بازارە. ئێمە کۆمەڵێک خەڵکمان هەن کە پێش ئەوەی بێنە ئەورووپا، نووسەر و ڕووناکبیر بوونە و کتێبیان بڵاو کردۆتەوە و لە بواری ئەدەب و فەرهەنگی کوردیدا جێدەستیان دیار بووە. ئەگەر کاتی خۆی نیگەرانییەکیان هەبووبێت، ئەوە بووە کە سەرەڕای ڕاونرانیان لەلایەن ڕژێمەکانەوە، هەندێ لەم سیاسەتمەدارە ژدانۆڤیست و ستالینیستانەیش خۆیان و بەرهەمەکانیان ڕاو ناون. کەچی ئەمڕۆ کابرای کۆنە سیاسی و کۆنە نازانمچی دێت بەرانبەرت دەگرێت و باسی فەرهەنگ دەکات و بە شانوباڵی ئازادیی بیروباوەڕدا هەڵدەدات!! بێگومان کەسێک ڕێزی وشە و فەرهەنگ بگرێت، ناتوانێت لەگەڵ ئەمانەدا کۆ ببێتەوە. هۆیەکی دیکەیش بیرکردنەوەی خێڵەکی و ناوچەگەرییە. چی بڵێم، هەر لێ گەڕێ..... !

بەربانگ: کۆمەڵگەی کورد لە ئەورووپا یان لە دەرەوەی کوردستان، کۆمەڵگەیەکی پەرت و ناتەبایە. بۆ ئەوەی ئەم کۆمەڵگەیە ببێتە گرۆیەکی خاوەن دەنگ و قورسایی، ببێتە لۆبییەک، دەبێ چی بکرێت؟ ئایا ڕێکخراوی وەک فیدەراسیۆنی کورد لە سوێد، یا ئەنیستووتەکانی کورد لە پاریس و برۆکسەل، دەتوانن لەم ڕووەوە چی بکەن؟

شاکەلی: وەرامی ئەم پرسیارەیش پێوەندییەکی پتەوی بە وەرامی پرسیاری پێشووەوە هەیە. لەوەیش بترازێ هۆکاری دیکەیش لەم ڕووەوە ڕۆڵیان هەیە. بزوتنەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد خۆی پەرتوبڵاوە و بێ بەرنامەیە. ئەمەیش بەئاشکرا لەناو کوردی دەرەوەدا ڕەنگ دەداتەوە. کوردی دەرەوەیش خۆیان گرۆیەکی هاوچەشن نین. پاشخانی زۆر جیاواز و دوور لە یەکیان هەیە. ئەوەیشت لە بیر نەچێت کە دەوڵەتانی ئەوروپایش دەستیان خستۆتە ناو کوردەکەوە و هەوڵ دەدەن یارییان پێ بکەن و بە کاریان بهێنن.

خۆشبەختانە من لەو کەسانە نیم کە بە شان و بازووی کەسێکی وەک (مەدام میتران)دا هەڵبدەم و بیکەم بە دایکی کورد، هەر لەبەر ئەوەی دوو سێ جار سەری کوردستانی داوە، یا لە دوو جێگە ناوی کوردی هێناوە. ئەمە گاڵتەکردنە بە کورد و دابەزاندنی ئاستی مەسەلەکەیەتی و خۆدزینەوەیەکی ڕێویئاسای سیاسەتمەدارانی ڕۆژاوایە لە مەسەلەی کورد. هەروەهایش ڕێکخراوە ناحوکوومەتییەکان NGO بە فریشتەی خێر و بەرەکەت دانانێم، کە بە مووچەی پێنج قات و دە قات دەچنە کوردستان، بۆ ڕابواردن و بۆ دزی و، بەڵام هاوکاتیش بۆ مەبەستی دیکەی نهێنی و بۆ ئاژاوە و دووبەرەکی نانەوە و بڵاوکردنەوەی ژەهری ئیدیۆلۆگی و فەرهەنگی و سیاسیی ئیمپریالیستانە.

ئەو ڕێکخراوە کوردییانەی ناوت هێناون و زۆری دیکەیش، هیچیان بە خواست و بە ویستی کورد خۆیان دروست نەکراون و بڕیاریان بە دەست خۆیان نییە. ئەمە لە چوارچێوەی کۆمەڵە یاسا و بنەمایەکدا دامەزرێنراون کە ڕێگەیان پێ نادات (کوردایەتی) بکەن. هەرکامێکیان دەگریت سیاسەتێکی لە پشتەوەیە و بۆ ئامانجێکی تایبەت و بەپێی بەرنامەیەکی پشوودرێژانە بە ڕێوە دەبرێن و بەخێو دەکرێن. ڕەنگە بەشێک لە کارمەند و کادرەکان خۆیشیان ئاگایان لەو ڕاستییە نەبێت و پێیان وا بێت خزمەتی کورد دەکەن. ئەمانە ئەگەرچی ساڵانێکە لە ئەورووپا دەژین، بەڵام لەناو ڕێکخراوەکانی خۆیاندا بەپێی بنەماکانی دیمۆکراسی کار ناکەن. بێجگە لە دەیان دیاردەی ناشیرینی دیکە کە ئێرە جێی باسکردنیان نییە. کەواتە ئەمانە ناتوانن ئەو ئەرکە جێبەجێ بکەن.

لەوەیە ئەگەر هەلومەرجی کوردستان بە جۆرێک پێش بکەوێت کە بەرنامە و ئامانجی ڕوون هەبێت و هێزێک بتوانێت ببێتە ژمارە یەک، ئەودەم ئەمە کار بکاتە سەر کوردی دەرەوە و بەرەو ئەوە بچن، کە ببنە لۆبییەک.

بەربانگ: ئێمە دەزانین کە تۆ دۆستێکی نزیکی مامۆستا مەسعوود محەمەدیت و بیروباوەڕەکانیت پێ باشن. ئایا لەم سەردانەی کوردستاندا چاوت پێ کەوت؟ بەرهەمی تازەی مامۆستا چییە؟

شاکەلی: ڕاستیەکەی ئەوەیە کە ئەوە ساڵانێکە پێوەندیم لەگەڵ مامۆستا مەسعوود محەمەددا هەیە. بەڵام پێوەندییەکە هەر بە هۆی نامە و تەلەفۆنەوە بووە نەک ڕووبەڕوو. ئەم جارە لە هەولێر چوومە خزمەت

ماموٚستا و بۆ یەکەمین جار چاومان بە یەکدی کەوت. بەداخەوە تەمەن و بڕێکیش تەنادروستی تەنگی پێ هەڵچنیوە. ئەمڕۆ لە هەموو کوردستاندا و لەناو هەموو ۳۰-٤٠ میلیۆنە کوردەکەدا ماموٚستا مەسعوود محەمەد گەورەترین بیریارە. ئەو پیاوە هێندە بەرچاوڕوونە، هێندە بیری تیژە و هێندە دڵسۆزە کە بە ڕاستی لە مێژووی کوردستاندا دیاردەیەکی دەگمەنە.

ماموٚستا مەسعوود لە سەردەمێکی زۆر دەگمەن و ڕیزپەڕیشدا دەژی. ئەو وەک تاکە بیریارێکی گەورەی کورد زۆر بەرهەمی گرنگ و قووڵی پێشکەش کردووە، بەڵام هێشتا بەشێکی گەورەی خوێنەواری کورد فکر و بەرهەم و کەسایەتیی ئەو پیاوەیان نەناسیوە. فیکر و فەلسەفە هەر وایە، خوێنەری ئاسایی و سادە ناتوانێ تێی بگات، بەڵام دەبوو ڕووناکبیران بە ئامانجی ناساندنی بیر و بەرهەمی ماموٚستا، بە هۆی لێکۆڵینەوەوە، خوێنەری کوردیان لە بیری ماموٚستا نزیک بکردایەتەوە. دەبوو کۆمەڵێ سەمینار و کۆنفرانس لە بارەی بیری مەسعوود محەمەدەوە ڕێک بخرێت. کاری وا دەبێ لەپێشدا لە کوردستان بکرێت. من لێرە هەوڵی ئەوەم دا بانگهێشتنی بکەین بۆ زانستگەی ئوپسالا و زانستگەیش بڕیاری لەسەر دا و زۆر پرۆگرامی باشیشمان بۆ ئامادە کردبوو، بەڵام ڕێژیمی عێراق ڕێگەی دەرچوونیان بە ماموٚستا نەدا، چونکە قەدەغەی لەسەر بوو.

بەرهەمی تازەی ماموٚستا سێ کتێبن: بەرگی سێیەمی مرۆڤ و دەوروبەر، المجتمع البشري لماذا يشبه مستشفى المجانين؟ و ژیان و جیهانبینی، کە وتووێژێکی دوورودرێژە.

من بیرە فەلسەفییەکانی ماموٚستام زۆر بە لاوە گرنگن، چونکە لە دەشتی وشک و شۆرەکاتی بیری ئەمڕۆی کورددا تەنیا ماموٚستا مەسعوودە پەیامێکی گرنگی پێیە و زۆر بەرچاوڕوونانە و بوێرانە دەنووسێت و قسە دەکات.

دەزانم کەسانێک هەن دژی فیکری مەسعوود محەمەدن، ئەمەیش زۆر سروشتییە، بەڵام هەتا ئێستا کەسێک نەیتوانیوە بە فکر و بە بیروباوەڕ و بە لۆگیکی فەلسەفی وەرامی بداتەوە. ئەوانەی شتیان دژی بیری مەسعوود محەمەد وتووە و نووسیوە کەسیان ڕووناکبیری جیددی نین. ئەوەی کە نووسیویانە لە بازنەی جنێو و قسەی ڕۆژانەی ئیدیۆلۆگی نەچۆتە دەرەوە. ئەوەیش، دیارە، بە فکر دانانرێ.

من خۆیشم ڕەخنەم لە هەندێ لایەنی بیری ماموٚستا هەیە، بەڵام ئەمە هێندەی سەری دەرزییەک کار ناکاتە سەر ڕێز و خۆشەویستیی من بەرانبەر ئەو پیاوە.

بەربانگ: لە چ ڕوویەکەوە ڕەخنەت لە بیری ماموٚستا مەسعوود محەمەد هەیە؟

شاکەلی: ماموٚستا مەسعوود نووسەرێکی فرەلایەنەیە. لایەنە گرنگەکانی بەرهەمەکانی ئەمانەن: فکری فەلسەفی، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و زمانەوانی، لە بواری زمانەوانیدا، بۆ نموونە، هەندێ دیتن و باوەڕی هەن کە من پێم وایە لەگەڵ بنەماکانی زمانەوانیی تازەدا ناگونجێن. ئەمە بە نۆرەی خۆی کاری کردۆتە

سەر ئەوەی لە ڕووی ڕێنووسیشەوە تووشی هەڵە ببێت. هەروەها لە بەکارهێنانی تێرمینۆلۆگیی زمانەوانیدا یەک دوو جارێک بینیومە ئامانجی نەپێکاوە. کە ئەمە لە کاری زانستیدا قەبووڵ ناکرێت.
مامۆستا بەرانبەر ڕۆژهەڵاتناسەکان و کوردناسەکان زۆر دڵفراوان و خۆشباوەڕە. لێتی ناشێرمەوە منیش پێش ئەوەی بێمە ئەورووپا و ڕەنگە تا سێ چوار ساڵێکیش وام بیر دەکردەوە. ئێستا ئەو تیۆرییەی کە کاری ڕۆژهەڵاتناسەکان دەخاتە گومانەوە، بە ناوی بیریاری فەلەستینی- ئەمەریکایی ئیدوارد سەعیدەوە تۆمار کراوە. باوەڕ بکە من پێش خوێندنەوەی کتێبی (Orientalism)ی ئیدوارد سەعید گەیشتبوومە ئەو گومانە، من پێم خۆش بوو مامۆستا مەسعوود لە پاڵ هاندانی ڕووناکبیری کورددا بۆ خوێندنەوەی ڕەخنەگرانەی کۆمەڵگە و مێژووی کوردستان، ئەوەیشی بۆ ڕوون بکردنایەتەوە کە ڕۆژهەڵاتناسەکان، با بڵێین زۆربەیان، سەربازی سەرلەپێناوی زانست و زانستخوازی نین، بەڵکە نوێنەری بەرژەوەندی کۆلۆنیالیزم و ئیمپریالیزمن.
ئەم سەرنجانەی من هەمووی دەکەونە ئەو چوارچێوەیەوە کە دەکرێ بە تەماشاکردن لە گۆشەنیگای جیاوازەوە ناو ببرێت، دەنا بە شانازییەوە دەیڵێمەوە کە ئەمڕۆ لە هەموو کوردستاندا مامۆستا مەسعوود محەمەد گەورەترین بیریارە.

بەربانگ: هەر بە کورتی، لەبارەی ئەم چەمک و ناوانەوە دەڵێن چی؟
ئاڵای کورستان، بارزانی، ئیسلام، ئاوارەیی، کۆمۆنیزم، ڕەخنەی ئەدەبیی کوردی.

شاکەلی:
ئاڵای کورستان: هەر ئەو خەونەیە کە کاتی خۆی خانی و حاجی دەیانبینی و ئەمڕۆیش پەشێو و تۆ و من دەیبینین. لەوە دەترسێم کە هاتە دی ئێمە لە سێبەریدا نەژیین.
بارزانی: لە هەموو سەدەی بیستەمی مێژووی کوردستاندا، مەلا مستەفای بارزانی بە گەورەترین سەرکردە دادەنێم. ناشمەوێت ئەم قسەیە وەکوو پەسندانی پارتیی دێموکراتی کوردستان تەفسیر بکرێت، چونکە بارزانی سیمبۆڵە بۆ هەموو کورد، بە یەکێتی و پارتی و نەتەوەپەرست و کۆمونیست و ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوایەوە. پارتی بەوەی کە خۆی دەکاتە تاکە خاوەنی بارزانی، زیانێکی گەورە بە ناو و ناوبانگی ئەو پیاوە دەگەیەنێت.

ئیسلام: لە شارستانێتیی مرۆڤایەتیدا نەخشێکی یەکجار گەورە و گرنگی هەبووە. لە داهاتووی مرۆڤایەتیدا نەخشێکی زۆر گەورەتریشی دەبێت.

ئاوارەیی: مەینەتێکی هەزارڕەنگە بە هیچ، تەنانەت بە مردنیش، لێم نابێتەوە.

کۆمونیزم: لاپەڕەیەکی ڕەش، یا سوور، بوو لە مێژووی مرۆڤایەتیدا. چەندە بە ڕووخانی ئەو سیستەمە دڵخۆش بووم، لەوەیش زیاتر بە سەرکەوتنی قسەی ڕۆژاوایی و ئیمپریالیستەکان دڵگران بووم.

ڕەخنەی ئەدەبیی کوردی: کە لە کوردستانیش بووم زۆر جار ئەم پرسیارەیان لێ کردم. ئێستایش هەر ئەو وەرامە دەدەمەوە. ڕەخنەی ئەدەبیی کوردی هەمووی یەک دوو هەنگاوێک لە سفرەوە دوور کەوتووەتەوە.

ئامادەکردنی: ئاسی ڕەباتی

بەربانگ، ژمارە: ١١٥، ساڵی نۆزدەیەم (٢٠٠٠)، لاپەڕە: ١٩ـ٢٣

پرسیارەکان هێشتا تینووی وەرامن

هـ بەرزنجەیی: تابلۆی شیعری تۆ بە وشەی ناسک و ئاوازدار و پرشنگدار ڕازاوەتەوە، بەگشتی خوێنەر هەست بە گەڕان بە دووی ڕۆحێکی وێل، بە دڵێکی پڕخورپە دەکات... ئەمە ڕێکەوتە یاخود سەلیقەی شاعیرانەی تێدا خەرج کراوە؟

شاکەلی: هەڵوێستی من بەرانبەر زمان، پێوەندیم لەگەڵ زماندا، دیارە لێرەدا لە پلەی یەکەمدا مەبەست زمانی کوردییە، ئەوەندەی لە بیرم بێت، هەمیشە هەڵوێست و پێوەندیی خۆشەویستی و عەشق، هاوکاتیش سەرسووڕمان، بووە. هێشتا نەچووبوومە خوێندنگە، کە باوکم بە کوردی فێری خوێندن و نووسینی کردم. یەکێک لەو وشانەی کە لە سەرەتای فێربوونی ئەلفوبێدا فێری نووسینی بووم، وشەی (گوڵ) بوو. ئەو ئێوارەیە باوکم تیپێکی تازەی فێر دەکردم، تیپی (ڵ). وەک نموونەی ئەو تیپە چەند وشەیەکی بۆ نووسیبووم کە منیش مەشقیان لەسەر بکەم، بەڵام ئێستا هەر وشەی (گوڵ)ەکەیانم لە بیر ماوە.
پێشتریش دوو سێ مانگێک لە مزگەوت، لای مامۆستا مەلا سمایل، دەرسم خوێندبوو. ئەو کاتە زۆر منداڵ بووم و ماوەی خوێندنەکەیش ئەوەندە کورت بوو، کە باوەڕ ناکەم شتێک فێربووبێتم. لە بیرمە دەرگایەکی تەختەی ئەستوورمان هەبوو، هەندێک خەتخەتۆکەم لەسەر کێشابوو، زۆریش لەسەر ئەوە سوور بووم ئەوەی نووسیومە دەبێت شتێک بێت و مەعنایەکی هەبێت. جارێکیان خواوڕاسان لەناو ئەو شتانەدا خەتێکی تێدا بوو لە وشەیەک دەچوو، ئێستا نازانم چی بوو، کاکم، کاک ئەمجەد، وتی ئەمە وات نووسیوە. نازانی چەندە بەوە دڵخۆش بووم کە شتم نووسیوە.
یەکەم زمانێ کە خوێندبێتم زمانی کوردی بوو. دواتر کە چوومە قوتابخانە، لەبەر ئەوەی کەمێک خوێندن و نووسینم دەزانی، یەکسەر لە پۆلی دووەم وەرگیرام، بەڵام ئەم جارە بە عەرەبی دەمانخوێند. ئەمە ڕێگەی لەوە نەگرت کە پێوەندی پتەوم بە خوێندنەوە و نووسینی کوردییەوە هەر بەردەوام بێت.
باوکم کتێبخانەیەکی باشی هەبوو. ئەندامێکی چالاکی پارتی دیمۆکراتی کوردستانیش بوو. لە ڕۆژنامەی (خەبات) و گۆڤاری (ڕۆژی نوێ)دا و دواتریش لە حەفتەنامەی (کوردستان)دا ئابوونەدار بوو. پێشتریش لە گۆڤاری (هیوا) و (هەتاو)دا. پێم وایە لەو ساڵانەدا هەرچییەک بە کوردی دەرچووبێت ئێمە هەمانبووە. من زۆربەی ئەم شتانەم دەخوێندەوە. نامەوێ بڵێم لێیشیان تێدەگەیشتم. چونکە لە بیرمە دیوانی مەولەویم بە منداڵی خوێندۆتەوە، بەڵام بێ تێگەیشتن. (مەم و زین)یشمان هەبوو، هەندێکم لێ دەخوێندەوە، بەڵام هەر زوو وازم دەهێنا چونکە لێی تێنەدەگەیشتم. هاوینی ساڵی ١٩٦٣بە هۆی شەڕەوە قوتابخانەکەی لای

ئێمە داخرابوو. دوو جاریش ناچار بووین بار بکەین و شاکەل بە جێ بهێڵین. دیوانی (بەهەشت و یادگار)ی مامۆستا گۆران و (گوڵ ئەستێرە)ی کامەرانم ئەوەندە خوێندبوونەوە، لە بەرگەوە تا بەرگ لە بەرم کردبوون. زستانی ئەو ساڵەیش یەکجار سەخت و سارد بوو. باشترین شتێک خۆمان پێوە خەریک بکردایە خوێندنەوەی کتێب بوو. ئەمە لای من بوو بە خوو. لە هەموو ئەم ساڵانەی ژیانمدا، ئەو بەختەوەرییەم دەستگیر بووە کە هەمیشە بەشی هەرە زۆری کاتم بۆ خوێندنەوە تەرخان کردووە. ئەمە لە پاڵ خۆشی و لەزەتەکەیدا، کۆگای وشە و دەربڕینێکی دەوڵەمەندی بۆ پێک هێنام. دیارە لە ڕووی دیکەوە ڕەنگە زیانیشی هەبووبێت، کە ئەگەر لە بیرم بمێنێت دواتر باسی دەکەم. هەر ئەم خوێندنەوەیەش بوو کە بوو بە هۆی تەقینەوەی بەهرەی شیعری و ئەدەبیم. لە تەمەنی دوانزدە ساڵاندا دەستم کردە شیعرنووسین، شیعری منداڵانەی بێ سەروبەر.

لە قوتابخانەیشدا هەر زوو فێری عەرەبی بووم و هێشتا لە پۆلی سێیەمدا بووم کە بەچاکی کتێب و چیرۆکی منداڵانم پێ دەخوێندەوە. ڕێزمانی عەرەبیم زۆر چاک دەزانی. تازە چووبوومە ناوەندی کە دەمتوانی بە عەرەبییش بنووسم. وردە شتم پێ دەنووسی؛ بیری ڕاگوزاری و وتاری ئەدەبی، بەڵام بە کەڵکی ئەوە نەدەهاتن بڵاو بکرێنەوە. مامۆستای زمانی عەرەبیمان، تالیب ڕەئووف بوو، نازانم دەژی یان نا، یادی بەخێر، پێشبڕکێیەکی ڕێک خست بۆ قسەکردنی ڕاستەوخۆ بە عەرەبی، لەتیف هەڵمەت و من بردمانەوە. یەکی قەڵەمێکمان بە خەڵات پێ درا.

پێم وایە پێکهاتەی بنەماڵەکەیشمان کارێکی زۆری کردۆتە سەر بەهرەی ئەدەبی و زمانەوانیم. مامێکم، شێخ مەحموودی شاکەلی، لە چلەکاند ئەندامێکی چالاکی پارتی (هیوا) بووە و زۆریشی حەز لە شیعر بووە. دوای کۆچی خۆی کەشکۆڵێکی گەورەی لێ بە جێ مابوو کە سەدان پارچە شیعری جوانی تێدا تۆمار کردبوون. لە زۆر جێگای لاپەرە نەنووسراوەکانیشدا دروشمی هەستێکی گەرمی کوردایەتی و کوردستانپەروەریی نووسیبوو. من بەو منداڵییە بە دیار ئەم کەشکۆڵەوە دادەنیشتم و لاپەڕە لە دوای لاپەڕە دەمخوێندەوە. مامێکی دیکەم، شێخ ئەحمەد شاکەلی، شاعیرێکی کلاسیکی ناسراوە، بەشێک لە شیعرەکانی لە(گەلاوێژ)دا بڵاوکرابوونەوە و دواتریش وەک دیوان، سێ جار چاپ کراوەتەوە. مامێکی باوکیشم، شێخ عەلی، شاعیر بووە. پێم وایە لە کەشکۆڵەکەی ماممدا یەک دوو شیعرێکی ئەم شێخ عەلییە هەبوون.

ئێمە لەبەر ئەوەی ماڵە شێخ بووین و دیوەخانی گەورەمان هەبوو، میوانێکی زۆر، لە ناوچەی جۆربەجۆرەوە، ڕوویان تێ دەکردین. شارباژێڕی دەهاتن بۆ ترێ فرۆشتن. هەورامی و هەجیجی گوێز و میوەی وشکەوەکراو و کەرەستەی دارین و شتی دیکەیان دەهێنا، قەراخی بە بارەتووتنەوە دەهاتن و ڕوویان دەکردە گەرمیان و خوارتریش، قەڵەوزییەکانی دەوروبەری مەندەلی خورما و دۆشاویان دەهێنا و بەرەو قەراخ دەڕۆیشتن. ئەمانە هەموو دوو شەو و سێ شەو لای ئێمە لایان دەدا. جاری وا هەبوو بە هۆی باران و تەڕ و تووشییەوە زیاتریش دەمانەوە. دەمەوێت بڵێم ئەم بارە کۆمەڵایەتییە بووبوو بە

پاشخانێکی پتەو بۆ حەزکردن لە شیعر و ئەدەبییات و بۆ بیرکردنەوە لە زمان و هەڵسەنگاندن و تاووتوێکردنی وشەی جۆربەجۆر و کرانەوەی مێشک بۆ شتی تازە و جیاواز. ساڵانێکی دواتر کە فێری چەند زمانی دیکە بووم و فێری هەندێک زاراوای دیکەی زمانی کوردی بووم و زمانە کۆنەکانی ئێرانم خوێند و زمانەوانیم بە شێوەیەکی زانستی خوێند، ئەم پاشخانە یارمەتییەکی زۆری دام.

من کە شیعرێک دەنووسم زۆر خۆم بە هەڵبژاردنی وشەوە خەریک ناکەم. هەر نەبێ لە یەکەم دارشتندا وا ناکەم. ئەو کۆگای وشەیەی لە مێشکمدایە خۆی دێت بە هانامەوە و دەبێتە کەرەستەی دەربڕین. بەڵام ئیدی لەوە بە دوا، دەستکاریی زۆر دەکەم. لە هەڵبژاردنی وشەی لەبار و دەربڕینی گونجاودا تا ڕادەی ماندووبوون پێوەی خەریک دەبم. دەبێ لێرەدا پێ لەوەیش بنێم کە ئەمەی دەیڵێم زیاتر دیوانی (ژێ) و بەرهەمەکانی دواترم دەگرێتەوە، نەک ئەو سێ نامیلکەیەی لە حەفتاکاندا نووسیومن. لە نووسینی پەخشاندا، چ پەخشانی هونەری بێت یا وتار و لێکۆڵینەوە، بواری دەستکاریی زمان زۆر بەرفراوانترە. نووسەر دەتوانێت زۆر شت بگۆڕێت، چەندە بکرێت بە کورتی مەعنا و ناوەڕۆک بدا بە دەستەوە. ئەمە لە شیعریشدا زۆر گرنگە. تۆ دەبینی شاعیری وا هەیە وێنەیەکی شیعری لە تێکستێکدا پێنج جارە و شەش جارە دەکاتەوە. ئەمە تێکستەکەی جوانتر ناکات. ئەمە وەک ئەوە وایە کچێکی ناسک و جوان و نەشمیلە بێت، کیلۆ لە دوای کیلۆ خۆی قەڵەو بکات. هەستەوەری بەرانبەر وشە هەر ئەوە نییە، وشەی جوان بۆ تێکستەکەت هەڵبژێری. دەبێ بیر لە لایەنی ئاهەنگ و مۆسیقایش بکەیتەوە، بیر لەو دەنگانە، لەو تیپانەیش بکەیتەوە، کە لە تێکستەکەدا دووبارە دەبنەوە. مەسەلەی زمان ئەو شتە سادە و ساکارە نییە کە بەشێکی زۆری نووسەر و خوێنەرانی کورد تێی گەیشتوون.

بەشی دووەمی پرسیارەکە پێوەندیی بە ناوەڕۆکی شیعرەکانمەوە هەیە. ڕەنگە لەو ڕووەوە نەتوانم زۆر شت بڵێم. ڕۆحی مرۆڤ بە تایبەتیش ڕۆحی شاعیرێک، بێگومان وێڵە و بە دووی شتێکی نادیار و نەناسراودا وێڵە. ئەگەر تەماشایەکی یەکەمین دیوانم، پرۆژەی کوودەتایەکی نهێنی، کە بەهاری ١٩٧٣ چاپ کراوە، بکەیت، دەبینیت لە پێشکەشکردنەکەدا ئاوام نووسیوە: پێشکەشە، بەوەی نازانم کێیە؟ لە کوێیە؟ چۆنە؟ بەڵام هەر بەدوایا وێڵم... ئەمە دەربڕینێکی سادە و ڕاستگۆیانەی هەست و نیگەرانی و دوودڵیی مرۆڤێکە هێشتا لە سەرەتای ژیاندایە و دەیەوێ لە زۆر شت تێ بگات و هەرچی پەنا و کەلەبەر و نهێنی گەردوونە بپشکنێت. هەر ئەم کونجکۆڵییەش بوو وای لێ کردم خوو بدەمە خوێندنەوەی بیر و فەلسەفە، بەو هیوایەی شتێک لەبارەی ژیان و جیهان و گەردوونەوە فێر ببم. بەشێکی زۆری شیعرەکانم دەربڕی ئەم تینوێتییەیە، گەڕان بە دوای ئەو ڕاستییەدا کە ڕەنگە مرۆڤ هەموو ژیانیشی بباتە سەر بێ ئەوەی بە هیچ بگات. حەزرەتی ئیبراهیم، درووودی خوای لێ بێت، پەیامبەری خودایش بوو، کەچی هەر دەیویست چاوی بە خودا خۆی بکەوێت. خودا دەیزانی هێشتا دوودڵە، بۆیە لێی پرسی: بینینی منت بۆ چییە، باوەڕت نەهێناوە؟ وەرامەکەی ئیبراهیم زۆر بەناوبانگە؛

فەرمووی: «بلی، ولکن لیطمئن قلبي»، واتە بەڵێ، بەڵام با دڵنیا بم! ئەگەر پەیامبەرێکی خودا ئاوا نیگەران و دوودڵ بووبێت، دەبێت حاڵی ئێمەمانان چی بێت؟ لەم ڕووەوە کەس هێندەی ئیمامی عەلی، ئەگەرچی پەیامبەریش نەبوو، باوەڕی بتەو نەبووە. عەلی هەم وەلی و پیاوچاک بوو هەمیش شاعیر.

هـ بەرزنجەیی: باوەڕ وایە هەر شاعیرێ کاریگەریی شاعیرانی پێش خۆی بە گشتی بە سەرەوە بێت. گەلێک جاران ڕێچکەی یەکێک لەو شاعیرانە دەگرێتە بەر... لای ئێوە کام شاعیر بۆتە نموونە و پێشڕەو؟

شاکەلی: من لە هەموو ژیانی شیعرنووسینمدا لە بیرم نییە بە دڵ ویستبێتم و حەزم کردبێت وەک فلان شاعیر بنووسم. زۆر شاعیر هەن کە بە دڵ پێم خۆش بووە شیعریان بخوێنمەوە و لە بەر بکەم. هێشتا دوانزدە ساڵان بووم بەشێکی شیعرەکانی گۆران و کامەرانم لە بەر کردبوو. لە تەمەنی حەڤدە و هەژدە ساڵاندا کۆمەڵێک شیعری بەدر شاکر سەییاب و مەحموود دەرویش و هەندێ شاعیری دیکەیشم لە بەر بوون. بەڵام لەوە دڵنیام کە دەیان شاعیر هەبوون و هەن، لە دڵەوە حەزم کردووە وەک ئەوان نەنووسم. تازە، ئێستا، پێویست ناکات ناویان بهێنم.

دوای فێربوونی هەندێ زمانی دیکە، ڕووبەرێکی فراوانترم بۆ کرایەوە بۆ ناسینی شیعر و تێکستی جوان و ئاشنابوون لەگەڵ ئەدەبییات و فەرهەنگی جۆربەجۆری ئەم دنیایە. کاتی خۆی من بە عەرەبی ڕۆمانەکەی هەمینگوەیم خوێندبووەوە، ماڵاوایی لە چەک، بەڵام چواردە ساڵ دواتر کە بە ئینگلیزی خوێندمەوە، بەڕاستی خەریک بوو شاگەشکە ببم، هێندە بە لامەوە جوان و شاعیرانە بوو.

لە تەمەنێکی کرچ و کاڵدا شیعر و دیوانی زۆر لە شاعیرانی کلاسیکی کوردم خوێندبوونەوە، بەڵام باوەڕ ناکەم توانیبێتم لە نرخە هونەری و عەقڵییەکانی ئەو کارانە نزیک ببمەوە. نەدەکرا، ناکرێ لەو تەمەنەدا لایەنە هونەری و ئاڵۆز و پێچەڵپێچەکانی شیعری نالی تێ بگەیت. ئەمە ئەگەر باسی زمان و فکر بکەین. ئەوجا هەندێ هەستی مرۆڤانە هەن، بێ ئەوەی خۆت ئەزموونێکی وەها، یا ئەزموونێکی بارتەقایت هەبێت، ناتوانیت تێبگەیت کابرا دەیەوێ چی بڵێت و باسی چی دەکات. تۆ وەرە بۆ منداڵێکی پێنج شەش ساڵان باسی ئەوینی نیشتمان بکە، یان سووتان بەدەم تاسەی عەشقی ژنەوە بکە، ئەو چوزانێ باسی چی دەکەیت؟ منداڵێک، هەموو نیشتمان و هەرچی ژنی دنیایش هەیە، دایکی خۆی لێ دەرچێت، بە مشتێ نوقڵی ترش و شیرین دەفرۆشێت. هەقی خۆیشیەتی و نۆشی گیانی بێت.

پانزدە بیست ساڵێ لەوەودوا بەوردی دەستم کردەوە بە خوێندنەوەی شاعیرانی کلاسیکی کورد، ئەم جارە تام و چێژێکی دیکەی هەبوو. مەم و زین ئەوەندە قووڵ و هونەرمەندانە نووسراوە کە تەنیا بە دە جار و دوانزدە جار خوێندنەوە ناتوانی تێی بگەیت. دەبێ شارەزای کۆمەڵێ زانست و بیر و هونەری دیکەیش بیت، بۆ ئەوەی بچیتە ناو وردەکارییەکانیەوە. شیعری مەلای جەزیری و نالییش هەر وایە. بیروباوەڕی تەسەوف یەکێکە لە بابەتە گرنگەکانی شیعری کلاسیکی ڕۆژهەڵاتی. بەڵام تۆ ئەگەر شارەزای

بنەما گرنگەکانی فەلسەفەی تەسەوف نەبیت، ناتوانیت بزانیت مەلای جەزیری چی دەڵێت. من زۆر جار باسی هەندێ وردەکاریی شیعری جەزیریم بۆ خوێندەوار و ڕووناکبیری کورد کردووە. بینیومە سەری بۆ لەقاندووم، بەڵام دڵنیایش بووم تەقەی سەری دێت و خواخوایەتی زووتر بیبڕمەوە. شیعر هەتا زیاتر بە فکر و عەقڵ و فەلسەفە ئاخنرابێت، تێگەیشتنی ئەستەمترە. تۆ دژوارییەکی وەهات لە شیعری گۆراندا، لەگەڵ ڕێز و خۆشەویستیی زۆریشمدا بۆ مامۆستا گۆران، تووش نابێت. لە شیعری زۆربەی شاعیرانی ئەمڕۆی کوردیشدا دیسان هەر وایە.

حافزی شیرازی و مەولانا جەلالوددینی ڕۆمی و مەولانای جامی لەو شاعیرانەن کە ناکرێ بە یەک یا دوو جار خوێندنەوە وازیان لی بێنیت. زمانی ڕۆمی لە زمانی حافز ئاسانترە، ئەگەرچی لای ئەمیان فکر و تەسەوف قووڵترە. حافز هێندەی گیرۆدەی فکر بووە، باوەڕ ناکەم سۆفی بووبێت، دە هێندە گیرۆدەی هونەری بەکارهێنانی زمان و میتافۆر بووە. دە ئەوەندەیش ئەوینداری مۆسیقای وشە بووە. لە شیعری تازەی فارسیدا شاملوویش وەک حافز زیاتر عاشقی زمان و وێنە و نیشانەیە، بەڵام بیرکردنەوەی سوهرابی سێپەهری قووڵترە، هەر نەبێ کاتێ ڕوو دەکاتە سروشت یا بەرەو لای ڕۆح و هەوارگەکانی ڕۆح شۆڕ دەبێتەوە.

ڕەنگە لە سەرجەمی شیعری شاعیرێکدا هەندێک شت بدۆزیتەوە کە شیعرێک یا بەیتێکی شاعیرێکی دیکەت بهێنێ بە بیردا. ئەگەر شاعیر دوای ئەزموونی کۆمەڵێ ساڵیش دیسان لە تەئسیری شاعیرانی دیکە رزگار نەبووبێت، کەواتە نەیتوانیوە ببێتە شاعیر، نەیتوانیوە کەسایەتیی سەربەخۆی خۆی دروست بکات. لە ئەدەبی فارسیدا لەوەیە ناوی دە شاعیری گەورەی سۆفیت بۆ هەڵدەم، بەڵام هەر یەکەیان تام و بۆنی خۆی هەیە و هەر یەکەیان بە شێوەی خۆی ئەو عیشقەی دەربڕیوە. دڵداری و خۆشەویستییش هەر وایە. لەوەتی ژن و پیاو هەیە و لەوەتی شیعر و شاعیر هەیە، دڵداری بابەتی هەرە گرنگی شیعر بووە، بەڵام تۆ دەبینی ئەگەر لای شاعیرێک دێڕێک، وێنەیەکمان بەرچاو بکەوێت لە هیی شاعیرێکی دیکە بچێت، یەکسەر دەڵێین ئەمەی دزیوە، ئەمە هیی خۆی نییە. هەر شاعیرێک، هەر شاعیرێکی باش، شێواز و زمانی تایبەتی خۆی هەیە. کولووی بەفر هەموو لەیەک دەچن، کەچی ئەگەر بە میکرۆسکۆپ تەماشای بکەیت، هیچ کولوویەک لە یەکێکی دی ناچێت. لە هەموو دنیادا دوو کولوو نادۆزیتەوە لەیەک بچن. گەڵای داریش هەر وایە. شاعیر و نووسەر و هونەرمەندیش هەر وەهان. دەبوو بڵێم شاعیر و هومەرمەندی ڕاستەقینە و بەهرەدار! وا نییە؟

هـ بەرزنجەیی: لە هەر شاعیرێ داوای پێناسە و تێڕوانین و بۆچوون لەسەر شیعر دەکرێت... تۆ چیمان لەم ڕووەوە پێ دەڵێیت؟

شاکەلی: نازانم بۆ دەبێ هەر شاعیرێک پێناسەیەک بۆ شیعر بێنێتە کایەوە؟ من پێم وایە لەوە گرنگتر دەبێ پێناسەیەک بۆ شاعیر هەبێت. یا هەر نەبێ جاروبار چاوێک بە چەمکی شاعیردا بگێڕینەوە، یا چەمکی

شاعیر بێنینەوە بیری ئەو خەڵکە. لەو ڕۆژهەڵاتەی خۆمان، بە تایبەتیش لە کوردستان، چەمکی شاعیر زۆر شێوێنراوە. ئەم شێواندنە ئەگەر بە چاوێکی ڕۆژانەی کورتخایێن تەماشای بکەین ڕەنگە سوودێکی شاعیری تێدا هەبێت، بەڵام لە ڕوانگەیەکی فراوانی شارستانی و فەرهەنگییەوە تەماشای بکەین دەبینین بە زیانی شاعیر خۆی و بە زیانی نەتەوەکەی و بە زیانی فەرهەنگەکەی شکاوەتەوە. سوودە ڕۆژانەکەی شاعیر لەوەدایە دەتوانێت بازاڕێکی پانوپۆر بۆ خۆی پەیدا بکات، بێ ئەوەی داوایەکی زۆری لێ بکرێت. بێ ئەوەی چۆنایەتی بکرێتە مەرج بۆ ئەوەی پێشکەشی دەکات. ئەم دەردە سیاسەت و ڕێکخراوی سیاسی و سیاسەتمەدار دروستی کردووە. لەم ڕووەوە پاشا و میر و دەستەڵاتداری جاران پێشکەوتووتر و هونەرپەروەرتر بوون لە دەستەڵاتدارای ئەمڕۆ. ئەوان ئەگەر داوای وەفاداری و ئەرکناسیشیان لە شاعیر کردبێت، بەڵام دیسان لایەنی هونەری و ئێستێتیکییان فەرامۆش نەکردووە و وەک مەرجێک هێشتوویانەتەوە. بۆ شاعیرێک ئەوەندە بەس نەبووە داوای تەمەندرێژی و سەرکەوتن بۆ پاشا بکات، دەبوو بە شێوەیەکی هونەری ئەمەی بکردایە. بەڵام شاعیری سیاسیی ئەمڕۆ، ئەوانەی وەفاداری حیزب و سیاسەت و ئیدیۆلۆگین، بە وتنی کۆمەڵە دروشمێکی سواو و بێتام خەڵاتی خۆیان هەر وەردەگرن. حیزب و دەستەڵات بەمەیش واز ناهێنن، بەڵکە دەیانەوێت بە زۆر مێشکی خەلکەکەیش بەوە بئاخنن کە ئەدەبی چاک و سەرکەوتوو ئەمەیە و شاعیری گەورە و شۆڕشگێر و نیشتمانپەروەر ئاوا دەبێت. بۆ بەڕێکردنی ئەم کاڵایە کۆمەڵێ تیۆریی ئاڵووالایش دەخەنە بازاڕەوە و دەیکەنە بناخەیەک بۆ پێوانی کارێکی هونەری. کە سیاسەتمەدار و حیزبی سیاسی گەز و گرێی هونەر دیاری بکات، ئیتر دیارە چ کاولستانێک دروست دەبێت. لە ڕابوردوودا شاعیر پێش هەموو کەس خۆی ڕەخنەی لە خۆی گرتووە، خۆی بۆتە سانسۆری خۆی، چونکە ئەو دەوروبەرەی ئەو تێیدا چالاک بووە ئەمەی ویستووە و ئەمەی سەپاندووە.

هیچ گومانم لەوە نییە کە بەهرە مەرجێکی گرنگی شاعیری و هونەرمەندییە، بەڵام ئەمە تەنیا ڕەنگە یەک لە دەی مەسەلەکە بێت، نۆ بەشەکەی دیکە خۆپێگەیاندن و ڕۆشنبیری و زانست و زانیارییە. زمان نەخشێکی یەکجار گرنگی هەیە، نەک تەنیا زمانی شاعیر خۆی، بەڵکە زمانی دیکەیش، بۆ ئەوەی بتوانێت فەرهەنگی جۆربەجۆری ئەم دنیایە بناسێت. خوێندنەوە، شارەزابوون، پشکنین و سەردەرکردن، هەموو گرنگ و کاریگەرن. شاعیر و هونەرمەندی ئەمڕۆ دەبێ ڕووناکبیرێکی وریا و گەورەی سەردەمەکەی خۆی بێت. ئەمە مەرجێکی گران نییە. مەرجێکی تازەیش نییە. بەڵکە گەڕانەوەیە بۆ مەرجێک کە پێشتر هەبووە و ئێستا تا ڕادەیەک، هەر نەبێ لای بەشێکی زۆری نووسەرانی کورد، فەرامۆش کراوە. تۆ تەماشای بەرهەمی کەسانێکی وەک مەلای جەزیری، خانی، نالی و شێخ ڕەزا بکە، بزانە چۆن بە تیشکی دەیان زانیاری و فەرهەنگ دەدرەوشێتەوە. لای فارس و عەرەب و تورکیش هەر وا بووە. ئەم مەرجە لە ڕۆژئاوا ئەگەر گرانتر و سەختتر نەکرابێت، ئاسانتر نەکراوە. شاعیری ڕۆژئاوایی، شاعیرە چاکەکانیان، ڕووناکبیری گەورەیشن، شاعیرێکی وەک گۆرانیش، پیاوێکی خوێندەوار بووە. بەڵام کاتێ لەپێناوی سیاسەت و ئیدیۆلۆگیدا پێوەری هونەریی، ناڵێم واز لێ هێناوە، بەڵام فەرامۆش کردووە، بەرهەمەکەی

هاتۆتە خوارەوە. گۆرانیک کە (دەرویش عەبدوڵڵا) و (هەڵبەستی دەروون)ی نووسیوە، دواتر (مام چەوەنەر) و (کورد ئەم لاقم، عەرەب ئەو لاقم)ی داناوە.
ئێمە ئەگەر توانیمان چەمکی شاعیر و هونەرمەند لە بیرکردنەوە و هەڵسەنگاندنی بازاڕی دوور بخەینەوە، کە ئەمە ئەرکێکی ئاسان نییە، ئەوسا دەشتوانین پێناسەی شیعر بە شێوەیەکی دیکە بکەین. ئەوسا شاعیر خۆی بە بەرهەمەکەی، بە شیعرەکەی، بە بۆچوون و باوەڕ و تیۆرییەکانی بناخەیەک بۆ ناسینی شیعر دادەنێت. لەوەیە پێناسەیەکی تازە دابنێت، بەڵام دڵنیام مەرجەکانی سادە و ئاسان نابن و نرخە هونەری و ئینسانییەکان دەبنە بڕیاردەر.

هـ بەرزنجەیی: بۆچی شیعر ڕووبەرێکی بەرفراوانی ئەدەبی کوردیی داگیر کردووە؟ ئەم دیاردەیە ئەرێتییە یان نەرێتییە؟

شاکەلی: منیش نازانم بۆچی. ساڵانێکە ئێمە هەر ئەم پرسیارە دەکەین و تا ئێستایش وەرامێکی وامان چنگ نەکەوتووە کە ئیتر پێویستیمان بەو پرسیارکردنە نەمێنێ. زۆرجار وەک بیانوویەک دواکەوتوویی و سەرەتاییبوونی گەلێک و کۆمەڵگەیەک باس دەکرێت، بەڵام من زۆر باوەڕ بەمە ناکەم، چونکە نموونەی زۆری وایش هەن کە ئەم بۆچوونە لەق دەکەن. کۆمەڵگەکانی دەوروبەری کورد ڕەنگە زۆر لە ئێمە پێشکەوتووتر نەبووبن، بەتایبەت لە ڕابوردوودا، کەچی دەبینین لای ئەوان پەخشان دەمێکە دەستی پێ کردووە و پلەیەکی باشی بڕیوە و لە زۆر بواردا بە کار هێنراوە. هەر بۆ نموونە دەکرێ باسی ئێرانییەکان، ئاسوورییەکان و ئەرمەنییەکان بکرێت.
لەوەیە نەبوونی دەستگایەکی ناوەندی کە کاروباری کۆمەڵگەیەک ڕێک بخات و ببات بە ڕێوە، وەک دەوڵەت لای ئێرانییەکان و کڵێسە لای ئاسووری و ئەرمەنییەکان، هۆیەکی گرنگ بووبێت کە کورد زۆر درەنگ دەستی بە نووسینی پەخشان کردبێت. ئەگەرچی ئەمەش بەتەواوی قەناعەت بە من ناکات. تۆ دەبینی پیاوێکی وەک شەرەفخانی بەدلیسی کە زۆر خوێنەوار و سیاسەتزان و دنیابینیو و شارەزا بووە و زۆریش هەستی کوردایەتیی لەلا بەهێز بووە، کە دەستی داوەتە نووسینی مێژووی کوردستان بە فارسی نووسیویەتی نەک کوردی. ڕەنگە بگوترێ لەبەر ئەوە بووە کە شارەزای کوردی نووسین نەبووە، یان پێشینەی کوردی نووسین لە کاتی ئەودا نەبوو. چاکە، بەڵام خۆ پێشینەی نووسینی شیعر بە کوردی لە کاتی مەلای جەزیریشدا نەبووە، ئەی چۆنە جەزیری شیعری بە کوردی نووسی؟ ئەویش چ شیعرێک؟ هەتا بڵێی بەرز و هونەرمەندانە. لەوەیش بترازێ شەرەفخان سەرۆکی دەوڵەتێکی کوردی بووە، کە بەڕاستی دەیتوانی لە دەوڵەتەکەی خۆیدا کوردی بکاتە زمانی ڕەسمی.

دواتریش دەبینین کەسانێکی وەک شێخ حوسەینی قازی و مەلا مەحموودی بایەزیدی، کە نە دەستەڵاتدار بوون و نە سەرۆکی گەورەی دینیش بوون، پەخشانیان بە کوردی نووسیوە. بە کوردییەکەی من ڕوونکردنەوەیەکی ئاوەزکارانەی ڕێکوپێکم لا نییە.
ئەوەی کە شیعر شێوەی هەرە زاڵی دەربڕینی ئەدەبییە لای کورد، بێگومان دیاردەیەکی باش نییە، ئەگەرچی پێم وایە ئێستا ئەم دیاردەیە برێک گۆڕاوە و پەخشان تا ڕادەیەکی باش تەکی بە شیعر هەڵچنیوە. تۆ ناتوانی ئەدەبییاتی نەتەوەیەک لە چوارچێوەی شیعردا بەند بکەیت. بێجگە لەوەیش شیعر بە هۆی ئەوەی کە کۆمەڵێ مەرجی قورسی هەیە، ناتوانێت ببێتە کەرەسەی دەربڕینی، یان نووسینی، هەموو شتێک.
من کە باسی پەخشانیش دەکەم دیارە مەبەستم تەنها پەخشانی ئەدەبی نییە. دەمەوێ بڵێم ئێمە پێویستمان بەوەیە لقە جۆراوجۆرەکانی زانستی ئەم سەردەمە بگوێزینەوە بۆ زمانی کوردی: فەلسەفە، سایکۆلۆگی، کۆمەڵناسی، تەکنیک، فیزیک، دەرماننناسی و سەدان زانستی دیکە. خۆ ئەمانە ناکرێت بە شیعر بکرێن بە کوردی.

هـ بەرزنجەیی: ئایا وا بووە بە نیازی ڕەخنە و بڕیاری سەخت و ڕەفز و دڵی بێڕەحمانەوە بە شیعرەکانی خۆتدا بچیتەوە؟ چ بڕیارێکت داوە؟

شاکەلی: کە تازە دەستم بە نووسین کردبوو، زۆر گوێم بەوە نەدەدا کە بە تێکستەکاندا بچمەوە، چ شیعر یان پەخشان. ئەمە هۆیەکی سایکۆلۆگی و ڕەنگە برێکیش میتۆلۆگیی هەبوو. بەرهەمی ئەو وێنەیە بوو کە نووسەر و هونەرمەند، بە تایبەتیش شاعیر، لە وڵاتی ئێمەدا هەیانە. شاعیر وەک پەیامبەرێک، یا کەسێک کە بەهرە و پەیامی لە ئاسمانەوە، لە نادیارەوە بۆ دێت، تەماشا دەکرا. لەبەر ئەوەیش ئەوەی دەینووسێت دەبێت وەک شتێکی پیرۆز تەماشا بکرێت، وەک نووسراوێکی ئاسمانی و دینی. بێجگە لەوەیش کەمئەزموونی و تەمەن لەم شتەدا گرنگە. لە تەمەنی لاوێتیدا پیاو کەس لە سەرووی خۆیەوە نابینێ و پێی وایە ئەوەی لە قەڵەمی ئەو دێتە خوارەوە ئیتر شاکارە و مێژووگۆڕە و داهێنانە.
من ساڵانێکی زۆرە خۆمم بەوە ڕاهێناوە پێش هەموو کەسێک خۆم ڕەخنە لە بەرهەمی خۆم بگرم. ڕەنگە خۆم بڕیارێکم لەم ڕووەوە نەدابێت، بەڵام لە ئەنجامی خوێندنەوە و هەستی زمانەوانی و جوانناسیم و پەیوەندی لەگەڵ ڕووناکبیرانی ئەورووپادا، ئەم میکانیزمەم لا دروست بووە. ئێستا هێندەی بتوانم بە نووسینەکانمدا دەچمەوە و بە چاوی ڕەخنەگرانەوە دەیانخوێنمەوە. بۆ بڵاوکردنەوەی شیعر و بەرهەمی دیکەم هیچ پەلەم نییە و دوای نووسینیان ماوەیەکی باش بە جێیان دەهێڵم. درەنگێ دیسان دێمەوە سەروکاریان. دەڵێی شەرابم لە کووپەدا گرتۆتەوە. تا دڵنیا نەبم کە گەیشتوون و بۆ ئەوە دەشێن بخرێنە بەردەم خەڵک، لە کووپە دەریاننناهێنم. نووسەری وا هەیە هێشتا مەرەکەبی

نووسینەکەی وشک نەبۆتەوە، بۆ چوار گۆڤار و ڕۆژنامەی دەنێرێت و لە هەموویشیاندا بڵاوی دەکاتەوە. خۆشبەختانە من لەو بابەتە نیم. بەم حاڵەیشەوە دیسان مرۆڤ گەلێ جار تووشی هەڵە دەبێت و وا ڕوو دەدات کە لە بڵاوکردنەوەی بەرهەمێکی پەشیمان دەبێتەوە، یا حەز دەکات بە جۆرێکی دیکە بینووسیایە و دایڕشتایە.

من لەم بوارەدا بۆ خۆم پێوەرێکم هەیە. کە کتێبێک بڵاو دەکەمەوە، ماوەیەک دواتر، ساڵێک، یا زیاتر، جارێکی تر بە وردی دەیخوێنمەوە. جاری وا هەیە، وا ڕووی داوە، کە لە بڵاوکردنەوەی بەشێک، پارچەیەک، یان وشەیەک پەشیمان بوومەتەوە. وتوومە ئەگەر بە عەقڵی ئێستام بووایە، ئەو بەشەم وا نەدەنووسی، یان لە جێی فڵانە وشە وشەیەکی لەبارترم بە کار دەبرد. دوو کتێبم هەن کە ئەوە ساڵانێکە بڵاوم کردوونەوە، بەڵام هەتا ئێستایش لە یەک دانە وشەشیان پەشیمان نیم و پێم وایە لە ڕووی هونەرییەوە هێزێکی ئەوتۆیان هەیە کە بەرگری لە خۆیان بکەن. سەرنجڕاکێش ئەوەیە کە یەکێکیان لە ڕووی ڕێنووس و خاڵبەندییشەوە یەک هەڵەی تێدا نییە. لە ئەوی دیکەیشیاندا، تەنها نوختەیەک و وێرگول (کۆما)یێک بە هەڵە دانراون. بەڵام کێ دەڵێ لە تەمەنێکی هەڵکشاوتردا لە هەمووی پەشیمان نابمەوە؟ نیگەرانبوون بەرانبەر نووسین و بەرهەم، پێوەرێکە بۆ ئەوەی کە هونەرمەند، نووسەر یا بەرهەمهێن بەگشتی، چەند بەرانبەر بەرهەمەکەی و بەرانبەر پیشەکەی دڵسۆز و جددییە. من کە بە بەرهەمی کرچوکاڵ و لاوازی خۆم ڕازی بم و چاوپۆشی لە شتی نەگەیشتوو بکەم، نەک هەر خوێنەر هەڵدەخەڵەتێنم، بەڵکە لە پێش هەموو کەسێکدا خۆم هەڵدەخەڵەتێنم. لە لایەکی دیکەیشەوە بەم کارەم ڕێگە لە خۆم دەبەستمەوە کە بتوانم لە ڕووم بێت ڕەخنە لە بەرهەمی کەسانی تر بگرم چونکە ترسی ئەوەم هەیە ئەوانیش شتە خراپەکانی خۆم بدەنەوە بە چاوما.

پێداچوونە و ڕەخنەلەخۆگرتنی هونەرمەند زۆربەی جار ئەنجامی ئەو گۆڕانەیە کە بەسەر چێژ و هەڵسەنگاندنی هونەری و زمانەوانیی ویدا دێت. هەڵکشانی هەستی هونەری و ئێستێتیکی وا دەکات کە هونەرمەند، نووسەر و شاعیر، بە شتەکانی پێشووی خۆی ڕازی نەبێت و بە چاوێکی دیکە تەماشایان بکات. ئەمە هەستێکی زۆر ئاسایی و گەشەکردنێکی زۆر سرشتییە لای هونەرمەند کە ڕەنگە هەتا مردن هەر لەگەڵیدا بژی. بەرانبەر بەم دیاردەیە ئەوەیش هەیە کە ڕەنگە هونەرمەند بە هۆی گۆڕانی ئایدیۆلۆگییەوە، سەلیقە و چێژی هونەرییشی بگۆڕێت، بەڵام نەک بەرەو چاکتر و جوانتر، بەڵکە بەرەو نشێوتر، بەرەو سیاسەتاندنی هونەر. ئەودەم بەرهەمی ئەدەبی و هونەری دەبێتە کەرەستەیەکی حزبی و سیاسی، جۆرە نرخ و پێوانەیەکی دیکە دێتە گۆڕێ بۆ هەڵسەنگاندن و نرخاندنی هونەر، کە بەزۆری دەبێتە هۆی داڕووخانی جوانیی هونەر. نموونەی لەم بابەتەیشمان لە ئەدەبی کوردیدا هەبووە و هەیە.

هـ بەرزنجەیی: شیعری سەرکەوتوو دەبێت چۆن بێت و چۆن شاعیر لە گەیاندنی پەیامەکەیدا سەرکەوتوو دەبێت؟

شاکەلی: ئەمە بەوەوە بەستراوەتەوە کە تۆ شیعرت بۆ چی، بۆ چ مەبەستێک دەوێ. ئەگەر دەتەوێت شیعر بکەیتە کەرەسەیەک بۆ ڕاگەیاندنی پەیامێکی سیاسی، دینی یا ئەخلاقی ئەوە ئاشکرایە کە تۆ بارێکی یەکجار سەخت وگران دەخەیتە سەر شانی. نموونە هەرە جوان و بەرز و سەرکەوتووەکانی شیعری ئەم دنیایە ئەوانە نین کە بۆ پەیامێکی ئاوەها تەرخان کراون. بەڵام کە ئەمە دەڵێم مەبەستم ئەوە نییە شیعری چاک و سەرکەوتوو ناتوانێت ناوەڕۆکێکی وای هەبێت لەگەڵ کۆمەڵێ نرخی مرۆڤانە و ئاسمانیدا یەک بگرێتەوە. بەڕاستی لەوەتەی مرۆڤ دەستی داوەتە داهێنانی شیعر، هەمیشە ئەو شیعرە بە نەمری ماوەتەوە کە لەگەڵ باس و نرخە نەمرەکانی مرۆڤدا تێکەڵە. بە پێچەوانەشەوە ئەو شیعرەی لەگەڵ باسوخواسی ڕۆژانە، بە تایبەت سیاسیدا، خەریک بووە، هە زوو سیس بووە و کوژاوەتەوە.

شتی هەرە گرنگ ئەوەیە شاعیر لەگەڵ خۆی و لەگەڵ هونەرەکەی و لەگەڵ خوێنەردا ڕاستگۆ بێت. ئەوەی باوەڕی پێیەتی و لە ناخیدا دەژی و پێوەی دەتلێتەوە، ئەوە بگێڕێتەوە. بۆ ئەم گێڕانەوەیەش دەبێ کەرەسە هونەرییەکانی بە شێوەیەکی چاک و سەرکەوتووانە بە کار ببات، کە لە ناویاندا زمان ڕۆڵی هەرە بناخەیی و گرنگی هەیە. لێرەدا باسێکی تریش دێتە پێشەوە کە پێوەندی بە ناوەڕۆکەوە هەیە. من خۆم زیاتر حەز لەو شیعرە دەکەم کە باسی ناوەوەی مرۆڤ دەکات. هەوڵ دەدەم لە شیعرەکانمدا باسی ئەو هەرێمە بکەم کە خەڵکانی دیکەی شارەزای نین و نەیانبینیوە. باسی ئەزموونێک دەکەم کە خۆم پێیدا تێپەڕیوم، بەڵام بەشێکی زۆری خوێنەران هەر ئاگایشیان لێ نییە. ڕەنگە خەڵکانێکیش هەبن لە ئەزموونی ئاوەهادا ژیابن، بەڵام ئەزموونی ناوەوەی مرۆڤ، بەتایبەتی ئەزموونێکی ڕۆحی، هێندە تایبەت و وردە کە هەر کەسێ بە شێوەی تایبەتی خۆی لێی تێدەگات و بە شێوەی تایبەتی خۆی بیری لێ دەکاتەوە. سۆفییەکان دەڵێن «ژمارەی ئەو ڕێگایانەی خەڵک دەگەیێننە خوا، هێندەی ژمارەی خەڵکەکە خۆیەتی،» واتە هەر کەسێک کە دەگاتە خواناسین و لەو ئەزموونەدا دەژی، بە شێوەی تایبەتی خۆی ئەم کەشفە دەکات. ڕەنگە ئەزموونی هیچ خواناسێک لە هیی یەکێکی دیکە نەچێت. کەواتە باسکردن و گێڕانەوەی ئەم جۆرە ئەزموونانەی لە ناوەوەی مرۆڤدان و لە بەرچاو نین، وزەیەکی هومەرمەندانەتر و جونکارانەتری پێویستە، زیاتر لەوەی باسی شتێ بکەم کە تۆیش و یەکێکی دیکەیش شارەزای بن و چاوتان پێ کەوتبێت. ئەو شاعیرانەی شیعری سیاسی و شیعری مەسەلە ڕۆژانەکان دەنووسن، وەک ئەوە وایە باسی دیمەن و کۆڵان و کووچە بە کووچەی شارەکەی خۆتت بۆ بکەن، کە تۆ خۆت لەو چاکتری دەزانی و دەناسیت. کارەکەی ئەو هەر ئەوەندەیە ڕەنگە لە قاڵبێکی جوان و ڕازاوەدا پێشکەشی بکات، وەک ئەوەی باسی شارەکەی خۆت لە کاتالۆگێکی توریستیدا بخوێنیتەوە و بەرچاوت بکەوێت. بەڵام کە شاعیر باسی ئەزموونێکی ناوەوەی خۆی دەکات، باسی ئەزموونێکی ڕۆحی دەکات، ئەمە باسی وڵاتێک و هەرێمێک و شارێکە کە تۆ نەتبینیوە و نازانی لە کوێیە و چۆنە. باسی نەبینراوت بۆ دەکات. من خۆم ئەم جۆرە شیعرەم پێ خۆشترە و ئەم جۆرە شیعرەیش دەنووسم. بەڵام بێگومان ئەم جۆرە شیعرە هەر وا بەئاسانییش ناتوانێ خۆی

بباته پێشەوە و ببێتە ئەو شیعرەی کە هەموو کەس تێی بگات و حەزی لێ بکات و نرخی بزانێت. ئەمە خوێنەری وریا و شارەزای دەوێت، بەڵام لەوەیش گرنگتر، ڕەخنەیەکی وریا و لێزان و قووڵی دەوێت.
نازانم شاعیر پەیامێکی دیاریکراوی هەیە یان نە، بەڵام دەزانم وەک هەر هونەرمەندێکی دیکە ئەو ئەرکەی لە ئەستۆیە کە دڵسۆزی هونەرەکەی بێت و هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدا بێت بەرەو چڵەپۆپەی کامڵبوون و جوانی و چاکی بەرزی بکاتەوە. ئەمەیش ئەرکێک نییە بەو مەعنایەی کەسێک یان لایەنێک یا دەستەڵاتێک داوای لێ دەکات و ئەمەی بەسەردا دەسەپێنێت، بەڵکە بەو لێکدانەوەیەی کە بەشێکە لە سرشتی هونەرمەند خۆی و لە میکانیزمی پێشکەوتن و گەشەکردنی. ئەم هەوڵدانە، بێگومان، ئەو لایەنەیش دەگرێتەوە کە دەبێ کۆمەڵە نرخێکی مرۆڤانە و مرۆڤدۆستانە لەگەڵ ناوەڕۆکی بەرهەمەکەیدا بگونجێنێت و تێکەڵاو بکات.

هـ بەرزنجەیی: تۆ شاعیرێکی دیاری ئەزموونەکەی ناوچەی «کفری» و سەردەمی ڕوانگەیت، ئێستا چۆن لەو دوو ئەزموونە دەڕوانیت؟

شاکەلی: تا ئێستا گەلێ جار پرسیاری ئەم باسەیان لێ کردووم. ساڵێ لەمەوبەریش وتارێکم بڵاو کردەوە بە ناوی «پڕۆژەی ئاشکرای کوودەتایەک» و بەوردی باسی ئەزموونی شاعیرانی کفریم تێدا کردبوو. ڕاستییەکەی ئەوەیە کە باسەکە لە بنەڕەتدا زۆر شێوێنراوە و بە شێوەیەکی وا خراوەتە ڕوو کە لەگەڵ ڕاستی و مێژوودا یەک نەگرێتەوە. ئەم ڕاستی شێواندنە گەلێ هۆی هەیە کە ڕەنگە نەتوانم هەمووی لێرەدا باس بکەم. پێم وایە ئەم مەسەلەی گرۆی کفری و ڕوانگەیە، پێویستی بەم هەموو خۆپێوەخەریککردنە نییە. کێ پێشتر بووە یان نەبووە، شتێکی زۆر گەورە لەوە ناگۆڕێت کە نووسەری باش بە بەرهەمدا دیارە، نەک ئەوەی ڕۆژێ زووتر یان درەنگتر نووسیبێتی. لەم ڕووەوە وا هەست دەکەم هاوڕێی خۆشەویستم کاک لەتیف هەڵمەت لە هەمووومان زیاتر پەرۆشی ئەم چەسپاندن و جەختکردنەیە. من لای خۆمەوە لەبەر ئەوەی ساڵانێکە لە دەرەوەی کوردستان دەژیم و ڕاستەوخۆ، وەک لەتیف هەڵمەت، ڕووبەڕووی کارکردی ئەم شێواندنە نەبوومەتەوە، تەنیا ئەو وتارەم نووسیوە کە لەسەرەوە ناوم هێنا.
جارێ خۆی هەر باسکردنی ئەزموونی نوێگەرییەکەی ئێمە وەک ئەزموونی ناوچەی کفری یا گەرمیان سنووربۆدانانێکی ئاشکرایە و هەوڵدانێکە بۆ کەمکردنەوەی بایەخ و کارکردی ئەزموونەکە. ئێمە تەنیا شاعیرانی ناوچەی کفری یا گەرمیان نەبووین، بەڵکە ئێمە ئەو شاعیرە کوردانە بووین کە بۆ یەکەم جار دوای گۆران شیعری کوردیمان تازە کردەوە و ناوەڕۆک و فۆرمێکی نوێمان هێنایە ناو شیعری کوردییەوە.
پێم وایە هەر کەسێک بەویژدانەوە بڕوانێتە ئەو پڕۆسێسە ئەدەبییەی لە دوا ساڵانی شەستەکان و سەرەتا و ناوەڕاستی حەفتاکاندا گەشەی کرد، دەگاتە ئەو ئەنجامەی کە شاعیر و نووسەرانی کفری یا

گەرمیان زۆر پێش نووسەرانی ڕوانگە تێکستی نوێیان پێشکەش کردووە؛ تێکستێک لە ڕووی زمان و لە ڕووی شێوە و لە ڕووی ناوەڕۆکەوە بەئاشکرا خۆی لە ئەزموونەکەی مامۆستا گۆران جیا کردۆتەوە و دەیەوێ بە شێوەیەکی دیکە خوێنەر بدوێنێت. بێگومان ئەو تێکستانە لە سەرەتاوە هەموو مەرجەکانی نوێکردنەوەیان نەگەیاندبووە پلەی کامڵبوون، بەڵام گرنگ ئەوەیە شاعیرەکان بە ئاگادارییەوە، بە زانینەوە، هەوڵیان دەدا تێگەیشتنی هونەریی خۆیان لە چوارچێوەی تێکستدا جێ بکەنەوە و بە زمانێکی دیکە مەلی دەروونیان بهێننە گۆ.

من گەلێ جاریش ئەوەم وتووە و دووبارە کردۆتەوە کە ئێمە هەرگیز وامان بیر نەکردۆتەوە کە خۆمان بە تاقمێک و بە گرۆیەک دابنێین و سەنگەرمان لە کەسی دیکە گرتبێت. بە ڕاستی باوەر ناکەم کە ئێمە هەرگیز ڕۆژێک لە ڕۆژان و جارێک لە جاران پێکەوە دانیشتبێتین و نەخشە و پلانمان دارشتبێت بۆ دژایەتیکردنی هیچ کەس و لایەنێک یا تەنانەت بۆ ئەوەی کە چۆن بنووسین و چی بنووسین. ئەوەی ئێمەی بە ڕواڵەت یەک خستووە و وای کردووە وەک گرۆیەک دەربکەوین، جۆری بیرکردنەوە و بۆچوونە هونەری و ئێستێتیکی و ئەدەبییەکەمانە. ئەنجامی ئەو بیرکردنەوەیەش دیارە بەرهەمێک بوو کە لە هیی نووسەرانی دیکەی ئەو سەردەمە جیاواز بوو. ئێمە لەو ڕووەوە کە چەمکی نوێکردنەوە و نوێخوازی ڕوونتر تێگەیشتبووین و دەمانزانی سیمای ئەو ئەدەبەی بە لامانەوە تازە بوو دەبوو چۆن بێت، یا هەر نەبێ دەمانزانی کە دەبێ چۆن نەنووسین. زووتر توانیمان قاڵبێکی هونەری بۆ دەربڕین بدۆزینەوە، قاڵبێک کە تازە بێت و جیاواز بێت. ئەم تێگەیشتنەی ئێمە لە پلەیەکدا بوو کە ئێمەی لە هەموو نووسەرانی نوێخوازی سەردەمەکەمان جیا دەکردەوە.

بێگومان برایانی ڕوانگەیش و نووسەرانی دیکەیش پێیان خۆش بووە و هەوڵی ئەوەیان داوە شتێکی تازە پێشکەش بکەن، بەڵام حەزکردن و هیواخواستن شتێکە و توانستی بەدیهێنانی شتێکی دیکەیە. ئەوان ئەگەرچی بە نەخشە و پلان کاریان دەکرد و زۆر لە هەوڵی کۆبوونەوە ڕێکخستن و بەیاندەرکردندا بوون، بەڵام چەمکی نەو نوێخوازییەی حەزیان دەکرد بیهێننە دی، ڕوون نەبوو. پێشکەشکردنی بەرهەمی تازەیش لە لایەن ئەوانەوە دوا کەوت، چەند ساڵێک دوای ئێمە، چوار پێنج ساڵێک، ئەوسا توانییان هەندێ نموونەی تازە پێشکەش بکەن.

لەگەڵ ئەوەیشدا من نامەوێ لەبەر مەبەستێکی شەخسی و خۆپەرستانە، لە توانست و بەهرەی ئەو برایانە دابشکێنم و ڕۆڵی ئەوان بکەم بە ژێر لێوەوە. ئەدەبی نوێی کوردی، ئەو ئەدەبەی کە دوای لووتکە ئەدەبییەکەی مامۆستا گۆران، لووتکەیەکی دیکەی دروست کرد ئەنجامی بۆچوون و بەرهەمی هەموومان بوو. من شانازی بە تاکە وشەیەکیشەوە دەکەم کە شتێکی نوێی هێنابێتە ناو فکر و ئەدەب و داهێنانی کوردییەوە، خاوەنەکەیشی کێ دەبێت با ببێت.

هـ بەرزنجەیی: قەدەرێکە سەرگەرمی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەیت لە ئەدەبی تەسەوفدا. ئەم بیرکردنەوەیە چۆن سەری هەڵدا؟ ئایا دەرئەنجامێکت دەستگیر بووە؟

شاکەلی: ئەمە چیرۆکێکی درێژی هەیە. هەوڵ دەدەم هەر بە کورتی شتێکی کەمیت بۆ بگێڕمەوە. لەوەیە پاشخانی کۆمەڵایەتی و فەرهەنگیم دەخڵێکی زۆری هەبوویێت بەسەر پێوەندی ئێستامەوە بە سۆفیگەرییەوە، بەڵام پێوەندییە ڕاستەوخۆیەکە بە جۆرێکی دیکە دەستی پێ کرد.
من کە هاتمە ئەورووپا، بەڕاستی دوای ئەزموونێکی چڕ و پڕی ژیان و لە گەڵێ بواری جیاوازدا بوو کە ڕۆژهەڵاتم بە جێ هێشت. لە ناخەوە هەستم دەکرد ئەو ئەزموونانە هەموویان گەیشتبوونە تێکشکان و بنبەست، دەنا هەر وا بە ئاسانی ئەو ڕۆژهەڵاتە و ئەو بوارانەی ژیانم بەجێ نەدەهێشت و واز لێ نەدەهێنا. من کەسێک نەبووم لەبەر سەربازی هەڵهاتبێتم، یا بۆ خوێندن هاتبێتمە دەرەوە و دواتر ڕێگای گەڕانەوەم لێ گیرابێت. من ئەو کاتە خەباتی سیاسیم دەکرد، ئەندامی کۆمەڵەیەکی سیاسی بووم و زۆریش بە گەرمی و دڵسۆزی خۆمم بۆ خزمەتی بیروباوەڕە سیاسی و قەناعەتە فکری و کۆمەڵایەتییەکانم تەرخان کردبوو. وەک سەربازێکی گومناو بە دڵ و بە گیان شەووڕۆژم دەگەیاندە یەک. وەک لە شیعری (گەڕانەوەیەک)یشدا ئیشارەتێکم پێ داوە، ژیان و مردنم بە لاوە یەکسان بوو، بەڕاستی بە هیچ جۆرێک باکم لە مردن نەبوو. ڕەنگە ئەمانە هیچیان لەبەر ئازایی و عاقڵیم نەبوویێت، بەڵام چاک بێت یان خراپ، من وا بووم و ڕاستییەکەت بۆ دەگێڕمەوە. لە ڕووی پلە و پایەیشەوە تا ڕادەیەکی باش لە سەرەوە بووم و چەندیشم بویستایە هەڵدەکشام. بەڵام ئەمانە هیچیان دادی منیان نەدەدا، دەروونی تینووی منیان پاراو نەدەکرد و وەرامی ئەو دڕکەپرسیارانەیان نەدەدایەوە کە دڵ و هەناومیان خوێناوی دەکرد.
دوای ئەوەی هاتمە ئەورووپا، ماوەی یەک دوو ساڵێک بەڕاستی تووشی گێژاوێکی یەکجار ناخۆش بووم. خۆیشم نەمدەزانی چی دەکەم و بە تەمای چیم. ئێستا کە بیر لەو ساڵانە دەکەمەوە هەستێکی وام بە دڵدا دێت کە بە هیچ شێوەیەک بڕیارم بە دەست نەبووە و هێزێکی دیکە، هێزێکی نەبینراو، هەموو شتەکانی ڕێک خستووە و پێشەکی بڕیاری لەسەر داوە. ڕەنگە ئەودەم نە لەو باسە گەیشتبێتم و نە بمتوانیبایە تێبگەم، بەڵام ئێستا، خۆشبەختانە، ئەو شتانە ڕوونتر دەبینم.
ساڵی ١٩٨١ بە نیازی خوێندنی شتێک کە لەگەڵ پاشخانی فەرهەنگیم و لەگەڵ توانستی مندا بگونجێ ڕووم کردە زانستگەی ئوپسالا. بۆ ئەوەی بتوانم دەست بە لێکۆڵینەوە بکەم، دەبوو هەندێ کۆرسی تازە بخوێنم کە پێشتر لە بەشە کوردییەکەی زانستگەی بەغدا نەمخوێندبوون. دەبوو کارێکی زانستییش پێشکەش بکەم، کارەکەم ئەو لێکۆڵینەوەیە بوو کە لەسەر «کوردایەتی لە مەم و زینی خانیدا» نووسیم. هەر ئەوەیش بوو کە گیرۆدەی خانی و جیهانی خانیی کردم. بە هۆی خانییەوە مەلای جەزیریشم ناسی. دیارە پێشتریش خانی و جەزیریم خوێندبوونەوە، بەڵام خوێندنەوە لە کوێ و ناسین و ئاشنایەتی لە کوێ؟ ئەم ئاشنایەتییە ڕایکێشامە ناو دنیای تەسەوف و بیری عیرفانییەوە. دەستم کردە خوێندنەوەی

شوێنەوارە هونەری و فیکرییەکانی شاعیر و بیریارانی سۆفی. نەمدەویست هەر بەوەیشەوە بوەستم کە بەرهەمەکانیان بخوێنمەوە، دەبوو مێژووی تەسەوف خۆیشی بناسم و لێی بکۆڵمەوە. پێیشم خۆش بوو بزانم سۆفییەکانی کوردستان چییان پێشکەش کردووە. تەریقەتی نەقشبەندی لە مێژووی کوردستان و لە پێکهاتەی کۆمەڵگەی کوردەواریدا هێندە گەورە و گرنگە کە هیچ خوێنەر و لێکۆڵەرەوەیەک ناتوانێ هەروا سەرپێیی بە لایدا ڕابووڕێ. دەبێ پیاو بە قووڵی سەرنجی بدات و هەوڵی تێگەیشتنی بدات. لەم بوارەدا کەسایەتیی پرشنگدار و تیشکهاوێژ و ڕووناکیپژێنی مەولانا خالیدی شارەزووری هەر بەتەواوی دڵ و دەروونی داگیر کردم. هەر لەم دنیا ڕەنگینەی تەسەوفدا هەوڵم دا ئاشنایەتییەکی چەندە کەم و کورتیش بێت، لەگەڵ ئیمامی غەززالی و مەولانا جەلالوددینی ڕۆمی و ئیبن عەرەبی و جامیدا پەیدا بکەم.
پێت وا نەبێت، بە قەولی مام هێمن، لێفەم لەسەر هەتیوان هەڵدابێتەوە. باوەڕ بکە ئێستایش کە ئەوە چوارد پانزدە ساڵێکە خۆم بەم شتانەوە خەریک کردووە، هەست دەکەم هیچی تێنەگەیشتووم. هەست دەکەم لە جاران زیاتر عەودالّی ئەوەم دوو حەرف فێر ببم. تەسەوف هیی ئەوە نییە لێی بکۆڵیتەوە و بیخەیتە ئەم قاڵب و ئەو چوارچێوەوە. تەسەوف عەشقە، هەتا زیاتر بە دڵ و دەروونتدا بچێتە خوارێ و هەتا زۆرتر ڕەگ و ڕیشەت لە بن دەربهێنێ، چاکتر چێژی لێ وەردەگریت.

هـ بەرزنجەیی: تا کوێ هەوڵت داوە بە شیعر هەڵوێست لەسەر دیاردە و پێشهاتەکانی ناوەوەی وڵات وەربگریت؟ وەک دەزانین شیعریش هەڵوێستی گەرەکە؟ ڕۆڵ و هەڵوێستی ئێوەمانان لەم قۆناخەدا گەرەکە چۆن بێت (مەبەستم لەسەر ڕووداوەکانی کوردستانە) ؟

شاکەلی: باوەڕ بفەرموو من هەندێ جار تا ڕادەی بێزهاتنەوە، لە گەمەی هەلوێست و هەڵوێستبازی بێزارم. دروستبوونی ئەم هەستەش، دەزانم، لە لایەکەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بارە ناهەموار و ناقۆڵا و بێسەروبەرەی کوردستان پێیدا تێپەڕیوە و تێدەپەڕێ و لە لایەکی دیکەیشەوە بۆ ڕۆڵی بەشێکی ڕووناکبیرانی کورد خۆیان کە هەلپەرستی و درۆ و بێڕەوشتی و بیرنزمییان کردۆتە پیشە. من هیچ گومانم لەوە نییە کە ڕووناکبیرێک، شاعیر یان نووسەرێک، دەبێت هەڵوێستی هەبێت و دەبێ بەرانبەر ڕووداو و پێشهاتەکانی وڵاتەکەی و ناوچەکەی و بگرە جیهانیش بەپەرۆش بێت و تەنانەت خۆیشی بە بەرپرسیار بزانێت. بەڵام هەرگیز لەگەڵ ئەوەدا نیم کە پێویستە و ئیللان وبیللان و دەبێ ئەم هەڵوێستە بخرێتە چوارچێوەی کارێکی هونەرییەوە؛ شیعرێک یا ڕۆمانێک یا کورتەچیرۆکێک. من ئەمەیش جیا دەکەمەوە لەو هونەرەی کە بۆ خۆشەویستیی نیشتیمان و گەل دەنووسرێت، یا مێژووی نەتەوەی پێ زیندوو دەکرێتەوە. ئەوەی من بەتەواوی پێی سەخڵەت دەبم هەڵوێستە بەرانبەر ڕووداوی ڕۆژانەی سیاسی. لە ماوەی ژیانی هەموومانا دەیان ڕووداوی گرنگی سیاسی لە مێژووی کوردستان و ناوچەکەدا ڕوویان داوە، کە دەبوو و دەبێ پیاو هەڵوێستی هەبێت لە ئاستیاندا. ئەگەر بڕیارە هەموو هونەرمەندێ؛

شاعیر بێت، نیگارکێش، چیرۆکنووس، دەهۆڵژەن یا پەیکەرتاش، هەڵوێستی هەبێت و هەڵوێستەکەی لە ئافەریدەیەکی هونەریدا دەرببڕێت، کەواتە ئەدەب و هونەر دەبێتە تۆمارگا و ئەرشیڤ و (جريدة الوقائع العراقية).

کە شۆڕشی چواردەی تەمووز لە عێراق ڕووی دا، زۆر شاعیر و چیرۆکنووسی کورد شتیان بۆ شۆڕشەکەی عەبدولکەریم قاسمی سەرکردەی نووسی. حوسێن عارف (لە کۆڕی خەباتا)ی نووسیوە، نەریمان شانۆنامەی (ڕووخا)، گۆران و ئیبراهیم ئەحمەد شیعریان بۆ ڕێژیمی جەمهووری و بۆ پەسندانی کاکە کەریم نووسیوە، بێجگە لە دەیانی دیکە کە ئێستا نە ناویان ماوە و نە بەرهەمیان. هێمن و هەژار بەشی هەرەزۆری شیعرەکانیان بۆ ڕووداوی سیاسی تەرخان کردووە، بەڵام ئەمڕۆ تازە کەس بە بیستنی (دە برۆ ئەی شاهی خائین، بەغدا نیوەی ڕێیەت بێ) ناڵێ هونەر یان شیعر. ڕەنگە خوێنەری ئەمڕۆ نەزانێ شا کێیە و بۆ بە خائین دانراوە. هەر لەم سەردەمەیشدا زۆر نموونەی لەم بابەتەمان هەن. لە کوردستان پەرلەمان دادەمەزرێت، شاعیر دێت (قەسیدەیەکی عەسماء)ی بۆ دەدوورێ، عەبدوڵڵا ئۆجەلان دەگیرێت، یەکێکی دیکە شاکارێکی بۆ هەڵدەڕێژێت.

دەکرێت ئەم هاوکێشەیە لە چوارچێوەی پێوەندیی نێوان هونەر و سیاسەتدا باس بکرێت و لێی بکۆڵرێتەوە. لەم بارەیەشەوە ئەوەندە شت نووسراوە کە ئیدی پێویست ناکات ئێمە زۆری لەسەر بڕۆین. مامۆستا مەسعوود محەمەد لە نووسینەکانیدا، بەتایبەت لە (چەپکێک لە گولزاری نالی)دا، ئەم باسەی جوان بە سەر کردۆتەوە.

کەمجار وا ڕێک دەکەوێت کە شیعری سیاسی یا هونەری سیاسی هونەرێکی بەرز و باش بێت. لە کلاسیکی کوردیدا، خۆشبەختانە، نموونەی شیعری سیاسی یەکجار کەمە. مەلای جەزیری دوو شیعری بۆ پەسندانی میر شەرەفخان نووسیوە، وا پێ دەچێت هەردوویانی لە ماوەیەکی کورتدا نووسیبێت، چونکە لە ڕووی کێش و قافییەیشەوە هەر وەک یەکن. خانی لە سەرەتای مەموزیندا ئیشارەت بۆ میری جەزیرە دەکات، جارێک ڕەخنەی لێ دەگرێت و جارێکیش پەسنی دەدات. نالی بە شانازییەوە باسی تاقمە مومتازەکەی تایبەتی پاشای بابان دەکات. جەزیری و خانی و نالی، بە ڕادەی یەکەم هونەرەکەیان بە لاوە گرنگ بووە، بۆیە کارەکانیان دانەبەزاندووەتە ئاستی سیاسەتی ڕووت. لە ئەدەبی جیهانیدا هەندێ نموونە هەن کە شاعیر توانیویەتی بە شێوەیەکی سەرکەوتووانە هونەر و سیاسەت لەیەک نزیک بکاتەوە؛ نازم حیکمەت، پێم وایە، لە هەموو کەسێک زیاتر ئەم دوو دژەی پێکەوە گونجاندووە. بەشێک لە شیعرەکانی لۆرکا، پابلۆ نێروودا و مەحموود دەروێش، ئەگەرچی شیعری سیاسین، بەڵام هونەرێکی جوانیشن.

لە سەرەتای حەفتاکاندا، ماوەی پێنج شەش ساڵێک کەوتبوومە ناو کاری سیاسییەوە. دیارە ئەم خۆبەستنەوەیە وەک شاعیر کاری تێ کردبووم، ئەگەرچی تا ڕادەیەک بایی ئەوە ئاگام لە خۆم بوو کە هونەرەکەم نەدۆڕێنم. لەو ساڵانەدا هەندێ شیعرم نووسیون کە ڕاستەخۆ دەربڕینی سیاسین. ڕەنگە یەک

دوویەکیان بە کەڵکی ئەوە بێن ناوی شیعریان لێ بنێم، ئەوانی دیکە زڕەشیعرن. ئەگەر چەند ساڵێکی دیکە لەناو سیاسەتدا یا لە نزیکی سیاسەتەوە بمامایەتەوە، بێگومان منیش دەبوومە دەهۆڵژەنێکی بێبەهرەی دەرباری سیاسەت و حیزبایەتی.

لایەنێکی دیکەی ئەم باسە ئەوەیە کە مەرج نییە شاعیر و هونەرمەند هەڵوێستی سیاسییان دەبێ هەر لە چوارچێوەیەکی هونەریدا دەرببڕن. ئەمانیش وەک خەڵکانی دیکە مرۆڤن و هاونیشتمانی وڵاتێکن و ئەرکی دیکەی کۆمەڵایەتییان لە ئەستۆدایە. ئەمانیش سەربازی دەکەن و باج دەدەن و ئەگەر لە ڕێگاوباندا، لە سنووری دیاریکراو زیاتر لێ بخوڕن، با بڵێین لە سەد و پەنجا یان دووسەد کیلۆمەتر خێراتر لە سەعاتێکدا، دەبێ سزا بدرێن. هەر بەو پێیەیش دەکرێ هەڵوێستی سیاسیی خۆیان بە شێوەی دیکە دەرببڕن.

هـ بەرزنجەیی: زمان بە ڕۆحی ئەدەب و ئەدەبیش بە ناسنامەی نەتەوە دادەنرێت. ئێوە چ ڕوونکردنەوەیەکتان لەسەر ئەم ڕاستییە هەیە؟

شاکەلی: پرسیارەکە لە ڕاستییەکی زۆر پان و پۆڕ و گشتییەوە سەری دەرهێناوە و دەکرێ بە زۆر شێوەی جیاواز وەرام بدرێتەوە. من لە گۆشەیەکی زۆر تایبەتەوە بۆی دەچم، کە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە کورد و ئەدەبی کوردییەوە هەیە.

ئەدەب، مەبەستیشم ئەدەبی داهێنانە، نەک لێکۆڵینەوە، بە لای منەوە ناسنامەیەکی خۆی هەیە، نووسەر و شاعیر بە کامە زمان نووسییان، بەرهەمەکانیان دەبێتە موڵکی ئەو زمانە، بێ ئەوەی گوێ بەوە بدرێت خۆی، وەک تاکەکەس، سەر بە کام گەل و وڵات و نەتەوەیە. لە زۆر جێگای ئەم دنیایە دیاردەی دزێوی کۆلۆنیالیزم بۆتە هۆی ئەوەی خەڵکی وڵاتێکی داگیرکراو زمانی خۆیان لە بیر بچێتەوە، یا هەر نەبێ نەتوانن وەک زمانی ئەدەب و داهێنان بە کاری بهێنن. ئەنجامەکەیشی ئەوە بووە کە نووسەرە داهێنەرەکانی نەتەوەی داگیرکراو بە زمانی داگیرکەر بنووسن: نووسەرانی جەزائیر بە فرانسی، نووسەرانی هەندێ وڵاتی ئەفریقا و هیندستان بە ئینگلیزی، نووسەرانی کوردستان بە عەرەبی و فارسی و تورکی.

لێرەدا دەبێت دوو قۆناغی جیاواز لە مێژووی بەکارهێنانی ئەم زمانانە لە لایەن نووسەرانی کوردەوە دەستنیشان بکەین. لەو سەردەمانەدا کە دەوڵەتی ناوەندیی ئیسلام حوکمی کۆمەڵێ وڵات و نەتەوەی پێکەوە کردووە، زمانی عەرەبی (لینگوا فرانکا)ی هەموو ئەو نەتەوانە بووە و ناکرێ مەسەلەکە بخەینە چوارچێوەی داگیرکردن و سەپاندنی زمانەوە، چونکە نووسەرانی زۆر نەتەوەی دیکەیش زۆر جار هەر بە زمانی عەرەبی نووسیویانە. بێجگە لەوەیش لەلایەن دەوڵەتی ناوەندییەوە سیاسەتی تواندنەوەی نەتەوەکان و سەپاندنی زمانی عەرەبی لە ئارادا نەبووە. بەڵام دەوڵەتانی تازەی ئێران و عیراق و

تورکیا، سیاسەتێکی داڕێژراویان هەبووە و پێڕەوی کردووە و بە پلانێکی تۆکمەوە هەوڵی تواندنەوەی کورد و سەپاندنی زمانەکانی خۆیان داوە.
ئێستا کۆمەڵێک نووسەری چاکمان هەن کە خۆیان وەک تاکەکەس کوردن و هەندێکیان کوردی زۆر نیشتیمانپەروەر و دڵگەرمی کوردایەتیشن، بەڵام بە زمانی یەکێک لە داگیرکەران دەنووسن. ئەو ئەدەبەی ئەم نووسەرانە بەرهەمی دەهێنن، بمانەوێ و نەمانەوێ، لە خانەی ئەدەبییاتی ئەو زمانەدا کە پێی نووسراوە دادەنرێت.
لە بیرمە سەردەمێک هەندێ نووسەری کورد زۆر پێیان لەسەر ئەوە دادەگرت کە بۆچی لێکۆڵەرەوەکانی عیراق کاتێ باسی ئەدەبی عیراقی دەکەن، ئەدەبی کوردیش بە بەشێک لەو ئەدەبە دانانێن. دیارە ئەمە تێزێکی سیاسیی ناکوردانە بوو. دەنا نە ئەدەبی کوردی دەبێتە بەشێک لە ئەدەبی عیراقی و نە ئەدەبێکیش هەیە ناوی ئەدەبی عیراقی بێت. دەکرێ باسی ئەدەبی عەرەبی لە عیراقدا بکرێ، بەو مەعنایەی ڕەنگە هەندێ تایبەتێتیی خۆی هەبێ کە جیای دەکاتەوە لەو ئەدەبە عەرەبییەی، بۆ نموونە، لە مەغریب یا لە بەحرەین دەنووسرێت... هەروەهایش دەتوانین باسی ئەدەبی کوردی لە کوردستانی خواروو یا لە عیراق بکەین. ئێستا لە سوێد ئەوەندە نووسەری کورد هەن کە ڕەنگە پیاو بتوانێت باسی ئەدەبی کوردی لە سوێد بکات. هەر لە یەکێتیی نووسەرانی سوێددا نزیکەی ٣٠–٤٠ ئەندامی کورد هەن. نووسەرانی سوێدی زۆر جار بەگاڵتەوە دەڵێن گەورەترین یەکێتیی نووسەرانی کورد، یەکێتیی نووسەرانی سوێدە. بەشی هەرە زۆری ئەم نووسەرانە هاونیشتیمانی سوێدن. بەڵام ئەو کوردییەی لە سوێد دەنووسرێت نابێتە بەشێک لە ئەدەبی سوێدی و لە مێژووی ئەدەبی سوێددا جێی نابێتەوە. هەر لە سوێد، دیسان، نووسەری دیکە هەن، یۆنانی یا هەنگاری یا نەتەوەی تر کە بەگەنجی هاتوونەتە سوێد و بە سوێدی دەنووسن. بەرهەمی ئەمانە بۆتە بەشێک لە ئەدەبی سوێدی.
گرنگیی ئەدەب بۆ زمانی نەتەوەیەک لەوەدایە کە هەموو گەنجینەی ئەو نەتەوەیە هەڵدەگرێت و دەیپارێزێت. ئێمە ئێستا ئەگەر تەنیا دە دوانزدە دێڕ نووسراومان لە سەردەمی مادەکانەوە یا لە سەردەمەکانی دواترەوە بە کوردی پێ بگەیشتایە، زۆر لەو گێچەڵ و شەڕانەی ئەمڕۆ بەرۆکمانی پێ دەگرن، لە کۆڵمان دەبوونەوە و بە جۆرێکی دیکە باس دەکراین. بەڵام ئەوەتا ئێستا بە هۆی تێکستەکانی مەلای جەزیری و خانی و نالی و حاجییەوە زۆر لایەنی کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و زمانەوانیی کوردمان بۆ ساغ بۆتەوە.
ئەدەب و زمانی ئەدەبی لە پێکهێنانی نەتەوە و هەستی نەتەوایەتیشدا ڕۆڵێکی گرنگیان هەیە. نەتەوەی عەرەب ئەمڕۆ لەبەر گەلێ هۆی سیاسی و ناسیاسی زۆر پارچە پارچە و لەیەک هەڵبڕاوە، بەڵام بە هۆی زمانی عەرەبییەوە دیسان یەکێتیی خۆی پاراستووە. ئەم دیاردەیە لای کورد بە پێچەوانەوە کەوتۆتەوە. لەبەر ئەوەی لە سەردەمێکی زوودا زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتووی پێک نەهێناوە، ئێستاکە

بۆتە خاوەنی دوو زاراوای سەرەکی، کە گەلێ جار ئەمە بۆتە هۆی کزکردنی هەستی نەتەوایەتی و کەلێنێکیش بۆ ئەوەی دوژمنانی کورد بە کاری بهێنن بۆ هاتنە ژوورەوە و دەستێوەردان.

هـ بەرزنجەیی: ئەزموونت لەگەڵ دەرکردنی ٣١ ژمارەی گۆڤاری (مامۆستای کورد) چۆن هەڵدەسنگێنیت؟ بەلاتانەوە ئاستی چاپەمەنیی کوردی بە کوێ گەیشتووە؟ ئەی گۆڤاری مامۆستای کورد بۆ وەستا؟

شاکەلی: مامۆستای کورد ئەزموونێکە تازە بووەتە بەشێک لە مێژووی فەرهەنگیمان و زۆر جاریش لەبارەیەوە پرسیاریان لێ کردووم و وەرامم داوەتەوە. با ئەم جارەیشی بچێتە سەر.
ئەگەر لە بیرمان مابێت لە ناوەڕاستی هەشتاکاندا بزووتنەوەی کوردایەتی تا ڕادەیەکی زۆر خراپ کەوتبووە ژێر کارتێکردنی بیری سۆڤیەتپەرستییەوە و بێ ئەوەی هیچیشی دەست کەوتبێت خۆی بەدناو کردبوو. ئەم ڕێبازە سیاسییە کارێکی زۆری کردبووە سەر هەڵسوکەوتی تاقم و گرۆ و هێزە سیاسییەکان کە لە ناوخۆی ڕێکخراوەکانی خۆیاندا و بەرانبەر مەسەلەکانی ئازادیی بیروباوەڕ و ئازادیی دەربڕین بە شێوەیەکی ستالینستانە بیریان دەکردەوە. هەر لەو سەردەمەیشەوە زۆر لە نووسەرانی کورد شارەکانیان بە جێ هێشتبوو، ئیتر یا لە شاخ بوون و خۆیان دابووە پاڵ هێزێکی سیاسی، یا ڕوویان کردبووە ئەورووپای ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا. بۆ نووسەر و ڕووناکبیرانی کورد دەرفەتی بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانیان یەکجار تەسک بوو. نەیاندەتوانی لە چاپەمەنییەکانی بەغدادا بڵاویان بکەنەوە. هێزە سیاسییەکانی کوردیش ڕێگەیان نەدەدا خەڵکی بە ئازادی بنووسێت و بڵاو بکاتەوە. لە وڵاتەکانی ئەورووپای ڕۆژهەڵاتیشدا بواری هیچ بڵاوکراوەیەکی کوردی نەبوو. تەنانەت لە ئەورووپای ڕۆژئاوایش ئەو چاپەمەنییانەی هەبوون هیی هێزە سیاسییەکان بوون کە دیسان لێرەیش ڕێگەیان بە هیچ بیرێکی جیاواز نەدەدا.
لە هەلومەرجێکی ئاوادا بوو بیرم لەوە کردەوە کە دەبێ سەکۆیەک هەبێت لە سەکۆی هێزە سیاسییەکان جیاواز بێت و ببێتە جێگەیەک بۆ ئەوەی ڕووناکبیر و نووسەرانی کورد بتوانن بە ئازادی تێیدا بنووسن و باوەڕەکانی خۆیان بگەیێننە خوێنەری کورد. مامۆستای کورد ئەو سەکۆیە بوو، کە خۆشبەختانە لە ماوەی یانزدە ساڵدا خەڵکێکی یەکجار زۆری لە دەوری خۆی کۆ کردەوە. بۆ یەکەم جار تەکنیکێکی تازەی هێنایە ناو ڕۆژنامەگەریی کوردییەوە و لە ڕووی داهێنان و مۆنتاژەوە هەنگاوی زۆر گرنگ و پێشڕۆیانەی هاوێشت. هەر دوای پێنج شەش ژمارە گۆڤارەکە وای لێ هات لە زۆر وڵات و جێگەی دنیادا دەخوێنرایەوە و داوا دەکرا. لە هەموو ژمارەیەک نزیکەی ٤٠ – ٥٠ دانەی دەگەیشتەوە کوردستان. بەتایبەت شارەکانی کوردستانی عیراق کە لە ژێر دەستی ڕێژیمی بەعسدا بوون. لە کوردستانی ئێران و کوردستانی عیراقیش بە نهێنی سەرلەنوێ کۆپی دەکرایەوە و ئەم دەست و ئەو دەستی دەکرد.
من هەر لە سەرەتایشەوە دەمزانی ئەو دیمۆکراسی و ئازادییەی ڕێبازی نەگۆڕی گۆڤارەکە بوو، هەر وا بەئاسانی لەلایەن خوێنەری کوردەوە، بەتایبەت خوێنەری سیاسەتێنراوەوە، وەرناگیرێ و تێی

ناگات. بەڵام زۆر جاریش ئەوەم دووبارە دەکردەوە کە ئەو پشێوی و ئاژاوەیەی بە هۆی ئازادیی بیروباوەڕەوە پەیدا دەبێت، زۆر لەو هێمنی و ئاسایش و ڕێکخستنە چاکترە کە بە هۆی زۆر و داپڵۆسین و سەرکوتکردنەوە دێتە کایەوە. هەروەها ئەوەیشم لا ڕوون بوو کە ئەوە گرنگ نییە بە وتار و لێکۆڵینەوەی دووردرێژ (باسی!) دیمۆکراسی و ئازادی بکەین و بنووسین. بەڵکە دەبێ بەکردەوە، بە نموونەی بەرچاو و زیندوو ئەو نرخانە لای خوێنەر دامەزرێنین و بیکەینە بەشێک لە نەریتێکی چەسپاو. تۆ ئەگەر ژمارەکانی گۆڤارەکە تەماشا بکەیت دەبینی دەیان جار وامان کردووە کە دوو یا سێ بیروباوەڕی جیاواز و تەواو دژ بە یەک، لە یەک ژمارەدا جێگایان دراوەتێ و بڵاو کراونەتەوە. بەڵام کەسانێکی نەخۆش و ڕەوشتنزم و ترسنۆک هەبوون کە دەیانویست ئەو ئەزموونە لە ناو ببەن و بۆ مەبەستی پیس و چەپەڵی خۆیان بە کاری ببەن. لە زۆر لاوە هێرشی ناڕەوا دەکرایە سەر گۆڤارەکە و دەیانویست وەک نموونەی ئاژاوە و پاشاگەردانی ناوی بزڕێنن، بەڵام دوای پێنج شەش ساڵ کە گۆڤارەکە بەتەواوی خۆی چەسپاند و لای خوێنەری کورد جێیەکی گرنگ و خۆشەویستی پەیدا کرد، هەر ئەو لایەنانە دەستیان کردە ماستاوساردکردنەوە و دەیانویست هەر چۆنێک بێت ناویان بهێنرێت و چاپەمەنییەکانیان باس بکرێت.

لایەنێکی دیکەی گەشی گۆڤارەکە، پێم وایە، ئەوە بوو کە وتارەکان لە ڕووی زمانەوە چاک بژار دەکران و هەوڵ دەدرا زمانێکی پاراو و کوردانە بە کار بهێنرێت. هەروەها لە ڕووی ڕێنووسیشەوە هەنگاوێکی یەکجار گەورەمان نا و نووسینەکانمان هەموو دەخستە سەر یەک شێوە ڕێنووس کە بە ڕێنووسی مامۆستای کورد ناسراوە و خەڵکێکی زۆر دەستیان کردە پێڕۆییکردنی. بە هۆی مامۆستای کوردەوە زۆر نووسەری تازەپێگەیشتوو پێشکەش کران و دواتر نووسەری باشیشیان لێ دەرچوو.

بەڕاستی کاری دەرکردن و بڵاوکردنەوەی مامۆستای کورد ئەرکێکی یەکجار سەخت بوو. من تا ماوم سوپاسی ئەو دۆست و برایانە دەکەم کە زۆر پیاوانە هاتنە پێشەوە و کاریان تێدا کرد و خۆیان پێوە ماندوو کرد. بێ هەوڵ و ماندووبوونی ئەوان مامۆستای کورد هەرگیز نەدەبوو بەو گۆڤارەی کە بوو.

لە کۆتاییدا کار گەیشتبووە ڕادەیەک کە بەڕاستی من خۆم ئیدی دەرۆستی نەدەهاتم. هۆی ڕاستەخۆ ئەوە بوو کە من هاوکات گۆڤارێکیشم بە زمانی سوێدی بڵاو دەکردەوە، ڕەنگە تەنها خوێنەرانی سوێد ئاگایان لێی بیت، هەروەهایش مامۆستایەتیم دەکرد. نەخشەکەی من ئەوە بوو کە ڕاست وایە ئێمەی کوردیش فێر ببین کە کەسێک سەرەتای کارێک، یا دەستگایەک دادەمەزرێنێ و دەست پێ دەکات و چەند ساڵێک دەیبا بە ڕێوە، بەڵام با دواتر کەسانێکی دیکە وەریبگرن و لەسەری بڕۆن و تێیدا بەردەوام بن. گۆڤار و دەستگای وا لە دنیادا هەیە کە سەدوپەنجا ساڵە دەژی و دەیان کەس سەرپەرشتییان کردووە و دواتر یا مردوون، یان خۆیان وازیان هێناوە و خەڵکی دیکە هاتوونەتە جێیان. ئەودەم باسەکەم لەگەڵ یەک دوو هاوڕێی نزیکدا کردەوە، کە خۆشبەختانە ئێستا ماون و سپ و ساغن. بەڵام کەسیان نەیاندەتوانی ئەرکێکی وا بگرنە ئەستۆ. من تێ دەگەم کە ئاسان نەبوو. لە

ئەوروپا مرۆڤ ناچارە کار بکات. کە کاریشت کرد، ئیدی کاتی ئەوەت نامێنێتەوە فریای زۆر شتی دیکەیش بکەویت. ئەگەر دەتەوێ کەسێک خۆی بۆ کارێکی وا، یا هەر کارێکی فەرهەنگیی ڕێکوپێک و جیددی تەرخان بکات، تۆ ژیان و ئابووریی بەڕێوەچوونی بۆ دەستەبەر بکە، جا بزانە چۆن سەر دەگرێت. با لە کورتی بیبڕمەوە، دوای پانزدە ساڵی ماندووبوونی تا ڕادەی پڕووکان، ئیدی نەمتوانی بەردەوام بم و، ژیان و ئەرکی ناخۆشی گۆڤاری مامۆستای کوردی کوشت.
هۆیەکی گرنگی تریش بەڕاستی ئەوە بوو کە دوای ڕزگاربوونی بەشێکی باشی کوردستانی باشوور و دامەزرانی حکوومەتی کوردستان، من پێم وا بوو، ئێستایش پێم وایە، کە کورد دەبێ بیر لە داوودەستگای گەورە و زانستی و نوێباو بکاتەوە و، هەموو کاروباری خوێندن و پێگەیاندن و دەستگاکانی ڕاگەیاندن و چاپەمەنی و ڕۆژنامەگەری لە چوارچێوەی سیاسەتێکی فەرهەنگیدا، سیاسەتێکی بەرچاوڕوونی نیشتیمانپەروەرانەی زانستیدا، جێبەجێ بکات. بەداخەوە ئێستاکەیش، واتە نزیکەی دە ساڵ دوای ڕزگاربوونی ئەو بەشەی کوردستان، بار و هەلومەرج و ئاسۆی پێشکەوتنی فەرهەنگ و زمان و ژیانی خوێندەواریمان نەک چاکتر و گەشتر نەبووە، بەڵکە خراپتر بووە و ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیاتر بەرەو هەڵدێر دەبرێت.

هـ بەرزنجەیی: "شاعیر و حیزبایەتی" لە کوێدا هاوجووت و هاوشانن و سوود بە یەکتر دەگەیەنن؟ لە کوێدا ناکۆکن بە یەک؟

شاکەلی: شاعیریش وەک هەر کەسێکی دیکە مافی ئەوەی هەیە حیزبێک هەڵبژێرێت و بەپێی بڕوا و قەناعەتی خۆی کاری تێدا بکات. گرفتەکە لەوێوە دەست پێ دەکات ئەگەر شاعیر یا هونەرمەند، یا هەر مرۆڤێکی داهێنەر، تا ئەو ڕادەیە خۆی بخاتە خزمەت حیزب و ئیدیۆلۆگییەوە کە هەم هونەرەکەی خۆی بدۆڕێنێت و هەم لە گەل و نەتەوە و نیشتمانەکەی خۆی دوور بکەوێتەوە و حیزبی پێ گرنگتر و پیرۆزتر بێت لەوانە.
لە هەندێ وڵاتی ئەوروپا کە هێشتا سیستەمی پاشایەتی ماوە، پاشا لە دەرەوەی سیاسەتی حیزبایەتی و شەڕی ئیدیۆلۆگیی ناو وڵاتەکەی ڕادەوەستێت و بەپێی دەستوور مافی دەنگدان و ڕادەربڕینی لەبارەی مەسەلە سیاسییەکانەوە نییە، چونکە لەو وڵاتانەدا پاشا بە سیمبۆڵ و بە نیشانەی پیرۆزی یەکێتیی خاک و نیشتمان دادەنرێت. بەڕاستی دەبوو شاعیر و هونەرمەندیش وا بوونایە... خۆیان نەخستایەتە ناو شەڕی حیزبایەتییەوە، بەتایبەت حیزبێک کە گەیشتبێتە دەستەڵات، ڕۆڵی یەکخستن و کۆکردنەوەیان ببینیایە و ئەو هێزە بوونایە کە خەڵک لە تەنگانە و لە قەیرانە گەورەکاندا پەنایان بۆ ببردنایە.

لە پێوەندیی نێوان شاعیر و حیزبدا دیارە هەردوو لایان سوود وەردەگرن و بازرگانییەکی دوولایەنەیە. لە پلەی یەکەمدا شاعیر دەدۆڕێنێت، چونکە حیزب بە هۆی دەستەڵاتی سیاسی و ماددیی خۆیەوە، شاعیر دەستەمۆ دەکات و دەیکاتە ئەو مەیموونەی کە بە ئارەزووی خۆی هەڵیدەپەڕێنێت و پێشانی خەڵکی دەدات. دیارە بەرانبەر بەو خزمەتەیش، وەک هەر مەیموونەوانێک، باش دەیژێنێت و گەردن و سینگ و بەرۆکی بە زریزەی زێڕ و بە هەموو جۆرە تەتکە و لەرزانەیەک دەڕازێنێتەوە. شاعیریش خۆی و هونەرەکەی دەخاتە خزمەتی حیزبەوە و ناچار دەبێت تەنانەت نرخە هونەری و مرۆڤایەتییەکانی خۆیشی پێماڵ بکات و ئەوەی کە نەدەبوو بیڵێت و بیکات، دەیڵێت و دەیکات.
لێرەدا پێم وایە دەبێ دوو قۆناغی جیاواز لە ژیانی حیزبدا ڕەچاو بکەین. حیزبێک کە لە شەڕی ڕزگاریخوازیدایە بەرانبەر داگیرکەر و دوژمنەکانی نیشتمان، نەتەوە یا چینەکەی لەگەڵ حیزبێکدا کە دەستەلاتی گرتبێتە دەست جیاوازە. لەم قۆناغەیشدا حیزب دیسان هەر نموونەیەکی بچووکی دەستەڵاتە، میکرۆدەستەڵاتە، بەڵام ڕەنگە شاعیر دەستکەوتێکی ئەوتۆی نەبێت لەوەدا کە بداتە پاڵی. بەپێچەوانەوە ڕەنگە ئەم پێوەندییە بکێشێتەوە بۆ زیندان و دەربەدەری و کوشتن و زۆر نەهامەتیی دیکە. بەڵام حیزب کە گەیشتە دەستەڵات ئیدی بەرەو گەنین دەچێت و شاعیریش و نیشتمانیش و هەموو شتێکی دیکەیش لەگەڵ خۆیدا ڕادەپێچێت.

هـ بەرزنجەیی: بۆ ڕووداوی مێژوویی و کەلەپووری میللی لە شیعرەکانتدا ڕەنگ نادەنەوە؟

شاکەلی: نازانم مەبەستت شیعری کام سەردەمەیە؟ شاعیر دەتوانێت ڕووداوی مێژوویی و کەلەپوور وەک ڕەمز لە شیعردا بە کار ببات، یا چوارچێوەیەکی دیکەی بۆ بدۆزێتەوە و بیخاتە گەڕ. مەرجیش نییە تەنیا کەلەپووری گەلەکەی خۆی بە کار بهێنێت. تۆ دەبینی میتۆلۆگیای یۆنانی هێندە دەوڵەمەندە و ناسراوە کە زۆر شاعیری دنیا پەنایان بۆ بردووە و پێکهاتەی سیمبۆڵی شیعری خۆیانیان لەسەر دامەزراندووە. ڕووداوی مێژووییش هەر وایە. زۆر شاعیری کورد هەن کە لێنین و فەهد و ئۆرۆرا و کۆمۆنەی پاریسیان کردۆتە ڕەمز. کوژرانی لۆرکا و گویڤارا و نێروودا تێکەڵی شیعریان بووە.
من لە دیوانی یەکەممدا کۆمەڵێ ڕمزم لە مێژووی سیاسی و فەرهەنگیی کوردەوە وەرگرتووە: وەک شێخ مەحموودی حەفید، قازی محەمەد، چوارچرا، بەردەقارەمان، کچە نەغەدە، مەولەوی و عەنبەر خاتوون و تاوەگۆز، ئەختەر، چەمی ڕێزان، قامیشلی، مەهاباد، دیاربەکر، داریکەلی، مەم و زین و ئاگری. بێجگە لەوانەیش کۆمەڵێ ڕەمزی دیکەم بە کار بردوون کە لە کەلەپووری سیاسی و دینی و فەرهەنگیی گەلانی دیکەوە هاتوون؛ عیسا و مریەم و ڕۆمیۆ، سیزیف، سپارتاکۆس، گویڤارا، کاسترۆ، خەوەرنەق و سینیمار. (فاتکە)یش کەسێکی ڕۆمانەکەی ئیڤۆ ئەندریڤیچە (پردەکەی سەر درینا).

ئێستا ئیدی بە شێوەیەکی دیکە شیعر دەنووسم. بەشی هەرەزۆری شیعرەکانی ئەم پانزدە ساڵەی دواییم زێتر لەگەڵ بابەتەکانی فەلسەفە و ئۆنتۆلۆگی و تەسەووفدا خەریک دەبن. لەم شیعرانەیشدا ڕەمز قورساییی خۆی هەیە، بەڵام کەمجار پەنا دەبەمە بەر ئەو ڕەمزە کۆنکرێتانەی جاران ئاشنایان بووم. بەشێک لە تێرمینۆلۆگی و ڕەمزەکانی ئێستای ناو شیعرەکانم هەر ئەوانەن کە شاعیرانی سۆفی پێشکەشیان کردوون و بوونەتە بەشێکی بنەڕەتانەی ئەدەبی تەسەووف. ڕەنگە بکرێ باسی فەرهەنگێکی، قاموسێکی تایبەتی وشە و ڕەمز و دەربڕینی ئەدەبی سۆفییانە، ئەدەبی عیرفانی بکەین، بەڵام ئەوەیش دەزانین کە زۆر جار شاعیرانی سۆفی هەر یەکەیان ڕەمزەکانیان بە شێوەی جیاواز و تایبەتی خۆیان بە کار هێناون.

شاعیر لە ئەنجامی کارکردنێکی درێژخایێندا قامووسی تایبەتی خۆی دروست دەکات، کە تا ڕادەیەکی زۆر دەکرێ نیشانەکانی بکرێنە کلیلی کردنەوە و تێگەیشتنی تێکستەکان. بەڵام لە هەندێ ڕوویشەوە تەئسیری شاعیرانی پێش خۆی لە قامووسەکەیدا دەردەکەوێت.

هـ بەرزنجەیی: بە وەرگێڕانی کۆمەڵێ بەرهەمی ئەدەبی لە کوردییەوە بۆ سوێدی، توانیوتە چ ئاشنایەتی و دۆستایەتییەک بۆ ئەدەبەکەمان لای سوێدییەکان بخولقێنی؟

شاکەلی: خوێنەری ئەوروپایی لە بەردەم هەڕەشەی مێشکشۆردنەوەدایە و هەر بەڕاستی بەشێکی زۆریشیان مێشکیان شۆردراوەتەوە. فەرهەنگی ئەمڕۆی ئەوروپایش فەرهەنگێکە کارکردی بیری ڕەگەزپەرستانەی بەئاشکرا پێوە دیارە و بە سەدان پێشبڕیاری ناڕەوا و نامرۆڤانە ئاخنراوە. لە بارێکی ئاوادا باوەڕ ناکەم مرۆڤ بتوانێ چاوەڕێی ئەوە بێت مەسەلەیەکی ڕەوای گەلێکی یا وڵاتێکی جیهانی سێیەم، یا ڕۆژهەڵات و بە تایبەتیش گەلێکی موسڵمان، لە مێشک و ویژدانی مرۆڤی ئەوروپاییدا جێگایەکی باشی دەست بکەوێت. ئەوپەڕی هاودەردیی کابرای ئەوروپایی لە پلەی بەزەیی ناچێتە سەرەوە. ئەوجا ئەگەر دۆستایەتییەک بە هۆی ئەدەبییاتەوە دروست ببێت، دیارە ڕووبەرێکی یەکجار تەسکیش دەگرێتەوە. ڕووداوی سیاسی و ڕەوتی گۆڕانکارییە سیاسییەکانی دنیای ئەمڕۆ دەخڵێکی زۆری بەسەر خوێندنەوە و تێگەیشتنی خوێنەر و ڕووناکبیری ئەورووپاوە هەیە. ڕووناکبیری سوێدی، کە پێم وایە چاکیان دەناسم، ترسنۆکترین ڕووناکبیری دنیایە. هەمیشە هەوڵ دەدات بە زمانی ڕەسمیی ماسمیدیا (دەستگای ڕاگەیاندن)ی وڵاتەکەی قسە بکات. هەرگیز ناوێرێت بێ پێچوپەنا پشتگیریی مەسەلەی ڕەوای گەلێکی داگیرکراو و ستەمبینیو بکات. زۆر زۆر پیاوەتیت لەگەڵ بکات ئەوەیە کە خۆی بە بێلایەن پێشان بدات لە نێوان تۆ و دوژمنەکانتدا. هەندێ ڕووناکبیری چەپ یا بەڕاستی هیوومانیست هەن، کە برێک باشتر بن. بەڵام ئەمانەیش یەکجار کەمن و نابنە نموونە و بنەما، بەڵکە ڕێزپەڕن.

لەم سوێدە گەلێک جار چاوم بە سەرژمێری ئەو کتێبانە کەوتووە کە لە ماوەی ساڵێکدا کراون بە سوێدی. ئێستا ژمارەکانم لە بەردەستدا نین، بەڵام ئەوەم لە بیرە کە ئەگەر لە ماوەی ئەو سالەدا ٢٠٠٠ کتێب تەرجەمەی سوێدی کرابێت، ئەوا نزیکە ٦٥ تا ٧٠% لە ئەمریکایی و ئینگلیزییەوە دەکرێت، نزیکەی ٢٥% لە فرانسی و ئەڵمانی و ئیتالییەوە، نزیکە ٤،٥% لە زمانەکانی دیکەی وەکوو هۆڵەندی و ڕووسی و ژاپۆنییەوە. ئەوەی دەمێنێتەوە، واتە نزیکەی ٠،٥%، کە دەکاتە ١٠ کتێب لەو دوو هەزارە، لە زمانی وەکو هندی، ئۆردوو، فارسی، تورکی و کوردییەوە دەکرێتە سوێدی. (جاری وا هەیە لە حەوت ساڵدا یەک دانە کتێب لە کوردی یا ئۆردووەوە ناکرێتە سوێدی). ئەمە وێنەیەکی زۆر ڕوونی هەلومەرجەکەیە. بەشی هەرە زۆری تەرجەمەکان وەک ئەرکێک لەلایەن پەخشخانەکانەوە بە وەرگێڕان دەسپێردرێت و پارەیەکی باشیشیان دەدەنێ. بەڵام پەخشانەکانی سوێد خۆیان بەوەوە ماندوو ناکەن کەسێک ڕاسپێرن ئەدەبی خەڵکی کورد یان ئەرمەن یا جابوڵقا بکەنە سوێدی. لەم بوارەدا هەرچییەک کرابێت بە چاوقایمیی ڕووناکبیر و نووسەرانی کورد خۆیان کراوە و بە هۆی دۆستایەتی و پێوەندی شەخسییەوە ئەنجام دراوە. کورد لە سوێد یەکێکە لە گرۆ بزێو و چالاکەکانی ناو بێگانەکانی سوێد. ڕووناکبیر و نووسەر و خوێنەواری کوردیش لە گوێرەی گرۆیەکانی دیکە کەم نین و بە بەرچاوەوەن. لە ماوەی بیست ساڵی ڕابوردوودا، وەک کتێبی سەربەخۆ، تەنیا دیوانی چوار شاعیری کورد تەرجەمەی سوێدی کراون: گۆران، شێرکۆ بێکەس، فەرهاد شاکەلی و ڕەفیق سابیر (ڕێزکردنەکە کرۆنۆلۆگییە). ئیدی ئاو بێنە و دەستان بشۆ! تا ئێستا هیچ ڕۆمانێک یان کۆمەڵەچیرۆکێک لە کوردییەوە نەکراوەتە سوێدی.

دوو سێ ساڵێک دوای هاتنم بۆ سوێد، کەوتمە سەر کەڵکەڵەی ئەوەی کە دەبێ هەندێ نموونەی ئەدەبی کوردی بکەمە سوێدی و ئەو وێنەیەی لای سوێدییەکانەوە لەبارەی کوردەوە دروست بووبوو، بگۆڕم. ئەوان پێشتر تەنیا کوردستانی تورکیایان ناسیبوو، لەناو ئەوانیشدا هەندێ کۆلکە خوێندەوار هەبوون، کە بەڕاستی بووبوونە پەڵەی شەرمەزاری بۆ کورد. سوێدییەکانیان وا تێگەیاندبوو کە کورد نە زمانی هەیە و نە ئەدەبییات. خۆیان لێرە هەرچییەکیان دەنووسی، دەیانوت ئەمە یەکەمین جارە کورد ڕۆمان، کتێبی منداڵ، شانۆنامە یا هەر شتێکی دیکەی نووسیوە، بۆ ئەوەی خۆیانی پێوە گەورە بکەن و پارە لە دەستگا سوێدییەکان وەربگرن.

یەکەمین کار ئەوە بوو کە لەگەڵ کاک بەختیار و شاعیری سوێدی لارش بێکستروێمدا کۆمەڵێ شیعری مامۆستا گۆرانمان کردە سوێدی. کتێبەکە دەنگێکی باشی دایە و ١٣ جار لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بەباشی لەسەری نووسرا. دوو کوردیش زۆر بە خراپی لەسەریان نووسیبوو. یەکێکیان نەک کوردیی خوراوو، بگرە کرمانجییش نازانێ. ئەوی دیکەیشیان وتبووی گۆران شیعری چاکتری هەیە، دەبوو ئەوانە تەرجەمە بکرێن وەک (لینینی مەزن و بۆ مۆسکۆی جوان!).

ساڵی ١٩٨٥ دەستمان کردە بڵاوکردنەوەی گۆڤارێکی فەرهەنگی بە زمانی سوێدی. ژۆڕناڵی سوێدی – کوردی، کە من سەرنووسەری بووم و چەند دۆستێکی کورد و سوێدی لە دەستەی نووسەرانیدا

بوون. له ماوەی چوار ساڵدا ١٦ ژمارەمان لێ بڵاوکردەوە وگۆڤارەکە دەگەیشتە دەست باشترین ڕووناکبیر و سیاسەتمەداری سوێدیش. له هەموو ژمارەیەکدا شاعیرێکی کورد، چیرۆکنووسێکی کورد و کوردناسێکمان پێشکەش دەکرد. هەروەها وتار و لێکۆڵینەوەمان لەبارەی زمان، مێژوو، کۆمەڵگه و ئەدەبی کوردییەوە بڵاو دەکردەوە. له ئەنجامدا له ساڵی ١٩٩١ دا شیعرەکانمان له ئەنتۆلۆگییەکدا کۆکردەوە و چاپمان کردن (بۆنی هەوری وڵاتەکەم)، که بەرهەمی چوارده شاعیری کوردی گرتەوە. ئەمەیش دەنگێکی باشی دایەوە و لەسەری نووسرا.

هەر له ساڵی ١٩٨٥ دا ئەو لێکۆڵینەوەیەی کاتی خۆی لەسەر بیری کوردایەتی له مەموزینی خانیدا به ئینگلیزی نووسیبووم، کرایه سوێدی و وەک کتێب بڵاو کرایەوە. له ساڵی ١٩٩٨ یش کۆمەڵێ له شیعرەکانی خۆم، که سێ وەرگێڕی سوێدی تەرجەمەی سوێدییان کردبوو، به کتێب بڵاوکرایەوە: مرواریيەک له گۆمی لیڵی خەوندا، که تا ئێستا دوو جار خەڵاتی ئەدەبیی وەرگرتووە. هەر لەم ساڵانەیشدا به هاوکاریی چەند دۆستێکی سوێدی نزیکەی ٢٥ کورتەچیرۆکی ١٥–١٦ چیرۆکنووسی کوردمان تەرجەمەی سوێدی کردووە و خۆیشم پێشەکییەکی دووردودرێژم بۆ نووسیون، بەو هیوایەی ڕۆژێک له ڕۆژان ئەوەیش وەک ئەنتۆلۆگییەک بڵاو بکرێتەوە.

من ناڵێم ئەم کارانەی ئێمه هیچ تەئسیرێکیان نییه، بەڵام تەئسیرەکه یەکجار کز و لاوازه. ئەمه مەسەلەیەکی سیاسیی ڕووته و مەعنای ئەوە نییه ئەدەبی کوردی یا ئەدەبی ڕۆژهەڵاتی ئەدەبێکی خراپ و نزمه و به کاری خوێندنەوە و لێوردبوونەوە نایەت. مرۆڤی ئەوروپایی مێشکی پڕ کراوە له درۆ و دەلەسه له بارەی ڕۆژهەڵات و له پێش هەمووانیشدا له بارەی ئیسلامەوە. ئەمه شتێک نییه به نەزانی بکرێت، یا جارێک و دوو جار به هەڵکەوت ڕوو بدات و هەڵەیەکی هونەری و تەکنیکی بێت. ئەمه سیاسەتێکی نەخشەبۆکێشراو و چەسپاو و داڕێژراوە. کاتێ کاریان به خەڵکی ئەفغانستان هەبوو، بۆ دوژمنایەتیکردنی سۆڤییەت و کۆمونیزم، به ملیۆنان دۆلاریان خەرج دەکرد بۆ باسکردنی ئەو وڵاتە. دەیان فەرەنجی له شانی ئەفغانییان دەهێنا بۆ ئەوروپا و وەک قارەمان و پاڵەوان پێشکەشیان دەکردن. ئەگەر نووسەرێکی ڕۆژهەڵاتی دژی ئیسلام بنووسێت، به تایبەتیش ئەگەر ژن بێت، بەرهەمەکانی تەرجەمەی دەیان زمان دەکەن و سەدان جار دەیهێننه سەر تەلەڤیزیۆن و گەورەی دەکەنەوە: سەلمان ڕوشدی، نەوال سەعداوی و تەسلیمه نەسرین. ژنه ئەمەریکاییيەکی بێفەرهەنگی وەک (بێتتی مەحموودی) دەکەنه ڕۆماننوس و ڕۆمانه ڕەگەزپەرستانه و فاشیستییەکەیشی (بەبێ کچەکەم، نا Not Without My Daughter) تەرجەمەی دەیان زمان دەکەن و به ملیۆنان دانەی لێ دەفرۆشن و دواتر دەیکەنه فیلم و له سەرتاسەری سینەما و تەلەڤیزیۆنەکانی ڕۆژاوای خاوەن شارستانەتیدا جار له دوای جار و ساڵ له دوای ساڵ دووباره و دەبارەی دەکەنەوە و هەزاران سووکایەتی به میلیاردێ مرۆڤی ئەم جیهانه و فەرهەنگێکی هەزاروپێنجسەد ساڵه دەکەن.

له وڵاتانی لای خۆمان و له زۆرجێگای ئەم دنیایەیش خەڵاتی نوبێل (نەک نۆبڵ!!!) وەک ڕووداوێکی زۆر گەورە و پاداشتێکی ئەدەبیی یەکجار پیرۆز تەماشا دەکرێت. بەڵام ئەگەر له نزیکەوە سەرنج بدەیته

پرۆسێسی هەڵبژاردن و بڕیاردانی ئەم خەڵاتە، بۆت دەردەکەوێت کە هەمووی مەیموونبازییەکی بێتامی درۆزنانە و چەواشەکارانەیە. با بە کوردییەکەی عەرزت بکەم، مێشکی خوێنەواری ئەوروپایی، بە گشتی، دیلی دەستی سیاسەتی سەرمایەداری و ئیمپریالیزمە و دیلی چڕنووکی ئەژدیهای دەستگاکانی ڕاگەیاندنە و لەبەر ئەوەیش خوێنەوارێکی کۆنفۆرمیستە conformist (نازانم بە کوردی چیی پێ بگوترێ باشە؟).

هـ بەرزنجەیی: وا بۆ ٢٠ ساڵ پترە پەڕاگەندەی ئەوروپا بوون. ژیانی تاراوگە چ ئەزموونێکی لا دروست کردوون؟ تاراوگە گەشەپێدەر و یارمەتیدەرت بوو، یاخود...؟ تاروگە لاتان چی دەبەخشێ؟

شاکەلی: ئێمە زۆرجار بە هەڵە وا تێگەیشتووین کە خۆمان بڕیاری چارەنووسی خۆمان دەدەین و ئەمە خۆمانین کە نەخشە بۆ قۆناغی جیاوازی ژیانمان دەکێشین. بەڵام باوەڕ بفەرموو هیچ وا نییە. پیاو کە دوای ساڵانێکی دوورودرێژ بیر لە بەسەرهاتی ژیانی خۆی یا کەسانی دیکە دەکاتەوە، وای دێتە پێش چاو وەک بڵێی، ئێمە هەموو خرابێتینە ناو لابرینتێکەوە و بێ ویستی خۆمان، مشکئاسا، بەم کۆڵان و بەو کووچەیەدا دێین و دەچین و پێیشمان وایە، ڕێگەمان هەڵبژاردووە و ڕێگەمان دۆزیوەتەوە. ئەگەر هەڵبژاردنی ڕێبازی ژیان بە دەست خۆم بووایە، ڕەنگە بەشێکی زۆریم بە شێوەیەکی دیکە دابڕشتایە. من خۆم تاراوگە و ژیانی تاراوگەم هەڵنەبژارد، بەڵکە تاراوگە یەکێک بوو لە سێ یا چوار ئەڵتەرناتیڤی خراپ، بەڵام، پێم وا بوو، خراپییەکەی ئەمیان لەوانی دیکە کەمترە. ئەزموونی ژیانی تاراوگە یەکجار زۆر و سەرشار و دەوڵەمەندە، کە ناکرێ لێرەدا کورتیان بکەمەوە و هەر پێویستیش ناکات.
من هەر لە سەرەتاوە، خۆشبەختانە، بە چاوکراوەیی بیرم لە ژیانی ئەوروپا دەکردەوە. زۆر لەو هاوڕێ و دۆستانەی کە هەر لەو ساڵانەدا، یان ساڵانی دواتریش، هاتنە ئێرە ڕێگەی دەوڵەمەندبوونیان هەڵبژارد. خوا پێیان ڕەوا ببینێت، زۆریان گەیشتنە ئامانجی خۆیان و هەندێکیان بوونە میلیۆنێریش. منیش ڕێگای دەوڵەمەندیم گرتە بەر، بەڵام جۆرێ دەوڵەمەندیی دیکە و جیاواز. من حەزم لەوە بوو هێندەی بتوانم خۆم لە بواری زانست و زانیاریدا پێ بگەیێنم و ئاشنایەتی لەگەڵ ئەم دنیا پانوبەرینەدا پەیدا بکەم و هەر وایشم کرد. بۆ ئەم مەبەستە دوو ڕێگام گرتە بەر: یەکەم، خوێندنەوە و خوێندن و دووەمیش سەفەرکردن و گەڕان. سەرمایەی من ئێستا ئەو هەزاران کتێب و گۆڤار و سەرچاوانەیە کە هاوڕێ و هاودەمی خۆشەویستمن و ئەو یادگار و بیرەوەرییانەیە کە لە سەفەری وڵاتی جۆربەجۆری ئەم دنیایە بۆم ماوەتەوە.
ژیانی تاراوگە ئەزموونێکی یەکجار قووڵە. ئەوەی بە شیعر و چیرۆک و هونەر دەرمبڕیوە تەنیا بەشی سەرەوە و بەرچاوی سەهۆڵەچیایەکە (ئایسبێرگ Iceberg) کە کەسی دیکە بەشە نادیارەکەی نە دەبینێت و نە ئاگای لێیەتی. هەنەر و ئەدەبییاتیش ناتوانێت ئەو بەشە شاردراوەیە دەرببڕێت. لە وتاری (بە جامی ئەوینێک گیان مەستە و تەن وێران)دا شتێکم لەبارەی ئەزموونی دوورەوڵاتییەوە نووسیوە.

هـ بەرزنجەیی: زمانی شیعری هاوچەرخی کوردی لە چ ئاستێکدا دەبینن؟ بە بینینی ئێوە خودی ئەدەبەکەمان لەم سەردەمەدا لە کوێدا دەبینن؟

شاکەلی: زۆر زەحمەتە هەر وا بە شێوەیەکی گشتی لەبارەی زمانی شیعری سەردەمێکەوە قسە بکرێت. لە هەموو سەردەمێکدا شاعیری چاک و خراپ هەن. تەنانەت لە ژیانی ئەدەبیی شاعیرێکیشدا قۆناغی جیاواز هەن. لەوەیش بترازێت، ئێمە کە باسی زمانی شیعر دەکەین دەبێ لە دوو لایەنی گرنگەوە سەرنجی بدەینێ؛ لە ڕووی ڕێزمان و بەکارهێنانی ڕاست و دروستەوە و لە ڕووی هونەری و جوانییەوە، کە وێنەی شیعری و سەلیقەی هەڵبژاردنی وشەیش دەگرێتەوە. ئەو شاعیرانەی کە هەردوو ئەو بوارانەیان سەرکەوتووانە پێکەوە گونجاندووە یەکجار کەمن. ئەمە جیاوازییەکی گەورەی نێوان سەردەمی ئێمە و سالآنی چل و پەنجا و شەستەکانی کوردستانە. لەو سەردەمەدا مامۆستا گۆران لووتکەی جوانی و بەبڕشتیی زمانی کوردی بوو. بەڵام هاوکات کۆمەڵێک شاعیری دیکە هەبوون کە ئەگەر لە ئاستی گۆرانیشدا نەبووبن، دیسان لە بەکارهێنانی کوردیدا سەرکەوتوو بوون. هەر لە سەردەمی ژیان و چالاکیی شاعیرانەی گۆراندا، شاعیری وەک ئەسیری، دڵدار، کامەران، عەونی، هەردی، دیلان، هێمن، هەژار و قانع هەبوون. ڕەنگە تۆ و من ناوەڕۆکی شیعری هەندێک لەمانەمان بە دڵ نەبێت، بەڵام ناتوانین چاو لەو ڕاستییە بنووقێنین کە زمانیان چاک و ڕاست بە کار هێناوە.

ئەمڕۆ شاعیری کورد یەکجار زۆرن. بێگومان زۆریان شیعرنووس و شیعربازن نەک شاعیر. لەناو ئەم هەموو شاعیرەدا ئەوانەی کە بەڕاستی شارەزای زمانی کوردین و جوان دەنووسن و کەرەستە هونەرییەکانیان بەتەواوەتی دەستەمۆ کردووە، یەکجار کەمن. شاعیرانی هەشتا و نەوەدەکان، سێ چوارێکی لێ دەرچێت، لە ڕووی زمانەوە کۆڵەوارن و زمانە کوردییەکە بە دەستیانەوە داماوە. شارەزای ڕێزمان نین، گەنجینەی وشەیان لە نیوە زیاتری هەر بە چۆڵی ماوەتەوە، ئاگایان لە زمانی شیعری کلاسیک نییە و ئەو وردەکارییەی دەبێ شاعیرێک فێری ببێت، هەر نەشیانبیستووە و نازانن بەری چ دارێکە و بنچکی کامە بیابانە. ئەمەی لەبارەی شیعرەوە دەیڵێم لە چیرۆکیشدا هەر وایە، ئەگەر خراپتریش نەبێت.

بەشی دووەمی پرسیارەکەتم، وا بزانم، لە جێگەیەکی تردا وەرام داوەتەوە.

هـ بەرزنجەیی: لە کارنامەی دۆکتۆراکەتاندا بە ناوی لایەنی کوردایەتی لە مەم و زینی خانیدا چ ئەنجامگیرییەکی نوێت تێدا کردووە؟

شاکەلی: با جارێ پێشەکی ئەوە ڕاست بکەمەوە کە من کارنامەی دۆکتۆرام نەنووسیوە. ئەو لێکۆڵینەوەیەی لەسەر «کوردایەتی لە مەموزینی خانیدا» کردوومە، بەشێک بوو لە پێشمەرجەکانی وەرگیران بۆ خوێندنی دۆکتۆرا.
کتێبی (مەم و زین) یەکێک بوو لەو کتێبانەی کە هەر لە منداڵییەوە لە کتێبخانەکەی باوکمدا بینیبووم و چەند جارێکیش هەروا دەستم دابوویێ و لێرە و لەوێ چەند دێرێکم لێ خوێندبووەوە، بێ ئەوەی شتێکی ئەوتۆی تێبگەم. کە لە زانستگەی بەغدایش خوێندکار بووم (مەم و زین)مان دەخوێند، بەڵام خوێندنێکی سەراوی و بێ ئەوەی لە لایەنە هونەری و زمانەوانی و فەلسەفییەکانی نزیک ببینەوە. کە هاتمە سوێد، جارێکی دیکە دەستم کردەوە بە خوێندنەوەی شاعیرانی کلاسیکی کورد. ئەم جارە باشتر و قووڵتر (مەم و زین)م خوێندەوە. زۆر حەزم دەکرد شتێکی لەسەر بنووسم. کە لە زانستگەی ئۆپسالا دەستم بە لێکۆڵینەوە کرد ئەو هەلەم بۆ هەڵکەوت. سەیر ئەوەیە لەوەتی مەم و زین نووسراوە هەر باسی ئەوە دەکرێ کە بناخەی کوردایەتی لەویوە دەست پێ دەکات، کەچی کەس نەهاتووە بە حیساب و بە کیتاب ئەمە ڕوون بکاتەوە و لێی بکۆڵێتەوە. لایەنەکانی دیکەی مەم و زین کەموزۆر شتیان لەسەر نووسراوە، بەڵام لایەنی بیری کوردایەتی، یا ناسیۆنالیزم، هیچی ئەوتۆی لەسەر نەنووسرابوو. بۆیە بە چاکم زانی لەسەری بنووسم.
لەو لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵم داوە بیرە بنەڕەتییەکانی خانی لەبارەی هەلومەرجی کوردستان و ڕێگاچارەی ڕزگاربوونەوە شی بکەمەوە. خانی ئەو بیرانەی لە دیباچەی کتێبەکەیدا دەربڕیوە، بەڵام لە بەشەکانی دیکەیشدا بیروباوەڕی وا هەن کە دەکرێ بۆ تێگەیشتنی شێوەی بیرکردنەوەی خانی یارمەتیدەر بن. ئەنجامگیرییەکەی من لێکدانەوە و ڕوونکردنەوەی ئەو بەرنامەیەیە کە خانی لە بارەی کوردی سەردەمی خۆیەوە هەیبووە. من هەوڵم داوە بیرەکانی خانی لە قەوارە و چوارچێوەی خۆیاندا دابنێم و بخوێنمەوە، نەک ئەوەی بێم بە زۆر بیر و بۆچوونی خۆم بەسەر تێکستەکەدا بسەپێنم، کە ئەوە هەڵناگرێ. لە یادی سێسەدساڵەی نووسرانی مەم و زیندا ئەوەی تەنیا بەرگی کتێبەکەشی چاو پێ کەوتبوو دەستی دایە قەڵەم و لەسەر مەم و زینی نووسی. هەر یەکێکیش خانیی بە لای خۆی و بە لای حیزب و تاقم و بیروباوەڕێکدا ڕادەکێشا. ئەمە ڕەنگدانەوەی ئەو ئاژاوە و پشێوییە سیاسییە بوو کە لە ناو خوێندەوار و ڕووناکبیرانی کورددا تەشەنەی کردبوو. بەڕاستی مەم و زینی شێخی خانی هێی ئەوەیە کە دەیان لێکۆڵینەوەی جیددی و زانستانەی لەسەر بنووسرێت.

هـ بەرزنجەیی: ئایا خوێندنەوەی ئێوە بۆ «خانی» دەکرێت لە مەم زینی خانییەوە ساتەوەختی هزری و مێژووی ڕۆشنبیری کورد دابنرێت؟ پەیوەست و کاریگەرێتیی ئەو خوێندنەوەیە لەسەر دنیای هەنووکەی مێژوویی و سیاسی و هزریمان چەندە؟ چ جۆرە لێکنزیکی و دوورییەک لەم میانەدا هەیە؟

شاکەلی: زۆر گرنگە کاتێک خانی، یا هەر شاعیرێکی کلاسیک، دەخوێنینەوە، ئەمە نەبێتە هۆی ئەوەی مێشک و ئاوەز و توانستی بیرکردنەوەمان قەتیسی ئەو سەردەمە و نرخەکانی ئەو سەردەمە ببێت، دەنا ئێمەیش دەبینە بەشیک لە ڕابردوو. ئەگەر کەسێک خۆی لە رابردوودا ژیابێت و ئێستا بووبێتە بەشێک لە ڕابردوو، دیارە ئەمە زۆر ئاسایی و سرشتییە، بەڵام تۆ ئێستا کە خۆت هەیت و دەژییت و لەم سەردەمەدا چالاکیت، بە دەستی خۆت، خۆت بکەیتە بەشێک لە ڕابوردوو، ئەمەیان کارەساتە، وشکبوونەوەیە... خۆلادان لەم مەترسییە بەوە نابێت، کە ڕابوردو، کلاسیک، یا کۆن پشتگوێ بخەین و خەتێکی چەپ و ڕاستی بەسەردا بێنین. ئەوە خۆدزینەوەیە لە ئەرکێکی هونەری، خۆدزینەوەیە لە بەرپرسیارییەکی گرنگ، کە بۆ کاملکردنی ئەمڕۆ و داهاتوویش پێویستە. دەزانم هیی وا هەن خۆیان بەوە دەپەڕێننەوە، کە گاڵتە بە ڕابوردوو بکەن و خۆیان ئەوەندە بە مۆدێرن و پێشکەوتوو دابێن کە بۆ ئەوان نەهاتووە توخنی ئەو شتە کۆن و پواوە بکەون. ئەمە کۆنەپەرستییە، کۆنەپەرستییەکی ترسنۆکانە.
خوێندنەوەی ڕابوردوو دەبێت لە چوارچێوەی دینامیزمێکدا بێت کە ڕابوردوو، ئێستا و داهاتوو پێکەوە ببەستێتەوە. دیارە دەبێ ئەوەیشمان لا ڕوون بێت کە خوێندەنەوەی ڕابوردوو کارێکی هەروا ئاسان نییە بە هەموو خوێندەوار یا ڕووناکبیرێک بکرێت، چونکە ئەمە بێجگە لە وریایی و هۆشیارییەکی یەکجار زۆری هونەری و مێژوویی، خوێندنەوەی قووڵی کۆمەڵێ زانستی گرنگیشی پێویستە، کە ڕەنگە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا فێربوونیان خۆماندووکردنێکی زۆری بوێت. من لێرەدا هەر وەک نموونە باسی دوو لایەن دەکەم کە پێوەندیان بە شێوە و ناوەڕۆکەوە هەیە. بۆ ناسین و نرخاندنی شیعری کلاسیکی، بێ شارەزایی لە زانستی (عەرووز)دا خوێنەر و لێکۆڵەرەوە دەستەپاچە دەبێت و ناتوانێ ڕادەی گونجاندنی بیر و قاڵبە هونەرییەکە تێ بگات. بەشێکی گرنگی ئەو لێکۆڵینەوە ستروکتورالیستییانەی لە بارەی شیعری کلاسیکی عەرەبی و فارسییەوە دەکرێن، بایەخێکی زۆر بە لایەنی کێش دەدەن. کەمال ئەبوودیب ڕەخنەگرێکی ناسراوی عەرەبە و لە نووسینەکانیدا ڕێباز و تیۆریی ستروکتورالیزم بە کار دەبات. ئەبوو دیب کۆمەڵێ لێکۆڵینەوەی یەکجار نایابی لەسەر شیعری عەرەبی نووسیوە، کە بەڕاستی خوێندنەوەیان ئاسۆیەکی فراوان لە بەردەم خوێنەردا دەکاتەوە لە ناسینی ئەو ئەدەبە و ئاشنابوون لەگەڵ نرخە هونەری و زمانەوانی و ڕۆحییەکانی عەرەبی پێش ئیسلام. بەشێکی گرنگی کارەکانی ئەبوو دیب لەبارەی فۆرمی ئەو شیعرەوەیە، کێشی شیعرەکان و توانستی شاعیر لەوەدا کە لەو چوارچێوەیەدا میتافۆر و بیر و هەستەکانی خۆی جێ بکاتەوە. نووسەر و لێکۆڵەرەوەیەکی لێهاتووی دیکە لەم بوارەدا دۆستی بەڕێزم (شتێفان شپیرل)ی مامۆستای ئەدەبیاتی عەرەبییە لە بەشی ڕۆژهەڵاتناسیی زانستگەی لەندەن. ئەویش لە لێکۆڵینەوەی شیعری کلاسیکی عەرەبیدا ڕێبازێکی ئاوای گرتۆتە بەر و کاری نایابی پێشکەش کردووە. هەروەها ئاشنایەتی و ناسین و شارەزابوونی تەوژمە فکری و فەلسەفییەکانی ڕابوردوو مەرجێکی گرنگە بۆ تێگەیشتنی شیعری کلاسیکی. یارۆ کە نەزانێ تیۆریی (وحدة الوجود)ی ئیبن عەرەبی چییە، چۆن دەتوانێ لە شیعری مەلای جەزیری، ئەحمەدی خانی، مەولەوی یا مەحوی بگات؟ خانی بیریارێکی

گەورەی سەردەمەکەی خۆیەتی. بە خوێندنەوەی شاکارەکەی، مەم و زین، مرۆڤ تێ دەگات کە ئەم پیاوە چەندە شارەزا و ئاشنای زانستی جیا جیا بووە. بەڵام هاوکاتیش ئەوە ئاشکرایە کە خانی خاوەنی بیری خۆیەتی و زۆر سەربەخۆیانە بیر دەکاتەوە، واتە خۆی نابەستێتەوە بە قاڵبە ئامادەکانی فیکرەوە و فکری لا نەبۆتە دۆگما. خانی ئەڵقەیەکی گرنگە لە زنجیرەی زێڕینی مێژووی بیر لای کورد. ئەو خۆی بە بەردەوامییەکی مەلای جەزیری و شاعیرانی پێش خۆی دەزانێت. لە ڕووی هونەر و فیکرییشەوە بەشێکە لە سیستەمی هونەری و فکریی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی. خانی سەر بە تەریقەتی نەقشبەندییە، ئەو لقەی کە ڕاستەوخۆ لە ئاسیای ناوەڕاستەوە هاتووە و لە بیر و ڕێبازی شای نەقشبەند، شێخ محەمەدی بەهائوددینی بوخاراوە (١٣٨١ – ١٣٨٩)، کەوتۆتەوە. لەبەر ئەوەیش زیاتر ڕێی تێ دەچێت کە باوەڕی بە تیۆریی (وەحدەت ئەلوجوود)ی ئیبن عەرەبی (١١٦٥–١٢٤٠) هەبووبێت، نەک (وەحدەت ئەلشوهوود)ی شێخ ئەحمەدی فاررووقی سرهندی (١٥٦٣ – ١٦٢٤). خانی ئەگەر تەنانەت ناوی نیزامی و جامیی لە شاکارەکەیشیدا نەهێنایە، ئەوە هەر دیار دەبوو کە لە ڕووی هونەرییەوە ڕێبازی ئەوانی گرتووە و خۆی بە ئەندامێکی خوێندنەگەکەی ئەوان دادەنێت.

باوەڕ ناکەم خانی لە سەردەمی خۆیدا کارێکی زۆری کردبێتە سەر خوێنەوارانی کورد یا لایەنگری هەبووبێت، بەڵام تا ڕادەیەکی یەکجار زۆر کاری کردۆتە سەر نەوەکانی دوای خۆی. فکری قووڵ و تازە وایە، هەر وا بە ئاسانی بڵاو نابێتەوە، بەڵکە کاتی دەوێت تا خەڵک تێی بگەن. بیری خانی لە ناو بنەماڵەی بەدرخانییەکاندا زۆر کاریگەر بووە و بێگومان کاری کردۆتە سەر شێوەی بیرکردنەوە و هەڵسوکەوتیان. ئەو هەستی کوردایەتییەی لای زۆربەی ئەندامانی ئەو بنەماڵەیە دەیبینین و جێدەستیان بە مێژووی سیاسی و ڕۆشنبیریی کوردەوە ئەوە نیشان دەدات کە ناکرێ نەکەوتبێتنە ژێر تەئسیری بیری خانییەوە. هەر لە ڕێگای ئەوانیشەوە ئەم فکرە گەیشتۆتە شاعیر و ڕووناکبیری گەورەی وەک حاجی قادری کۆیی (١٨١٦؟– ١٨٩٧). ئەمیش ئەو بیرەی زیاتر پێش خستووە و گەشەی پێ داوە و بڵاوی کردۆتەوە. کەواتە سیلیسلە و شەجەرەی بیری ڕزگاریخوازانەی ئەمڕۆی کورد، بمانەوێ و نەمانەوێ هەر دەچێتەوە سەر ئەحمەدی خانی.

خانی لە ڕووی هونەرییشەوە یەکێکە لە باوباپیرانی فەرهەنگ و ڕۆشنبیریی کورد. ڕەنگە هەر کەسە بەپێی بۆچوونی خۆی ئەم خزمایەتییە لێک بداتەوە. من پێم وایە بۆ کەسێکی هونەرناس، بۆ نووسەر و شاعیر و هونەرمەندێکی ئەم سەردەمە، مەم و زین ئەوەی فێر دەکات کە شاعیر و هونەرمەند دەبێ پلەی بەرزی ئێستێتیکی و کامڵبوونی هونەر وەک ئامانجێک تەماشا بکات و نابێ هونەر بکاتە قوربانی ئیدیۆلۆگی. خانی ئەگەر هەر تەنیا پەیامە سیاسییەکەی مەبەست ببووایە، دەیتوانی زۆر بە ئاسانی دەستی بکردایەتە هۆنینەوەی دروشمی بێتام و بێپێزی سیاسی: کوردنۆ، ئەم بەلەنگازن، ئەم بێتفاقن. کوردنۆ یەک بن، ڕابن. تۆ دەبینی دووسەدوپەنجا، سێسەد ساڵ دوای خانی، تازە بە تازە جگەرخوێن، یا ئاپێ جاسم دێن ئەم دروشمانە دەکەنە شیعر. ئەنجامەکەیش ئەوەیە شیعرەکانی ئەمان لەگەڵ کۆچی

خۆیاندا، ڕەنگە پێشتریش، پێچرانەوە، بەڵام مەم و زینی خانی ئێستایش دەیان لایەنی هونەریی شاراوە و نادیاری ماوەتەوە، کە دەبێ توێژینەوەیان لەسەر بکرێت.

هـ بەرزنجەیی: جگە لە شیعر و وەرگێڕان لەم ماوەیەدا کۆمەڵێ چیرۆکت بڵاوکردەوە. ئەمە بەڵگە و نیشانەیە بۆ ئەوەی هەر بە (تەنیا) شیعر دەرەقەتی خەم و ئازار و ئەندێشەکان نایەت؟ یاخود دەتەوێت لە بوارێکی دیکەیشەوە تێی هەڵچیت؟ بە ئاگایی من تۆ زیاتر لەگەڵ کاری پسپۆری و تەرخانی لە یەک بواردا، نەک توانا پەرش و بڵاوکردن و بەشاندنەوەی بە چەند بوارێکدا؟

شاکەلی: وا بزانم لەو کورتە پێشەکییەدا کە بۆ کۆمەڵەچرۆکی (بۆنی تاریکی)م نووسیوە لەم بارەیەوە شتێکم وتووە. بەڕاستی من نە چیرۆکنووسم و نە بەتەمایشم ببمە چیرۆکنووس. بەڵام زۆر بیری وا هەن کە لە چوارچێوی شیعردا جێیان نابێتەوە و شیعر بە تەنیا دەرۆستیان نایەت، لەبەر ئەوە دەبێت چوارچێوەی دیکەیان بۆ بدۆزمەوە. بەڵام نووسینی چیرۆک مەعنای ئەوە نییە کە من توانست و بەهرەی خۆم پەرش و بڵاو دەکەمەوە، چونکە چیرۆکیش و شیعریش دەچنە بازنەی داهێنانەوە، داهێنانی ئەدەبی و، بۆ هونەرمەندێک گرنگترین شت ئەوەیە هەستی خۆی دەرببڕێت، ئیدی چوارچێوەکە چ دەبێت با ببێت. ئەمە لەگەڵ نووسینی دیکەدا جیاوازە، مەبەستم ئەو نووسینانەیە کە دەبێت نەخشەیان بۆ بکێشیت و پێشەکی خۆتیان بۆ ئامادە بکەیت، وەک وەرگێڕان یا لێکۆڵینەوە. جاری وا هەبووە بۆ نووسینی لێکۆڵینەوەیەک من ناچار بوومە نزیکەی یەک ساڵ خۆمی بۆ ئامادە بکەم و کار بکەم. ئەو دوو لێکۆڵینەوەیەی لەسەر کوردایەتی لە مەموزیندا و پەخشانی کوردی نووسیومن، هەر یەکێکیان ساڵێک کاتی خایاند. لێکۆڵینەوەکان لەسەر قەسیدەی کوردی، تەریقەتی نەقشبەندی و ڕووناکبیرانی کورد هەر یەکەیان مانگ و نیو، دوو مانگ پێوەی خەریک بووم.
من کە باسی خۆ تەرخانکردن دەکەم، مەبەستم ئەوەیە بوارەکانی زانست و زانیاری لەم سەردەمەی ئێمەدا هێندە قووڵ و فراوان بوونە کە ئیدی ناکرێ ڕووناکبیرێک خۆی بە هەموو شتێکەوە خەریک بکات. ڕەنگە ئەگەر بمانەوێت بەتەواوی لە مەسەلەیەکی زانستی، یا بوارێکی زانیاری تێبگەین، هەموو تەمەنیشمان تەرخان بکەین بۆ خوێندنەوی ئەو سەرچاوانەی لەو بوارەدا نووسراون، ناتوانین پێنجیەکیان بخوێنینەوە. کەواتە ڕێگە ئەوەیە کە ڕووناکبیر خۆی بۆ یەک، دوو، یا سێ لایەنی نزیک لەیەک تەرخان بکات وپەل بۆ هەموو شتێک نەهاوێژێت. من ناتوانم شیعریش بنووسم و تەرجەمەیش بکەم و لێکۆڵینەوە لەسەر مێژووی ئەدەبیش بنووسم و خەریکی فۆلکلۆر و سایکۆلۆگی و ئەنترۆپۆگی و برێک فیزیا و کەمێکیش بایۆلۆگی ببم. دەزانم ناتەواوی و دواکەوتنی فەرهەنگی کورد گەلێ جار وا دەکات کە ڕووناکبیرێکی کورد دەست بۆ هەموو لایەنێکی زانست و زانیاری و فەرهەنگ ببات، بەتایبەت کە پیاو دێتە ئەم ئەوروپایە و ئەو هەموو پێشکەوتن و بابەتە سەرنجڕاکێشانە دەبینێت و

دەخوێنێتەوە. من خۆیشم کە هاتمە ئێرە حەزم دەکرد، هەموو شتێک بخوێنمەوە، هەوڵ بدەم هەموو شتێک بکەمە کوردی، یا هەر نەبێ، ئەوەی ئەوان کردوویانە، ئێمەیش بە کوردی هەمانبێت، بەڵام هەر زوو تێگەیشتم کە ئەمە ناکرێت و مەحاڵە. بەڕاستی خۆی وەک خەونێک و وەک پرۆژەیەک مەحاڵ نییە، بەڵکە دەکرێت کاری بۆ بکرێت و لە چوارچێوەی نەخشەیەکی فەرهەنگیدا، لە چوارچێوەی سیاسەتێکی ڕۆشنبیریدا بەشێکی باشی ئەو خەونانە بێنینە دی. مەبەستیشم ئەوەیە کە بۆ تاکەکەس مەحاڵە. جارێکیان لە قاتی سێیەم یا چوارەمی کتێبخانە گەورە و دەوڵەمەندەکەی بەشی ڕۆژهەڵاتناسی و ئەفریقاناسیی سەر بە زانستگەی لەندەن ڕاوەستابووم و تەماشای ئەو میلیۆنان سەرچاوەیەم دەکرد کە لەوێ هەبوون. لە دڵی خۆمدا بیرم لەوە دەکردەوە، کە ئەگەر بمەوێ تەنیا ئەو سەرچاوانە بخوێنمەوە کە خۆم حەزم لێیانە و لەگەڵ چێژ و کار و سەلیقەی مندا دەگونجێن، دەبێ هیچ نەبێ بیستهەزار ساڵ بژیم. حەز و کار و سەلیقەی من گەردیلەیەکی بچووکی دنیای زانست و زانیارین لەم سەردەمەدا.

ئەگەرچی من لە پلەی یەکەمدا شیعر دەنووسم، بەڵام بەڕاستی زۆر حەزم لە چیرۆک و ڕۆمانە و زۆریش دەخوێنمەوە. ڕەنگە هەر ئەو حەزەیش بووبێت پاڵی پێوە نابێتم هەندێ کورتەچیرۆکیش بنووسم. زۆر جار بیرم لەوەیش کردۆتەوە ڕۆمانێک بنووسم، بەڵام ناوێرم دەستی بۆ ببەم. ڕۆمان ئامادەکاری و نەخشەی درێژخایەنی دەوێ.

هـ بەرزنجەیی: پێ دەچێت ماوەیەکە بە دووی لێکۆڵینەوە و بابەتەکانی سەر بە ڕۆژهەڵاتناسی کەوتوون، بە گومانن لە کار و کرداری هەندەک لەوانە! باوەڕتان وایە ڕۆژئاوا هێشتا زامی شەڕی خاچەکانی بە جەستەوە مابێت؟ لە ئاست ئەو زام و برینانەدا قازانج و زیانی بۆ کورد چۆنە؟

شاکەلی: تا ئەو کاتەی لە کوردستان دەژیام، بەڕاستی زۆر شارەزای کار و بەرهەمی ڕۆژهەڵاتناسەکان نەبووم، لەبەر ئەوەیش هەڵوێستێکی ڕوون و دیاریکراوم لەبارەی خۆیان و بەرهەمیان و نیازیانەوە نەبوو. هەندێ کتێب کرابوونە کوردی و عەرەبی، بەڵام ئەمە وێنەیەکی تەواوی ڕۆژهەڵاتناسی، یا ڕاستتر بڵێم، کوردناسی نەبوو. وەک خوێنەرێک زۆرم پی خۆش بوو کە دەمدیت کابرایەکی ئەمەریکایی یا ئینگلیز یا فرانسی کتێبی لەسەر کورد و کوردستان نووسیوە و خۆی بۆ لێکۆڵینەوە لەم مەیدانەدا تەرخان کردووە.

لەناو ئەو نووسراوانەدا جاروبار هەستم بە جۆرە ناڕەوایی و ناهەقییەک دەکرد، هەستم دەکرد ئەوەی ئەوان دەیڵێن ئەو ڕاستییە نییە کە ئێمە لێی تێگەیشتووین. بەڵام ئەم هەستەی من هێندە ڕوون نەبوو کە گومانم لە دڵدا بەرانبەر کاری ڕۆژهەڵاتناسان پەیدا بکات.

یەکەمین ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسێک لە نزیکەوە ناسیبێتم مارتین ڤان برونەسسێنی هۆڵاندی بوو، کە ئێستاکەیش هەر ناسیاومە و زۆر جار لێرە و لەوێ چاومان بە یەکدی دەکەوێت. مارتینم ساڵی ١٩٧٦ لە کوردستانی سووریا چاو پێ کەوت. ئەودەم ئینگلیزییەکەی من ئەو باشە نەبوو کە هەموو قسە و باسێکی پێ بکەم، ناچار ئەو دوو سێ سەعاتەی پێکەوە بووین بە ئینگلیزی و بە کوردییش قسەمان دەکرد. بەڵام کە هاتمە ئەورووپا و دەستم کرد بە خوێندنەوەی بەشێکی باشی ئەو سەرچاوانەی بە ئینگلیزی لە بارەی کوردەوە نووسراون، جار لە دوای جار باشتر تێدەگەیشتم کە ڕۆژهەڵاتناسان و کوردناسان، با بڵێین بەشی هەرە زۆریان، نەک هەموویان، چەندە بێویژدان و ناڕاست و نازانستین و هەڵوێستێکی چەند دوژمنانەیان بەرانبەر بە کورد و ڕۆژهەڵات و ئیسلام هەیە. دیارە ئەوان نایێن هەروا بەئاشکرا دوژمنایەتیت بکەن، بەڵکە بە ناوی کاری زانستی و لێکۆڵینەوەی ئەکادێمییانەوە گومان دەخەنە سەر هەموو شتێک و کۆمەڵێ تیۆریی درۆ و ناڕەوا دادەمەزرێنن و بۆ پووچاندنەوەی ڕابوردوو، ئێستا و داهاتوویشت.

لە ماوەی ١٥–٢٠ ساڵی ڕابوردوودا لە کۆمەڵێ کۆنفرانس و کۆنگرەی زانستی و ئەکادێمیدا لە وڵاتانی ئەورووپا و ئەمەریکا و کەنەدا و تورکیا بەشداریم کردووە. بەم هۆیەوە ئاشنایەتیم لەگەڵ زۆربەی هەرە زۆری کوردناسەکاندا هەیە و زۆر جاریش تووشی گفتوگۆ و دەمەقاڵ و کێشە هاتووم لەگەڵیاندا.

ڕۆژهەڵاتناسان و کوردناسان کە بە ناوی زانست و کاری زانستییەوە زۆربەی ڕاستییەکان دەشێوێنن و مێژوو ئاوەژوو دەکەنەوە، لەبەر نەزانی و ناشارەزایی نییە کە وا دەکەن. ئەمانە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بەشێکن لە بیرکردنەوە و پرۆژە و نەخشەیەکی سیاسیی ئیمپریالیستانە کە ئامانجەکەی ناسینی ڕۆژهەڵاتە بە نیازی ڕێخۆشکردن بۆ دەستەمۆ و ڕاوکردنی.

ڕەنگە جاروبار وا هەڵبکەوێت کە هەندێکیان بە هۆی ئەوەوە کە تێکەڵاوییەکی زۆر لەگەڵ کورد و کوردەواریدا پەیدا دەکەن، هەستی مرۆڤانەیان ببزوێت و دەکەونە ژێر تەئسیری ئەو هەموو بەدبەختی و ماڵوێرانییەوە کە بەسەر کورددا هاتوون و، بەو پێیەیش هەڵوێستیان دەگۆڕێت و ڕاستگۆیانەتر لە کورد دەدوێن و دۆستایەتییەکی بێ فروفێڵتری دەکەن، بەڵام ئەمە زۆر دەگمەنە. لە نووسینەکانی (مینۆرسکی)دا، بۆ نموونە، هەست بە جۆرێ ویژدان و هەندێک دۆستایەتی دەکرێت. هەروەهایش تا ڕادەیەک، (فرەدریک بارت)ی نۆرویژی و (هێنی هارالد هانسن)ی دانمارکی.

ئەمڕۆ دەیان ڕۆژئاوایی هەن وەک کوردناس ناسراون و لەو بوارەدا چالاکانە کار دەکەن. بەشی هەرە زۆریان لەگەڵ باری سیاسیی کوردستاندا خەریکن. هەندێکیش هەن کە خەریکی زمان، کۆمەڵناسی، مەسەلەی ژن و ئەنترۆپۆلۆگین. کوردناسەکانی سەردەمی ئەمڕۆ لە هیی نەوەکانی پێشوو زۆر هێرشبەر و شەڕانیترن (Aggressive). ئەمانە بە ڕۆژی نیوەڕۆ دوژمنایەتیی کورد دەکەن و هەوڵ دەدەن پارچە پارچەی بکەن و گومان بخەنە سەر هەرچییەکی هەیە و نییە. تۆ ئەو لێکۆڵینەوانە

بخوێنەرەوە کە لەم ١٥ ساڵەی رابوردوودا نووسراون، دەبینی ڕۆژ لە دوای ڕۆژ گومان لە بوارە جیاوازەکانی بابەتەکانی سەر بە کورد و کوردەواریدا هەر بەرەو زیادبوون دەچێت. ئێستا کابرای کوردناس زۆر بە ڕاشکاوی پێت دەڵێت کوردیی باشوور و کوردیی باکوور دوو زمانی جیاوازن، هەورامی و زازایی و لوڕی زمانی سەربەخۆن و کوردی نین، یەزیدی کورد نین، کورد یەک نەتەوە نییە چونکە زمان و جیۆگرافیا و مێژوویەکی هاوبەشی نییە، ئەوەی ئەحمەدی خانی باسی کردووە بیری نەتەوایەتیی کوردی نییە، بەڵکە داخوازێکی فیۆدالانەیە. شەڕی یەکێتی و پارتی شەڕی سۆران و بادینانە، یا شەڕی قادری و نەقشبەندییە و دەیان بەیت و بالۆرەی لەم بابەتە. هەر ئەمانن زۆر بەگەرمی پشتگیریی دامەزراندنی کۆمەڵە و ڕێکخراوی تایبەت بۆ یەزیدی و عەلەوی و بۆ زازا و بۆ گرۆی دیکە دەکەن. هەر ئەمانن لە ئەوروپا و لە کوردستانیش دەیان و سەدان دامەزارو و دەستگای بەناو فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی و زانستی دادەمەزرێنن و خەباتێکی بێوچان دەکەن بۆ تێکدان و هەڵوەشاندنەوەی ئەو بنەما ئەخلاقی و دینی و سیاسی و فەرهەنگییانەی بوونەتە کۆڵەکەی خۆڕاگرتنی کورد و مانەوەی وەک نەتەوەیەک. مەرج نییە ئەم پرۆژە ئیمپریالیستییە هەمیشە لەژێر چەتری کوردناسیدا بکرێت. زۆر جار دەیان ڕووپۆشی دیکە دەدۆزنەوە بۆ جێبەجێکردنی نیازەکانیان. بەشێکی زۆری ئەو ڕێکخراوە ناحوکوومییانەی NGO بە دنیادا بڵاو بوونەتەوە و بە ڕواڵەت یارمەتیی خەڵکی لێقەوماو دەدەن، بۆ مەبەستێکی ڕووتی سیاسی لەوێن و بە جۆرێک زیان بە کورد، یا بەو گەلانە، دەگەیێنن کە ڕەنگە داگیرکەرانی کوردستان نەتوانن بەو چەشنە تێی بسرەوێنن. داگیرکارەکە چونکە دوژمنێکی ئاشکرایە، تۆ دەتوانی خۆتی لێ بپارێزی، بەڵام ئەم بە ناوی دۆستایەتی و کۆمەککردنەوە دێتە ماڵەکەت.

هەندێک ڕۆژهەڵاتناس لە ترسی ئەوەی نەوەک لەو چوارچێوەیە دەرچن یا شتێک بڵێن لەگەڵ باوەڕ و بۆچوونە باوەکەدا نەگونجێت و دواجاریش کارەکانیان بە نازانستی دابنرێت، ناچارن بکەونە دوای قسەی باو و لەگەڵ تەوژمەکەدا مەلە بکەن. من ڕۆژهەڵاتناسی ئەوروپایی دەناسم کە کاتێ وەک تاکەکەس پێکەوە دادەنیشین دەڵێ ڕاستە دەزانم ئەو باوەڕانەی کە گومان دەخەنە سەر هەندێ لایەنی مێژوویی و فەرهەنگیی کورد، باوەڕی سیاسین. کەچی ناوێرێ بەئاشکرا و لە بەردەم ڕۆژهەڵاتناسەکانی دیکەدا ئەم قسەیە بکات یا بنووسێت، چونکە دەترسێت. لەوە دەترسێت بەوە تاوانبار بکرێت کە نازانستییانە بیر دەکاتەوە. دیارە ئەوەیش هەیە ئەگەر کەسێکی ئەکادیمی بەتەواوی بە پێچەوانەی بۆچوونەکانی ئەوان قسە بکات و بنووسێت، ئەوان بە ئاسانی ئەفەرۆزی دەکەن، دەیان تاوانی درۆی بۆ هەڵدەبەستن و زیانی پێ دەگەیێنن. نموونەیەکی زۆر زەق ئەو نووسینەیە کە کاتی خۆی مامۆستا تۆفیق وەهبی بۆ وەرامدانەوەی مەکینزی نووسیبووی. هیچ گۆڤار و ژۆرناڵێکی زانستی و ئەکادیمی بەرهەمەکەی مامۆستا وەهبییان بڵاو نەکردەوە، چونکە دەیویست بەرپەرچی ئەو باوەڕانەی مەکینزی بداتەوە کە دەیوت بنەچەی کورد مادەکان نییە. مامۆستا وەهبی کۆمەڵێ

لێکۆڵینەوەی لە بواری کوردناسیدا نووسیون بە ئینگلیزی، بەڵام ئێستا و ئێستایش نەیانهێشت دانەیەکی لە گۆڤارە بەناو ئەکادیمی و زانستییەکانی زانستگەکانی ئەورووپادا بڵاو بکرێتەوە. مامۆستا جەمال نەبەزیش زۆر جار ڕێی لێ گیراوە و نەیانهێشتووە لێکۆڵینەوەکانی لە ژۆرناڵە زانستییەکاندا بڵاو ببنەوە. نموونەی دیکەیش زۆرن.

کەچی بەپێچەوانەوە دەبینین ئەگەر یەکێک شتێک لەسەر زازا، عەلەوی یا یەزیدی بنووسێت، یا لێکۆڵینەوەکەی گومان بخاتە سەر یەکێتیی زمانی کوردی، یەکسەر بۆی ڕێک دەخەن و بڵاوی دەکەنەوە.

لەناو ڕووناکبیرانی گەلانی ئازادیخوازدا زۆر دەمێکە کەسانێک هەبوونە کە بەتەوسەوە و بەگومانەوە تەماشای کاری ڕۆژهەڵاتناسانیان کردبێت. ڕەنگە ئەم هەڵوێستە نەخرابێتە چوارچێوەی تیۆرییەوە و دەربڕینەکەی زیاتر بە شێوەیەکی سیاسی بووبێت. بەڵام بیریاری فەلەستینی – ئەمەریکایی ئیدوارد سەعید بە نووسینی کتێبی (ڕۆژهەڵاتناسی Orientalism)، ئەم هەڵوێستەی خستە چوارچێوەیەکی زانستییەوە و لە گۆشەنیگایەکی مێژوویی و سیاسییەوە، بە شێوەیەکی نوێ، ڕۆژهەڵاتناسیی شی کردەوە و خوێندەوە. ئێستا ڕێبازەکەی سەعید بۆتە بەشێکی گرنگ لە دنیای لێکۆڵینەوەدا و لەناو تیۆرییەکانی ئەدەبدا وەک تیۆریی پۆستکۆلۆنیالیزم Postcolonialism ناو دەبرێت.

لێکۆڵینەوەکەی ئیدوارد سەعید لەسەر ڕۆژهەڵاتناسییە بە گشتی. من پێم وایە ڕووناکبیرانی کورد هەر بەو مێتۆدەی سەعید دەتوانن لە بواری کوردناسیدا کارێکی لەو بابەتە بکەن، بۆ ئاشکراکردن و بەدرۆخستنەوەی زرەتیۆری و زرەزانستی کوردناسەکان و ئەو ئەنجامگیرییانەی لەبارەی زمان و فەرهەنگ و مێژووی کوردەوە نووسیویانە و دەینووسن. ئەمە کارێکی ئاسان نییە و ڕەنگە تەنیا بە یەک کەسیش نەکرێت. تەگەرەیەکی یەکجار گەورە لەم ڕێگەیەدا خوێنەوار و ڕووناکبیری کورد خۆیەتی. من گەلێ جار لەگەڵ هەندێ ڕووناکبیری تەنانەت گەورە و ناسراوی کورددا کەوتوومەتە باس و گفتوگۆ. دەردەکە ئەوەیە ئەمانە ئەو هەڕەشەیە نابینن و لە مێکانیزمی شێواندنی فەرهەنگ و زمان و مێژووی کورد نەگەیشتوون.

هـ بەرزنجەیی: ئاستی گشتیی ڕۆشنبیریی کوردی چۆن دەبینن؟ جیاوازی لەنێوان ئەم بزاڤە لە ناوەوە و دەرەوەی وڵاتدا بە دی دەکەن؟

شاکەلی: فەرهەنگی کورد فەرهەنگێکی دواکەوتووە، زۆریش دواکەوتووە. من دەزانم، کاتێک مرۆڤ شتێکی وا بڵێ، زۆر کەس هەن یەکسەر بەیت و باڵۆرەی نەبوونی دەوڵەت و کارەساتە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی مێژووی کوردستان دووبارە دەکەنەوە وەک هۆیەک و پاساوێکی دواکەتنی کورد و فەرهەنگەکەی. منیش ئەو شتانە دەزانم و چاکیش تێیانگەیشتووم، بەڵام ناتوانم بەم جۆرە بیانووانە خۆم فریو بدەم و دڵی خۆم

بەوە ئاسوودە بکەم کە دواکەوتنی فەرهەنگەکەمان ئەنجامی بێدەوڵەتییە و هەر کاتێ دەوڵەتمان دامەزراند، ئیدی هەموو دەردەکانمان تیمار دەکرێن. بۆ ئەوەی وا تێ نەگەی من تەنیا لایەنی ڕەش و تاریکی شتەکان دەبینم، دەبێ عەرزت بکەم، کە لەناو ئەو تاریکییەدا پریشکیش دەبینم.

چارەسەرکردنی ئەم ئاژاوەیە و پشێوی و بیسەروبەرییەی زمان و فەرهەنگ و ڕێنووس و سیستەمی خوێندن و پێگەیاندن کارێکی نەکراو و موستەحیل نییە. من ناتوانم لە گفتوگۆیەکی وەک ئەمەدا بێم پلانێک بۆ ئەو بارە و بۆ چارەسەرکردنی دابڕێژم، بەڵام دەتوانم تۆیش و هەموو ڕووناکبیر و خوێنەر و دەستەڵاتدارانی کوردستانیش دڵنیا بکەم کە ئەگەر ئێمە بەوردی بیر لە هەموو لایەنەکانی فەرهەنگی کورد بکەینەوە و لە گرفت و کێشەکانی بکۆڵینەوە و سوود لە ئەزموونی خەڵکی دیکە وەربگرین، دەتوانین لە ماوەی ٧ –١٠ ساڵدا ئەو دواکەوتنە بنجبڕ بکەین. زۆر جاری دیکەیش من ئەمەم وتووە، کە فەرهەنگ لەم سەردەمەدا هەر لە خۆیەوە ناتوانێ پێش بکەوێت و هەموو شتێک بە نێت(نییەت) و داخواز و ئارەزووی باش ناچێ بە ڕێوە. هەبوونی سیاسەتێکی فەرهەنگی Policy Cultural، کە واقیعی نەتەوەی کورد و پاشخانی سیاسی و دینی و کۆمەڵایەتی ڕەچاو بکات و گەشەکردن و گۆڕانەکانی دنیای ئەمڕۆ لە بەرچاو بگرێت و لە مەودایەکی دوربینانەدا پاشەڕۆژی کورد ببینێت، دەتوانێ ڕووناکبیری کورد بگەیێنێتە ڕیزی پێشکەوتن و بیکاتە بەشێکی چالاک و زیندووی فەرهەنگی مرۆڤایەتی.

بەشی دووەمی پرسیارەکەت مەسەلەی ئەدەبی کوردی لە تاراوگەیە کە لەم ساڵانەی دواییدا لە دەستگاکانی ڕاگەیاندنی کوردستاندا گەلێ جار ورووژێنراوە و ئێستایش هەر بەردەوام باسی لێوە دەکرێت و دەهێنرێتە پێشەوە. هۆیەکی ڕاستەوخۆی ئەم پرسیارکردنە پێوەندیی بەوەوە هەیە کە لە ماوەی هەشت نۆ ساڵی ڕابوردوودا پێوەندییەکی گەرم و گوڕ و پتەو لەنێوان کۆمەڵگەی کوردی دەرەوە و نیشتمان و گەلی خۆیاندا پەیدا بووە. ئێستا ڕۆژانە دەیان و ڕەنگە سەدان کەس لە ئەوروپا و ئەمەریکا و وڵاتانی دیکەی دنیاوە دەچنەوە بۆ کوردستان و لەگەڵ خۆیشیاندا دیارە کۆمەڵێ زانیاری و ڕەوشت و خووی تازە و تەنانەت شێوەی بیرکردنەوەیش دەبەنەوە، بێگومان جگە لەو هەموو دیارییە ماددییانەی کە لەگەڵ خۆیاندا بۆ کەسوکار و دۆست و ئاشنایانی خۆیانی دەبەنەوە. ئەم دیاردەیە ڕۆژ بە ڕۆژ بەرەو زیاتربوون و گەشەکردنیش دەچێت. ئێستا وای لێ هاتووە کە پێوەندی نێوان کوردی دەرەوە و وڵاتەکەیان بە کەناڵیکی ڕێکوپێکتردا تێدەپەڕێت و لە کوردستانیش دیاردەکە ئاساییتر وەردەگیرێت و وەک بەشێکی سرشتی و ئاسایی چاوی لێ دەکرێت.

ئەگەر پرسیارەکە ئەوە بێت ئایا ئەدەبێکی کوردی لە تاراوگە هەیە، یا ئەدەبی تاراوگەی کوردی هەیە یا نا؟ من پێم وایە هەر پەیدابوونی پرسیارێکی ئاوا وەرامیشی لەگەڵ خۆیدا هێناوە. بێگومان ئەدەبی کوردی لە تاراوگە وەک دیاردەیەکی فیزیکی و جیۆگرافی هەیە و لە چوارچێوەی ئەدەبی کوردییشدا جێگایەکی گرنگی وە دەست هێناوە. ئەگەر دیاردەیەکی وەها نەبووایە باوەڕ ناکەم پرسیارەکەیش بەم گەرمییە بکرایە.

کاتێ لەوە تێگەیشتین کە ئەدەبی کوردی لە تاراوگە هەیە، لایەنێکی گرنگی ئەم باسە ئەوە دەبێت لەوە بکۆڵینەوە کە شێوە و قەوارە و ناوەڕۆکی ئەم ئەدەبە چۆنە؟ تایبەتمەندییەکانی چین و لە چ ڕوویەکەوە لەو ئەدەبەی کە لە کوردستاندا دەنووسرێت جیاوازە؟ پێم وایە تا ئێستا ئێمە هیچ لێکۆڵینەوەیەکی جیددیمان لەم بوارەدا لە بەردەستدا نییە. هیچ لێکۆڵەرەوەیەکی کورد نەهاتووە ئەم دیاردەیە و ئەم بوونە فیزیکییە بکاتە بابەتی سەرنجدان و وردبوونەوە و شیکردنەوە. کەچی سەیر ئەوەیە کە لێکۆڵەرەوەی بێگانە هەندێ جار خۆیان پێوە خەریک کردووە و ویستوویانە لێی بکۆڵنەوە. هێندەی من ئاگادار بم هەر لە سوێد یەک دوو لێکۆڵەرەوە، کە کورد نین، لەم ساڵانەی ڕابوردوودا خەریکی لێکۆڵینەوە بوون لەبارەی فەرهەنگی گرۆ و تاقمە بێگانەکانی نیشتەجێی سوێدەوە، کە دیارە کوردیش بەشێکی گرنگی بووە.

لە کوردستانی خواروو هەر کە باسی ئەدەبی تاراوگە دەکرێت یەکسەر بیرمان بۆ (ادب المهجر)ی لوبنانییەکانی کۆتاییی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیستەم دەچێت و ناوی وەک (جبران خلیل جبران، میخایل نوعەیمە و ئیلیا ئەبوو مازی)مان بیر دەکەوێتەوە کە لە ئەمەریکای باکوور و ئەمەریکای باشوور دەژیان و ئەدەبەکەیان تام و بۆنێکی تایبەتی هەبوو. ڕەنگە بکرێ ئەدەبی کوردی لە تاراوگە لەگەڵ ئەو ئەدەبە عەرەبییەی تاراوگەدا بەراورد بکرێت، بەڵام جیاوازیی پاشخانە فەرهەنگییەکە و جیاوازیی سەردەمەکان تا ڕادەیەک لە یەکیان هەڵدەبوێرێت.

ئەو سەردەمەی کە نووسەرانی لوبنانی لە دەرەوەی وڵاتی خۆیان دەژیان، هاتوچۆ و پێوەندی بە جۆرێکی دیکە بوو. تەنانەت ناردنی نامەیەک کاتێکی یەکجار زۆری دەخایاند. ئەمڕۆ پەیدابوونی تەکنیکی نوێ و کاریگەر، هەبوونی دەیان شێوە و کەرەسەی پێوەندیکردن بۆتە هۆی ئەوەی کە مرۆڤ بەسەر دووریی جیۆگرافیدا زاڵ بێت و دووریی جیۆگرافی و فیزیکی هەر بەتەواوی کەم بکاتەوە. ئەمڕۆ ئێمە بە هۆی فاکس و مۆبایل تەلەفۆن و کۆمپیوتەر و ئینتەرنێتەوە دەتوانین زۆر خێرا ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوای ئەم گۆی زەوییە پێکەوە ببەستین. بەڕاستی تازە ئیدی ئەو دابڕانە جیۆگرافی و زەمەنی و فیزیکییە ناتوانن ببنە ئاستەنگ. بۆ ئەوەی لە چوارچێوەی باسەکەمان دوور نەکەوینەوە دەڵێم، ئەمڕۆ ئێمە بە هۆی دیسکێکەوە، بە هۆی فاکسێکەوە یا ڕاستەخۆ بە هۆی ئینتەرنێتەوە دەتوانین وتارێک یا شیعرێک بنێرینەوە بۆ کوردستان و ڕۆژی دواتریش لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاو بکرێتەوە. هەر دیسان بە هۆی ئینتەرنێتەوە من لێرەوە دەتوانم هەموو ڕۆژێ ڕۆژنامەکانی هەولێر و سلێمانی بخوێنمەوە. تەماشای کەناڵەکانی تەلەڤیزیۆنی ساتیلایت بکەم و ئاگاداری هەموو دەنگوباسە سیاسی و فەرهەنگییەکانی کوردستان بم.

ئەم نزیکییەی بە سایەی پێشکەوتنی تەکنیکییەوە کەوتۆتە دەستمان، بۆتە هۆی نزیکی لە جۆری بیرکردنەوەیشماندا. ئەمڕۆ سەرچاوەکانی زانیاری لە بەردەستی زۆربەی هەرە زۆری خەڵکدایە. ڕەنگە ئەوەی ڕووناکبیرێک لە دەرەوەی کوردستان دەیخوێنێتەوە لەگەڵ ئەوەی ڕووناکبیرێک لە کوردستان دەیخوێنێتەوە زۆر جیاواز نەبێت. لەگەڵ ئەو جیاوازییەدا کە ئەم پێشکەوتنی تەکنیکییە لە کوردستان لە

بەردەستی هەموو ڕووناکبیرێکدا نەبێت و تەنیا کەمایەتییەکی بچووک سوودی لی وەربگرێت، بەڵام دڵنیام ئەمەیش مەسەلەی ساڵ و دوو ساڵە. هەر هێندەت زانی کوردستانیش پڕ بوو لە کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت. بازاڕی سەرمایەداری ئەوەی دەوێت. دەبێت کاڵای خۆی بگەیەنێتە تەنانەت کوێرەدێیەکانی هەموو جەنگەڵستان و شاخستانەکانی دنیایش. لەم ڕووەوە تاکە ئاستەنگێک بە بیرمدا بێت مەسەلەی زمانە. ڕەنگە لە کوردستان شارەزایی لە زمانێکی گەورە، ئینگلیزی، فرانسی یا ئەڵمانی، زۆر ئاسایی نەبێت، بەڵام ئەوەیش دیسان چونکە بەشێکی زۆری زانیاریی ڕۆژانە دەکرێتە فارسی و عەرەبی، ڕەنگە تا ڕادەیەک سووکتر بووبێتەوە.
ئەم پێشکەوتنە تەکنیکییە و ئەم پێوەندییە گەرم و خێرایە دەریایەکی تازەیە و کارکردەکەی ماوەیەکی دەوێت تا بەتەواوی دەربکەوێت. ئێمە باس لە ئەدەبێک دەکەین کە ساڵانێکە هەیە و دەژی و پەلوپۆ دەهاوێت.

هـ بەرزنجەیی: لە چەخماخەی ناوهێنانی ژندا بە (جوانی، خۆشەویستی و ئەندێشە)کانیەوە چیت دێتە یاد؟ ژن چۆن دەبێتە کەرەسەی شیعر لای تۆ؟ دایکت هیچ شوێنی لە پانتایی بیرکردنەوەتدا داگیر کردووە؟

شاکەلی: زۆر نرخی مرۆڤانە هەن کە لە هەموو سەردەمێکدا هەوێنی داهێنان بوون و لە ناو شاکارە هونەرییەکاندا بە زیندوویی و پاراوی ڕاگیراون. دوو لەم نرخانە، جوانی و خۆشەویستی، زۆر جار، لە ژندا کۆدەبێتەوە. ڕاستت دەوێت تەنیا هونەرمەندان و داهێنەران نین کە ژنیان کردبێتە ڕووگەی خەیاڵ و بیر و هۆش و کرداریان. تۆ مێژوو بخوێنیتەوە دەبینی زۆر گەورەپیاو هەن کە دنیای سەردەمی خۆیانیان هەژاندووە و هەتا ئەمڕۆیش جێپێی خۆیان و سەربازەکانیان و شوێنپێچکەی گالیسکە و تۆپەکانیان بە ڕوومەتی دنیاوە دیارە، کەچی لە بەردەم ژندا بێدەستەڵات وەستاون و خۆیان بە دەستەوە داوە. ژن تەنیا هاوسەر و خۆشەویست و دۆست نییە، کە ئەم ڕۆڵانە پێوەندی زۆریان بە غەریزە و ئارەزۆی خۆڕسکی زایەند و فرەبوونەوە هەیە، بەڵکە دایک و خوشک و کچ و خزم و کەسیشە. ژن لەوەیە دوژمنیش بێت.
من ژنم پێشتر وەک دایک و خوشک ناسیوە و دواتر وەک خۆشەویست و هاوسەر و کچ. بەداخەوە ئەوە بیستوپێنج ساڵە من لە دایکوباوک و کەسوکارەوە دوورم و لەم ماوەیەدا تەنیا دوو جار چاوم پێیان کەوتووە. هەتا لەوێ بووم، لە کوردستان، ئەوان بەشێک بوون لە ژیانی ڕۆژانەم و پێم وا بوو ئەو بارە هەر بەردەوامە و تا سەر دەمێنێت. بەڵام لەپڕ، بە جۆرێک لەیەکدی دابڕاین کە هەرگیز بە خەیاڵیشمدا نەهاتبوو. تازە ئیدی درەنگە و شتەکان ناچنەوە جێی خۆیان. بەڵام ئەوە لە دڵمدا بووەتە گرێیەک کە نەکرا زیاتر پێکەوە بژیین و نەمتوانی وەکوو کوڕ و وەکوو برا لە نزیکیانەوە بم، بەتایبەت لەو کاتی تەنگانە و نەبوونییانەدا کە ڕەنگە بمتوانییایە چاکییەک و کەڵکێکم هەبێت بۆیان. دڵی خۆم

بەوە دەدەمەوە کە دوورکەوتنەوەم لەوان لە پێناوی مەسەلەیەکی پیرۆزدا بوو، کە مەسەلەی نیشتمانەکەمە و، ئەوانیش بەشێکن لەو نیشتمانە.

لە تەمەنێکی کرچوکاڵدا کچێکم خۆش دەویست و ئەو پێوەندییە سێ چوار ساڵێکی خایاند. بەشێک لە شیعرە دڵدارییەکانی ئەو سەردەمەم بۆ ئەو نووسیون. بەڵام بە هۆی خەباتی سیاسییەوە ئەویشم بە جێ هێشت و ئیتر نەمبینییەوە. سێ مانگ پێش ئەوە، دیسان بە هۆی سیاسەتەوە ساردی کەوتبووە نێوانمانەوە. کە لە زستانی ساڵی ۲۰۰۰دا، دوای بیستوپێنج ساڵ، چوومەوە بۆ ئەو گەرمیانە، بیستم کە دوو مانگێک لەوەوبەر کۆچی دوایی کردبوو. یادی بەخێر و ڕۆحی شاد بێت. دواتر (زینەت)م ناسی و خۆش ویست و ئەوە بیستودووساڵیشە پێکەوە دەژیین. شیعرە دڵدارییەکانی دیوانی (ژێ)م بۆ ئەو نووسیون.

ژن بەڕاستی نهێنییەکی یەکجار گەورەیە و ناسینیشی یەکجار زەحمەتە، ئەگەر نەڵێم نەشیاوە. وا بزانم پێشتریش وتوومە، ئێمە زۆرجار ئەم باسە گەورە دەکەینەوە و بە هەزار ئۆیە و پلپلەی خەیاڵی ڕۆمانتیکییانەی دەرازێنینەوە. ژنیش مرۆڤە و لەوەیە نەک هەر دۆست و خۆشەویست نەبێت، بەڵکە ببێتە دوژمنیش و لەوەیە ببێتە هۆی ئەوەی ژیانت لێ بکاتە دۆزەخ. ئەمە بەتایبەت لای شاعیر و هونەرمەندان دێتە دی. شاعیر و هونەرمەند لە هەموو کەس زیاتر پێویستیان بە ئازادییە. جاری وا هەیە مرۆڤ خۆی دەبێتە هۆی بەربەستکردنی ئازادیی خۆی، ئەوجا یەکێکی دیکە، چەند جوان و چەندیش خۆشەویست بێت، بۆ نەبێت؟ لە دەروونی مرۆڤدا، سنووری نێوان ڕق و خۆشەویستی یا دۆست و دوژمن لە تاڵەموویەک باریکترە. ڕەنگە لە پەڕینەوەی سنوورێکی وەهادا هەر هەستیشی پێ نەکەیت.

باوەڕناکەم هیچ تێکستێک توانیبێتی هێندەی قورئانی پیرۆز بەجوانی و بەقووڵی باسی ژن بکات. جارێک وەسفی فێڵ و دەهۆیان دەکات، جارێکی دیکە وەک دایک و جاری سێهەمیش وەک هاوسەر. بەڕاستی دەربڕینە هونەرییەکە لەم سێ جێگەیەدا دەگاتە لووتکەی جوانی و ڕەوانبێژی.

هـ بەرزنجەیی: ئەو بارە ناسرشتییە سیاسییەی کوردی تێدایە بۆتە مایەی دروستبوونی دیاردەی زیانبەخش ولێکدابڕانی مەترسیدار. وەک ئەوەی نیوەئاگاین لە ئەدەب و ڕۆشنبیری و نیوەزاناین و تێگەیشتنمان لە ئاست زمانەکەمان بە کورتی و ئەدەب و نووسراومان بە «کرمانجی سەروو و خواروو، پیتی عەرەبی و لاتینی» ئەم دیاردەیە چۆن دەبینن و لە ڕوانگەی ئێوەوە چ ڕێگا چارەیەک هەیە بۆ ئەوەی ئەدەبەکەمان بەرگی سەرتاسەری بکاتە بەر خۆی؟

شاکەلی: دیاردەی لەیەکدابڕانی کورد، یەکەم جار، دوای دابەشبوونی کوردستان و چەسپاندنی سنوورە سیاسییەکانی نێوان دەوڵەتە تازەدامەزراوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەستی پێ کرد. بەڵام

دابڕانی دووەم، کە خەتەرناکتر و قووڵتر بوو، دوای پەیدابون و تەشەنەکردنی ئەلفوبێی لاتینی ڕووی دا. دابڕانی یەکەم ڕووالەتی بوو، نەک فەرهەنگی، چونکە پێوەندی مرۆڤی کورد لە بەشە جیاوازەکانی کوردستاندا هەر مایەوە، ئەگەرچی هەندێ کۆسپی ڕەسمی خرایە نێوانیانەوە، وەک هاونیشتمانێتی و پاسپۆرت و ڤیزە. کەچی دابڕانی دووەم زۆر خراپتر بوو، ئەنجامی کاریتری لێ کەوتەوە و درزی قووڵتری خستە نێوانەوە. ئەمە نەخشەیەکی دوژمنانەی نوێتر بوو. ئەوانەی وڵاتەکەیان دابەش کرد و سنووریان لەنێوان بەشەکاندا دامەزراند، هەر ئەوانیش بوون و ئەوانیشن سنووریان خستۆتە نێوان دیالێکت و ڕێنووس و ڕێزمان و ئەلفوبێیەکەمانەوە و ئەمڕۆیش دەیانەوێ بە زۆر بیسەپێنن.

ئەمڕۆ هەندێ کەس لەبەر نەزانی و چاوبەستراوی بە دڵگەرمییەوە پشتگیری لە بەکارهێنانی ئەلفوبێی لاتینی دەکەن. من دڵنیام بەشێکی زۆری ئەمانە لە ڕووی دڵسۆزییەوە و وەک پەرۆشێک بۆ باری نالەباری فەرهەنگ و زمانی کوردی وا بیر دەکەنەوە، بەڵام دڵنیایشم زۆربەیان بە ڕووالەت هەڵخەڵەتاون و لە گرنگی و ئەندازەی ڕاستەقینەی باسەکە ئاگادار نین. زۆر ڕووناکبیر و نووسەری گەورەی کورد ئێستایش لە بایەخ و ناسکیی ئەم باسە نەگەیشتوون.

من پەیدابوونی ئەلفوبێی لاتینی لەناو کورددا جیا ناکەمەوە لەو هەلومەرجە سیاسییەی لە ساڵانی دابەشبوونی کوردستان و شەڕی دووەمی گێتیدا سەردەست بوو. دەبوو کوردستان دابەش بکرێت و لەناو ئەو دەوڵەتە تازانەدا پارچەپارچە بکرێت. دەبوو کێشەیەک لەو ناوەڕاستەدا بهێڵرێتەوە بۆ ئەوەی هەمیشە وەک بۆمبێک ئامادە بێت بۆ تەقینەوە. دەبوو جێدەستێک بهێڵرێتەوە بۆ ئەوەی ڕۆژاوا، هەر کاتێ پێویستی پێ بوو، دەستی بۆ ببات و بە کاری بهێنێت. دەبوو کوردیش بە جۆرێک دابەش بکرێت کە ڕۆژێ لە ڕۆژان نەبێتە هێزێکی یەکگرتووی وەها کە زیانی هەبێت و ببێتە مەترسییەک بۆ ڕۆژاوا و ئیمپەریالیستان، نەبێتە ئەو دێوەی جادووگەرێک ئامادەی دەکات و دواتر دەبێتە بەڵا بەسەر خۆیەوە و سەری خۆیشی دەخوات. دەبوو دینامیزمێک دروست بکرێت، بتوانرێت کوردی پێ بکرێت بە گژ یەکتردا، وەک چۆن لای نەتەوەکانی دیکەیش ڕووی داوە، تا نەتوانێ هەرگیز یەک بگرێت، دینامیزمی فەرهەنگی و سیاسی. ئەمڕۆیش خەڵکێکی زۆر هەن کە بە ژاراوی دەستگای ڕاگەیاندنی ئیمپەریالیستەکان مێشکیان شۆراوەتەوە و پێیان وایە هەر شتێک هەنگاوێک لە ئەورووپا و لە ئەمەریکاوە نێزیکیان بخاتەوە، دەبێتە هۆی پێشکەوتن و سەربەخۆیی و ئازادیی کورد و نیشتمانەکەی. ڕۆژاواپەرستی مۆدەیەکی دڵگیرە و مرۆڤی لاواز زوو فریو دەدات و خەڵک بە ئاسانی شوێنی دەکەون. ڕۆژاوا دەتوانێ ملیۆنان دۆلار خەرج بکات و دەیان دەستگات بۆ دامەزرێنێ، بەو ناوەوە کە گوایە خزمەتی فەرهەنگ و زمانی کوردی دەکات، بەڵام هەموویشیان دەکاتە پەردەیەک بۆ جێبەجێکردنی پرۆژە و نیازە ئیمپەریالیستانەکانی خۆی.

دەرچوونی گۆڤاری هاوار (١٩٣٢-١٩٤٣) و گۆڤارەکانی دیکە لە شام و بەیرووت لە سییەکان و چلەکانی سەدەی بیستەمدا سەرەتای پیادەکردنی نەخشەی هەڵوەشاندنەوەی یەکێتیی زمان و

فەرهەنگی کوردی بوو. ڕەنگە هەندێ لەوانەی لە سەرەتادا کاریان تێدا دەکرد، پێیان وا بووبێت بەم کارە خزمەتی ئەدەب و زمانی کوردی دەکەن و گوایە، بەپێی بیرکردنەوەی خۆیان، سوودێک لە فرانسییەکان دەبینن، کە لە کاتی شەڕی دووەمی گێتیگردا دەیانویست دەنگی کوردیش دژی بەرەی نازیزم بە کار بێنن. بەڵام ناکرێ هەموویان هێندە خۆشباوەڕ بووبێتن، بەتایبەت باوەڕ ناکەم بەدرخانییەکان، کەسانێکی وەک جەلادەت و کامڕان، ئەوەندە دەبەنگ و ناهۆشیار بووبێتن کە نەیانزانیبێت کۆلۆنیالیستانی فرانسی بۆچی پشتیان دەگرن و، ئەو ئەلفوبێ لاتینییە بە چ نیازێک پێشکەش دەکرێ و پەرەی پێ دەدرێت. ئەوان زۆر لەوەپێش پێوەندییان لەگەڵ کۆلۆنیالیستانی ئینگلیز و فرانسی و دەستەودایەرەیاندا هەبووە و تەنانەت لەگەڵ بەشی زانیاری و پۆلیسی نهێنیی ئەو وڵاتانەیشدا ئاشنایەتییان هەبووە. بەڵام هۆی ڕازیبوونیان بەم نەخشە گوماناوییە ناحەزانەیە ئەوە بوو، دەیانویست ئەوەی لە مەیدانی سیاسەتدا دۆڕاندبوویان، لە ڕێگەیەکی دیکەوە دەستیان بکەوێتەوە. بەدرخانییانیش ئەم کارەیان نەکردایە، کۆلۆنیالیستانی ئەورووپایی خەڵکێکی دیکەیان هەر بە کار دەهێنا و نەخشەکانی خۆیانیان پێ دەبردە پێشەوە.

زمانی کوردی یەک ڕێگەی لە بەردەمدایە بۆ خۆپاراستن و مانەوە، ئەویش ئەوەیە کە هەموو کورد بە یەک ئەلفوبێ بنووسێت و ئەو ئەلفوبێیەیش دەبێ ئەلفوبێی کوردی بێت (ئەلفوبێی گونجێنراو – یا هەموارکراو- ی فارسی- عەرەبی، کە بە ناڕەوا و لەبەر مەبەستێکی تەڵەکەبازانەی سیاسی هەر بە ئەلفوبێی عەرەبی ناو دەبرێت). دەنا نە ئەلفوبێی لاتینی و نە ئەلفوبێی کریلیک (ئەمیان ئێستا بەرەو نەمان دەچێت) ناتوانێ هیچ بۆ کورد و بۆ فەرهەنگ و زمانەکەی بکات و، بگرە دەبێتە هۆی ڕووخاندن و تێکشکاندنی ئەو هێندەیش کە لە ماوەی هەزار ساڵی ڕابوردوودا بنیاتمان ناوە. ئەلفوبێی لاتینی هەر لە بنەڕەتیشدا بەو نیازە هێنراوەتە ناو کوردەوە. بایەخ و گرنگیی ئەلفوبێی کوردی هەر ئەوە نییە کە جوانە، یا بۆ نووسینی دەنگەکان لەبارترە، بەڵکە ئەوەیشە کە دوای سەدان ساڵ بەکارهێنانی بۆتە گەنجینەی پاراستنی ئاوەز و بیر و هۆش و فەرهەنگ و شارستانەتیی کورد. هەروەک ئەو داوە زێڕینەیشە کە فەرهەنگی کورد و فەرهەنگی بەشی هەرە زۆری گەلانی ڕۆژهەڵات پێکەوە گرێ دەدات و لە مەودایەکی مێژوویی و فکری و شارستانەتیدا دەیانکاتە یەکەیەکی مەعنەوی و سیاسی. هەر بڕیار و هەر گۆڕانێک کە بیەوێ ئەلفوبێی لاتینی بەسەر زمانی کوردیدا بسەپێنێ دوژمنایەتیکردنی ئاشکرای یەکێتیی کورد و فەرهەنگ و زمانەکەیەتی و زۆر بە ڕاشکاوی دەیڵێم خیانەتێکە بەرانبەر کورد. ئەگەر بە ڕێژەیش وەریبگرین، ئەوەی بە ئەلفوبێی کوردی دەنووسرێت لەگەڵ ئەوەدا کە بە ئەلفوبێی لاتینی دەنووسرێت، بەراورد ناکرێت، نە لە ڕووی چەندایەتی و نە لە ڕووی چۆنایەتییەوە. ئەمڕۆ ئەوەی بە ئەلفوبێی لاتینی دەنووسرێت ناگاتە ١٥% (پانزدە لە سەددا)ی سەرجەمی نووسینی کوردی. ئاسانترین ڕێگە ئەوەیە کوردی باکوور بگەڕێنەوە سەر بەکارهێنانی ئەلفوبێی کوردی و خۆیان لە ئەلفوبێی تورکی ڕزگار بکەن. هەنگاوێکی وەها لە ڕووی سیاسیشەوە بایەخێکی یەکجار گەورەی هەیە.

هەندێ کەس پێیان وایە ئەلفوبێی ئێستای کوردی گیروگرفتێکی زۆری هەیە و بە گۆڕینی نەبێت چار ناکرێت. لەوانەیە ئەلفوبێیەکە هەندێ ناتەواویی بچووکی تێدا هەبێت، بەڵام نە ناتەواوییەکان ئەوەندە گەورەن کە چارەسەر نەکرێن و نە چارەسەریش بەوە دەکرێت کە بە جێی بهێڵین و وازی لێ بهێنین و دەست بە ئەلفوبێیەکی تازە بکەین، لە کاتێکدا سوور دەزانین ئەو ئەلفوبێ تازەیە، ئەگەر مەبەست لاتینییەکە بێت، هەر لەگەڵ هاتنیدا و لەگەڵ لەدایکبوونیدا دەیان گیروگرفت و ناتەواویی گەورەتری تێدایە، ئەگەر باسی لایەنە فۆنەتیکییەکەی بکەین. خۆ ئەگەر لە ڕووی دیکەوە بیری لێ بکەینەوە، ئەوا تێ دەگەین کە ئەلفوبێیەکە بەو ئامانجە هێنراوەتە ناو کوردەوە کە مێشکی نەتەوەیەک بشۆرێتەوە و لە ڕابوردووی خۆی دووری بخاتەوە و بیکاتە دارێکی زڕی بێڕەگوڕیشە و پارچەپارچەی بکات. بەکارهێنانی حەرفی لاتینی بۆ نووسینی کوردی لاساییکردنەوەیەکی تورکەکان بوو کە بە نیازی دوورخستنەوەی تورکیا لە ڕۆژهەڵات ئەلفوبێی خۆیانیان گۆڕی و لە هەموو شتێکدا دەستیان کرد بە لاساییکردنەوەی ئەورووپا و، بەوەیش بوون بە گەلێکی بێفەرهەنگ. میلان کوندێرا Milan Kundera (١٩٢٩ لە دایک بووە) لەم ڕووەوە قسەیەکی جوانی هەیە، دەڵێ: "یەکەم هەنگاو بۆ لەناوبردنی نەتەوەیەک سڕینەوەی بیریەتی(یادەوەری). دەبێ کتێبەکانی، فەرهەنگەکەی و مێژووەکەی لەناو ببرێت، دوایی دەبێ کەسێک هەبێ کتێبی تازە بنووسێت، فەرهەنگێکی تازە بە درۆ دروست بکات، مێژوویەکی تازە بنووسێت. دوای ماوەیەکی کورت نەتەوە ئەوەی لە بیر دەچێتەوە کە هەیە و کە هەبووە. دنیای دەوروبەریش هەموو شتێکی تەنانەت خێراتریش لە بیر دەچێتەوە."

ترکزە(خەتەر)ی ئەلفوبێی لاتینی هەر ئەوە نییە کە ڕەنگە خوێنەری بەشێکی کوردستان نەتوانێت تێکست و بەرهەمەکانی بەشێکی دیکە بخوێنێتەوە، کە ئەمەیش مەترسییەکی کەم نییە، بەڵکە ئەوەیشە کە بیرکردنەوە و مێشکێکی دیکەی جیاواز دێنێتە کایەوە و فەرهەنگێک دەچەسپێنێ کە بە تەواوی لە فەرهەنگی هەزارساڵەی کورد جیاوازە و لە ڕابوردوویەک دایدەبڕێت کە کۆڵەکەی مانەوە و یەکێتیی نەتەوە و دینامیزمی پێشکەوتن و گەشەکردنی بووە. ڕەنگدانەوەی ئەم بارە فەرهەنگی و سایکۆلۆگییە بە ئاشکرا لای بەشێکی یەکجار زۆری ڕووناکبیر و سیاسەتمەدارانی کوردستانی تورکیا دەردەکەوێت. ئێستا نەوەیەک دروست بووە کە هەر بە تورکی خوێندوویەتی، ئەگەر زمانەکەی خۆیشی خوێندبێت، ئەوا بە ئەلفوبێی لاتینی خوێندوویەتی و لەبەر ئەوە فڕی بەسەر ئەدەب و فەرهەنگ و مێژووی کوردستانەوە نییە و هیچی لێ نازانێ. ئەمە هەر وا ڕێکەوت نییە کە خوێنەوارێکی کوردی تورکیا زۆر بێپەروا دەتوانێ بڵێت، من زمانی کوردیم داهێناوە، منم یەکەم جار ڕۆمانم بە کوردی نووسیوە، کەس پێش من کتێبی منداڵانی بە کوردی نەنووسیوە، پێش من کەس شانۆنامەی بە کوردی نەنووسیوە. مێژووی تازەی ئەدەبی کوردی لە منەوە دەست پێ دەکات، کەس پێش ئێمە کوردایەتیی نەکردووە، سەرکردەکانی پێشتر هەموو ئاغا و شێخ و مەلا و فیۆدال بوون، ئێمەین کە گەلی کوردمان هۆشیار کردۆتەوە و، سەدان قسەی نەزانانە و گەوجانەی لەم بابەتە. ڕووناکبیرانی کوردستانی تورکیا باسی خراپە و مەترسیی سیاسەت و ئیدیۆلۆگیی

کەمالیزم دەکەن، بەڵام لەوە نەگەیشتوون کە دڵسۆزترین شاگرد و قوتابیی کەمالیزم و دڵگەرمترین برەوپێدەری کەمالیزم خۆیانن. بەڕاستی من پێم وا نییە لە کوردستانی تورکیادا ڕووناکبیری کورد هەبێت، مەگەر بە ڕیزپەڕ چەند دانەیەک هەبن، خۆیانیان پێ گەیاندبێت. ئەو ڕووناکبیرانەی خەڵکی کوردستانی تورکیان، ڕووناکبیری تورکن، نەک کورد. ئەوان ڕەنگە ڕووناکبیری گەورەیشیان تێدا هەڵکەوتبێت و هەڵبکەوێت، بەڵام گرفتەکە ئەوەیە کە ڕووناکبیری کورد نین، چونکە مێشک و بیرکردنەوە و کۆدەکانی سیستێمی بیرکردنەوەیان بە تورکی داڕێژراوە.

هیچ گەلێکی خاوەن فەرهەنگ و شارستانەتی نایێت بە دەستی خۆی ئاگر بەر بداتە ماڵەکەی خۆی و ئەوەی لە هەزاران ساڵدا بنیاتی ناوە، هەمووی هەڵوەشێنێتەوە و هەڵتەکێنێ. زۆر گەلی دیکە هەن کە ئەلفوبێی تایبەتی خۆیان بە کار دەهێنن و لەوەیە لە هەندێ ڕوویشەوە گیروگرفت لە ئەلفوبێکەیاندا هەبێت، بەڵام دیسان بە شانازییەوە بە کاری دەبەن، بۆ نموونە جوولەکە، چین، عەرەب، هیندستان، ئێران، ئەرمەن، ئاسووری، ئەریتریا، حەبەشە، بەنگلادێش، گورجستان، ژاپۆن، کۆریا و زۆری دیکەیش. خوێنەرێک یا ڕووناکبیرێکی کوردستانی باکوور کە ئەمڕۆ تەنیا بە ئەلفوبێی لاتینی ڕاهاتووە و شتێک بەو ئەلفوبێیە نەنووسرابێت ناتوانێت بیخوێنێتەوە، نەک هەر خۆی لە بەشی هەرە زۆر و فراوان و گرنگی ئەدەبی کوردی بێبەش دەکات، ئەو ئەدەبەی بە کوردیی خواروو نووسراوە، بەڵکە لە بەشی هەرە گەورەی ئەدەبی کرمانجییش بێبەشە؛ ئەو ئەدەبەی لە بادینانی کوردستانی عیراق دەنووسرێت. لەوەیش بەولاوە لە هەموو کلاسیکی ئەدەبی کوردی بێبەش بووە. تەنانەت ئەو کەمە تێکستەی کلاسیکی کرمانجییش کە خراوەتە سەر تیپی لاتینی دادی نادات، چونکە لە تیپە لاتینییەکاندا وێنەی هەموو دەنگەکان نییە و ئەوەیش دەبێتە هۆی شێواندنی تێکستە کلاسیکییەکان. لەوەیش بترازێ، کەسێک کە تەنیا ئەو ئەلفوبێ لاتینییە بناسێت ناتوانێت لە نرخە هونەرییەکانی کلاسیک بگات. هەر بۆ نموونە دەڵێم، کە شاعیرێکی کلاسیک باسی (ئەلفی قەد) دەکات، کەسێکی شارەزای کلاسیک یەکسەر تێدەگات مەبەست ئەوەیە بەژنی یار وەک تیپی (ئەلف: ا) ڕاست و ڕێکە. یا کاتێ چاوی یار دەچوێنێتە تیپی (عەین: ع)، ئەمە لە لایەکەوە لەبەر ئەوەی شێوەی تیپەکە لە چاو دەچێت و لە لایەکی دیکەیشەوە لەبەر ئەوەی (عەین) بە عەرەبی واتە (چاو). بەڵام کەسێک ئەو ئەلفوبێ کوردی-عەرەبییە نەناسێت، ناتوانێت ئەم تایبەتییە هونەری و ئێستێتیکییە تێبگات.

لەم ساڵانەدا ڕۆمانێکی نووسەری دیاری تورک ئۆرهان پاموکم دەخوێندەوە کە ناوی (من نێوم سووره) بوو. من ڕۆمانەکەم بە ئینگلیزی خوێندەوە، چونکە تورکی نازانم. ئەگەرچی پاموک شارەزاییەکی باشی لە فەرهەنگی کلاسیکی تورک و ڕۆژهەڵاتدا هەیە، کەچی لەبەر ئەوەی خۆی بە تورکیی نوێ، ئەو تورکییەی بە ئەلفوبێی لاتینی دەنووسرێت، خوێندوویەتی، کەوتووەتە هێندێ هەڵەی هونەرییەوە کە خۆی لێیان بێئاگایە. لە جێگەیەکدا پاڵەوانەکە باسی تاڵەموویەکی قژی خۆشەویستەکەی دەکات کە بەسەر سەرینەکەوە بە جێ ماوە، دەڵێ تاڵەمووەکە بە جۆرێک خوار بووبووەوە دەتگوت

حەرفی عەین (ع)ی عەرەبییە. چوارسەد ساڵ پێش ئێستا، عاشقێکی کۆلکە خوێندەواری دانیشتووی ئەستەنبووڵی عوسمانی ناکرێ بیری لەوە کردبێتەوە کە ئەلفوبێی دیکەیش هەیە(هەبووبێت)، بۆیە ئەوەی جەخت کردبێت کە داوە مووەکە لە تیپی عەینی عەرەبی چووە. ئەو دەبوو تەنیا بیگوتایە تاڵەمووەکە لە حەرفی عەین دەچوو. ئەوەی کە لە ڕۆمانەکەدا باسی حەرفی عەینی (عەرەبی) دەکات، ئۆرهان پاموکی ڕۆماننووس خۆیەتی نەک پاڵەوانەکە.

شێواندنی دەنگ و فۆنێمەکانیش یەکێکە لە لایەنە هەرە گاڵتەجارەکانی ئەلفوبێی لاتینی. لەو ئەلفوبێیەدا هیچ نیشانەیەک بۆ دەنگەکانی (ئـ ح، ع، غ، ڵ، ڕ، وێ) دانەنراوە. بەو بیانووەوە کە هەندێکیان دەنگی عەرەبین (!!). تۆ هەر بەرهەمێکی کلاسیک و تازەی ئەدەبی کوردی بگری بە دەستەوە، سەدان جار ئەم دەنگانەت بەرچاو دەکەوێت. ئیدی چۆن دەتوانیت هەروا سووک و ئاسان لە زمان دەریانبهێنی و فڕێیان بدەیت؟ ئەمە تەنیا عەقڵێکی فاناتیکی ڕاستینەناس دەتوانێ ئاوا بیر بکاتەوە. لە مەموزیندا زۆر جار هونەری خانی لەوەدایە قافییەی بەیتەکان بە جۆرێک دادەنێت کە لە یەکدی بچن و تەنیا لە حەرفێکدا جیاواز بن (پێم وایە بەم جۆرە وشانە دەگوترێت هۆمۆنایم Homonym). بۆ نموونە (موهەبیا، موحەبیا)، (نەصل، نەسل)، (مەئموور، مەعموور)، (عاجیل، ئاجیل). کە ئەمانە دەخرێنە سەر ئەلفوبێی لاتینی شتێکی پێکەنینهێنیان لێ دەردەچێت. ئەگەر بە وردی بیر لە بەڵگە و بیانووە نازانستییەکان بکەینەوە بۆمان دەردەکەوێت کە بیرێکی ڕەگەزپەرستانە لەپشت ئەلفوبێی لاتینییەوەیە؛ بیری دژایەتیی هەموو فەرهەنگ و شارستانەتیی عەرەب و کورد و ئێران و ئیسلام و ڕۆژهەڵات. کە لە سەرەتای بیستەکانی سەدەی ڕابوردوودا مستەفا کەمال (ئەتاتورک) ئەلفوبێی لاتینیی بەسەر نەتەوەی تورکدا سەپاند و زۆر شتی ڕوواڵەتانەی ئەورووپای وەرگرت، لە بیرێکی ڕەگەزپەرستانەوە بۆی دەچوو. هەشتا ساڵ دوای دروستبوونی تورکیای "تازە و مۆدێرن و ئەورووپایی"، گەلانی تورکیا، بە کوردیشەوە، زۆر ڕووی شارستانەتی و نرخ و فەرهەنگی ڕۆژهەڵاتییان لە دەست چوو، بەڵام نەبوون بە ئەورووپایی... و ناشبن.

کە باسی قەیرانی زمانی کوردی دەکرێت، دوو ڕاستیی زۆر گرنگ دەکرێن بە ژێر لێوەوە و لە گەرمەی باسەکاندا بێسەروشوێن دەکرێن: یەکەمیان ئەوەیە کە کوردیی خواروو زمانێکی ستانداردە و بە هەموو پێوەرێکی زانستی و زمانەوانی ساڵانێکە ڕۆڵی زمانێکی ئەدەبیی ستانداردی هەیە (یەک شێوە، خوێندن، دەستگاکانی ڕاگەیاندن، کارگێڕی...هتد) و دووەمیش: ئەو گیروگرفت و ناتەواوی و فرەیی و جیاوازییەی لەبارەی ئەلفوبێوە باس دەکرێ، تەنیا پێوەندی بە کوردیی سەرووەوە هەیە (کورمانجی). تەنیا کرمانجییە بە سێ (یا چوار) ئەلفوبێ نووسراوە و دەنووسرێت، دەنا کوردیی خواروو ئەلفوبێی دامەزراوی خۆی هەیە. ئەگەر ئەو ئەلفوبێ کوردییە لەگەڵ ئەلفوبێ و ڕێنووسی ئەو زمانانەدا کە ئەلفوبێی گونجێنراوی فارسی-عەرەبی بە کار دەهێنن، بەراورد بکەین، دەبینین کورد لە هەموویان زیاتر و چاکتر توانیویەتی ئەلفوبێیەکە لەگەڵ سیستێمی فۆنێمەکانی زمانەکەدا بگونجێنێ و دەنگەکان بپارێزێت و نیشانەی نوێنەری دەنگەکان دابنێت. هیچ نەتەوەیەک لەو نەتەوانەی بە ئەلفوبێی

عەرەبی (ئارامی، فارسی) یا ئەلفوبێی هەموارکراوی عەرەبی- فارسی دەنووسن هێندەی کورد بە ڕێکوپێکی نەیتوانیوە بزوێنەکان (ڤاول، ڤۆکال، دەنگدار) بە نووسین، بە دانانی تیپی تایبەت دەرببڕێت.

هـ بەرزنجەیی: چۆن بەسەر خەم و ئازار و برینەکانتدا بە تایبەتی لە تاراوگە زاڵ بوویت یا دەبیت؟ شیعر چ یارمەتییەکت لەم ڕووەوە دەدات؟

شاکەلی: جا کوا بەسەر خەم و ئازارەکانمدا زاڵ بوومە؟ باوەڕ بفەرموو خەم و ئازار وەک تۆپەڵەبەفرن، هەتا تۆ بەرەو ژێر، بەرەو هەڵدێری پیری بڕۆی، تۆپەڵەکەش هەر گەورە دەبێت. لەگەڵ گەورەبوونی خۆماندا خەمەکانیشمان گەورە دەبن. لێتی ناشارمەوە کە زۆر جار بە ئەوپەڕی ڕەشبینییەوە تەماشای دەوروبەر و دنیا و هەموو شتێ دەکەم.
لەوەیە شیعر جاروبارێ دڵ و دەروونمان پڕ بکات لە هەناسەیەکی بۆنخۆشی ئاسمانی، بەوەی لە ڕاستییە ساردوسڕ و ڕەقوتەکانی واقیع و ژیان دوورمان بخاتەوە. بەڵام ئەمە دوورخستنەوەیەکی کاتییە و بە سەر دەچێت. من پێم وایە بەشێکی یەکجار زۆری خەمەکانمان ئەنجامی نیگەرانییەکی ماددین، ئەنجامی خۆبەستنەوەمانە بە نرخە ماددییەکانی دنیاوە، کە پەرۆشی ماڵ و سامان و دەستەڵاتمان دەکەن. بۆ ئەوەی بەسەر ئەم نیگەرانییەدا زاڵ بین، دەبێت بیر و بۆچوون و نرخەکانمان بگۆڕین. ناڵێم (بگۆڕین) چونکە ئێمە لەم گۆڕینەدا (گۆڕانەدا) باوەڕ ناکەم دەستەڵاتێکمان هەبێت. تۆ باش بیری لێ بکەرەوە بزانە ئەم هەموو شەڕ و شۆڕ و خراپە و خوێنڕشتن و بەدکارییانەی هەمیشە لە دنیادا هەبوون و هەبوونە و هەن، لە چییەوە پەیدا دەبن و چییە ئاگرەکەیان خۆش دەکات. من پێم وایە هۆی هەرە گرنگ حەز و چاوبرسێتیی مرۆڤە؛ ماددە، دەستەڵات، ناوبانگ و سێکس. هەر کاتێ مرۆڤ توانیی لەم ئارەزووە خراپ و شەڕانییانە ڕزگار ببێت، دڵنیا بە دنیا دەبێتە ماستی مەییو و وەک دەڵێن مەڕ و گورگ پێکەوە ئاو دەخۆنەوە. لەم ڕووەوە تەسەووف هێزێکی گەورەیە. ئەو کەسانەی خوا خۆشی ویستوون و خستوونیە سەر ڕێگای تەسەووف، لە هەڵپەهەڵپی ژیانی ماددی، لە پەرۆشی دەستەڵات و سێکس و سامان و ناوبانگ ڕزگار بوون. سۆفییەکی ڕاستەقینە نە خەمی ئەم دنیای هەیە نە هیی ئەو دنیا. ڕابیعەی عەدەوییە دەفەرموێت: خوایە! هەر بەشێکت لەم دنیا بۆ داناوم، بیدە بە دوژمنەکانت، هەر بەشێکیشت لەو دنیا بۆ داناوم ، بیدە دۆستەکانت؛ تۆ خۆت بەسمی.
بەداخەوە تا ئێستا نە ڕێگایەکم دۆزیوەتەوە لە خەم و پەژارە و نیگەرانی دوورم بخاتەوە، نە باوەڕیشم بەوەیە تەمەنی مرۆڤ بەشی ئەوە بکات بە دوای ڕێگایەکی وەهادا بگەڕێت.

هـ بەرزنجەیی: تێگەیشتنی ئێوەیش وایە کە زمانی ئەو بەرهەم و نووسینانەی مامۆستا هەژار بە کاری هێناوە بکرێ بە بنچینەی زمانی یەکگرتووی کوردی؟ چۆنە ئەم کارە بە لای ئێوەوە؟

شاکەلی: هەژار بە هۆی ئەوەی کە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان گەڕابوو و تێیاندا ژیابوو، ئەو هەلەی بۆ هەڵکەوت کە وشەی جۆراوجۆر فێر ببێت و شارەزای هێندێ زاراوەی کوردییش ببێت. فێربوونەکەیشی هەر ئەوە نەبوو وشە کۆ بکاتەوە، بەڵکە هەر زوویش لە بەرهەمەکانیدا، بە تایبەتی لە وەرگێڕاندا بە کاری دەهێنان. ئەمە یارمەتییەکی زۆری مام هەژاری دا کە لە بەکارهێنانی زماندا دەستەڵاتدار بێت و بۆ وشە و دەربڕین پەکی نەکەوێت. ئەو جۆرە ژیانە و ئەو ئەزموونانە نەبووایە نە دەیتوانی مەم و زین وەربگێڕێت و نە دیوانی جەزیری شەرح بکات. دوای ئەوسایش، ئەوەی دەیزانی لە فەرهەنگی هەمبانە بۆرینەدا کۆی کردەوە. لەم ڕووەوە بەرهەمەکانی مام هەژار گرنگن و دەکرێ سوودێکی زۆریان لێ وەربگیرێت.

زۆر جار ئەم مەسەلەیە بەهەڵە دەهێنرێتە پێشەوە و ئەنجامگرییەکی ناڕاستی لێ دەکرێت. من پێم وا نییە مام هەژار زماننناس بووبێت و بە هیچ جۆرێ سەری لە زمان، وەک زانستێک، دەرچووبێت. هەژار وشەی کۆکردۆتەوە بەڵام تەتەڵەی پی نەکردوون، بژاری نەکردوون. ئەو هەزاران وشەیەی ئەو لە فەهەنگەکەیدا کۆی کردوونەوە بناخەیەکی چاکن بۆ لێکۆڵینەوە. بۆ ئەوەی کاریان لەسەر بکرێت. مام هەژار ڕێزمانی نەزانیوە، لەبەر ئەوە نۆرمێکی دامەزراوی نییە بۆ نووسین و بەکارهێنانی زمان، هەرچیی هات بە بیردا تۆماری دەکات و بە کاری دەهێنێ و پێی وایە دەوڵەمەندی ئەوەیە هەموو فۆرم و شێوەکان بەیەکەوە بە کار ببرێن. کە دیارە ئەمە ئاژاوە و پشێوی دروست دەکات، وەک کردوویشیەتی.

زمان تا بەرەو ئەوە بچێت یەک نۆرمی ڕێزمانیی هەبێت باشتر کاری پێ دەکرێت. من هەر بۆ نموونە، هەوڵ دەدەم لایەنێکی بچووکی ئەم باسە ڕوون بکەمەوە. لە زاراوای کوردیی خوارووودا، کە وەک زمانێکی ستاندارد ڕۆڵێکی گرنگی هەیە، گێنووس، وات زایەند یا جنسی ناو، ڕۆڵێکی نییە. ناو ئەگەر نێر بێت یا مێ، لە دۆخی کارادا بێت، یا یەکێ لەو دۆخانەی کە لە چوارچێوەی (ئۆبلیک)دا کۆ دەکرێنەوە، دیسان هیچ ناگۆڕێت. تەنیا لە دۆخی بانگکردندا (نداء، ڤۆکاتیڤ) جیاوازییەک ماوە. بۆ نموونە ئێمە دەڵێین: کوڕە، مامە، بابە، خاڵە... بەڵام دەڵێین: کچێ، خوشکێ، پوورێ. تەنانەت لەمەیشدا گۆڕان ڕووی داوە. زۆربەی خەڵک دەڵێن (دایە)، کە بەڕاستی دەبوو بگوترێت دایێ. لە کوردیی سەروودا (کرمانجی) گێنووس ڕۆڵێکی یەکجار گرنگ و ناوەندیی هەیە. تەنانەت لە کرمانجییشدا ڕۆڵی گێنووس گۆڕانی بەسەردا هاتووە. بۆ نموونە ئەو یاسا سەختەی کە دەبێ ناوی نێر لە دۆخی ئۆبلیکدا (ی)ی بچێتە سەر بەتەواوی کز بووە و کەم کەس گوێی دەداتێ یا بە کاری دەهێنێ. لە زاراوای موکریاندا پاشماوەیەکی شێواو و ناڕێکوپێکی نێر و مێ ماوە و لە قسەکردندا بە کار دەبرێت، بەڵام بە شێوەیەکی وەک وتم، ناڕێکوپێک. تۆ ناتوانیت بنەما و قانوون بۆ ئەو جۆرە بەکارهێنانە دابنێیت. ئێستا یەکێک بێت بە کوردیی

خواروو شتێک بنووسێت و شێوەی ئۆبلیکی ناو بە کار ببات، بێگومان بە هەڵەی دەزانم و پێم وایە ئەمە تێکدانی زمانە.

مام هێمنیش، لەم ڕووەوە، هەر وەک مام هەژار بوو. ئەویش زمانناس نەبوو. بە شێوەیەکی زانستی لە زمان نەدەگەیشت. دوای گەڕانەوەی بۆ کوردستانی ئێران و دامەزراندنی سروە، دیار بوو هەستی بەراوردکردنی لا دروست بووبوو، چونکە ئەو تێکستانەی نووسەران و خوێنەرانی کوردستانی ئێران بۆ سروەیان دەنارد، لەوانە جیاواز بوون کە مام هێمن ساڵانێک بوو لە کوردستانی عیراق پێیان ڕاهاتبوو. لە بیرمە کە هاوینی ١٩٨٥ چوومە سەردانی، یەکێک لەو شتانەی بۆی باس کردم ئەم مەسەلەیە بوو. دیارە ئەو نەیدەتوانی لە چوارچێوەی زانستیدا و بە تێرمی ڕێزمان و زمانناسی باسی بکات. بەڵام بە هێنانەوەی نموونە مەبەستەکەی تێگەیاندم. مام هێمن دەیویست بڵێ ئەو دۆخی ئۆبلیکەی (کاسووسی ئۆبلیک) کە لە موکریان لە قسەکردندا بەکار دەهێنرێت، پێویست ناکات، لە نووسینیشدا سەر هەڵبدات.

ئەگەر بە چاوێکی ڕەخنەگرانەوە تەماشای نووسینەکانی مام هەژار و مام هێمن بکەین، لە ڕووی ڕێزمانەوە، لە ڕووی سینتاکسەوە، دەیان و سەدان هەڵە دەدۆزینەوە. مەبەستم ئەوە نییە، خوانەخواستە، لە نرخ و جوانیی ئەو بەرهەمانە کەم بکەمەوە. ئەو دوو پیاوە هەموو ژیانی خۆیانیان بۆ خزمەتی زمان و فەرهەنگی کورد تەرخان کرد و کاری زۆر گەورەیان بۆ نەتەوەکەیان بە جێ هێشت. ڕەنگە بۆ ساڵانی حەفتاکان، کە هێشتا زمان و فەرهەنگی کوردی وەک ئەمڕۆ پەرەی نەسەندبوو، ئەو شێوە بەکارهێنانەی زمان کە لە نووسراو و تەرجەمەکانی مام هەژاردا بەرچاو دەکەوێت، باش بووبێت و هاندەرێک بووبێت بۆ شکاندنی بیری تەسکی ناوچەگەری و دیالێکتگەری و بۆ ئاشنابوون لەگەڵ گەنجینەی وشەی زاراواکانی تری کوردیدا. بەڵام ئەمڕۆ پێویستییەکانی زمانی کورد و بیرکردنەوەی درێژخایێنانە لە پاشەڕۆژی زمانی کوردی وا پێویست دەکات بە شێوەیەکی جیددیتر بیر لە زمان بکرێتەوە.

لە زمانی ستانداردی کوردیدا ناکرێ جێگەی هەموو شێوە جیاوازەکانی ڕێزمان بکرێتەوە و جێیان پێ بدرێت. هەر بۆ نموونە، لە مهاباد ڕاناوی لکاوی (تان) هەندێ جار دەکرێ بە (وو): نانوو خوارد، لە باتیی نانتان خوارد. یا دۆخ (کاسووس)ی ئۆبلیک لەگەڵ ناودا دەردەکەوێت: ئەو شارەی، ماڵە ئەحمەدی. یا بەکارهێنانی (ببوو) لەجێی (بووبوو). لە سلێمانی پاشگری (ـەوانێ) دەخرێتە سەر هەندێ کردار (بەزۆری کرداری تێنەپەڕ، بەڵام دەمکاتەکانی دیکەیش): ئەڕواتەوانێ، ئەخواتەوانێ. یا هەندێ وشە بە شێوەیەکی سەیر بێژ دەکرێ: (ئەوەنگە) لە جێی (ئەوەندە)، (یامێ) لە جێی (دامێ). لە گەرمیان و لە سنە پارتیکڵی ئیزافە نەماوە: (ماڵ باوک ئازاد)، لە جێی (ماڵی باوکی ئازاد)، (کوڕ ئازا) لە جێی (کوڕی ئازا). لە هەولێر پاشگری ڕابوردووی تەواو بە (ی) دادەڕێژرێت نەک (وو): (خواردییە، بردییە) لە جێی (خواردووە، بردووە)، یا (هەیتم، نووسیتم) لە جێی (هەمە، نووسیومە). ئەم فۆرمانە هیچیان

ناچنە نێو ڕێزمانی ستانداردی کوردییەوە و بەشێک نین لە زمانی ئەدەبی. تۆ دەتوانی ڕۆژانە چۆنت دەوێ وا قسە بکەیت، من کارم بەوە نییە، بەڵام کە دەرست بە منداڵی کورد وتەوە، کە وتارێکت بۆ ڕۆژنامە نووسی، دەبێ زمانی ئەدەبی بە کار بهێنی. ڕەنگە بکرێت لە ڕۆمانێک، چیرۆکێک، یا شانۆنامەیەکدا هەندێ گفتوگۆی کەسەکان بەو زمانە ڕۆژانەیە بنووسرێت، بەڵام ئەوە شتێکی دیکەیە. من پێم وایە زمانی کوردی دەبێ لە دوو پلەی جیاوازدا بە کار بهێنرێت؛ زمانی ڕۆژانە، کە زمانی قسەکردنە و زمانی ستاندارد کە زمانی نووسینە. سنووری نێوان ئەم دوو پلەیەی زمانەکە بۆ کەسێک هەستی زمانەوانیی هەبێت ئاشکرایە و دەبێ ڕەچاو بکرێت. هەبوونی ئەم دوو پلەیە بەو مەعنایە نییە کە ئێمە لە زمانی خەڵک دوور دەکەوینەوە، بەڵکە پێشاندەری دوو پلە و دوو سیستێمی بیرکردنەوەیە، کە لە زۆربەی زمانانی دنیادا ئەم دیاردەیە هەیە. هەروەک ئاسانکردن و سادەکردنی زمان ئەوە ناگەیێنێ کە ئێمە لە گەل و لە زمانی گەل نزیک دەبینەوە. تێنەگەیشتنی ئەم جیاوازییە دەبێتە هۆی ئەوەی زۆر جار نووسەران لە سنووری تەسکی شۆڤینیزمی ناوچەگەریدا قەتیس بمێنن و زیان بە خۆیشیان و بە زمان و فەرهەنگەکەیشیان بگەیێنن.

بەکارهێنانی وشە و تەنانەت دەستەواژەی دیالێکتە جیاوازەکانی کوردی لە زمانی ئەدەبیدا نە هەڵەیە و نە تاوانە، ئەگەر بە شێوەیەکی گونجاو و لێزانانە بە کار ببرێن. ئاژاوەی زمان و ناسەقامگیری لەوەوە دروست دەبیت کە تۆ ئەو پێکهاتە ڕێزمانییەی تایبەتی دیالێکتێکە، بیهێنێتە ناو زمانە ئەدەبییەکەوە. من هەر یەک دوو نموونەی بچووک دێنمەوە. لە کوردیی سەروو (کرمانجی)دا ئەگەر ناو لە شێوەی ئیزافەدا هاتبوو، ئەوا ئاوەڵناو ناتوانێ یەکسەر بە دوای ناودا بێت، بەڵکە دەچێتە دوای دەستەواژەکەوە، بەڵام لە کوردیی خوارووا ئاوەڵناو یەکسەر بە دوای ناودا دێت. نموونە: کەچا من ئا بچووک، برایێ من یێ خوەندکار. ئەمانە بە کوردیی خواروو ئاوا دەوترێن: کچە بچووکەکەی من، برا خوێندکارەکەم. تۆ ئەگەر ئەم دوو ڕستەیە بەپێی نموونە کرمانجییەکە دابڕێژیتەوە، ئاوەهایان لێ دێت: کچەکەی منی بچووک، براکەی منی خوێندکار. لێرەدا کچ و برا بێ ئاوەڵناو مانەوە و(من) ئاوەڵناوی بچووک و خوێندکاری وەرگرت. یا تۆ بێیت فۆرمی پاسیڤ(کارابزر) بە شێوەی کوردیی سەروو دابڕێژیت؛ لە جێی (نووسرا) بڵێی (هات نووسین). نزیککردنەوەی زاراوەکان دەتوانێ ببێتە هۆی دەوڵەمەندکردنی زمان، بەڵام بە مەرجێک کەسانێکی کوردیزان و زمانناس و شارەزای مێژووی زمان و ڕەچەڵەکی وشە (ئێتیمۆلۆگی) بیکەن، نەک کۆلکە خوێنەواری شۆڤینیست. ئەنیستیتوتە (بەناو) کوردییەکەی پاریسیش ئەوە دە دوانزدە ساڵە میلیۆنان دۆلار وەردەگرن گوایە خزمەتی زمانی کوردیی پێ دەکەن، بەڵام ئەوەی ئەوان دەیکەن دژایەتیکردنێکی ئاشکرای زمانی کوردییە، ئەوەندەی ئەوان زیان دەگەیێننە کورد و زمانەکەی تەنانەت داگیرکارە فاشیستەکانیش نەیانتوانیوە بیکەن.

هـ بەرزنجەیی: ئایا زمان لە ڕووی زانستەوە کامڵ دەبێت؟ یا دوا پلەی زانستی کامڵبوون هەیە؟ ئەی ڕۆڵی زمان لە زیندوویەتیی ئەدەب، بیرکردنەوەی ئەقڵانی، نووسینی ڕەسەن و هاوچەرخ، داڕشتن و لەزەتی مۆسیقایی لە ناسنامەی فەرهەنگیدا چەند گرنگە و چۆنە؟

شاکەلی: ڕەنگە پرسیارەکەی تۆ گشتی بێت، بەڵام من دەیبەمەوە سەر زمانی کوردی و تەندروستیی زمانی کوردی. لە حەفتاکاندا بزووتنەوەیەکی باش کەوتە ناو زمانی کوردییەوە و لە ماوەی ئەو چوار ساڵەی ئاشتیدا گەشەکردن و پێشکەوتنێکی سەیر هاتە دی، کە کاری کردە سەر تێکڕای پلەی بیر و خوێندەواری و فەرهەنگ لە کوردستاندا. ئەودەم ئەوانەی بەتەواوی خەریکی نووسین بوون و بەرهەمەکانیان بەشێک بوون لە ژیانی ڕۆژانەی خوێنەری کورد ڕەنگە خۆی دابێ لە ٦٠–٧٠ کەسێک. لەناو ئەمانەدا کەسانێک هەبوون کە کوردییەکی لاوازیان دەنووسی و شارەزای ڕێزمان و ڕێنووس نەبوون، بەڵام لە پاڵ ئەمانەیشدا ١٠–١٥ کەسێک هەبوون کە کوردییەکی چاک و جوانیان دەنووسی و دەبوونە نموونە بۆ ئەوەی خەڵکی دیکەیش شتیان لێوە فێر ببن. ئەو کوردیزان و زمانناسانە ڕێگەیان لە خراپەکاریی ئەو خەڵکە ناشارەزایە دەگرت و نەیاندەهێشت تەئسیرە خراپەکەیان تەشەنە بکات.
ئەمڕۆ ژمارەی ئەوانەی کە دەنووسن یەکجار زۆر بووە. خەڵکێکی زۆر بە هۆی زمانی کوردییەوە دەژین، واتە زمانی کوردی نان دەدات. بە پێچەوانەی سەردەمێکی کۆنەوە کە بەکارهێنانی زمانەکە مایەی دەردیسەری بوو. دیارە زۆر خۆشە زمانی کوردی بگاتە ڕادەیەک کە وەک زمانێکی ڕەسمی بە کار بێت و بە جۆرێکی هێندە فراوان بە کار ببرێت کە خەڵکانێک بتوانن پێی بژین. ئەمە شانازییەکی یەکجار گەورەیە بۆ کورد و فەرهەنگەکەی. بەڵام دەردەکە ئەوەیە پلە و ئاستی بەکارهێنانی زمانی کوردی هەتا بڵێی دالەنگاوە و بەرەو خراپی و لاوازی ڕۆیشتووە. ئەمڕۆ بەشی هەرە زۆری ئەوانەی دەنووسن کوردییەکی زۆر خراپ و سەقەت دەنووسن، نە شارەزای ڕێزمانن و نە شارەزای ڕێنووس. بەڕاستی ئەتک بە زمانەکە دەکەن و ئەوپەڕی سووکایەتی بە فەرهەنگی کورد و خوێنەری کورد دەکەن. ئەمانە هەر نەبێ وەک سەرچاوەیەکی بژێوی خۆیان و وەک کەرەستەیەکی پیشەیی و وەک ئامرازێک، وەک ئەسبابێکی کار و پیشە هەوڵیان بدایە زمانەکەیان چاک بکەن. کابرای کرێکار کە چەکوش بە کار دەهێنێ، هەوڵ دەدات هەمیشە خزمەتی چەکوشەکەی بکات، پاکی بکاتەوە، مشتووی باشی بۆ دابنێت. وەرزێرێکیش تا بتوانێ خزمەتی داسەکەی دەکات، لە هەسانی دەدات، دەمەزەردی دەکات و لە شکان و درزبردن دەیپارێزێ و ناهێڵێ ژەنگ بگرێ. نووسەر و ڕۆژنامەنووسانیش دەبوو هیچ نەبێ لەبەر خاتری پیشەکەی خۆیان و نانەکەی خۆیان، بەتەنگ کەرەسەی کار و پیشەکەیانەوە بهاتنایە، زمانەکەیان ئاوا سەقەت نەکردایە. ڕەنگە ئەمڕۆ لە کوردستاندا ٤ تا ٥ هەزار کەسێک هەبن کە خەریکی کارێکن پێوەندیی بە زمانەوە هەبێت. بەڵام دەردەکە ئەوەیە لەناو ئەم ژمارە زۆرەدا ژمارەی ئەوانەی کە دەتوانی پێیان بڵێی زمانزان و کوردیزان ناگاتە ٢٠–٣٠ کەس. ئەوجا ئەم کوردیزانانە

لەوانە نین کە ڕۆژانە تەئسیر لە خوێنەر و بینەری کورد دەکەن. کوردیزانەکانی سالانی حەفتاکان خۆیان ڕاستەوخۆ لە کاری ڕۆژنامە و ڕاگەیاندندا بەشدارییان دەکرد و بەو پێیەیش جێدەستیان دیار بوو. بەشی هەرە زۆری ئەوانەی ئەمڕۆ لە ڕۆژنامە و حەفتەنامە و مانگنامە وەرزنامە و ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆنەکاندا کار دەکەن، لە زانستگە و خوێندنەگەکاندا کار دەکەن، ئەوانەی کە ڕاستەوخۆ کار لە زمان و فەرهەنگی خەڵک دەکەن و دەبنە هۆی شەکڵپێدانی زمانەکە لەناو خوێنەرانی ئاساییدا کوردیزان نین. هەر ئەوانیشن کە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زمانی کوردی بەرەو هەڵدێر و بەرەو پوان و بەرەو داڕزان دەبەن. کوردیزانەکانی ئەمڕۆ کەمتر ئەو دەرفەتەیان بۆ دەلوێ ڕاستەوخۆ زمان بخەنە ژێر چاوەدێرییەوە و کۆنترۆڵی بکەن.

کامڵبوونی زمان بەستراوە بە قۆناخێکی دیاریکراوەوە و، تا ڕادەیەک، مەسەلەیەکی تاکەکەسییە. ئەو زمانەی لە سەردەمی بابانەکەندا بە کامڵ دانراوە، نموونەکەی لە شیعری نالی و شێخ ڕەزادا دەبینین. زمانی سەردەمی شێخ مەحموود لەگەڵ زمانی پەنجاکاندا زۆر جیاوازە. زمانی ئەمڕۆ و حەفتاکانیش زۆر لەیەک ناچن. هەموو زمانێک ئاوایە. ئەگەر ئینگلیزێک ئەمڕۆ وەک شەکسپیر بنووسێت، باوەڕ ناکەم کەسێک بەرهەمەکی بخوێنیتەوە، یا ڕەنگە گاڵتەیشی پێ بکەن. نووسەرێکی باشی عەرەبیش ئەمرۆ وەک (جاحظ و ابو حیان التوحیدي) نانووسێت. بەڵام ئەم زمانانە لە هەموو سەردەمێکدا نۆرمی دامەزراوی خۆیان هەیە و نووسەران و ڕووناکبیران پێڕەوییی دەکەن و لێی لا نادەن. کامڵبوونی زمان هەر ئەوەیش نییە جوان پێی بنووسیت. دەوڵەمەندیی زمان بەوە دەپێورێ کە بتوانی لە بوارە جیاوازەکانی زانیاری و زانستدا بە کاری بهێنێت.

هـ بەرزنجەیی: مەرجە زمانناس و زمانزان هەر دەرچووی دەزگایەکی خوێندنی ئاکادیمی و خاوەن بڕوانامەی بەرز بێت؟ گەر وا بێت چی دەربارەی مامۆستا مەسعوود محەمەد و چەندانی دیکە دەڵێن کە بەو بەرهەمە شاکار و دانسقانەیان زمانی کوردییان پۆشتە و پەرداخت کردۆتەوە؟

شاکەلی: نەخێر، نەوەڵڵا هیچ مەرج نییە. لەوەیە زماننناس یا زمانزانی باش (نە حەرفی مەکتەبێکی خوێندبێت و نە ئوستادێ پەلی گرتبێت). دیارە پێچەوانەی ئەمەیش هەر ڕاستە، واتە دەیان کەس هەن کە بڕوانامەی بەرزی ئەکادیمییان لە بواری ئەدەبییات و تەنانەت زمانیشدا هەیە و کەچی ناتوانن نامەیەکی ڕێکوپێکی بێهەڵە بە کوردی بنووسن. «شاهیدی موعتەبەر»یشمان لەم ڕووەوە زۆرن. بەشێکی زۆری ئەوانەی کاتی خۆی دۆکتۆرایان لەبارەی زمانی کوردییەوە لە سۆڤییتی جاران کردووە، کاک ئەوڕەحمانی حاجی مارفی لی دەرچێت، کەسیان کوردیزان نین، کەسێکیان تێدا چنگ ناکەوێ بتوانێت نامەیەک یا وتارێک بە کوردییەکی پاراو و ڕاست و پوختە بنووسێت. کەواتە بڕوانامە دادێکیان نادات و بەوە نابن بە کوردیزان.

من که دەڵێم خوێندنی ئەکادیمی مەرج نییە، ئەوە لە بەرچاو دەگرم کە نووسەرێک یا ڕووناکبیرێکی کوردی خۆکرد، بە کۆششی خۆی، خۆی فێری زانستە جیاوازەکان بکات و بە کاریان بهێنێت. ئەگەر زمانناس بێت، خۆ دەبێ شارەزای زانستەکەی بێت. ئەگەر کوردناس و کوردیزان بێت، خۆ دەبێ مێژووی زمانانی ئێرانی و دیالێکتەکانی کوردی بزانێت و لە زمانەکانی دەوروبەری کورد سەر دەربکات و شارەزای ئێتیمۆلۆگی بێت. ئەم زانستانە ڕەنگە لە زانستگەیەکدا باشتر بخوێنرێن، بەڵام ئەگەر کەسێک بیەوێ سەربەخۆ فێر ببێت، نەشیاو نییە.

هـ بەرزنجەیی: هەر کە دەمی هەندێ لە شاعیرانی کورد دەکەیتەوە، دوێنێ بە نازم حیکمەت و بەیاتی و ئەمڕۆ بە شاملوو و ئەدۆنیس سەرسام بوون و هەموو وێنەیەکی شیعری و پێناسە و پێوانەیەکیان تێدا دەبیننەوە. ئەم دیاردەیە چ لایەنێکی ئەقڵی و ئاکاری لای شاعیری کورد دەنوێنێ؟ خۆدیلکردن و توانەوە لە بازنەی ئەم ناوانەدا مانای چییە؟

شاکەلی: سەرسامبوون بەرانبەر شاعیری گەورە عەیبێکی تێدا نییە. ئەو شاعیرانەیش شاعیری گەورەن و دەکرێ خوێنەر تا ڕادەیەکی زۆر حەزی لە شیعرەکانیان بێت، بەڵام نابێت ئەم حەزلێکردنە لەبەر هۆی دیکەی نائیستێتیکی و ناهونەری بێت. نابێ لەبەر ئەوە بێت خوێندنەوەی شیعری ئەمانە وەک مۆدەیەکی سەردەم تەماشا بکرێت و خۆهەڵواسین بە بەرهەمەکانیاندا ناسنامەی پێشکەوتنخوازی و مۆدێرنی بدا بەو کەسە، یا لەبەر خۆبەکەمزانینی خوێنەرەکە بێت و پێی وا بێت شیعری گەورە و شاعیری گەورە تەنیا لای خەڵکی دیکە هەیە و پەیدا دەبێت و ناکرێ کورد شیعر و شاعیری گەورەی هەبێت. نابێ ئەمە لەسەر حیسابی داهێنەران و شاعیرە گەورەکانی خۆمان بێت. با ڕووناکبیرێکی کورد هەموو شیعری ناوداری دنیای خوێندبێتەوە، بەڵام ئەگەر شیعری کلاسیک و نوێی نەتەوەکەی خۆی نەناسێ و تێکەڵی خوێن و دەمار و هەست و نەستی نەبووبێت، بە هەموو ژیانی ناتوانێ ببێتە نووسەرێکی گەورە یا شاعیرێکی کورد. ئەمڕۆ ئەمە بەئاشکرا لای بەشێکی زۆری نووسەرانی کوردستانی تورکیا و سووریا بە دی دەکرێت. ئەوەی دەینووسێت بە کوردییە، بەڵام فرێ بەسەر چێژ و ئێستێتیکا و شیعری کوردییەوە نییە. کچێکی ئەورووپایی، ئەمەریکایی یا عەرەبە و جلێکی کوردییان لەبەر کردووە، بەڵام هەر کە دەمی کردەوە دەزانی کورد نییە.
شیعری هەموو دنیا و فەرهەنگی هەموو دنیا لە جێگەیەکدا و بە شێوەیەک یەک دەگرنەوە و تێکەڵ بە یەکدی دەبن، وەک ڕووبار و چەم و زەریاکان. بەڵام هەر ڕووبارێک و هەر چەمێک و هەر زەریایەک تایبەتێتیی خۆی هەیە و لە جێگە و ناوچەیەکی تایبەت و دیاریکراودا، تام و بۆن و ڕەنگ و دەنگی تایبەتی خۆی هەیە. دیجلە و سیروان لە ئەمازۆن ناچن و یانگتسی لە میسیسیپی ناچێت. شیعریش دەبێت وا بێت.

شیعری کوردی لە کاتێکدا بەشێکە لە شیعری جیهان، بەڵام تام و ڕەنگ و بۆنی تایبەتی خۆی هەیە، کە لە شیعری هەموو دنیا جیای دەکاتەوە.

هـ بەرزنجەیی: ڕێبازی بونیاتگەری لە شیعر و نووسین و ڕەخنەی کوردیدا ماوەیەکە سەری هەڵداوە. هەڵگرانی ئەم ڕێبازە گلەییی زۆریان لەسەرە چونکە هەم لە نووسینەکانیاندا هیچ بە دەستەوە نادەن! هەم زمانەکەیان لاواز و تێکەڵ و پێکەڵە و جۆرە شێواندنێکیان خوڵقاندووە! لە لایەکی دیکەیشەوە کەم شارەزای باری ژیانی کۆمەڵایەتی و مێژوویی کوردن. دەیانەوێت بەو تیۆرییە خوازراوانە هەموو دەقەکان هەڵبوەشێننەوە و سەرلەنوێ بە گەز و مقەست و پێوانەی خۆیان ببڕن و دایبڕێژنەوە! هەبوون و نەبوونی ئەم میتۆدە چۆن دەبینن و چ ڕوونکردنەوەیەکتان هەیە؟

شاکەلی: ئەگەر ڕێبازی یا تیۆریی ستروکتورالیزم (بونیادگەری) تا ئێستا ئەنجامێکی باشی لە خوێندنەوە و لێکۆڵینەوەی تێکستی کوردیدا نەبووبێت، تاوانی تیۆرییەکە یا میتۆدەکە نییە، بەڵکە تاوانی ئەو کەسەیە کە بە ناشارەزایی بە کاری دەهێنێ. ستروکتورالیزم یەکێکە لە کۆمەڵێ تیۆریی ئەدەبی و خزمەتێکی باشیشی لە ناسین و شیکردنەوەی تێکستدا کردووە، بەڵام گرنگ ئەوەیە کێ بە کاری دێنێ و چۆن؟ وا بزانم لە جێیەکی دیکەدا باسی لێکۆڵینەوەکانی کەمال ئەبوودیب و شتێفان شپێرلم کردووە. لەبارەی ئەدەبی فارسییشەوە دیسان لێکۆڵینەوەی چاک لەبەر ڕووناکیی ئەم تیۆرییەدا کراوە. بێگومان لە بواری ئەدەبی ئەوروپاییدا هەزاران لێکۆڵینەوە لە بەردەستدان. من بۆیە باسی ئەدەبی فارسی و عەرەبی دەکەم، چونکە ئەمانە لە ئەدەبی ئێمەوە نزیکن.
گەلێ کەس ئەمڕۆ لە کوردستاندا وای پێشان دەدەن کە لایەنگری ئەم تیۆرییە ئەدەبییەن و لەبەر ڕووناکیی بنەماکانی تیۆرییەکەدا تێکستی کوردی دەخوێننەوە و شی دەکەنەوە، بەڵام ئەو ئەنجامانەی تا ئێستا لە بەردەستدان وا ناڵێن. زۆربەی هەرە زۆریان بە هیچ جۆرێ لە تیۆرییەکە نەگەیشتوون و سەرچاوەی خوێندنەوە و زانیارییەکەیان کتێب و وتاری دەستی دووەم و سێیەمی فارسی و عەرەبییە. لەوەیش سەیرتر ئەوەیە بەشێکی زۆری ئەمانە وەک مافیایەکی فەرهەنگی کار دەکەن، چونکە ئەوەی دەینووسن تەنیا لەسەر تێکستی برادەر و دۆست و لایەنگرانی خۆیانە، واتە ئەمانە ڕوو لە تێکست ناکەن، بەڵکە بە لایانەوە گرنگە یەکدی هەڵنێن و پلە و پایەی درۆزنانەی پووچ بۆ یەکدی دروست بکەن. کورد دەڵێ ئەو کچەی دایکی مەتحی بکات، مەگەر خاڵی بیخوازێ. تێکست و ناوبانگی ئەمانەیش مەگەر هەر خۆیان باوەڕی پێ بکەن، دەنا کەس شتی ساختە و دەستهەڵبەست ناکڕێت.

هـ بەرزنجەیی: چەند پرسیارێک نێوەندی باس و خواسی ئەدەبی کوردی داگیر دەکات و هەتا هەنووکە وەرامێک و چەمکێکی بابەتی و گونجاوی پێناسەی ستانداردی بۆ پەیدا نەبووە، وەک: نەبوونی

سەرچاوەیەک کە هەموو مێژووی ئەدەبی کوردیی گرتبێتە خۆی، پەرش و بڵاوبوونی شاعیر و نووسەرانی کورد، نەبوونی یەکێتییەکی نووسەرانی چالاک، نەبوونی ناوەندێکی ڕۆشنبریی یەکگرتوو، نەبوونی خیتابێکی ئەدەبیی یەکگرتوو، نەبوونی دامودەزگایەکی چالاک و خزمەتگوزار چ لە ناوەوە و چ لە دەرەوەی کوردستان و نەبوونی شتهایەکی دیکەیش. بە باوەڕی ئێوە هۆکاری ئەم شتانە چین و ڕێگاچارەی ئەم نەبوونانە چۆنە؟

شاکەلی: ئەمە کۆمەڵە پرسیارێکە دەکرێ هەموویان لە چوارچێوەی مەسەلەی پاشکەوتنی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی و یەکنەگرتنی تێڕوانین و گوتاری ڕووناکبیرانەماندا جێیان بکرێتەوە.
لە ماوەی ٨٠ ساڵی ڕابوردوودا چەند کەسێک هەوڵی ئەوەیان داوە مێژووی ئەدەبی کوردی بنووسنەوە، بەڵام دیارە ئەمە کارێکی ئاسان نەبووە و نییە. دوو ئاستەنگی گرنگ ئەمانەن: ئەدەبی کوردی لە مێژوودا بە کۆمەڵێ دیالێکتی جیاواز نووسراوە و کەسێک بیەوێ مێژووی ئەدەبەکە بنووسێت، دەبێ شارەزای ئەو دیالێکتانە بێت. ئاستەنگی دووەمیش ئەوەیە بەشێکی گەورەی مێژووی ئەدەبی کورد هێشتا، لەبەر کۆمەڵێ هۆی سیاسی، بە شاراوەیی ماوەتەوە. ئێمە تەنانەت هەتا ئێستا شتێکی ئەوتۆ لەبارەی ژیان و بەرهەمی نالی و حاجی قادرەوە، لە دەرەوەی کوردستان، نازانین، کە زۆریش لە ڕۆژگاری ئێمەوە دوور نین. باشترین نموونەی نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، هەتا ئێستا، کارە بەنرخەکەی مامۆستا عەلائەددین سەججادییە. تەنیا ئەوە کە نە سنووری سیاسی و نە سنووری دیالێکتی ڕەچاو کردووە و هەرچییەک بە کوردی نووسرابێت، بە سامانی کوردی داناوە و تۆماری کردووە. دەمێکە کاتی ئەوە هاتووە کە مێژوویەکی فراوان و تازە و یەکگرتووی ئەدەبی کوردی بنووسرێت.
پەرشوبڵاویی نووسەر و ڕووناکبیرانی کورد دەکرێ بە دوو سێ جۆر لێک بدرێتەوە. لە ڕووی جیۆگرافییەوە دیارە، ڕووناکبیران و نووسەران بە هەموو دنیادا بڵاو بوونەتەوە و لەم ڕووەوە هیچیشمان پێ ناکرێ، ئەوە نەبێ هیوادار بین ڕۆژێ لە ڕۆژان لە کوردستان ڕەوشێکی وا بێتە پێشەوە کە خەڵکەکەی، بە ڕووناکبیرانیشەوە، بتوانن بە ئازادی و سەربەستی تێیدا بژین. ڕووەکەی دیکە نەبوونی دەستگایەک یا ڕێکخراوێکە نووسەران و ڕووناکبیران لە چوارچێوەیدا کۆ بینەوە. ئەمە وەک پێویستییەکی ژیانی تازە، وەک سەندیکایەک بۆ بەسەرکردنەوە و پارێزگاریی مافی ڕووناکبیران، گرنگە.
لە ولاتی ئێمە یەکێتی یان کۆمەڵەی نووسەران و ڕووناکبیران، هەمیشە وەک دەستگایەکی سیاسی یا کەرەسەیەکی لەبار بۆ بەکارهێنانی سیاسی تەماشا کراوە. ئەمەش زیانێکی گەورەی بە بزووتنەوەی فەرهەنگی کورد گەیاندووە. من چاکم لە بیرە لە حەفتاکاندا چۆن پارتیی دیمۆکراتی کوردستان و کۆمونیستی عیراق دادەنیشتن بۆ دابەشکردنی جێگەکانی دەستەی بەڕێوەبەری یەکێتیی نووسەران و کۆمەڵەی ڕۆشنبیریی کورد. بیستوومە لە دوای چواردەی تەمووزیش هەر وا بووە. لە ئەمڕۆی

کوردستانیشدا دەبینین چۆن شەڕی براکوژی بوو بە هۆی لە ناوچوونی یەکێتیی نووسەران و زۆر دەستگای یەکگرتووی دیکەیش. هۆیەکی گرنگی سیاسەتاندنی کۆمەڵەی نووسەران ئەوەیە کە دەستگایەکی ئازاد و پانوپۆڕ و فراوانی ڕاگەیاندن و بڵاوکردنەوە لە کوردستاندا نەبووە و نییە. ئەگەر دەستگایەکی وەها هەبووایە، یەکێتیی نووسەران دەبوو بە سەندیکایەکی (نەقابەیەکی) پیشەیی بۆ پاراستن و پاریزگاریی نووسەران. من ئەوە بیست ساڵی ڕێکە (لە ساڵی ١٩٨٠وە) ئەندامی یەکێتیی نووسەرانی سوێدم. هەتا ئەمڕۆ تەنیا دوو جار لە کۆنگرەی یەکێتییەکە ئامادە بوومە، کە لە ساڵێکدا دوو جاریش ڕێک دەخرێت. لەو کۆنگرانەدا نە باسوخواسی فکری هەیە و نە کاروباری فەرهەنگی. ئەم باسانە لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکان و تا ڕادەیەکیش لە ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆنەوە دەکرێن و بە ئاشکرایش دەکرێن. لە کۆنگرەی نووسەراندا باسی مافی نووسەران یا گفتوگۆ لەگەڵ پەخشکارەکاندا دەکرێت. ئەندامەکان تەنانەت تاقەتی دەنگدانیشیان نییە. بەڕێوەبەری کۆنگرە هاوار دەکات، کێ لەگەڵ ئەم پێشنیازە یا ئەم بڕیارەیە؟ کەس دەست هەڵنابڕێت. کێ دژە؟ دیسان کەس دەست هەڵنابڕێت. هەموو پەلەی ئەوەیانە وچانێک بدرێت، بچن قاوە بخۆنەوە، یا بگاتە ئێوارە و پێکەوە شیو بخۆن و شەراب هەڵقوڕێنن. تازە نووسەر و ڕووناکبیری ئەم وڵاتانە لەوە بوونەتەوە چاوەڕێی ئەوە بن بزانن جەنابی سیاسەتمەدار، یا سیاسەتباز، چییان بۆ دەکات و چییان پێ دەڵێت. نووسەر هەیە یەک میلیۆن جنێو هەواڵەی پاشا و سەرەکوەزیران دەکات، کەسیش نە وەرامی دەداتەوە و نە خۆی پێوە خەریک دەکات. لە سەرەتای هەشتاکاندا کچە شاعیرێکی سوێدی لە چێشتخانەیەک دانیشتبوو، ئۆلوف پالمێی سەرەکوەزیری ئەو کاتەی سوێدیش لەوێ نانی دەخوارد. کچە ڕاستوڕاست لێی چووە پێشەوە و فنجانێ قاوەی کرد بە سەروچاوی پالمێدا. کەسیش لە گوڵ کاڵتری پێ نەوت. پالمێ یەک مافی هەبوو، دەیتوانی بە کاری بهێنێت، بچێ لای پۆلیس و دادگا شکاتی لێ بکات. ئەوەیش هیچ نەبێ سێ ساڵی دەخایاند تا دەگەیشتە ئەنجامێک.

نووسەری کورد داوای ئەوەی نەکردووە مافی جنێودانی بە سەرۆکەکان هەبێت، یا بیەوێ پیاڵەچای بکا بە سەروچاویاندا، بەڵام دەبێت سوور بێت لەسەر ئەوەی ئازادیی تەواوی هەبێت، وەک مرۆڤ و وەک داهێنەر ڕێزی بگیرێت و مافەکانی بپارێزرێن، بایەخ بە فەرهەنگ و زمانی کوردی بدرێت و بەشێکی باشی بودجەی دەوڵەتیان بۆ تەرخان بکرێت و گەلێ داوا و داخوازی دیکەی پیشەیی و فەرهەنگییش. دەوڵەت دەبێت بە هەموو شێوەیەک بە تەنگ ڕووناکبیران و نووسەرانەوە بێت و هەموو هەلومەرجێکیان بۆ دابین بکات تا بتوانن بە ئازادی و بە تێروتەسەلی خەریکی داهێنان و پێشکێشکردنی بەرهەم و خۆپەروەردەکردن بن، بێ ئەوەی چاوەڕوانی هیچ لایەنگیرییەک بێت لێیانەوە، یا داوای هیچ شتێکیان لێ بکرێت.

یەکگرتنی نووسەران دوو لایەنی هەیە. ئەگەر مەبەست ئەوەیە سەندیکایەکی یەکگرتوویان هەبێت، ئەمە زۆر پێویستە. بەڵام ئەگەر مەبەست ئەوە بێت نووسەران و ڕووناکبیران وەک پارتییەکی سیاسی یەکگرتوو بن و یەکبیر و یەکقسە و یەککردار بن، من نەک هەر هیچ پێویستییەکی وا نابینم، بەڵکە پێم وایە جیاوازیی بیروڕا

و شێوەی بیرکردنەوە و شەڕەوشە و شەڕەبیری ناو ڕووناکبیران دەوڵەمەندییەکە بۆ فەرهەنگی کورد، بەو مەرجەی بە شێوەیەکی شارستانییانە ئەنجام بدرێت. جیاوازی لە بواری داهێنان و بیردا دەوڵەمەندییە. فەرهەنگی وڵات و نەتەوەیەکیش هەر بەو جۆرە پێش دەکەوێت.

پێم وایە کورد دامودەزگای زۆرە، بە تایبەت هیی فەرهەنگی، بەڵام کێشەکە ئەوەیە ئەم دەستگایانە، چ هیی ناوەوەی کوردستان و چ هیی دەرەوە، هەر هەموو دەستگای سیاسەتاوین و بڕیاردەری یەکەم و دوایی لە کاروباریاندا سیاسەتە. بەشی هەرە زۆریان کەسانێکی بێبەهرە و ناشارەزا و نەخوێندەوار دەیانبەن بە ڕێوە. ئەو تاکوتەرا ڕووناکبیرە باش و چالاکانەیش کە ڕێیان کەوتۆتە ئەوێ، یا خۆیان خستۆتە خزمەت سیاسەتەوە و لەوە چوونەتەوە بتوانن ڕووناکبیر بن، یا ئەوەتا دەست و پێیان بەستراوەتەوە و هیچ دەستەڵاتێکیان نییە.

من لەوە دەگەم کە هۆیەکی گرنگی ئەم هەموو ناگەواری و ناهەمواریيە، ڕەوشە ناسەقامگیرەکەی کوردستان خۆیەتی، کە هەمیشە لە بەردەم هەڕەشە و لەژێر تەئسیری داگیرکاران و هێزە گەورەکانی دنیادایە. بەڵام دەبێ ڕێبەری کورد کارێکی وا بکات ڕووناکبیرەکە (و خەڵکیش) متمانەی پێی هەبێت. بە نوێنەری خۆیانی بزانن و لەوە دڵنیا بن کە درۆیان لەگەڵ ناکات، ئەمانی بۆ خزمەتکاری و دادۆشین ناوێت، لە نیوەی ڕێگەدا بە جێیان ناهێڵێت و بۆ تاڵانکردن و ڕووتاندنەوە و ڕووخاندن و خوێنڕشتن نەهاتووە.

هـ بەرزنجەیی: لە ڕۆژاواوە (مەڵبەندی ڕۆشنبیری و تەکنۆلۆژیا و قوتابخانە مەعرفی و فەلسەفییەکانەوە) گەڕانەوە بۆ تەسەووف و لە وڵاتی تەسەووفەوە هەڵوەدابوون و خەوبینین بە ڕۆژاواوە، ئەم دیاردەیە لای هەندێ ڕۆشنبیری ڕۆژهەڵاتیی پەراکەندەی ئەوروپا و ئەمەریکا و زۆربەی هەرە زۆری ڕۆشنبیرانی ڕۆژهەڵاتی نێوین بەرچاو دەکەوێت، بۆ ئێوە ئەمە مانای چی دەبەخشێت؟ ئایا مەسەلەکە وەرامێکە بۆ ئەوەی کە هەر بە تەنها ڕۆشنبیری ڕۆژاوا موتڵەق و تەنیایە، یاخود بە تەنها ئەو ڕۆشنبیرییە بەس نییە بۆ بوونە ڕۆشنبیرێکی ئەنسیکلۆپیدی و خاوەن کاریگەر؟ یاخود ونبوون و خۆدۆزینەوەی ڕۆحییە؟

شاکەلی: ناسینی ڕۆژاوا بۆ ئێمە زۆر گرنگە. ڕۆژاوا ئەو ئاوێنەیەیە کە ئێمە وێنەی خۆمانی تێدا دەبینین؛ هەم وێنەی خۆمان وەک هەین، ئەگەر بوێرین تەماشای بکەین، هەمیش وێنەی خۆمان، یا ئەو وێنەیەی خۆمان ، کە ئەوان دەیبینن و دەیانەوێ نیگاری بکێشن. ئێمە لە ڕۆژاوا زیاتر دەرفەتمان هەیە کە خۆمان بناسین، چونکە لێرە دوو شێوەی دژبەیەک، دوو دیاردەی ناکۆک، دوو فەرهەنگی جیاواز و دوو ڕەنگی ناتەبا بەرانبەر یەکتر ڕادەگرین و بەراوردیان دەکەین.

ڕۆژاوا ئەمڕۆ ناوەندی فکر و تەکنۆلۆگی و زانست و سیاسەتیشە. ناوەندی جڵەوکێشی و بڕیاری سیاسییە. لە زۆر بواردا ڕۆژاوا پێشەنگ و سەرکردەی دنیای ئەمڕۆن. ئەمە مەعنای ئەوە نییە کە

هەموو شتێکی ڕۆژاوا چاکە یا دەبێ ئێمە بە چاکی بزانین و پێمان خۆش بێت و قەبووڵی بکەین. زانست وفکر و تەکنەلۆگی خۆیان نوێنەری خراپە نین، بەڵام سیستەمی سەرمایەداری هەموو شتێکی کردۆتە کاڵایەکی بازرگانی و لە پێناو قازانجدا بە کاری دەهێنێت، بێ ئەوەی گوێ بە هیچ نرخێکی مرۆڤایەتی بدات، بێ ئەوەی لە هیچ تاوان و خراپییەک بپرینگێتەوە. هەر بۆ ئەوەیش ئەم کاڵایەنە چاکتر برەو پەیدا بکەن و بازاڕەکانی دنیا بتەننەوە و مێشک و ئاوەزی مرۆڤی دنیای ئەمڕۆ داگیر بکەن، سەرمایەداری بە جۆرێک پێشکەشیان دەکات کە لەگەڵ لایەنە نزم و ماددی و شەڕانییەکانی دەروون و ڕۆحی مرۆڤدا بگونجێت.

سەردەمێکی دوورودرێژ ناوچەی ڕۆژهەڵات ناوەندی فکر وزانست و زانیاری بوو، ناوەندی فەرهەنگ و شارستانەتی بوو، بەڵام لە ڕێنێسانس بە دواوە ئەوروپا بۆتە پێشەنگ. لەوساوە ڕۆژهەڵات، بە تایبەتیش ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی، لە پاشەکشێدایە و ڕۆژبەڕۆژ بۆ دواوە دەچێت. لەم سی چل ساڵەی دواییدا ژاپۆن تەکانێکی باشی داوە و لە هەندێ بواردا شان لە شانی ڕۆژاوا دەدات، بەڵام پێشەنگایەتی دیسان هەر بە دەست ڕۆژئاواوەیە. ڕۆژاوا خاوەنی شارستانەتییە، بەڵام شارستانەتییەکی ماددی، بێداد، زۆردارانە، ناڕەوا و نامرۆڤانە. بەکارهێنانی ئەم چوار ئاوەڵناوەی دوایی، دەمخاتە سەر ئەو گومانەی کە ئەگەر وا بێت، ئایا دەکرێ ئەمە بە شارستانەتی دابنێین؟

هەڵوەدابوونی ڕۆشنبیرێکی ڕۆژهەڵاتی بەرەو ڕۆژاوا هەمیشە بۆ دۆزینەوەی سەرچاوەکانی زانست نەبووە، بەڵکە زۆر جار هەڵخەڵەتانە بە زریقوباقی ئەوروپا و ڕۆژاوا. بەڵام هۆکارێکی یەکجار گرنگی پەڕەوازەبوونی مرۆڤ، لە پێش هەموویشیانەوە ڕووناکبیران، لە ڕۆژهەڵاتەوە بەرەو ڕۆژاوا ئەوەیە کە ڕۆژهەڵات لە ڕووی ئازادیی بیروباوەڕەوە، لە ڕووی سینگفراوانی و تەحەممولەوە، لە ڕووی پێکەوەژیانی بیری جیاوازەوە، لە ڕووی دادی سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە، لە ڕووی دیمۆکراسییەوە، لە ڕووی مافی هەڵبژاردنەوە و لە سەدان ڕووی دیکەیشەوە قوڕی پێوە دراوە و وێرانەیەکە بۆ خۆی. لە بارێکی ئاوا تەسکدا کە دەرفەتی هەناسەدانی تێدا نەبێت، بە سەیری نازانم خەڵکانێکی زۆر ملی ڕێ بگرێت و خۆی بگەیەنێتە ڕۆژاوا. سیاسەتمەدار و دەستەلاتدارانی ڕۆژهەڵات دەیانەوێ تۆ نیشتیمانپەروەر بیت و ملکەچی یاسا و بنەماکان بیت و خۆت بۆ نیشتمان بەخت بکەیت، بەڵام ڕێگەت نادەنێ لە ڕازاندنەوەی ڕەنگوڕووی ئەو نیشتمانەدا تۆیش قسەیەک بکەیت، ڕێگەت نادەنێ لە دانان و هەڵوەشاندنەوەی قانوون و بنەماکاندا دەنگت هەبێت. ڕێگەت نادەنێ لە هەڵبژاردنی سەرکردەکان و لابردنیاندا تەنانەت لە ناو دڵی خۆیشتدا بیری لێ بکەیتەوە. بەناوی نیشتمانەوە هەزاران و میلیۆنان مرۆڤ بە کوشت دەدەن، بێ ئەوەی پرسێ بە خەڵک بکەن و بزانن ئەوان چی دەڵێن و چییان دەوێ. ئەم نەریتە تەنیا لای پاشا و سەرۆکە (ڕەسمییەکان) نەبۆتە باو، بەڵکە تەنانەت سەرکردەی بزووتنەوە ڕزگاریخوازەکانیش وا بیر دەکەنەوە و هەڵسوکەوت دەکەن. ئەوان کە گوایە دژی زۆرداری و

چەوساندنەوەن و لەپێناوی ئازادیدا خەبات دەکەن، کەچی لەناو ڕێکخراوەکانی خۆیاندا هەر یەکەیان فەرخەدیکتاتۆرێکە. کە دەستەڵاتیشیان گرتە دەست ڕێک لاسایی داگیرکار و دوژمنەکانیان دەکەنەوە.
زۆر ڕووناکبیری ڕۆژهەڵاتی هەن کە دەگەنە ڕۆژاوا، خۆیان دەگونجێنن و، هەر نەبێ بە ڕواڵەت، دەبنە بەشێک لەو کۆمەڵگەیە و لە دامەزراوە سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکانی. دەبێ ئەوەیشی بخەمە سەر کە ڕۆژاوا لەم ڕووەوە یەک شتی پتەو و یەکپارچە و یەکڕەنگ نییە. ئەمەریکا وەکو ئەوروپا نییە و وڵاتانی ئەوروپایش خۆیان پلەی جیاوازیان هەیە.
ڕووناکبیری جیدی هەڵوەدای ئاڵوواڵا نییە و بە شتی سووک و سەراوی دڵی ئاو ناخواتەوە، بەڵکە عەودالی وەرامی قووڵ و ڕاستگۆیانەیە بۆ پرسیارەکانی. ڕووناکبیرێکی لەم جۆرە ڕەنگە کە لە سەرەتادا دێتە ڕۆژاوا تووشی ماتی و حەپەسان ببێت، چونکە لەپڕ دەکەوێتە ناو سیستێمێکی یەکجار جیاوازەوە. ماوەیەکی دەوێ تا بتوانێت مێشکی خۆی و سیستێمی بیرکردنەوەی سەرلەنوێ ڕێک بخاتەوە. لەوە بەدوا دەتوانێ سوود لە دیسیپلین و میتۆدە زانستییەکانی ڕۆژاوا وەربگرێت، بەڵام بە بیرێکی ڕەخنەگرانەوە لە بەشەکانی زانست و فەرهەنگ نزیک ببێتەوە. دەبێ زۆر وریا بێت و چۆن دەست بۆ دووپشک دەبات، ئاوایش دەست بۆ زانستی ڕۆژاوا ببات. خەڵک هەیە زۆر بە ئاسانی دەتوانێ دووپشک بگرێت بێ ئەوەی بهێڵێ پێیەوە بدات. مەرجێکی دیکەی گرنگیش بوێرییە. ڕووناکبیر دەبێ هێندە بوێر بێت کە ئەگەر ڕاستیی بینی، چاوی خۆی دانەخات، بوێرێ باسی بکات.
سۆڤیێتی جاران لە ڕووی زانستەوە وڵاتێکی پێشکەوتوو نەبوو. ئەوەی ئازادی بێت لەو وڵاتەدا نەبوو. پڕ بوو لە نموونەی ناڕەوایی و بێدادی و درۆ. هەمووومان دەزانین کە دەیان خوێندکاری کورد چوونە ئەوێ. بەڵام دواتر کە دەگەڕانەوە بۆ کوردستان، چەندیان ڕاستیی ئەو وێرانەیە و ئەو زیندانەیان بۆ خەڵکی دەگێڕایەوە؟ زۆربەیان نەک هەر ڕاستییەکەیان دەشاردەوە، بەڵکە کە باسی سۆڤیێتیان دەکرد، دەتگوت باسی بەهەشت دەکەن. من ئەمە بە نموونەی ترسنۆکی دادەنێم. ترسنۆکییش یەکێک لە کۆڵەکەکانی ڕووناکبیری دەڕووخێنێ.
لە وڵاتی خۆماندا لێکۆڵینەوەی زانستی یەکجار کەم و پاشکەوتووە. ئەگەرچی لە ڕۆژهەڵاتدا لە زۆر زووەوە زانستگە هەبووە و ڕۆڵێکی گەورەیشی هەبووە لە پەرەپێدان و پێشخستنی زانستدا، بەڵام نەیتوانیوە پێ بەپێی دنیای ئەمرۆ خۆی بگۆڕێت و لەگەڵ بەرهەمەکانی پێشکەوتنی تەکنۆلۆگی و توێژینەوەی زانستیدا خۆی بگونجێنێت. زانستەکان تووشی جۆرە سڕبوونێک هاتوون. من ئەوە تێدەگەم کە گەلێ هۆی سیاسی و ناسیاسی، لەپاڵ کۆمەڵێ ڕاستیی دیکەدا، ئەم وەزعەیان دروست کردووە، بەڵام ئەمە هیچ لەو ڕاستییە ناگۆڕێت کە لە ئارادایە. کە ڕووناکبیری ڕۆژهەڵاتی دێتە ڕۆژاوا هەست بەم پاشکەوتنەی وڵاتی خۆی و پێشکەوتنی ڕۆژاوا دەکات. هەر بەو پێیەش دەتوانێت ئەم دیسیپلین و میتۆدە بۆ لێکۆڵینەوەی کۆمەڵگە، مێژوو، دین و گەلێ لایەنی دیکەی وڵاتەکەی خۆی یا هەر جێیەکی دیکە بە کار بهێنێت. دیارە ئەمە کارێکی هەر وا ئاسان نییە کە ڕووناکبیرێکی ڕۆژهەڵاتی دێتە

ڕۆژاوا ساختە و ڕاستی، زانست و زرەزانست لە یەکدی هەڵاوێرێت. دەبێ لە بنەڕەتدا ئەو توانستەی لا هەبێت و خۆیشی پەرەی پێ بدات. دەبێ بتوانێت لە میکانیزمی پێوەندیی سیستێمێکی سەرمایەداری و دەستگا سیاسی و زانستییەکان بگات.
ئەگەر ڕووناکبیرێکی ڕۆژهەڵاتی لێرەوە، لە ڕۆژاواوە، بەرەو تەسەووف بڕوات، پێم وا نییە پێویست بێت بەمە بگوترێت گەڕانەوە. جارێ با لەوەوە دەست پێ بکەم کە خەریکبوون بە تەسەووفەوە لەوەیە بە دوو شێوە بێت؛ یەکێکیان ئەوەیە توێژەرەوەیەک لەو بوارەدا دەست بە لێکۆڵینەوە دەکات و دەیەوێ لە تەسەووف بگات وەک بزووتنەوەیەکی فکری و دینی و فەلسەفی و هونەری، وەک سیستێمێکی فکری و ئەپستمۆلۆگی لە چوارچێوەیەکی مێژووییدا. کەسێکی ئاوا مەرج نییە باوەڕی بە سۆفیزم هەبێت، بەڵکە وەک هەر بوارێکی دیکەی لێکۆڵینەوە تەماشای دەکات. خەڵکی لەم بابەتە لە ڕۆژاوا زۆرن. لە ناویشیاندا، بێگومان، هیی وا هەن کە بە نیازێکی خراپ و دوژمنانەوە لێی نزیک دەبنەوە و هەتا بشتوانن هەوڵی شێواندن و ناوزڕاندان و بەدبەکارهێنانی دەدەن. بەڵام زۆریش هەن کە بەڕاستی کاری زانستیی یەکجار بەنرخ و گەورەیان پێشکەش کردووە. لە دنیای زانستیی ئەمڕۆدا پرۆفیسۆر (ئانماری شیممەل)ی ئەڵمانی (١٩٢٢ – ٢٠٠٢) و پرۆفیسۆر (حامید ئالگار)ی ئینگلیز و زۆری دیکەیش جێدەستیان بە لێکۆڵینەوەی تەسەووفەوە ئاشکرایە. شێوەی دووەم ئەوەیە کە کەسێک بە باوەڕ و بە دڵ دەگاتە ئەوەی کە تەمەسسوک بە تەریقەتێکەوە بکات و ببێتە سۆفی. ئەمەیش دەبێ وەک هەر دیاردەیەکی دیکەی فکری تەماشا بکرێت. خەڵک هەیە دەبێتە مارکسیست، یا ئەنتیمارکسیست، دەبێتە بوودی، کریشنا، گیڤاریست یا نازانمچی.
نە فەرهەنگی ڕۆژاوا بە تەنیا و نە فەرهەنگی ڕۆژهەڵات و ئەفریقایش بە تەنیا دەبێتە نوێنەری بەرهەمی عەقڵی مرۆڤایەتی. مرۆڤایەتی لە ماوەی میلیۆنان ساڵدا گەنجینەیەکی یەکجار گەورە و سەرشار و دەوڵەمەندی ئەزموون و شارەزایی و زانیاریی پێکەوە ناوە و لەسەر یەک کەڵەکە کردووە. ئەمە بەرهەمی ناوکۆی مرۆڤە و دەبێ هەموو مرۆڤایەتییش تێیدا هاوبەش بن. ئەم گەنجینەیە هیی هەموو ئەوانەیە کە هاتوونەتە سەر ئەم زەوییە، ئێستا لەسەر ئەم زەوییەن یا لە پاشەڕۆژدا دێنە سەر ئەم زەوییە. نەک تەنیا هیی مرۆڤە، بەڵکە هیی هەمو گیانەوەر و ڕووەک و تەنانەت زەوییشە. تۆ دەبینی ئێستا مەسەلەی پارێزگاریی ژینگە ئەوەندە گرنگیی پێ دەدرێت کە هەموو پارتییە سیاسییەکان ناچارن، تەنانەت ئەگەر باوەڕیشیان پێی نەبێت، بەشێک لە بەرنامەکانی خۆیان بۆ ئەم باسە تەرخان بکەن. زانستەکان لە خۆیانەوە نابنە کەرەستەی چاکە یا خراپە. ئەمە مرۆڤ خۆیەتی بۆ چاکە یا خراپە بە کاریان دەبات. باروت کەرەستەیەکە دەکرێ چەکی وێرانکەری لێ دروست بکەیت و مرۆڤی پێ قڕ بکەیت، بەڵام دەشتوانی شاخی پێ کون بکەیت و تونێلی هاتوچۆی لێ هەڵکۆڵیت.
هیچ مرۆڤێک بە تەنیا ناتوانێت شارەزای هەموو زانستەکان بێت. ئەمڕۆ زانست هێندە زۆرن و هێندە لق و پۆپیان لێ بۆتەوە کە ئیتر مرۆڤ ناچارە خۆی بە بەشێکی یەکجار بچووکەوە خەریک بکات و سنوورێک بۆ خۆی دابنێت. دەست بۆ هەر زانستێک و هەر بوارێکی زانیاری ببەیت، دەیان و سەدان

کەس هەن کە لە تۆ چاکتری لێ دەزانن. قورئان زۆر جوانی فەرمووە (و فوق کل ذي علم علیم = لە سەرووی هەموو خاوەنزانستێکەوە زانایەک هەیە). ڕووناکبیری ئەنسیکلۆپێدیایی مەعنای ئەوە نییە کە هەموو شتێک دەزانێت، بەڵکە ئەوەیە کە لە بوارێکدا، لە بوارەکەی خۆیدا، هەموو، یا بەشێکی زۆری، ئەو وردەکارییانەی دەبێ بیزانێت، دەیزانێت.

لایەنێکی دیکەی ئەم باسە ئەو ونبوون و خۆدۆزینەوە ڕۆحییەیە کە لە پرسیارەکەدا هاتووە. بێگومان ئەم دنیا ماتەریالیستییەی ئەمڕۆ کارێکی وای کردووە کە مرۆڤ، مرۆڤی هۆشیار و ویژدانزیندوو، هەست بە بۆشایی، بە چۆڵەوانی، بە بێنرخیی زۆر شت بکات. ئەو مرۆڤە دڵی بەم هەرا و مەزات و ژاوەژاوەی دنیای ئەمڕۆ ئاو ناخواتەوە. ئەو تینووی شتێکی دیکەیە، بە دوای شتێکدا وێڵە کڵوکۆی دابمرکێنێتەوە وەرامی پرسیارەکانی بداتەوە، شێتی ڕاستییەکە لە هەموو ئەو شتانەی دەیانبیستێ و دەیانبینێ باشتر و جوانتر و ڕاستتر بێت. نزیکەی نۆسەد ساڵ لەمەوبەر، کە نە دنیا ئەوەندە تێکەڵ و پێکەڵ و ئاڵۆزکاو بوو، نە زانستەکانیش هێندەی ئەمڕۆ فراوان و بەربڵاو بوون، دەبینین زانایەکی گەورەی وەک ئیمامی غەززالی (١٠٥٨– ١١١١) تەخت و بەختی مامۆستایەتی و گەورەیی بە جێ دەهێڵێت و دە ساڵی ڕێک بە دوای ڕاستیدا دەگەڕێ، بە دوای تروسکەیەکدا کە لە تاریکیی دڵیدا ببێتە مایەی دڵنیایی. ئەمیش وەکوو ئیبراهیم باوەڕی هەبوو، بەڵام دەیویست دڵنیا بێت (قال أولم تؤمن؟ قال بلى، ولکن لیطمئن قلبي). ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە لەگەڵ لۆگیک و مەنتیقی ئێمەماناندا گونجاو و تەبایە. بەڵام لای سۆفییەک سیستێمی بیرکرنەوەکە جیاوازە. مەلای جەزیری (١٥٧٠ – ١٦٤٠) کە باسی شێخی سەنعان دەکات، پێی وا نییە شێخ هیچ هەڵەیەکی کردبێت:

مەی نەنۆشی شێخی سەنعانێ غەڵەت
ئەو نەچوو نێڤ ئەرمەنستانێ غەڵەت
میسلێ مووسا وی تەجەللایا تە دی
یێ تە دی، کانێ خەتا، هانێ غەڵەت؟

ئامادەکردنی: هەڵۆ بەرزنجەیی

ئەم دیمانەیە بەشێکە لە پرۆژەیەکی دوورودرێژ کە کاک هەڵۆ بەرزنجەیی لە ساڵانی ١٩٩٠دا دەستی پێکرد. پرسیارەکان لە ١٩٩٦ یا ١٩٩٧دا دانرابوون. وەرامدانەوەیان هەتا ساڵی ٢٠٠١ دوا کەوت. دیمانەکە لەگەڵ دوو دیمانەی تردا (د. مارف خەزنەدار، لەتیف هەڵمەت) بە شێوەی کتێبێک ساڵی ٢٠٠٥ چاپ کرا.

عەولەمە ئیدیۆلۆگییەکی دڕندە و نامرۆڤانە و دزێوە

بەدرخان: منالّیتان چۆن بە سەر برد؟ هاروهاج یان هێمن و لەسەرخۆ؟

شاکەلی: ئەم لایەنەی ژیانی شاعیرێک، هونەرمەندێک یان هەر مرۆڤێک بۆ ئەو لێکۆڵەرەوانە گرنگە کە دەیانەوێ سەرنجی ئەوە بدەن ژیانی منداڵی چ کارێکی کردۆتە سەر ئەو کەسە. کۆمەڵێ تیۆریی سایکۆلۆگی هەن کە ئەم پێوەندییە جەخت دەکەن. دیارە بێ ئەو تیۆرییانەش ئێمە گەر باش ورد ببینەوە ئەو پێوەندییە هەر بە دی دەکەین. هێندەی من بزانم ئێوە بە تەمای لێکۆڵینەوەیەکی ئاوا نین، بۆیە بە کورتی وەرامی ئەم پرسیارە دەدەمەوە.
بەشێکی تەمەنی منداڵی، ئەو ساڵانەن کە مرۆڤ خۆی لە بیری نەماوە و کەسانی دیکە، بەتایبەت ئەندامانی خێزانی خۆی و کەسانی نزیکیان، لە بیریانە. بەشێکی دیکە و گرنگیش ئەوەیانە کە مرۆڤ خۆی لە بیریەتی. هێندەی بیستبێتم و خۆیشم لە بیرم بێت، منداڵێکی هاروهاج نەبوومە. دەکرێ بڵێم منداڵێکی بزێو بووم. دەزانم وزە و چالاکی و توانستێکی زۆرم هەبوو، بەڵام ئاقاری ئەم وزەیە ڕووەو دەرەوە نەبوو، بەڵکە زیاتر بەرەو ناوەوەی خۆم بوو. بزێوییەکەم زیاتر لایەنی هوشیاریی هەبوو، دەمویست شتی تازە و ئەزموونی تازە فێر ببم، دەمویست سەری سەرداپۆشراو هەڵدەمەوە. دەنا وەکوو تر زۆر شەرمن بووم. هەر لەبەر ئەوەیش ڕەنگە خوێندنەوە ئەزموونێکی گەورە و نەپساوە بێ لای من.

بەدرخان: ئەو ئینقلابەی لە (پرۆژەی کوودەتایەکی نهێنی) بەسەر شیعری کوردیتان هێنا، سەرچاوەی لە کوێوە گرتبوو؟

شاکەلی: باوەڕ ناکەم دیوانی (پرۆژەی کوودەتایەکی نهێنی) ئەو کارکردە قووڵ و گەورەیەی هەبووبێت کە ناو بنرێ کوودەتا (ئینقلاب) لە شیعری کوردیدا. پرۆژە یەکەم بەرهەمی چاپکراوی شاعیرێکی گەنج بوو کە بەشی زۆری ئەو شیعرانەی لە تەمەنی هەژدە ساڵان تا بیست یا بیستویەک ساڵاندا نووسیبوو.

ئەگەر لە لایەنێکی دیکەوە سەرنجی ئەو کۆمەڵە شیعرە بدەین، دەبێ لە چوارچێوەی مێژوویی و ئیستێتیکیی سەردەمەکەدا تەماشای بکەین. ئەگەرچی پرۆژە لە بەهاری (١٩٧٣)دا بڵاو کرایەوە، بەڵام شیعرەکان، زۆربەیان، ساڵانێک پێشتر نووسرابوون. من ڕۆژ و ساڵ و مانگی هەموویانم نووسیوە. بەڕاستی هەر ساڵی (١٩٧١) دەمویست دیوانێک چاپ بکەم، ئەوەیان ناوم نابوو (نەء، شەقامەکان بریندارن). ئەمانەم هەموو لە وتاری (پرۆژەی ئاشکرای کوودەتایەک)دا باس کردووە و پێویست ناکات دووبارەیان بکەمەوە.

من هەر لە منداڵییەوە بەهۆی پلەوپایەی کۆمەڵایەتیی بنەماڵەکەمانەوە و بە هۆی باوکمەوە وام بۆ هەڵکەوتبوو کە لەناو کتێب و ژیانی فەرهەنگی و خوێندەواریدا چاو بکەمەوە. پێش ئەوەی بچمە بەر خوێندن، باوکم فێری خوێندن و نووسینی کوردیی کردبووم. هێشتا لە پۆلی سێ و چواری سەرەتاییدا بووم کە بەشێکی باشی شیعرەکانی گۆران و کامەران موکریم لە بەر کردبوون. هێشتا پانزە شانزە ساڵان بووم کە دیوانی زۆربەی شاعیرە کلاسیکەکانی کوردم خوێندبووەوە، ئەگەرچی زۆر کەمیشیان لێ دەگەیشتم.

کە چوومە خوێندنگەی ناوەندی دەستم دایە خوێندنەوەیەکی چڕ و پڕ بە عەرەبی. لەگەڵ هاوڕێی خۆشەویستم کاک لەتیف هەڵمەتدا سەرومڕ قسەوباسمان هەر لەسەر ئەدەب و نوێکردنەوە بوو. بەرهەمی شاعیرە نوێخوازەکانی عەرەب ئیلهامێکی زۆری پێ دەبەخشیین. لە ئامادەیی و سەرەتای ساڵانی زانستگەی بەغدادا هەوڵم دەدا بە ئینگلیزی بخوێنمەوە. خوێندنەوەی هەندێ بەرهەمی (کۆڵین ویلسۆن، سارتر، کامۆ، کافکا، سارۆت، هۆسۆرن، دیستۆیێڤسکی و دیکنز) بەڕاستی ئاگرخۆشکەری تەقینەوەی بەهرە و خەیاڵ بوو. وایش ڕێک کەوت کە لە ماوەی یەک دوو مانگێکدا کۆمەڵێ شیعری شاعیرانی سورڕیالی و دوو کتێبی لێکۆڵینەوەیشم لەسەر بزووتنەوەی سورڕیالیزم خوێندەوە. هەر ئەو ساڵانە لە ڕووی سیاسییەوە پڕ بوون لە ڕووداوی گرنگ، چ بۆ سەرتاسەری جیهان و چ بۆ کوردستانەکەی خۆمان. ئەم پاشخانە سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییە بوو بە هۆی ئەوەی بیر لەوە بکەمەوە کە دەبێ شێوازێکی تازە و جیاواز بدۆزمەوە. دەبوو بە شێوەیەکی دیکە بنووسم، دەبوو لە ڕووی هونەرییەوە سنوورێک لە نێوان شیعری خۆم و شیعری مامۆستا گۆراندا دابنێم. دیاردەی هەرە ئاسایی ئەوەیە کاتێ مرۆڤ یاخی دەبێ، ڕووی تەوژمی یاخیبوونەکەی دەکاتە ئەو سیمبوڵ و نیشانانەی کە نوێنەری باڵاترین دەستەڵاتن، دەستەڵاتی سیاسی بێت یا هونەری. منیش دەبوو ڕووی یاخیبوونەکەم لە گەورەترین دەستەڵاتی شیعری کوردی بێت، واتە مامۆستا گۆران. ئەمە خۆی لە خۆیدا نیشانەی گەورەیی و ڕێبەرایەتیی مامۆستا گۆرانە. ئەی بۆچی بە گژ قانع، کامەران موکری یا دیلاندا نەچووم؟

هەرچۆنێک بێت پرۆژەی کوودەتایەکی نهێنی و خوا و شارە بچکۆلەکەی هەڵمەت و هەڵسوکەوتی ئەدەبی و هونەری و کۆمەڵایەتیی هەموومان، شاعیرانی ئەو نەوەیە، تازە بوو بە بەشێک لە مێژووی

ئەدەبیمان و ڕەنگە بە هەموویەوە سێ چوار دێڕێکی لە کتێبی مێژوودا بەر بکەوێت، ئەگەر ئەویشی بەر بکەوێت!!.

بەدرخان: ئێستا هەست ناکەن کوودەتایەکی دیکەتان لەسەر خودی خۆتان کردووە... چونکە دەڵێن شاکەلی لە شیعر بۆتەوە؟

شاکەلی: ڕاستت دەوێ، زۆرم بەلاوە گرنگ نییە چی دەگوترێت و چی ناگوترێت. لە ئەدەبی کوردیدا هەتا ئێستایش ڕەخنەیەکمان نییە کە نوختەی دەرچوونی (departure of Point) نرخە مرۆڤانە و ئێستێتیکی و هونەرییەکان بێت، لەگەڵ ڕێزمدا بۆ دوو سێ نموونەی تاکانە و ڕیزپەڕ. ئەو هەموو شاتەشاتەی بە ناوی ڕەخنەی ئەدەبییەوە دەگوترێت و دەنووسرێت، ڕوویەکی دیکەی ستالینیزمی سیاسی و هونەرییە. کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی سەرتاپێ سیاسەتاوییە، لەبەر ئەوە فەرهەنگەکەیشمان سیاسەتاوییە، بەڵام سیاسەتێکی نەخوێندەوارانە و نابەرپرسانە. بەشێکی زۆری ڕووناکبیران و نووسەران پاشکۆی سیاسەتن. لەبەر ئەوە تۆ کەمجار نرخاندنێک دەخوێنیتەوە کە تەپەتۆزی سیاسەتی لێ نەنیشتبێت. من دەیان جار ڕووی داوە نووسینی ئەدەبی و سیاسیی وام بەرچاو کەوتووە کە وەک لێکۆڵینەوە پیشکەش کراوە، لێکۆڵینەوەی زانستی و نازانم چی!! کەچی دەبینم بە ئاشکرا بە درۆ، بە حوکمی ناڕەوا، بە ڕەشکردنەوەی مێژوو، بە شێواندنی ڕاستی و بە بێویژدانی ئاخنراوە. جاری وا هەبووە بابەتەکە لە چمکێکەوە پێوەندیی بە خۆمەوە هەبووە و دەبینم نووسەر بە هیچ جۆرێک بە لای ناوی من و ناوهێنانی مندا نەچووە، دیارە نەیویستووە، یان نەیوێراوە.
بۆ دەبێ لە شیعر چووبێتمەوە؟ هەمووی ساڵێک و چەند مانگێک لەمەوپێش بوو دیوانێکم بڵاو کردەوە. دیوانی شەشەمم، لە پەنجا شیعر پێک هاتبوو. لە ڕووی ناوەڕۆکیشەوە، بۆ من جوان نییە بێم و پەسنی بدەم، بەڵام ئەگەر ڕەخنەگری ڕاستگۆ هەبێت و ڕێگەی لێ نەگیردرێت، دەتوانێت نرخە هونەری و زمانەوانییەکانی بخاتە ڕوو. تا ئێستا دوو سێ لێکۆڵینەوەی لەسەر نووسراوە، کە خوێندنەوەی جیدی و بەرپرسیارانە بوون. ئەگەر خوێنەری کورد ئاگای لە کار و داهێنانەکانی من نییە، ئەوە باسێکی دیکەیە. ئەوە بیستوپێنج ساڵیش دەبێت، بێجگە لە ڕژێمی فاشیستی بەعس و چاپەمەنییە ڕووزەردەکانی، نیوەی چاپەمەنی و دەستگاکانی ڕاگەیاندنی کوردییش سانسۆرێکی فاشیستانەی لەسەر من داناوە و هەموو داهێنان و بەرهەمێکی من لە تاریکیدا دەهێڵرێتەوە و ناهێڵن بگاتە بەر دەست و چاوی خوێنەر و بینەری کورد.
من خۆم کەسێکی کەمنووسم، بەتایبەتی لە شیعردا. ڕەنگە لە سەرەتای ژیانی ئەدەبیمدا، وەک هەر لاوێک، حەزم کردبێت بەرهەمی خۆم بە چاپکراوی ببینم، بەڵام ئەوە بیست ساڵ زیاترە ئەوەی بە خەیاڵمدا نەیەت بڵاوکردنەوەیە، بڵاوکردنەوە لە ڕۆژنامە و گۆڤاردا. کە بەرهەمێکم بە پێگەیشتوو هاتە

پێش چاو، دەرفەتێکی بۆ دەدۆزمەوە. ڕەنگە پێت سەیر بێت بڵێم سێ دیوانی دواییم، پێش چاپکردنیان، بەشێکی یەکجار کەمی ناوەڕۆکەکانیان بڵاو بووەتەوە. شاعیری وا هەیە کە دیوانێ چاپ دەکات، یەک شیعری تێدا نییە کە پێشتر لە ڕۆژنامە و گۆڤاردا بڵاوی نەکردبێتەوە. لە ئەوروپایش و لە کوردستانیش بە دەیان جار بۆم هەڵکەوتووە بەرهەم بڵاو بکەمەوە یان لە تەلەڤیزیۆن و ڕادیۆوە، لە چاپەمەنییەکاندا، دیمانەم لەگەڵ ساز بکەن، بەڵام زۆر جار گوتوومە نا، نامەوێ، چونکە خۆدەرخستن بە نەخۆشی دەزانم.

بەدرخان: خەریکی لێکۆڵینەوەن لەسەر تەسەووف، بۆچی تەسەووفتان هەڵبژارد؟

شاکەلی: مەلای جەزیری دەفەرموێ:

ژ هەر بێداغ و بێدەردی مەپرسن میحنەتا عیشقێ

چ زانن بێخەبەر ژانا دلێ داغ و کەسەر تێدا.

من تەسەووفم هەڵنەبژاردووە، بەڵکە تەسەووف منی هەڵبژاردووە. چۆن ڕێم کەوتە مەڵبەندی تەسەووف و بۆچی نەمتوانی لێی دەربچم؟ چیرۆکێکی دوورودرێژە و بەتەما نیم سەری ئێوە و خوێنەرانی پێ بهێنمە ژان.

تەسەووف چ وەک بیروباوەڕ و چ وەک پراکتیکی ڕۆژانە، هیچ کاتێک لە ژیانی منەوە دوور نەبووە. لەناو بنەماڵەکەماندا هەمیشە کەسانی سەر بە تەسەووف هەبوون. لە سەدوپەنجا ساڵی ڕابوردوودا پێڕۆیانی هەردوو تەریقەتی قادری و نەقشبەندی لەناو شێخانی شاکەلیدا هەبوونە. من لە تەمەنی دوانزدە سێزدە ساڵیدا لە ناوچەکەی خۆمانەوە دوور بووم و لە جێگەیەکی دیکە دەمخوێند. لەو گوندەدا ڕێبەرێکی تەسەووفی لێ بوو، تەکیە و دیوانی هەبوو، سەیید مودریک، کە سەییدێکی عەرەب بوو، پێم وایە سەر بە تەریقەتی (ڕیفاعی) بوو. لەو تەمەنەدا لەگەڵ سەییدا نێوانم یەکجار خۆش بوو. هەموو ڕۆژێک دەچوومە سەردانی. هەر لەوێیش ڕێبەری هەندێ تەریقەتی دیکەیشم دەبینین. مامم یەکێک لە موریدە هەرە نزیکەکانی حەزرەتی شێخ عوسمانی سیراجوددینی دووەمی نەقشبەندی بوو. بەشێکی زۆری شیعرەکانیشی شیعری تەسەووف بوون. لە تەمەنێکی دواتردا لەو باوەڕانە یاخی بووم و بوومە موریدی بیروباوەڕی چەپایەتی و مارکسیزم. کە هاتمە ئەوروپا، بێ ئەوەی نەخشەیەکم بۆ دانابێت، خودا وای بۆ ڕێک خستم کە بە هەموو ژیان و باوەڕەکانمدا بچمەوە. لەپاڵ خوێندنەوەی بابەتی جۆربەجۆردا دەستم کردە خوێندنەوەی هەندێ لێکۆڵینەوە لە بارەی تەسەووفەوە. ئەم خوێندنەوانە ساڵ بە ساڵ بەرەو زێدەبوون چوون. پێشتر لێکۆڵینەوە و مێژووی تەسەووفم بە ئینگلیزی دەخوێندەوە. چەند ساڵێ دواتر گەڕامەوە بۆ سەرچاوەکان کە زۆربەیان فارسی بوون. لەم بوارەدا عەرەبی و کوردی کەمتر دێن بە هاناوە. ئەنجامی خوێندنەوەی ساڵانێکی دوورودرێژ، ئەوەیە کە هەوڵم داوە لە دوو بواردا لە تەسەووف

بکۆڵمەوە: مێژووی پەیدابوون و پەرەسەندنی تەسەووف لە کوردستاندا و ڕەنگدانەوەی تەسەوف لە شیعری کوردیدا.
بێگومان تۆ چاوت پێ کەوتووە، خومگەرێک کە ڕۆژانە خەریکی ڕەنگ و ڕەنگکارییە، دەست و پلی، جلەکانی، تەنانەت ماڵەکەیشی ڕەنگ ڕەنگ دەبێت. یان کەسێک کە گوڵاو دەگرێتەوە و دەفرۆشێت، خۆی و جلوبەرگی و دوکان و ماڵی بۆنی گوڵاوی لێ دێت. منیش وام بەسەر هاتووە. ئێستا شیعرەکانم، هەڵسوکەوتم و تەنانەت ڕۆحیشم ڕەنگ و بۆن و بەرامەی تەسەووفیان گرتووە، بەڵام پێوەندیی من بە تەسەوفەوە پێوەندییەکی پتر تیۆرییە. ئەگەر بتەوێ بەڕاستی تەسەووف بناسیت، دەبێ خۆت لەناو ڕێبازەکەدا پەروەردە بکەیت، ببیتە شاگردی ڕێبەرێکی بەهێز و توانا و بتوێیتەوە. بەداخەوە من ئەو خۆشبەختییەم دەست نەکەوتووە.
بەدرخان: سۆفێتی و خەڵوەتگە، جیهانگیری، بزووتنەوەی کوردایەتی: شاکەلی چۆن چۆنی مامەڵە لەگەڵ ئەو وشانە دەکات؟

شاکەلی: ئەمانە کۆمەڵە چەمکێک و کۆمەڵە ڕێبازێکن، ئەگەر لە لێکدانەوەی میتافیزیکییانە دوور بکەوینەوە، لە دەرەوەی بیری منیشدا هەبوونیان هەیە. هەر کامێکیان بگریت، دەتوانی مێژووەکەی بناسیتەوە و سەرەتایەکیشی، وەک چەمک، بۆ دیاری بکەیت. بەڵام لەوەدا جیاوازن کە تەسەووف، بە پێچەوانەی جیهانگیری و کوردایەتی (یان ناسیۆنالیزمی کوردی)یەوە، پێوەندیی نێوان مرۆڤ و هێزێکی بەرزتر و گەورەتر دیاری دەکات. هەروەها لەوەیشدا جیاوازن کە تەسەووف گەیشتنە بە ڕاستی و حەقیقەت. لەبەر ئەوە تەسەووف نەبەستراوەتەوە نە بە برگەیەکی زەمانەوە و نە بە جیۆگرافیایەکی تایبەتەوە، لە کاتێکدا جیهانگیری و کوردایەتی لە سنووری کات و جێگەدا قەتیس ماون و تەمەنێکی دیاریکراویشیان هەیە. ئەوەی دەبێ بۆ من مایەی گرنگی و بایەخ بێت، ئەوەیە تا چ ڕادەیەک دەتوانم لە یاسا و بنەماکانی ئەمانە تێبگەم و تا چ ڕادەیەکیش بۆ تێگەیشتن و لێکدانەوەی جیهان، ئیدی جیهانی جیۆگرافیای دەوروبەر بێت یان جیهان بە مەعنا فراوانەکەی، ڕووناکاییم پێ دەدەن.
بەستنەوەی تەسەووف بە خەڵوەتگەوە وێنەیەکی ڕاستینی باوەڕەکە پێشان نادات. خەڵوەت و چوونە خەڵوەتەوە بەشێکی بچووکی مەشقی ڕۆحی و فیزیکیی سۆفییەکانە. بەڵام گەوهەری تەسەووف خۆشەویستییە، ئەوینە، خۆشەویستیی موتڵەق (یحبهم و یحبونە، مائدة: ٥٤)
جیهانگیری، پێم وایە مەبەستت عەولەمەیە یان (Globalization)، بەو مەعنا و ناوەڕۆکەی ئەمڕۆ بەسەر مرۆڤایەتیدا دەسەپێنرێت، ئیدیۆلۆگییەکی دڕندە و دزێو و نامرۆڤانەیە. ڕەنگە لە ماوەیەکی کورتدا سەرکەوتنێک وە دەست بهێنێت، بەڵام ئاکامەکەی لە دەیان ئیدیۆلۆگیی نامرۆڤانە باشتر نابێت. ئەمڕۆ هێزێکی یەکجار گەورەی چەک و پارە و سیاسەتی لە پشتە. هەر لەبەر ئەوەیشە دەبینی خەڵکانی ئۆپۆرتونیست (هەلپەرست) بە دڵ و بە گیان دووی دەکەون، بێ ئەوەی ئاوڕێک لە نرخە ئەخلاقی و

مرۆڤایەتییەکان بدەنەوە. ئەمەیش سەرپێشۆڕکردنی ئەقڵ و ڕەوشتە بۆ سوودی کاتی و زووتێپەڕ. دژایەتیکردنی جیهانگیری هەرگیز ئەوە ناگەیەنێت کە دژی پێشکەوتنی زانست و تەکنیک و لێکۆڵینەوەی زانستی بین، هەڵەکە لەوەدایە کە بۆچی دەبێ پێشکەوتن و گەشەکردن ببەسترێت بە ئیدیۆلۆگییەکی دڕندە و نامرۆڤانەی سیاسییەوە کە خزمەتی ئیمپەریالیست و سەرمایەداران دەکات.
کوردایەتییش تا ئەو ڕادەیەی کە بیرێکی فەلسەفی و سیاسی بێت لە پێناوی ئازادکردنی مرۆڤی کورددا و ئامانجەکەیشی دادپەروەرانە بێت و نەبێتە هۆی چەوساندنەوەی مرۆڤ، کورد و ناکورد، بێگومان پشتگیریی دەکەم و بۆ سەرکەوتنیشی تێدەکۆشم.

بەدرخان: کام سەردەم کاریگەریی لەسەر شاکەلی جێ هێشت، سەردەمی پێش زانکۆ، یان دوای زانکۆ، یان سەردەمی فادیمە!!

شاکەلی: جارێ پێشەکی حەزم دەکرد بزانم ئەو سەردەمانەت لەسەر چ بنەمایەک دیاری کردووە، زەمانی یان سیاسی و مێژوویی؟ ئەوجا شتێک نییە ناوی سەردەمی فادیمە بێت. ئەمە دووبارەکردنەوەیەکی بێتامی هەڵوێست و قسە و نووسینی ڕەگەزپەرستانەی ڕۆژنامەکانی سوێد و ئەورووپایە.
کاریگەریی سەردەمە جیاوازەکانی ژیانی مرۆڤ پێوەندییەکی زۆری بەو سەرچاوانەوە هەیە کە دەبنە هۆی دەوڵەمەندکردنی زانیاری و فکر و بیرکردنەوەی و فراوانکردنی ئاسۆی تێڕوانینی. ئەمە نەک هەر بۆ ڕووناکبیران بە ڕاست دەگەڕێ، کە سەروکاریان لەگەڵ زانیاری و بیرکردنەوە و بەرهەمهێنانی زانیاری هەیە، بگرە بۆ کەسێکی خاوەن پیشەی فیزیکی و دەستییش هەر وایە.
سەردەمی پێش چوونە زانستگە (من زانستگەم لە زانکۆ پێ ڕاستترە) دەکاتە ساڵانی منداڵی و سەرەتای لاوێتی، کە بێگومان یەکجار کاریگەرە بۆ بنیاتنانی کەسایەتیی داهاتووی مرۆڤ. بەشێکی هەرەزۆری بنەماکانی بیرکردنەوە و هەڵسوکەوت و جیهانبینیی مرۆڤ لەم ماوەیەدا دەگروێ. من لەبەر ئەوەی لە کۆمەڵگایەکی یەکجار دواکەوتوو، هەژار و سادەدا ژیاوم، بنەمایەکی پتەوی ڕادیکاڵبوون، حەقپەرستی، دادخوازی و دژایەتیکردنی زۆرداری، ئەم ژینگەیە پێی بەخشیوم. گەرمیان ناوچەیەکە چ لە ڕووی ئاووهەوا و چ لە ڕووی سروشتی جیۆگرافییەوە سەخت و دژوار و پەڕگرە. ئەمە کارێکی زۆری کردۆتە سەر کەسایەتیی خەڵکی ناوچەکە. لە پلەی یەکەمدا مەبەستم لادێی گەرمیانە. کەرکوکی لێ دەربچێت، شارەکانی دیکەی گەرمیان، کفری و خانەقین و جەلەولا و قەرەتەپە و خورماتوو، هەر فەرهەنگی لادێیان تێدا زاڵە. تۆ تا ئەمڕۆ چەند گەرمیانیت بینیوە، گەرمیانیی ڕەسەن و ڕاستەقینە، سازشکار بێت یان مەرایی و ماستاوی بۆ ئەم و ئەو کردبێت؟ بە دەگمەن. بەڵام لەولایشەوە بە هۆی دڵپاکییانەوە زوو هەڵدەخەڵەتێنرێن. ئامادەن بەرژەوەندیی خۆیان بکەنە قوربانی سوودی گشتی. بە ئاسانی خۆیان بەخت

دەکەن. هێندە شەرمنن کە نازانن بەرگری لە مافی خۆیشیان بکەن. مەبەستم ئەوە نییە پەسنی ئەم لایەنەی کەسایەتیی گەرمیانییەکان بدەم و بەرزی بنرخێنم. خۆزگە وا نەبوونایە. خۆزگە، وەک دەڵێن، وەک دانی مار بوونایە.

لە سەردەمی یەکەمدا بنەما بنەڕەتییەکان فێر بووم، بەڵام لە سەردەمەکانی دواتردا لەپاڵ قووڵبوونەوە لە فکر و زانستی جیاوازدا ئەو هەلەیشم بە خۆم داوە بە شێوەیەکی ڕەخنەگرانە لە بنەماکان، ئەو بنەمایانەی خۆم پەسەندم کردوون، ورد ببمەوە و هەڵیانسەنگێنم. ڕۆژگارێک خەریکی سیاسەت بووم و زۆریش بە دڵسۆزی خۆم بۆ تەرخان کردبوو. بەڵام کاتێ لەوە گەیشتم کە ئەمە بازاڕێکە لەگەڵ نرخە هەڵبژاردەکانی مندا ناگونجێ، هیچ سێودووم لێ نەکرد و لێی دوور کەوتمەوە. ساڵانی ئەورووپام درێژترین سەردەمی ژیانی منە، ئەوە ئێستا (کە سەرەتای ساڵی ٢٠٠٣یە) بیستوپێنج ساڵ و سێ مانگی ڕێکە من لە ئەورووپا دەژیم. ئەم ماوە دوورودرێژە وەک خومێکی حەوڕەنگ هەموو گلۆڵەکانی ژیانمی ڕەنگدار کردووە.

بەدرخان: بۆ فادیمەکانی کوردستان پرۆژەی کوودەتایەکی باوکسالاریتان ئامادە نەکردووە؟ وەکوو بیریارێکی کورد کوشتنی ئەو کچانە چۆن لێک دەدەنەوە؟

شاکەلی: (فادیمە شاهیندال) یەکێکە لە قوربانییەکانی بەیەکدادانی دوو شارستانێتیی جیاواز. فادیمە و باوکی، هیچیان، نە نوێنەری ڕاستەقینەی فەرهەنگی کوردن و نە هیی ئیسلام. هەردوویان کوشتەن، قوربانین. دوو قەتاری تیژتێپەڕ پێکدا دەدەن، کیژۆڵەیەک ڕێک لەو کاتەدا لە سکەکە دەپەڕێتەوە، بەردەکەوێت و دەپلیشێتەوە. ئەوەیە بە کورتی چیرۆکی فادیمە شاهیندال و فادیمەکانی دیکەی ئەورووپا. من دژی کوشتنم بە هەر ناوێکەوە بێت. باوکێک ئەگەر شێت نەبووبێت (شێت نەکرابێت) دەستی ناچێتە کچی خۆی. ئەوەی فادیمەی دا بە کوشت لە پێش هەمووانەوە ماسمێدیا (دەستگاکانی ڕاگەیاندن)ی سوێد بوو، سیاسەتی دووڕوویانەی پۆلیس و حکوومەت و دەستگاکانی سوێدی بوو، فەرهەنگی نەخۆشی سوێد بوو.

لە سوێد و لە ئەورووپا یەکجار زۆر لەسەر ئەم مەسەلەیە نووسرا و قسە کرا. بەڵام ئەوەی دەنووسرێت و دەگوترێت، ڕەنگە تەنیا لە سەدا پێنجی ڕاست بێت. ئەوی دیکەی هەمووی درۆ و دووڕوویی و دووفاقییە. ڕووداوی وەها دەرفەتێکی زێڕین دەخوڵقێنێ بۆ ناوزڕاندنی کورد و ئیسلام و ڕۆژهەڵات. ماسمێدیا دەستگایەکە ئەرکی پیرۆزی یەکەمی، لەم قۆناغەدا، شەڕکردنە دژی ئیسلام. مەسەلەی فادیمە پەنجا ئەوەندەی، شەست ئەوەندەی هەڵەبجە باس کراوە. سەد ئەوەندەی ئەنفال باس کراوە. هەر ئەم سوێدە دیمۆکرات و مرۆڤپەروەر و دۆستەی کورد (!!!)، ڕێک دوای کارەساتی هەڵەبجە (تاها محێدین)ی جێگری سەرکۆماری عێراقی بۆ سوێد بانگهێشتن کرد و (پییێر شووری) کە یەکێک لە سەرە گەورەکانی سۆسیالدیمۆکراتەکانی سوێدە (ئێستا نوێنەری سوێدە لە نەتەوە یەکگرتووەکان) چوو بۆ سەردانی بەغدا

و دەستخۆشیی سەرکەوتن بەسەر ئێراندا. بەپێی ئاماری ڕێکخراوی مینهەڵگرانی جیهانی لەو بیست میلیۆن مین (لغم)ەی لە کوردستاندا هەن و لانابرێن، دە میلیۆنی ڕێکی سوێدی ئاشتیخواز فرۆشتوویەتی بە ڕێژیمی عێراقی. من ساڵانی هەشتاکانم چاک لە بیرە چۆن ماسمێدیای سوێد و ئەوروپا خوێنڕێژێکی وەک سەددام حوسەینیان بە شێوەی فریشتەیەک پێشان دەدا. ئەو دەمە عاشقی سەددام بوون. هەر ئەوانیشن ئەمڕۆ خوێنڕێژێکی وەک ئارییل شارۆن دەکەنە نموونەی سیاسەتمەداری ئاشتیخواز و مرۆڤدۆست. تەماشای وتارەکانی گۆڤاری (Nation The) بکە، بزانە چۆن دەستگای سیخوڕیی ئەمەریکا (CIA) لە ماوەی هەشت ساڵ شەڕی ئێران و عێراقدا بە هەموو هێز و توانستی خۆی پشتی عێراقی گرتبوو. کەواتە مەسەلەکە هەق و ناهەق نییە، ڕەوا و ناڕەوا نییە. لەبەر ئەوە نییە کە پێیان وایە فادیمە بە ناحەق کوژراوە. بەڵکە لەبەر ئەوەیە کوژرانی فادیمە ئێستا ڕێک بۆ ئەو چوارچێوە ئیدیۆلۆگییەی ئەوان کاری پێ دەکەن دەست دەدات و گونجاو و لەبارە. کابرایەکی سوێدی هەیە (تۆماس کویک)، ئێستا لە زینداندایە، خۆی بە دەمی خۆی دەڵێ بیست و ئەوەندە کچی کوشتووە، دوای ئەوەی دەستی بۆ درێژ کردوون، بەڵام ڕاگەیاندنی سوێد دەڵێن ئەمە نەخۆشە، نەخۆشیی سایکۆلۆگیی هەیە. هەر لەم ساڵانەدا دەیان جار هەواڵی دەستدرێژیی سەر کچی بچووکی هەشت تا چواردە و پانزدە ساڵان لەلایەن باوک یان باپیری خۆیانەوە بڵاو کراوەتەوە، بەڵام ڕۆژێ نەیانگوت ئەمە تاوانی فەرهەنگی سوێدییە، یان تاوانی دینی مەسیحییە.

من ناڵێم کۆمەڵگای کوردستان و ڕۆژهەڵات بەهەشتی سەر ڕووی زەوینە. منیش دەزانم و تۆیش دەزانیت، دەیان و سەدان خەوش و ناتەواویمان هەیە. دەیان و سەدان تاوان دەکرێت. بەڵام ئەمەی ئەوروپا دەیڵێت و دەیکات فڕی بەسەر ڕاستی و دادەوە نییە. لەبەر ئەوەیش نییە کە باوەڕیان بە دیمۆکراسی و مافی مرۆڤە. ئەمانە هەمووی قسەی ڕووتن و بە کەڵکی بازاڕەکە دێن. ڕۆژاوا دەمێکە شەڕی خۆی دژی ڕۆژهەڵات و دژی ئیسلام (نەک تەنیا دینەکە، بەڵکە هەموو گەلانی موسڵمان و هەموو ئەو فەرهەنگ و شارستانەتییەیش کە بەرهەمی ئەوانە) ڕاگەیاندووە. دەستگاکانی ڕاگەیاندنی ڕۆژاوا زۆر بە لایانەوە گرنگە کەسێکیان دەست بکەوێ، خۆی ڕۆژهەڵاتی بێت، موسڵمان بێت، کورد بێت و ئامادە بێت جنێو بە فەرهەنگ و دین و شارستانەتیی خۆی بدات. ئەمانە پێش دەخرێن و یارمەتی دەدرێن و خەڵات دەکرێن. سەلمان ڕوشدی و تەسلیمە نەسرین و نایپۆلی وەرگری خەڵاتی نۆبێل لەمانەن. ئێستا لە سوێد بۆتە مۆدێل. هەر ئێرانییەک مافی پەنابەری وەرنەگرێت، پێی دەڵێن ئەگەر ئامادەیت بێیتە سەر تەلەڤیزیۆن و بە ئاشکرا بڵێی هۆمۆسێکچوەڵیت (هاوجنسباز) ئەوا دەرناکرێیت و لێرە دەمێنیتەوە.

لە سەرەتای نەوەدەکاندا فیلمی ڕەگەزپەرستانەی (بە بێ کچەکەم... نا) پێشان درا، کە باسی (بێتی مەحموودی) ژنێکی ئەمەریکایی کە شووی بە ئێرانییەک کردبوو، دەکات. لە وڵاتێکی وەک سوێددا کە پێشان درا میلیۆنان کەس تەماشای کرد. شەووڕۆژ لە هەموو دەستگاکانی ڕاگەیاندنەوە باس هەر باسی ئەو ژنە ئەمەریکییە و ڕەشکردنی فەرهەنگ و شارستانێتیی ئێران و ئیسلام بوو. دەیان و سەدان

سەمیناریان لەبارەیەوە ڕێک خست و سەدان وتاریان لەسەر نووسی. باوەڕ بفەرموو ئەگەر لە سەدا دەی ئەوە بۆ هەڵەبجە یان ئەنفال بکرایە ئێستا دەمێک بوو کوردستان (بە کەرکووکیشەوە) ڕزگار کرابوو.

من لە جێگە و لە پایەیەکدا نیم کە بتوانم ڕاستەوخۆ کار بکەمە سەر خەڵکی کوردستان و پرۆژەیەک دژی باوکسالاری بۆ ژنانی کوردستان ئامادە بکەم. ئەم باسە زۆر لەوە قووڵتر و ئاڵۆزکاوترە کە ئاوا سەراوی لێی بکۆڵرێتەوە. پێکهاتە (ستروکتور)ی کۆمەڵی کوردەواری لەسەر نموونە و مۆدێلی کۆمەڵگەی ئیسلامی و ڕۆژهەڵاتی بنیات نراوە. ئەم پێکهاتەیە بێگومان کۆمەڵە درزێکی تێدایە کە دەبێ چارەسەر بکرێ. چارەسەرکردن بێ بەرچاوڕوونییەکی تیۆری و فەلسەفەیی ناگاتە ئەنجام. لەوەیش گرنگتر ئەوەیە دەبێ فەلسەفەیەک بکرێتە ڕێشاندەر کە لەگەڵ پاشخانی مێژوویی و لەگەڵ پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و ڕۆحیی نەتەوەکەدا لەبار و گونجاو بێت و بنەماکانی بەپێی پێویستییەکانی کۆمەڵگەکە هەڵێنجرابێت و گەشەی کردبێت. ئەو بنەما تیۆرییانەی مارکسیستەکانی دوێنێ و فیمێنیست و تازەلیبرال و ڕۆژاواپەرستانی ئەمرۆ پێشنیازیان دەکەن ناتوانن چارەسەرێک بۆ قەیرانەکانی کوردەواری بێننە کایەوە.

کەسمان نکۆڵیمان لەوە نەکردووە کە کۆمەڵگەی ئێمە و کۆمەڵگەکانی دیکەی ڕۆژهەڵات پڕن لە ناتەواوی و بێدادی و چەوساندنەوە. بەڵام لەم بوارەدا دەبێ دوو ڕاستی لە بەرچاو بگیردرێن و نەکرێن بە ژێر لێوەوە: (یەکەم) هەڵەکانی کۆمەڵگەکە تاوانی ئیسلام نین. ڕەنگە بکرێ بڵێین تا ڕادەیەک تاوانی شێوەی پیادەکردنی ئیسلام و تێگەیشتن لە بنەما ئیسلامییەکانن، تاوانی خوێندنەوەی کوێرانەی تێکستی ئیسلامین، بەڵام تاوانی ئیسلام نین. چونکە دەیان کۆمەڵگە هەن کە ئیسلامی نین و ناتەواوی و بێدادیشیان لە هیی کۆمەڵگە ئیسلامییەکان زۆریش زیاترن، وەک هندستان، ئەمەریکای لاتین، باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا، ناوەڕاست و خواروووی ئەفریقا. هەر لە نزیکی خۆیشمانەوە نموونەی کۆمەڵگەی بێداد و پاشکەوتووی ئاسووری، ئەرمەنستان، ئیسرائیل و گورجستانمان هەیە، تورکیای کەمالیستیش ئەوە حەفتا ساڵە ڕێگەی نائیسلامیی گرتۆتە پێش و خۆی بەستۆتەوە بە ڕۆژاواوە و دەیەوێ ئەو مۆدێلە پیادە بکات، (دووەم) ڕۆژاوا و فەلسەفەی ڕۆژاوا ئامانجی ئەوە نییە دەستی ئێمە بگرێت و بمانخاتە سەر ڕێی ڕاست. ئەوان نایانەوێ کۆمەڵگەی ئێمە چاک بکەن، بەڵکە دەیانەوێ لە بنەڕەتەوە هەڵیتەکێنن و داری بەسەر بەردیەوە نەهێڵن، ئێستای هەڵوەشێننەوە و ڕابوردوویشی بسڕنەوە.

ڕۆژاوا لە سەردەمێکدا لە نیوە زیاتری دنیای لەژێر دەستدا بووە و دەیان و سەدان ساڵ بە ڕێوەیان بردووە. لەناو ئەو دەیان و سەدان وڵاتەی ڕۆژێ لە ڕۆژان کۆلۆنیی ڕۆژاوا بوون، یەک دانەم پێ نیشان بدە کە بە کۆمەکی ڕۆژاوا بووبێتە وڵاتێکی دیمۆکراتی و گەیشتبێتە قۆناغی ئاساییش و بەختیاری و پێشکەوتن. بێجگە لەوەی دەیان گێچەڵ و کێشەیان بۆ بە جێ هێشتووین، ئێستاش نیوەی کێشەکانمان ئەنجامی دەستتێوەردانی ڕۆژاوا و نوێنەرانی ڕۆژاوایە.

دەزانم هەمووی ئەوەی وتم وەرامی ڕاستەوخۆی پرسیارەکەی جەنابت نەبوو، بەڵام زۆریش لێیەوە دوور نییە. کرۆکی باسەکە پێوەندیی نێوان شارستانییە جیاوازەکان و ئەنجامەکانیەتی. ئەو کێژە

کوردانەی کوژراون و دەکوژرێن قوربانیی نەبوونی میکانیزمێکی مرۆڤانەن کە لە جێی پێکدادانی فەرهەنگ و شارستانییە جیاوازەکان، بە یەکیان بگەیێنێ.
با قسەیەکیش بۆ دز بکەین: ڕۆژاوا ئەو کاولستانە نییە کە زۆر کەس دەیانەوێ پیشانی بدەن، بەڵکە پێم وایە زۆر لایەنی فیکری و فەرهەنگی و شارستانی و کۆمەڵایەتی و زانستیی هەیە کە شایانی ئەوەن خەڵکی دیکەی دنیا لێیانەوە فێر ببن.

بەدرخان: بەدرخان بڵاوکراوەیەکی ئەهلیی ئازادە، سەبارەت بە بڵاوکراوەی ئازاد دەڵێن چی؟

شاکەلی: بەشی یەکەمی پرسیارەکەتان جۆرێک هیپۆتێزە کە گوێگر و خوێنەرەوە دەخاتە گومانێکی وەهاوە، تۆ بڵێی ئەمە شێوەیەکی پێداگۆگی نەبێت بۆ چەسپاندنی بیرێک کە ڕەنگە بنەڕەتێکی ڕاستەقینەی نەبێت؟ ئەگەر ڕێگام بدەن من ڕستەکەتان بۆ دابڕێژمەوە ئاوای لێ دەکەم: بەدرخان بڵاوکراوەیەکی ئەهلییە زۆر حەز دەکات (سوێی بۆتەوە بۆ ئەوەی) ئازاد بێت، بەڵام نە توانیویەتی و نە دەیشتوانێ ئازاد بێت.
ئێوە مانگنامەکەتان لە ناوچەیەکدا بڵاو دەکەنەوە لەژێر دەستەڵاتی حیزبێکی سیاسیدایە کە دژی دیمۆکراسی و دژی ئازادیی بیروباوەڕە و هەمیشەیش دژی بووە، ئیتر چۆن دەتوانن ئازاد بن؟ بەڕاستی من زۆرم پێ سەیرە کە دەسەڵاتداری هەرە گەورەی ناو (ینک) و ڕێبەری یەکەمی حیزبەکە زۆر جار باسی ئازادیی باوەڕ دەکات، بەڵام هاوکات دەیان دەستگای ڕەشی سانسۆریان داناوە و ناو و بەرهەمی کۆمەڵێ نووسەر و ڕووناکبیری کوردیان لە هەموو ڕاگەیاندنێکی خۆیاندا قەدەغە کردووە. لە کاتێکدا سەرۆکی باڵای حیزبەکە ڕێز لە ڕووناکبیر و نووسەران دەنێ، دەستگاکانی فەرهەنگ و ڕاگەیاندنیان بە بێدەنگی دەست دەنێنە بینی دەیان ڕووناکبیر و نووسەر و داهێنەری کورد، تەنانەت دەیانەوێ مێژووی ئەدەبی و فەرهەنگی و سیاسیشیان بشێوێنن. هاوکاتیش دەیان کەسی بوودەڵە و هەلپەرست و کاسەلێس و بە قەولی ئینگلیز (Good for Nothing) لە بەرچاوی خەڵک دەکەنە قارەمان و ڕووناکبیر و داهێنەر. ئەوان نەک تەنیا لە کوردستان، بەڵکە لە ئەورووپایش، لە ئەمەریکایش، هەر ئەو سیاسەتە ستالینیستییە بەرانبەر ڕووناکبیران و کەسانی ئازادەبیر بە کار دەبەن. تۆ دەبێ لەگەڵ ئێمە بیت، ئەگەر لەگەڵمان نابیت کەواتە لەگەڵ (ئەوانی دیکە)یت، کە لەگەڵ ئەوانی دیکەیش بیت، ئەوا تۆ دوژمنی ئێمەیت. کاتێکیش لەگەڵ (ئەوانی دیکە) ئاشت دەبنەوە و موو بە نێوانیاندا ناچێت، هەر ئەو لۆگیکە بە شێوەیەکی دیکە دەخەنە کار: تۆ ئەگەر وەک ئێمە بیر نەکەیتەوە کەواتە دوژمنایەتیی پرۆسەی ئاشتی دەکەیت، کەواتە دژی هەردوو لامانیت، کەواتە دوژمنی کوردیت. بەپێی ئەم لۆگیکە ئەوان خۆیان و حیزبەکەیان لە جێگەی هەموو نەتەوەی کورد دادەنێن. تێزەکەی ئەوان لەوەدا زۆر سەیرە کە خۆیان لە هەر کوێیەک بن هەر ئەوان

لەسەر حەقن و هەر ئەو شوێنە پیرۆزە. هەر هەڵوێستێکیش وەربگرن، تەنیا ئەو هەڵوێستە ڕاستە و شتی دیکە هەمووی بەتاڵە و حەرام. لە ئاووهەوایەکی وەهادا داری ئازادی بەر ناگرێت.

بەدرخان: ساڵی ٢٠٠٢ لە کوردستان بە سەردەمی ئەڵماسی دادەنرێت لە بڵاوکردنەوەی کتێب، پێتان وایە کارێکی تەندروست بێ؟

شاکەلی: پرسیاری وەها دەکرێ سووک و ئاسان بە (نا)یەک وەرام بدرێتەوە، بەڵام ئەو ڕێزەی بەرانبەر ئێوە و خوێنەران هەمە، ڕێگەم نادات بە وەرامێکی وەها تاریکاییی باسەکە تاریکتر بکەم. کتێب خۆی لە خۆیدا ئامانج نییە، بەڵکە ئامرازێکی گەیاندنە، کەرەسەی ڕوونکردنەوەیە، دەربڕینی پلەی زانیاری و گەشەکردنی فەرهەنگی و زانستییە، تۆمار و گەنجینەی قۆناغێکی شارستانەتییە. کەواتە لێرەدا ئێمە باس لە پێشبڕکێیەک ناکەین ئامانجەکەی وەدەستهێنانی ژمارەی گەورە، یا دیاریکردنی دۆڕاو و سەرکەوتوو بێت. ڕاستە لە کوردستان کتێبێکی زۆر چاپ دەکرێت، ڕۆژنامە و گۆڤار و مانگنامە و وەرزنامە بە لێشاو دەردەچن. بەڵام ئایا ئەمە بارێکی فەرهەنگیی ساغ و سەلیمی دروست کردووە؟ ئایا فەرهەنگکاران و ڕووناکبیران و نووسەرانی کورد لەم هەلومەرجە فەرهەنگییەدا توانیویانە ببنە هێزێک لەسەر پێی خۆیان ڕاوەستن و نەبنە پاشکۆ و (ڕەعیەت)ی دەستەڵات؟ ئەوە دوازدە ساڵی ڕێکە لە کوردستانی عێراقدا کورد خۆی، خۆی دەبا بە ڕێوە. بۆ نەتەوەیەکی ستەملێکراو و دواکەوتووی وەک کورد شاگەشکەبوون بەوەی کە کراوە بەش ناکا، دەبێ پرسیاری نەکراو بکات، دەبێ نیگەرانی ئەو شتانە بێت کە نەکراون، نیگەرانی ئەو پرۆژانە بێت کە دەبوو بکرانایە، دەکرا بکرانایە، بەڵام نەکراون. من دەتوانم سەرنجەکانی خۆم لەم بوارەدا هەر بەکورتی لە سێ بەشدا ڕوون بکەمەوە:

(یەک) ئەگەرچی سەدان کتێب چاپ دەکرێن و هەزاران لاپەڕەی ڕۆژنامە و مانگنامە و وەرزنامە بڵاو دەکرێنەوە، بەڵام ئایا بابەتە بنەڕەتییەکانی زانیاری خراونەتە بەر دەست و پێش چاوی خوێنەری کورد؟ بێگومان نەء!!

(دوو) وەک دەزانی ئەوە بیستوپێنج ساڵە من لە ئەورووپا دەژیم. لە پاڵ زۆر بواری زانیاری و فەرهەنگیدا، ئەوەی زۆر سەرنجی ڕاکێشاوم سیاسەتی فەرهەنگییە (Cultural policy). ئەوە ساڵانێکیشە دەمەوێ سەرکردە و سیاسەتمەدارانی کورد لەو خەتەرە گەورەیە ئاگادار بکەمەوە کە تۆ ناتوانی نەتەوەیەک دروست بکەی، پێ بگەیێنی، بەهێز بکەیت، پێش بخەیت ئەگەر سیاسەتی فەرهەنگیت نەبێت. سیاسەتی فەرهەنگی هێندەی ستراتیژیی عەسکەری و بگرە زیاتریش گرنگە. ئەوە پەنجا ساڵ زیاترە کۆماری کوردستان (مەهاباد) ڕووخاوە. لەو هەزاران چەک و چەکدار و فیشەک و قایش و قرووشەی کۆمارەکە، تفەنگە شڕێکیش نەماوە، بەڵام بەرهەمەکانی هەژار و هێمن و قزڵجیمان بۆ مایەوە، ئەو

سەدان لاوەی ڕۆحی کوردایەتییان تێدا دەژی و بەردەوامە، بەرهەمی ئەو فەرهەنگەن کۆمارەکە پێشکەشی مرۆڤی کوردی کرد. من لە نووسینی دیکەیشمدا ئەوەم باس کردووە، باوەڕ ناکەم لە مێژووی کورددا هیچ سیاسەتمەدارێک هێندەی پێشەوا قازی محەمەد، لە گوێرەی هەلومەرجی سەردەمەکەی خۆی، لە بایەخی فەرهەنگ و ڕووناکبیران گەیشتبێت. ئەو پیاوە هێندەی سیاسەتمدارێکی ئەورووپایی بۆ فەرهەنگ و زمانی نەتەوەکەی بەپەرۆش بوو.

(سێ) زمانی کوردی لە سێبەری دوو (حکوومەتی هەرێم) و چەندان حیزب و نیوە حکوومەتدا نەک هەر پێش نەکەوتووە، بگرە گەیشتۆتە جێگایەک کە ئەگەر فریای نەکەوین، بەرەو هەڵوەشانەوە و لەناوچوون و پووکانەوە دەچێت. باوەڕ ناکەم لە هەموو مێژووی گەلی کورددا زمانی کوردی هێندەی ئەمڕۆ مەترسیی لەسەر بووبێت. ئەو وێرانکاری و پارچەکردنەی ڕێژیمە داگیرکەرەکانی کوردستان و ڕۆژهەڵاتناسانی ڕۆژاوا نەیانتوانی بیهێنن بەسەر زمانی کوردیدا، ئێستا سەرکردە و پێشڕۆکانی کورد بە دەستی خۆیان جێبەجێی دەکەن.

سەردەمی بەعس، بە تایبەت لە ناوەڕاستی حەفتاکانەوە تا ڕاپەڕین، خوێناویترین و سەختترین سەردەمی سیاسی بوو بۆ کورد، بەڵام پێم وایە وەزعی زمانی کوردی لە سێبەری ڕەشی ڕێژیمی دڕندە و خوێنڕێژ و فاشیستی سەددام حوسێندا، لە ئێستای باشتر بوو. دەزانم ئەمە قسەیەکی گەورەیە من دەیکەم، دەزانم من بەم قسەیە هیوای زۆر لە سیاسەتمەداران و تەنانەت ڕووناکبیرانیش دەپووچێنمەوە. بەڵام خۆ دەبێ کەسێک زەنگی وریاکردنەوە لێ بدات، ئەگەرچی نووستووەکان پێی تووڕە دەبن. با تووڕە بن. با تووڕە بن، با پرسیار بکەن: چۆن؟ بۆچی؟ هەڵبەتە ئەودەم منیش وەرامێکم پێیە عەرزیان بکەم!! ئەگەر بەدرخان لە هەولێر دەرچووبایە، زۆری دیکەیشم دەگوت.

لایەنێکی دیکەی ئەم بابەتە پێوەندیی بە ژیانی فەرهەنگییەوە هەیە. لە فەرهەنگێکی لەشساغدا کتێب، کتێبی چاک، نرخی خۆی هەیە. بە هۆی چاپەمەنی و ڕۆژنامە و دەستگاکانی ڕاگەیاندنەوە دەناسێنرێت و خوێنەر هان دەدرێت بۆ ئەوەی بیخوێنێتەوە، تێی بگات و نرخی بزانێت. ڕووناکبیرێکی گەورەی سوێدی پێی وتم: (ئێستا وەزعی کتێب لە سوێد زۆر خراپ بووە. ئەمڕۆ کە کتێبێک بڵاو دەبێتەوە هەمووی بیست، بیستوپێنج جار لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا لەسەری دەنووسرێ، کەچی لە شەست و حەفتاکاندا هیچ نەبێ پەنجا، شەست جار لەسەری دەنووسرا). ئەی لە کوردستانی ئێمەدا کتێب چەند جار لە سەری دەنووسرێت؟ ئەگەر کتێبی ئەندامانی سەرکردایەتی بێت، ئەگەر کتێبی شاعیرێکی زوڕناژەنی حیزب بێت، دیارە بەختی هەیە و ڕەخنەگرانی قەڵەمفرۆش هەشت نۆ جار لەسەری دەنووسن. شاعیرێکی گەورەی وەک (لەتیف هەڵمەت) سەرجەمی بەرهەمەکانی چاپ دەکات، بە یەک وشەیش باس ناکرێ. چوار دیوانی تازەی سێسەد و چوارسەد لاپەڕە چاپ دەکات دیسان دوو وشەی لەسەر نانووسرێت. باسی کتێبی خۆم ناکەم، تەنانەت هەر هەواڵی بڵاوبوونەوەیشی قەدەغەیە. کۆلکە خوێندەواری بوودەڵە و دووڕووی دانیشتووی ئەورووپا لە تەلەڤیزیۆن و چاپەمەنییەکانی کوردستاندا

وەک ڕووناکبیر و فیلۆسۆف و داهێنەر پێشکەش دەکرێت، بەڵام ڕووناکبیرە ڕاستەقینە و دڵسۆز و داهێنەر و ڕاستگۆیەکانی کوردستان و ئەوروپا لە کوولەکەی تەڕیشدا ناویان نایەت. ئەگەریش تاکە جارێک باس بکرێن بۆ سووکایەتی پێکردن و ناوزڕاندن باس دەکرێن. ئەمەیش ناو دەنێی فەرهەنگ؟ ئەمە قەحپەخانەی فەرهەنگە یان فەرهەنگی قەحپەخانە؟

بەدرخان: پرۆژەی نوێتان چییە؟

شاکەلی: من لە ئەوروپا بە نووسین ناژیم. ئەمەیش ئەو چاکەیەی بۆ من هەبووە کە هەڵبەز و دابەزی بازاڕی ئەدەبی کار ناکاتە سەر خۆم و نووسینم. بە ڕاسپاردەیش نانووسم. کەیفم لە چی بێت ئەوە دەنووسم. بۆ بڵاوکردنەوەیش پەلەم نییە. لە ماوەی دە پانزدە ساڵی ڕابوردوودا بەشی زۆری بەرهەمەکانم وەک کتێب بڵاو کردوونەوە. جاروبار گۆڤارە زانستی و ئەکادیمییەکان داوای لێکۆڵینەوەم لێ دەکەن. ئەگەر دەرفەتی لێکۆڵینەوەم هەبێت ئەوا بۆیان دەنووسم. ئەوەیان بە ئینگلیزییە. ئێستا ئەوە بۆ دوو سێ ساڵێک دەچێت، وەزعی ڕۆحی و سایکۆلۆگیم ئەو باشە نییە کە بتوانم پرۆژەیەکم هەبێت و کاری بۆ بکەم. مەولانا جەلالوددینی رۆمی فەرموویەتی:
بنگر به خانهء تن و بنگر به جان من
از جام عشق او شده این مست و آن خراب

بەدرخان: پەیامی شاکەلی بۆ نووسەران و ڕۆژنامەنووسان چییە، بەتایبەتی ئەو گەنجانەی بە لێشاو دێنە لای بەڕێزتان؟

شاکەلی: باوەڕ بفەرموو من لە هەموو ژیانمدا پێم خۆش نەبووە ڕۆڵی مامۆستا و ڕێشاندەر و ڕێنوێن ببینم. لەوەیش بترازێ پێم وا نییە کارێکی ئاوەزاکارانە بێت پیاو پەیامێکی گشتیی هەبێت کە بۆ هەموو کەسێک (نووسەران، ڕۆژنامەنووسان، گەنجان) دەست بدات. زۆر جار، لێرەیش و لە کوردستانیش، ڕووی داوە خەڵک هاتوونەتە لام و پێیان خۆش بووە ڕێنوێنییەکیان بکەم. لە کاتی وەهادا هەر ئەوەم لە دەست دێت هەندێ ئەزموونی خۆمیان بۆ باس بکەم. من ئەگەر دەرمانێک و چارەسەرێکم شک ببردایە، پێشتر دەردی خۆمم تیمار دەکرد.

ئامادەکردنی: حەمید ئەبووبەکر و کاروان ئەنوەر
بەدرخان، ژمارە: ٢٩، ٢٢-٢-٢٠٠٣

هەرزانە بێ موبالەغە حەرفی بە گەوهەرێ

هەتا ڕاپەڕینی ١٩٩١ی کورد لە باشووری کوردستان، ئەگەر شێواوی و بێسەروبەری لە ڕێزمان و ڕێنووسی کوردیدا هەبوو، تاوانی ئەم کەمایەسییەمان دەخستە پاڵ بێدەوڵەتی و نەبوونی کورد لە ناوەندی دەسەڵات و بڕیارداندا. ئەمڕۆ ئیتر کورد بۆ هەبوون و هێشتا مانەوەی ئەو کەمایەسییە ناتوانێ بیانوویەکی هەبێ، لەبەر ئەوە خۆی ئەو دەستەڵاتەی هەیە هەر چەشنە هەنگاوێک لەپێناو پوختەکردن و ستانداردکردنی زمانەکەیدا هەڵبێنێتەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا، دەبینین کەموکووڕییەکانی ڕابوردوو نەک هەر ماون، بەڵکە لە ماوەی ئەم چواردە ساڵەدا چەند هێندەی تریان هاتوونەتە سەر.

فەرهاد شاکەلی، مامۆستای زمانی کوردی لە زانستگەی ئوپسالا لە سوید، لە وتارێکدا کە ناوی (ئەززمان وەمائەدراکە مەززمان) بوو، لە ژمارەی ٢٢٧ی (هاوڵاتی)دا دەڵێ: «کوردستانی خواروو، لەبەر کۆمەڵێ هۆی سیاسی و مێژوویی، لە هەموو کوردستاندا گرنگترین و دەوڵەمەندترین ناوەندی فەرهەنگ و زمانی کوردییە. ئەم ناوەندە سەرەکی و دەوڵەمەندە، ئەگەر هەر وەک ئەم چواردە ساڵەی ڕابوردوو لە گۆڕاندا بێت، دەبێتە گەورەترین سەرچاوەی پووکانەوە و هەڵوەشانەوە و لەناوچوونی زمان و فەرهەنگی کورد.»

بۆ ڕوونکردنەوەی هۆکار و تایبەتمەندییەکانی ئەم گۆڕانکارییە و هەروەها داهاتووی زمان و فەرهەنگی کوردی، بە باشم زانی ڕووی پرسیار بکەمە فەرهاد شاکەلی و داوای لێ بکەم لەم بارەیەوە بۆمان بدوێ.

م. ئەحمەدی

دیمانە: کاک فەرهاد، حەز دەکەم لەو دەربڕینەی خۆتەوە دەست پێ بکەی کە لە هاووڵاتیدا بڵاو کراوەتەوە. لە تێڕوانینی تۆدا ئەو کەموکووڕی یان شتگەلە چین کە دەبنە هۆکار بۆ "پووکانەوە و هەڵوەشانەوە و لەناوچوونی زمان و فەرهەنگی کوردی"؟

شاکەلی: بەکارهێنانی زمان لە ئاست و پلەی جیاوازدایە و بەپێی گەشەکردنی تاک و کۆمەڵ لە ڕووی فکری و شارستانی و ئابووری و فەرهەنگییەوە دەگۆڕێت. کەسێک کە پیشەیەکی ساکاری هەیە و ژیانێکی زۆر سادە دەژی پێویستی بەوە نییە زمانێکی دەوڵەمەندی پڕ لە تێرم و زاراوەی فەلسەفی و سیاسی و تەکنیکی بخاتە گەڕ. ئەو تەنیا لە چوارچێوەی پێویستییە ڕۆژانەکانی خۆیدا زمانی پێویستە. تەنانەت بۆ دەربڕینی هەست و بیرە ناسک و دەروونییەکانی خۆیشی وێنەی زۆر سادە و یەکتوێژی بە کار دەهێنێت. بەڵام کاتێ کۆمەڵگە، کاتێ نەتەوە بە ڕێگای شارستانێتی و پێشکەوتنی فەرهەنگی و سیاسی و ئابووریدا دەڕوات، ئیدی پێویستییەکانی ڕۆژبەڕۆژ ڕوو لە زیادبوون دەچێت و ناتوانێت هەر بەو کۆمەڵە وشە و تێرم و دەربڕین و دەستەواژەی جاران خۆی ببا بە ڕێوە. ڕەنگە بەپێی تیۆریی مارکسیزم ئەمە ببەسترێتەوە بە گۆڕانی یاساکانی کارەوە و تەفسیرێکی ماددی بکرێت، بەڵام کۆمەڵگە و تاکەکەس و ژیان تەنیا بە مادده تەفسیر ناکرێت.

له کوردستانی باشوور (حەز دەکەی بڵێ کوردستانی عیراق، یا باشووری کوردستان، ئێستا کارم بەوە نییە)، کۆمەڵگە لە گۆڕانێکی بنەڕەتی و قووڵدایە. ئەم گۆڕانە بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی کۆمەڵێ پێویستی و کۆمەڵێ یاسای ناچاری و کۆمەڵێ بنەما و شێوەی تازەی کار و بیرکردنەوە لەگەڵ خۆیدا دەهێنێ. گرێکوێرەی باسەکەمان لێرەوە دەست پێ دەکات. لە کۆمەڵگایەکدا کە زانست و فکر و عەقڵ سەردەست بێت، ئەوانەی دەیبەن بە ڕێوە یا ئەوەتا هەر لە سەرەتاوە خۆیان بۆ ئەم جۆرە گۆڕانانە ئامادە دەکەن، یا ئەوەی کە گۆڕان ڕووی دا، هەر زوو کۆمەڵێ بنەما و قانوون لەو هەلومەرجە تازەیە هەڵدەهێنجێنن و کاری پێ دەکەن و دەیکەنە بناخەیەک بۆ ڕێکخستن و ڕێکخستنەوەی کۆمەڵ. دیارە بۆ هەڵهێنجانی ئەو بنەما و قانوونانە، کەس چاوەڕوانی ئەوە ناکات لە غەیبەوە (لە نەپەنی و نادیارەوە) هەواڵێک و ڕێنوێنییەک بگات. ئەوەی ئەم کارە دەکات مرۆڤەکانی کۆمەڵگەکە خۆیانن. لەم ئەرکەیشدا بێگومان سوود لە ئەزموونی وڵاتان و نەتەوەکانی دیکە وەردەگرن، بەڵام بە شێوەیەکی زیندوو، بێ کۆپیکردن، دەیخەنە خزمەتی ئەزموون و کارەکەی خۆیانەوە. ئەوانەی دەبێ ئەرکی دۆزینەوەی قانوونەکان و ئەرکی ناسینەوە و گشتاندنی بنەماکان و خستنەگەڕیان جێبەجێ بکەن، ڕاست وایە کەسانێ بن شارەزای بوارەکانی کارەکەیان بن و هیچ گومانێک لە زانیاری و زانستیان نەکرێت، و لە دڵسۆزییان دڵنیا بین. ئەگەر ئەمە نەکرێت، ئاژاوە سەرتاپێی کۆمەڵ داگیر دەکات و ئەنجامەکان بە هیچ جۆرێک بەو شێوەیە نابن کە ببنە هۆی پێشخستن و گەشەکردن و چارەسەری گرفتەکان.

لە کوردستان، سیاسەتمەداران و سەرکردەکان پێشتر خۆیان بۆ ئەم بارە نوێیە ئامادە نەکردبوو. ئەمەیان ڕەنگە پاساو بدرێت، ئەگەرچی هیی پاساودان نییە. بەڵام تەنانەت دوای چواردە ساڵ حوکمڕانی، هیچ نیشانەیەک، هیچ هێمایەک، هیچ گەلاڵەی بیرکردنەوەیەک نابینین پێمان بڵێ ئەمانە بەڕاستی دەیانەوێ کێشەکان چارەسەر بکەن. من باسی هەموو بوارەکانی کۆمەڵگەی کوردستان ناکەم، تەنیا و تەنیا باسی فەرهەنگ و زمان دەکەم.

ئەم ڕەوشە تازەیەی کوردستان وا پێویست دەکات زمان و فەرهەنگی کوردی بە جۆرێک نەخشەی بۆ بکێشرێت کە بتوانێت وەرامدەرەوەی پێویستی و ئامانج و داخوازەکانی نەتەوەی کورد بێت و یارای ئەوە بێت لە هەموو بوارەکانی زانست و زانیاری و گەشەکردندا وەک دەستاوێژێکی مرۆڤانە کار بکات و هەڵسووڕێت. هەروەهایش ئەوە دەستەبەر بکات کە کۆمەڵگەی کوردەواری دەکاتە ئەندامێکی کارا و چالاکی دنیای ئەم سەردەمە و مرۆڤی کورد بتوانێت لە شارستانێتیی ئەم چەرخەدا بەشدارییەک، با کەمیش بێت، بکات. دەبێ فەرهەنگی کورد وەرامدەرەوەی پێویستییەکانی مرۆڤی کورد بێت، چ ماددی و چ ڕۆحی.

لە سەردەمەکانی پێشوودا زمان و فەرهەنگی کوردی سنوورێکی یەکجار تەسکیان بۆ دانرابوو. دەستگای ڕاگەیاندنی کوردی کەم بوون و ڕێژیمە داگیرکەرەکان دەیانبرد بە ڕێوە و بەشێک بوون لە سیاسەتی فەرهەنگیی ئەوان. مرۆڤی خوێندەواری کورد هەر بە هەستی خۆڕسکی خۆی، ئەو هەڵوێستەی لا دروست بووبوو کە بە هەموو هێزێکەوە دەست لە فەرهەنگ و زمانی خۆی گیر بکات و باوەشی بۆ بکاتەوە. کە

گۆڤارێکی وەک (کاروان) یا (ڕۆشنبیری نوێ)ی دەخوێندەوە یەکسەر لە زەینی خۆیدا کردارێکی ماتماتیکییانەی ئەنجام دەدا، کە پێنج یا دە لاپەڕەی یەکەمی بە نوێنەری بیر و کرداری دەستەڵات دادەنا و ئەوانی دیکەیشی بەپێی ناوەڕۆک و بەپێی چێژی خۆی هەڵدەسەنگاند. لەبەر ئەوەی بڵاوکراوە و دەستگای ڕاگەیاندن کەم بوون، زیانیشیان هێندە بەربڵاو نەبوو، ئەگەرچی ئەو بەشەی لێ دەر بکە کە ئاوێنەی بیری داگیرکەران بوو، ئەوی دی شتی باشی تێدا بوو. بەڵام لەپاڵ زۆر شتی لاوازیشدا دەستگایەکی وەک کۆڕی زانیاری(ی) کورد لە بەغدا هەبوو کە، هەر نەبێ لە ساڵانی سەرەتای دامەزرانیدا، بەڕاستی جێی شانازی بوو بۆ کورد. پیاوانی وەک عەلائوددین سەججادی، مەسعوود محەمەد، کەمال مەزهەر ئەحمەد، هەژار، هێمن، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، شێخ محەمەدی خاڵ، شوکور مستەفا، ئەورەحمانی حاجی مارف، جەمال نەبەز، قەناتی کوردۆ، عەلی سەیدۆ گۆرانی و زۆری دیکە کاریان تێدا دەکرد، یا پشتیوانی بوون. بێجگە لە کۆمەڵێ دەستگای گرنگی دیکەی فەرهەنگی کە لە چوار ساڵی ئاشتیی ١٩٧٠-١٩٧٤ دا هەبوون.

ئەمڕۆ دەیان و سەدان ڕۆژنامە و گۆڤار بڵاو دەبنەوە و کتێب چاپ دەکرێن. دەیان دەستگای ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆن و ئینتەرنێت هەن. زانیاریی خوێندەواری ناونجیی کورد لە ڕووی زمانەوە پاشەکشەی کردووە. جاران بەشی هەرە زۆری خوێنەری کورد بێجگە لە کوردی زمانێکی دیکەی دەزانی، کە لە عیراقدا عەرەبی بوو، کەچی ئەمڕۆ زۆربەی زۆری خوێنەری کورد لە کوردی بەولاوە زمانێکی دیکە نازانێت. ئەوجا ئەو فەرهەنگ و زمان و زانیارییەی پێشکەشی ئەم خوێنەرە دەکرێت، بەرهەمێکی لاواز و سەقەت و نەخۆشە، بە زمانێک نووسراوە کە، بە قەولی مامۆستا گۆران، دەڵێی حەڵوای ئاردی جۆیە.

ئەو دەستگا فەرهەنگی و بەناو زانستییانەی ئەمڕۆ لە کوردستاندا کاریگەرن و چاوەڕوانی ئەوەیان لێ دەکرێت فەرهەنگ و زمانی کوردی بەرەو چاکبوونەوە و دواتریش پێشکەوتن و گەشەکردن ببەن، بەشی هەرە زۆریان خۆیان نەخۆش و سەقەت و ڕووخاون، خۆیان بێناوەڕۆک و بێبەرنامەن.

لایەنە تێکشکاوەکانی زمان و فەرهەنگی کوردی لە کوردستانی خوارووودا زۆرن، هەرە گرنگەکانیان؛ تێکچوونی ڕێنووس، ڕێزمان، سینتاکسی ڕستەی کوردی و دارمانی ئێستێتیکی شێوازی کوردینووسین. بێجگە لەمانەیش دەکرێ باسی هەژاری یا هەژارکردنی زمانەکەیش بکەین. ئەمانە هەموو فاکتۆری ترسناکن، بەڵام ترکزەی یەکەم، پێم وایە، نەبوونی سیاسەتێکی فەرهەنگی و نەبوونی سیاسەتێکی زمانەوانییە، کە بتوانێت بەوردی و ژیرانە کار بۆ دواڕۆژی زمان و فەرهەنگی کورد بکات. ناتەواوی و لاوازی هەن و هەر دەشبن، بەڵام ماڵوێرانی ئەوەیە کە ئێمە نەخشەیەکمان نەبێت بۆ بنبڕکردنی ئەو ڤایرۆسانەی بەر بوونەتە گیانی زمانی کوردی.

دیمانە: لە هەمان وتاردا دەڵێی «لە کوردستاندا یەک دانە ڕۆژنامە و حەوتەنامە و مانگنامە نییە کوردی

به شێوەیەکی ڕاست بنووسێت». ئەم دەربڕینەت تەنیا بۆ ئەو بەشەیە کە بە ئەلفبێی عەرەبی دەنووسێ یان بەشە لاتینییەکەیشە؟ هەر لەم بارەیەوە ئەو پرسیارەیشم هەیە ئاخۆ ئەو کەسانەی وەک ڕەخنەگر یان لێکۆڵەر لە زمان و فەرهەنگدا کتێب و بڵاڤۆکیان هەیە، چی؟ ئایا ڕەخنەگرێکی زمان کە ڕەخنە لە بەهەڵەنووسین دەگرێ، ناکرێ خۆی بەو ئاستە گەیشتبێت بە دروستی و بێ هەڵە بنووسێت؟ یان وەک تۆ دەڵێی کە هیچ کەس بە دروستی نانووسێ، دەبێ هەر لە بنەڕەتدا ڕێنووسی کوردی بەهەڵە داڕێژرابێت؟

شاکەلی: سەرنج و تێبینییەکانی من لە پلەی یەکەمدا زمانی ستانداردی کوردی دەگرێتەوە کە ئەمڕۆ لە دوو بەشی کوردستاندا وەک زمانێکی ئەدەبی بە کار دەهێنرێت و لە ڕووی بەرهەمی نووسراو و چاپکراویشەوە نزیکەی ٧٥% تا ٨٠%ی زمانی کوردی دەگرێتەوە. با من ئەوەیش ڕوون بکەمەوە کە نازانم بۆ بەو ئەلفوبێیە دەڵێن ئەلفوبێی عەرەبی؟ باوەڕ ناکەم زمانزانێکی فارس یا پاکستانی بە ئەلفوبێی زمانەکەی خۆی بڵێ عەرەبی. تەنانەت ئەوروپاییەکان کاتێ باسی ئەو جۆرە ئەلفوبێیە دەکەن تێرمی (Modified, modifierad) بە کار دەبەن.
ئەو بەشەی زمانی کوردی کە بە تیپی لاتینی دەنووسرێت، لە ڕووی بنەماکانی ڕێنووسەوە ڕەنگە کێشەی کەمتر بێت، بەڵام کێشەی گەورەتری هەیە کە دوویان یەکجار زەق و لەبەرچاون: ئەلفوبێیەکە خۆی ئەلفوبێیەکی سەقەت و نازانستی و ناکوردییە، چونکە نەک بە کەڵکی هەموو زمانی کوردی، بگرە بە کەڵکی زاراوای کرمانجی خۆیشی نایەت. کۆمەڵێ فۆنیمی گرنگی زمانی کوردی هەن کە دەبوو لە ئەلفوبێیەکەدا ئیشارەتێک، نیشانەیەک بۆ پێشاندانیان هەبووایە، بەڵام نییە و دانەنراوە. دووەمیش کرمانجی شێوەیەکی ستانداردی نییە و نەیتوانیوە وەک زمانێکی ئەدەبی گەشە بکات و شێوەیەکی ستاندارد دروست بکات. لەوەیش بترازێ ئەو هەموو هەڵایەی لەسەر جیاوازیی ئەلفوبێی کوردی دەکرێت، لە ڕاستیدا ئەوە تەنیا کێشەی کرمانجییە، کە بە سێ ڕێنووسی جیاواز دەنووسرێت، دەنا کوردیی خواروو (کە من پێم وایە زمانی ستانداردی کوردییە) هەر بە یەک ئەلفوبێ دەنووسرێت.
قەیرانێکی سەخت و بێزاریهێنی (دەبوو بڵێم ئێڵنجهێن!) ئەم باسە ئەوەیە کە بەشی هەرەزۆری، یا ڕەنگە هەر هەموو، ئەوانەی باسی زمان دەکەن و خۆیان دەخەنە ناو کێشەکەوە کەسانێکن هیچ پێوەندییەکیان بە زمانەوە نییە و تێی ناگەن و هیچی لێ نازانن. لەبەر ئەوەیش دەبینی هەرچییەک دەڵێن و دەنووسن هەر هەمووی لە نوختەی سیاسەتەوە یا لە پێگەی نەخوێندەواری و نەزانینەوە دەردەچن. کەسێکیان تاکە جارێ بەڵگەیەکی زانستی و زمانەوانیی پێ نەبووە و نییە. هەروەها لە دنیای جەنجاڵی نووسینی کوردیدا جیاوازیی نێوان کوردیزان و زمانزان یا زمانەوان ناکرێت. هەر کەسێک کوردییەکی جوانی نووسی مانای ئەوە نییە کە دەتوانێ زمانەوانیش بێت. زمانەوانی وایش هەیە کە ناتوانێت نامەیەک بە کوردییەکی جوان بنووسێت. من گەلێ جار ئەمەم گوتووە، کە پیاوانێکی وەک هێمن و هەژار و سەجادی و تەنانەت

شوکور مستەفایش کوردیزان بوون، کوردیزانی گەورەیش بوون، بەڵام زمانەوان نەبوون. ڕەنگە ئەگەر لای مام هەژار باسی فۆنیم یا دیفتۆنگت بکردایە، پێی وا بووایە ئەمانە ناوی دەرمانن.

ئەو کەسانەی لەبارەی زمانی کوردییەوە دەنووسن، بێگومان، دەبێ زمانەوانیش بن، یا هەر نەبێ شتێکی وەهای لێ بزانن کە بۆ پاڵپشتی باوەڕ و بۆچوونەکانیان بەڵگەیەکی زانستییان بە دەستەوە بێت. بەشێکی یەکجار زۆری ئەوانەی لە بواری زمانی کوردیدا کار دەکەن و دەنووسن و بۆچوونێکیان هەیە، لە ڕووی ڕێنووسەوە کۆڵەوارن و ئەوەی دەینووسن هەڵەیە. من کە دەڵێم هەڵەیە، مەبەستم ئەوە نییە، لەبەر ئەوەی بە لای منەوە هەڵەیە، ئیتر بە هەڵەی دادەنێم، مەبەستم ئەوەیە لە ڕووی زانستییەوە ئەوەی دەینووسێت و دەیڵێت بەرگەی ڕەخنەیەکی جیددی ناگرێت.

لەم ڕۆژانەدا هەواڵێکم خوێندەوە باسی ئەوە دەکات کە بەشە کوردییەکانی زانستگەکانی کوردستان و بەشی کوردیی زانستگەی بەغدا کۆنفەرانسێکیان پێک هێناوە بۆ هاوکاری و نزیککردنەوەی بەرنامەکانی خوێندن و شتی لەو بابەتە. ئەوەی بە لای منەوە سەرنجڕاکێش بوو، قسە و نووسینی سەرۆکبەشەکان بوو کە ڕۆژنامەکە دواندبوونی. ڕەنگە ئەو هەموو هەڵەیەی لە نووسینەکەدا هەبوو، تاوانی ڕۆژنامەنووسەکە بووبێت (حەز دەکەم ئەوەت عەرز بکەم کە هەڵەی نووسین، لای من، تاوانە)، بەڵام تەنانەت بیروباوەڕەکانیشم پێ سەیر بوون. ئاشکرا دیار بوو کە هەندێ لەو دۆستانە هەر هیچ ئاگایان لە هەلومەرجی زمان و فەرهەنگی کورد نییە و نازانن چی ڕوو دەدات. تەنانەت تێرم و زاراوەکانیان بە هەڵە بە کار هێنابوو. باشە دەبێ ئەو چەندسەد خوێندکارەی لەم بەشانەدا پەروەردە دەکرێن، چ کوردییەک فێر بن و کامە زانستیان پێشکەش بکرێت؟

ناکرێ بڵێین ڕێنووسی کوردی هەر لە بنەڕەتدا هەڵەیە. ڕێنووس، وەک زۆر بابەتی دیکەی دنیای زانست و خوێندەواری، مەسەلەیەکی پێکهاتنە (Conventional). بەڵام گرنگ ئەوەیە ئەوەی دەینووسین و دەیڵێین لەگەڵ بنەماکانی ڕێنووس و ڕێزماندا، لەگەڵ بنەما مەنتیقییەکاندا، هاوئاهەنگ و گونجاو بێت .کابرایەک، کە خۆی بە نووسەر دەزانێت، بە دەست ڕێنووسەوە داماوە و لە تێکستێکی نیولاپەڕەییدا حەڤدە هەڵەی هەیە، ئەمە تاوانی زمان و ڕێنووسی کوردی نییە، تاوانی خۆیەتی کە ناتوانێ بنەما و قانوونە ڕاستەکان فێر ببێت .کەسێک ساڵەهای ساڵ خەریکی کوردینووسین بێت، هێشتا ئەوەندە حاڵی نەبووبێت کە ڕاست و ناڕاست لە یەک بکاتەوە، نازانم بۆ دەنووسێت؟ من بەوەیش ڕازیم کە کابرا شێوەیەکی هەڵە بە کار ببات، بەو مەرجەی لە سەرتاسەری نووسینەکەیدا خۆی پێوە ببەستێت .نووسەرێک کە با بڵێین باسی شێخ مەحموود دەکات، هەر لەو نووسینەدا ناوی شێخ بە چوار پێنج شێوەی جیاواز دەنووسێت :مەحموود، مەحمود، محمود، محموود، من ئیتر ناتوانم هیچ ڕێزێکی نووسینەکەی بگرم.

ئێستا دیاردەیەکی زۆر سەیر لە دنیای فەرهەنگ و زمان و خوێندەواریی کوردیدا پەیدا بووە .دەیان کەس هەن هەر لە خۆیانەوە باسی زمان و ڕێنووس دەکەن بێ ئەوەی هیچی لێ بزانن، بێ ئەوەی زمانزان یا کوردیزان بن، بێ ئەوەی تەنانەت سەرەتا ئاسانەکانی زمان و فەرهەنگ بزانن .لە

کوردستانی خواروو هەر میوانێکی نەخوێندەواری کوردی تورکیا و ڕووسیا دەچێتە ئەوێ، یا هەر کۆلکە خوێندەوارێکی ئەوروپایی) تەنانەت جاسووسەکانیش (سەر دەدات، بەپەرۆشەوە دەچنە خزمەتی و بە جۆرێ پرسیاری زمان و ڕێنووسی لێ دەکەن وەک بڵێی یارۆ سەرۆکی باڵای زمانی کوردی بێت .خوێنەری نائاگای کوردیش کە ئەم ناوانە لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامە و پەردەی تەلەڤیزیۆن دەبینێ، پێی وایە ئەمانە بەڕاستی شتێک دەزانن و ببێ و نەبێ دەرمانی هەموو دەردێکیان لە لایە.
لە بواری کوردینووسیندا ڕۆژنامەوانەکانی کوردستان یەکجار کۆڵەوار و نەخوێندەوارن .بەرهەمەکەیشیان ئەو ئاژاوە بەدبەختانەیەیە کە یەخەی فەرهەنگ و زمان و نەتەوەی کوردی گرتووە .تاکە ڕیزپەڕ گۆڤاری)ڕامان (ە کە هەوڵ دەدەن ڕێنووسێکی یەکگرتوو بە کار بهێنن .ناڵێم لەو هەوڵەدا سەرکەوتوون، من خۆیشم زۆر کێشەم لەگەڵیان هەیە و پێم وایە لە هەندێ ڕووەوە هەڵەن، بەڵام ڕێزی هەوڵەکانیان دەگرم چونکە بە جیددی بیر لە ڕێنووس دەکەنەوە .دەستگایەکی وەک کۆڕی زانیاریی کوردستان، تەنانەت ناوی دەستگاکەیشیان بە هەڵە دەنووسن .نازانم چەند ئەندامیان هەیە، بەڵام بە دڵنیایی پێت دەڵێم کە تاکە یەک زمانزانیان تێدا نییە، تەنانەت نیوە زمانزانێکیشیان تێدا نییە .جاران بە ناهەق بەو کۆڕەی کە ساڵانی حەفتاکان هەبوو دەیانگوت) گۆڕی (زانیاری، بەڵام بەڕاستی ئەمڕۆ ئەوەی هەیە) گۆڕی زانیاریی کوردستان (ە :دەستگایەکی مردوو، ترسنۆک، هەلپەرست و بۆگەن .
بەڵێ، من جارێکی دیکەیش هەر ئەو باوەڕەم دووبارە دەکەمەوە :لە کوردستاندا یەک دانە ڕۆژنامە و حەوتەنامە و مانگنامە نییە کوردی بە شێوەیەکی ڕاست بنووسێت. یەک دانە کتێبیش نییە سەرتاسەر ڕاست نووسرابێت.

دیمانە: لە وتارەکەتدا کە ڕوو دەکەیتە «هەموو نووسەرانی کوردستان» باس لە گرفتی ڕێزمان و ڕێنووس دەکەی و ئاماژە بەوە دەکەی کە «چارەسەری ئەم دوو پەتایە، ڕەنگە لە ئەرکە هەرە ئاسانەکانی زمان و فەرهەنگی کورد بێت». لە درێژەی وتارەکەدا «دەگەیتە لێواری بێهومێدی». ئەم بێهومێدییەی تۆ لە چی و لە کێیە؟ ئایا دەسەڵاتدارانی نیشتمانە بێهومێدت دەکەن یان بێدەسەڵاتیی نووسەران؟ ئەگەر ئەم کارە هێندە ئاسانە، چۆنە نە دەسەڵاتدار و نە نووسەر و نە هیچ کەس و ناوەندێک کاری بۆ ناکات؟ بە باوەڕی تۆ ئێمە هەتاکەی بەم ڕێگە نادروستەدا دەڕۆین؟

شاکەلی: من نازانم هەتا کەی بەم ڕێگە ناپیرۆز و نادروستەدا دەڕۆین، بەڵام دەزانم ئەنجامی ئەم بارەی ئەمڕۆ پووچانەوە و هەڵوەشانەوەی هەموو گەنجینە و شانازییەکانی مێژووی فەرهەنگ و ئەدەب و زمانی کوردییە. دەزانم ئەنجامەکەی تەنانەت هەڵوەشانەوەی کورد خۆیشییە وەک نەتەوەیەک.

ئەمڕۆ لە کوردستانی خوارووودا هەلێکی زێڕینی وا هاتۆتە پێشەوە کە کورد ببێتە خاوەنی فەرهەنگێکی دەوڵەمەند، زمانێکی ئەدەبیی ستاندارد و نەوەیەکی خوێنەوار و ڕووناکبیر، بەڵام کار و کردەوەی سەرکردایەتیی سیاسیی کورد ڕێک بە پێچەوانەوە دەڕوات و ڕێگەیەکی گرتۆتە بەر کە بەرەو هەڵدێر و ملشکان و نابووتبوونمان دەبات. خانیی گەورە کە گلەیی لە سەردەمی خۆی و لە ژێردەستیی کورد دەکات، تاوانەکە دەخاتە ئەستۆی دەستەڵاتداران و سەرکردەکان، نەک هەژار و خوێنەوارەکان، یا بە زمانی ئەمڕۆ: ڕووناکبیران و چەوساوەکان:

ناموسە ل حاکم و ئەمیران

تاوان چییە شاعیر و فەقیران؟

ئەمڕۆ بەشی هەرەزۆری سەرکردە و سیاسەتمەداری کورد بەڕاستی نەخوێندەوارن. نەک هەر ئەوەیش بگرە دژی خەڵکی خوێندەوارن و تا بۆیان بکرێت دەیانەوێ دووریان بخەنەوە. ئەوان تەنیا ئەو خوێندەوار و ڕووناکبیرانەیان دەوێ کە ملکەچی خۆیان و حیزبەکانیانن، ئەوانەیان دەوێ کە ئامادەن خۆیان بفرۆشن و زمانیان گرێ بدەن و هەرگیز وشەی (نا) بە کار نەبەن. ئەمانە ئەو (حەکیم)ەن کە مام هەژار جارێ چیرۆکەکەی بۆ گێڕامەوە، گوتی بە سوڵتانی گوتووە: قوربان من غوڵامی حەزرەتی سوڵتانم نەک حەزرەتی باینجان. ئەمانە (وعاظ السلاطین)ی فەرهەنگی کۆمەڵناسییەکەی دۆکتۆر (عەلی وەردی)ی ڕەحمەتین.

چارەسەر، دیسانیش دەیڵێمەوە، ئاسانە و نەکراو نییە: کۆمەڵێ دەستگای زانستی کە کەسانی شایان و لێهاتوو بیبەن بە ڕێوە و کاری تێدا بکەن، پلانێکی تۆکمەی فەرهەنگی بۆ بەدیهێنانی ڕینیسانسێک لە زمان و فەرهەنگی کوردیدا (واتە سیاسەتێکی فەرهەنگی:Cultural Policy) ، سەرکردەیەکی (یا سەرکردایەتییەکی) بەجەرگ و بوێر کە لە ڕووی ماددی و مەعنەوییەوە پشتیوانیی پرۆژە فەرهەنگییەکە بکات .

هۆیەکی زۆر بنەڕەتانەی قەیرانەکانی زمانی کوردی لەوەوە سەری هەڵداوە کە لە وڵاتی ئێمەدا خەڵک بەگشتی و لە پێش هەموویشیانەوە نووسەران و ڕووناکبیران، لە ڕووی زانستییەوە شارەزای زمانی کوردی نین، ئاشنای پێکهاتەکەی نین، ڕێزمانیان بە شێوازێکی زانستی نەخوێندووە و فێری نەبوونە . بێ زانینی ڕێزمانیش زۆر زەحمەتە تۆ لە بنەماکانی ڕێنووس بگەیت .لای ئەو نەتەوانەی کە مێژوویەکی دوورودرێژی نووسین و خوێندەوارییان هەیە و بە شێوەیەکی زانستی زمانەکەیان دارشتووە و خوێندەوارانیان پەروەردە کردووە ئەم کێشەیە براوەتەوە .ڕێنووس تا ڕادەیەکی زۆر پێوەستی ڕێزمانە .دەمەوێ بڵێم ئەمە ڕێزمانە کە بە ڕادەی یەکەم بڕیار دەدات وشە دەبێ وەها بنووسرێت و وەها نەنووسرێت .من ناڵێم هەموو کەسێک کە خوێندی ئیتر دەبێ وەک زمانەوانێک شارەزای زمان بێت، بەڵام خۆ دەبێ لە خوێندنگەدا ئەوەندەی فێر بکەن کە بەشەکانی ڕستەیەک بناسێتەوە و بزانێت وشە چۆن دەنووسرێت .تۆ کە ڕێزمانت نەزانی، دیارە ناشزانی بۆچی، بۆ نموونە،

هەندێ) دا (دەبێ بە وشەکەی پێش خۆیەوە بنووسرێت و هەندێکیشیان بە جیا .لەوە ناگەیت بۆچی بۆ یەکەم کەسی کۆی نەفیکراو دەبێ بنووسیت) نیین(، بەڵام بۆ دووەم و سێیەم کەس) نین .(هەتا ئێستایش من تاکە کەسێکم نەدیوە لەو وردەکارییانەی زمان تێگەیشتبێت و کاری پێ کردبێت.

دیمانە: کاک فەرهاد، بۆئەوەی خوێنەر باشتر لە مەبەستی تۆ تێبگات، تکایە ئاماژە بە هەندێک لە هەڵە زەق و بەرچاوەکان بکە کە لە میدیا و بڵاڤۆکی کوردیدا دێنە بەرچاو.

شاکەلی: هەڵەکان یەکجار زۆرن. من هەموو جارێ کە ڕۆژنامەکانی کوردستان لەسەر ئینتەرنێت تەماشا دەکەم، دەیان و سەدان هەڵەی ناقۆڵام بەرچاو دەکەوێ، کە پیاو پێیان دەهری دەبێت. بەڵام دەبێ ئەوەیش ڕوون بکەمەوە کە قەیرانی زمانی کوردی تەنیا مەسەلە هەڵەی ڕێنووس و ڕێزمان نییە. وەک نموونەی هەڵەی باو دەتوانم ئەمانەت بۆ باس بکەم:
- نەزانینێکی تەواو لەبارەی بەکارهێنانی پۆستپۆزیسیۆنەکانی (دا، وە، ڕا...هتد)وە. ئەمەیش لەبەر ئەوەیە کابرای نووسەر لەبارەی دۆخەکانی ناوەوە لە زمانی کوردیدا (دۆخ: (Case, Kasusهیچ نازانێ.
- تینەگەیشتن لە بنەماکانی دروستکردنی ناوی لێکدراو، بەگشتییش بابەتی وشەسازی Word .formationلەبەر ئەوەیش ئەم جۆرە هەڵانە هەمیشە دووبارە و سەدبارە دەبنەوە.
- هەڵەکردن لە بەکارهێنانی ناو لە دۆخی ئیزافەدا(Genitive)، بەتایبەت کە ناوەکە بە) ی (تەواو دەبێت.
- بەکارهێنانی هەڵەی ڕاناوی لکاو) بەتایبەت کەسی سێیەمی تاک و کۆ (کە بە ناوێکەوە دەنووسرێن بە)ی (تەواو بووبێت.
- ناشارەزایی لە بنەمای بەکارهێنانی خاڵبەندی.(Punctuation)
- ونبوون و لەناوچوونی بەشێک لە پۆستپۆزیسیۆنەکان، بەڵام بەپێچەوانەوە دانانی پۆستپۆزیسیۆن لەو جێگایەدا کە پێویست نییە.
- بەکارهێنانی هەڵەی پێشگر(Prefix)ی هەندێ کردار وەک) هەڵ(، لە کاتی گەردانکردنی کردارەکەدا.
- تێکەڵکردنی شێوەی) و (و) وو (لەو فۆرمە ڕێزمانییەدا کە پێی دەگوترێت.(Past particip)
- ناشارەزایی لە فەرهەنگ و شیعری کلاسیکی کوردی .لەم ڕۆژانەدا ڕۆژنامەیەکی گەورەی کوردستان بە خەتێکی درشت دێڕێکی) ئەی ڕەقیب(ی ئاوەها نووسیبوو):زیندووە قەد نانەوێ(!...، هەروەها هەر ئەو ڕۆژنامەیە شیعرە ناودارەکەی پیرەمێردی وا لێ کردبوو) :دایکی وەتەن دە هەستە سڵاویان لێ بسێنەوە .(!...
- هەڵەکردن لە گەردانکردنی ئەو کردارانەدا کە ڕەگی ڕابوردوویان بە) ی (تەواو دەبێت، کاتێ دەنووسێنرێن بە ڕاناوی لکاوەوە.

ـ بەکارهێنانی شێوەیەک سینتاکس (Syntax) کە ڕاستەوخۆ لە زمانێکی بێگانەوە وەرگیراوە و کوردی نییە.

ئەمانە تەنیا نموونەی ئاساییین کە ڕۆژانە بەرچاو دەکەون. ئەوجا پێم بڵێ چەند کەس لەوانەی سەدان لاپەڕەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی کوردستان ڕەش دەکەنەوە، ئەم بنەمایانە دەزانن و بە جێی دەهێنن؟ لەوەیش بترازێ بە شێوەیەکی زۆر ناشیرین و نەزانانە وشە لە دیالێکتی کرمانجیی سەرووەوە وەردەگرن بێ ئەوەی هیچی لێ بزانن، بێ ئەوەی شارەزای بنجوبناوانی وشەکە بن. پێیان وایە بەم بەکارهێنانە ئیتر زاراواکانی زمانی کوردی لە یەکدی نزیک دەبنەوە و زمانی یەکگرتوو دروست دەبێت.

دیمانە: لە وتارەکەتدا ئەلفبێی کورمانجیی سەروو بە هی "کەمالیستانەی ئەتاتورکانەی لاتینی" دەناسێنی. تکایە لەم بارەیەوە زێدەتر بۆمان بدوێ. لەگەڵ کورمانجیی خواروودا چۆنی هەڵدەسەنگێنی؟

شاکەلی: ئەلفوبێی لاتینی لای کورد دیاردەیەکی سیاسییە و ڕاستەوخۆیش بەستراوە بە هەوڵدانی ئیمپەریالیستانەوە بۆ دابەشکردنی کوردستان. ئەوانەی کوردستانیان لە ڕووی جیۆگرافی و سیاسییەوە پارچەپارچە کرد، هەر ئەوانیش بوون کەوتنە ئامادەکاری بۆ پارچەپارچەکردنی زمانەکەی و فەرهەنگەکەی. دیارە لەم بوارەدا ڕۆژهەڵاتناسانی ئەوروپایی ڕۆڵێکی یەکجار ناپیرۆزیان هەبوو، چونکە دەیان درۆیان بڵاو دەکردەوە و بە ناوی زانستەوە بە خەڵکیان دەفرۆشت. ئێستایش لەسەر ئەو پیلانگێڕانەیان هەر بەردەوامن. بێگومان هەندێ لە کارەکانیان بە هۆی هەندێ ڕووناکبیری ناپاکی کوردەوە جێبەجێ دەکەن.
گەورەترین نموونەی ڕۆژاواپەرستی و شێواندنی ناسنامەی ڕۆژهەڵاتی مستەفا کەمالە (ئەتاتورک)، کە ویستی بەزۆر نەتەوەی تورک بکاتە نەتەوەیەکی ڕۆژاوایی و هەموو شارستانێتی و ڕابوردووی بسڕێتەوە. هەڵوێست و ئیدیۆلۆگیی ئەتاتورک بەئاشکرا ڕەگەزپەرستانە بوو. ئەو دژی عەرەب بوو، دژی ئیسلام بوو، دژی ڕۆژهەڵات بوو. دەیویست بە هەر نرخێک بووە لەوانە دوور بکەوێتەوە. وای دەزانی هەر بەوەی خۆی لەو فەرهەنگە دوور بخاتەوە ئیتر دەبێتە ئەوروپایی و مۆدێرن و پێشکەوتوو. ئەنجامەکەیشی ئەمەی لێ دەرچوو کە ئەمڕۆ بەسەر تورکدا هاتووە و دێت: گەلێکی بێناسنامە، نە بە ڕۆژهەڵاتی مایەوە و نە بوو بە ڕۆژاوایی(و نە دەشبێت). لەناو کورددا کەس هێندەی بنەماڵەی بەدرخان دڵسۆزی بیروباوەڕ و ئیدیۆلۆگیی ئەتاتورک نەبوو. ئەوان ئەگەرچی بە ڕواڵەت دژی تورکیا بوون، بەڵام لە ڕاستیدا ناکۆکییان تەنیا لەسەر دەستەڵات بوو. جەلادەت و کامران بەدرخان لە هەموو ژیانیاندا هەوڵی ئەوەیان دەدا لاسایی ئەتاتورک بکەنەوە و زۆریش لە دڵەوە سەرسامی کەسایەتی و بیرکردنەوەی ئەتاتورک بوون. بەردخانییەکان لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمدا دەستەڵاتی سیاسییان لە کوردستاندا نەما و ئەمارەتەکەیان ڕووخا. جەلادەت و کامران دەیانویست ئەوەی کە لە سیاسەتدا دۆڕاندوویانە لە زمان و فەرهەنگدا وە دەستی بێننەوە. بنەماڵەی

بەدرخان هەر دوای ڕووخانی میرنشینی بۆتان لە ئەستەمبووڵ و لە کریتا و لە چەند جێیەکی دیکە ژیان بەڵام هەمیشە پێوەندییان لەگەڵ دەستگاکانی ئیمپەریالیستیدا هەبووە و هاوکارییان کردوون. پەیدابوونی بیری گۆڕینی ئەلفوبێیش بەرهەمێکی ئەم بیرکردنەوەیە و ئەم هاوکارییە بوو. ئەمەیش هیچ سەیر نییە کاتێ کە دەزانین سەرچاوەی ئیدیۆلۆگیی ئەتاتورک و بەدرخانییەکان هەر یەک سەرچاوەیە و هەردوو لایان لە یەک کانیی ژەهراوییان خواردووەتەوە.

ئەگەر ئەو بابەتەیش بخەینە لاوە، بەڵام ئەلفوبێی لاتینی لە ڕووی زانستییەوە ئەلفوبێیەکی ناتەواو و هەڵەیە و دەرۆستی دەنگەکانی (فۆنێمەکانی) زمانی کوردی نایەت. هێندەی من بزانم بە لای کەمەوە حەوت فۆنێم لە کوردیدا هەن کە لەو ئەلفوبێیەدا هیچ نیشانەیەکیان بۆ دانەنراوە.

بۆ من پرسیارەکە ئەوە نییە کە ئایا دەکرێ ئەلفوبێیەکە بگونجێنرێت و چاکسازی بکرێت یا نە، مەسەلەکە ئەوەیە کە بۆچی، لە پێناوی چیدا و بە چ مەبەستێک دەبێ ئەلفوبێ بگۆڕین؟ ئەلفوبێی ئەمڕۆی کوردی ئەلفوبێیەکی ڕێکوپێکە و بە جوانترین شێوە لەگەڵ دەنگەکانی زمانی کوردیدا گونجێنراوە. ڕەنگە یەک دوو وردە کێشەی تیدا مابێتەوە، بەڵام ئەوانە بەئاسانی چارەسەر دەکرێن. ئێمە ئەگەر لە ماڵەکەماندا پەنجەرەیەکمان درزی بردبوو، نایەین هەموو خانووەکە بڕووخێنین بە نیازی چاککردنی پەنجەرەکە. پەنجەرەکە خۆی چاک دەکەین و تەواو. ئەوجا ئەگەر ئەو خانووە شوێنەوارێکی مێژوویی بوو، هەزار ساڵ تەمەنی بوو، وەک زمانی کوردی، ئەوە هەر تاوانێکی نەبەخشراوە بەرانبەر بە کورد و بە شارستانێتی و بەرانبەر بە هەموو مرۆڤایەتی، ئەگەر تێکی بدەین و بیڕووخێنین.

زۆر جار مەسەلەی کەمایەتی و زۆرایەتی وەک بەڵگە دەهێنرێتەوە. ئەمە هیچ ڕاست نییە، بەڵکە بیرکردنەوەیەکی سیاسییە، نەک زانستی. ئێمە کە باسی زمان دەکەین، باسی تێکست دەکەین، باسی زمانی نووسراو دەکەین، باسی زمانی قسەکردن ناکەین. بە گۆڕینی ئەلفوبێ هەموو گەنجینەی نووسراومان لە ناو دەچێت و بە دەستی خاڵی دەمێنینەوە. بەشی هەرەزۆری زمانی کوردی بە ئەلفوبێی کوردی نووسراوە. من لەم ڕووەوە ئامارێکی چەسپیوم بە دەستەوە نییە، بەڵام بە خەمڵاندنێکی مەنتیقی دەتوانم بڵێم ٨٥% تا ٩٠%ی زمانی کوردی بەم ئەلفوبێیە نووسراوە و دەنووسرێت. ئێمە ناکرێ بێین لەبەر خاتری کوردی کوردستانی سەروو هەموو زمان و فەرهەنگی کورد هەڵتەکێنین و واز لێ بێنین، لەبەر ئەوەی پێمان وا بێت لاتینی دەمانکاتە گەلێکی مۆدێرن و بەمە دەبینە ئەوروپایی. ئەو ١٥% یا ١٠%یەی دەمێنێتەوە ئەو ئەدەبەیە کە نووسەرانی ئەمڕۆی کوردستانەکانی تورکیا و سووریا و ڕووسیا دەینووسن و بەرهەمی دێنن، کە ئەویش لە ڕووی ئێستێتیکی و هونەرییەوە نرخێکی ئەوتۆی نییە. هیچ گەلێکی خاوەنشارستانی و خاوەنفەرهەنگ نییە لە دنیادا وازی لە ڕابوردووی خۆی هێنابێت لەپێناوی شتێکی پووچ و بێناوەڕۆکی وەک ئەلفوبێی لاتینیدا. ئەوە چین، ژاپۆن، ڕووس، جوولەکە، یۆنان، ئەرمەنی، گورجی، هیندستان، پاکستان، عەرەب، فارس، ئەتیووپی و بەنگالی. کێ تا ئێستا خۆی تووشی ماڵوێرانیی وەها کردووە؟ کەس! ئەگەر ئەمڕۆ هەندێ

کۆلکە خوێندەواری کوردستانی تورکیا دەهۆڵ بۆ لاتینی لێ دەدەن لەبەر دڵسۆزیی زمان و فەرهەنگی کوردی نییە، بەڵکە لەبەر ئەوەیە ئەمانە کوردی کەمالیستن، شوێنپێی جەلادەت و کامڕان بەدرخان هەڵدەگرن کە شەیدا و دۆستی ڕۆژاوا بوون. ئەمانەی ئەمڕۆیش بۆ تێزە نامرۆڤانەکانی ڕۆژاوا لیک بە دەمی خۆیان و مێشکیان و قەڵەمیاندا دێتە خوارەوە. هۆیەکی دیکەیش ئەوەیە ئەمانە نە کوردی دەزانن، نە ئاگایان لە ڕابوردووی فەرهەنگ و زمانی کوردی هەیە.

هەلومەرجی کوردستانی باکوور زۆر لە هەلومەرجی جەزائیر دەچێت کە فرانسا داگیری کردبوو: داگیرکارێک کە هەوڵی داوە گەلی داگیرکراو زمان و فەرهەنگی خۆی لە بیر بچێتەوە و لەو کارەیشدا زۆر سەرکەوتوو بووە. بەڵام ڕووناکبیران و خەباتکارانی جەزائیر زۆر لەوانەی کوردستانی تورکیا ژیرتر و هۆشیارتر بوون، چونکە ئەوان مێشکیان نەشۆرابووەوە. ئەوان وازیان لە زمان و فەرهەنگ و دینی خۆیان نەهێنا، وازیان لە ئەلفوبێی خۆیان نەهێنا، بەپێچەوانەوە ئەمانەیشیان کردە کەرەستەی خەبات و تێکۆشان دژی فرانسا. کاتێکیش ڕزگار بوون، مامۆستای عەرەبیزانیان لە هەموو وڵاتانی عەرەبەوە برد بۆ جەزائیر و هەڵمەتێکی عەرەباندن (تعریب)یان دەست پێ کرد بۆ گەڕانەوە بۆ فەرهەنگ و زمانی خۆیان. ئەمڕۆ کە لە کوردستانی عیراقدا دەرفەتێکی باش پەیدا بووە و کوردی باکوور دەتوانن سوودی لێ وەربگرن بۆ ئەوەی فێری کوردی ببن، بۆ ئەوەی ببنەوە بە کورد، کەچی ئەوان دێن و دەیانەوێ ئەوەی لەوێ لە ماوەی سەدوپەنجا ساڵدا بنیات نراوە، ئەویش لەناو ببەن و بیڕووخێنن. بەرپرسە نەخوێندەوار و کوردینەزان و بێفەرهەنگەکانی کوردستانیش بێ بیرکردنەوە، بێ وردبوونەوە دەرگایان بۆ ئاوەڵا کردوون و کۆمەکیشیان دەکەن بۆ ئەوەی ئاگر بەر بدەنە ماڵی زمان و فەرهەنگ و مێژووی کورد.

پێم وایە کەم کەس هەیە لەناو خوێنەواری کورددا هێندەی من پێوەندیی لەگەڵ کوردستانی تورکیا و خوێنەوارانی ئەوێدا هەبێت. بە دڵنیایی پێت دەڵێم لە پانزدە بیست ملیۆن کوردی تورکیا، باوەڕ ناکەم بیست کەس هەبن دیوانی مەلای جەزیری و مەموزینی ئەحمەدی خانییان خوێندبێتەوە و لێی گەیشتبن. ئەگەر بیست کەس هەبن، ئەوا نۆزدەیان مەلان و ئەلفوبێی کوردی دەناسن. جا بۆ دەبێ بە دەستی خۆمان ئەوەی خوێنەوار و نووسەر و شاعیر و زانا و ڕووناکبیری کورد لە ماوەی هەزار ساڵدا دروستیان کردووە، بیڕووخێنین؟ بۆ دەبێ کارێکی وا بکەین دوای پەنجا ساڵ گەنجێکی کورد جەزیری و نالی و خانی و وەفایی و گۆران و هێمن و مەسعوود محەمەد و سەججادی نەناسێت؟

دیمانە: چەند کورتەپرسیار:

ئایا فەرهاد شاکەلی بەبێ هەڵە کوردی دەنووسێ؟

شاکەلی: لێتی ناشێرمەوە دەمویست هەروا سووک و ئاسان بڵێم (بەڵێ) و ئیتر بیبڕمەوە، بەڵام دەزانم ناکرێ، چونکە لە لایەکەوە وەرامەکەم ئەودەم ڕاستییەک دەشێرێتەوە کە ڕەنگە بە خۆدزینەوە بۆم حیساب بکرێت، لە لایەکی دیکەیشەوە ڕێز و خۆشەویستی و پەرۆشم بۆ خوێنەری کورد وام لێ دەکات لە نیوەی ڕێدا بە جێی نەهێڵم، بەڵکە پێبەپێ لەگەڵی بڕۆم تا دەگەینە لێکحاڵیبوونێکی باشتر.

ڕەنگە تۆ مەبەستت تەنیا هەڵەی ڕێنووس بێت، بەڵام باسەکە لای من لەوە فراوانترە: ڕێزمان، شێواز، سینتاکس، وشە و دەربڕین، ئێستێتیک، خاڵبەندی و لایەنی دیکەیش.

ئەگەر هەر بەگشتی باسی کوردینووسین بکەین، ئەوا لە دنیای ئەمڕۆی کوردەواریدا کۆمەڵێ خەڵکمان هەن کە کوردییەکی جوان و بێ گرێ و پاراو دەنووسن، دیارە لە پلەی جیاوازدا، بۆ نموونە: عەزیز گەردی، لەتیف هەڵمەت، عەبدوڵڵا پەشێو، شێرکۆ بێکەس، عەبدوڵڵای حەسەنزادە، ئەمجەد شاکەلی، حەمەسەعید حەسەن، خەبات عارف، ئامانج شاکەلی، ئەنوەر قادر، عەتای نەهایی، کوردۆ عەلی... و چەند کەسێکی دی کە بەداخەوە لەم ئان و ساتەدا بیرم بۆیان ناچێت. بەڵام هەر لەناو ئەم دۆستە بەڕێزانەیشدا هیی وا هەن کە فریان بەسەر ڕێنووسەوە نییە و لێی نازانن. پەشێو، هێندەی من ئاگادار بم، چونکە زوو زوو یەک دەبینین یا بە تەلەفۆن قسان دەکەین، لە هەموویان زێتر ئاگاداری ئەو وردەکارییانەی ڕێنووس و ڕێزمانە.

لەبارەی زمانە کوردییەکەمەوە ئەوەیان لە خۆم مەپرسە، بەڵام هەرچی مەسەلەی ڕێنووسە دەتوانم هەر وا بەکورتی دەریببڕم: هەندێ شێوەی نووسینی من هەن کە ڕەنگە بە هەڵە دابنرێن، بەڵام هۆیەکەی ئەوەیە ئەوانە لەو بەشانەی ڕێنووسن کە من خۆیشم هێشتا نەگەیشتوومەتە چارەسەرێکی تەواو و بنجبڕ لەبارەیانەوە. پێیشم خۆشە زێتر کاریان لەسەر بکەم. لەوە بترازێ، دەتوانم بە ئارخەیانی بڵێم کە نووسینی من لە گوێرەی نووسینی دیکە، کەمترین هەڵەی تێدایە. نموونەیەکی بچووک دیوانی (هەموو ڕازی من ئاشکرایە و هەموو ئاشکرای تۆ ڕاز) ـە. لەو دیوانەدا، کە ئەوە چوار ساڵ زیاترە بڵاو بووەتەوە، تەنیا یەک هەڵەی تێدایە: لە لاپەڕەی حەوتەمدا نووسراوە (بۆشەوی)، کە دەبوو وشەکان لە یەک جیا بکرێنەوە و بنووسرێ (بۆ شەوی). هەندێ جار پیاو لە کاتی نووسیندا، یا لە کاتی هەڵەبژێریدا، هەڵەی بەسەردا تێدەپەڕێ. ئەمەیان نابێ کەسی لەسەر گوللەباران بکرێت.

من دەیان جار و سەدان جار لەگەڵ دۆستەکانمدا، کە بەشێکی زۆریان نووسەر و ڕووناکبیرن، دەکەوینە باسی قووڵ و دووروودرێژەوە لەسەر زمان و ڕێنووس. هەمیشە دەڵێم ئەگەر دەتوانیت بە بەڵگەی زانستی قەناعەتم پێ بکەیت کە من هەڵەم، بەڵێنت دەدەمێ واز لە باوەڕ و هەڵوێستەکەم بهێنم، بەڵام ئەگەر من قەناعەتم بە تۆ کرد، تۆیش بەڵێنێکی وا بە من بدە.

دیمانە: قوتابییەکانی فەرهاد شاکەلی ئەو شانسەیان هەیە کوردییەکی دروست و بێهەڵە فێر ببن؟

شاکەلی: ئەوانەی لای من دەخوێنن سەر بە زمان و نەتەوە و فەرهەنگ و وڵاتی جیاوازن. لە ماوەی ئەو هەموو ساڵەدا کە من لە زانستگەی ئوپسالا کارم کردووە، ژمارەیەکی زۆر خوێندکارم هەبوون: سوێدی و فارس و فینلاندی و ئیسلاندی و ئیستلاندی و ئەڵمانی و تورک و کورد و بەلووچ. لەبەر ئەوەیش دەبێ ئەمانە لە پێشدا فێری زمانەکە بکرێن نەک ئەو وردەکارییانەی ڕووناکبیرێکی خۆیشمان تێی ناگات.

مامۆستا هەموو شتێک نییە. من دەتوانم بڵێم ئەگەر خوێندکارێکی وریا و هۆشیاری کورد دوو ساڵێک لای من بخوێنێت و خۆیشی بیەوێت، بەڵێ فێری کوردییەکی زۆر چاک دەبێت. خوێندکاری بێگانەم هەبووە کە لە ماوەی دوو ساڵدا فێری هەردوو شێوەزاری کوردیی باکوور و کوردیی باشوور بووە و توانیویەتی پێیان بخوێنێتەوە. خوێندکاری کوردیشم هەبووە لە ماوەی چوار ساڵدا نەیتوانیوە فێری زاراواکەی دیکە ببێت، واتە ئەوەیان کە پێشتر نەیزانیوە.

ئامادەکردنی: مەجید ئەحمەدی
ماڵپەڕەی دیمانە، ٢٧-١٠-٢٠٠٥
www.dimane.com

له کوردستانی ئه‌مڕۆدا هیچ سیاسه‌تێکی فه‌رهه‌نگی، له هیچ ناوچه‌یه‌کی کارگێڕی و سیاسیدا له ئارادا نییه

زه‌نگ: وه‌ک شاعیرێکی یاخی له سه‌ره‌تای حه‌فتاکاندا بانگی نوێخوازیتان له گرووپی کفری یاخود (قوتابخانه‌ی شیعری کفری)یه‌وه ڕاگه‌یاند، که به‌رایی شۆڕشی شیعری تازه‌ی کوردی بوو له کوردستاندا؛ پاش تێپه‌ڕبوونی (٣٥) ساڵ پتر به‌سه‌ر ئه‌و ڕاچڵه‌کینه‌دا چ به شاعیرانی پاش خۆتان ده‌ڵێن؟

شاکه‌لی: به ڕاستی من له هه‌موو ژیانمدا ڕۆڵی په‌یامبه‌ر یا موژده‌به‌رم نه‌بینیوه و پێیشم خۆش نییه ڕۆڵێکی ئاوه‌هام هه‌بێ یا پێ بسپێردرێت. ئه‌و بزووتنه‌وه نوێگه‌رییه‌ی ئێمه‌ی شاعیرانی کفری (گه‌رمیان) ده‌ستمان پێ کرد سه‌ره‌تای نوێگه‌ری و تازه‌کردنه‌وه‌ی فه‌رهه‌نگ و شیعری کوردیی دوای گۆران بوو له کوردستاندا. یه‌ک دوو ساڵێک دواتر له سلێمانی و هه‌ولێریش بزووتنه‌وه‌ی له‌و بابه‌ته ده‌ستی پێ کرد. سه‌رئه‌نجامیش هه‌موو ئه‌م شه‌پۆلانه تێکڕا بوون به‌و ڕووباره به‌خوڕ و ڕه‌نگینه‌ی که به شیعری تازه‌ی کوردی ناو ده‌برێت. من هه‌ستێکی وام له لا دروست بووه که ئه‌و ئه‌زموونه‌ی ئێمه وه‌ک ڕاستییه‌کی مێژوویی و وه‌ک گه‌نجینه‌یه‌کی ئێستێتیکی و زمانه‌وانی و فه‌رهه‌نگی، هه‌رگیز بواری ئه‌وه‌ی پێ نه‌دراوه وه‌ک خۆی بناسرێت و خۆی پێشکه‌ش بکات. ڕه‌نگه هاوڕێی خۆشه‌ویستم کاک له‌تیف هه‌ڵمه‌ت که‌م تا کورتێ ده‌رفه‌تێکی که‌می ده‌ست که‌وتبێت و هه‌ندێ ڕاستیی له‌و باره‌یه‌وه گه‌یاندبێته خوێنه‌ری کورد، به‌ڵام من ئه‌و ده‌رفه‌ته که‌مه‌یشم هه‌رگیز ده‌ست نه‌که‌وتووه. هه‌ر له ناوه‌ڕاستی ساڵی ١٩٧٥ ـه‌وه، به هۆی به‌شداریمه‌وه له خه‌باتی ڕزگاریخوازانه‌دا، ناو و به‌رهه‌می من به‌ته‌واوی له‌لایه‌ن ڕێژیمی به‌عسه‌وه قه‌ده‌غه کراوه. سانسۆری ده‌سته‌ڵاتی کوردیش له‌وه که‌متری به به‌رهه‌م و ئه‌زموون و ده‌نگی من نه‌کردووه. ئه‌گه‌ر تاوانه‌که هه‌ر قه‌ده‌غه‌کردنی ده‌نگ و ڕه‌نگ و ئه‌زموون و به‌رهه‌می من بووایه، هێشتا ئاسان بوو، به‌ڵام ده‌سته‌ڵاتی سیاسی و چه‌ته و پۆلیسه‌کانی ئه‌ده‌ب و زمان و فه‌رهه‌نگی کوردی زۆر چالاکانه کاریان بۆ ئه‌وه کردووه که وێنه‌که‌ی من ڕه‌ش بکه‌نه‌وه، که مێژووی من وه‌ک تاکه‌که‌س و وه‌ک گوژمێکی ئێستێتیکی و شیعری بسڕنه‌وه و نه‌هێڵن تیشکی بگاته به‌رچاوی خوێنه‌ری کورد. ئێستا دوای سیوپێنج ساڵ ده‌بێ من چی به شاعیرانی ئه‌مڕۆ بڵێم؟ پێیان بڵێم وا بنووسن و وا مه‌نووسن؟ ئه‌ی ئامۆژگارییان

بکەم و بڵێم برۆن جارێکی دیکە و سەرلەنوێ مێژووی نوێگەریی شیعری کوردی بخوێننەوە؟ بڵێم ئەوەی تا ئێستا بە ئێوەیان گوتووە هەر هەمووی درۆیە و لە بیری خۆتانی ببەنەوە؟

لە ماوەی نزیکەی هەژدە ساڵدا من و کاک لەتیف هەڵمەت هیچ پێوەندییەکمان نەمابوو. لە بیرمە کە ساڵی ١٩٩٢، بۆ یەکەم جار ڕێگەی هاتوچۆ کرایەوە، کاک لەتیف نامەیەکی بۆ نووسیبووم و باسی ئەوەی کردبوو کە چۆن بە هەموویانەوە دژایەتیی ئەو ئەزموونەی ئێمە دەکەن و دەیانەوێ دەنگمان بتاسێنن. داوایشی لێ کردبووم کە چالاکانە بکەومە گەڕ و بەرپەرچی ئەو هەموو زۆرداری و ناهەقییە بدەمەوە. بۆم نووسی: لەتیف گیان ئەگەر گەلی بۆسنیا هێرسۆگۆڤینا و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی چەچانستان و میللەتی بەستەزمانی سۆمالیا بە ڕۆژی نیوەڕۆ زوڵمیان لێ دەکرێت و هەرچی ڕاستی و داد هەیە پێشێل دەکرێت، ئێمە لەوان زیاتر نیین، دە با ئەو مافەی من و تۆیش بخورێت، خۆ دنیا خاپوور نابێت و قیامەت ڕوو نادات. هەر لەم بوارەیشدا پێم خۆشە وەک بیرەوەرییەکی جوان ئەوە بگێڕمەوە کە لەتیف لەگەڵ یەکەم نامەیدا بەردێکی بچکۆلەیشی بۆ ناردبووم، کە بەردی کفری بوو. ئێستایش ئەو بەردەم هەڵگرتووە.

زۆر شت هەیە کە کەسێکی وەک من بە نەوەی ئەمڕۆی ئەدەب و فەرهەنگی کوردستانی بڵێت. بەشێکی باوەڕ و بۆچوونە ئەدەبی و فکرییەکانی خۆمم بە هۆی نووسین و بەرهەمەکانمەوە ڕوون کردوونەتەوە، بەڵام چەندی لێ دەگاتە خوێنەری کورد و داهێنەری کورد، ئەوەیان لە دەستەڵاتی من بە دەرە. پێم وایە کرۆک و ناوەڕۆکی پەیام و ئەزموونی هونەری و فەرهەنگیی من تا ئێستایش لە تاریکیدایە و کەمتر ڕووناکاییی ناسران و لێکۆڵینەوە و نرخاندنی بەر کەوتووە.

شاعیرانی ئەمڕۆ دەرفەتێکی باشیان لە بەردەمدایە. ئەوان ئازادییان لە ئێمە یەکجار زۆرترە، تەکنیکی زانیاری بۆتە هۆی ئەوەی سەدان و هەزاران سەرچاوەی زانیارییان لە بەردەستدا بێت. بواری بڵاوکردنەوەیش لەگەڵ هیی سەردەمی ئێمەدا هەر بەراورد ناکرێت. ئەمڕۆ دەیان و سەدان ڕۆژنامە و گۆڤار، دەیان ڕادیۆ و کۆمەڵێ تەلەڤیزیۆن لە کوردستاندا هەن کە نووسەران و ڕووناکبیران و هونەرمەندان دەتوانن دەنگ و ڕەنگی خۆیان بگەیێننە مرۆڤی کورد. ئێمە تا ڕادەیەکی زۆر لەو ناز و نیعمەتە بێبەش بووین. بەڵام ئەگەر ڕێگەم بدەن و لێم زویر نەبن دەبێ بڵێم نەوەی ئێمە ڕووناکبیرتر و خوێنەوارتر بوو. ڕەنگە لەبەر ئەوە بووبێت ئێمە لە کتێب و خوێندنەوە بەولاوە هۆیەکی دیکەی سەرگەرمی و خۆخەریککردنمان نەبوو. لە ڕووی زمانیشەوە پێم وایە ئەمڕۆ زمانی کوردی، نەک تەنیا لای لاوان، بگرە لای ناوە گەورەکانیش، هێندە لاواز و داهێزراوە کە بەڕاستی شایانی بەزەیی و دڵپێسووتانە.

دەکرێ پرسیارەکەتان وا لێک بدەمەوە کە شتێک لەبارەی ئەزموونی خۆمەوە بگەیێنمە نەوەی ئەمڕۆی شیعری کوردی. من پێم وایە ئەزموون هەر ئەوە نییە نووسەرێکی یا هونەرمەندێکی بەتەمەن بێت باسی ژیانی خۆی بۆ لاوان بکات. گرنگترین لایەنی ژیانی هونەرمەندێک (داهێنەرێک) بەرهەم و کارەکانیەتی، ئەو

ساتە تیشکهاوێژ و گەرمانەی داهێنانە کە لە ئافەریدەیەکی نوێ و جوان و ناسکدا کۆ دەبێتەوە. تێگەیشتنی بەرهەم و داهێنان پێویستی بە پرۆسەیەکی دیکەیە، کە ڕەخنە و لێکۆڵینەوە دەتوانێ دروستی بکات. لایەنە ئێستێتیکی و زمانەوانی و هونەرییەکانی بەرهەمێک هەر لە خۆیانەوە ناناسرێنەوە. دەبێ شی بکرێنەوە، دەبێ پەردەیان لەسەر لابدرێت و ڕازە شاراوەکانیان ئاشکرا بکرێت. بەڵام دەزانم ئەو لایەنەی فەرهەنگی کوردی وێرانخانەیەکە بۆ خۆی، هەروا ئاسانیش نییە چارەسەر بکرێت.

زەنگ: دەکرێت قوتابخانەی شیعری نوێی کوردی بکرێتە بنەمایەکی فراوانی ئەمڕۆی پەرەسەندن و گەشەکردنی تێکڕای ژانرە وێژەییەکانی کوردستان؟

شاکەلی: ئەوەی دەبێتە بناخەی پەرەسەندن و گەشەکردنی فەرهەنگی، قوتابخانەی ئەدەبی و شیعری نییە، بەڵکە ئەو نرخ و پێوەر و چێژانەیە کە لەگەڵ پەیدابونی خۆیدا دەیانهێنێتە کایەوە و دایاندەمەزرێنێ. ئەو پێوەر و نرخانەیش هەمیشە یەکڕەنگ و یەکشێوە نین. مەرج نییە لە جێگەی جیاوازدا و لە سەردەمی جیاوازدا ئەو نرخانە لە یەک بچن. بەڵام شتی هاوبەش و دانەبڕاو ئەو گوڕم و گەرمییە، ئەو وزە و دینامیزمەیە کە دەبێتە ماکی تازەکردنەوە و داهێنان و جوانکاری و گۆڕین.
پەرەسەندن و گەشەکردنی ژانرە ئەدەبییەکان، وەک ئێوە نووسیوتانە، چەمکێکی بەربڵاو و تۆزێکیش تەماوییە. دەکرێ ئەم باسە لە دوو گۆشەنیگاوە سەرنج بدەین. یەکەمیان ئەوەیە کە فەرهەنگ و زمان بە شێوەیەکی گشتی چۆن دەبووژێنرێنەوە؟ دەبێ چی بکرێت و کێ دەیکات؟ ئەمەیان زۆر ڕوون و بەرچاوە. هەر نەبێ لای من زۆر ڕوونە، چونکە ژیانی ئەوروپا و سەرنجدانی فەرهەنگی ئەم وڵاتانە ئەوەی فێر کردووم کە چۆن دەستەڵاتی سیاسی دەتوانێت پرۆژەیەکی تۆکمە و ڕێک و تەماحکارانە (بە مەعنا باشەکەی) بخاتە گەڕ و کاری پێ بکات و جێبەجێی بکات. ئەمە پێی دەگوترێت سیاسەتی فەرهەنگی: Cultural policy. لە کوردستانی ئەمڕۆدا هیچ سیاسەتێکی فەرهەنگی، لە هیچ ناوچەیەکی کارگێڕی و سیاسیدا، لە ئارادا نییە، بەڵام کاری تێکدەرانە و ڕووخێنەرانە، بەتایبەت لە بواری زمانی کودیدا، زۆر چالاکانە جێبەجێ دەکرێت.
لایەنێکی دیکەی باسەکە ئەوەیە بزووتنەوەیەکی فراوانی فەرهەنگی پەیدا ببێت و ژانرە ئەدەبییەکان لە ڕووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە ببووژێنەوە و گەشە بکەن. ئەمەیان بە فەرمانی کارگێڕی و بە ویستی ئەم وەزیر و ئەو گزیر دروست نابێت. ڕەنگە ئەوان بتوانن لە هەندێ ڕووەوە ڕێگە خۆش بکەن، کە ئەوەیش دیسان دەچێتەوە سەر باسەکەی پێشووم، واتە نەخشەدانان بۆ ژیانی فەرهەنگی، سیاسەتی فەرهەنگی. وەرگێڕان، تەرجەمە، بۆ نموونە، دەتوانێ نەخشێکی گەورە و کاریگەری هەبێت. ئەمەیش بە بێ کۆمەک و پشتگریی دەوڵەت و دەستەڵات ئاسان نییە.

له پاڵ هەموو ئەمانەیشدا دەبێ هۆکاری خۆیی، سۆبژێکتیڤی، بە وزەی یەکەم دابنێین. هونەرمەندێکی داهێنەر نە چاوەڕوانی سەرۆکە و نە پێویستی بە پشتگریی وەزیرە و نە چاوی لە دەستی حیزبە. داهێنەر ئەو تەوژم و گوژمەیە کە هیچ شتێک ڕێگەی ناتوانێ لی بگرێت.

زەنگ: ئەو شیعرانەی ئەمڕۆ پانتاییەکی فراوانیان لە ڕووبەری وێژەی کوردیدا داپۆشیوە، چ خوێندنەوە و تێڕوانین و سەرنجێکی لا دروست کردوون؟

شاکەلی: لە ماوەی ئەم هەموو ساڵەدا من هەوڵم داوە هێندەی بکرێت ئاگایەکم لە ژیانی فەرهەنگی و ئەدەبیی کوردستان بێت، ئەگەرچی ئاسان نەبووە. ڕاستە ئەمڕۆیش وەک جاران شیعر زۆر دەنووسرێت و بڵاو دەکرێتەوە، بەڵام من وا هەست دەکەم ژانرەکانی دیکەیش تەکانێکی باشیان داوە، بەتایبەتی کورتەچیرۆک و ڕۆمان. وا پێ ناچێت شانۆ پێشکەوتنێکی ئەوتۆی بە دی هێنابێت. ڕەخنە و لێکۆڵینەوەی جیددیش، ئەگەر لە چوارچێوەی پێشکەوتنی ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەگەریدا چاوی لێ بکەین، یەکجار دواکەوتووە و نەیتوانیوە هەبوونی خۆی پێشان بدات.
شیعری ئەمڕۆ دەکرێ لە زۆر لایەنەوە سەرنجی بدەین: زمان، میتافۆر، مۆسیقا، بەڵام ڕەنگە لەوانەیش گرنگتر شیعرایەتی (شیعرییەت) بێت. ئەو تێکستەی بە ناوی شیعرەوە دەخرێتە بازاڕەوە تا چەند دەتوانێت وەک شیعر بەرگری لە خۆی بکات؟ چەندە هێزی مانەوە و خۆژیاندنی تێدا هەیە؟ ئایا دەتوانێ شیعرێک بێت لەگەڵ خۆیشیدا کۆمەڵێ قانوون و بنەمای هونەری و تەکنیکی دابمەزرێنێت؟ من پێم وایە بەشی هەرە زۆری ئەو شیعرەی ئەمڕۆ لە کوردستاندا دەنووسرێت و بڵاو دەکرێتەوە ئەو مەرجانەی تێدا نین و دوورن لە هەموو چەمکەکانی جوانی و پێکهاتەی شیعرایەتییەوە.
ڕەنگە هۆیەکی گرنگی ناڕازیبوونی من لە بەشێکی زۆری ئەو شیعرانەی دەیانخوێنمەوە لەوەوە هاتبێت کە بێجگە لە کوردی، من بە چوار پێنج زمانی دیکەیش دەخوێنمەوە. شیعر دەخوێنمەوە، لێکۆڵینەوە دەخوێنمەوە، هەوڵ دەدەم ئاگام لە ژیانی فەرهەنگی و فکریی دنیای ئەمڕۆ بێت. ئەم ئاشنایەتی و ناسینەی ئەدەب و فەرهەنگی دیکە، بتەوێ یا نەتەوێ، هەستێکی بەراوردکارانەت لا دروست دەکات، نموونەی بەرزت دەخاتە بەردەست کە دەبێتە جۆرێک ستانداردی جوانی و هونەرایەتی.
زۆر جار ئەوەیش ڕوو دەدات کە لەپڕ دەکەوم بەسەر پارچە شیعرێکی کوردیی جوان و بەرز و ناسکدا، یا ڕەنگە تەنیا چەند دێڕێکی بەرز لە شیعرێکدا، بێ ئەوەی ئەم جوانی و سەرکەوتنە ببەستمەوە بە ناوێکی تایبەتەوە، یا با بڵێم بە ناوێکی گەورە و ناسراوەوە.

زەنگ: بە دیدی تۆ، شیعری کوردی توانیویەتی پەیامی خۆی بگەیەنێتە گەلانی دنیا و هەڵوێستە و تێرامانی لەسەر دروست بووبێت؟

شاکەلی: جۆری دارشتنی پرسیارەکە هەستێکی وا دەداتە خوێنەر وەک بڵێی گەلانی دنیا هیچ ئیش و کارێکیان نییە ئەوە نەبێت هەموو دانیشن و چاوەڕوانی ئەوە بن شیعرێکی جوانی کوردییان بگاتە دەست و ئیتر هەموو لە خۆشییاندا بیکەنە شایی و لۆغان. ئەوجا دەبێ (پەیامی خۆی) چی بێت؟ تۆ بڵێی ئێمەی کورد چ پەیامێکی گەورە و ناوازە و دەگمەنمان پێ بێت کە خەڵکی دیکە تا ئێستا پەییان پێ نەبردبێ؟

ئێمە دەبێ بەوەندەیش دڵخۆش بین کە هەر نەبێ بەشێکی ئەم دنیایە بمانناسێت و بزانێت هەین. بە دوای ئەوەیشدا ئەگەر بتوانین بەشێکی، با کەمیش بێت، فەرهەنگی خۆمان بە خوێنەر و ڕووناکبیر و لێکۆڵەرەوەکانی دنیا بناسێنین. خۆناساندن بە جیهان ئەوەیە کە تۆ چیت پێیە پێشکەشی بکەیت. دەتوانی چی بخەیتە سەر گەنجینەی فەرهەنگ و شارستانەتی و عەقڵ و ئاوەزی مرۆڤایەتی. تۆ کە مێژوو دەخوێنیتەوە، یا کە لە دنیای ئەمڕۆ و فەرهەنگ و شارستانەتیی ئەمڕۆ ورد دەبیتەوە، هەمیشە بیرت بۆ ئەوە دەچێت، بزانیت ئەم نەتەوە و ئەو کۆمەڵە مرۆڤە چییان پێشکەش بە مرۆڤایەتی کردووە و جێدەست و دیارییەکانیان لە ئەنباری (عەماری) مرۆڤایەتی و مێژوودا ببینی.

ڕێگەی هەرە کورت و باش بۆ ناساندنی ئەدەب و فەرهەنگی کورد ئەوەیە کە بەرهەمەکان تەرجەمەی زمانانی دیکە بکرێن، ببنە بابەتی لێکۆڵینەوە و ڕەخنە و لەسەرنووسین و شیکردنەوە. لەم ڕووەوە کارێکی یەکجار کەم کراوە. چەند شاعیر و چیرۆکنووس و ڕۆماننووسی کورد تەرجەمەی زمانە جۆربەجۆرەکانی دنیا کراون؟ کەم. زۆر کەم. هەندێ جار نووسەر یا شاعیرێک لە ئەورووپا، لە ڕۆژاوا، لەبەر هۆیەکی سیاسی، گەورە دەکرێتەوە و بایەخی پێ دەدرێت. من ئەمە بە پێوەندیی فەرهەنگی دانانێم، بە ناساندنی دانانێم، بە ئاشنایەتی و لەیەکگەیشتنی دانانێم. تەنانەت خەڵاتی نۆبێل، کە لە دەستگاکانی ڕاگەیاندنی دنیادا ئەو هەموو بانگەشەیەی بۆ دەکرێت، زۆربەی جار هیچ پێوەندییەکی بە ئەدەب و نرخی هونەری و جوانی و ئێستێتیکەوە نییە، بەڵکە بڕیارێکی سیاسی و ئیدیۆلۆگی و ئەولاوەتریشە. بەڕاستی لێتی ناشێرمەوە، ئەوە ساڵانێکە وام لێ هاتووە ئەو نووسەرەی خەڵاتی نۆبێل وەردەگرێت، من ئیتر بەرهەمەکانی ناخوێنمەوە. من ڤ. س. نایپۆلم پێشتر دەناسی و بەشێکی بەرهەمەکانیم خوێندبوونەوە، بەڵام دوای ئەوەی خەڵاتی نۆبێلی وەرگرت، یەک دێڕیم نەخوێندووەتەوە. نایپۆل نووسەرێکی باشە، بەڵام کە خەڵاتی نۆبێلی وەرگرت لەبەر ئەوە نەبوو کە نووسەرێکی باش بوو، بەڵکە هۆیەکی سیاسی لە ئارادا بوو. زۆری دیکەیش هەن لەو بابەتە.

لەم ساڵانەی دواییدا هەندێ هەوڵ دراوە بۆ وەرگێڕان و پێشکەشکردنی ئەدەبی کوردی. من خۆم زۆر بەوە دڵخۆشم کە لەم بوارەدا کارێکی زۆرم کردووە و بەشێکی باشی ئەدەب و شیعری کوردیم تەرجەمەی سوێدی و ئینگلیزی کردووە، ئەگەرچی لە کوردستان کەس هەر پێیشی نازانێت، چونکە ڕاگەیاندنی کوردی خۆی لێ کەڕ دەکات و بڕیاری داوە لە تاریکیدا بیهێڵێتەوە. لەناو شاعیرانی ئەمڕۆی کوردستاندا پێم وایە دوو کەسیان لە هەمووان زیاتر تەرجەمەی زمانان کراون: شێرکۆ بێکەس و فەرهاد

شاکەلی. مامۆستا گۆرانیش تا ڕادەیەک ناسراوە، بەڵام ئەو ناسینە هەرگیز لە ئاستی گەورەیی و شاعیرێتیی گۆراندا نییە. دەبوو کارێکی زۆرتر بۆ گۆران بکرایە. لە بوارێکی ئاوهادا بۆت دەردەکەوێت کە دەستەڵاتی سیاسی چۆن دەتوانێت ڕۆڵێکی کاریگەری هەبێت و فەرهەنگی نەتەوەیەک پێشکەش بە دنیا بکات. تۆ پشتگرییەکی چاکی ماددی و مەعنەویم بۆ دەستەبەر بکە، من بەڵێنت دەدەمێ لە ماوەی دە دوانزدە ساڵدا کارێکی وا بکەم لە زۆربەی کتێبفرۆشی و کتێبخانەکانی ڕۆژاوادا چاوت بە ئەدەبی کوردی بکەوێت تەرجەمەی زمانان کرابێت و لە ناوەندە ئەدەبی و فەرهەنگییەکاندا باس بکرێت.

زەنگ: شاکەلی لەنێوان پێشمەرگایەتییەکی سەرەتای شۆڕش و شیعر و دواتریش گیرسانەوەی لە ئەوروپا و تێکەڵاوبوونی خوێندن و مامۆستایەتیی زانکۆ... دەپرسم ژیان چیی پێ بەخشییت لەو هەموو گەشتە جەنجاڵ و ماندووەت؟

شاکەلی: ژیان زۆر شتی پێ بەخشیوم، ڕەنگە لە هەمووی گرنگتر و جوانتر و هێژاتر ئەو ئەزموونە بێت کە لە ماوەی سی ساڵ ژیانی ئاوارەییدا لە لام کۆ بووەتەوە. من نامەوێ باسی ئەو سەدان شار و دەیان وڵاتە بکەم کە بینیومن و سەرم لێ داون. بەڵام ئەو ئەزموونە ڕۆحی و فەرهەنگی و شارستانەتییەی بە دەستم هێناوە گەنجینەیەکی کەم نییە. ڕەنگە ناسینی مرۆڤیش ئەزموونێکی گەورە بێت، چ مرۆڤی دیکە و چ خۆم، مەبەستم ناوەوەی مرۆڤە.

زەنگ: تا چەند ئاگاتان لەو بزاوتە فیکری و وێژەییە هەیە، کە ئەمڕۆ تەکانێکی داوەتە گەرمیان و چۆنیان دەبینن؟

شاکەلی: وا پێ دەچێت ئێمە (ئێوە و من) بە دوو شێوەی جیاواز بیر دەکەینەوە و قسە دەکەین. لە گەرمیاندا من نە بزاوتی فکری دەبینم و نە هیی ئەدەبی. نەک هەر لە گەرمیاندا، با بێ پەردە و بێ لەڕوودامان عەرزت بکەم، لە کوردستانیشدا بزاوتی فکری و ئەدەبی نابینم. ئەگەر ئێوە مەبەستتان ئەوەیە دەیان و سەدان ڕۆژنامە و گۆڤار و ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆن دامەزراون و سەدان کتێب چاپ دەکرێن و ئینتەرنێت و فاکس و مۆبایل و دوامۆدێلی ئۆتۆمۆبیل وڵاتەکەی داگیر کردووە، ئەمە نە فکرە و نە فەرهەنگ، بەڵکە بەرهەمی ئەو بیرەستراتێگییەی سیستەمی سەرمایەدارییە کە دەیەوێ وڵاتانی دنیا (بەتایبەت وڵاتانی هەژارستان) بکاتە سەرانگوێلک (سرکەوان) بۆ کاڵا و بەرهەمەکانی خۆی. بێ نەخشەدانانێکی ژیرانە و لێزانانە فەرهەنگ ناتوانێ ببێتە بزاوت و وزە و هێزێکی وا کە کۆمەڵگە بگۆڕێت و مرۆڤەکان بە پەیژەی شارستانەتیدا پلەیەک، دوو پلە سەر بخات.

کوردستان له ڕووی فەرهەنگی و فکرییەوە ناوچەیەکی داخراو و دوورەپەرێز و گەشەنەکردووە. دەرهێنانی وڵاتەکە و نەتەوەکە لە جغزی دواکەوتن و پەراوێزبوون بەوە نابێت کە تەکنیکی پێشکەوتووی بۆ بهێنین و له وڵاتەکەدا دایمەزرێنین. فەرهەنگ و فکر بە شێوەی دیکە گەشە دەکەن و میکانیزمی دیکە هەڵیاندەسووڕێنێ. ئەم قانوونە وەک چۆن هەموو کوردستان دەگرێتەوە، بێگومان ناوچەی گەرمیانیش دەگرێتەوە. لەگەڵ هەموو ئەوەیشدا من ئومێدێکی گەورەم هەیە کە سەرتاسەری کوردستان ببێتە مەیدانێکی گرنگی فکر و فەرهەنگ و هونەر و داهێنان، بەڵام دەشزانم ئەمە کاتی دەوێت و بیری وردی دەوێت.

زەنگ: حەمەداماو هاوەڵی تەمەنی هەرزەکاریت, پێش مانگێک کۆچی دوایی کرد، حەزمان کرد جەنابیشتان هەندێک لە بیرەوەرییەکانی خۆت و ئەومان بۆ بگێڕیتەوە، کە بەردەوام پێش مردنی لە تۆ دەدوا...؟

شاکەلی: لە ناوەڕاستی شەستەکاندا کە لە ئامادەیی کفری دەستم بە خوێندن کرد لە پۆلی یەکەمی ناوەندیدا، محەمەد ئەحمەد ڕەشید (ئەمە ناوە ڕەسمییەکەی بوو) یەکێک بوو لەو خوێندکارانەی هەر لە سەرەتاوە ناسیم. ئەو کوڕە بە شێوە و جلوبەرگ و ڕوواڵەت زۆر هەژار بوو. بەڵام هەر زوو منیش و لەتیفیش تێگەیشتین کە حەزی لە شیعر و ئەدەبە و هەر لەبەر ئەوەیش بووین بە دۆست و برادەر. ئەو شەش ساڵەی کە لە کفری خوێندم بەردەوام دەمبینی و زۆر جاریش قسە و وتوویژمان دەکرد و کتێبی لێ وەردەگرتم بۆ خوێندنەوە. سنووری پێوەندییەکەمان فراوانتریش بوو کاتێ برایەکی و دایکیشیم ناسی. محەمەد کوڕێکی خۆنزمگر، قسەلەڕوو، وەرامئامادە، دڵسۆز، نەفسبەرز و پاک بوو. لە سەرەتادا زۆر دیندار بوو، بەڵام دواتر وا بزانم هەندێک گۆڕا. زۆربەی خوێندکارەکان و هەندێ لە مامۆستاکانیش بە شێتیان دادەنا، یا ڕەنگە بە ئەقڵسووک، بەڵام وا نەبوو. مەسەلەکە ئەوە بوو وەک ئەوان بیری نەدەکردەوە و هەڵسوکەوتی نەدەکرد. جارێکیان کوڕێکی خەڵکی دێی کنگربان ویستی سەر بنێتە سەری، وتی: محەمەد نازانم ئەو ڕۆژەی عەقڵ بەش کرا تۆ لە کوێ بووی؟ محەمەدیش یەکسەر وەرامی دایەوە، وتی: لە کنگربان بووم. ئەو ساڵانەیش کە لە زانستگەی بەغدا دەمخوێند، کە سەری کفریم دەدایەوە، دیسان جاروبار چاوم پێ دەکەوت. ماوەیەک دەمبینی بە عەرەبانەیەکی دەستی شیرینی و پاقلاوەی دەفرۆشت، بەڵام لەو ناو جادەیە ڕادەوەستاین و دەستمان بە قسە و باسی ئەدەب و شیعر دەکرد. پێم وایە لە بەهاری حەفتاوچوارەوە، کە من بووم بە پێشمەرگە، ئیتر نەمبینییەوە هەتا سەرەتای ساڵی دووهەزار، کە بۆ یەکەم جار گەڕامەوە بۆ کوردستان. ئەو جارە من لە کفری سەمینارێکم هەبوو، ئاگام لێ بوو کە هاتە ژوورەوە. دوای سەمینارەکە زوو خۆی گەیاندە لام و وەک دەڵێن شاد و شوکر بووینەوە. ئەو جارە

بەشێک لە کتێب و چاپکراوەکانی خۆمم بە دیاری داین و دواتریش لە سویدەوە یەک دوو جاریَ کتێبم بۆی نارد.
بەداخەوە محەمەد کەمنووس بوو. لە ماوەی ئەو هەموو ساڵەدا کە لە یەکەوە نزیک بووین هەمووی چەند جارێک بەرهەمی خۆی پێشان دابووم. ئاگاداریش نیم هیچی بڵاو کردبێتەوە. ڕۆحی شاد و گۆڕەکەی پڕ بێت لە ڕووناکایی.

زەنگ: سەرجەم چالاکی و بڵاوکراوەکانی بەڕێزتان و پرۆژەی ئێستا و ئاییندەتان؟

شاکەلی: هەر کاتێک پێویستی کرد دەتوانم لیستێکی کتێب و وتار و لێکۆڵینەوەکانی خۆمتان بۆ ئامادە بکەم. ئەوەیش کە پیوەندیی بە پرۆژەوە هەبێت، باوەڕ ناکەم بکرێ نەخشە بۆ شیعر بکێشرێت و پرۆژەی بۆ دابنرێت. بەڵام لێکۆڵینەوەی زانستی و بابەتی ئەکادیمی، بێگومان، دەبێ نەخشەی بۆ بکێشیت.
ئەوە ساڵانێکە لە زانستگەی ئوپسالا، لە سوید، مامۆستای زمان و ئەدەبی کوردیم و بەشێکی کاتم بە دەرس وتنەوە و دەرس ئامادەکردنەوە دەچێت. لەوە بترازێت زۆربەی کاتم بۆ خوێندنەوە تەرخان کردووە و خۆشبەختانە زۆریش دەخوێنمەوە. زۆر جار لە شارەکانی سویدەوە و لە وڵاتانی ئەورووپا و ئەمەریکاوە بانگ دەکرێم بۆ ئامادەبوون لە سەمینار و کۆنفرانسی زانستیدا، یا بۆ قسەکردن لەسەر کورد و فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی. دوو خۆشیی گەورە لە ژیانی مندا کتێب و سەفەرکردنن. لەو ڕووەوە بێدڵیی خۆم ناکەم. هەر پارەیەکم دەست دەکەوێ، لە پلەی یەکەمدا بۆ ئەو دوو مەبەستە بە کاری دەهێنم. لەوساوە کە ڕێگای کوردستان کراوەتەوە، زۆر حەز دەکەم زوو زوو سەر بدەمەوە. خۆزگە ڕۆژێک بهاتایە و بمتوانیایە هەر لە کوردستانیش بژیم.

ئامادەکردنی: فاتیح سەلام
سەرچاوە: زەنگ، ژمارە (٧)، ٢٠-١-٢٠٠٦،
ژمارە(٨): ٥-٢-٢٠٠٦، ژمارە (٩): ٢٠-٢-٢٠٠٦

ڕاستە، پیاوانی وەک گاندی و گیڤارا و ماندێلا پەیامبەر نین، بەڵام بەڕاستی ڕێگای پەیامبەرانیان گرتووە

کۆمەڵ: لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا تا نەوەدەکانیش، ڕۆشنبیریی کوردی، بەتایبەت ئەدەب، مۆرک و کاریگەریی چەپی بەسەردا زاڵ بوو، بەڵام ئەم دیاردەیە لە نووسینی بەڕێزتاندا بە دی نەکرا. ئایا ئەمە قەناعەت نەبوونی ئێوە بوو بەو ڕەوتە، یاخود کاریگەریی ئایینیی بنەماڵەکەتان بوو بەسەرتانەوە؟

شاکەلی: جارێ با لەوەوە دەست پێ بکەم کە چەپگەری و چەپایەتی، وەک گەلێ دیاردەی دیکەی کۆمەڵگەی کوردەواری، بە شێوەیەکی یەکجار هەڵە و بێویژدانانە لێک دراوەتەوە و پێشان دراوە و شێوێنراوە. تەنانەت مێژووی چەپایەتییش کەوتووەتە بەر هێرشێکی ناڕەوا و دوور لە ڕاستی و ڕاستگۆیی. ئەم شێواندن و سووکایەتیکردنە، بەشێکی، تاوانی چەپەکان، یا بەناو چەپەکان، خۆیان بووە، بەڵام بەشێکی یەکجار زۆریشی تاوانی دوژمنانی چەپ بووە، کە پەنایان بردووەتە بەر شێوازی نامرۆڤانە بۆ ڕەشکردنی سیما و ناوەڕۆک و هەڵوێستی چەپ.
من ئێستاکە باسی مێژووی چەپگەری ناکەم. لە وڵاتی ئێمەدا کە دەڵێن چەپ مەبەستیان مارکسیزم و مارکسیستەکانە، بەڵام ئەمە ڕاست نییە. چەپ نیشانەی بۆچوون و بیرکردنەوەیەکە دەیەوێ بار و هەلومەرجێکی بۆگەن و ناڕەوا و ناهەق و پڕ لە ستەم و زۆرداری بگۆڕێت و سیستێمێکی دادگەرانە و ڕەوا و مرۆڤانە لە جێگەکەی دابمەزرێنێت. چەپ دژی زۆرداران و ستەمکاران و دیکتاتۆر و ملهوڕ و خوێنڕێژان ڕاوەستاوە و پشتیوانی چەوساوە و زۆرلێکراوان و بەشخوراوان بووە. چەپ ویستوویەتی ئەم سەرزەوینە بکاتە جێگایەکی خۆش و جوان بۆ ئەوەی هەموومان بتوانین بە خۆشی تێیدا بژیین. چەپ ویستوویەتی کۆمەڵگەیەک دروست ببێت هەموو ئەندامەکانی پێکەوە کاری بۆ بکەن و هەموویان دەنگیان ببیسترێت و مافی بڕیاردانیان هەبێت. چەپ بەرنامەیەکی هەبووە بۆ ڕزگارکردنی ژن لەو زۆردارییەی بە درێژاییی مێژوو لێی کراوە و مافەکانی وەک مرۆڤ پێشێل کراوە. چەپ خوازیاری داد و عەدالەت و مرۆڤایەتی بووە.
ئێمە کە ئەم بیرانە لە بەرچاو بگرین دەزانین کە سیمای ڕاستەقینەی چەپ بەتەواوی شێوێنراوە و دزێو کراوە. دەنا ئاشکرایە هەموو شۆڕشگێڕە ڕاستەکانی مێژوو، هەموو پەیامبەران و پیاوچاکان، هەموو سۆفی و چاکخوازان و مرۆڤدۆستان چەپ بوونە و چەپن. چەپگەری و چەپایەتی کاری بەسەر باوەڕی

دینی و خواپەرستییەوە نییە، گرنگ ئەوەیە بەرنامەکەی چییە و چیی پێیە بۆ مرۆڤ و مرۆڤایەتی. دیارە مرۆڤی خواناس زووتر و باشتر دەتوانێ چەپ بێت، چونکە ئەو خودایەک دەناسێت کە هەموو نرخە پاک و ڕاستەکانی بۆ ڕوون کردووەتەوە و ڕێگەی ڕاستی پێشان داوە و دەشزانێت ژیانێکی دیکە هەیە و لێپرسینەوەیەک هەیە. پیاوانی وەک (مەهاتما گاندی) و (ئەرنیستۆ چێ گیڤارا) و (نیلسۆن ماندێلا) نموونەی مرۆڤی پاک و دادپەروەر و هەقپەرستن. ڕاستە ئەمان پەیامبەر نین، بەڵام ئەمانن کە بەڕاستی ڕێگای پەیامبەرانیان گرتووە. من نازانم (گیڤارا) لە دڵی خۆیدا باوەڕی بە چی هەبووە یا نەبووە، بەڵام پێم وایە شەهیدی ڕێگای ڕاستی و هەقپەرستییە و (حي عند ربه يرزق). تۆ بڵێی ناهەقی بگاتە ئەو پلەیەی کە گیڤارا بە شەهید دانەنرێت، بەڵام کەسانی بۆگەن و خوانەناسی وەک (عەبدولسەلام عارف) یا (ئەنوەر سادات) بە شەهید دابنرێن؟ باوەڕ ناکەم.

تەنانەت تێکەڵکردنی چەمکی وەک مارکسیست و سۆسیالیست و چەپیش ڕاست نییە. مارکسیست و سۆسیالیستی وا هەبوون و هەن کە بەڕاستی نموونەی پاکی و دادخوازین، بەڵام هیی وایش هەن کە بۆگەنترین ئافرێنراوی ئەم سەرزەوییەن. من ناتوانم ئەو مارکسیست و سۆسیالیست و چەپانەی لە ئەمەریکای لاتینی و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست گیانی خۆیان لە پێناوی داد و چاکی و خێردا بەخت کردووە، بخەمە ڕیزی ئەو جاسووس و خوێنرێژ و ئەشکەنجەدەرانەی لە سۆڤیێتی جاران یا ڕۆمانیا یا ئەلبانیادا کاربەدەست و ببڕ و بکوژ بوون. من ناتوانم پیاوێکی وەک (کاسترۆ)، لەگەڵ ئەو ڕەخنەیەش کە لێی دەگرم، لەگەڵ کەسێکی وەک (لیۆنید بریژنێڤ)دا بە یەک چاو تەماشا بکەم. من ناتوانم گەورەپیاوێکی وەک مامۆستا (مەسعوود محەمەد) و خۆفرۆش و خوێڕی و کۆنەبەعسییەکی وەک (شێخ ستار تاهیر شەریف) لە یەک خانەدا دابنێم. مەسعوود محەمەد بە ڕاسترۆ و کۆنەپەرست و دوژمنی چەپ دەناسێنرا و ستاریش بە چەپ و پێشکەوتنخواز!!!

ئێستا، کە مارکسیزم باری کەوتۆتە لێژی، زۆر ئاسانە دژی ڕاوەستیت و هەرچی خراپە هەیە بیخەیتە ئەستۆی مارکسیست و چەپەکان. بەڵام سەیر ئەوەیە ئەمڕۆیش ئەوەی زیاتر خۆی دەباتە پێشەوە و دژی مارکسیزم قسە دەکات و بووەتە دیمۆکرات و عەولەمەپەرست و پاڵپشتی مافی مرۆڤ، هەر ئەو ئۆپۆرتونیست و هەلپەرست و نیوپیاوانەن کە تا دوا فلسی کۆمونیزمیان وەرگرت و دوا پارووی چەوری سۆڤیێتیان خوارد. هەر ئەوانەن کە پشتیوانی سۆڤیێت بوون دژی گەلی بەدبەخت و چەوساوە و داگیرکراوی ئەفغانستان، ئەمڕۆیش پشتیوانی ئەمەریکان و دیسان دژی گەلی ئەفغانستانن.

ئەی دوژمنانی چەپ و چەپایەتی کێ بوون؟ هەر ئیمپەریالیزم و سەرمایەدارانی مرۆڤخۆر و جەنەراڵ و دیکتاتۆر و جاسووس و خوێنرێژەکان نەبوون، کە هەرچییەک و هەرکەسێکیان بە دڵ نەبووایە ناویان دەنا چەپ و کۆمونیست؟ هەر ئەوانیش نین کە ئەمڕۆ هەرچییەک و هەرکەسێکیان بە دڵ نەبێت پێی دەڵێن ئیسلامیست و فوندەمێنتالیست و تیرۆریست؟ قازی محەمەد و محەمەد موسەددیق و عەبدولکەریم قاسم

و مەلا مستەفای بارزانی کەسیان کۆمونیست نەبوون، بەڵام لەبەر ئەوەی نەدەبوونە پیاوی کەس، هەزار ناو و ناتۆرەیان خستە دوویان و لە ناویان بردن.
من چەند ساڵێکی تەمەنی لاوێتیم چەپ بووم و خۆیشم بە مارکسیست دەزانی. باوەڕم بە کۆمەڵێ بنەمای ڕاستی و هەقپەرستی و داد هەبوو کە لە مارکسیزم و چەپایەتیدا دەمبینینەوە. ئەم باوەڕە لە نووسین و شیعرەکانی بەشێکی ساڵانی حەفتامدا ڕەنگی داوەتەوە و ئەو بەرهەمانەیشم ماون و خوا یار بێت سەرلەنوێیش بڵاویان دەکەمەوە. لە سەرەتای هەشتاکاندا لە ڕووی فکری و فەلسەفییەوە باوەڕم بە مارکسیزم نەما، بەڵام هیچ ئالتەرناتیڤ (بدیل)ێکیشم نەبوو. دواتر، لە ناوەڕاستی هەشتاکاندا، ڕووم کردە (تەسەوف) و ئیسلامم ناسی و پێیشم وایە موسڵمانی ڕاست چەپێکی ڕاستە و چەپێکی ڕاست دەتوانێت موسڵمانێکی ڕاست بێت. چ ئەو کاتەی باوەڕم بە مارکسیزم هەبوو، چ ئێستایش کە باوەڕم بە ئیسلامە، من بیروباوەڕم بۆ جوانی و خۆشی هەڵنەگرتووە. من ئیدیۆلۆگی و باوەڕم بۆ ئەوەیە بیکەمە ڕێگایەک، بیکەمە چرایەک، بۆ گۆڕینی ئەم سەرزەوییەی پڕە لە ناهەقی و بێدادی و زۆر و ستەم، بۆ بەختیاریی مرۆڤ، بۆ دڕپێدانی ئەو تاریکییەی بەرچاو و ناودڵی بەشێکی زۆری مرۆڤ و مرۆڤایەتییان داگیر کردووە. بەداخەوە مارکسیزم بۆ (دڵ) و بۆ (ڕۆح) هیچی پێ نەبوو، بەڵام پێم وایە بۆ ژیانی ڕۆژانە و بۆ هەبوونی ماددی زۆری پێ بوو، ئەگەرچی مارکسیستەکان ئەوەیشیان هەڵوەشاندەوە.
کۆمەڵ: ئێوە لە نووسینێکتاندا باس لە گرفتەکانی بەردەم ڕۆشنبیریی کورد دەکەن، لەوێدا بە دەر لە گرفتی کۆمەڵگە، باستان لە گرفتی دەسەڵات کردووە. بە ڕای تۆ، چواردە ساڵ (ئازادی) دوای ڕاپەڕین چیی لە شیعر و ئەدەبییات و ڕۆشنبیریی کوردی زیاد کردووە؟

شاکەلی: من دەزانم لە وڵاتی ئێمەدا زۆر باو نییە، ڕووناکبیرێک ڕەخنەگرانە تەماشای دەسەڵات بکات و پێکهاتە و هەڵسووڕانی سیاسی و کۆمەڵایەتی ڕەخنەگرانە بخوێنێتەوە. بەڵام من ناتوانم واز لەو شێوە تێڕوانین و خویندنەوەیە بهێنم، ئەمە بەشێکە لە بەرنامەی بیرکردنەوەم. پێوەندیی نێوان ڕووناکبیر و دەسەڵات باسێکی تازە نییە و هەزاران جار لەسەری نووسراوە. بە زمانی کوردییش زۆر جار خراوەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە. من خۆیشم لەم ڕووەوە چەند لێکۆڵینەوەیەکم بڵاو کردوونەوە.
ئەگەر ئێمە تەماشای کتێبفرۆشییەکانی کوردستان و شۆستە و ناوجادەکان بکەین، سەدان ڕۆژنامە و گۆڤار و سیدی و کاسێت و هەزاران کتێبمان بەرچاو دەکەوێت. ژمارەی تەلەڤیزیۆن و ڕادیۆکانیش هێندە زۆرن کە مەگەر هەر خاوەنەکانیان بزانن چەندن. بەڵام کە بەوردی لەم بابەتانە دەکۆڵیتەوە و دەیانخوێنیتەوە، ئەوەت بۆ دەردەکەوێت کە ئەم هەموو هەڵاوسان و پەنەمانە، تەنیا زیادبوونێکە لە ڕووی چەندایەتییەوە، ئەگەرنا لە ڕووی چۆنایەتییەوە فەرهەنگی کوردی پاشەکشێیەکی خراپی تووش بووە، بەتایبەتی لە بواری زماندا: زمانی کوردی. من دەتوانم زۆر بە ڕاشکاوی عەرزت بکەم، بێ ئەوەی ناهەقییەکم کردبێت، ئەمڕۆ لە کوردستاندا یەک تاکە کتێب، یەک تاکە گۆڤار، یەک تاکە ڕۆژنامە و حەفتەنامە و مانگنامە و وەرزنامە نییە

که به کوردییەکی ڕاست و بە ڕێنووسێکی ڕاست نووسرابێت. تەماشای کتێبی خوێندنگەکان بکە، لەسەر تا ئەوسەر پڕن لە هەڵەی زمانەوانی و ڕێنووس و تەنانەت زانیاری. ئەنجامی ئەم بەرەڵایی و ئاژاوەیە ئەوەیە کە لە ماوەی دە ساڵی داهاتوودا نەوەیەکی نەخوێندەوار و کوردینەزان و تێنەگەیشتوو پەیدا دەبێت، کە بیست تا سی ساڵی پێ دەچێت تا بگەڕێتەوە سەر دۆخی جارانی و وەک خوێنەری حەفتاکان و هەشتاکانی لێ بێتەوە. کەواتە چیمان کرد؟ ئەم بارە ناڵەبار و خەتەرناکە ئەنجامی ئەوەیە کە دەسەڵاتی سیاسی لە کوردستاندا لە مەسەلەی سیاسەتی فەرهەنگی تێنەگەیشتووە و تێناگات و نایەوێ تێبگات. کۆمەڵێ دەستگا و دەستەڵات هەن کە دەبێ لە بنەڕەتەوە دروست بکرێنەوە و بخرێنە خزمەت ئامانجێکی دیار و ئاشکرای فەرهەنگیی وەهاوە کە لەگەڵ تایبەتێتییە نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و مێژوویی و سیاسی و ڕۆحییەکانی کورددا بگونجێت و هاوئاهەنگ بێت: وەک زانستگەکان، وەزارەتەکانی فەرهەنگ و پەروەردە و ناوەندی ڕاگەیاندنی حیزبەکان و پێش هەموویشیان کۆڕی زانیاریی کوردستان.

ئێمە ئەگەر بمانەوێ بەڕاستی خۆمان لە گرفتەکان نزیک بکەینەوە و لێیان ورد ببینەوە، هەر ئەوە بەش ناکات ڕەخنە لە واقیعێک بگرین کە هەیە. من هەمیشە هاوکێشەکە بەم جۆرە ڕادەنێم: مەسەلەکە هەر ئەوە نییە کە چی کراوە، بەڵکە دەبێ پرسیارەکە ئەوەیش بێت کە دەتوانرا چی بکرێت، بەڵام نەکرا.

کۆمەڵ: هەر لە هەمان کتێبی خۆتا، باس لە دوورکەوتنەوە ئەکەی لە سیاسەت، دوای ئەوەی لە تاراوگە لە سیاسەت دوور کەوتیتەوە، هەستت کرد لە چی دوور ئەکەویتەوە؟

شاکەلی: پێم وایە لە یەک دوو نووسینمدا کە بۆ ئەزموونی شیعریی خۆم تەرخانم کردوون لەسەر ئەم باسەم نووسیوە. ئەمە ئەزموونێکە کە زۆر شاعیر و هونەرمەند و ڕووناکبیری دنیا ڕووبەڕووی بوونەتەوە و دەردێکی زۆریان لەگەڵ کێشاوە. پێیشم وایە ئەم هاوکێشەیە هەر دەمێنێت و تا سیاسەت و تا هونەر هەبێت نابڕێتەوە.

وەک بنەمایەک من دژی ئەوە نیم کە هونەرمەند ئەندامی حیزبێک بێت و خەریکی سیاسەت بێت. بەڵام کێشەکە لەوێوە دەست پێ دەکات، کە ئەم هونەرمەندە چۆن هاوسەنگیی نێوان نرخەکانی هونەر و نرخەکانی سیاسەت و ئیدیۆلۆگی ڕادەگرێت؟ چۆن هاوسەنگیی نێوان ئەندامەتیی حیزبێک کە دیسیپلین و خۆبەستنەوە و گوێڕایەڵی و چاوپۆشیی لێ داوا دەکات لە لایەک و نەخشی ئەو وەک ڕووناکبیرێک و کەسێکی ڕەخنەگر کە ویژدانێکی زیندووی هەیە و باوەڕی بە ئازادی و داد و پاکی و دڵسۆزی هەیە، لەلایەکی دیکەوە ڕادەگرێت؟ ئەمە هاوکێشەیەکی ئاسان نییە. ئەزموونی دووردرێژی مرۆڤایەتی ئەوەی پیشان داوە کە ڕووناکبیرانی حیزبی کاتێ دەستیان لە چمکی دەستەڵات گیر دەبێت و لە پێچکەی تەختی دەستەڵات نزیک دەبنەوە، بەشی هەرە زۆریان خۆیان دەدۆڕێنن و نرخە مرۆڤی و هونەرییەکانی خۆیان پێپەست دەکەن. هونەرمەند دەتوانێت و دەبێت لەگەڵ سیاسەتدا هەڵسوکەوت بکات، بەتایبەتی ئەگەر

ڕۆڵەی نەتەوەیەکی یا کۆمەڵگایەکی بندەست و زۆرلێکراو و ستەمدیتوو بوو. بەڵام حیزبایەتی و سیاسەت یەک شت نین. ئەوجار بۆ دەبێ کاری هونەرمەندێکی ئازادەبیر بە خەبات و تێکۆشان دانەنرێت؟ بۆ دەبێ ئەوەی سیاسەتبازێکی دەبەنگ و خۆپەرست و دەم و دەست و داوێنپیس دەیکات خەبات بێت، بەڵام سووتان و دەردکێشانی هونەرمەند خەبات نەبێت؟

کۆمەڵ: هەر لەو نووسینەتاندا باستان لە پەشیمانبوونەوەی (گۆران) کردووە لە کۆمونیستی، دوای ئەوەی کە لە ڕووسیا دەگەڕێتەوە. دەکرێ زیاتر ئەمە ڕوون بکەنەوە؟ ئەم دانپێدانانە چۆن بووە و شاعیرەکە کێ بوو؟

شاکەلی: پێم وایە دەیان کەس هەن ئاگاداری ئەوە بوون کە مامۆستا گۆران دوای گەڕانەوەی لە سۆڤێت لە کۆمونیستبوونی خۆی پەشیمان بوو. ئەوەی بە سەختی دژی ئەم دەنگوباسە ڕادەوەستا دۆستە نزیکەکانی خۆی بوون، ئەوانەی پێویستیان بەوە هەبوو گۆران وەک کۆمونیستێک پێشان بدەن و بە کاری بهێنن. دیارە گۆران ماوەیەکی دوورودرێژ کۆمونیست بووە و ئەندامی حزبی شیووعیی عیراق بووە. پێیشم وایە گۆران ڕاستگۆ و پاک بووە و بیروباوەڕی بۆ گۆڕین و بۆ دژایەتیکردنی زۆر و ستەم هەڵگرتووە. کە چاوی بە سیستەمی سۆڤێتیش کەوتووە، لەوەیشدا هەر ڕاستگۆ بووە کە نەیویستووە درۆ لەگەڵ خۆی بکات و خۆی تەفرە بدات. بەداخەوە ئەم ڕاستییەی زۆر درەنگ بۆ دەرکەوت.
من خۆم ئەم دەنگوباسەم لە دوو کەسەوە گوێ لێ بووە: یەکەمیان شاعیری کۆچکردوو مامۆستا جگەرخوێن و دووەمیشیان خوالێخۆشبوو مامۆستا هەژار. قسەکەی مامۆستا هەژارم بە دەنگی خۆی و بە کاسێت لەلا هەیە. گوتوبێژێکی دوورودرێژمان پێکەوە کردووە (پاییزی ١٩٨٦ لە پاریس) کە هێشتا بڵاوم نەکردووەتەوە.
نە کۆمونیستبوونی مامۆستا گۆران لە پلەی ئەدەبی و مرۆڤایەتیی ئەو دادەشکێنێت و نە پەشیمانبوونەوەی گەورەتری دەکات. ئەو پیاوە شاعیرێکی داهێنەر و مرۆڤێکی خەباتکار و کۆڵنەدەر بووە و لە پێناوی بیروباوەڕەکانیدا و لە پێناوی قەناعەتە فکری و سیاسی و مرۆڤانەکانی خۆیدا ئازار و ئەشکەنجە و دەردێکی زۆری کێشا. ئەگەر لایەنێکی سیاسی بە مەبەستێکی ناڕەوا ناوی گۆرانی بە کار هێناوە (یا ڕاستییەکەی بەد بە کار هێناوە)، هەرگیز ئەوی وەک هونەرمەند تەماشا نەکردووە، بەڵکە تەنیا ئەوەی مەبەست بووە وەک ئەندامێکی دەبەنگ و گوێڕایەڵی حیزب پێشکەشی بکات. من ئەم قسەیەی ئێستا دەینووسم و دەیڵێم، بیست ساڵ لەمەوبەریش هەر وتوومە و نووسیومە. ئەودەم بە سەدان کۆلکە خوێنەوار و ئەندامی ملهوڕ و دەبەنگی حیزبی پەلاماریان دەدام، چونکە لەبەر ئەوەی خۆیان بستەباڵا بوون، خۆیان دەدایە پاڵ باڵای بەرز و کەڵەگەتی گۆران. بەڵام ئەمڕۆ کاریان بە گۆران نەماوە. من کە

بەشی یەکەمی بیرەوەرییەکانی مامۆستا دڵزارم خوێندەوە، بەڕاستی زۆرم پێ سەیر بوو کە گرنگترین بیرەوەریی ئەم پیاوە لەبارەی مامۆستا گۆرانەوە تەنیا ئەو لایەنەیە کە گۆران لە ڕووی ڕەچاوکردنی کاتەوە چەند ڕێکوپێک بووە و هەرگیز بۆ کۆبوونەوە حیزبییەکان دوا نەکەوتووە. دەبێ ئەمە چ دۆگماتیزمێک بێت وا لە مرۆڤ بکات داهێنەرێکی وەک گۆران تا (دەرەک)ی ئەندامێکی گوێڕایەڵی حیزب دابەزێنیت و بیهێنیتە خوارەوە؟

نازانم ئەو لەشکرە دۆنکیشۆتییەی خۆیان دابووە پاڵ ناوی مامۆستا گۆران چییان بۆ ئەو شاعیرە داهێنەرە کرد؟ لە ماوەی سی ساڵی دوای مردنی گۆراندا نەیانتوانی پانزدە شیعری تەرجەمەی ڕووسی بکەن و لە سۆڤێت وەک کتێبێک بڵاوی بکەنەوە و وەک شاعیرێکی کورد (یا وەک شاعیرێکی کۆمونیستی کورد) بە خوێنەری ڕووسی بناسێنن. من ناڵێم شیعری دڵداری و وەسفی سروشتی گۆرانیان بکردایەتە ڕووسی، ئەوە واز لێ بێنە، با هەر ئەو شیعرانەیان بکردایە کە باسی خەبات و چینی کرێکار و ڕێگای لینین و مۆسکۆی جوان دەکەن. ساڵی ١٩٨٦ لەگەڵ دوو هاوڕێی سوێدی و کورددا (لارش بێکستروێم و بەختیار ئەمین)، پێکەوە بیست شیعری گۆرانمان کردە سوێدی و وەک کتێب بڵاومان کردەوە و دەنگێکی باشی دایەوە. هەر لە ڕێگەی ئەو وەرگێڕانەی ئێمەوە چەند پارچەیەک لەو شیعرانە تەرجەمەی ئیسلاندی و ئینگلیزییش کران. ئەوەی کە لە هەموو کەسێک زیاتر دژی ئەو کارەی ئێمە بوو ئەو لەشکرە دۆنکیشۆتییە بوو.

بەڕاستی تۆ ئەگەر بەوردی شیعرەکانی گۆران بخوێنیتەوە، هەستێکی وات لا دروست دەبێت کە ئەو پیاوە دوو ناکۆکیی گەورە لە ژیانیدا هەبووە و زۆریش ئازاریان داوە: ناکۆکیی نێوان هونەرمەند و سیاسی و ناکۆکیی نێوان کوردبوون و ئەندامەتیی حیزبێکی کۆمونیست. ئەوجا گۆرانێک کە لە سۆڤێتەوە بۆ ئەوە ناردبێتیانەوە تا لە وڵاتەکەی خۆی بمرێت، زۆر ڕێی تێ دەچێت پەشیمان بووبێتەوە و هەر نەبێ لای یەک دوو دۆستی شاعیر ئەمەی درکاندبێت.

کۆمەڵ: کۆمەڵە هەوڵێک درا بۆ گۆڕینی تیپی عەرەبی بۆ لاتینی. هەندێک لەو هەوڵانە تا ئێستەش بەردەوامن. ڕای ئێوە لەم بارەیەوە چییە؟

شاکەلی: لەم بارەیەوە تا ئێستا سێ چوار جارێک بە دووروودرێژی قسەم کردووە و شتم نووسیوە. ڕاستت دەوێت ئەم باسە پێش ئەوەی باسێکی زانستی و زمانەوانی بێت، باسێکی سیاسی و ئیدیۆلۆگییە. خۆی لە بنەڕەتدا نەدەبوو باسێکی سیاسی بێت، بەڵام چونکە هەم سەرهەڵدان و پەیدابوونەکەی و هەم گەشەکردن و بەردەوامییەکەی زادەی پرۆژە و بیرکردنەوەیەکی سیاسی بووە، ئێستا زۆر زەحمەت و بگرە نەشیاوە ئەو ڕەنگەی لێ بکرێتەوە.

هەر لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە کۆلۆنیالیستانی ئەوروپایی بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەستیان خستە ناو کاروباری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە و بە تایبەتیش لەناو هەرێمەکانی سەر بە ئیمپراتۆریای

عوسمانیدا. ئەوان ئامانجی یەکەمیان ڕووخاندنی ئەو ئیمپراتۆریایە و دابەشکردنی زەوییەکەی لەناو خۆیاندا و دامەزراندنی دەستەڵاتی سیاسی و عەسکەری و ئابووریی خۆیان بوو. هەر زوویش لەو کارەیاندا سەر کەوتن. کۆلۆنیالیستان ئامانجی درێژخایەن و ستراتیگیشیان هەبوو. بۆ بەدیهێنانی ئەو ئامانجە ستراتیگییانەیان دەبوو میکانیزمێکی ورد و زیرەکانە و درێژخایەن دابنێن. نزیکترین و کاریگەرترین ڕێگە ئەوە بوو کە گرۆ و تاقم و نەتەوە و ڕەگەزەکانی ناوچەکە لەتلەت و پارچەپارچە بکەن و بیانکەن بە گژ یەکتردا، بۆ ئەوەی هەر هەموویان پێویستیان بە کۆلۆنیالیستان خۆیان ببێت و سەریان بۆ شۆڕ بکەن و ئەمانیش بتوانن بە ئاسانی حوکمیان بکەن. ئەمە ئەو بنەما کلاسیکە هەم کۆن و هەم تازەیەیە کە پێی دەگوترێت: .Divide and rule

ئێمە کە ئەم پاشخانە ورد بخوێنینەوە ئیتر ئەوەیش باش تێدەگەین بۆچی هەر ئەوانەی کە خاکی کوردستانیان دابەش و پارچەپارچە کرد، ویستیان زمانەکەیشی بەو دەردە ببەن .کورد تا ناوەڕاستی دەیەی سێیەمی سەدەی بیستەمیش هیچ کێشەیەکی زمانەوانی و ئەلفوبێ و ڕێنووسی نەبوو .شاعیر و نووسەری گەورە بەو زمانە نووسیویانە و خوێنەری کورد لە هەر بەشێک بووبێت کەم تا زۆرێک ئاگای لە تێکڕای ئەدەبی کوردی هەبووە، سەرەتای ڕۆژنامەگەریی کوردی هەر لە دواساڵەکانی سەدەی نۆزدەیەمەوە دەستی پێ کردبوو، لە دەیەی دووەمی سەدەی بیستیشدا تا ڕادەیەکی باش گەشەی کرد.

بەکارهێنانی ئەلفوبێی لاتینی بو نووسینی زمانی کوردی پرۆژەیەکی دڕندانەی ئیمپەریالیستییە بۆ دوورخستنەوەی نەتەوەی کورد لە هەموو ڕابوردوو و مێژووی خۆی و لە ڕەگوڕیشە فکری و ڕۆحییەکانی و بۆ ڕاگرتن و پەکخستنی ئەو پێشکەوتنە گەورەیەی لە بواری زمان و ئەدەبدا لە کوردستاندا، بەتایبەت کوردستانی عیراقدا، بە دی هاتبوو، بۆ لەناوبردنی پرۆسێسی بەنەتەوەبوون کە لە سەدەی بیستەمدا سەرکەوتنی باشی چنگ کەوتبوو.

دەکرێ باسی ئەلفوبێ لە ڕوانگەیەکی زانستیی ڕووتیشەوە سەرنج بدەین .ئەلفوبێی کوردی بەو شێوەیەی ئێستای لەوەیە یەک یا دوو ناتەواویی فۆنەتیکیی تێدا هەبن، کە چارکردنیان سەخت و نەکراو نییە .بەڵام ئەلفوبێی لاتینی _ تورکی بە لای کەمەوە حەوت دانە فۆنێمی ناتەواوە کە بە هیچ جۆرێک ناکرێ تێکستێکی کوردی بێ ئەو فۆنێمانە بنووسرێت .ئەمە ڕێک بە پێچەوانەی ئەو بانگەشە ناڕاست و نازانستییەیە کە هەندێ کۆلکە خوێندەواری کوردینەزانی بێگانەپەرست دەیکەن گوایە تیپی لاتینی دەنگەکانی زمانی کوردی باشتر دەردەبڕێت.

ئەگەر تەنیا لە ڕووی بەرژەوەندی نەتەوایەتیی کوردیشەوە باسەکە لێک بدەینەوە، خۆ دیارە کە ئەمڕۆ لە سەرجەمی ئەوەی بە زمانی کوردی دەنووسرێت تا ٩٠% و بگرە زیاتریشی بە ئەلفوبێی کوردی دەنووسرێت، واتە تەنیا ١٠% بە ئەلفوبێی لاتینی تورکی دەنووسرێت. ئەو بەشەیش نە لە ڕووی زمانەوانی و نە لە ڕووی هونەری و ئێستێتیکییەوە ناکرێ لەگەڵ بەشە زۆرەکەدا بەراورد بکرێت.

ئەمڕۆ کەسانێک هەن کە لەبەر نەزانی و ناشارەزایی هەر لە خۆیانەوە پێیان وایە بەکارهێنانی لاتینی گرفتەکانی زمانی کوردی چارەسەر دەکات .من ناڵێم گرفتمان نییە، بێگومان هەیە .بەڵام ئەو کەسانە بەڕاستی هەر نازانن گرفتەکان چین و ئەوەی دەیڵێن نیشانەی تێنەگەیشتن و نەخوێندەوارییانە . هەندێکیش هەر لەبەر ڕۆژاواپەرستی کەوتوونەتە دوای ئەم بیرە و پێیان وایە هەر بەوەی ئەلفوبێ بگۆڕین ئیتر دەبینە ئەوروپایی و لەم ڕۆژهەڵاتە پیس و دڕندە و دواکەوتووە ڕزگار دەبین . ئەتاتورکیش ڕێک وای بیر دەکردەوە، بەڵام ئەوە حەفتا ساڵە ئەتاتورک مردووە و نەتەوەی تورکیش نەبوو بە ئەوروپایی و ناشبێت.

کەمالیزم) واتە شوێنکەوتنی باوەڕەکانی کەمال ئەتاتورک (لەناو کورددا گەشەی کردووە و پێگەیەکی پەیدا کردووە .تەنانەت زۆربەی ئەوانەی کە لە ڕووی سیاسییەوە دژی دەوڵەتی تورکیان، بێ ئەوەی بە خۆیان بزانن، لە ڕووی ئیدیۆلۆگییەوە شاگرد و قوتابیی دڵسۆزی کەمالیزمن و زۆریش بەگەرمی خەبات بۆ سەرکەوتنی ئەو باوەڕانە دەکەن .بڵاوکردنەوەی ئەلفوبێی لاتینی تورکی بڕگەیەکی گرنگی بەرنامەی سیاسیی ئەمانەیە.

لە کوردستانی خوارووودا، کە ئێستا دەستەڵاتی سیاسی بە دەست هێزە سیاسییەکانی کوردستانەوەیە، دەرفەتێکی یەکجار باش هەیە بۆ چارەسەرکردنی گرفتەکانی زمانی کوردی و پێشخستنی زمانەکە . ئێمە زمانێکی ستانداردمان هەیە و زۆر چاکیش دەتوانێت ببێتە زمانی ڕەسمیی دەوڵەتی کوردستان . ئێمە تەنیا پێویستمان بەوەیە هەوڵ بدەین ئەم زمانە دەوڵەمەند بکەین و لە گەنجینەی دیالێکتەکانی زمانی کوردی سوود وەربگرین .هەروەها دەتوانین کێشەی ڕێنووس بەئاسانی چارەسەر بکەین و بە جۆرێکی زانستی بنەماکانی بچەسپێنین .ئەمە بە تاکەکەس ناکرێت، دەبێ دەستەڵاتی سیاسی، بوێر و دڵسۆز و هۆشیار بێت، بۆ ئەوەی بتوانێت بێ ترس و دڵەڕاوکێ چارەسەرکردنی کێشەی زمان بکاتە یەکێک لە پرۆژە سەرەکی و گرنگەکانی خۆی.

کۆمەڵ: حاڵی شیعری کوردی لە دەرەوەی زمانی کوردیدا چۆنە، مەبەستم لە ئەدەبی وەرگێڕدراوی ئێمەیە بۆ سەر زمانەکانی دی؟

شاکەلی: کۆمەڵگەی کورد لە ئەوروپا و لە ڕۆژاوا ئێستا ئیتر مێژوویەکی هەیە، ئەگەرچی مێژوویەکی هێندەیش کۆن و دامەزراو نییە، بەڵام دەبوو لەم سی چل ساڵەدا کۆمەڵێ کاری فەرهەنگیی وای بکردایە، کە ناوی کورد و ڕەنگ و بۆنوبەرامەی ئەدەبی کوردی لای خوێنەری ئەوروپایی ئاشنا بووایە. من بەو پێیەی کە ئەوا خەریکە دەبێتە سی ساڵ لە ئەوروپا دەژیم، چاک لەوە تێ دەگەم کە فەرهەنگی ڕەسمیی ئەوروپا، واتە دەستگاکانی ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆن، ڕۆژنامە گەورە و ناسراوەکان، پەخشخانە دەوڵەمەند و دەسترۆیشتووەکان، دەستگا ئەکادیمییەکان و تەنانەت زانستگەکان، لە ڕووی سیاسییەوە کۆنترۆڵ کراون

و، ڕاستەوخۆ بێت یا ناڕاستەوخۆ، سیاسەت و ئیدیۆلۆگییەکی دیاریکراو هەڵیاندەسووڕێنێ. ئەم ئیدیۆلۆگییەیش ناوەڕۆکێکی ڕەگەزپەرستانە و دژەڕۆژهەڵات و دژەئیسلامی هەیە. لەبەر ئەوە ئێمە نابێ چاوەڕوانی ئەوە بین ئەمانە لە خۆیانەوە بێن و ئەدەب و شیعر و چیرۆکی کورد تەرجەمەی زمانانی خۆیان بکەن و لەسەری بنووسن و بایەخی پێ بدەن. کاتێ ئەمە دەکەن کە کاریان بە کورد بێت و ناوهێنانی کورد خزمەتی ئامانجە سیاسییەکانیان بکات. تۆ سەرنجی ئەوە بدە تەنانەت ئەو ڕۆژهەڵاتناسانەی کە زمانی کوردیشیان زانیوە و ئەدەبەکەیان ناسیوە، نەهاتوون ئەدەبی کوردی تەرجەمە بکەن، بەڵکە هەمیشە خۆیان بە فۆلکلۆرەوە خەریک کردووە. بۆ؟ چونکە فۆلکلۆر ئەوە پێشان دەدات کە ئەو گەلە، ئەو نەتەوەیە، هێشتا لە قۆناخێکی سەرەتایی و پێشنەکەوتوودا دەژی، هێشتا فێری ژیانی مۆدێرن و شارستانەتی نەبووە و ناتوانێ شتێکی نوێ و داهێنانێکی گرنگ بەرهەم بهێنێ.

لەم ساڵانەدا هەندێ تێکستی کوردی تەرجەمەی زمانانی ئینگلیزی، سویدی، ئیتالیایی، فرانسی و هۆلاندی کراون، بەڵام ئەم تەرجەمانە هەرگیز بایەخی ڕاستەقینەیان پێ نەدراوە و وەک ئەدەبێکی جددی و ڕێزگیراو جێگەی شایانی خۆیان وەرنەگرتووە.

بەشێک لەو کارانەی من خۆم لە ئەوروپا کردوومن، ئەوەیە کە کۆمەڵێ بەرهەمی کوردیم کردوونە سویدی و ئینگلیزی. سەرەتا ساڵی ١٩٨٥ بیست شیعری مامۆستا گۆرانم، بە هاوکاریی کاک بەختیار ئەمین و شاعیری سویدی لارش بێکستروێم، کردنە سویدی و بە کتێبێک بڵاومان کردەوە، (فرمێسک و هونەر). لە ڕۆژنامە و گۆڤارە سویدییەکاندا سێزدە جار لەسەری نووسرا. ساڵی ١٩٩١ کتێبی (بۆنی هەوری وڵاتەکەم)مان بڵاو کردەوە کە شیعری چواردە شاعیری کورد بوو بە زمانی سویدی و دیسان تا ڕادەیەک لەلایەن ڕەخنەگرانەوە بە سەر کرایەوە. پار لەسەر داوای گۆڤاری نێونەتەوەییی لێکۆڵینەوەی کوردی کە لە نیویۆرک بڵاو دەبێتەوە، شیعری دوانزدە شاعیری کوردم کردە ئینگلیزی و نزیکەی حەفتا لاپەڕەی گۆڤارەکەی گرتەوە. چەند ساڵێک لەمەوبەر لەسەر داوای گۆڤارێکی منداڵان لە ئەمەریکا کۆمەڵێ تێکستی ئەدەبی منداڵانی کوردم کردە ئینگلیزی. ئێستایش ئەنتۆلۆگییەکی چیرۆکی کوردی ئامادە دەکەم بە زمانی سویدی، خوا یار بێت لە ماوەی ئەم ساڵەدا بڵاو دەبێتەوە.

بە گشتی بەرهەمی شاعیران و چیرۆکنووسانی کورد یەکجار کەمی تەرجەمەی زمانان بووە و خوێنەری ئەوروپایی ئەدەبی کوردی ناناسێت. لەناو شاعیرانی کلاسیکی کورددا مەلای جەزیری و ئەحمەدی خانی تا ڕادەیەک ناسراون و بەرهەمیان تەرجەمەی چەند زمانێک کراوە (ئەویش زۆرتر لە بازنەیەکی تەسکی ئەکادێمیدا). لەناو شاعیرانی ئەم سەردەمەی کوردستانیشدا پێم وایە شیعری مامۆستا گۆران و شیرکۆ بێکەس و فەرهاد شاکەلی لە هەمووان زیاتر وەرگێڕدراوەتە سەر زمانانی ئەوروپا.

کۆمەڵ: لە کۆمەڵە شیعری (ژێ)دا بۆن و بەرامە و ڕەنگی شیعرەکانی هەر یەک لە (مەحوی و نالی) دەبینین، ئەمە تەنیا کاریگەریی شیعرییە، یاخود کاریگەریی باوەڕ و بیرکردنەوەی ئەوانیشە بەسەرتەوە؟

شاکەلی: شیعرەکانی دیوانی (ژێ) لە ماوەی هەشت نۆ ساڵێکدا نووسراون. هەر بەو پێیەیش دەبێ شۆپ و کاریگەریی جیاوازیان تێدا بە دی بکرێت. ڕاستییەکەی لەو ساڵانەدا من خۆم لە قەیرانێکی فکریی زۆر قووڵ و دژوار و هەناسەچکێندا دەژیام. هەوڵم دەدا شتی جۆربەجۆر بخوێنمەوە. دەستم دابووە خوێندنەوەی فەلسەفە، ئەدەبی کلاسیکی فارسی، ئەدەبی کلاسیکی کوردی، زمانە کۆنەکانی ئێران وەک فارسیی کۆن و پارسی و پەهلەوی و مانێکی و ئاڤێستا. دەمویست شارەزاییی لە تەسەوفدا پەیدا بکەم. ئیمامی غەززالیم دەخوێندەوە. گوننار ئێکەلوێفی سوێدیم دەخوێندەوە.

من پێشتریش دیارە ئەدەبی کلاسیکی کوردیم دەناسی و خوێندبوومەوە، بەڵام ئەم جارە بە چاوێکی دیکە و لە ڕوانگەیەکی دیکەوە دەمخوێندەوە. دەمویست نرخە زمانەوانی و ئێستێتیکی و مرۆڤایەتییەکانی ناو ئەو ئەدەبە باشتر بناسم و تێبگەم. لەو ماوەیەدا زۆر شاعیری کوردم خوێندەوە، بەڵام لەناو هەموویاندا بایەخێکی زیاتر و قووڵترم بە مەلای جەزیری، خانی، نالی، مەولەوی و مەحوی دەدا. ئیتر لەمەوە ئاشکرایە کە کارکردی ئەو شاعیرە گەورە و داهێنەرانە لێرە و لەوێ لە شیعرەکانمدا دەردەکەوێت، چ لە ڕووی هونەرییەوە و چ لە ڕووی فکر و بیروباوەڕەوە بێت.

ئامادەکردنی: ڕەوشت موحەمەد

سەرچاوە: کۆمەڵ، ژمارە (٢١٣): ١١-٣-٢٠٠٦

شیعر منی هەڵبژارد

لانتز: چۆن بوو کە دەستت پێ کرد شیعر بنووسیت؟

شاکەلی: ئەوە من نەبووم کە شیعرم هەڵبژارد، بەڵکە شیعر منی هەڵبژارد. من لەناو خێزانێکی ڕووناکبیر و خوێنەواردا گەورە بوومە و لەوێ شیعر هەمیشە نەریتێکی زیندوو بووە. من یەکەمین شیعرەکانم لە تەمەنی دوانزدە ساڵاندا نووسی و یەکەمین جاریش کە شیعرێکم لە ڕۆژنامەیەکدا بڵاو بووەوە شانزدە ساڵان بووم. پێوەندیی مرۆڤ و شیعر لە کوردستاندا پێوەندییەکی بەهێز و گیانی بە گیانییە.

لانتز: تۆ ئیلهام لە کوێوە دەهێنیت؟ ئایا هەمیشە دەنووسیت یا جاروبار؟

شاکەلی: ئیلهام لەناو خۆمدایە؛ لە ڕۆحمدا، بە شێوەی بیر، یادەوەری (هیی شیرین و تاڵ)، باوەڕ، وێنە، بۆنوبەرامە، نرخ و شتی تر. ژیانی ڕۆژانەیش زۆر شتم دەداتێ. دەکرێ بڵێم بەردەوام دەنووسم، بەڵام ئەوەی دەینووسم هەموو جارێ شیعر نییە. تەرجەمە دەکەم، وتار دەنووسم، لێکۆڵینەوەی زانستی و نیوچەزانستی و ڕانانیش دەنووسم.

لانتز: ئایا شیعر بە هەردوو زمانی سوێدی و کوردی دەنووسیت؟

شاکەلی: من شیعرەکانم تەنیا بە کوردی دەنووسم و بە هیچ زمانێکی دیکەیان نانووسم. چەند ساڵێک لەمەوپێش هەوڵم دا شیعر بە ئینگلیزی بنووسم، بەڵام هەر زوو تێگەیشتم ئەوەی دەمنووسی شیعر نەبوو. بۆ پەخشان مەسەلەکە تۆزێ جیاوازە. من وتار و لێکۆڵینەوە بە سوێدی و عەرەبی و ئینگلیزییش دەنووسم.

لانتز: ئایا پێت وایە زمانێک لە زمانێکی دیکە «شیعریتر» بێت؟

شاکەلی: هەموو زمانەکان شیعری و شاعیرانەن. ئەوە زمان خۆی نییە کە بڕیاردەرە لەم بوارەدا، بەڵکە شاعیرەکەیە؛ شاعیری بەهرەدار و داهێنەرە کە وشەکان دەگۆڕێت و مێتافۆر (وێنەی شیعری) و دەربڕینی جوانیان لێ دروست دەکات.

لانتز: بۆ وەرگێڕانی شیعر چی پێویستە؟

وەرگێڕانی شیعر یەکێکە لەو ئەرکە هەرە زەحمەتانەی پیاو تووشیان دەبێت. ئەوەی شیعر تەرجەمە دەکات دەبێ چێژێکی چاکی لە زمان و شیعردا و هەروەهایش لە جوانیدا هەبێت و دەبێ هەردوو زمانەکە چاک بزانێت. لە سوێد هەتا ئەمڕۆیش کەسێکی سوێدیمان نییە کە کوردی بەتەواوی بزانێت. لاوانی کوردی نەوەی دووەم کە سوێدییەکی چاک دەزانن، بە چاکی ئاشنای زمانی کوردی و ئەدەبی کوردی نین. ئەو شیعرە کوردییەی وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی سوێدی بە هاوکاری لەنێوان نووسەری کورد و نووسەر سوێدیدا «تەرجەمە» کراوە.
بەڵام شیعری سوێدی کە کراوە بە کوردی بەختی باشتر بووە، چونکە لێرە لە سوێد زۆر نووسەر و وەرگێڕی کورد هەن کە بەشێکی ئەدەبی سوێدییان پێشکەشی خوینەری کورد کردووە. ئەمە بەس نییە، بەڵام سەرەتایەکی باشە.

لانتز: لەگەڵ نووسەرانی سوێدیدا هاتوچۆت هەیە؟

شاکەلی: هەندێ جار لەگەڵ ئەندامانی یەکێتیی نووسەرانی سوێددا هاتوچۆم هەیە، بەڵام لێرە، لەم سۆڵلەنتونایە، پێم وایە تەنیا یەک نووسەر دەناسم.
لانتز: پێوەندیت لەگەڵ هەندێ لە خوێنەرانتدا هەیە؟ لە ئێوارە ئەدەبییەکاندا بەشداری دەکەیت؟

شاکەلی: ساڵانی ١٩٨٥-١٩٩٥ ئاخێوەر و شیعرخوێنەوەیەکی چالاک بووم. سەری گەلێ جێگام داوە لە سوێد و لە وڵاتانی تریش. بەڵام ئێستاکە وا هەست دەکەم ماندووم.

لانتز: ئەوەی لە سوێد نووسیوتە، لە کوردستان بڵاو دەبێتەوە؟
شاکەلی: چاپی تازەی هەندێ لە کتێبەکانم لە کوردستان بڵاو کراونەتەوە. بێجگە لەوە وتار و تەرجەمەیش بڵاو دەکەمەوە و کەناڵەکانی تەلەڤیزیۆن و ڕۆژنامە و گۆڤارەکان جاروبار دیدارم لەگەڵ ساز دەکەن.

لانتز: لەناو خێزانەکەتدا نووسەر و شاعیری دیکە هەن؟

شاکەلی: من وشەی خێزان کوردانە تەرجەمە دەکەم، واتە خێزانی گەورە یا بنەماڵە، نەک خێزانی ناوکی. بەڵێ، لەناو بنەماڵەی شاکەلیدا پێشتر هەندێ شاعیر هەبوونە، ئێستایش لە نەوەکەی مندا و لە نەوەی گەنجتردا بە لای کەمەوە دوانزدە شاعیر و نووسەرمان هەن.

لانتز: ئەگەر منداڵت هەیە، کەسیان حەزیان لە ئەدەبییاتە؟ ئەی ئەوان لە شیعرەکانی تۆ دەگەن؟

شاکەلی: زریانی کوڕم زۆری حەز لە ئەدەبییاتە. منداڵەکانم شیعرەکانم بە سوێدی و بە ئینگلیزی دەخوێننەوە، بەڵام هەندێکیش بە کوردی.

ئامادەکردنی: ڕاگنی لانتز
گۆڤاری (سێندارن)
ژمارە: ١٠، ساڵی پانزدەیەم، ماییسی ٢٠٠٦، لاپەڕە: ٣٨.

Ragni Lantz
Sändaren, nr. 10, årgång 15, maj 2006

ئێمە پێویستمان بە شۆڕشێکی فەرهەنگییە،
شۆڕشێکی ڕاستەقینەی فەرهەنگی

کەنار: تۆ ڕووناکبیرێکی ئەم گەرمیانەیت و دوایی بە دنیادا گەڕاویت و تێکەڵیت لەگەڵ شارستانەتی و فەرهەنگی تردا کردووە. ئەم گەرمیانەی کە ئێستا دەیبینی لە کوێی دنیای هاوچەرخدایە لە ڕووی ئاوەدانی و فەرهەنگیشەوە؟

شاکەلی: زۆر سەیرە! دەڵێن جۆرە ماسییەک هەیە لە دەوروبەری کەنارەکانی سکۆتلاند دەژین و دوای ئەوەی تۆزێ هەراش دەبن، ئیتر دەچن لە ئاوە گەرمەکانی ئەمەریکای لاتینی دەژین، بەڵام کاتێ مردنیان نزیک دەبێتەوە هەزاران کیلۆمەتر دەبڕن و دێنەوە بۆ شوێنی لەدایکبوونەکەیان و لەوێ دەمرن. من نازانم ئەو ماسییانە کە لە نیشتمان دوور دەکەونەوە چەند تاسەی دەکەن و بیری لێ دەکەنەوە. باوەڕیش ناکەم بیر لە نیشتمان بکەنەوە چونکە هێندەی من بزانم بیرەوەریی ماسی لە نیو دەقیقەیش کورتترە. ڕاستت دەوێ منیش زۆر جار خۆم وەک ئەو ماسییانە دێتە پێش چاو، لەگەڵ ئەو جیاوازییەدا کە من تاکە ڕۆژێکیش، تاکە ساتێکیش کوردستان و گەرمیان و شاکەلم لە بیر نەچووەتەوە.
جاران کە دوو سیستێمی سیاسی و ئابووریی گەورە و گشتگر لە دنیادا هەبوون، پەراوێزێک بۆ گەلان و وڵاتانی دیکە هێڵرابووەوە و ناوێکی ڕەنگدار و فێڵبازانەیان بۆ داتاشیبوون: (جیهانی سێیەم!). ئەودەم گەلانی هەرە دواکەوتووی دنیا بۆ قەرەبووکردنەوەی بێبەشی و بەدبەختیی خۆیان و وەک جۆرە گاڵتەیەکیش کە ڕەنگە بە مەبەستی تۆڵەسەندنەوە بووبێت ناوێکی تریان بۆ خۆیان دۆزییەوە: جیهانی چوارەم. ئێستا ئیتر ئەو تۆزە ئاوڕووپارێزییەش نەماوە و ئەمەریکا خۆی بە گەورە و ئاغا و گشتکارەی ئەم دنیایە دەزانێت و هیچ ڕێزێکی بۆ مرۆڤایەتی و بۆ خەڵکی دنیا نییە و هەموویشیان بە خزمەتکار و بە کۆیلە و بە غولامی خۆی دادەنێت.
لە سیستەمێکی وەهادا دەبێ جێگە و پایەی گەرمیانێکی بەدبەخت و هەژار و دواکەوتوو چی بێت؟ نەک گەرمیان، دەبێ کوردستان و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست جێگەیان کامە بێت؟ من کە بیر لەو ڕاستییە دەکەمەوە، بە دەستی خۆم نییە، زۆر جار تووشی بێئومێدی و ڕەشبینی دەبم.

ڕاستییەکەی ئەوەیە کە دنیای ئەمڕۆ پڕە لە بێدادی و ناهەقی و ستەم و بێویژدانی، پڕە لە درۆ و فێڵ و چاوبەستی، پڕە لە ڕووخان و داتەپینی نرخە جوانەکانی مرۆڤایەتی. هێزە گەورەکان دەڵێی فیلن، دەڵێی حوشترن، بەم دنیایەدا دەسووڕێنەوە و بە ئارەزووی خۆیان هەموو شتێک پێشێل دەکەن، باکیان بەوە نییە چەند مێرووڵەی بەستەزمان دەپلیشێننەوە و چەند گوڵی جوان هەلاهەلا دەکەن. لە دنیایەکی ئاوەهادا تۆ چاوەڕوانی چی دەکەیت؟ کێ ئاوڕ لە گەرمیان و لە کورد و لە گەلانی بندەست دەداتەوە؟ ئێمە چارێکمان نییە لەوە زیاتر کە دەبێ هەوڵی مانەوە بدەین، دەبێ بە هەموو هێزێکمانەوە دەست بگرین بەو نرخە جوانانەوە کە هەمانە، دەست بگرین بە فەرهەنگ و باوەڕ و توانست و بەهرەکانمانەوە، دەبێ بزانین کە ئێمە تەنیا نیین، کە بەشی هەرە زۆری مرۆڤایەتی لێی قەوماوە. بەڵام ئەمەیش سەردەمێکە بە سەر دەچێت، ناکرێ هەر وا بمێنێتەوە، ناکرێ و ناشێ مرۆڤایەتی هەتاهەتایە دیل و پێپەستی ناهەقی و بێدادی بێت.

کەنار: با بێینە سەر زمان کە بەشیکی گەورە لە گرنگیپێدانی تۆیە. تۆ لە کۆڕێکی ئەم سەری ساڵەدا لە هۆڵی هونەرمەندان وتت هیچ گۆڤار و ڕۆژنامەیەکی کوردی لە ڕووی زمان و ڕێنووسیشەوە ڕاست و دروست نییە. باسی ئەوەشت کرد کە تەنانەت لە زانکۆ و دامەزراوە ئەکادیمییەکانی کوردستانیشدا زمانی کوردی حاڵی خراپە و پەرێشانە. دەکرێ ئەمە زیاتر ڕوون بکەنەوە؟

شاکەلی: پێم وایە من هەر لە سالانی منداڵیمەوە پێوەندییەکی یەکجار عاشقانەم لەگەڵ زماندا هەبووە و زۆر هەستەوەرانە لێی وردبوومەتەوە و بیرم لێ کردووەتەوە. ئەو دەمەیش کە لە کوردستان دەژیام بەوردی و ڕەخنەگرانە سەرنجی نووسین و تێکست و چاپەمەنییەکانم دەدا، بەڵام بەڕاستی نەمدەتوانی پشت بە زانست و تیۆرییەکانی زمان ببەستم، چونکە شارەزای ئەو بوارە نەبووم. لای خۆمەوە هەندێ باوەڕ و بنەمام گەڵاڵە کردبوون کە زادەی سەلیقە و بیرکردنەوەی خۆم بوون، نەک تێگەیشتنێکی زانستی. دواتر کە لە ئەورووپا بە شێوەیەکی زانستی زمانم خوێند و ئاشنایەتیم لەگەڵ هەندێ زمانی دیکەدا پەیدا کرد؛ چ زمانی تازە و چ هیی کۆن و مردوو، کۆمەڵێ بنەما و باوەڕم لەلا دروست بوون و نەدەکرا لە دەرەوەی زانستی زمانەوانی و لە دەرەوەی چێژی ئێستێتیکی بیر لە تێکستێکی کوردی بکەمەوە.
من کە ئەمڕۆ دێم ڕەخنە دەگرم و پێم وایە زمانی کوردی بەرەو هەڵدێران و شێواندن دەچێت، لە سێ ڕووەوە بیری لێ دەکەمەوە: ڕێزمان و ڕێنووس و ئێستێتیکی بەکارهێنان. چارەسەری نەخۆشییەکانی ڕێزمان و ڕێنووس کارێکی تەکنیکییە، کارێکە پێوەستی بەکارهێنانی زانست و بنەما زانستییەکانە. زانستگەکانی کوردستان و کۆڕی زانیاریی کوردستان و دەستگا و دامەزراوی دیکەیش زۆرن کە ئەم چارەسەرکردنە ئەرکی ئەوان بووە و ئەرکی ئەوانە، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە ئەمانە هەموویان، بێ

ڕیزپەڕ و بێ هەڵاواردن، سەرنەکەوتوون و تووشی شکستێکی گەورە بوونە. ئەمانە بوونەتە هۆی ئەوەی کە زمانی کوردی لەباتیی ئەوەی بەرەو پێش بڕوات، دەیان ساڵ بۆ دواوە بگەڕێتەوە. ئەم دەستگایانە چەند نەوەیەکی کوردیان لە ڕووی زمانەوە سەقەت کردووە، سەدان هەزار کچ و کوڕی کورد کە ئەمڕۆ دەیانتوانی ببنە پێشەنگی تازەبوونەوەی زمانی کوردی و گەشەکردن و جوانبوون و بڵاوبوونەوەی، ئێستاکە بە دەست ڕستەیەکی کوردییەوە دادەمێنن و نازانن چۆنی بڵێن و چۆنی بنووسن، نازانن چۆن باوەڕ و هەست و بۆچوونەکانیان بە کوردییەکی جوان و پاراو و ڕاست و لە پلەیەکی بەرز و زانستانەدا دەرببڕن. لە سەرتاسەری کوردستاندا، تاکە کەسێک لەوانەی کوردیزانن، تاکە یەکێک لەوانەی کوردییەکی جوان دەنووسن، دیارە ئەمانە یەکجار کەم و دەگمەنن، بەرهەمی ئەو دەستگا بەناو زانستی و ئەکادیمییانە نییە. ئەمانە نەیانتوانیوە یەک دانە گەنجی کورد پێ بگەیێنن. تەماشای هەر ڕۆژنامە و گۆڤار و وەرزنامە و کتێب و نامیلکەیەک دەکەیت سەدان و هەزاران هەڵەی ڕێزمان و ڕێنووست بەرچاو دەکەوێت. سەدان ڕستە و دەربڕین دەخوێنیتەوە دەڵێی کەسێکی بێگانە کە دوو سێ ساڵێکە فێری کوردی بووە، نووسیونی.

لایەنی ئێستێتیکیی زمان شتێک نییە بە قانوون و بە دەستوور چارەسەر بکرێت. ئەمەیان لە پلەی یەکەمدا پێوەستی کار (یا شاکار) و بەرهەمی نووسەران و داهێنەرانە، پێوەستی ئەو چێژ و سەلیقە و توانستەیە کە نەتەوەیەک لە ماوەی سەدان ساڵدا پەروەردەیان دەکات و دەیانکاتە کۆمەڵە نەریتێک، کۆمەڵە (عورف)ێک، کۆمەڵە نرخێک کە هەر کەسێک کەمترین هەستی زمانەوانی و ئەدەبی و ئێستێتیکیی هەبێت، ناتوانێ و ناوێرێ لێیان لا بدات. ئەمە بەرپرسیارییەکی ئەخلاقییە، بەرپرسیارییەکی مەعنەوییە کە زۆر خۆکارانە (ئۆتۆماتیک) کار دەکات.

هەموو گرفتەکانی ئەمڕۆی زمانی کوردی بەشێکن لەو ئاژاوە و بەرەڵایی و نەخوێندەوارییەی کە سەرتاپێی کوردەوارییان گرتۆتەوە و بوونەتە کۆسپی گەورە و زنجیر و پێبەستی ئەستوور و، دەستوپێی نەتەوە و نیشتمانێکیان بە جۆرێ بەستۆتەوە کە نە دەتوانن بجووڵێنەوە و نە دەتوانن بیریشی لێ بکەنەوە. نەبوونی سیاسەتی فەرهەنگی (السیاسة الثقافية،Cutural policy) کە سیاسەتی زمانەوانی بەشێکی گرنگ و ناوەندیی ئەو سیاسەتەیە، سەرچاوەی هەموو ئەم کارەساتەیە. ئەمە کارەساتێکی یەکجار گەورە و خەتەرناکە. ئەمە سەرەتای دارِزان و لەناوچوونی نەتەوەیەکە. زانستگەکانی کوردستان، کۆڕی زانیاریی کوردستان، وەزارەتەکانی پەروەردە و خوێندنی باڵا و ڕۆشنبیری، دەستگاکانی ڕاگەیاندن (ی حوکمەتی و ناحوکمەتی) و کۆمەڵێ لایەنی دیکەیش، هەموویان بەرپرسیارن. هەموویان، ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ، دەستیان لەم کارەساتەدا، لەم تاوانەدا، هەیە.

بوارێکی دیکەی زۆر گرنگ هەیە کە بەڕاستی من کەمجار قسەم لەسەر کردووە، چونکە دەزانم کەم کەس تێی دەگەن، مەبەستم هەژاریی فەرهەنگی و هەژاریی زانستییە. من زۆرجار کە کتێبێکی کوردی دەخوێنمەوە، کە چاو بە کتێبێکی خوێندنگەدا دەگێڕم، کە وتارێکی درێژ و پانوپۆڕی ناو گۆڤارێکی

جیددی تەماشا دەکەم و کە بەرنامەیەکی تەلەڤیزیۆنە کوردییەکان دەبینم، بەڕاستی شەرم دامدەگرێت، بەڕاستی هەست بە ڕووخان و بێئومێدی و هەڵوەشانەوە دەکەم. ئایا ئەمەیە فەرهەنگی نەتەوەیەکی وەک کورد؟ ئایا ئەمە فەرهەنگ و زانستە کە دەرخواردی مرۆڤی کورد و خوێنەری کورد و منداڵی کورد و لاوی کورد دەدرێت؟ ئێمە بەم پلە نزمەی زانست و فەرهەنگەوە چۆن دەتوانین ببینە بەشێک لە دنیای ئەمڕۆ؟ ئەی ئەو هەموو قسە زل و پووچ و بێناوەڕۆکانەی وەک (عەولەمە و کۆمەڵگەی مەدەنی و دیمۆکراسی و عەلمانییەت و یەکسانی) بەم بیر و تێگەیشتن و خوێندەوارییە گۆج و ئیفلیجە بە دی دەهێنرێن؟

پرسیارێکی مەنتیقی و لۆگیکییانە، دوای دەربڕینی ئەم بیروباوەڕانەی من، ئەوەیە ئایا چارە هەیە؟ ئەی چارە، ئەگەر هەیە، چییە؟ بێگومان چارە هەیە. ئەمڕۆ زانست گەیشتۆتە پلەیەک و بە جۆرێک بە دنیادا بڵاو بووەتەوە کە خەڵک دەتوانن سوود لە بەشی هەرە زۆری وەربگرن و بیکەنە کەرەستەیەکی فەرهەنگی و ئەپستیمۆلۆگی، بیکەنە ڕێبەرێک بۆ پێشکەوتن و گەشەکردن. ئەم سوودوەرگرتنە دەکرێ لە پلەی تاکەکەسدا بێت و دەکرێ لە پلەی گەل و وڵات و نەتەوەیشدا ڕێک بخرێت. بۆ ئێمەی کورد ئەمەی دوایی گرنگ و پێویستە. ئەمەیان دەبێ دەسەڵاتی سیاسی جێبەجێی بکات، دەبێ لە چوارچێوەی نەخشەیەکی ڕێکوپێک و تۆکمە و ژیرانەدا بێت، دەبێ دەسەڵاتی سیاسی لە ڕووی ماددی و مەعنەوییەوە پشتگیریی بکات. ئەم پرۆژەیە پێی دەگوترێ (سیاسەتی فەرهەنگی). سوودوەرگرتن هەرگیز بەو مەعنایە نییە کە هەموو نرخە مێژوویی و ڕۆحی و شارستانی و فەرهەنگییەکانی خۆمان بسووتێنین و ببینە دیلی فەرهەنگ و شارستانەتییەکی بێگانە. ئەمڕۆ لە کوردستاندا جۆرە تێگەیشتنێکی وەها هەیە و کارکردێکی یەکجار خراپی لەناو خەڵکدا هەیە. ئەو بیرە بیری کەمالیزمە، بیری ئەتاتورکە، یا با بڵێین لاساییکردنەوەی کەمالیزمە. ئێمە دەبێ سوود لە هەموو لایەنە چاک و ڕاستەکانی فەرهەنگ و شارستانەتیی دنیا وەربگرین و بوێرین لایەنە پیس و خراپ و بۆگەنەکانی فەرهەنگی خۆیشمان فڕێ بدەین و زیندەبەچاڵی بکەین، بەڵام توند دەست بگرین بە نرخە بەرزە ڕۆحی و فەرهەنگی و شارستانەتییەکانی خۆمانەوە. دەزانم ئەمە هاوکێشەیەکی ئاسان نییە، جێبەجێکردنیشی ئاسان نییە. تەنیا سەرکردە و سەرکردایەتییەکی یەکجار ژیر و بوێر و دڵسۆز و دووربین دەتوانێ کاری بۆ بکات.

ئێمە پێویستمان بەوەیە زمانی کوردی بکەینە زمانێک لە هەموو، تۆ بڵێ لە زۆربەی، بوارەکانی زانیاریدا دەسەڵاتی هەبێت و بیگوێزێتەوە بۆ خوێنەری کورد. پێویستمان بە دەربڕینی تازەیە، پێویستمان بە تێرم و زاراوەی تازەیە، پێویستمان بە مێتۆدیکی تازەی زانستیی ڕۆژاوایە لە بواری لێکۆڵینەوەی زانستیدا، پێویستمان بەوەیە بابەتە جۆراوجۆرەکانی زانست و زانیاری بە کوردی بەرهەم بهێنین. ئێمە پێویستمان بە شۆڕشێکی فەرهەنگییە؛ شۆڕشێکی ڕاستەقینەی فەرهەنگی.

کەنار: بە بڕوای تۆ وەک شارەزا و ئەکادیمییەکی ئەم بوارە گرنگترین کۆسپەکانی بەردەم زمانی ستاندارد و یەکگرتووی کوردی خاڵ بە خاڵ کامانەن؟

شاکەلی: من ناتوانم لە ڕێگەی وەرامدانەوەی ئەم پرسیارەوە باسێکی قووڵ و دووروودرێژی تیۆری لەبارەی زمانی ستاندارد و زمانی یەکگرتووەوە پێشکەش بکەم. دەزانم ئەمڕۆ بووەتە نەریتێک هەر کەسێک باسی زمانی کوردی دەکات یەکسەر ئەو هیپۆتێزە دووپات و سەدپات دەکاتەوە کە گوایە کورد زمانی ستانداردی نییە. ئەمە ڕاست نییە. ئەمە قسەیەکە لەسەر بیرکردنەوەیەکی نازانستی هەڵچنراوە و لای هەندێ کەس ئامانجێکی سیاسی و ئیدیۆلۆگیی لە پشتەوەیە.
دەمەوێ هەر بەکورتی عەرزت بکەم کە من پێم وایە ئێمە زمانی ستانداردی کوردیمان هەیە. ئەو زمانەی ئێستا تۆ پرسیاری پێ دەکەیت و پێی دەنووسیت و من و سەدانی وەک من پێی دەنووسین زمانێکی ستانداردە، بەڵام ئەگەر نەبووەتە زمانی فەرهەنگی و زانستیی هەموو کورد، دیارە کۆمەڵێ هۆی سیاسی و مێژوویی هەن کە نەیانهێشتووە ئەمە بێتە دی. سەرکەوتن بەسەر ئەو هۆیانەدا، بەسەر ئەو کۆسپ و تەگەرانەدا، کارێکی نەکراو نییە.
ئەمڕۆیش دەیان هێزی ڕەشی بێگانە و دەرەکی و هیی ناوخۆیش چالاکانە بۆ ئەوە تێدەکۆشن ئەو زمانە ستانداردە ئەدەبییە بپووکێننەوە و لە ناوی ببەن. لە کوردستانی عیراقدا، لە ماوەی چل ساڵی ڕابوردوودا دوو دیاردەی گەش و ڕووناک بەرەو کامڵبوون و پتەوبوون دەچوون: زمانی ستاندارد و ئەدەبی و بەنەتەوەبوون؛ خۆبەنەتەوەزانین. ئەمڕۆ ئەو دوو دەستکەوتە مێژوویی و نەتەوایەتییانە بەرەو پووکانەوە و هەڵوەشانەوە دەچن. هەم دوژمنانی کورد و هەم کورد خۆیشی لەو وێرانکارییەدا بەشدارن. ئەو ئەزموونەی ئەمڕۆ لە کوردستانی خوارووەدا، لە کوردستانی عیراقدا، لە ئارادایە دەتوانێ ببێتە ناوەندی پێشخستن و بەرەسمیکردنی زمانی ستانداردی کوردی، لە هەموو کوردستاندا، دەتوانێت ئەو زمانە زۆر دەوڵەمەند بکات و گەشەی پێ بدات تا ئەو ڕادەیەی کە دەرۆستی لەخۆگرتن و بەرهەمهێنانی بەشێکی گەورە و گرنگی زانیاری و زانستەکانی دنیای ئەمڕۆ بێت.

کەنار: ئێستا نێوەندی ڕەهەند و ڕەهەندییەکان لە چوارچێوەی لێکۆڵینەوە و ئەدەبی کوردیدا مایەی ئیعجاب و سەرسامیی بەشێکی زۆر لە گەنجی کوردن. بیروڕای تۆ دەربارەی ئەوان چییە؟

شاکەلی: ئەم ناولێنانە تۆزێک سەیر دێتە بەرگوێ. من ناتوانم ئەو دۆستانە هەموویان وەک یەک تەماشا بکەم و هەڵسەنگێنم. چ لە سەرەتاوە و چ ئێستایش ئەمان لە کۆمەڵە دەنگێکی جیاواز و پلەی جیاواز و ئاستی هونەریی جیاواز پێک هاتوون. ناکرێ وەک کۆمەڵێک، وەک یەکەیەکی هاوڕەگەز قسەیان لەسەر بکرێت. دەکرێ وەک تاکە کەس، وەک تاکە نووسەر، باس بکرێن. ئەوەیش دیسان ڕەنگە ڕێگەیەکی ڕاست

نەبێت بۆ ناسین و ناساندنی نەک تەنیا یەکێک لەوان بەڵکە هەر هونەرمەند و نووسەرێک. لەناو ئەمانەدا نووسەری باش و جیددی هەیە و کۆلکەنووسەری نەخوێندەواریش هەیە. ئەمانیش وەک ڕوانگە و وەک گەلێ گرۆی ئەدەبیی دیکە، لە ماوەی چەند ساڵێکدا لە بێژنگ دەدرێن؛ یەک یا دوویان دەبنە نووسەری چاک و داهێنەر و سەرکەوتوو، ئەوانی دیکەیش یا هەر لێ دەچنەوە یا دەبنە نووسەری پلەی چوارەم و پێنجەم.
(پاژنەی ئەشیل: Achille's heel)ی نووسەرانی ڕەهەند زمانەکەیانە، زمانە کوردییەکەیان. لە سەردەمێکدا وای لێ هاتبوو پێیان دەگوترا (نووسەرانی خود و ئەڵبەتە و شوناس!)، دەگوترا ئەوەی کۆیان دەکاتەوە تەنیا کوردینەزانینە. هەر ئەم لاوازییەیشە بووەتە هۆی ئەوەی ناحەز و نەیارەکانیان، تەنانەت کەسانی دڵسۆز و ڕاستگۆیش، بە حەق (بەڵام زۆرجاریش بە ناحەق) هێرشیان ببەنە سەر. بۆ کەسێک لە تەمەنی لاوێنیدا بێت و بەهرەیەکی هەبێت، زەحمەت نییە زمانەکەی پێش بخات و لە ئاستێکی بەرزی هونەری و ئێستێتیکیدا بە کاری بهێنێت.
پێشتر چەند تێکستێکی ئەمانم خوێندبووەوە ئەگەرچی، ڕاستییەکەت پێ بڵێم، کەمجار وا ڕێک کەوتووە، شتێکم بە دڵ بووبێت، بەڵام ئەمساڵ یەک دوو بەرهەمم خوێندەوە کە بەڕاستی جوان بوون، بەرز بوون، داهێنان بوون. لەدڵەوە گەشامەوە، بەڵام خۆزگە..... ئەمە ڕەخنەیەکە دەکرێ بەو نووسەرە خۆی بڵێم.

کەنار: تۆ لە شیعر و جیهانیشدا پیاوێکی عیرفانییت. شوێن و کاریگەریی تەسەووف بەئاشکرا بە بەرهەمەکانتەوە دیارە. دەربارەی ئایین، تەسەوف چی ئەڵێی؟ ڕۆڵی تەسەوف لە ئەدەبی کلاسیکی کوردیدا چەند کاریگەرە؟

شاکەلی: پێشتر گەلێ جار وەرامی پرسیاری لەم بابەتەم داوەتەوە و بە دووروودرێژی قسەم لەسەر کردووە. هەروەها لە هەندێ لێکۆڵینەوەی زانستی و ئەکادیمیدا، کە بە ئینگلیزی نووسیومن، ئەم باسەم تاووتوێ کردووە. تۆ یا من هەڵوێستمان لەسەر دین و لەسەر تەسەوف هەرچییەک دەبێت با ببێت، بەڵام دەبێ پێ لەو ڕاستییە بنێین کە بەشی هەرە زۆر و جوان و بەرز و داهێنەرانەی ئەدەبی کوردی و فەرهەنگی کوردی و فکری کوردی، تا ئاستی لەسەدا نەوەت (٩٠%) و بگرە سەرووتریش، بەرهەمی تەسەوفی کورد و بەرهەمی مزگەوتەکانی کوردستانە.
جارێکیان لە کۆنفرانسێکی گەورەدا لە (بەرلین) ئەم باوەڕەم دەربڕی، هەندێ کەس زۆریان پێ ناخۆش بوو. برایەکی نووسەری مارکسیست لە تەنیشتمەوە دانیشتبوو، وتی من ئەگەرچی تا سەر ئێسقان دژی ئیسلامم و حەزم دەکرد هیچ شتێکی کورد بەرهەمی ئیسلام و تەسەوف نەبووایە، بەڵام قسەکەی شاکەلی ڕاستە. خۆزگە وا نەبووایە، بەڵام وایە.

ئەم باسە لەناو ئێمەدا بە شێوەیەکی هێندە سادە و نەزانانە دەهێنرێتە گۆڕێ، کە هیچ بوارێک بۆ زانست و مەنتیق و ویژدان و ڕاستگۆیی ناهێڵێتەوە.

کەنار: پەیوەندیی ژینگە و داهێنان بە یەکەوە چییە؟ دەوترێ گەرمیان لەبەر ئەوەی ئاووهەوای وشک و گەرمە، سەرزەمینی داهێنان نییە.

شاکەلی: ئەمە قسەیەکی فاشیستانە و ڕەگەزپەرستانەیە. ئەگەر ئەمە ڕاست بێت، دەبوو لە میسردا هەرگیز شاخێکی وەک (تاها حوسەین) و لە کووفەدا (موتەنەببی) و لە شارەزوور (نالی) و (مەولانا خالید) و لە بەسرەدا (بەدر شاکر سەییاب) هەڵنەکەوتنایە. یان دەبوو هەموو خەڵکی سوید و باڵەکایەتی و سویسرا شاعیر و نیگارکێش و ڕۆماننووسی گەورە و داهێنەر بوونایە. قسەی وا کەسێکی بەئاوەز بە پوولێکی قەڵبی مسینیشی ناکڕێت. هەر ئەمڕۆیش جێدەستی داهێنەرانی گەرمیان لە زۆر بواری ژیانی فەرهەنگیی کوردستاندا دیار و لەبەرچاوە. من وایشی دەبینم لە ماوەی بیست سی ساڵی داهاتوودا کەسانی داهێنەر و هەڵکەوتووی گەرمیان بەشدارییەکی گەورە، نەک لە ئاستی کوردستاندا، بەڵکە لە ئاستی مرۆڤایەتیدا، پێشکەش دەکەن. بەڵام من نامەوێ گەرمیان لە کوردستان داببڕم و بیکەمە دیاردەیەکی بێڕەگوڕیشە و بێمێژوو. گەرمیان بە کوردستانەوە جوانە و کوردستانیش بە گەرمیانەوە.
مامۆستا (مەسعوود محەمەد)ی گەورە لە نووسینێکیدا بە سەرسووڕمان و ڕێزەوە باسی ئەوە دەکات کە چۆن لە کوێرەدێیەکی وەک (سرهند)ی هندستانی چوارسەد ساڵ لەمەوبەردا زانا و بلیمەتێکی وەک (شێخ ئەحمەدی سرهندی، کە ساڵی ١٦٢٤ وەفاتی کردووە) هەڵکەوتووە. ئەوە ڕووداوێکی تایبەتی سرهند و هندستان نییە، لە هەموو جیهاندا نموونەی هەیە و زۆریشە.
ئەم ڕوانگە فاشیست و ڕەگەزپەرستانەیە تەنانەت لە دنیای بەناو مۆدێرن و پێشکەوتووی ئەمڕۆیشدا هەیە. هەر لەم ئەورووپایەدا هەزاران کەس هەن وا بیر دەکەنەوە کە عەرەب و ڕەشی ئەفریقایی بێعەقڵ و کەمهۆشن و ناتوانن داهێنەر بن.

ئامادەکردنی: حەمید عەلی
www.knar.org
کەنار، ژمارە (٢٠)ی ساڵی دووەم، کانوونی دووەمی ٢٠٠٧
لاپەڕە: ٣ و ٥.

ئێمە بووین لە سەرەتای حەفتاکاندا شیعری کوردیمان نوێ کردەوە

دەستپێک:

هەنار: هەست دەکەی چی ماوە لە بارەی نەوەی (بزووتنەوەی ڕوانگە)وە نەوتراوە و تۆ حەز دەکەیت لە دەستپێکدا باسی لێوە بکەی؟

شاکەلی: لە بارەی نوێخوازانی سالانی حەفتاکانەوە، ئەگەر بمانەوێ وای ناو بنێین، واتە ئەو نەوەیەی دوای گۆران هاتووە و شیعری کوردیی تازە کردۆتەوە، من پێم وایە ئەو وێنەیەی تا ئێستاکە پێشکەش کراوە و لە ئارادایە، وێنەیەکی یەکلایەنەیە، وێنەیەکە بەشێکی ڕاستییەکانی داپۆشیوە و تەنیا بەشێکی باس کردووە و وێنەی کێشاوە، ئەو بەشەیش کە باس کراوە و لە بەردەستدایە مەرج نییە ڕاست بێت. ڕەنگە زۆر شتی تێدا بێت کە لە ڕووی مێژووییەوە، لە ڕووی ئێستێتیکییەوە ڕاستیی نەپێکابێت. کە دەشڵێم نیوەی ڕاستیی وتووە مەبەستم ئەوەیە بەشێک لە نوێخوازەکانی ئەو سەردەمەی ئەدەبی کوردی بوارێکی باشیان بۆ هەڵکەوتووە لە ڕێگەی دەزگاکانی ڕاگەیاندنەوە کە بۆچوونی خۆیان لە هەموو بوارێکدا، لە بارەی شیعرەوە، لە بارەی تازەکردنەوەوە، لە بارەی بە مێژووکردنی ئەو بزووتنەوەیەوە، دید و بۆچوونی خۆیان باس بکەن. سەرنجڕاکێش ئەوەیە ئەو کەسانە، ئەو نووسەرانە، لە هەموو سەردەمێکدا ئەو دەرفەتەیان دەست کەوتووە: لە سەردەمی پارتیدا، لە سەردەمی بەعسدا، لە سەردەمی یەکێتیدا، لە ئێران، لە سووریا، لە کاتی شەڕی براکوژیدا و لە زەمانی ئاشتبوونەوەدا: هەرگیز لەسەر میکرۆفۆن و لەسەر سەکۆی خۆپێشاندان پەکیان نەکەوتووە، دۆستی هەموو دەسەڵات و هەموو دەستەڵاتدارێک بوون، هەستی نزم و دزێو و پیسی ناوچەپەرستییان کردووەتە سوپەرێکی ڕزیو و ژەنگگرتوو بۆ شاردنەوەی باڵای کورتی خۆیان و قەوارەی ناقۆڵای خۆیان. بەڵام زۆر کەسی تر هەیە ئەو دەرفەتەی دەست نەکەوتووە. ئێمە ئەگەر باسێکی ئەو شاعیرانە بکەین کە بەڕاستی سەرەتای دەستپێکردنی تازەکردنەوەن لە ئەدەبی کوردیدا، مەبەستم شاعیرانی کەرکووک، کفری، یان گەرمیان یا هەرچی ناوێکی لێ دەنێی، من پێم وایە ئێمە ئەو

بوارەمان بۆ هەڵنەکەوتووە و ئەو دەرفەتەمان پێ نەدراوە کە بتوانین هەموو ڕاستییەکان باس بکەین. هەمیشە دەستەڵاتێک هەبووە کە نەیهێشتووە دەنگی ئێمە بگاتە خوێنەری کورد و نەیهێشتووە وزەی داهێنەرانەی ئێمە و بەهرەی ڕاستەقینەی ئێمە و پەیامی ئێمە دەربکەوێت و ببیسترێت. ئەو دەستەڵاتە سەردەمێک دەستەڵاتی داگیرکاران بووە، دەستەڵاتی بەعس بووە، بەڵام دواتر دەستەڵاتی کوردیش هەر وای کردووە. ڕەنگە لە شێوەی هەندێ وتار و لێکۆڵینەوە و چاوپێکەوتندا هەندێ شتمان باس کردبێ، بەڵام بۆ نووسینەوەی مێژووی ئەو سەردەمە دەبێ بە شێوەیەکی زانستییانەتر و بە شێوەیەکی بابەتییانەتر باس بکرێ و ڕا و بۆچوون و هەڵوێست و لایەنە جیاوازەکانی هەموو بخرێنە ڕوو و خوێنەری کورد بتوانێ هەمووی بخوێنێتەوە. ڕەنگە پێت سەیر بێت ئەگەر بڵێم تەنانەت لە ئاستی ئەکادێمیدا، بۆ خوێندنی باڵای زانستگە، ڕێگە لەوە گیراوە کە تێز و لێکۆڵینەوەی زانستی لەسەر ئەزموونی ئێمە، لەسەر شیعری فەرهاد شاکەلی یا هەڵمەت بنووسرێت.

هەنار: جگە لەوەی کە ئەکرا ڕەخنەگرانی خۆمان یان ئەوانەی بە کاری توێژینەوە هەڵئەسن، ئەوان ئاوڕیان بدایەتەوە لەو قۆناغ و بزووتنەوەیە و ڕاستییەکانیان بخستایەتە ڕوو، بەڵام نەیانکردووە یان کەمتەرخەم بوونە، ئەی تاکەکانی ناو بزووتنەوەکە(گرووپی کفری) خۆیان بۆ نەیانتوانی ئەو دەرفەتە بڕەخسێنن، هیچ نەبێ وەک هاوارێ، دەنگی خۆیان بگەیەننە دەرەوەی خۆیان یان هیچ نەبێ باسی بکەن؟

شاکەلی: مەبەستت لە تاکەکانی ناو گرۆی کفری شاعیرەکان خۆیانە، پێم وایە هەر یەک لای خۆیەوە هەوڵی داوە ئەوە بکا، بەڵام وەک وتم دەستت نەگاتە دەزگاکانی ڕاگەیاندن، نەتوانی لە ڕێگەی ڕۆژنامە و ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆنەکانەوە دەنگی خۆت بگەیەنیتە خوێنەرێک، ئەودەم خوێنەری کورد ناتوانێ تێبگات کە تۆ چۆن بیر دەکەیتەوە، ئایا ڕاستییەکی تر هەیە کە جیاوازە لەوەی تا ئێستا بە ناوی ڕاستییەوە پێی وتراوە و براوەتە مێشکیەوە. ئەوە هۆیەکی ئاشکرایە، بەڵام دیسانیش لە ڕێگەی کۆمەڵێک چاوپێکەوتنەوە، چ دۆستی خۆشەویستم لەتیف هەڵمەت و چ خۆم و چ کەسانی تریش لەو بوارەدا قسەمان کردووە. هەروەها بە شێوەی وتاریش، من ئەوەی لە بیرم بێ دوو وتارم نووسیوە لە بارەی ئەزموونی شیعرییەوە: یەکێکیان (بە جامی ئەوینێک گیان مەستە و تەن وێران) و ئەوی دیکەیشیان (پڕۆژەی ئاشکرای کوودەتایەک) ـە، باسی ئەو ئەزموونەم بە دووردرێژی کردووە. کاک لەتیف هەڵمەتیش چەند جارێک لە

سەمینارەکانیدا و لە بیرەوەرییەکانیدا هەوڵی داوە ڕاستییە مێژووییی و ئەدەبییەکە بخاتە بەردەستی خوێنەری کورد. بۆ ئەویش هێندە ئاسان نەبووە بەرانبەر کۆمەڵەکەسێک ڕاوەستێت کە لەپێناوی دەروونی خۆپەرستانەی خۆیاندا ئامادە بوونە و ئامادەن ڕاستی و جوانی پێشێل بکەن. لایەنێکی دیکەی ئەم باسە ڕاستەوخۆ مەسەلەی ڕەوشتە. ئێمە، نە من و نە هەڵمەت، ئامادە نەبووینە و ئامادەیش نیین، لەگەڵ هیچ دەستەڵاتێکدا سازش بکەین، ئەگەر هێندەی سەرەدەرزییەک، هێندەی گەردێک ببێتە هۆی ڕووشاندنی ناو و ناوبانگمان یا زیان بە نەتەوە و نیشتمان بگەیێنێت، بەڵام هەموو کەسێک ئاوا، وەک ئێمە، بیر ناکاتەوە.

لەبارەی ڕوانگەوە:

هەنار: لە دەرەوەی (ڕوانگە) ڕەخنەیەکی زۆر گیراوە لە کار و بەرهەمی ئەو گرووپە، لە کەسەکانی ناو گرووپەکە، لە بەیاننامەکەی گرووپەکە، لەو تازەکردنەوەی کە ویستوویانە بیکەن، بەڵام ئەو ڕەخنانە نەیانتوانیوە وەک پێویست گۆڕانکاری لە ماهییەتی پرۆژەکەدا بەرجەستە بکات. ئایا ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە کەسەکانی ناو ئەو گرووپە دەنگەکانی دەرەوەی خۆیان پشتگوێ خستبێت، ئەگەرنا خۆ دەبێت ڕەخنە هەموو کات گۆڕانکاری بکات بە پۆزەتیڤ یان نەگەتیڤ؟
شاکەلی: بەڕاستی بەشێکی زۆری ئەو پرسیارانەی جەنابتان پەیوەندی بە پێکهاتەی گرۆی ڕوانگە خۆیانەوە هەیە. ئەگەر پرسیارەکەتان تایبەت بێت بە ڕوانگەوە پێویست ناکات من وەڵامی بدەمەوە با خۆیان وەڵامی بدەنەوە، بەڵام هێندەی پێوەندیی بەو پاشخانەوە هەبێت کە هەموومان لێیەوە هاتووین، دەکرێ قسەیەکی لەبارەوە بکەم. بە گشتی من دەتوانم بڵێم گرۆی ڕوانگە کۆبوونەوەیەکی ئەدەبی و هۆشیاری و فەرهەنگی نەبوو، کۆبوونەوەیەکی زیاتر سیاسی و کۆمەڵایەتی بووە. لەبەر ئەوە ئەگەر لە بارەشیانەوە نووسرابێ هیچ کاریگەرییەکی نەبووە لەسەریان وەک گرووپ، ڕەنگە وەکوو تاکەکەس ئەو کاریگەرییەی هەبووبێت. چونکە وەک وتم هیچ شتێک ئەمانەی کۆ نەکردۆتەوە، ئەوە نەبێ کە کۆمەڵە کەسێکن ویستوویانە هەندێ دەستکەوتی سیاسی و کۆمەڵایەتییان هەبێ، ویستوویانە هەندێ گۆڕانی کۆمەڵایەتی و سیاسییش بکەن، یا ڕەنگە ئەوە ڕاستتر بێت بڵێم ویستوویانە لە یارییە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی ئەو سەردەمەدا بەشدارییەک بکەن و جێپێیەک بۆ خۆیان بدۆزنەوە. کۆبوونەوەکەی ئەوان لەسەر ئەو بناغەیە بووە، نەک لەسەر بناغەی ئێستێتیکی و زمانەوانی وشیعری. بێگومان دەبوو ڕەخنە، لێرەدا مەبەست ڕەخنەی ئەدەبییە، ڕۆڵێکی هەبووایە، ئەگەر لە گۆڕینی گرۆیەکەیشدا نەبێت، لە گۆڕینی کەسەکاندا و لە گۆڕینی تێکست لای ئەوان. من ناتوانم بڵێم هەر هیچ

گۆڕانێک لای ئەو برایانە ڕووی نەداوە. ئەگەر بەوردی تەماشای بەرهەمی یەک دوویەکیان بکەین، لە ماوەی بیست سی ساڵی ڕابوردوودا گۆڕان بەرچاو دەکەوێت، بەڵام پێم وا نییە گۆڕانەکە هێندە قووڵ بێت کە بووبێتە نیشانەی قۆناغی بەتەواوی جیاواز لە ژیانی ئەدەبی و هونەریی ئەواندا.

لێرەدا ڕوونکردنەوەیەک بە پێویست دەزانم؛ بەڕاستی دەمێکە گرووپی ڕوانگە نەماوە و شتێک نییە ناوی ڕوانگە بێت. ئەو شەش حەوت کەسەی لە سەرەتاوە بەیانی ڕوانگەیان دەرکرد و دواتر وەک ڕێکخستنێکی نیوە فەرهەنگی و نیوە سیاسی کاریان دەکرد، لە ساڵی ١٩٧٥ بە دواوە شتێکی ئەوتۆیان پێکەوە نەماوە. هەندێکیان بوونە بەشێک لە حیزبە سیاسییەکان، بە حیزبی بەعسیشەوە، هەندێکیشیان لە ڕووی ئەدەبییەوە هیچیان پێ نەما. بەڵام یەک دوویەک لە ئەندامە دیارەکانی ڕوانگە بە شێوەی دیکە خەڵک لە خۆیان کۆ دەکەنەوە و لەسەر هەڵسوکەوتە نائەدەبی و نافەرهەنگییەکانی جارانیان هەر بەردەوامن. لەبەر ئەوە دەبینی لەم قسانەمدا من بە ناچاری ئەو دوو شێوە جیاوازەی ڕوانگە تێکەڵاو دەکەم.

لایەنێکی گرنگ لای ئەندامانی ڕوانگە هەیە کە زۆر سەرنجڕاکێشە و پێم وا نییە بە درێژاییی ئەو هەموو ساڵە گۆڕانێکی بەسەردا هاتبێت، ئەویش شێوەی کارکردنی ئەوانە، شێوەی خۆ پێشکەشکردن و خۆبردنەپێشەوەیانە. لە ماوەی سیوپێنج ساڵی ڕابوردوودا سەرانی ڕوانگە هەمیشە وەک گرۆیەکی داخراو کاریان کردووە، هەمیشە هەڵوێستیان بەرانبەر کەسانی دیکە لە دڵ و دەروونێکی پڕ لە ڕق و قین و فێڵبازییەوە بووە، هەمیشە هەوڵیان داوە هەموو هەلێک بقۆزنەوە و بە کاری بهێنن بۆ بەرژەوەندیی خۆیان، کە زۆر جار ئەم بەرژەوەندییە ئەدەبی و فەرهەنگی نەبووە و هیچ چاکە و خێرێکی فەرهەنگ و زمانی کوردیی تێدا نەبووە.

لێرەیشدا دیسان مەسەلەی ڕەوشت دێتە پێشەوە. ڕوانگەبازەکان هەرگیز لەوە نەترساون خۆیان لە دەستەڵاتی سیاسی نزیک بخەنەوە و خۆیانی پێدا هەڵواسن... من تەنیا دوو هەڵوێستت بۆ دەگێڕمەوە کە ئێستا ئیتر بەشێکن لە ڕابوردوو بەڵام گرنگە تۆمار بکرێن، بەتایبەت کە ئێمە باسی بەشێکی گرنگی مێژووی ئەدەبیمان دەکەین... (١): من ئەوە نزیکەی سی ساڵە لە دەرەوەی کوردستان دەژیم. لەم ماوەیەدا دەیان جار بۆم هەڵکەوتووە ئەدەبی کوردی بە خوێنەری ئەورووپایی پێشکەش بکەم، بە زمانانی سویدی و ئینگلیزی. هەرگیز نەهاتووم تەنیا باسی خۆم، یا باسی خۆم و هاوڕێ نزیکەکانم بکەم. ساڵی ١٩٩١ ئەنتۆلۆگیایەکی شیعری کوردیم بە سویدی بڵاو کردەوە، لەو کتێبەدا شیعری بێکەس و هەڵمەت و پەشێو و هەردی و ئەنوەر قادر و کامەران موکری و عەبدولڕەحمان مزووری و فەرهاد شاکەلیم تەرجەمە کردووە و پێشکەشی خوێنەری سویدی کردووە. پێشتریش هەڵبژاردەیەکی دیوانی (گۆران)م بە سویدی بڵاو کردووەتەوە. سێ ساڵ لەمەوبەر گۆڤاری (International Journal of Kurdish studies)ی ئەمەریکایی داوایان لێ کردم بەرهەمی هەندێ شاعیری کورد بکەمە ئینگلیزی .لەو ژمارەیەدا شیعری هەژدە شاعیری کوردم تەرجەمەی ئینگلیزی کردووە .ساڵی پار گۆڤاری

(rattapallax)ی ئەمەریکایی داوای شیعری کوردییان لێ کردم، خۆم هەواڵم بۆ کاک شیرکۆ و کاک لەتیف نارد شیعرم بۆ بنێرن و منیش ناردم بۆ گۆڤارەکە و بڵاویشیان کردەوە. من لە ڕۆژگارێکدا شیعری شیرکۆ بێکەس و چیرۆکی حسێن عارفم تەرجەمەی سوێدی و ئینگلیزی دەکرد کە تاکە خوێنەرێکی ئەوروپایی ناوی شیرکۆ بێکەس و حوسەین عارفیان بەر گوێ نەکەوتبوو .لە کۆنفرانسی ئەدەبی و فەرهەنگیی کۆپنهاگن) دانمارک(، ڤێنیسیا) ئیتالیا(، لەندەن) ئینگلستان (و تۆرێنتۆ) کەنەدا (و گەلێ شوێنی دیکەدا کە باسی مێژووی ئەدەبی کوردیم کردووە بە ئەوپەڕی ڕاستگۆیی و دڵسۆزییەوە ئەدەبی کوردی و مێژووی ئەدەبی کوردیم پێشکەش کردووە .بەڵام ئەوە پانزدە ساڵە کاک شیرکۆ بێکەس و حیزبەکەی کاک شێرکۆ دەستەڵاتی تەواویان لە کوردستاندا هەیە، نەک میلیۆنان، بگرە بە میلیارد دۆلاریان لە بەردەستدایە، دەیان دەستگای ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆن و ڕۆژنامە و گۆڤار و پەخشخانە و چاپخانە دەبەن بە ڕێوە، لە ماوەی ئەم پانزدە ساڵەدا، کەسێکی وەک من، وەک شاعیرێک، وەک ئەکادیمییەک، ئایا یەک دەقیقە، تەنیا یەک دەقیقە لە تەلەڤیزیۆنێکی حکوومەتەکەی کاک شێرکۆوە بوارم هەبووە قسە بکەم یا دەربکەوم؟ ئایا یەک دانە کتێب، یەک دانە دیوانیان بۆ کەسێک چاپ کردووە کە لەگەڵ ئەوان نەبێت یا بە پێچەوانەی ئەوانەوە بیر بکاتەوە؟ ساڵانە دەیان فێستیڤاڵ ڕێک دەخەن و میلیۆنان دۆلار تەخش و پەخش دەکەن و سەدان کۆلکە خوێندەوار لە هەموو دنیاوە بانگهێشتن دەکەن، بەڵام جارێ لە جاران، بە درۆیش بێت، منیان بانگ نەکردووە، ئەگەرچی چاکیش دەزانن بەشداریکردنی من بەشدارییەکی چۆنایەتییە و وەک بەشداریی ئەو گەلۆر و نەخوێندەوارانە نابێت کە ئەوان کۆیان دەکەنەوە .ئایا لەو دەیان بەرهەم و کارە فەرهەنگی و ئەدەبییانەی لە ئەورووپا کردوومن چەندیان لە دەستگاکانی ڕاگەیاندنی ئەوانەوە باس کراوە و پێشان دراوە؟ جاری وا هەبووە دیوانێکی شیعرم بڵاو بووەتەوە، چەند دانەیەکم بە دیاری بۆ تەلەڤیزیۆن و ڕۆژنامەکانیان ناردووە، بەرپرسی ئەو لاپەڕەیەی دەبوو هەواڵی بڵاوبوونەوەی دیوانەکەم باس بکات، هەر وا ڕێکوڕەوان وتوویەتی بەداخەوە ناتوانم، چونکە پێیان وتووم ناکرێ ناوی فەرهاد شاکەلی بڵاو بکەینەوە (2) .لە کاتی شەڕی کوردکوژیدا جەنەراڵەکانی ڕوانگە و عەسکەرە لاتولووتەکانیان بەئاشکرا بەشێک بوون لە خوێناویترین شەڕ و خوێڕیترین هەڵوێست .شیعریان بۆ پیاوکوژەکان دەنووسی و هانی کوردیان دەدا کورد بکوژن و تاڵان بکەن، برووخێنن و بسووتێنن .لەو کاتەدا چ من و چ کاک لەتیف هەڵمەت و چ هەر شاعیرێکی دیکە دەمانتوانی خۆمان بکەینە بەشێک لە شەڕەکە و سەکۆیەکی دیکەی بەرانبەر بدۆزینەوە و بە کاری بهێنین .بەڵام من هەست و هۆشی نیشتمانپەروەرانەم ڕێگەی پێ نەدام خۆم لەسەر لایەنێک ساغ بکەمەوە .کە ساڵی ٢٠٠٠ بۆ یەکەم جار، دوای بیستوپێنج ساڵی دوورەوڵاتی، گەڕامەوە بۆ کوردستان و لە هەولێرەوە گەڕامەوە) ئەوسا هەر ئەو ڕێگەیە هەبوو(، زۆر بەئاسانی دەمتوانی دەستگاکانی ڕاگەیاندنی پارتی دیمۆکراتی کوردستان بە کار بهێنم بۆ خۆدەرخستن و خۆهەڵکێشان، بەڵام بە بڕیانی پارتی و بە شەخسی کاک نێچیروانیشم وت، کە من دەمەوێ سەری

ناوچەکانی یەکێتیی نیشتمانییش بدەم و لە شارەکانی ئەو ناوچەیەیش سەمینار و شەوی شیعرم بۆ ڕێک بخەن .دەبێ بۆ مێژوو ئەوە بڵێم کە سەرکردایەتیی پارتی و کاک نێچیروان زۆر ڕەوشتبەرزانە بیرەکەمیان وەرگرت و، زۆریشیان یارمەتی دام بۆ هاتوچۆ لەنێوان ناوچەکانی هەردوو حکوومەتەکەدا .تەنانەت وا ڕێک کەوت کە پێشتر لە سلێمانی چاوم بە جەنابی مام جەلال کەوت و نزیکەی حەفتەیەک دوای ئەوسا چاوم بە جەنابی کاک مەسعوود بارزانی کەوت، بێ ئەوەی ئەم شتانە لە ڕێز و خۆشەویستیی ئەوان بەرانبەر من کەم بکاتەوە .من، نە ئەوسایش و نە دواتریش، نە لە سلێمانی دژی پارتی قسەم کرد و نە لە هەولێر و دهۆک قسەم بە یەکێتی وت .نە لە سلێمانی مەدح و سەنای یەکێتیم کرد و نە لەهەولێر مەدح و سەنای پارتی .چەند ساڵ دواتر هەر ئەو جەنەراڵە ئەدەبییانەی شەڕی کوردکوژیمان بینی چۆن زەلیلانە چوونە بەردەستی سەرکردایەتیی ئەو لایەنەی بە دوژمن و کۆنەپەرست و خائینیان دادەنا.
شتێکی دیکە لەسەر گرووپی ڕوانگە هەیە و پێم باشە لێرەدا بگوترێ و بزانرێت .ئەو برایانە بەڕاستی لە ڕووی فەرهەنگییەوە دواکەوتوو بوون .هەرگیز ڕووناکبیرێکی ڕاستەقینەیان تێدا نەبووە .هەمیشە نیوەڕووناکبیر و نیوەسیاسی بوون .هیچ کەسێکی سەر بە ڕوانگە نەبووە و نییە لە کوردی و عەرەبی بەولاوە زمانێکی تری زانیبێت و بزانێت .هەمیشە کتێبی تەرجەمەکراوی دەستی دووەم و دەستی سێیەم و چوارەمیان خوێندووەتەوە .

هەنار :ئەوە ڕەخنەگرتنە لەو برادەرانە یاخود تاوانبارکردنیانە؟

شاکەلی: نە ڕەخنەگرتنە و نە تاوانبارکردنیانە، بەڵکە ڕاستییەکی مێژووییە.

هەنار: بە ڕای ئێوە بڕیاری تازەکردنەوە لە تووڕەبوونی ئەو دەستەوە سەرچاوەی گرت یاخود تازەکردنەوە پێویستییەکی ئەو قۆناغە بوو؟

شاکەلی: با جارێ سەرەتا ئەوە بڵێم کە دەستپێکردنی بزووتنەوەیەکی ئەدەبی نە بە بەیانی ئەدەبی دەکرێت و نە بە کۆبوونەوەی نوسەران، ئەمە شتێک نییە بە بڕیار بکرێ. من پێم وایە وەک مەسەلەیەکی مێژوویی وا ڕوو دەدات کە ڕووناکبیرێک یان شاعیرێکی بەهرەدار یان کەسێکی زمانەوان یان هونەرمەندێک هەست بە بۆشاییەکی فیکری و ئێستێتیکی دەکات لە بواری فەرهەنگی میللەتەکەی خۆیدا. دوای مردنی مامۆستا گۆران وەکوو شاعیرێکی گەورە و نوێخواز و ڕێبەر، کورد و خوێنەری کورد بە تایبەتی شاعیرەکان هەستیان دەکرد کە بۆشاییەک هەیە، دەبێ شتێک بگوترێ کە گۆرانیش نەیگوتووە. ڕاستە گۆران شیعری کوردیی تازە کردەوە، بەڵام دەبوو دوای گۆرانیش هەنگاوی تر

بنرێ. ئەو هەنگاوەیش ئەوە بوو ئێمە هاوێشتمان، ئێمەی شاعیرانی گەرمیان، کە سەرەتای تازەکردنەوەی شیعری کوردی بوو، بەڵام ئەم شتانە وەک وتم بە بڕیار ناکرێ، دەرکردنی بەیانێک ناتوانێ ببێتە سەرەتای بزووتنەوەیەک.
لە ڕووی فۆرمێلەوە، لە ڕووی شکڵەوە ڕەنگە خەڵک پێی وا بێ سەرەتای بەیانێک گرنگە، بۆ نموونە ئەگەر ئێمە باسی بەیانی ڕوانگە بکەین، ئەو بەیانەی ئەوان بڵاویان کردەوە لە پێش هەموو شتێکدا بەیانی سیاسی و ڕیفۆرمی کۆمەڵایەتی بوو، نەک بەیانێکی ئەدەبی و فەرهەنگی، ناوەڕۆکەکەی یەک زەرە باسی ئەوە ناکات ئەدەبی چاک چییە و ئەدەبی خراپ چییە، دەبێ ئەدەبێکی چۆنین بنووسرێت؟ ئێستێتیک چییە، هەڵوێست بەرانبەر زمان دەبێ چۆن بێت، پێویستی قۆناغ چییە و گەلێ پرسیاری گرنگی دیکەی لەم چەشنە. باسی ئەوانە هیچ ناکات. کردەوە و ڕەوتاری نووسەرانی ڕوانگە خۆیشیان دەلیلی ئەوەیە، هێمایەکی ئاشکرایە کە ئەوان ڕیفۆرمی کۆمەڵایەتی و سیاسییان ویستووە نەک گۆڕین و تازەکردنەوەی ئەدەبی. بۆ نموونە ئەوان یەکێ لە کارە گرنگەکانیان کە شانازیی پێوە دەکەن ئەو تێکستەیە کە پێی دەڵێن بەیانی قەڵەمە نەترسەکان. ئەمە هێرشێک بوو بۆ سەر مەلای کورد. مەلای کورد تاوانی چییە ئەگەر بەعس وڵاتەکەی ڕووخاندووە؟. بۆ دەبێ ڕووناکبیر و داهێنەری کورد دژی مەلای کورد ڕاپەڕێت؟ باسێکی تریان ئەوە بوو دەبێ ژنی کورد پەچە و عەباکەی بسووتێنێ. پێم وایە هەندێ پەچە وعەبایشیان کۆکردبۆوە و سووتاندبوونیان. ئەمە دەکرێت کەسێکی ڕیفۆرمیست بیکات، بەڵام کاری شاعیرێک یان نووسەرێک ئەوە نییە شتی وەها بکات. تۆ دەبێ لە بواری وشە و لە بواری ئێستێتیکدا، لە بواری جوانکاری ودەربڕینی ئەدەبیدا ڕاپەڕین بکەیت نەک لە بواری ئەوەی کۆمەڵ چاک بکەیت. ڕەنگە تۆ وەک داهێنەر و وەک ڕووناکبیر بتوانیت بیروباوەڕی تازە و تۆوی گۆڕانکاری لەناو کۆمەڵدا بڵاو بکەیتەوە، ئەمە شتێکی دیکەیە و جیاوازە لە پەچە و عەبا سووتاندن و جنێودان بە مەلا و زانای کورد.
هەبوونی ئەو پێویستییە ئێستێتیکییە زمانەوانییە شیعرییەی باسم کرد، وای کرد کە بزووتنەوەیەکی تازەگەری لە کوردستاندا دەست پێ بکات، بزووتنەوەکە دەبوو هەر دەست پێ بکات لە گەرمیانەوە بێت یا لە هەولێر و سلێمانییەوە، گرنگ ئەوە بوو دەبوو دەست پێ بکات، بەڵام ئەو ڕاستییەیش نابێ بشێوێنرێت کە شاعیرانی کفری، شاعیرانی گەرمیان سەرەتای ئەو تازەبوونەوەیە بوون و هیچ کەسێک ناکەوێتە پێش ئەوان.

هەنار: هێندەی من بۆی ئەچم دەبووایە ئەو نوێبوونەوەیە یاخود ئەو تازەبوونەوەیە وەک جەنابت دەڵێی هەموو ژانرە ئەدەبییەکانی گرتبایەتەوە، بەڵام تۆ ئەگەر تەماشا بکەی بە زەقی ئەوە دەبینی کە تەنیا شیعر بە ڕادەیەکی بەرچاو توانیی سوود لەو گۆڕانە ببینێ و ژانرەکانی تر بە ڕادەیەکی زۆر

کەم. هۆکاری ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ چی، بۆ ئەوەی کە شاعیرەکانی نێو ئەو بزاوتە زۆرتر بوون یاخود تەنیا شاعیرەکان بڕوایان بە پێویستیی ئەو گۆڕانە هەبوو؟

شاکەلی: لە فەرهەنگی میللەتاندا، ڕەنگە ئەگەر بکرێ بڵێم میللەتانی دواکەوتوودا، شیعر شێوازی زاڵی ئەدەبییە. ژانرێکی زاڵ لە ئەدەبدا هەمیشە شیعرە. ئەوەیش کۆمەڵێک هۆی مێژوویی هەیە، کە بۆچی شیعر شێوەی زاڵە، شێوەی سەردەستی دەربڕینی ئەدەبییە لە لای میللەتانی دواکەوتوو. ئەمە پێوەندییەکی زۆری بە پێشکەوتنی زانستەوە هەیە، زانستە کۆمەڵایەتییەکان، زانستە فیزیکییەکان، زانستەکانی تری وەک کیمیا و دەرمانسازی و گەلێکی دیکەیش، بەڵام ڕەنگە لەوانیش گرنگتر دەستگای دەوڵەت بێت. ئەگەر زانستە کۆمەڵایەتی ومرۆڤایەتییەکان پێش بکەوتنایە، بێگومان ئەو کات زمانی کوردی بە شێوەیەکی تر بە کار دەهێنرا و تەنیا زمانی شیعر نەدەبوو. هەر بۆیەیش بزووتنەوەی تازەکردنەوە بێگومان ڕاستەوخۆ ڕووی لە شیعر دەکرد و دەیویست بیگۆڕێت. بەڵام هەر لەو ساڵانەدا لە بواری چیرۆکیشدا بزووتنەوەیەکی نوێخوازی هەبوو. ڕەنگە ڕێک لەگەڵ تازەکردنەوەی شیعردا هاوکات نەبووبێت، بەڵام زۆریش لێی دوا نەکەوت. ئەو سەردەمە ئێمە چیرۆکنووسی وەک لەتیف حامید بەرزنجی و ئەحمەد شاکەلیمان هەیە کە جێدەستی ئەدەبییان دیارە. حوسەین عارفیش، ئەگەرچی سەر بە نەوەیەکی پێشتر بوو، بەڵام زۆر بە جیددی دەیویست بەرهەمی تازە و تێکستی تازە پێشکەش بکات.
بە بەراورد لەگەڵ ساڵانی هەشتاکاندا ئێستا ئەدەبی کوردی تەکانێکی باشی داوە، پەخشانی کوردی هەنگاوی باشی ناوە، کۆمەڵێ تێکستی پەخشانی باش نووسراون، چیرۆکی باش نووسراون، ڕۆمان دەنووسرێت، پێم وایە ئەو وێنەیە وێنەیەکی برێک بەسەرچووە ئەگەر بڵێین تەنها شیعر ژانری زاڵە لە ئەدەبی کوردیدا. بەڵام ئەویش ڕاستە وەک سەرەتا شاعیرەکان پێش هەمووان هەستیان بەو پێویستییە کرد و بوونە پێشەنگی گۆڕین و نوێخوازی. باوەڕ ناکەم مەسەلەی ژمارە، ژمارەی شاعیر یا چیرۆکنووس لەم ڕووەوە کارکردێکی هەبووبێت. لیرەدا چۆنایەتی گرنگە نەک چەندایەتی.

هەنار: زۆرن ئەوانەی کە ئەڵێن بزوتنەوەی ڕوانگە گۆڕانکاریی ڕیشەییی لە ئەدەبی کوردیدا کردووە، بە ڕای ئێوە ئەو گۆڕانگارییانە چین کە دەیبینن؟

شاکەلی: ئەوەی گۆڕانکاری ڕیشەیی بێت وبزووتنەوەی ڕوانگە کردبێتی بەڕاستی من شتێکی گەورە و بەرچاو نابینم! ئەوەی گۆڕانکاریی کردووە لە ئەدەبی کوردیدا تەنیا ڕوانگە نییە؛ ڕوانگە یەکێکە لەو جۆگەلانەی ڕژاونەتە ناو زەریای ئەدەب و زمانی کوردییەوە، بەڵام لەپاڵ ڕوانگەدا چەند جۆگەلە و ڕووباری دیکەیش هەبوون و هەن. ئەوجا ئەمە مێژووی سیاسی نییە بڵێین پارتییەک یا هێزێکی

سیاسی ئەو گۆڕانکارییەی بە دی هێنا. لێرەدا مەسەلە نووسەرە و مەسەلە تێکستە. من سەیری تێکست دەکەم، نووسەری وا هەیە لەژیانی خۆیدا تێکستی گەورە و باشی نووسیوە، بەڵام سەدانی خراپیشی نووسیوە، نووسەریش هەیە بەپێچەوانەوە دە تێکستی نووسیوە، نۆی چاکە و یەکێکی خراپە. لەبەر ئەوە ناکرێ بڵێین ڕوانگە وای کرد یان گرووپی کفری وای کرد یان فلان وای کرد، بەڕاستی ئەدەب بەو شێوەیە تەماشا ناکرێ. ئەو گۆڕانکارییەی بەسەر ئەدەبی کوردیدا هاتووە، ئەو نوێکارییەی دوای مامۆستا گۆران لە ئەدەبی کوردیدا پەیدا بووە، بەرهەمی کار و بەرهەمی تازەکردنەوەی هەموومانە و بە هەموومانەوە توانیومانە ئەو تازەکردنەوەیە بە دی بهێنین. لەبەر ئەوە ناکرێت بدرێتە پاڵ تاکەکەسێک، یا تاکە گرۆیەک. من ناتوانم شتێکی وا لەبارەی گرۆی کفریشەوە بڵێم، ناتوانم بڵێم هەر تەنیا ئێمەین نوێکردنەوەمان هێناوەتە ئەدەب و شیعری کوردییەوە، چونکە قسەیەکی وەها ڕاست نییە. ڕەنگە هەندێکمان لە هەندێکی دیکە زیاتر کارمان کردبێتە سەر شیعری کوردی، ڕەنگە نووسەرێک لە نووسەرێکی دیکە زیاتر زمانی دەوڵەمەند کردبێت، بەڵام ئەو ئەنجامە هونەری و زمانەوانییەی کە ئەمڕۆ هەیە بەرهەمی هەموومانە.

ئێمە کە باسی کارکرد و گۆڕانکاری دەکەین، دەبێ بزانین باسی کام لایەنانە دەکەین؛ گۆڕین لە چیدا، لە کامە بواردا؟ بوارەکانی گۆڕین و گۆڕان لە ئەدەبدا زۆر و فرەڕەنگ و جۆراوجۆرن: زمان، وێنە، بیر، شێواز، فۆرم، مۆسیقا و زۆری تریش. ئەگەر ئەم ڕاستییە بکەینە بنەمای وردبوونەوە و لێکۆڵینەوە لە نەخشی گرۆ ئەدەبییەکانی کوردستان، دەتوانم بڵێم نووسەرانی ڕوانگە هیچ گۆڕانکارییەکی ڕیشەیی و بنەڕەتییان لە ئەدەبی کوردیدا بە دی نەهێناوە.

لە بارەی گرووپی کفرییەوە:

هەنار: لە گەل ڕێزێکی زۆرمان بۆ مامۆستا لەتیف هەڵمەت کە داهێنەرێکی ڕاستەقینە و شاعیرێکی دیار و گەورەیە، لەگەڵ ئەوەی کە بەڕاستی لە ڕووی بابەتەوە شیعرێکی دەوڵەمەندی نووسیوە، بەڵام ڕەخنەیەکی زۆر هەیە لەو زمانەی کە بە کاری هێناوە، مەبەستم تازەکردنەوەی ئەو لە ڕووی بابەتەوە بووە نەک زمان، کە بێگومان هەمیشە لەگەڵ نوێبوونەوەدا ئەبێ زمانیش نوێ ببێتەوە؟

شاکەلی: لەتیف وەک هاوڕێ و دۆستێک ساڵانێکی دوورودرێژە یەکتر دەناسین، هاوکاتیش دەبێ وەک شاعیرێک و داهێنەرێک خۆی و بەرهەمەکانی هەڵبسەنگێنم. ئەمە بۆ من ئاسان نییە. بێگومان کاک لەتیف کاریگەرییەکی زۆری هەبووە لەسەر زمانی کوردی، بە تایبەتی دیوانەکانی (خوا و شارە بچکۆڵەکەمان و ئامادەبوون بۆ لە دایکبوونێکی تر و گەردەلوولی سپی)، کاریگەرییەکی یەکجار گەورەی هەبووە، توانیویەتی زۆر شتی تازە پێشکەش بکات. ئەو ڕەخنەیەی ئەمڕۆ سەبارەت بە زمان

لێی دەگیرێ، پێم وایە تا ڕادەیەک ڕاستە، من بە خۆیشیم وتووە. ئێستا لەتیف بە زمانێک دەنووسێت ناکرێ بگوترێ زمانێکی خراپە، بەڵام دەکرا بەهێزتر و هونەرمەندانەتر بێت. ئەوەی پێی دەڵێین مشتومالّکردن و ڕێکخستنەوە و سەرلەنوێ داڕشتنەوە و دەست پێوەگرتن، بە داخەوە لەتیف ئێستا ئەوە ناکات. نازانم بە هۆی تەمەنەوەیە یان کاتی نییە و گرنگی بەوە نادات. ئەو لەو ڕووەوە ڕەخنەی لێ دەگیرێ وحەقیشە ڕەخنەی لێ بگیرێت. من دڵنیام لەو دیوانەی لەتیفدا کە ناوی ناوە (کۆمارەکەی لەتیف هەڵمەت) کۆمەڵێ وێنەی جوانی هێناوە، بەڵام دەکرا زمانێکی جوانتر و پتەوتر بە کار بهێنێت، دیارە خۆی پێوە ماندوو نەکردووە.

دەبێ لەم پێوەندەدا دوو قۆناغی جیاواز لە مێژووی داهێنانی لەتیف هەڵمەتدا ببینین، زمانی ئەو بۆ حەفتاکان و هەشتاکانیش زۆر تازە و بەهێز بوو. ڕەنگە ئەمڕۆ نووسەری کورد کە کوردییەکی جوان و هونەرمەندانە دەنووسێت لە جاران زیاتر بن، لەبەر ئەوەیش خوێنەری کورد مافی خۆیەتی داوای زمانێکی بەهێز لە هەڵمەت و لە شاعیر و نووسەرانی دیکەیش بکات.

لەتیف هەڵمەت سرووشتی لافاوی هەیە، نەک ڕووبار. زمانی لەتیف زمانی ڕووبار نییە، زمانی لافاوە. ڕووبار ڕێکوپێک بەناو دۆڵێکدا دەڕوات و ڕێگای خۆی دەناسێت، بەڵام لافاو دۆڵ و مۆڵ ناناسێت، دەشت و کەنار دەگرێتە بەر و هەندێ جار هەموویشی هەڵدەتەکێنێ. لەتیف، کە خاوەنی بەهرەیەکی یەکجار دەگمەن و بێوێنەیە، دەبوو لەم تەمەنەدا زیاتر و قووڵتر بیر لە زمان و بیر لە مێتافۆرەکانی بکاتەوە.

هەنار: ئەوەی جێگای تێبینی بێ زۆربەی ڕەخنە و لێکۆڵینەوە و ڕاڤەکاری و ئاماژەکان لە نێو برادەرانی گرووپی کفریدا بۆ بەرهەمەکانی مامۆستا لەتیف هەڵمەت تەرخان کراون زیاتر لە هەر برادەرێکی تری نێو گرووپەکە، هۆیەکەی بۆ چی دەگەڕێنیتەوە؟

شاکەلی: سەبارەت بەوەی کە زۆربەی ڕەخنە و لێکۆڵینەوەکان بۆ هەڵمەت تەرخان کراون، لەبەر ئەوەیە کە ئەو لێرە ژیاوە، بەڵام من لێرە نەژیاوم، بە لای کەمەوە ئەوە نزیکەی ۳۰ ساڵە من کوردستانم بە جێ هێشتووە. ئەوە لایەنێکە، لایەنێکی تر سانسۆری دەستەڵاتی سیاسییە. هەتا بەعس لەسەر حوکم بوو، ناوی من لەسەداسەد قەدەغە بوو. دیوانی یەکەمم (پرۆژەی...) بە فەرمانی وەزیری ڕاگەیاندنی عیراقی بەعس لەگەڵ کۆمەڵێ کتێبی کوردیدا قەدەغە کرابوو. دواتریش سانسۆری کورد، سانسۆری هەندێ چاپەمەنی و دەستگای ڕاگەیاندنی سەر بە هەندێ هێزی سیاسیی کوردستان لە سانسۆرەکەی بەعس پاکتر و ئاسانتر نەبوو. لە دەرەوە، لە ئەوروپا و لە ئەمەریکا، زۆر شت لەسەر بەرهەمەکانم نووسراوە. دیارە لەبەر ئەوەی بە زمانانی سویدی و ئینگلیزی و ئیتالیایی و تورکی نووسراوە، نەکەوتۆتە بەرچاوی خوێنەری کورد. من خۆیشم لەوانە نیم دانیشم ئەو شتانە بکەمە

کوردی و ڕیکلام بۆ خۆم بکەم. پێرار کە هەڵبژاردەیەکی شیعرەکانم بە عەرەبی لە دیمەشق دەرچوو کۆمەڵێ وتاری چاکی لەسەر نووسرا و هەندێکیان لە ڕۆژنامە گەورە عەرەبییەکاندا بڵاو کرایەوە. هەڵبژاردەیەکیش بە فارسی چاپ کرا و وەک بیستم لە ڕۆژنامەکانی ئێراندا لەسەری نووسراوە، ئەگەرچی خۆیشم هیچم لێ نەبینیوە. من هیچ بەوە دڵگران نیم کە لەسەر کاک لەتیف زیاتر نووسرابێت، بەڵکە پێم خۆشە و ئەو پیاوە شایانی ئەوەیە دوو هێندەی دیکەیشی لەسەر بنووسرێت.

تەلەڤیزیۆن... ڕاگەیاندن

هەنار: هۆکاری ئەو سانسۆرە ناحەزانە بۆ چی دەگەڕێنیتەوە؟

شاکەلی: هۆکارێکی سیاسەتبازانەیە، نەخوێندەواری و نەزانییە، دڵپیسی و تێنەگەیشتنە، درندەیی و ملهوڕییە. زۆر هێزی سیاسی لە کوردستاندا هەیە وا بیر دەکاتەوە کە ئەگەر تۆ لە گەڵم نەبی کەواتە لەگەڵ دوژمنەکەمی، کە لەگەڵ دوژمنەکەیشم بوویت کەواتە دوژمنی منی! هاوکێشەیەکی زۆر ناحەزانە و زۆر بێڕەوشتانەیە بەڕاستی، بەتایبەت کاتێ ئەمە دژی ڕووناکبیر یا شاعیرێک بە کار دەبرێت.

هەنار: دیارترین بەرهەمەکانی گرووپی کفری کە تۆ بە بەرهەمێکی نوێ لە قەڵەمی دەدەی بە تایبەت بەرهەمی ئەو قۆناغە کامانەن، مەبەستم لە شێوەی کتێب چاپ کرابێت؟

شاکەلی: پرسیارەکە زۆر سنووردارە، وەرامەکەیش دیارە دەبێ سنووردار بێت. لە سەرەتای حەفتاکاندا کاک لەتیف دیوانی (خوا و شارە بچکۆلەکەمان) ی بڵاو کردەوە و منیش دیوانی (پرۆژەی کوودەتایەکی نهێنی)م بڵاو کردەوە، هەردوویشیان لە لایەن خوێنەری کوردەوە و لە لایەن ڕەخنەگرانەوە زۆر بە گەرمی پێشوازی کران. ئەو دوو دیوانە ئێستایش لە نیشانە دیارەکانی شیعری کوردین.

هەنار: با بێینەوە لای گرووپی کفری، تۆ هێشتا سەر بەو گرووپەی؟
شاکەلی: نەخێر... نەخێر، نەوەڵا، نە سەر بەو گرۆیەم و نە سەر بە هیچ گرۆیەکی دیکەیشم. خۆ ئەو گرووپە ئەدەبییانە حزبێکی ستالینیستی پۆلایین نەبوون و نین، ئەوەی ڕۆژێ لە ڕۆژان ببێتە ئەندامیان ئیتر هەتا مردن دەبێ هەر ئەندام بێت. ئێمە کۆمەڵە گەنجێک بووین لە ڕووی جیۆگرافی و تەمەن و پاشخانی کۆمەڵایەتییەوە لە یەکەوە نزیک بووین. بە حوکمی ئەو نزیکییەش کۆمەڵێ نزیکیی تر دروست بووە: ئەدەبی و فەرهەنگی و هونەری و فکری. لە هەندێ ڕووەوە بیر و بۆچوونمان زۆر

لەیەکەوە نزیک بوو، لە هەندێ شتی تریشدا سەد لە سەد بیرمان جیاواز بوو. بەڕاستی هەموو مێژووی نزیکایەتیی ئێمەی قوتابخانەی کەرکووک یا گرۆی گەرمیان لە چوار پێنج ساڵێک زیاتر نییە. مامۆستا لەتیف حامید لە سەرەتای ساڵی ١٩٧٤دا کۆچی کرد و ساڵێ پێش ئەوەیش هەر نەخۆش بوو، لە بەهاری ٧٤ ەوە تا بەهاری ٧٥ من و لەتیف پێشمەرگە بووین و هاوینی ١٩٧٥یش من وڵاتم بە جێ هێشت و دوای بیستوپێنج ساڵ بۆ یەکەم جار سەری کوردستانم داوەتەوە. من ئێستا تەنیا دەتوانم بڵێم من وا بیر دەکەمەوە، یامن وا بیر ناکەمەوە. لە ماوەی سی ساڵی ڕابوردوودا چ من و چ هەڵمەت و چ کەسانی دیکە، هەر یەکێکمان بە شێوەیەکی تایبەت لە ڕووی هونەری و فکری و زمانەوانی و فەرهەنگی و هەموو شتێکەوە گەشەمان کردووە و خۆمان دروست کردووە. لەبەر ئەوە ناکرێ ئێمە ئێستایش هەر ئەو پێوەرە فکری و هونەرییانەی جارانمان بە ستاندارد دابنێین. ئێمە کە جاروبار ناچار دەبین باسی گرۆی کفری دەکەین، دەمانەوێ تەنیا وەک ڕاستییەکی مێژوویی ئەو پاشخانە ڕوون بکەینەوە و بەرپەرچی درۆ و فێڵ و ساختەکارییەکانی ئەو کەسانە بدەینەوە کە نەک هەر ئەمڕۆ، بەڵکە مێژوویش دەشێوێنن و ڕەش دەکەنەوە. ئەمەی ئێمە دەیڵێین نەک تەنیا بەرگریکردنە لە خۆمان و لە هونەر، بەڵکە ئەرکێکی ئەخلاقی و ئێستێتیکیشە و دەبوو هەر کەسێکی جوانیخواز و ڕاستیخوازی تریش خۆی بە خاوەنی بزانییایە.

هەنار: تا ئەم دواییانەش کاریگەریی شیعری قوتابخانەی کفری هەبوو بەسەر شیعری نەوەی دوای خۆیانەوە، بە ڕای تۆ ئێستایش ئەو کاریگەرییە هەر ماوە؟

شاکەلی: من کاریگەری بەو شێوەیە نابینم وەک بڵێی کابرای شاعیر کە نوێنەری نەوەیەکی ئەدەبییە، شەش حەوت توورەکەی ڕەنگی بە دەستەوەیە و وەکوو(خومکێش) هەموو گڵۆڵە بەنەکان بەیەکەوە ڕەنگ دەکات، واتە هەر کەسێک ئەو ڕەنگەی پێوە بوو ئیتر سەر بەو قوتابخانەیەیە. من وای نابینم. کاریگەریی نەوەیەکی ئەدەبی زەمەنێکی زۆری دەوێ تا دەربکەوێت و ڕەنگ بداتەوە لای شاعیرەکانی تر کە دوای ئەوان دێن. کاریگەریی نەوەی حەفتاکان چ ڕوانگە بێ، چ گرۆی کفری، چ هەولێر و بادینان بێ، بەگشتی لە ئەدەبی نەوەی دواتردا دیارە. بەڵام ئەم کاریگەرییە تا هەتایە دەمێنێ؟ نەخێر. بۆچی ئێمە لە خۆمانەوە ئیمپراتۆر بۆ شیعر دروست بکەین وپێمان وا بێ هەر کێ دوای ئێمە دێت شازادەیەکی بنەماڵەکەی ئێمەیە و هەندێکیان شازادەی تاجوەرگر (ولی عهد)ی ئێمەن؟ هەزاران گەنج دروست دەبن و سەدان خەڵکی بەهرەدار پەیدا دەبن.

زۆر جار هەر وایە کە لاوێک دەست بە نووسین دەکات دەکەوێتە ژێر کارکردی شاعیر و نووسەرانی پێش خۆیەوە. بەڵام کەسێکی بەهرەدار دوای ماوەیەک کەسایەتیی ئەدەبی و فەرهەنگیی خۆی دروست دەکات و ئەو کارکردەی بەو شێوەیە لەسەر نامێنێت. بێگومان لە سەردەمێکدا کاریگەریی ئێمە بەسەر

شاعیرانی دواترەوە هەبووە. من شاعیری وا دەناسم کە یەکێک لە دیوانەکانی، کە چاپیش کراوە، نەک هەر کارکردی دیوانی (ژێ)ی منی بەسەرەوەیە، بەڵکە دەیان دێڕ و دەیان وێنەی هەر بە ئاشکرا لێ وەرگرتووە. بەڵام شاعیری بەهرەدار و داهێنەر وا ناکات.

هەنار: کەواتا باوەڕت بەوە هەیە گۆڕانکاری لە شیعری کوردیدا دروست بووە و دەنگی تازەش هەیە؟

شاکەلی: بێگومان.... بێگومان.

هەنار: ئەو خەسڵەتە شیعرییانە چین کە شیعری قوتابخانەی کفری جیا دەکاتەوە لە هەولێر و سلێمانی، مەبەستم شیعری نەوەی هەفتاکانە؟

شاکەلی: پێم وایە گرنگترین تایبەخۆی شیعری ئێمە کە بەتەواوی لە شاعیرانی دیکەی جیا دەکردینەوە زمان بوو. ئێمە بە شێوەیەکی زۆر بوێرانە زمانمان دەخستە گەڕ لە تێکستەکانماندا، بەڵام شاعیرانی تر تا ساڵانێکی زۆریش دوای ئێمە هێشتا لە کارکردی زمانی گۆران ڕزگار نەبووبوون. لە ڕووی پێکهێنانی وێنە شیعرییەکانیشەوە ئێمە جیاواز بووین. تۆ بچۆ دیوانی (پڕۆژەی کوودەتایەکی نهێنی)ی من، یا (خوا و شارە بچکۆلەکەمان)ی هەڵمەت بخوێنەوە، دەبینی هیچ شاعیرێکی کورد پێش ئێمە ئەو زمانە و ئەو مێتافۆرەی بە کار نەهێناوە.
بە ڕاستی من خۆیشم لە سەرەتاوە کەوتبوومە ژێر کارکردی شیعرەکانی گۆرانەوە و چەند شیعرێکم هەبوون کە کاریگەریی گۆرانیان بە ئاشکرا تێدا دیار بوو. ڕەخنەگر و ڕووناکبیری گەورەی شەهید مامۆستا مەجید کەریم ئەحمەد دوو جار شیعری منی تەرجەمەی عەرەبی کردبوو، پێشەکیشی بۆ نووسیبوون، لەو پێشکەشکردنانەدا پێشبینیی ئەوەی کردبوو کە شاکەلی دەبێتە جێگرەوە (خەلیفە)ی گۆران. بەڵام من هەر زوو لەوە گەیشتم کە ئەوە زمانی من نییە و دەبێ من بە زمانی خۆم بنووسم. هەر وایشم کرد.
لەتیف هەڵمەتیش ماوەیەک ڕێک وەک گۆران دەینووسی. لە دیوانی یەکەمیدا چەند شیعرێکی هێشتوونەوە کە هەر وێنەیەکن لە شیعری گۆران:
ورد برۆ سڵ مەکە، زەردەپەڕ خامۆشە
ئەم ڕێیە بە تەنها من و تۆی لە کۆشە.
بەڵام لەتیفیش هەر زوو وازی لە زمان و مێتافۆرەکانی گۆران هێنا و زمانی تایبەتی خۆی دەست پێ کرد.

هەنار: ئەوانە هەنگاوگەلێک بوون بۆ دروستکردنی جۆرێک لە نوێگەری یان تازەبوونەوە. بەڵام من داوای خەسڵەتی تایبەتی دەکەم بۆ نموونە بیرکردنەوەیەکی شیعری کە لە دایکبووی ئەم خاکە بێ نەک ئەوەی لە هەولێر و سلێمانی لە دایک ئەبێ؟

شاکەلی: باشتر وایە کەسێک لە ڕووی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و ڕەخنەگرانەوە بتوانێ بگاتە ئەو دەرەنجامە، من ناتوانم لێکۆڵینەوە لە بارەی ئەو ئەدەبەوە بکەم کە خۆم دەینووسم یان دۆستەکەم دەینوسێ، ڕەنگە ئەوە زەحمەت بێ. هەر لەو سەردەمەدا و دواتریش خەسڵەتی وا هەن کە بەتەواوی شاعیرێک لە یەکێکی دیکە جیا بکەنەوە، بەڵام ئێرە بەو جێگا گونجاوە نازانم بۆ باسکردنی ئەو وردەکارییانە.
ئەگەر باسی قۆناخەکانی دواتر بکەین دیارە ئەو شاعیرانەی کە بەردەوامن و داهێنەرانە دەنووسن هەر یەکە کەسایەتیی جیاوازی خۆی هەیە. تۆ ئەگەر ئەو چوار دیوانەی کە من لە بیست ساڵی ڕابوردوودا بڵاوم کردوونەوە بخوێنیتەوە، دەبینی کە شێواز و زمان و میتافۆری شیعرەکانی من لە تێکستی هیچ شاعیرێکی کورد ناچێت و هیچ شاعیرێکی کوردیش وەک من نانووسێت. ئەم قسەیە نابێ وا لێک بدرێتەوە یەکێک لە یەکێکی دی چاکترە یا خراپترە، بەڵکە لە یەکتر جیاوازن.
باسکردنی بیرکردنەوەی شیعریی جیاواز بەپێی ناوچەکانی کوردستان، بیرێکی زۆر سەیرە. شتی وا لە لێکۆڵینەوەیەکی جیددیدا جێی نابێتەوە و هەر بە پێویستیشی نازانم وەرامی بدەمەوە.

هەنار: ئەتوانی پێم بڵێی شیعری ئەو گرووپە (گرووپی کفری) دەنگی گەرمیان بوو؟

شاکەلی: ئێمە نە حیزبی پێشڕەومان دامەزراندووە و نە خۆمان بۆ پارلەمان هەڵبژاردووە تا دەنگ و نوێنەری گەرمیان بین. ناکرێ بڵێین دەنگی گەرمیان بووین. نە شێرکۆ بێکەس دەنگی سلێمانییە و نە پەشێویش دەنگی هەولێرە. بەڵام لەوانەیە هەندێ سروشتی گەرمیانیانە لە بەرهەمەکانی ئێمەدا بە دی بکرێت. تەنانەت بە دووری نازانم شێوەی داڕشتنی میتافۆرەکانیشمان کارکردی گەرمیانی پیوە دیار بێت، ئەوە باسێکی دیکەیە.
ئەو قوتابخانەیە کە پێی دەوترێ قوتابخانەی کفری یا گەرمیان لە ڕاستیدا قوتابخانەی تازەکردنەوەی شیعری کوردییە، سەرتاسەری شیعری کوردی، دوای مامۆستا گۆران و ناکرێ سنوورێکی ناوچەیی و ناوچەگەرانەی بۆ دابنرێت.

هەنار: خۆت ئاماژەت پێ دا وماموستا لەتیف هەڵمەتیش چەندین جار ئاماژەی بەوە داوە، کە تەسەووف بەشێکی سەرەکی وزیندووی نێوەڕۆکی شیعرەکانی ئێوەن، پرسیارەکە ئەوەیە بۆ تەسەووف لەنێو ئەم گرووپەوە سەری هەڵدا؟

شاکەلی: ئێمە لە سەرەتاوە، نە من ونە کاک لەتیفیش، هێندەی پێوەندیی بە دەربڕینی ئەدەبی و ئێستەتیکی و ناوەڕۆکەوە هەبێت، هیچ پەیوەندییەکمان بە تەسەووفەوە نەبووە. بەڵام ڕاستییەک هەیە و پێم وایە زۆر کەسیش ئەوە دەزانێت، ئێمە هەردووکمان لە ڕووی پاشخانی فکری و کۆمەڵایەتییەوە، بەشێک بووین لە تەسەووف و تەریقەت. منیش و لە تیفیش سەر بە دوو بنەماڵەی شێخین: بنەماڵەی کاک لەتیف سەر بە تەریقەتی قادرین و بنەماڵەی ئێمەیش سەر بە تەریقەتی نەقشبەندیین. ئەوە ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە لە دروستبوونی جیهانبینیی ئێمەدا لە پاشەڕۆژدا. ئەو پاشخانە تووێک بوو کە لەناو کرۆمۆسۆمە شیعرییەکانماندا هەڵمانگرتووە. تۆ تەماشای پێشکەشکردنەکەی یەکەم دیوانی من بکە (چاپەکەی ساڵی ١٩٧٣) کە ئاوام نووسیوە: پێشکەشە بەوەی نازانم کێیە؟ لە کوێیە؟ چۆنە؟ بەڵام هەر بە دوایا وێڵم... خۆ پێویست ناکا من هیچ بڵێم، خۆت دەبینی ئەمە بە ئاشکرا دەربڕینی ئەو پێویستییەیە کە دواتر هەندێ لە وەرامەکانیم بەهۆی تەسەووفەوە دۆزییەوە.
من بەش بە حاڵی خۆم بە هۆی خوێندنەوەوە، بەهۆی کاری ئەکادێمییەوە، لە ئەوروپا و لە ڕێگەی سەرچاوەی فارسی و ئینگلیزییەوە، تەسەووفم ناسیوە و بەرەو تەسەووف ڕۆیشتووم. کە دەڵێم تەسەووف مەبەستم تەنیا تەسەووفی کوردی نییە، بەڵکە سەرجەم میراتی تەسەوف، بەتایبەت بە شێوەی دەربڕینی ئەدەبی و هونەری. ئەوە کارێکی زۆری لە من کردووە. بەشێکی زۆری دیوانەکانی پانزدە بیست ساڵی دواییم تەرخان کراوە بۆ بابەتەکانی تەسەووف، کە ئیزافەیەکی زۆر گەورەیە و دەوڵەمەندییەکی کەموێنەیە بۆ ئەدەبی کوردی. پێش ئێمەیش، دیارە، شاعیری سۆفی لە کوردستاندا هەبوون. لەئەدەبی کلاسیکدا شاعیری موتەسەویفی کورد زۆرن، هەندێکیان زۆریش گەورەن: مەلای جەزیری و مەولەوی و مەحوی، بەڵام شێوەی دەربڕینی ئێستای ئێمە لەگەڵ شێوەی دەربڕینی ئەوان زۆر زۆر جیاوازە.
تۆ دەزانی ڕەمز (نیشانە، سیمبۆڵ) و زمانی ڕەمزدار بنەڕەتێکی گەورە و بەرینی ئەدەبی تەسەووفە. فەرهەنگی وشە و دەربڕین و نیشانەکانی بەرهەمی شاعیرانی سۆفی یەکجار فراوان و دەوڵەمەندە. بەڵام من کە ئەمڕۆ شیعرێکی سۆفییانە دەنووسم ناچم ئەو فەرهەنگە بگوێزمەوە ناو شیعرەکانی خۆم، نایەم پێکهاتەی وێنەکانم لەسەر مۆدێلی کارەکانی ئەوان هەڵچنم، بەڵکە هەوڵ دەدەم ئەو فەرهەنگە دەوڵەمەندتر و جوانتر و فراوانتر بکەم. ئەمە مەعنای دابڕان لەو فەرهەنگە نییە، چونکە دەیان و سەدان نیشانە و ڕەمز هەن کە پێش مەلای جەزیرییش هەبوون و ئەمڕۆ منیش سوودیان لێ وەردەگرم، بەڵام

هاوکاتیش دەیان و سەدان وێنە و ڕەمزی تازەم هێناوەتە ناو فەرهەنگی شیعری عیرفانییەوە بە زمانی کوردی.
بۆچی تەسەوف لەناو گرووپی ئێمەدا سەری هەڵدا؟ باوەڕ بکە لەم کاتەدا منیش وەرامێکی وەهام پێ نییە کە قەناعەت بە خۆم بکەم. نازانم، منیش نازانم بۆچی. ڕەنگە ئەمەیان خەسڵەتێکی تایبەتی گەرمیان بێت، بەڵام هیچ بەڵگەیەکی ئاوەزکارانەیشم نییە.

هەنار: من داوای خەسڵەتێکم لێ کردی کە شیعری ئەم قوتابخانەیە لە قوتابخانەکانی هەولێر و سلێمانی جیا بکاتەوە. پێت وا نییە بوونی ئەم تەسەووفە لە شیعری ئێوەدا یەکێکە لەو خەسڵەتانە؟

شاکەلی: مەبەستەکەی منیش هەر ئەوە بوو، ویستم وا بڵێم، ویستم ئەوەت بۆ باس بکەم کە لە کاتی خۆیدا زمان و مێتافۆر دوو خەسڵەتی گەورە بوون. ئەمڕۆ ئەو لایەنە فکرییەیشی چووەتە سەر، واتە تەسەووف، کە ناوەڕۆک دەگرێتەوە.

سەبارەت بە شیعری دوای ڕاپەڕین

هەنار: تا چەند ئاگاداری شیعری دەڤەری گەرمیانیت، ئەو شیعرەی لە دوای راپەڕینەوە دەنووسرێ؟

شاکەلی: ڕاستییەکەی لەبەر ئەوەی ٣٠ ساڵە لە کوردستان ناژیم، بۆم نەکراوە بەو شێوەیەی کە ویستبێتم وحەزم کردبێ بکەومە پەیجۆری ئەو دەقە ئەدەبییانەی کە لەم وڵاتەدا بڵاو دەکرانەوە و دەکرێنەوە. تێکستم بەرچاو کەوتووە، ڕۆژنامە و گۆڤارم بینیوە و جاروبار کتێبیشم پێ گەیشتووە، بەڵام بەڕاستی ئەوەی من بینیومە بەشێکی کەمی ئەو ئەدەبەیە کە لە کوردستان بەگشتی و لە گەرمیان بەتایبەت نووسراوە. هیوادارم دەرفەتێکم بۆ هەڵکەوێ و بتوانم بە شێوەیەکی زانستی، بە شێوەیەکی ئەکادیمی، لەبارەی ئەدەبی نەوەی تازەوە، لەبارەی ئەدەبی تازەی گەرمیانەوە، لەبارەی ئەدەبی تازەی بادینانەوە، لەبارەی گشت ئەدەبی تازەی کوردییەوە بنووسم.
خۆشبەختانە ئەمڕۆ چەند نووسەر و شاعیری گەرمیان هەن کە لە ئاستی کوردستاندا ناسراون و بەرهەمەکانیان بەشێکی گرنگ و جوانی ئەدەبی کوردین.

هەنار: ئەوەندەی ئاگاداری بە گشتی ئەو شیعرەی دوای ڕاپەڕین دەنووسرێ دڵخۆشکەرانەیە، هیچ سیمایەکی نوێگەریی پێوە دیارە؟

شاکەلی: پرسیارەکەت لە بەردەم دووڕیانێکی سەختدا ڕامدەگرێت، لە لایەکەوە من بێگومان دڵخۆشم هەر گەنجێکی کورد شتێکی تازە بێنێ و هەوڵ بدا شتێکی تازە پێشکەش بکات. بەڵام کە من دەستم نەگەیشتبێت و نەگاتە بەشی زۆر و گرنگی ئەو بەرهەمانە، ڕێگە بە خۆم نادەم لەو بارەیەوە شتێک بڵێم بۆنی داوەریکردنی لێ بێت.

دوا وێستگە:

هەنار: بەگشتی بۆچوونێک هەیە ئەویش ئەڵێ بە هۆی هێژەموونیی تەکنەلۆژیاوە شیعر بەرەو نەمان ئەچێ. تۆ لەو بارەوە چی ئەڵێی؟

شاکەلی: شیعر بەرەو فەوتان دەچێ، قسەیەکی ڕەهایە، ئەگەر تۆ وردی بکەیتەوە ئەوا دەتوانی بە شێوەیەکی تر دەریبڕی؛ شیعر وەک ژانرێکی ئەدەبی، وەک دەربڕینی ئەدەبی بەرەو فەوتان ناچێ، من قەت لەگەڵ ئەو بۆچوونەدا نیم. تا مرۆڤ لەم سەرزەوییە هەبێ، تا دڵداری وخۆشەویستی بمێنێت، تا کۆمەڵێ هەستی جیاوازی ئینسانی بمێنێ، شیعریش هەر دەمێنێت. ڕەنگە ئەمڕۆ دیوانی کەمتر چاپ بکرێ، ڕەنگە بەو بەربڵاوییەی جاران دیوانەشیعر بڵاو نەبێتەوە و نەفرۆشرێ، ئەوەیان ڕاستە و ڕێی تێ دەچێ، بەڵام شیعری جوان هەر دەمێنێ و خەڵک پێی خۆشە. ئێستایش لە ئەوروپا و ئەمەریکا کە لووتکەی پێشکەوتنی شارستانێتی وتەکنیک و زانستن، شیعر هەر ڕۆڵی خۆی هەیە و خوێنەری خۆی هەیە. لەوەیە ئەمڕۆ شاعیرێکی ئەمەریکایی، ئینگلیز یا ئەڵمانی، شتێکی جوان پێشکەش بکات کۆمەڵێ خەڵکی کەمتر لە دەوری کۆ ببنەوە، بەڵام دڵنیام نرخاندنی بەرهەمەکەی لە جاران قووڵتر دەبێت. من باسی کوردستان ناکەم، لە کوردستان نە ڕەخنەی جیددی و زانستی هەیە و نە نرخاندنی هونەرمەندانە.
من خۆم لە وڵاتێکی یەکجار پێشکەوتووی ئەم دنیایەدا دەژیم و پێوەندییەکی فەرهەنگیی باشیشم لەگەڵ کەسانێک لە ئەمەریکا و فرانسا و ئینگلستانیش هەیە، بەڵام وا هەست ناکەم شیعر بەرەو فەوتان چووبێت. ڕەنگە ڕاستتر وا بێت بڵێین چەندایەتی گۆڕاوە بۆ چۆنایەتی.

هەنار: تۆش هەر بەردەوام دەبی لە نووسین وبڵاوکردنەوە؟
شاکەلی: تا بمێنێ نووری چاو و هێزی پێم... ئەگەرچی شیعر بە پێ نانووسرێت... پێم وایە پرسیارێکی زیاتر فیزیکییە. تا ئەو ڕۆژەی تەندروستیم ڕێگەم بدات و هۆشم کار بکات و بەهرەم وشکی نەکردبێت، هیوادارم بتوانم بنووسم. بەڵێ.

هەنار: هەر بە هەمان ئەو جۆش وخرۆشەی کە دەستت پێ کردووە؟

شاکەلی: بێگومان نا، ئەگەر وا بڵێم ڕەنگە ڕاستم نەوتبێت. ئەو سۆزە، ئەو جۆشوخرۆش وگەرموگوڕییە گۆڕانی بەسەردا هاتووە: ڕاستییەکەی هەندێ بابەت لە جاران گەرموگوڕتر دەنووسم، بەڵام هەندێ بابەتی تر، ساردتر دەنووسم، یا هەر وازم لێ هێناوە. گەرموگوڕی پێوەندی بە تەمەنی مرۆڤەوە هەیە، پێوەندی بە قەناعەتی فیکرییەوە هەیە، پێوەندی بە ئەزموونی هونەرییەوە هەیە. لەوەیە ئێستا شیعری دڵداری وەک جاران نەنووسم، شیعری سیاسی و شۆڕشگێڕی کە هەر نانووسم. بەڵام ئەو شێوە شیعرەی کە ئێستا دەینووسم، بەڵێ لە جاران گەرموگوڕتر بۆم دێت.

هەنار: پرسیارێک گەر ئێمە نەمانکردبێ و تۆ حەزت بەوە کردبێ بیکەین؟

شاکەلی: وەڵڵا سەدان پرسیار هەن لێت نەپرسیوم.

هەنار: وەک؟

شاکەلی: با بمێنێ بۆ کاتێکی تر.

تێبینی: ئەم گفتوگۆیە لە بەرواری ٢٠٠٦/٨/١٩ لە دێی شاکەل ئەنجام دراوە.

ئامادەکردنی: عەلی نارێنی

سەرچاوە: هەنار، گۆڤاری ئەدەبی، هونەری، ڕووناکبیری، ژمارەی ١٣، ساڵی دووەم، فێبریوەری ٢٠٠٧، لاپەڕە: ٦٤-٨٦.

ئامادەکارانی دیمانەکان

ئاسی ڕەباتی

دوای ناچاربوونی هاتنەدەرەوەم، سەرەتای ساڵی ١٩٨٢ لە سوید جێگیر بووم. هەر دوای تەقەتەقکردنێکی زمانەکە، لەگەڵ سێ هاوەڵی تردا نووسینگەی پیتچنینی «تارا»مان دامەزراند و بۆ یەکەمین جار لە بواری کۆمپیوتەریزەکردنی زمانی کوردیدا سەرکەوتنمان بە دەست هێنا. خۆشبەختانە یەکەمین بەرهەممان ژمارە ٤-٥ی گۆڤاری مامۆستای کوردی فەرهاد شاکەلی بوو. ئەمە لە کاتێکدا لە کوردستان ڕۆنیۆش قەدەغە بوو. کۆتاییی هەشتاکان دە ژمارەی گۆڤاری «کۆچەر»ی منداڵان و پێنج کتێبی منداڵانمان دەرکرد، کە بۆ ئەو کاتەی منداڵی کوردی ئەوروپا ڕۆڵێکی کەمی نەبوو. ساڵی ١٩٨٦، گەرمەی شەڕی براکوژی، کتێبی (یەکێتی و تاڵەبانی و ...)م چاپ کرد. پاشان لە سەرەتای ساڵانی نەوەدەکاندا دوو کتێبی نووسەری گەورەی سوید ئەستريد ليندگرێنم وەرگێڕا و بڵاوم کردنەوە؛ «برایانی شێردڵ» و «نالەتووتە». ساڵی ٢٠٠٦یش فەرهەنگێکی قانوونیی سوێدی کوردیم چاپ کرد و ئێستایش لە بواری وەرگێڕاندا وەک موتەرجیمی قانوونی کار دەکەم.

هیوا قادر

ساڵی ١٩٦٦ لە سلێمانی لە دایک بووە. لە کۆتاییی ساڵی ١٩٩٢ ـەوە نیشتەجێی سویدە. خاوەنی ئەم بەرهەمانەی خوارەوەیە.

١ـ چاوەزەردەکان/ شیعر، ١٩٩١ سلێمانی.

٢ـ کڵاوەکەم پڕە لە باران و گوڵ/ شیعر، ١٩٩٤ ستۆکهۆڵم.

٣ـ ئاوێنە سەرابییەکان/ ڕۆمان، چاپی یەکەم، ١٩٩٦ ستۆکهۆڵم.

٤ـ کیشوەرێک لە خەون/ شیعر، ١٩٩٨ ستۆکهۆڵم.

٥ـ هەنار/ شیعر، وەرگێڕدراو بۆ زمانی سویدی، ١٩٩٨ ستۆکهۆڵم.

٦ـ دوو کلوەبەفر/ چیرۆکی منداڵان، وەرگێردراو بۆ زمانی سویدی، ١٩٩٨ ستۆکهۆڵم.

٧ـ سەفەرنامە، چاپی یەکەم، ٢٠٠٠ ستۆکهۆڵم.

٨ـ دوو کلووەبەفر/ چیرۆکی منداڵان، ٢٠٠٢ سلێمانی.

٩ـ سێوی سوور/ شیعر، ٢٠٠٤ هەولێر.

١٠ـ بۆنی شەراب لە هەناسەم دێت/ ئەدەبی نامە، ٢٠٠٦ سلێمانی.

١١ـ هاوڕێ نیگارکێشەکەم/ لینگا بۆینگا، ڕۆمان، وەرگێڕان، ٢٠٠٦ سلێمانی.
١٢ـ مندالێک لەسەر مانگە/ ڕۆمان، ٢٠٠٧ سلێمانی.

فاتیح سەلام محەمەد

لە سالّی ١٩٦١ لە قەزای کفری، سەر بە پارێزگای کەرکووک لە دایک بووە. ئاستی خوێندنی تا پۆلی شەشەمی ویژەییە .لە سەرووی ناوەڕاستی حەفتاکانەوە خەریکی خوێندنە و هەولّی نووسینی داوە. یەکەم شیعری لە تەمموزی ١٩٧٨دا و لە (پاشکۆی عێراق) دا بە ناوی (کوردستان)ەوە بلّاو کردۆتەوە . پاشتر لە دوای سالّانی هەشتاکانەوە لە زۆربەی گۆڤار و ڕۆژنامە کوردییەکانی ئەوسای بەغدا شیعر و بابەتی ڕۆژنامەوانیی بلّاوکردۆتەوە: بەیان، هاوکاری، کاروان، ڕەنگین...تاد. لە بلّاوکراوەکانی شاخیشدا بەشدار بووە بە بلّاوکردنەوەی بەرهەمە شیعرییەکانی وەک: گزنگ، نووسەری کوردستان، ئێزگەی گەلی کوردستان. یەکەم شیعرێک کە بۆ هەلّەبجە نووسرابێت شیعری (لە ئەسکلّی چاوەکانی هەلّەبجە)دا یە کە هیی فاتیح سەلام بووە، پاش سێ ڕۆژ لە نووسینی لە شاخدا بلّاو کراوەتەوە .
دوای ڕاپەڕین لە ژمارە سەرەتاییەکانی ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) وە بووە بە پەیامنێری و تا پرۆسەی ئازادیی عێراق زیاتر لە (٣٠٠٠) دیدار و هەوالّ و ڕیپۆرتاژ و بابەتی ڕۆژنامەوانیی بلّاو کردۆتەوە. بەشداریی لە چەندین کۆڕ و دیداری شیعریدا کردووە .
ئەندامی هەردوو کۆنگرەی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان و ئەندامی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی جیهانییە. جێگری سەرنووسەری هەفتەنامەی (زەنگ)ە کە بەربلّاوترین هەفتەنامەی گەرمیانە و لە کفری دەردەچێت. کۆمەلّە شیعرێکی بلّاوکراوەی هەیە بە ناوی (سووتانی ڕۆح) سالّی (٢٠٠٤) و سێ کتێبی ئامادەی چاپن بە ناوی: میوان(کۆمەلّە شیعر)، ئەنفال و شەڕەکانی بەرگریی ئەنفال لە گەرمیاندا، ڕۆژنامەگەری.
خێزاندارە و چوار منالّی هەیە بە ناوی: دلۆڤان، هزرڤان، دابان، هێلین. کارمەندی تەندروستییە لە نەخۆشخانەی کفری .

ڕەوشت موحەممەد

لە سالّی (١٩٧٩) لە هەورامان لە دایک بووم. لە سالّی ١٩٩٦ـەوە پەیوەندیی توندوتۆلّ و ئاشنایەتیم لەگەلّ ئەدەبی کلاسیکی کوردیدا هەیە. لەو ڕێگایەشەوە حەزێکی گەورەم بۆ ئەدەبی (تەسەووف و عیرفان)ی ئێرانی لا دروست بووە. کتێبێکی شیعریم بلّاو کردۆتەوە (دەمەوێ شتێک بگریم)، سالّی ٢٠٠٥.

ئەندامی دەستەی نووسەرانی حەفتەنامەی (کۆمەڵ)و سەرنووسەری ڕۆژنامەی (خورماڵ)م. ئێستا خوێندکاری (زانکۆی ئیسلامیی بەغدا)م.

عەلی نارێنی

ساڵی ۱۹۷۵ لە گوندی(نارێن)ی سەر بە قەزای کفری لە دایک بوومە. ساڵی ۱۹۹٦ خوێندنی ئامادەییم تەواو کردووە و ساڵی ۲۰۰٤ یش بەشی ئابووری، کۆلێژی کارگێڕی وئابووریم لە زانکۆی سلێمانی تەواو کردووە. لە سەرەتای ساڵانی نەوەدەکانەوە سەرقاڵی خوێندنەوە و کاری ئەدەبیم. هاوکات کاری وەرگێڕانیش دەکەم. ئەندامی کارای سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستانم. بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی دەنووسم و بڵاو دەکەمەوە. لە زۆربەی هەرە زۆری ڕۆژنامە و بڵاوکراوەکانی هەرێمدا نووسین وشیعر بڵاو دەکەمەوە. زیاتر نووسینی ئەدەبی دەنووسم و یان وەردەگێڕم وبڵاو دەکەمەوە. ساڵی ۲۰۰٤ یەکەم کۆمەڵەشیعرم چاپ کردووە بە ناوی(لە چاوەڕوانیی هاتنتدا). ئێستا جێگری سەرنووسەری مانگنامەی (خەڵک)م کە لە گەرمیان دەردەچێت.

عەزیز کەیخوسرەوی

لە ساڵی ۱۹٤٥دا لە یەنگیجەی سەر بە بۆکان لە بنەماڵەیەکی فەیزوڵلابەگی لە دایک بووە و پاشان لە سەقز نیشتەجێ بووە. خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی لە شارەکانی سەقز، مهاباد، سنە و تاران تەواو کردووە. لە ساڵی ۱۹۷٤دا لیسانسی ئەدەبییاتی لە تاران وەرگرتووە و بووە بە مامۆستای خوێندنگەی ناوەندیی دەبیرستانەکانی سەقز. لە ساڵی ۱۹۷٦دا بۆ درێژەپێدانی خوێندن چووە بۆ پاریس و بووە بە خوێندکاری دۆکتۆرای ئەدەبییاتی تەتبیقی لە زانستگەی سۆربۆن. لە ساڵی ۱۹۷۸دا گەڕاوەتەوە بۆ ئێران و ماوەی دوو ساڵی دیکەیش درێژەی بە کاری خۆی داوە. لە ساڵی ۱۹۸۰دا لە کار لا براوە. لە ساڵی ۱۹۸٥دا بوو بە ئەندامی کۆمیسیۆنی ئامۆزش و زمانی یەکگرتوو لە یەکەمین کۆنگرەی مهاباد. لە ساڵی ۱۹۸٦دا لە گۆڤاری سروە دامەزراوە و چەندین نووسراوە و شیعر و وتووێژی لە سروە و گۆڤارەکانی دیکەی کوردی وەک: مامۆستای کورد، قەندیل، کولتوور، پێشەنگ بڵاو بوونەتەوە. هەر لەو ماوەیەشدا بە خوێندنەوەی شیعر و وتار لە کۆڕی شیعر و میهرەجانەکانی ورمێ، مهاباد، سەقز و بانەدا بەشداریی کردووە.

فرات جەوەری

نووسەر و وەرگێڕ و ڕۆژنامەوانێکی ناوداری کوردە. لە ساڵی ١٩٨٠وە لە سوێد دەژی. یەکێکە لە نووسەرە هەرە چالاک و بەرهەمدارەکانی کورد و بەشدارییەکی گرنگی لە دەوڵەمەندکردنی ئەدەب و زمانی کوردیدا کردووە. لە ماوەی دە ساڵدا، ١٩٩٢-٢٠٠١، سەرنووسەری گۆڤاری (نوودەم) بوو کە هەتا ئەمڕۆیش سەرچاوەیەکی گرنگی فەرهەنگی کوردییە.
فرات جەوەری کورتەچیرۆک و وتار و ڕۆمانیش دەنووسێت. بەشێک لە چیرۆکەکانی تەرجەمەی چەند زمانێک کراوە. یەکەمین ڕۆمانی جەوەری (پاییزا دەرەنگ)ە کە باسی ژیانی تاراوگە و تاسەی نیشتمان و گەڕانەوە دەکات.
فرات جەوەری لە ساڵی ١٩٨٧ـەوە ئەندامی یەکێتیی نووسەرانی سوێدە و ئێستا ئەندامی دەستەی بەڕێوەبەری پێن PEN ی سوێدییە. فرات جەوەری تا ئەمڕۆ چوار کتێبی کورتەچیرۆک، یەک ڕۆمان، سێ دیوانی شیعر و ئەنتۆلۆگییەکی چیرۆکی کوردی (١٠٧٠ لاپەڕە)ی بڵاو کردووەتەوە و نزیکەی ١٥ کتێبی لە سوێدی و تورکییەوە تەرجەمەی کوردی کردووە.

ئازاد عەبدولواحید

لە ١٧-٥-١٩٥٨ لە گەڕەکی تەیراوەی شاری هەولێر لە دایک بووە. شەش ساڵی سەرەتایی لە بەغدا و ناوەندی و ئامادەیی لە هەولێر خوێندووە. ساڵانی ١٩٧٦ تا ١٩٩٤ لە کۆمەڵێ دەستگای جیاوازی کارگێڕیدا، لە هەولێر و سلێمانی، کارمەند بووە. هەتا ساڵی ١٩٩٦ ئەندامی ئەنجومەنی بەڕێوەبردنی دەستگای گوڵان، بەڕێوەبەری ڕادیۆی گوڵان و بەڕێوەبەری نووسینی حەفتەنامەی گوڵان بووە. لە ١٩٩٦ ـەوە و تا ئەمڕۆیش بەرپرسی یەکەم و سەرنووسەری گۆڤاری (ڕامان)ە.
ئازاد عەبدولواحید تا ئێستا ١٦ کتێبی بڵاو کردوونەوە: ساغکردنەوە و لێکۆڵینەوەی دیوانی ئەختەر و شێخ نووری شێخ ساڵەح، وەرگێڕانی شیعری کوردی بۆ عەرەبی، لێکۆڵینەوەی شیعری نوێی کوردی، لەبارەی ڕاگەیاندنەوە، وەرگێڕانی چەند شانۆنامەیەک بۆ کوردی و کۆمەڵێ گفتوگۆی گرنگی فەرهەنگی و فکری. سەدان وتار و لێکۆڵینەوە و تەرجەمەی لە ڕۆژنامە و گۆڤارە گرنگەکانی کوردستان و عیراقدا بە کوردی و عەرەبی بڵاو کردوونەتەوە و ئێستا پێنج کتێبی ئامادەن بۆ چاپ.

مەحموود زامدار

نووسەر و ڕووناکبیر و ڕۆژنامەوانێکی ناسراوی کوردستانە. ساڵی ١٩٤٤ لە هەولێر لە دایک بووە. لەناو ڕووناکبیراندا نەخشێکی پێشەنگانەی هەبووە و هەمیشە هاندەری وزە و داهێنانی لاوان بووە.

زامدار فەرهەنگی لەک و لوڕی بە کوردی ئامادە کردووە، چەند لێکۆڵینەوەیەکی لەسەر فۆلکلۆر و شیعر بڵاو کردوونەوە و کۆمەڵێ بەرهەمی لە عەرەبییەوە تەرجەمەی کوردی کردووە، دیارترینیان قەسیدەی (وێرانەخاک)ی ئیلیۆتە.
مەحموود زامدار وەک ڕۆژنامەنووسێکی چالاک جێدەستی بە زۆربەی ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکانەوە دیارە. لە گۆڤاری ڕاماندا، وێڕای ئازاد عەبدولواحید، دەیان گفتوگۆی گرنگی فەرهەنگی و فکریی ئامادە کردووە و تا ئێستا سێ بەرگی وەک کتێب چاپ کراوە.

مەجید ئەحمەدی

ناوم مەجید ئەحمەدییە، لە ساڵی ١٩٦٧دا لە گوندی کیوەرۆ لە ناوچەی بانە لە دایک بووم. لە ١٩٨٨دا هاتوومەتە سوێد و ئێستا لەگەڵ هاوسەرەکەم، پەری، و کوڕەکەمان، ئارام، لە ستۆکهۆڵم نیشتەجێین. لە سەرەتای نەوەدەکاندا ئەندامی دەستەی بەڕێوەبەری گۆڤاری دیدار بووم. دیدار لەلایەن «یەکێتیی لاوانی کورد لە سوید»ەوە دەردەچوو و لە زۆربەی وڵاتاندا بڵاو دەکرایەوە. دواتر بە سەرهەڵدانی ئینتەرنێت تێکەڵ بەو جیهانە بووم و کاری فەرهەنگی و کۆمەڵایەتیم زیاتر لەوێدا ڕەنگی دایەوە. لە بەهاری ٢٠٠٣دا بە هاوکاری لەگەڵ پەری هەفتەنامەی دیمانەمان لە ئینتەرنێتدا کردەوە و هەتا بەهاری ٢٠٠٧، بۆ ماوەی چوار ساڵ بەڕێوەمان دەبرد.

ئاسۆ گەرمیانی

ساڵی١٩٦١ لە گوندی (خدر وەلی: خدری زیندە)ی سەر بە قەزای دووزی ناوچەی گەرمیانی وڵاتی کەرکووک لە دایک بووە. قوتابخانەی سەرەتاییی لە دێی ئەلبووسەباح، یەکەم و دووەمی ناوەندیی لە قەزای دووز، ناوەندی و ئامادەییی لە کەرکووک خوێندووە. لە ساڵی خوێندنی ١٩٧٩/ ٨٠ دا لە زانستگە وەرگیراوە و لە ماوەی چوار ساڵدا بەشی زمان و ئەدەبی کوردیی لە زانکۆی سلێمانی (دواتر زانکۆی سەلاحەددین) تەواو کردووە. لە ساڵی ١٩٨٣/ ١٩٨٤ لە ڕێگەی ئێرانەوە هاتووە بۆ سوێد. دوو ساڵ زمانی سوێدیی خوێندووە و دواتر لە زانکۆی ئۆپسالا، لە بەشی زمانە ئێرانییەکان بۆ ماوەی دوو ساڵ زمانانی ئێرانیی خوێندووە. پاشان وەک مامۆستای زمانی کوردی لە ستۆکهۆڵم کاری کردووە. دواتر لە بەشی پێداگۆگیک لە زانکۆی ستۆکهۆڵم وەرگیراوە و ئێستا سەرقاڵی لێکۆڵینەوەیە لەو بەشەدا. هاوکاتیش لە ڕێگەی زانکۆوە پەیوەندیی بە بەشی ڕۆژهەڵاتناسیی زانکۆی سانت پیتەربۆرگەوە کردووە، لە ڕووسیا، و ئەوە نزیکەی ٤ ساڵە خەریکی ئامادەکردنی تێزێکی

زانستییە لەسەر بەراوردێکی ڕێزمانی لەنێوان دیالێکتی فەیلی/ لوڕ و کرمانجیی خواروودا. لە بواری نووسین و لێکۆڵینەوەدا تا ئێستا ئەم بەرهەمانەی چاپ کردوون:

١ـ کورتە مێژووی کورد و کوردستان، ستۆکهۆڵم/ سوێد ١٩٩٢.

٢ـ ڕێزمانی کوردی بۆ قۆناغەکانی سەرەتایی، ستۆکهۆڵم، سوێد ٢٠٠١.

٣ـ ڕێزمانی کوردی بۆ قۆناغەکانی ئامادەیی، ستۆکهۆڵم/ سوێد ٢٠٠١.

٤ـ شاعیری کلاسیکی کورد (مەحوی)، چاپخانەی زانکۆ، ئۆپسالا، سوێد ٢٠٠٤.

٥ـ دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆ یان سستێمێکی فیدرالی، سلێمانی، کوردستان، ٢٠٠٤.

٦ـ گرنگیی زمانی دایک بۆ منداڵانی بیانی و دایک و باوکانیان (لێکۆڵینەوە، بە زمانی سویدی)، زانکۆی ستۆکهۆڵم، سوێد٢٠٠٧ .

٧ـ ئەلفبێی کوردی، ٢٠٠٥.

بێجگە لەم بەرهەمانە، کۆمەڵێک کتێبی دیکەی ئامادەن بۆ چاپ لە بوارەکانی شیعر، کورتەچیرۆک و پەروەردەدا.

هەڵۆ بەرزنجەیی

لە ساڵی ١٩٦١دا لە شاری سلێمانی لە دایک بووە. خوێندنی سەرەتایی و ئامادەییی هەر لەوێ تەواو کردووە. هەر لە تەمەنی منداڵییەوە خۆشەویستیی وشەی کوردی لە دڵیدا چەکەرەی کردووە. تا ئێستا چ بە ناوی خۆی و چ بە ناوی دیکەوە لە گۆڤار و ڕۆژنامە سیاسی و فەرهەنگییەکاندا لە کوردستان و لە دەرەوەی کوردستان کۆمەڵێ وتار و بابەت و وەرگێڕانی بڵاو کردوونەوە. لە ساڵی ١٩٨٥ـەوە لە ئەڵمانیا دەژی. ئەم بەرهەمانەی بڵاو کراونەتەوە:

١ـ پەرژینی بێدەنگی (دیدار لەگەڵ مامۆستا مەسعوود محەمەددا)، سوێد ١٩٩٦.

٢ـ ژیان و جیهانبینی (دیدارێکی قووڵ و فراوانی فکری و سیاسی و مێژوویی و فەرهەنگییە لەگەڵ مامۆستا مەسعوود محەمەددا)، چاپی یەکەم، بەرلین ١٩٩٩، چاپی دووەم، سلێمانی ١٩٩٩، چاپی سێیەم سلێمانی ٢٠٠١.

٣ـ پرسیارەکان هێشتا تینووی وەرامن (دیدار و هاوپەیڤین لەسەر زمان و فکر و فەرهەنگ لەگەڵ د. مارف خەزنەدار، لەتیف هەڵمەت و فەرهاد شاکەلیدا)، سلێمانی ٢٠٠٥.

٤ـ ئاو، پرۆژەی گاپ... ئەڵقەیەکی تری کۆلۆنیالیزمکردنی کوردستان، بەرلین ٢٠٠٤.

٥ـ کورد لە سەدەی بیستەمدا (بە زمانی ئەڵمانی، بە هاوکاری لەگەڵ چەند کەسێکی تردا)، بەرلین ٢٠٠٠.

حەمید ئەبووبەکر

ڕۆژنامەوانە. خاوەن و دامەزرێنەر و سەرنووسەری حەفتەنامەی (بەدرخان)ە کە ساڵانێک لە سلێمانی بڵاو دەکرایەوە و ئێستا لە هەولێر دەردەچێت.

پێڕست

زمانی گەردەلوول ..... نەخێر، خەونی شنەبا ...... بەڵێ کەمال مەزهەر ئەحمەد

فەرهەنگی خۆرووخێنی لە ئاستانەی سەردەمێکی تازەدا

فەرهەنگی ئێمە زۆر لاوازە، زۆر لەدوایە

چاوپێکەوتنێکی تیشکهاوێژ

ئێمە پێغەمبەر نیین بڵێین دوای ئێمە پێغەمبەری تر نایەت

سۆفیزم بۆ من عەشقێکی زۆر گەورەیە

شیعرا باش لسەر هوندورێ مرۆڤ دپەیڤە

هەڵسەنگاندنی ڕابوردوومان بە عەقڵێکی سیاسییانە ئەنجام دراوە، ئەمەش زیانێکی فکریی زۆری لێ داوین.

ساتەپشوویەک لە مەینەتخانەکەی شاکەلیدا

پرسیارەکان هێشتا تینووی وەرامن

عەولەمە ئیدیۆلۆگییەکی دڕندە و نامرۆڤانە و دزێوە

هەرزانە بێ موبالەغە حەرفی بە گەوهەرێ

له کوردستانی ئەمڕۆدا هیچ سیاسەتێکی فەرهەنگی، لە هیچ ناوچەیەکی کارگێڕی و سیاسیدا لە ئارادا نییە

ڕاستە، پیاوانی وەک گاندی و گیڤارا و ماندێلا پەیامبەر نین، بەڵام بەڕاستی ڕێگای پەیامبەرانیان گرتووە
شیعر منی هەڵبژارد

ئێمە پێویستمان بە شۆڕشێکی فەرهەنگییە، شۆڕشێکی ڕاستەقینەی فەرهەنگی

ئێمە بووین لە سەرەتای حەفتاکاندا شیعری کوردیمان نوێ کردەوە

ئامادەکارانی دیمانەکان